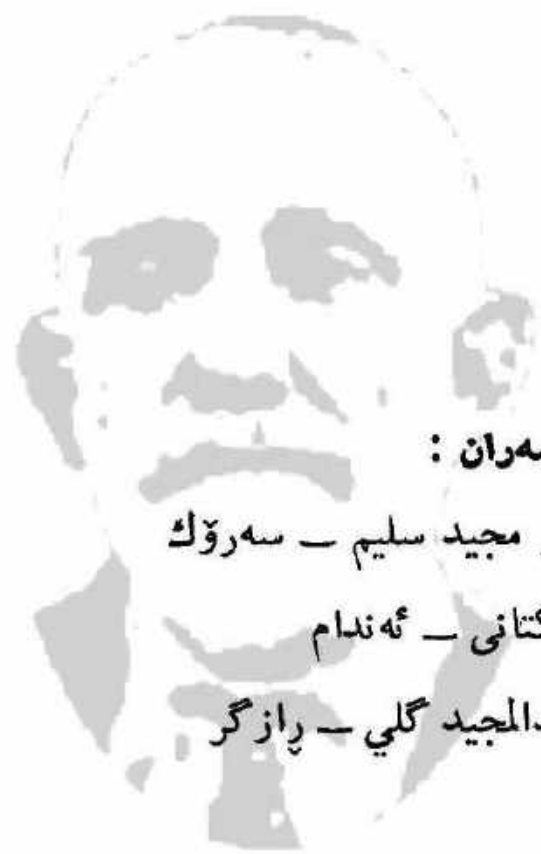

گوڭقارى كۆرى زانپارى عىراق
"دەستەى كورد"

بەرگى بىستو بەگەم بىستو دووم

۱۹۹۰

دەستەى نووسەران :

دكتور جوامير مجيد سليم - سەرۆك

دكتور حسن كتانى - ئەندام

عبداللطيف عبدالمجيد گلي - رازگر

بنكهى ژين

سویندو سویندخواردن له شیعری کوردی دا

د. امین علی موتابجی

کولنجی زمان بهغدا

به ره می شاعیر جگه له و قه سیدمو پارچانه می که ستایش و پیاه لاندانی
پاشاو میرو پیاوی گه وره و دهست رویشتووه خوی ، بریتی به له و هست و
نهستی که له کانگای دلی شاعیر و زه میری به وه هل قولآوه . ئەم به شه
له شیعردا کاریگه ترینه و دهر و ونی شاعیری تیادا ده بینری . جا له بهر ئەمه به
که شاعیر بیرو باوه پرو خوشه ویستی و خواناسی و دوستی و دهر پرینی
ناره زایی و پیشاندانی ریتی راستی و خوی جوان و نیشتمان په روهری و گه لای
سیفاتی جوان جوان ، به غه زهل بی یا وه سف یا پارچه پیشانی دهادا و دهیخاته
به رده می کومه له که می .

زور جار ده بینن که شاعیر له شیعره که می دا سویند به خوی گه وره
دهخوات که به سهر چاوه می هموو شتیکی ده زانی و هموو شتی له وه وه به
که بهم ده گات . دیاره له م باره دا شیعره که می ، به یته که می زور جیاوازه له گه ل
ئه و شیعرو پارچه و چند به یته می که پرن له دروو موباله غه ، که ئەمه می
دواییان له به ر ته ماع و سوودی نابه جی به .

دوکتور نورانی وصال ده لای :

« ئەگه ر شاعیریک به پاک می دل سویند بخوات یا به په یوه تدی به رده و امی
خوی له گه ل مه عشووق دا ، بی گومان کاریگه ری به که می قول و ئەنه ری
بی هاوتایه » .

هەر له‌بەر ئەمەیه که له به‌رهه‌می شاعیراندا سویندو سویندخواردن
 به‌کارهینراوه ، که هه‌موویان به شیوه‌یه‌کی شیرین و کاریگه‌ر ده‌برپراوه .
 ئەم جۆره شیعره‌ش کاریگه‌ری‌یه‌کی زۆری کردۆته سەرگیانی ئەوانه‌ی
 که ئەو به‌رهه‌مه ده‌خویننه‌وه .

لێره‌دا شایانی سه‌رنجه که سویندخواردن ئەک هه‌ر لای شاعیران
 باوبووه ، به‌لکو لای خه‌لکی تریش به‌کارهینراوه‌و سویندخوراوه‌و ده‌خوری ،
 به‌خوا و قورئان و پینغه‌به‌ران و پینغه‌به‌ری موسلمانان و ئەو و پیاوچاکان و
 گۆری باوباپیران و شه‌هیدان و به‌مه‌رگی خۆشه‌ویستان و به‌جوانی‌یارو
 دۆستان و به‌شوینی پیروۆزو مه‌زارو جی نزرگه .

له‌ناو کورده‌واریش‌دا جگه‌ له‌شیر ، به‌شیوه‌یه‌کی گشتی سویند به
 وانه‌ی که له‌سه‌ره‌وه‌و باسمازکردن خوراوه‌و وه‌کو چۆن ده‌لین : به‌خوا ،
 به‌قورئانی پیروۆز ، به‌که‌لامی خوا ، به‌پینغه‌به‌ر ، به‌چواریاری نه‌بی ، به
 غه‌وسی گه‌یلانی به‌کاک ئەحمه‌دی شیخ ، به‌شاهی نه‌قشه‌ند ، به‌شیخ
 سه‌عیدی پیران ، به‌پیری قه‌ره‌چتوار ، هتد .

جا له‌بەر ئەمە ده‌توانین سویندو شیوه‌ی سویند خواردن له‌شیردا
 بکه‌ین به‌م چه‌ند ده‌سته‌یه‌وه .

- ۱ - سویند به‌خوا و سێفاتی خوای گه‌وره .
- ۲ - سویند به‌قورئان و کتێبه‌ پیروۆزه‌کان .
- ۳ - سویند به‌پینغه‌به‌ران و یارانیاو به‌پیاوچاکان و وه‌لی و شیخ و مه‌لا .
- ۴ - سویند به‌مه‌عشوق « یار » و ئەو شتانه‌ی که تایه‌تین به‌وه‌وه .
- ۵ - سویند به‌و شوین و شتانه‌ی که لای شاعیر به‌نرخ و پیروۆز .
- ۶ - سویند به‌گیان و مه‌رگی به‌رامبه‌رو خۆشه‌ویست .

له‌م چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌دا ده‌مه‌وی ئەو به‌یت و شیعرانه‌ی که شاعیره‌کانمان

تیا دا سوئندیان خوار دووهو شیعره کانیاں زیاتر پیتی به هیزو کاریگه رتربوون
پیشان بدهم • نهوهی شایانی باسه لیره دا نهوهیه که لهم به شه دا وینه له
به ره می چه ند شاعیر یکی دهوری کونمان دهخه مه بهرچاو •

سه رنج :

- ۱ - که ده نووسم هه ژار مه به ستم له دیوانی مه لای جزیری هه ژاردیت •
چاپی تهران - ۱۳۶۱ •
 - ۲ - نهوهی هینه که نی هه ژاری نی به ده توانی بو به یته کان سهیری :
۱ - العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری - تألیف احمد
ابن الملا محمد البهتی • • چاپی - قامشلی - ۱۹۵۸ •
ب - دیوانا مه لای جزیری - صادق بهاء الدین - به غدا - ۱۹۷۷ •
 - ۳ - بو به یته کانی نالی سهیری دیوانی نالی مه لا عبدالکریم مدرس بکات
وهیا دوکتور مارف خه زنده دار بکه •
 - ۴ - بو به یته کانی سالم دیوانی سالم کوردی مه ریوانی ۱۹۳۳ •
 - ۵ - لیره دا وه کو نمونه - به یته و پارچه کان پیشان دراوه چونکه نه گهر
هه مووی بنووسری و ئیشاره تی بو بکری له وزه ی چه ند لاپه ریه که دا
نی به • نه م چه ند لاپه ریه م بو نه وه نووسی تا دهر گای نه م باسه ی
پن بکه مه وه و شاره زایان و دوستدارانی نه دهب به شیوه یه کی فراوانتر
له سه ر نه م بابه ته بنووسن •
- ۳ - سوئند خوار دن به خوی گه وره و سیفاتی :

۱ - مه لای جزیری :

ژ حیجابی وه ره دهر نازک و مه ستانه بمهش تو
ته جیهان زیرو زه بهر کر بخودنی نه ف چحیجابه ؟

جزیری هه ژار ل ۴۲۰

تو بنی سازی بئاواز چرهنگی مه دخوازت
الله الله بخودی قهط دبهی ئەف چخیطابه ؟

ههزار ل ٤٣٢

والله ژ ههردو عالهمان من حوسنی جافانه غهروض
لهو من ژ حوسنا دلهران ههروضونعی رهحمانه غهروض

ههزار ل ٥٩٢

نالی :

تو ئەگه ههستی ، له جی پراوهستی ، دیوو کافریش
دین دهلین : بهخودا قیامهت راسته ههستانی ههیه

دیوانی نالی ل ٥٧٧

سالم :

به خویج که پوژو شهو دینئ
دلی من ههروضیالی ئەو دینئ .

دیوانی سالم - کوردی مهربوانی ل ١٠١

سالم :

ژههرهمول ، بی رووت ، به وهلا هیلعهزیم
خاره گول ، بی بووت به ییلاهیلهکه ریم

* * *

رهونهقه بو حوسنی تو ، ئاشوفتهگی
سهر حیسابم ، خۆم به ئەسراری ، عهلیم
په رچهت تاره به وهلهیلی کهلام
بی وهفاو رهحمی به رهحمانو رهحیم

سالم ل ٥١ - ٥٢

۴ - مهجوی :

به خودا قهسه م له گهل دلی خالی له سۆزی عیشق
ته کراری حهرفه ، بهس ، ده می پری یا خودا خودا

دیوانی مهجوی ل ۶

مردیگی له بهر نه و قاپی به دا مهردانه
به خودا چاتره نه مرو له گلارای حیات

دیوانی مهجوی ل ۶۴

ب - سویندخواردن به قورئان و آیات و صوحوف :

۱ - جزیری :

به قورئانی ، به آیاتی نه گهر پیری خه راباتی
بیژت سه جده بن لاتی مریدین وی دین قاتی

هزار ل ۵

فه یضا عولومی حیکمهت ، جاما سه دهف کو گپرا
مه ژ دهستی موعبه چان دیت ب موصحفه و ب آیات

هزار ل ۱۳۶

موصحفه فاحوسنو جه مالی سوره تا خال و خه تان
« ما تلوفا غیر حرف لا و قرآن مجید »

هزار ل ۲۱۷

لیره دا « واو » که بو سوینده ، به واتا « به قورئانی مه جید » له
کوردی دا به کارهینانی « واو » به رامبه ر « به » سویند له شیومی قسه کردندا
له ناوچهی شاره زوردا زور ئاسایی به •

هه یف بو نه و دظولماتی دخوم صوندی بئایاتی
کو نوری دا سه ماواتی نه سه د هات راستی میزان

هزار ل ۴۷۷

سالم :

نه قشه پرووت تو دل به شاهی نه قشه به ند
یاری دیرینه به قورئانی قه دیم

سالم ل ۵۲

مه حوی :

به (والذاریات) ی مه ناسان و ناه
که بهر با دهن کیتوه کانی گونا

مه حوی لهم پارچه یه دا به گه لئی سوره تی قورئانی پیروز سویندده خوات
وه کو « والنجم ، والسماء ، والفجر ، والشمس ، واللیل ، والتین ، والعدیات ،
والعصر » •

دیوانی مه حوی ل ۴۱۴ ، ۴۱۵ - ۴۱۶

حاجی قادر :

یا ئیلاهی به ئایه تی مونزه ل
به چواریاری نه حمه دی مورسه ل

حاجی قادری کوی - کهریم شاره زال ۱۹۴

ج - سویند به پیغه مبه ران و یاران و پیاوچا کان :

سالم :

تاقه ، خالی پرووت ، به ته جریدی مه سیح
ساحیره چاوت ، به ئیجازی که لیم
خه م بووه قه ددم به شمشیری علی
قسمتم عیجزه به ته قسیمی قه سیم

دیوانی سالم ل ۵۲

د - سویند به مه عشووق و نهو شتانه ی که تاییه تیان به وه وه یه :

۱ - جزیری :

ئەز بوی قامەت و بەزنی لته صوندی دخورم
بەس که ئەی پادشەها من لئەسیران غەدەری

ههزار ل ٦٢٥

۲ - نالی :

بە حەقی جەرری هە یاسە ی زەر و کاکۆلی سەری
دلی گوم گەشتەیی من کوشتەیی پشت و گە مەرە

نالی ل ٤١٤

بە حەقی تاری کاکۆلی سەراپا لوولی ئەو شوخە
ئە گەرچی پەشمە ، ئەمما دل لە طوررە ی زولفی سەودایە

نالی ل ٥٧٠

۳ - سالم :

سالمیم رابوورد بە مەرگی دل بەرم
دل بریندارم لە بەر دیدە ی سەقیم

دیوانی سالم ل ٥٢

ئە گەر باوەر ئە کە ی سەو گەند بە ئە برووت
هیلال ئاسا خەمیدەم بۆ مەهی رووت

دیوانی سالم ل ٢١

دووسەد عوقدەم لە دل دایە بە بی تو
درو ناکەم بە عوقدە ی چینی گیسووت

سالم ل ٢١

٤ - مهلاوه سمان :

به چاوی تو قه سه م چاوم هه میشه چاوه رتی ریتیم
له سهیلی چاوه یی چاوم وه کو خاشاکی ژیر پیتیم

دیوانی مهلا وه سمان ل ٢٦٢

ه - سویند به و کارو شت و شوینانهی که لای شاعیر پیروزو به نرخه .

١ - سالم :

قامت سهروه به گولزاری ئیره م
سیبه رو خسارت به فیردهوسی نه عیم

دیوانی سالم ل ٥٢

بی له بت شاد نیم به سه رچه شمه ی حیات
دمردی تو فادم به دهرمانی حکیم

دیوانی سالم ل ٥٢

ز - سویند به گیان و مهرگو و ...

١ - نالی :

خه راباتی دلی « نالی » مه فهرموو ! خالی به نایم
به مهرگی تو قه سه م ، چاوم ! به ذیکرت به یتی مه عموره

ناللی ل ٤١١

به مهرگی خوت قه سه م ، زاهید هه موو عومرت عوبووریکه
مه قام و مه نزلت ئاخر ، له کن جه معی قوبووریکه

ناللی ل ٤٥٨

نیشانهی فخره بو من گهر به سه ریتیم نهك به پیی ، نه ماما
به مهرگی تو قه سه م ، شاهم ! عودر مه سمووعه ، سه رمایه

ناللی ٥٧٠

دهزانی خۆ دهچینه جیی غهرييان
به مهرگی خۆت ، ئه گهر چاوان سياکهي

نالی ل ۷۰۸

به مهرگی تو له بهر تۆشه به ميخهت
سهرم نايینی به ستهر غیری زانوو

سالم ل ۶۶

مهلا وهسمان :

به مهرگی من به کوردی پیره گوفتار
پهريشان مه دوه ، جه معی بهت که ئینشا

مهلا وهسمان ل ۲۰۱

حهریق :

چاوه کهم ئه مپۆ له گولشه ن گول به عيشوه خۆی نواند
نهک نمهک گیریم ، به مهرگی تو قه سه م ، هيچ نه مدواند .

میترووی ئه ده بی کوردی ل ۴۲۵

بهراویزو سه رچاوه :

۱ - سهیری « سوگند در آثار سعدي » دکتر نورانی وصال - له کتیبی
- مقالاتی دربارهء زندگی و شعر سعدي - چاپ دوهم - شیراز
سالی (۱۳۵۰) بکه .

۲ - هه مان سه رچاوه ی ژماره (۱) .

۳ - ئه گه رچی دوکتور نورانی له مقاله که ی دا سویندی لای سعدي
کردوو به چواربه شهوه ، به لام به رای من سویند به گشتی ده کیری
به م شهش به شهوه وه یا بلیم به م شهش جوړه وه .

٤ - مه‌لای جزیری - جزیری ناوی ئەحمەدهو فرزه‌ندی شیخ محمەدە •
سالی ١٤٠٧ میلادی له شاری جزیری بۆتان له ناو بنه‌ماله‌یه‌کی هۆزی
بوختی چاوی به‌ژیان هه‌لیناوه « - هه‌ژار ل ، ١٧ •

٥ - بۆ ژبانی نالی و پترشاره‌زایی سه‌یری :

١ - دیوانی نالی - مه‌لا عبدالکریمی مدرس - به‌غدا - ١٩٧٦ •

٢ - نالی و فهره‌نگی - د. مارف خه‌زنه‌دار - به‌غدا - ١٩٧٧ •

٦ - بۆ سالم : سه‌یری :

١ - دیوانی سالم - چاپی - کوردی مه‌ریوانی - به‌غدا ١٩٣٣ •

٢ - میژووی ئەده‌بی کوردی - علاءالدین سجادی - چاپی دووهم -

١٩٧١ به‌غدا ل ٢٥٦ یکه •

٧ - له‌به‌ر ئەوه‌ی دیوانی سالم هه‌روه‌کو دیوانی زوربه‌ی شاعیرانمان

«تحقیق» نه‌کراوه ، له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ ئەوه‌ی که بیه‌وی شتی له‌و دیوانانه

وه‌رگرتی دووچاری گیروگرتی هه‌له‌ی چاپ و شیوه‌ی ئیملاو نووسینی

ئهو نوسخانه ده‌ییت • له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ لێره‌دا زۆر سوپاسی کاک « شوکور

مصطفی « ده‌که‌م که ئەم غه‌زه‌له‌ی سالمی رێک‌خست و راستی کرده‌وه •

٨ - سه‌یری دیوانی مه‌حوی - مه‌لا عبدالکریمی مدرس - چاپی به‌غدا

١٩٧٧ یکه •

٩ - سه‌یری شه‌رحی لاپه‌ره‌ی ٢٢٧ - له « الجزء الاول - من العقد

الجوه‌ری فی شرح دیوان الشیخ الجزری » - بکه •

١٠ - دیوانی حاجی قادری کوی - که‌ریم مسته‌فا شاره‌زا - سه‌ردار حمید

١٩٨٦ ل ١٩٤ •

١٢ - که‌لیم : مه‌به‌ست له‌ هه‌زره‌تی موسایه - چونکه موسی له‌قه‌بی

« کلیم الله » یه •

۱۳- قسیم : به واتای « جوان » - « جمیل » ی عره بی دئی وه نه مه
به کیکه له سینفاتی پیغه مبهری ئیسلام .
سعدی دهلی : شفیع مطاع نبی کریم - قسیم جسیم - بسیم وسیم .
۱۴- شاهی نه قشبه ند : خواجه « بهاء الدین نقشبند » سهری ته ریقی
نه قشبه ندی .

۱۵- سوگند : به واتا سوئند .

۱۶- ئیرم : باخیک یا شاری بووه که ده لئین « شداد » دروستی کردووه و
وه کو به ههشتی وابوو له سهر ئه رزو به ههشتی شدادیشی پی ده لئین .

۱۷- سیبه « سب » - سیو .

۱۸- بهستهو : سه رین .

۱۹- سهیری دیوانی مهلا وه سمان - چاپی به غدا - ۱۹۷۳ - امین موتا بچی
بکه .

۲۰- سهیری میژووی نه ده بی کوردی - چاپی دووهم - ل ۴۲۵ بکه .

۲۱- جگه له و کتیبا نه ی له پهراویزه کانداناویان هاتوووه ، سهیری
نه مانهش کراوه :

۱ - فرهنگ عمید .

۲ - گلستان سعدی .

۳ - فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی دکتر سید جعفر

سجادی - تهران - ۱۳۵۰ .

نه خشی هۆزی جاف له سای

چهند سهرو کیکیهوه له میژووی کورددا

د. حهسهن جاف

شپینگلهه فه یله سووف و میژووناسی ئەلمانی له و پروایه دایه که مرۆف ههه نرخیکی هه بی ، ئەو نرخیه زیاتر له خانه دانه کان ، واته : له هه لێژارده کان دا هه یه ، نهک له جه ماوه ردا . ئەو لای وایه کاتی خانه دانی نه مینی و جه ماوهه سه ربکه وی ، مانای وایه میژوو کۆتایی دیت و مرۆفایه تی له بی دهنگی و بی ناگایی و نه بوون دا نقوم ده بیته (۱) .

بی گومان ئیمه له گه ل ئەم بیرو باوه ره ی شپینگلهه ردا نین و ئەم بیرو باوه ره مان به ئایدیۆلۆجی یه تیکی کۆنه په رستانه دیته به رچاو ، چونکه جه ماوهه نه خشیکی سه ره کی یان له دامه زراندنی میژووی شارستانی یه ته دا هه بووه و ئەگه سه رکر دایه تی به کی راست و دلسۆزانه یان بۆ په خسابی کاری گه وه یان ئەهه نجام داوه ، به لام ئەمه هه رگیز ئەوه ناگه یینی که ده وری دیاریی که له پیاوان و هه لکه و تووی میژوو له یاد بکه یین . ئەوه ی راستی بی ، ئەم که له پیاوانه له ناو هه موو میلله ته و کۆمه ل و له هه موو قۆناخیکی میژوو دا زۆر جار بوون به مایه ی سه ره به رزی و شانازی نه ته وه که و گه له که یان ، بگره بووشنه ته مایه ی پیوه نازینی مرۆف له م جیهانه مان دا . هه روه ک هیگل ، فه یله سووفی ناسراوی ئەلمانی ده لی : « ئەمانه ن که دهنگی بانگی رۆحی جیهان رۆشنتر و باستر له خه لکی تری ده بیستن » . بی گومان ئەو نه ته وانیه ی میژوو ییکی هه ژارو لاوازیان هه یه ، رۆله کانیان هه ول و ته قه للا ده دن ،

میژووی نه ته ووه که یان له هه موو روویه که وه ، تیروته سه ل بکه ن • ئیمه ی
 کورد نالین میژووه که مان لاوازه ، به لام زۆریش به سامان نی به • پیوستمان
 به کۆششت و هه ولکی فره وان و به ربلاوه که نه خشی هه ر مرۆڤیکی
 هه لکه وتووی کورد له هه ر چینیک بی ، له هه ر رسته یه کدا هه لکه وتبی ،
 بیخه یه به رچاوو پیداهه لده یه و گه وره ی بکه یه و په نگ و رووی پتر
 ئاشکرا بکه یه ، به لام به داخه وه ، هه روه ک مامۆستای به ریز ، مه سه وود
 محمه د ده لی ، روۆشنیری کوردی سه رده م وه ها له به ر زمانی خوۆش دیت ،
 هه لنان و ریزلینان بو مرۆڤی بی سامان و رووت و قووت بیت ، رقی له شوهرتی
 پیاوانی خاوه ن سامان و ده سه لات هه لده سنیت ، حال گه یشتۆته ئه و باره ی
 روۆشنیره نه و باوه کائمان ، به نووسینی بی پیچ و په نا هه موو سه روک
 شوڕشه کانی له مه به پیشه وه ی کورد ، سه رکوت و تاوانبار ده که ن ، چونکه
 له برسا نه مردبوون ، هه ر له م باره وه له سه ر قسه ده روات و ده لی ، په نگه
 من له و گه نجانه زۆرتر چه ز به وه بکه م ، که له چینی هه ژار و په ش و پروتی
 کوردا قاره مانی وه ها بدۆزمه وه که له سه ری بنووسم ، به لام هه رگیز
 ئه و تاوانه به ئه ستوی خوۆمه وه ناگرم ، به ساخته قاره مانه تی دروست بکه م
 بو هه ژار یاخود ساماندار (۲) •

من ده لیم میله ته کورد به درێژایی میژوو قاره مانی له هه موو چینی و
 توێژاکه کانی هه لکه وتوووه هه لیش ده که وی ، بی گومان نه ته وه ی کورد له م
 باره وه نه زۆک نی به و ، پیوستمان به وه نی به - له گه ل ریزیکی فره وانم بو
 مامۆستام مه سه وود محمه د - قاره مانی ساخته ی بو دروست بکه یه ، جا
 بو ئه وه ی زیاتر میژووی میله ته که مان به راستی به خشیین و بچه سپین
 پیوستمان به لیکۆلینه وه ی بی پشووی زۆر هه ، به به لام بی ئه وه ی له
 رابردوو ئیستمان بتوقین و شه رم بمان گری • ده با به راسته قینه ، کئی له
 میژووی پر له شانازی کورده واری دا هه لکه وتوووه ، پیاهه لبلین •

بیوورن ، بهنده نهختی زیاتر لهم پرووه وه پئی پراده کیشم و ده لیم ،
نه گهر بۆره قاره مایکیشمان لی ههل که وتبی بیکهینه قاره مان ، ساخته نی یه و
جیی خۆیه تی • وا بزانه هر نه مه شه که نه رکی راسته قانیی سه رسانی
پروشنیرو خۆینده وارانی کورد لهم قوناغه دا •

من لهم کورته باسه دا ههل ددهم باسی چند سه روکیکی هۆزی
جاف بکه م ، که نه خشیکیان له میژووی نه ته وه که مان دا به ئاشکرا هه بووه ،
وا بزانه پروون کردنه وهی نه م نه خشه که لینی چکۆله له میژووی نه ته وه که مان دا
پرده کاته وه •

بی گومان نه م سه روک هۆزه جافانه نه خشیکیان له توندوتیژ کردنی
زۆرانبازی و کیشه و به ره ی عوسمانی و ئیرانی بان دا ، هر له سه ر کوردستانه که
خۆی ، هه بووه و نه م کیشه و به ره یه ش زۆرت له دوو به ره کیی میره کورده کان ،
به تایهت میرنیشینی بابان و نه رده لان دا ، که زۆری پیوهندی به م باسه مانه وه
هه یه ، به دیارده که وی •

پاش شه ره که ی چالديران له تیوان سولتان سه لیمی عوسمانی و
شاسایلی سه فه وی دا له سالی ۱۵۱۴ ی زدا ، کوردستان زه ره رو زیاتیکی
زۆری لی که وت و نه م ناوچه یه له تیوان ده ولته تی عوسمانی و ده ولته تی
سه فه وی دا به ش کرا (۲) ، چونکه له و قوناخه دا هه سته سه ره به خۆیی و
نه ته وه په ره وی له ناو نه و نه ته وانهی که له ژیر سیبه ری ئیپراتوری یه تی
عوسمانی و ده ولته تی سه فه وی دا ده ژیان ، هیشتا خۆی نه نواند بوو ، دیاره
هۆی نه مه یه ش پروونه ، چونکه زۆربه ی نه و نه ته وانهی که موسولمان بوون ،
بیریان له جیاوازی نه ته وایه تی نه ده کرده وه ، به لام بیریان له جیاوازی
مه زه به بی نه کرده وه ، نه زه ری یه که ی مه لا ئیدریسی بدلیسی (مذهب ناحق =
مذهبناحق) دلسۆزانه خزمه تی هه ردوو ده ولته تی عوسمانی و سه فه وی یان
ده کردو هه ردوو لایان هه میشه هه ولی نه وه یان ده دا ، کورده کان له دژی

یه کترو بۆ یارمه تی دان و پشتگیری لئ کردنیان به کارینن . سه فه وی یه کان
 بۆ ئه وهی ولاتی ئیران له عوسمانی یه کان ، که خویان به میراتگری خیلافه تی
 ئیسلامی ده زانی ، پیاریزن ، له گه ل دهوله ته رۆژاوا یسی یه کان دا دژی
 عوسمانی یه کان ، ریک ده که وتن و بۆ ئه وهی بتوانن رقی گه لانی ئیران و گه له
 موسولمانه کانی تر له دژی عوسمانی یه کان بجوولیننه وه ، له هه ر جوره
 پروپاگانده یه که بۆ ئه م مه به سه ته در یغی یان نه ده کردو به راستی ته نگیان به
 عوسمانی یه کان هه ل چنیوو و له کاتی که هیزی چه کداری عوسمانی یه کان به
 ناوی ئیسلامه وه ولاته مه سیحی یه کانی ئه ورو و پای رۆژاوا ی
 خستبو وه مه ترسی یه وه و توانی یان شاری قییه نه ی پایته ختی دهوله تی نه مسا
 گه مارۆ بده ن (۱۵۲۹) ، له و کاته دا له پیر له پشته وه سه فه وی یه کان جه به به یه کیان
 له عوسمانی یه کان کرده وه و هیزشیان برده سه ر سنووره کانی عوسمانی و
 ناچاری پاشه کشی یان کردن و (۴) له م زۆرانه خوینینه دا ته وهی کورد
 زیاتیکی گه وری لئ که وت و کورده کان به ناوی دژمنایه تی سوننی گه ری و
 شیعه گه ری یه وه بوون به دارده ستی ئه م دوو دهوله ته و کوردستان بوو به
 مه یلانی شه ر و شو رتیکی خوینینی ئه م دوو دژمنه سه ره سه خته .

سه فه وی یه کان بۆ له ناو بردنی میرنشینه کورده کان ، له بهر ئه وهی
 زۆر به یان سوننی مه زه ب بوون ، تیکۆشیون (۵) ، به لام سه ره رای ئه وهی ئه م
 سه فه وی یانه به هیز بوون ، توانستی له ناو بردنی یه کجاری میرنشینه
 کورده کانیان له وزه دا نه بو وه و هه ر کاتی ده ستیان رۆیشتیج هه ولیان داوه ،
 به هیز له ناویان به رن و (۶) ئه گه ر نه شیان توانی بیج ، ئه وه هه ولی ئه وه یان داوه ،
 سیاسه تی خو نزیك کردنه وه له میره کان به کارینن و ژنیان داوه ته میره
 به هیزه کانیان و به خه روار ئه لقاب و نشان و شمشیری موره سه سه عیان
 پیشکیش کردوون ، ئه مه له لایه که وه ، له لایه کی تریشه وه هه ولیان داوه دهس
 راکیشنه ناو بارودۆخی ناوخۆی میرنشینه کانه وه و دژمنایه تی تیوان

بئەمالە كانيان بەتەن بىكەن و دژى ھۆزو مېرنشىنە بەھىزە كانى كورد كە لە ژىر
 فەرمانيان دا نەبوون بيان جوولتېنەو و ئەم سىياسەتە تا زەمانى نادر شاو
 زەندى يە كان و ناصرالدين شای قاچار بەردەوام بوو و نەروەنى ئەم سىياسەتە
 بەتايەت كە سىياسەتى قاچارى يە كان بوو و لە گەل مېرنشىنى ئەردەلان دا
 نوواندوو يانە سىياسەتى نالەبارى پاشا كانى ئىران بوو لە دژى كوردە كانى
 ژىردە ستیان (۷) ئەوى راستى يە ، عوسمانى يە كان زۆرتەر لە سەفەوى يە كان
 لەم بارەو بە سىياسەت تر بوون و بۆ ئەوئەوى كەلكى زۆرتەر لە كوردە كان
 وەربگرن ھەستى دىنى و مەزھەبى بانىان ھاوردۆتە جۆش و سەربەخۆبى بىكى
 مەحدوو ديان پى داون ، مەلا ئىدرىسى بدلىسى كە زاناو ھۆشيارىكى كورد
 بوو كرددوو يانەتە دەسپىچى خۆيان و بدلىسى بە باشى ھەولتى داو ،
 مېرنشىنە كوردە كان يەك بىخات و بيان كاتە پالپشت بۆ عوسمانى يە كان و
 عوسمانى يە كانىش سەربەخۆبى يە كان داو بە مېرنشىنە كوردە كان .
 ئەم ھەلۆستەى ئىدرىسى لە چى يەو ھا توو ؟ لەو وەو كە وەك
 « ئەسكەندەر مونشى لە عالەم ئاراي عەبباسى دا نووسىو ، كورد ھەركە
 ھەست بە مەترسى دژمن دەكەن دەگەل يەكترى پىك دەكەون و
 يەك دەگرن ، بەلام ئەم مەترسى يە لە گۆرى دا نەما دەبنە دژمنى
 گيانى يەكترى و شىرو تىرلە يەك دەسوون . جا مەلا ئىدرىسى
 بدلىسى لە جىياتى ئەوئەوى بى مېرە كوردە كان بەرەو سىياسەت بىكى يەك گرانەى
 سەربەخۆ و ئازاد لە دەسەلاتى عوسمانى و ئىرانى رېنۆتتى بكا ، ھا توو لە ژىر
 كارى مەزھەبى دا ، ھاوكارى لە گەل دەولەتى عوسمانى دا لە دژى دەولەتى
 سەفەوى يان (بروانە راپەرىنى خىلەكى كورد لە سەدەى ۱۶ ھەم دا .
 بەشى سى بەم نووسىنى شەمسەددىن محمد اسكندر ، وورگىرانى شوکور
 مستەفە ، گوڤارى كۆرى زانىارى عىراق دەستەى كورد ل ۱۵۰) . لە ۱۸۳۰ دا ،
 كرددوو . ئەم سىياسەتەى تور كە كانىش خۆ وەنەبى لەبەر خۆشەوشتى
 كوردە كان بووبى بەلكو بۆ ئەو بوو كە بۆ ئەوئەوى وەزەى

عسکەری و ئابووری دەولەتی عوسمانی لەپاشا حوکمی سولتان سلیمانی قانونی یەو و لەو پلە یەدا و نەبوو و بتوانی میرنشینه کوردەکان و سەرلە بەری میرنشینه کانی تر بە ئاسانی لەناو بەری . جا ئەم حالەتە تا زەمانی سولتان مەحموودی دوو دەوامی کرد، بەلام دواى سالی ۱۸۳۰ کە سولتان مەحموود بارودۆخی ئیمپراتۆری یەتی عوسمانی چاک کردەو ، لەشکرێکی تازه نوێی دامەزراند و سیاسەتی مەرکەزی یەتی دەست کرا بە پەلاماردانی کوردەکان و (۸) لەم کاتەو ئەزارو ئەشکەنجەدانی کردەو ، لەشکرێکی تازه نوێی دامەزراند و سیاسەتی مەرکەزی یەتی دامەزراند و دەست کرا بە پەلاماردانی کوردەکان و (۸) لەم کاتەو ئەزارو ئەشکەنجەدانی کورد و لەناو بردنی سەر بەخۆیی میرنشینه کانی کورد ، بوو بە دوروشمی سەرەکی کار بە دەستانی عوسمانی . ئەو ی راستی بی . کوردەکان هەتا نیو ی یە کەمی سە دە ی تۆز دە هەم دەست بەرداری سەر بەخۆیی خۆیان نەبوون (۹) .

گومان لەوەدا نی یە کە دەولەتی عوسمانی و دەولەتی ئێران هەمیشە ، وەک لە پێشەو و تەم ، رێبازی سیاسەتی (جیاکەرەو زالی بی) یان لەگەل هۆزو بنەمالە ناسراو کانی کورددا بە کار هیناوه ، تا بتوان لەم رینگایەو بە ئاسانی ، بەرژەندی تایبەتی خۆیان لە کوردستاندا بە دەس بێنن و نەهێلن یە کیتی و یە کە دلی و هاوکاری لە ئێوان کوردەکانا بچەسپی و دامەزریت . بۆ ئەم ئامانجە هەولیان داوه میرنشینه کوردەکان بە گز یە کەدا بکەن و هەروەها خزم و کە سوکاری ئەم حوکمرا نا نە دژی یە کتری هان بەدن و شەرو ئازاوه لە ئێوانیاندا بێننە کایەو . بۆ نموونە حوکمرا نا نی ئەردەلان بە پیلانی ئێرانی یە کان دژی بابانەکان دەجوولانەو ، یاو کە بابانەکان بە پیلانی عوسمانی یە کان دژی ئەردەلانی یە کان دەجوولانەو و بە درێژایی تەمەنی ئەم دوو میرنشینه و بە پیلانی ئەم دوو دەولەتە لەشکریان لیک کردووه و هەزاران کوردی بی تاوان لەم شەراندەدا خۆنیان پزواوه .

لەم بارەووە ئەلی سیدۆ گۆرانی ئەلیت ، ئەگەر میرنشینى ئەردەلان و
میرنشینى بابان و باقى میرنشینە سەر بەخۆکانى تری کورد لە گەل یەك یەکیان
بگرتایە هیچ هێزىكى بىگانه زەفەریان پى ئە ئە بردن و لە ئە ئە چون (١٠) ،
چون لە و قۆناخەدا کۆمەلگەى کورد لە سەر بناغەس عەشرەتەکان
دامەزرابوو ، ئەك دانىشتوانى گوندەکان و خێلە کۆچەرەکان ، بە لکە
دانىشتوانى شارەکانىش لە پێوەندى عەشایەرى دانەخزابوون (١١) .

ئەم بارودۆخە کارىكى زۆرى بوو ، کە ئێرانى بەکان و تورکەکان و
والى بەکانى بەغدا ، بە ئاسانى بتوانن تۆوى دووبەرەكى و دژمنایەتى لە
تێوان بنەمالەى میرنشینە کوردەکاندا بچینن و سەرۆک و سەر بەو بنەمالانە
بە گزى بەکەن و دژمنایەتى ناوخۆى بنەمالەى بابان نموونەى ئەمەیه (١٢) .

ئەوى ئاشکرایە ، میرە کوردەکان هەمیشە خۆیان زیاتر لە پیناوى
عوسمانى و ئێراندا بەخت کردوو و خۆینیان بۆ رشتوون یا بە فەرمانى ئەوان
دزى یەکتى راست بوونەتەو . ئەم کارەیش ئەوەندەى تریانى لە چاریاندا
سووک تر کردوو . تەنانەت زۆریان بوون بە ژێردەستە و کەوتوونەتەنگانەو و
بوون بە دەسکەلای دەستیان . بە راستى لە ناو بردنى میرنشینە کوردەکان
مەبەس و ئامانجى بەرودوايان بوو (١٣) . ئەم سیاسەتە بوو بە هۆى ئەو ،
ئێتر لە سالى ١٨٤٨زدا هیچ میرنشینى کورد بە سەرپى وە ئەمىنى و هەموو
ولاتى کوردستان راستە و راست بچیتە ژێر حوکمى داگیرکەرەنەو .

هۆزى جافىش ، وەك هەموو هۆزە ئاسراو بە هێزەکانى کورد لەو
قۆناغەدا ، هەمیشە کار بە دەستانى ئەم دوو دەولەتە لە چوارچىووى
سیاسەتى (جیاکەرەو زال دەبى) دا ئەیان هێشتوو و هاوکارى یەكى بە تین و
مەحکەم لە گەل حوکمرانانى ئەردەلان و باباندا بکەن . هەر وەها
حوکمرانانى ئەم دوو میرنشینەیان هان داو و پى و چان
دەس درێژى بکەن سەر هۆزى جاف و دەس بخەنە بارودۆخى

تایه تیا نه وه و نه گهر رینکیش که وتبئ سهرۆکیکی جاف ، به پیچه وانهی ئەم
سیاسه ته جوولاییتنه وه ، یان بیروباوه ری سهر به خۆیی و نیشتمان پهروه ری
که وتبیتته که لله وه ، نه وه دهس به جئ هه ولیان داوه له ناوی بدهن و (١٤) زۆر له
سهرۆکه کانی جاف بوون به قۆچی قوربانیی ئەم سیاسه ته .

کاتی به وردی سهیری کتیبی «میژووی ئه رده لان» ی مهستوو ره ی
کوردستانی ده که یین ، به روشنی چمکیکی دیاریی ئەم سیاسه ته ی باس مان کرد
بۆ ده رده که وئ . نه گینا نه بی چون هه ل و پستی میر نه مانو لالاخان ، که هۆزی
جافی تالان و قه لاقچۆ کردو وه لیک بده ی نه وه ؟ ! نه گهر نه لئین هانده ریکی
نه بو وه . . . جا بۆ نه وه ی خوینده وارانی ئازیز باستر له م سیاسه ته تی بگهن ،
نووسینه که ی مهستوو ره تان ، سه باره ت به م هیرشه ، بۆ دوو باره
ده نووسینه وه . مهستوو ره ده لیت :

« دوو سئ سالی ، پاش به خۆشی گوزه ران دن و رابو اردن ،
له بهر نه وه ی کوردی ناوچه ی سلیمانی و شاره زوورو هۆزی جاف که له سه ر
سنووری ناوچه ی سنه په زو ئاژه لیان ده له وه پراند ، پتیان له به ری خۆزی تر
پراکشابوو و ئاژاو ه پتیکی زۆریان له ناوچه که دا نابوو وه والی هه رچه ندی
ده کرد ، ئەم کرده وه یه ی بۆ قووت نه ده چوو ، پریاری سه رکوت کردنیانی داو
تیره و هۆزه کانی جافی ، سه ر له بهر ، چه پا و داو تالان و برۆی کردن و زۆر به ی
ئاو داران و به ریزانیانی له شیرکی شان . له م ده گزرا چوون و شه روشو ره نا ،
له شکر ی سه ر که وتوو ی نه مانو لالاخان په نجا هه زار تمه نی زیتر به دهس که وت و
هه مووی بۆ سنه نارد . والی خۆیشی به ته ته نه وه هه یتو هوو ته وه له سه ر
مه ریوان و شاره زووره وه هاته ناو شاری سلیمانی به وه که مه لبه ندی پاشا کانی
بلبان بوو . نه و سه رو به نده مه حموود پاشا میری بابان بوو . پاش گه یشتی
هوالی به چه ند رۆژی ، مه حموود پاشا به خۆی و ده سو دایه ره و پیاو ما قوولا ن و
ببازرگانی و بازاری یانه وه شاری سلیمانی بان چۆل کردو بۆی ده رچوون و

هەرچی مال و سامانیکی له مزگهوت ته کیه و خه لوه تخانه و کوله دا
شارد بوو یانه وه هه موو وه گیر له شکری نه مانوللاخان کهوت •

وه له د به گی جافیش که یه کئی له هه ره پیاوه گه وره کانی کورد بوو ،
ئه م هه ل کردنه سه ر مه لبه ندی بابانهش هه ر له بنا ره تدا بو سه رکوت کردنی
ئه و بوو ، ده سگیر کراو والی له گه ل خوی دا هینایه شاری سنه و رۆسته م
به گه و حه یب به گه و کورانی ناودارانی له قه لای قه سلان زیندان کردن (۱۵) •

هه ر ئه و نووسه ره له باسی ده وره ی عه لی قولیخان له ئه رده لانی دا
ده لیت : «عه لی قولیخان پاش ئه وه ی بو کوردستان گه رایه وه له به ر
توندوتیژی و زمان پیسی خوی زۆربه ی پیاو ماقوولان و ناسراوانی
ئه رده لانی له گه ل حه یب به گی مامۆبی دا ده ستیان تیکه ل کردو له دژی
وه ستان ، عه لی قولیخان توانی به ره نگار بوونیانی له خوی دا نه ده بیینی ناچار
هه لاتو پرووی کرده قه لای پانگانو له وی جیگیر بوو داوای یارمه تی و
پشتگیری له خانه پاشای بابان کرد • خانه پاشایش رۆسته م به گی جافی
له گه ل هۆزه که ی دا به بانگی یه وه ناردو هه ردوو لا بریار بان دا ، شه ربکه ن (۱۶) •
ئه م پروودا وه هه ر نه و نه ییکی تره بو ئه وه که بابانه کانیش جافه کانیان دژی
ئه رده لانه کان به کاره یناوه • ئه زیه ت و ئازاریک که میره کانی ئه رده لان
سه باره ت به هۆزی جافیان ئه نواند بووه به مایه ی ئه وه که به شی زۆری
تیره کانی جاف ناچار ناوچه ی جوانرۆ به جی ییلن و (۱۷) په رت و بلا وینه وه •
زۆربه یان له ته ک ظاهیر به گی کوری یار ئه حمه د به گی کوری سه یفوللا به گی
کوری ئه حمه د به گی جوانرۆ دا دینه ناوچه ی میرنشینی بابانه وه له دزایش و
بانی خیلان جیگیر ئه بن • ئه مانه به جافی مرادی ناوبانگیان رۆیشه توه » •
باسیل نیکی تین ده رباره ی هۆی هیرشی میره کانی ئه رده لان بو سه ر
هۆزی جاف ئه لیت : ئه رده لانی به کان ئه یان ویست ناوچه ی جافی جوانرۆ
داگیر بکه ن ، ئه مه ش بو دوو هۆ : «یه که م ناوچه که ناوچه یه کی پر له

بهر که ت و ده غلودان بوو ، دووهم له هیزی عه شره تی جاف که عه شره تیکی
 ئازاو نه بهز بوون (۱۸) ئه ترسان « . ته فانهت دژمنایه تی و فاحه زیی هۆزی
 جاف و ئه رده لانی په کان گه یشه راده په کی زور سهخت ، به تاییه تی پاش
 کوژرانی ظاهر به گی جاف له لایه ن خان ئه حمده خانی سینه مه وه . ئهم خان
 ئه حمده خانه ، که میریکی هه ل که وتووی بنه ماله ی ئه رده لان بوو له گه ل نادر
 شادا تیک چووو که وته بهر رق و شالوی ناوبراومه . له بهر ئه وه ی خان
 ئه حمده خان عه ماری له شکری نادرشای له ناوچه ی سنه دا به هۆی قات و
 قریبی ئه و سالانه وه ، به سه ر فه قیرو هه ژاران دا دابهش کردبوو ، خان ئه حمده
 خان به له شکریکی قورسه وه له سالی ۱۱۵۵ دا ، ناوچه ی سنه به جی ده هیاتی و
 له ناوچه ی پیوازه وه ، له سیروان ئه په رته وه ، خۆی به خاکی عوسمانی
 ئه گه په نی بو کومه ک خوازی (۱۹) . ظاهر به گ ، سه روکی عه شایه ری جاف
 بهرنگاری له شکره که ی خان ئه حمده خان ده وهستی و هه موو له شکری
 جاف و ئه و دیتا تانه کوئه کاته وه و ری به له شکره که ی خان ئه حمده خان
 ده گری . دوای له ناوچه ونی ظاهر به گی سه روکی عیلی جاف ، هۆزی
 جاف ، ماوه یه ک ، توانست و پرستیان کرده بی و له ده سه لات ده که ون ، به لام
 سه رپای ئه وهش ، له مه یلانی سیاسهت دا ده وری خویان ئه گپرن و
 بهرچاوده که ون . بو نمونه ، ژان گوره ، میژوو نووسی فه ره نسزی ده لیت ،
 پاش کوژرانی نادر شا ، میرزا مه هدی ئه سترابادی ، که میرزاو لی پسر او ی
 نادر شا بوو ، داوای یارمه تی له سه ره ک تیره و هۆزه کانی کورد کرد ، که بریتی
 بوون له په نجا تایه فه ی نیشته نیی ناوچه ی کرماشان و کوردستان . له م هۆزانه
 ته نها سه ره ک هۆزی جاف و سه ره ک هۆزی مه نگور به یارمه تی میرزا
 مه هدی یه وه هاتن (۲۰) تایه تیتی ناوچه و قه له مره وی جاف ، ئازایه تی و
 لی هاتوویی جاف ، به ژماره زۆری جاف ، هه میشه بوزه به مایه ی هه ست
 به توانو له باریی ئهم خپله که له گه ل ده وله تی ئیران و عوسمانی دا بکه ونه
 بهر بهر کانی یه وه و سولتانه کانی عوسمانی و شا کانی ئیران و لی بکه ن ، بو

به رژه وه ندى خويان دلى سه رو كه كانيان را گرنو نوازشتيان بكنو
 تن كوشيون له خويانيان نزيك كه نه وه (۲۱) ، به تاييهت سولتانه كانى عوسمانى
 زياتريان نازده كيشان ، بو نموونه ، به شى له م هۆزى جافه ، له ده ورو به رى
 سالى ۱۶۳۸ زدا ، كاتى سولتان مرادى چوارهم (۲۲) به غداى گرت هوه ، ده ستى
 يارمه تى يان بو دريژ كردو له و سه ركه وتنه دا كه له ميړدى و نازايه تى به كى
 مهردانه يان نوواند . هه ر سه بارهت به مه ، سولتان مراد نازناوى مرادى
 پى به خشيون . ئەم نازناوه له و سه روه بنده دا به نازناوى كى زور گه وره
 ده ژميړدرا (۲۳) .

من لام وايه شاعيرى كى زه برده ستى وهك شيخ ره زاي تاله بانى هه روا
 له خورايى به هۆزى جافى دا هه ل نه داوه و به بى سونگه به قولله ي قافى
 نه شو به اندوون كه ئەلى :

خزمينه مه ده ن په نجه له گه ل عه شره تى جافا
 ميرووله نه چى چا كه به گز قولله يى قافا
 كى بى له دليرانى عه شير كه نه چووبى
 وهك تيرى ئەجه ل نوو كه رمى جافى به نافا
 خوينرئزو شه ره نكيژو عه دو به ندو ته نومه ند
 كاميان كه گه نه شيره له مه يدانى مه سافا (۲۴)

ئەم نزيك بوونه وه و متمانه ي عوسمانى به كان له عيلى جاف بوو به
 مايه ي ئەوه كه هۆزى جاف له مه يدانى زورانبازى تىوان دهوله تى عوسمانى و
 دهوله تى ئيران دا به ئاشكرا بهرچا و كه وى .

محه مه د ئەمىن گولستانه له م باره وه شتيكمان بوو روون ده كاته وه و
 ده ليت :

« عه بدوللا ، پاشا لى پرسراوى عوسمانى به كان ، كه حاكمى ناوچه ي

زه‌هاو بووو ناوچه‌که له ژیر دسه‌لاتی عوسمانی‌یه‌کان‌دا بوو ، له‌گه‌ل محمه‌ده
 خانى زه‌نددا تىك ده‌چى . ئەم محمه‌د خانە كە يەكێك بوو له
 سه‌رله‌شكره‌كانى زه‌ند ، په‌لامارى ناوچه‌ى زه‌هاو ده‌دا ، عه‌بدوڤلا پاشا
 داواى يارمه‌تى له‌ عىلى جاف ، به‌ سه‌رۆكايه‌تى قادر به‌گى ظاهر به‌گه‌و
 باجه‌لانه‌كان كردوو . ئەوانىش به‌ ده‌نگيه‌وه‌ چوون و ناوچه‌كه‌يان له‌ ده‌ست
 رزگار كردوون (٢٥) . وا دياره‌ داواى كوژرانى ظاهر به‌گه‌ له‌ لايه‌ن
 ئەرده‌لانه‌كانه‌وه‌ (٢٦) ، بابانه‌كان تا راده‌تيكى زۆر پتوه‌ندى‌يان له‌گه‌ل
 جافه‌كان‌دا به‌هتزه‌كه‌ن ، به‌تايه‌ت زۆر چاكيان زانيوه‌ كه‌ هتيزى جافه‌كان
 رۆژ به‌ رۆژ له‌ په‌رسه‌ندن‌دايه‌ ئەحمه‌د پاشاى بابان داواى له‌ قادر به‌گى
 ظاهر به‌گى سه‌رۆكى عىلى جاف كردوو ، چەند پياوخراپ و جه‌رده‌يى
 كه‌ ئاسايشى ناوچه‌ى ميرنشى بابانيان شتواندبوو ، له‌ناوبه‌رى . قادر
 به‌گه‌ ئەم خواسته‌ به‌ريكوپيىكى و به‌ ته‌واوه‌تى به‌جى ده‌عيني و هاوكارى‌يه‌كى
 ته‌واو له‌ تىوان هۆزى جاف و بابانه‌كان‌دا به‌رقه‌رارده‌يى . ئەم يارمه‌تى و
 پشتيوانى به‌ تا سه‌رده‌مى سلیمان به‌گى كورپى قادر به‌گى ظاهر به‌گه‌
 هه‌ر به‌رده‌وام ده‌يىت ، به‌لام له‌ سه‌روبه‌ندى كه‌ يخوسه‌وه‌ به‌گى كورپى سلیمان
 به‌گه‌دا ئەم پتوه‌ندى به‌ پچراو تىوان تىك‌چۆوه‌ ، وا دياره‌ ميرانى بابان
 هه‌وليان داوه‌ ده‌ست له‌ كاروبارى بنه‌ماله‌ى سه‌رۆكه‌كانى جاف وه‌رده‌ن .
 ويستويانه‌ به‌شى وه‌له‌ده‌بى به‌گه‌ به‌گه‌زاده‌كانى جاف كه‌ خالوانيان بوون (٢٧)
 سه‌رۆكايه‌تى هۆزى جافيان به‌ده‌سته‌وه‌ بىنى . جگه‌ له‌م هۆيه‌ ، وا دياره
 ميرانى بابان حيسايىكى زۆريان بو په‌رسه‌ندى هتيزى عه‌شه‌رتى جاف
 كردوو . پىچ له‌م باره‌يه‌وه‌ ئەيىت ، عه‌شه‌رتى جاف هه‌زار سوار و چوار
 هه‌زار تفه‌نگچى پياده‌يان هه‌يه . پياوانى ئەم هۆزه‌ ئازاترين پياوانى هه‌موو
 عه‌شايى كوردن ، ئەوه‌نده‌ ئازان ئازايه‌تى به‌كه‌يان له‌ناو هه‌موو عه‌شايه‌ره‌كان‌دا
 هه‌نگى داوه‌ته‌وه‌چه‌ كدارانى ئەم عه‌شيره‌ته‌ ئازاترين جه‌نگاوه‌رانى له‌شكرى
 كوردن (٢٨) .

که یخوسره و به گئی سه روکی عه شیره تی جاف پینج کوری هه بوون :

وینهی (که یخوسره و به گئی) ، ریج کیشاویه •

سلیمان به گ که نه وهی لی نه که وتوو ته وه ، عه بدوره حمان به گ ،
 قادر به گ که بو جیگیر بوونی عه شیره تی جاف خزمه تیکی زوری کردووه ،
 عه بدوللا به گ که له شه ری گرده گروئی دا ، که یخوسره و به گی بارکی
 نارد بوویه یارمه تیی سلیمان پاشای بابانه وه له دژ مه حموود پاشای بابان که
 برای سوو کوژراوه و له گردی سه یوان تیژراوه و (۲۹) محهمه د
 به گ که کوری بچووی بووه و ده وریکی زوری له کیشه و
 زوران بازی ئیران و عوسمانی دا گیراوه . وادیاره که یخوسره و به گی جاف
 دژی مه حموود پاشای بابان بووه و له گه ل عه بدوللا پاشادا له دژ
 مه حموود پاشای بابانی مامی دهستی تیکه ل کردووه و نه م دهست
 تیکه ل کردن و ریک که وتنه له شه ری قهره گولدا ، به ئاشکرای پیرون
 ده بیته وه . نه م شه ره له تیوان له شکری مه حموود پاشا ، به یارمه تیی له شکری
 داوود پاشا و عه بدوللا پاشا ، به یارمه تیی محهمه د عه لی میرزا ، و دلیعه هدی
 ئیران ، رووی داوه و ریکه وتی نه یلوولی سالی ۱۸۲۱ ز قه و ماوه . له م شه ره دا
 له شکری مه حموود پاشا و داوود پاشای والیی به غدا ، به سهختی شکاوه و
 محهمه د عه لی میرزا ، عه بدوللا پاشای بابانی کردووه به حاکمی سلیمانی (۳۰) .
 خوالیخوشبوو محهمه د نه مین زه کی به گ ، بو ته وجیهی سیاسه تی دوورووانه ی
 میره کانی بابان نه لیت : «واقیعه ن نه گه ر به چاو تیکی ئینصاف و بی تهره فی له
 نه حوال وردینه وه ، نه بی سیاسه تی دووروویی ئومه رای به به لومه نه که ین ،
 چونکه زه مانه یان دووروووو له بهر نه وه نه وانش گیروده ی زه مانه بوون .
 نه گه ر به نه و عیکی تر حه ره که تیان بگردایه ئیشان سه ری نه ده گرت و
 زووبه زوو له ناوده چوون . له گه ل نه مه ش دا لازمه ئیعتیراف بکه ین که
 به عزتکیان زور له حه د چوونه ده ره وه و هیچ مولا حه زه ی مه نافیعی
 موشته ره که ی خو یان و خه لکی ولاته که یان نه کردووه (۳۱) » .

وا بزائم تارادهیه کی زۆر ئەم بیروباوەرەبی خواڵیخۆشبوو محەمەد
 ئەمین زەکی بەگ لە راستی یەوہ نزیکە . مولا حەزە نە کردنی مەنافیعی
 بنەمالە کە یان و تیکچوونیان لە گەڵ یە کتردا ، بۆ نمونە تیکچوونی عەبدوڵلا
 پاشای مەحموود پاشا و حەسەن بەگ و سلیمان بەگی برای مەحموود پاشا لە گەڵ
 مەحموود پاشادا و تیکچوونی مەحموود پاشا لە گەڵ پاشا کۆرەبی رەواندزدا و
 تیکچوونی لە گەڵ کە یخوسرەو بەگی سەرۆکی ھۆزی جافدا ، ئەمانە
 ھەموو بوون بە مایەبی تیکچوونی ترازووی ھیزو دەستدریژکردنی
 عوسمانی بەکان کە لەو پەری لاوازی دا بوون ، یاوہ کو ئێرانی بەکان کە
 وەزعیان لەوان باشتر بوو ، بۆ کاروباری ناوخوای ئەو میرنشینە حال ئەگاتە
 پادە یەک ، بۆ نمونە شازادە محەمەد عەلی میرزا بە لەشکرێکەوہ حوکومەتی
 بابان لە مەحموود پاشا دەسینیتەوہو ئەبی سپیتریتە عەبدوڵلا پاشای مامی .
 کە یخوسرەو بەگی جاف لە تەمەنی ٤٤ سالی دا کوچی داویبی کردووە . سالی
 لەدایک بوون و مردنی بە روونی نازانین ، بەلام ئەوہی ئاشکرایە میستەر
 ریج لە سالی ١٨٢٠ دا زدا دیویەتی و لە کتیبە کەبی دا باسی کردووە .
 کە یخوسرەو بەگ نیشانەبی گۆرە کەبی لەسەر چەم و ئاوێکی نزیک شاری
 سەید صادق لە ناوچەبی شارەزووردا ئیستایش ھەرماوە .

دوای کە یخوسرەو بەگ حەمە پاشای کوری لە تەمەنی چوار دە سالی دا
 بە سەرۆکی عەشیرەتی جاف داندرا . حەمە پاشا لە سالی ١٢٣٠ کدا (١٧١٤ -
 ١٧١٥) لەدایک بووە . حەمە پاشا پیاویکی ئازاو نەترس و ژیر بووە . توانی
 ھۆزی جاف یەک بخا و بیانکاتە خاوەن دەسەلاتینی گەرەو فراوان . سەری
 بۆ کار بە دەستانی ھەردوو دەولەتی عوسمانی و ئێران شۆر نە کردووە و (٣٢)
 ئەم دوو دەولەتە ھەمیشە مەترسی یان لێ کردووە و تیکۆشیون کە بە ھۆی
 میرنشینە کوردەکان ، یا لە رێی دژمنانی تری ئەم ھۆزەوہ لە ناوی بەرن (٣٣) .
 بە پێی یادداشتەکانی کەریم بەگی فەتاح بەگی جاف (باوکم) ، ئەحمەد

وینهی (همه پاشا)

پاشای بابان له گهله همه پاشای جافدا تیوانیان خوش نه بووه . نهحمهده
پاشای بابان ویستوویه تی ، نهحمهده به گی وهلهده به گک ، که خالی بووه ، بکا
به سه روکی هوزی جاف و بوئه هم مه بهسته ویستوویه ، همه پاشا به فیللی
یگرئی ، بو سلیمانی بانگ کردووه ، به لام نه چوووه و چند به گزاده ییکی له
خزملنی نریکی له جیاتی خوی ناردووه . نهحمهده پاشای بابانیش ، هم
به گزادانه ده گری و له کوپین زیندانیان ده کات . همه پاشایش به رانبهر
به هم کرده ویه ، نهحمهده به گی وهلهده به گی جاف ده گری و ماله که ی تالان

ده کات و له گه‌ل هه‌موو تیره و هۆزه‌کانی جافه‌تی‌دا بو ناوچه‌ی نه‌رده‌لان
 ده‌چی . به‌لام به‌هۆی خزما‌یه‌تیی نه‌حمه‌د به‌گی وه‌له‌ده‌به‌گه‌ل‌ه‌گه‌ل‌والیی
 نه‌رده‌لان‌دا ، که ژن‌وژن‌خو‌ازی‌یان له‌تیوان‌دا هه‌بووه ، ئیتر له‌وناو چه‌یه‌دا
 فاتیوانی بژی و ناچار بو خاکی عوسمانی ده‌گه‌ریتته‌وه‌و له‌ده‌ورو‌به‌ری خانه‌قی‌و
 قزره‌بات‌دا داده‌مه‌زری‌ت و خو‌شی ده‌چیتته‌لای‌والیی به‌غدا ، حوکومه‌تی
 به‌غدا‌یش زۆری ریزلی‌ده‌نی‌و له‌گه‌ل‌ه‌شایه‌ری جاف‌دا ، له‌ده‌وری قزره‌بات
 چیگیریان ده‌کات و زۆریان یارمه‌تی ده‌دات سه‌ره‌نجام نه‌حمه‌د پاشای بابان‌وا
 به‌مه‌سه‌له‌هت ده‌زانئ ، که له‌گه‌ل‌حه‌مه‌پاشادا ئاشت‌بیتته‌وه‌و ئیتر به‌م‌جو‌ره
 له‌پاش‌سێ‌سال ، هه‌ردوو‌کیان ئاشت‌ده‌بنه‌وه‌و چه‌مه‌پاشا ده‌گه‌ریتته‌وه‌و
 ناوچه‌ی شاره‌زوور (٢٤) . واته ، تا پایانی میرنشینی بابان که ریکه‌وتی سالی
 ١٢٦٧ک (١٨٥١)ه ، له‌و ناوچه‌یه‌دا ده‌میتیتته‌وه . کاتی که له‌شکری نه‌جیب
 پاشا ، والیی به‌غدا دیتته‌سه‌ر نه‌حمه‌د پاشای بابان ، به‌پیی نووسینی نه‌مین
 زه‌کی به‌گه‌ ، چه‌مه‌به‌گی جاف به‌ده‌نگیه‌وه‌ ناچیت (٢٥) ، به‌لام به‌پیی
 یادداشت‌و به‌لگه‌و ده‌ساو‌ئیتکه‌وه‌ که به‌ده‌ست‌بنه‌ماله‌ی جافه‌وه‌ تا
 ئیستا‌ماون ، چه‌مه‌به‌گی جاف هه‌رچه‌ند له‌ده‌وه ، له‌نه‌حمه‌د پاشای بابان زویر
 بووه ، به‌لام کاتی نه‌حمه‌د پاشا ئیی ده‌قه‌ومی‌و له‌شکری نه‌جیب پاشای دیتته
 سه‌رو ته‌نگی پیی‌هه‌ل‌ده‌چنی ، ناچار دیتته‌ناو‌ه‌شایه‌ری جاف‌و (٢٦) چه‌مه‌
 به‌گی جاف به‌ده‌نگیه‌وه‌ ده‌چی‌و له‌شکرینکی بو‌پیکه‌وه‌ ده‌نی ، به‌لام‌وا‌دیاره
 له‌شکری نه‌حمه‌د پاشای بابان، نه‌ی‌توانیوه‌ به‌ران‌به‌ر هیزی ریکوپییکی
 له‌شکری نه‌جیب پاشا خو‌ی را‌گری . وه‌ک له‌پیشه‌وه‌ وتمان، میرنشینی بابان له
 سالی ١٢٦٧ک‌دا (١٨٥١) له‌ناو‌ده‌چی . پاش نه‌حمه‌د پاشای بابان‌ماوه‌یی
 عه‌بدو‌للا پاشای برای ، به‌ناوی قایمقام له‌سلیمانی فه‌رمان‌ره‌وایی کردووه .
 نه‌م‌عه‌بدو‌للا پاشایه‌له‌گه‌ل‌حه‌مه‌پاشای جاف‌دا تیوانیان ته‌باو خو‌ش‌بووه .
 پاشان ، لیوا ئیسماعیل پاشای تورک له‌لایه‌ن حوکومه‌تی نه‌سته‌موول‌ه‌وه
 کراوه‌به‌فه‌رمان‌ره‌وای سلیمانی .

ئەو ھى شايانى باسە ، دەولەتى عوسمانى لە نيوھى يەكەم و دووھى سەدھى تۆزدەھەم دا ھەولى داوھ ، بە دەستىكى پۆلاين بە سەر كوردەكان رابگا و ميرنشينه كوردەكان بۆ يەكجارەكى لە ناو بەرى . بەلام ئەوى راستە ، كوردەكان ھەروا بە ئاسانى ميان بۆ كار بە دەستانى عوسمانى شۆرنەدە كردە . ئەگەر بە وردى لە ھۆيانە بکۆلینسەو دەبين دەسەلاتى عوسمانى لە كوردستان دا ھەروا بە ناوھ ماپۆوھ ، سەرئەھۆزو مېرە بە دەسەلاتە كانيان ھەركا و ناکاوى لە بابى عالى ياخى دەبوون و حو کوومەتى عوسمانى ھەر بەوھ پادە گەشت ، لەشكر بکاتە سەر كوردستان و مېرە كوردەكان سەركوت بکا . بەلام كوردەكان بەھۆى ھاندرا نەوھ لە لايەن ئيران و محەمەد عەلى پاشاى ميسرەوھ ھەميشە لە گوى بەفەرمانى عوسمانى يەكان سەرىچىيان دە کردو جارى شۆرشيان دەدا . خەبەرى شكستى عوسمانى يەكان لە سالى ۱۸۳۹ دا لە لايەن محەمەد عەلى پاشا وھ بە كوردەكان گەشت ، دووبارە شۆرشيان بەرپا کرد (۴۷) ، بە نموونە ھۆزى جاف لەم قۇناغەدا زۆر بەھيز بوو بوون ، ھەمە پاشاى جاف ، سەرۆكى ھۆزى جاف ويستوو يە ھۆزەكەى بە سەربەخۆى بژين و لەم رووھوھ ، وھكو لە پيشەوھ باسمان کرد ، ھەولى داوھ سەر بۆ كار بە دەستانى عوسمانى دانەنەوتنى .

دە عەبدولعەزىز سلیمان نەووار لەم رووھوھ ئەلى ، عەشايەرى جاف گرفتارى و نارەحەتىيان بۆ دەولەتى عوسمانى پىك ئەھيناو (۳۸) دەولەتى عوسمانى بۆ راکيشانى ھەمە پاشا نازناوى پاشايەتىيان پى بەخشیوھ ، بەلام درانى ئەم نازناو ئىمتيازە بە ھەمە پاشا لە بىرى سەربەخۆى ناھىيتە خوارەوھ لە سالى ۱۸۲۳ دا ، لە ناوچەى شىروانەدا ، لە دەوروبەرى كەلارى ئىستا قەلايىكى گەورە دروست دەكات و ئەم قەلايە تا ئىستا ماوھو رەمزی سەربەخۆى دەسەلاتى ناو براوھ . بىر لە سەربەخۆى کردنەوھى

حەمە پاشا ئەبج بە ھۆی ناره زایی عوسمانی بەکانو لەسەرینی رووداویک که
 بوو بە ھۆی ھەلسانی حەمە پاشا و جی ھیشتی خاکی عوسمانی ،
 رووداوە کەیش ئەمە یە کہ سەردار عومەر پاشای عوسمانی داوا لە حەمە پاشای
 جاف دەکا لە ناوچە ی شارەزووردا زەوی وزار بکری ، بە مەرجی جایی
 کۆچەریی تیدا نیشتە جی بکات و پەسیمی بخاتە سەریان . حەمە پاشا ئەم
 فەرمانە ی بە دل نابج ، چونکە لای وا دەبج دامەزرانی جاف و بە کشتو کالەو و
 خەریک بوون مانای بەدیل بوونیانە و بەمە سەربەستی خۆی و ھۆزە کە ی
 لە دەست دەدا . ئیتر بەم بۆنە یەو و حەمە پاشا سەریتیچی لە فەرمانی عومەر
 پاشا ئەکات و پیی رادە گە یینی کہ : « ئەمان وە کو بازیک سەربەستن و
 کوئی یان بە دل بوو لەوئی دە نیشنەو و ، چۆن بە دەستی خۆیان دەست و پیی
 خۆیان دەخەنە زنجیرەو و ، ھەر شوینی ئەوانی پیا پرۆن مولکی جافە ، چ لە
 ئیران چ لە عوسمانی » (٢٩) .

عومەر پاشا لەم وەلامە ی حەمە پاشا زۆر قارس دەبج ، پیریاری
 ئازاردانی عەشرەتی جاف دەدا . حەمە پاشایش لە تەک گشت تیرەکانی دا
 روودە کاتە ئیران ، بەلام تایەفە ی کەریم وەسیی کہ فیرقە یەکن لە تیرە ی شاتری
 لە تەکیا نارۆن بو ئیران . حەمە پاشا روودە کاتە ناوچە ی جوانرۆ لە ھاویندا و
 زمستانیش دەچنە ناوچە ی زەھاو کہ گەرمیانە . دەولەتی ئیران بو
 نزیک بوونەو و لە ھۆزی جاف و راکیشانیان بو خزمەتی سیاسەتیان ، ریزیک
 زۆریان لە حەمە پاشا گرت و لە لایەن ناصرالدین شای قاجارەو و نازناوی
 خانی پی بەخشا و میرنشینی زەھاوی پی درا و ھەموو ناوچە ی سەرسنووری
 ئیران و عوسمانی پی سپێردرا و (٤٠) عوسمان بەگی کوری دەکری بە حاکی
 جوانرۆ . بو نموونە ، ئەم فەرمانە ی ناصرالدین شایە کہ حەمە پاشای جافی
 پی کراو بە حاکی ناوچە ی زەھاو لێردا بلاو دە کەینەو و .

حکم فرماید . آنکہ عالیجا ، اخلاص و ارادت آگاہ ، مقرب الحضرة ،

محمد پاشای حاکم زهاب سرافراز بوده (بداند) چون خدمات آباو اجداد آن عالیجاه که همواره در آن صفحه نموده‌اند، منظور نظر سرکار والا بوده، و مراتب خدمتگذاری و صداقت آن عالیجاه بدرجه وضوح و ظهور رسیده، بیاس خدمات اسلاف و لیاقت و کاردانی آن عالیجاه و از (.....) حکومت زهابرا کما فی السابق بعهدہ آن عالیجاه مفوض و مرحمت فرمودیم که مشغول انمام خدمات محوله بخود بوده و حسن کفایت خودرا بعرضه ظهور رساننده، با کمال اهتمام در صدد آبادی و نظم آن صفحه و آسایش رعیت و ساکنین آنجا برآمده مالیات دیوانی را بخو مقرر عایددارد مقر آنکه عالیجاهان میباشند (که دیوانی) و که خدایان و ریش سفیدان زهاب عالیجاه مشار الیه را از قرار این رقم مبارک حاکم خود دانسته از (سخن حسابی) او تجاوز نکرده و قبوض و حوالجات او را در اخذ و استیفای مالیات دیوانی سندو معتبر شمرده در عهده باشند. شهر سوال المکرم سنة ۱۲۹۱ .

مؤری ناصرالدین شای قاجار

فهرمان درا

محمه د پاشای فرمانرہوای پایہ بلندو دلسوزو له ئیمہ وه نزیك كه بهم فرمانه سہر فراز کراوه، بزانی، له بهر ئه وهی خزمه تی باوو باپیرانی ئه و پایہ بلنده كه له و فاوچه یه دا کردوویانه، جیتی ره زامه ندیی ئیمہ بووه و پلهی خزمه تگوزاری و سہر راستیی ئه و گه یشتوتہ رادہی ئاشکرای و پروون بوونہ وه و بهر انبهر خزمه تی باوو باپیرانی و لیٹاتوویی و کارزانی ئه و پایہ بلنده فرمانرہویی زہاومان وهك جار ان بهر و پرووی کرده وه و بو ئه وهی خیریکی له و خزمه ته بی که پیی سییراوه و بو ئه وهی لیٹاتوویی و کارزانیی خوی له م مه یدانہ دا بنوینی و به و پیری بهر و شہ وه ه ولی ئاوه دان کردنه و

(*) ئه وهی دانراوه له ناو قه وسا لیی دوودل نیم .
 ئه وهی به سپیہ تی له ناو قه وسا دانراوه بۆم نه خویندراوه ته وه .

ئاسايشت فەراھەم کردن بۆ خەلکی ناوچە کە بداو مالیاتی و خەرچ و باجیکی
کە بۆ دەولەت داندراوہ جێ بە جێ بکاو پێویستە لەسەر کوێخا و ریش سپی و
پیاوماقوولانی ناوچە ی زەھاو بە پیتی ئەم فەرمانە پیرۆزە ، ناوبراو بە
فەرمانرەوای خۆیان بزائن و لە قسە ی حیسابی دەر نە چن و ھەر پسوولە و
قەبزیکی ئەو بۆ وەر گرتنی باج و خەراجی دیوان بە رەسمی بزاندردی : مانگی
شەوالی مکرەم ، سالی ۱۲۹۱ .

حەمە پاشا نزیکە ی سێ سال لە ئێران دە مینیتتە وە ، لەم ماوہ یەدا ھۆزی
جاف دەسە لات و توانایی یەکی ئیکجار زۆر پەیدادە کەن ، دەست درێژی دە کە نە
سەر ناوچە سنوورە کانی دەولەتی عوسمانی . حەمە پاشا ئەو ناوچە یە
دەشیوتی . کە کار بە دەستانی دەولەتی عوسمانی بە جاری تەنگە تاودە بن و
ھەرچی تی دە کوشن لە ناوی بەرن دەستیان نای گاتی ، ناچار ئەم دەولەتە پەنا
دەباتە بەر دیبلۆماسی یەت و بە ھۆی بالیۆزخانە کە یانە وە لە تاران داوای
تەسلیم کردنە وە ی حەمە پاشا دە کەن (۴۱) ، بەلام ئێران بە دەستی وە نادات .
دەسە لاتێ فراوانی حەمە پاشا لە ئێران دا ناپەزایی کار بە دەستانی ئێران
دینیتتە کایە وە ، بە تاییەت ، کە حەمە پاشا لە گەل شازادە معتمد الدولە ، فەرھاد
میرزادا کە مامی ناصرالدین بوو ، لە سالی ۱۲۸۴ - ۱۲۹۱ کدا والیی
سەبوو ، تیک دە چی . والی داوا لە حەمە پاشا دە کات عەشایەری جاف
لە ئێران دا جیگر بکات و تاییەتی یەتی ئێران و ەربگرن و رینگای دەست درێژی
تیرە کانی جاف نەدا بۆ سەر ناوچە سەر سنوورە کانی ئێران و ئە گەر بیتو
سەر پێچی لەم فەرمانە بکریت ، ماوہ ی ھا تو چۆی تیرە کوچەری یە کانی
کورد نادردی کە لە خاکی عوسمانی یە وە بینە ناو خاکی ئێران . حەمە پاشا
ئەم فەرمانە قوبوول ناکات و شەرو شۆریکی زۆر لە ناو عەشایەری جاف و
ھیزی دەولەتی ئێران دا روودە دات و لە شگری جاف لەو شەرانە دا بە سەختی
دەشکیت (۴۲) .

ئیتەر بەم جۆرە تیان حەمە پاشا و فەرھاد میرزا تیک چوو ، فەرھاد

میرزا نامہی ہرہشہ بو حہمہ پاشا دہ تیری و پیتی رادہ گہ پیننی کہ پیوستہ
 بہرہ و بیری لہ دستدریزی ئہ و جافانہ بکریٹ ، ئہ گینا بہ توندوتیژی
 نازار دہ درتین . فہرہاد میرزا تہ ننگ بہ حہمہ پاشا ہل دہ چنچ ، حہیب اللہ خان
 باوہ جانی ، سہرۆکی تیرہی باوہ جانی ، کہ تیرہ یہ کن لہ جافی ئیران
 یہ نددہ کات . ئہم حہیب اللہ خانہ زۆر خۆشہ و یستو نزیکی حہمہ پاشا بووہ و
 ہرچی حہمہ پاشا پیتی بگوتایہ ، دہ سبہ جچی جچی بہ جچی دہ کرد . فہرہاد میرزا ،
 حہیب اللہ خان دہ گری ، ہرچی حہمہ پاشا تکای لی دہ کاو قہ ولی پارہ و
 نہختینہ یہ کی زۆری دہ داتسچ ، ہر بہرہ لالی ناکات ، ئہم راستی یہ لہ
 نامہ بیٹک دا ، کہ فہرہاد میرزا بو حاجی ئہ میر نیزامی گہ پرووسی ناردووہ ،
 پروون دہ بیٹہ ووہ . لہو نامہ یہ دا دہ لیت حہمہ بہ گی جاف ہزار تہ نو قہ تارئی
 پیشکش کرد ، حہیب اللہ خان نازاد بکہم ، بہ لام من شہ فاعہ تی پیو براوم
 قوبوول نہ کردو لہ سہر نامہی کاک ئہ حہمہ دی شیخ (قدس سرہ العزیز) بہرہ للام
 کرد (۴۳) .

توندوتیژ جوولانہ وہی ئیران لہ گہل عہ شایہری جاف دا حہمہ پاشا
 دل کرمی دہ کات . دۆستہ کانی لہ دہ ولہ تی عوسمانی دا ، بہ تاییت تہ حسین
 پاشای والیی بہ غدا ، چہ ند جاری مہ حموود بہ گی کوری بہ شوینی دا
 دہ تیرن بو ئہ وہی بو خاکی عوسمانی بگہریتہ ووہ ، سہرہ نجام حہمہ پاشا
 ناوچہی زہا و بہ جچی دہ ہیٹیچ و دہ گہریتہ ووہ بو خاکی عوسمانی و (۴۴) والیی
 بہ غدا بہ مہ سلہ حہ تی دہ زانی ، ریزیکی زۆری لی دہ نیچ ، بہ لام راستی یہ کہی
 ئہ وہی . کہ زۆر بہی کار بہ دہ ستانی دہ ولہ تی عوسمانی لی نارہخت بوونو
 زۆریان رک دہ بووہ و ہاتنہ وہیان بہ ہل زانیوہ ، کہ داویکی بو بنینہ ووہ . بو
 ئہ وہی بہ دگومانی حہمہ پاشا نہوروژینن ، پیشان ، دہی کہن بہ وہ کیلی
 موتہ سہر ریفی سلیمانی . وا دیارہ ئہ م و کالہ تہ لہ تیوان موتہ سہر ریفی ئیبراہیم
 پاشا و ثابت پاشادا بووبن ، چونکہ ریکہ وتی سالی ۱۲۹۴ ک دہ کات (۴۵) .
 پاش ماوہ پی دہ یکہن بہ قایمقامی ہلہ بچہ . ئہ وہی شایانی باسہ لہ و

ماوه یه دا که همه پاشا له ئیران بوو به پیتی سیاستی پاراستی (هاوسه نگی) هیز ، عوسمانی یه کان بوو نهوهی هیزکیان له جافه کان به دهمسته وه هه بیتی ، دهمسه لاتیکی زور نهوهن به عزیز ی شاوهیس ، سه روکی تلیفه ی که ره موهیسی که له گهل همه پاشادا بوو ئیران نه چوو بوون دهوله تی عوسمانی مولکیکی زوری به م تلیفه یه به خشیوو . پاش دانانی همه پاشا به قایمقامی هه له بجه ، که ره موهیسی یه کان هان دهن ، دژی همه پاشا بجوو لینه وه . تلیفه ی که ره موهیسی تلیفه یه کی درو ئازابوون ، سه روکی که یان ، عزیز ی شاوهیس پیلویکی دهمسه لاتدارو خاوه نی که سو و ع شیرت بووه . هاندانی ئهم تیره یه گیشته راده یی ریگای پیاوه کانی همه پاشایان نه داوه که کاروباری ره سمی قایمقامی هه له بجه به ریوه به ری . عزیز شاوهیس مالی له به شاره تی نزیکی هه له بجه بووه . همه پاشا ده تیری به شوینیا ، ناروا بوو لای . همه پاشا ناچار ده بی ، ده تیری ، له هه لیک دا ده ی گری ، ده ی خه نه به ندیخانه وه . ماوه ییکی زور له به ندیخانه دا ده مینتته وه ، سه ره نجام به نه خوشی سیل یا (ذات الرئة) به مردنی خوایی دهری . کار به ده ستانی دهوله تی عوسمانی ، به تایه ت دژمنه کانی همه پاشا و هه روا هه ندی له دژمنانی ناو خوی همه پاشا ، پر و پا گانده ییکی زور بلاو ده که نه وه که همه پاشا عزیز ی شاوهیسی له به ندیخانه دا دهرمان خوارد کردو وه له چه سپاندنی ئهم تومه ته دا سه رده که ون و تیره ی که ره موهیسی ده چیتته دلپانه وه که سه روکی تیره که یان دهرمان خوارد کراوه و ئهمه ئه گر نه دل ، به شوین هه لیک دا ده گه رین ، همه پاشا له ناو به رن . ئه وه بوو کاتی همه پاشا له سالی ۱۲۹۹ لکدا ، له چیمه نی برام سه مین نزیک شاری کهری خهریکی راو کردن ده بی ، ده ی کوژنو قاتيله کانی خویمان ده ده نه پال جوامیر ، سه روکی به ناو بانگی هوزی هه مه وه ند ، که ئه و سه رو به نده ناوی به ئازایه تی و دلیری عالم گیر بوو بوو . وا دیاره همه وه منده کان له سه ر کوژرانی خوله په زه ناکوکی یان له گهل همه پاشادا هه بووه (۴۶) . له بهر ئهم دژمنایه تی و ناکوکی یه قاتيله کانی همه پاشا ده گر نه

خۆيان و (٤٧) كاربه دهستاني دهوله تي ئيرانيش به ههلي دهزانن كه
 هه مه وه نده كان به رامبه ر به هيزي جاف راوه ستينن ، نه وه بوو هه موو
 ناوچه ي زه هاوي پي به خشي و هه زار ته ني مانگانه بو بري به وه و ده سه لاتيكي
 زوري واي دايه ، قه لاييك له قه سري شيريني به رامبه ر به قه لاکه ي حه مه
 پاشاي جاف له ناوچه ي شيروانه دا دروست بکات و نه م قه لايه تا چه ند ساليك
 له مه و پيش پاشاوه كه ي له قه سري شيرين دا هه ر مابوو ، به لام هه روه كو
 له مه و به ر باسما ن كرد ، كاربه دهستاني دهوله تي عوسماني و ئيران هه وليان داوه
 سه رو کيكي هه ل كه و تووي كورد له مه يان دا نه هيلن و نه گه ر په يدايش
 بوو پي ، نه وه دزي سه رو که کاني تري كورد هانيان داوه و ئيتر به م جوړه
 ده بينين جه و اميري هه مه وه ند له نه نجام دا له سه ر پيلانگيري و ده سكيه ي
 كاربه دهستاني عوسماني به كان و ئيراني به كان سه ري تيدا چوو . له
 حه قيقه ت دا هه م حه مه پاشاي جاف و هه م جواميري هه مه وه ندو سه دان
 سه رو کي كوردي تر به شمشير ي به ك سياست كوژراون و ده سيه ي نه م
 دوو دهوله ته له ناوي بردوون . بو ئيسپات كردني نه م نوو سراوه سه باره ت
 به جواميري هه مه وه ند نه لیت ، به پيي ته زويرات و ئيوان شيواندني
 حو کوومه تي ئيران جوامير ياغي بووو تامه سافه ييكي دوور نه و ولاته ي
 ژيرترسو له رزه وه نيهاي ت نه م دوو حو کوومه ته (عوسماني و
 ئيران) بو ته سكي ني ئيتقان يان كرد له شكري ئيران له
 قوماندار يتي حسام الملك دا بوو ، له ته ره في حو کوومه تي عوسماني به وه
 (قورت ئيسماعيل پاشاي ديار به كرى بو نه م حه ره کاتانه مه ئموور كرا ،
 حسام الملك به درو وه عده ي صولحي دا به جوامير ، جواميري بانگ كرده
 قه رار گاهه ي كه له نزيك قه سري شيرينه وه بووه ، كه جوامير هاته نه وي
 چه ند كه سيكي له پشت خپوه ته كه وه ي قايم كرد بوو ، له پشته وه هوجو و ميان
 كرده سه ري و كوشتيان له سالي ١٨٨٦ زدا (٤٨) .

له پراستی دا ، دوای ئیما کردنی موعاهدهی ئه زپرۆمی دووهم ، له سالی ۱۸۴۷دا له سهجنه ی سیاست دا ئه بینین ئیرانی به کان و عوسمانی به کان ، بۆ له ناو بردنی ههر حهره کهت و جوولانه وه ییکی کورده کان هاو کاری به کی ته واوی ئه که ویتته ئیوانیانه وه و هیچ کامیکیان یارمه تیی سه رو که کورده کانیان نه ده دا دژی به کتری و (۴۹) ههردوو دهوله ته که ههولیان ده دا کۆمه لیک سه روک عییل و ئاغاو به گله رو شیخ له خۆیان کۆبکه نه وه و ئه رزو مه عاشیان بده نی بۆ ئه وه ی له فکری شۆرش و یاغی بوون دا نه مینن و ئه م سیاسته ، به تایهت له ولاتی عوسمانی دا زیاتر به رچاو ده که وت . کاتی مه دحهت پاشا، له سالی ۱۸۶۹دا بوو به والیی به غدا، له عیراق سه ره به خۆیی ویلایه ته کانی له ناو بردو مه رکه زی به تیکی ته واوی به رقه رار کردو زه وی وزاریکی به سه ر ئاغاو سه روک خیل و هۆزه کان دا دابه ش کردو کوردستانیش که ئه وساکه به ویلایه تی مووسله وه به سترابوو ، بریتی بوو له سنج سه نجه ق . سه نجه قی مه رکه زی مووسل شامیلی قه زای ده وک و زاخو و عیمادی به و سنجارو عه قره بوو .

سه نجه قی سلیمانیه شامیلی قه زای بازیان و هه له بجه و شه هره زورو کفری بوو .

سه نجه قی سلیمانیه شامیلی قه زای بازیان و هه له بجه و شه هره زورو مه رگه بوو .

به لام ئه م سیاسته به ته واوی نه ی توانیوه ریشه ی شۆرش و یاغی بوونی کورده کان له به ین بیات حوکمی درێژی سۆلتان عبدالحمیدو زولم و زۆری کاربه ده ستانی عوسمانی له ناوچه ی کوردستان دا ، سه رپای خراییی ئیداری و سیاسی که له ناو هه موو ئیمپراتۆری یه تی عوسمانی دا

بلا و بو و بووه ، ئەمانە ھەمووی بوون بە مایەیی لەناوچوونی ئەمن و ئاسایش و
 ئیستییقار لە کوردستان داو ئەم حالەتە لە سەردەمی فەرمانرەوایی
 دوورودریژی سولتان عبدالحمیددا ھەر بەردەوام بوو . ئەوەی شایانی
 سەرئەنجام ، بارودۆخی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە قۆناخەدا رۆژبەرۆژ
 بەرەو خراپتر دەچوو و حیزب و کۆمەڵە و ریکخراویکی زۆر لە مەزگەزی
 ئیمپراتۆرییەتدا ھاتبوو کایەووە ھەموو ھەڵپەیی رۆخواندنی رەژیسی
 سولتانێ ئەخۆشیان دەدا . ناسراوترینی ئەو حیزبانە حیزبی (اتحاد و ترقی) بوو ،
 کە زۆربەیی خۆیندەوارو رۆشنیرانی ناسراوی میللەتە ژێردەستەکانی
 عوسمانی تیا بەشداربوون . لەم قۆناغەدا مەحموود پاشای کورە گەرەمی
 ھەمە پاشای جاف (٥٠) بوو ھەتە سەرۆکی عەشیرەتی جاف . مەحموود پاشای
 جاف ھەر لە سەردەمی لاوتییدا بەلگە و نیشانەیی ھەلکەوتوویی
 پێوە دیاربوو . لێھا تووی و زیرەکی مەحموود پاشا لە لایەن ئەو
 میژوونووسانەووەی باسیان کردوو بە ئاشکرا پەنجەیی بۆ راکیشراووە ددان
 پێدانراو (٥١) .

بە پێی بارودۆخی سەردەم و لە چاوخۆی دا ھەموو توانستیکی
 سەرۆکایەتییدا ھەبوو ھەر بە زرنگی خۆی باری نالەبارو شلۆقی
 ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لا روون بوو . مەحموود پاشا
 ھەق سەندنەووەی باوکی عەشیرەتی جافی یەلخست و دەسەلاتیکی زۆر
 ھێزیککی چاکی بۆ پیکەوونا . لەم بارەووە باسیل نیکیتین ، میژوونووسی
 رووس ، دوای پیاھەل داتیکی زۆر بە سەرۆکەکانی ھۆزی جاف دا ئەلێ :
 «وا دیارە لەناو عەشیرەتە کوردەکانا تەنھا عەشیرەتی جاف ئەتوانێ نەھیلێ
 عەشرەتەکیان لە ناو خۆدا تیک بچێ ، ئەمەش بە ھۆی ژیری و توانایی و
 بیرتیزی گەرەکانیانەووە (٥٢) کە شتیکی وایان کردوو ، عەشرەتەکیان
 ھەموو بەرەو سەرکەوتن برۆا . مەحموود پاشای سەرۆکی ھۆزی جاف

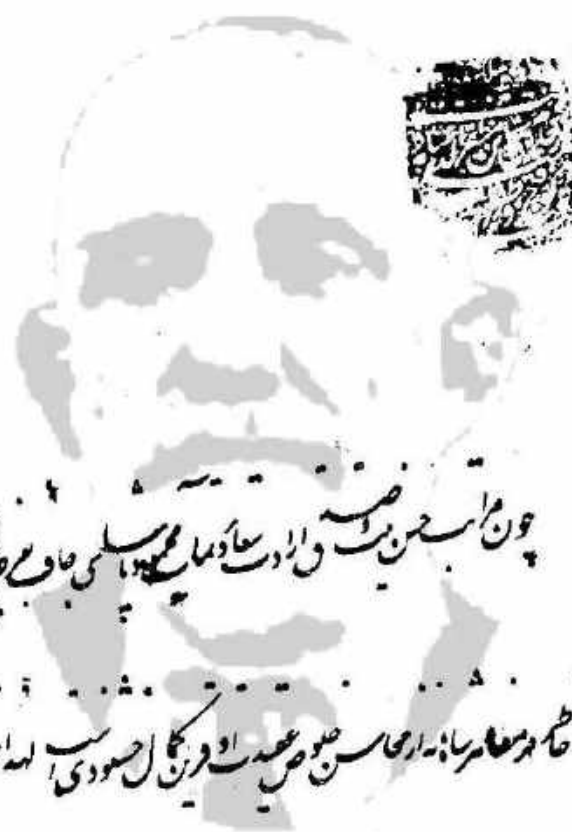
دانی به وهدا ئەنا که وا له زهرفی چند سه عاتیکا ئەتوانی چوار ههزار سواری
چه کدار کو بکاتهوه (۵۳) .

میرزا مهحمود خانی احتشام السلطنة (۵۴) که له یادداشته
له چاپ دراوه که ی دا دیتته سه ر باسی مهحمود پاشای جاف ئەلی : « عیلى
جاف عیلىکی کوچه ره و ئەگه نه ولاتی کوردستانی ئیران و تا دوو فه ر سه خ
له نزیک سنه وه . ئەم جافانه مالک الرقاب و موختارن به سه ر ولاتا ،
هه رچی بیانه وی ئەی که نو که س ناتوانی به رانه ریان راوه ستی . فه وجی
سواری زه فەر که گوایه بو پاسه وانی کردنی خه لکی ناوچه که تیرراون ،
نه بادا جافه کوچه ری یه کان ده س دریزی یان بکه نه سه ر ، جافه کان
سه ر بازه کانی ئەم فه وجه یان بو کو کردنه وه ی ئالیک بو ولاخه کانیا زو له وه ر
بو ئاژه له کانیا ن و خوارده مه نی زمستانه ی خویان به کاردینن ، وه ک بلیی
فه وجی ناوبراو بو خزمه تکاری ئەو جافانه تیرراین . بی گومان فه وجی زه فەر
که له ۳۰۰ نه فه ری لی که وته و بی هیز پیکه اتی هه رگیز ناتوانی به رابه ر به
هیزی توانای جافه کان راوه ستی که بریتی به له پینج هه زار خیزانی
چه ک به ده ست له ژیر فه رمانده ی مهحمود پاشادا که نه مل بو عوسمانی یه کان
که چه ده کاو نه بو قاجاری یه کان . هه ر له م باره وه (۵۵) خوالیخوشبوو
پیره میرد ئەلی ، جاف که مهحمود پاشا ره ئیسیان بوو ، تا پشتی سنه ، که
هاوینان عیل ده چووه کوستانی ته گه رمه و به رانان خاکی ئیران
له به رده میان ئەله رزی و والیی کرماشان که پرتس بوو داری سووته مه نیسی
بو ئەنارده شیروانه و کانی چه قه ل (۵۶) . له و سه رده مه دا دهوله تی عوسمانی و
دهوله تی قاجاری ، بو ئەوه ی ناوچه ی جاف ، که ناوچه یه کی گرنگ و
ستراتیژی بووه ، بگره ده ست خویان ، هه ر کام له م دوو دهوله ته هه ولی
ئوه ی داوه ، دلی سه رۆ که کانی جاف بو لای خوی را بکیشی و (۵۷) له م
باره وه حوکومه تی قاجار نازناوی خانو فه رمانی ئەو نازناوه و گه لی

وینہی (مہممود پاشای جاف)

دیاری تری بو مه محمود پاشا ناردووه . نه مه یش فوتو کوی پی نه و فرمانه ی
 مظفرالدین شای ئیرانه که بو مه محمود پاشای ناردووه و به دهقی
 فارسی به که ی :

چون ما حسن بیگ و اردت سعادت ما محمد سلیمی جاب و محمد چنگا

و ده حسن بیگ و محمد سعادت ما اردت سعادت ما محمد سلیمی جاب و محمد چنگا

بنکهای زمین

با عطای انجمن سرحد اردو و زمین اردو و زمین اردو که در وقت کمر سعادت حسن بیگ و الاوان بیگ

« چون مراتب حسن نیت و صدق ارادت سعادت‌ناب محمود پاشای جاف بعرض پیشگان مرحمت دستگاه اقدس همایون شاهنشاهی رسیده و خاطر مهر مظاهر شاهانه از محاسن خلوص عقیدت او قرین کمال خوشنودی است . لهذا محض ارائه‌ی رضایت خودمان خاطر مشارالیه‌را به اعطای يك قبضه شمشیر مرصع از درجه دوم قرین اعتزاز و افتخار فرمودیم که زیب و علاقه کمر اعتبار خود ساخته بین الامثال و الأقران مباهی و سربلند بوده و عهد ۵ سال ۲۲ شعبان ۱۳۲۰ مظفرالدین شاه . . . فرمانه که به کوردی:

له سه‌روه مۆری شاه مظفرالدین .

چونکه نیت‌پاکی و راستی سه‌عادت مه‌ئاب مه‌حموود پاشای جاف به هموو جور گه‌یشتوو به ئاستانه‌ی باره‌گای پیروزی شاهه‌نشاهی وه‌خاتری شاهانه و ئیخلاص منیه‌تی ئه و خو‌شنوود بووه ، له‌به‌ر ئه‌مه بو ئه‌وه‌ی په‌زانه‌ندی خو‌مان به‌رام‌به‌ر به‌ناوبراو پیشان بده‌ن فرمانمان دا ، که یه‌که شیری موره‌سه‌سه له‌پله‌ی دووهم بکری ئه‌به‌فرو به‌مه‌ئومان به‌رزکرده‌وه بو ئه‌وه که به‌هوی ئه‌م خه‌لاتی شاهانه‌وه ، ئه‌و که‌مه‌ری خو‌ی بی‌پرازینتته‌وه له‌ناو هاوسه‌رانیا سه‌ربه‌رزو پایه‌بلند ، شایانی ئه‌وه‌بی که له‌ئاشنایانی ئیمه‌یه ۲۲۰ شه‌عبانی سالی ۱۳۲۱ » .

به‌لام ئه‌وی راستی بی‌مه‌حموود پاشا که مرۆییکی زیره‌ک و هوشیار بووه له‌حه‌قیقه‌تی سیاسه‌تی ناله‌باری هه‌ردوو ده‌وله‌ته‌که گه‌یشتووو ئه‌م جوره‌ فرمان و خه‌لاتانه له‌ته‌وه‌ره‌ی دهرنه‌کردوووه نه‌ی خه‌له‌تاندوووه . هه‌میشه هه‌ولی ئه‌دا ناوچه‌ی جاف له‌ژیر ده‌ستی که‌س دا نه‌بیته و جوره سه‌ربه‌خو‌یی یکی له‌به‌ریوه‌بردنی کاروباری خو‌یا بو پیک به‌ییت . له‌راستی دا

نەك ھەر سەر بەخۆیی ناوچەى جاف بەلكو ئامانجى ئەو بوو كە سەر بەخۆیی
بۆ ھەموو كوردستانی عیراق بێتەدى . لەم ڕووەوە خوالیخۆشبوو محمد
ئەمین زەكى بەگ ئەلى ، مەحمود پاشا لەم دواىیدا مۆتەھەم كرا بوو
بە ھەندى مەسەلەى نەتەویدی و حوكومەتى عوسمانى لە ڕووى ئەم
نەتەوەگەرى و سیاسەتى نەتەوەگەرى یەوە دلى لى كرمى بوو بوو (٥٨) .

بۆ ئەوێ ڕوون بێتەووە كە مەحمود پاشا دژی سیاسەتى عوسمانى
جوولآو تەووە ، نووسراووە كەى دە . كەمال مەزھەر بە شاھید دینینەووە كە
عەشایەرە كوردەكان بەو ئامانجە ھاتە كایەووە كە بێتە ھۆیەك بۆ
دەست بەسەراگرتنى ھەموو عەشایەرە كوردەكانو بە كارھێنانى بۆ
چەسپاندنى دەسەلاتى خۆى و ئیوانى ، بە ھۆى ئەم ھێزەووە بەرەنگارى
بزوو تەووەى نەتەوەیی میللەتەكانى ژێردەست بكا ، بە تايەت بزوو تەووەى
كوردەكان خۆیان (٥٩) ھەروا ئەم ھێزە بە كارپێنى بە مەبەستى بەرپا كوردنى
ھەراو ئازاوە لە سنوورى ڕووسیدا . شایانى وتە ، زۆربەى عەشایەرە
گەرەكانى كوردستان پشتیوانى دروست بوونى ئەم تەشكىلاتى ھەمیدی یە
نەبوون ، وەكو عەشیرەتى پژدەر و ھەمەو و نەندو جاف و عەشایەرى ناوچەى
بدلیس . ھەر لەم بابەتەووە لازاریف ، ڕۆژھەلاتاسى ڕووس ئەلى ، سولتان
عبدالحمید چاوى لەو بوو كە لەسەر حیسابى دراوسێكەى لای راستیەووە
ھەببەت و زەبرو زەنگى دەوڵەتەكەى بیوژنی تەووەو بیچە سپینى و سوپاكەى
بەھیزبكات و چاوى لە دۆخەدارزادەكەى ولات كە ھەتا دەھات زیاتر بەرەو
شلەقین و شلۆقى دەڕۆشت ، بیۆشیت ، ئەو دۆخە شلۆقەى كە لەو ڕۆژەووە
دەستى پى كرد كە ھاتە سەر حوكم و بە درێژایی سالانى فەرمانتەرەوایی یەكەى
بەردەوام بۆ ئەو وای دەكرد پیلانى دەست درێژ كردنە سەر ئێران گەرم بێت و
جۆش بسپینیت ، ئەو بوو لە ناوچەى سەرسنووردا تەنیا كورد ھەبوو ، ئەو
سنوورەش تا ئەو ڕۆژە دەست نیشان نەكرا بوو ، ھەر پاشا سوارەى

حه میدی یه به سالتیک هه روا بشیوی له سه ر سنووری ئیران و تورکیا دهستی
پیی کرد ، خیلی جاف له عیراق دا ئه و ئاشووبه ی هه ل گیرساندو مه محمود پاشای
سه رۆکی ئه م خپله هه میشه له گه ل کاربه دهستانی دهوله تی عوسمانی دا له
دهوو به ره کی دا بوو و دانووی له گه لیان دا نه ده کولا (٦٠) .

ئه وه ی راستی یه ، مه محمود پاشا دژی دروست کردنی سواری
حه میدی یه بووه و بیروباوه ری خۆیشی له م باره وه به ئاشکرا ده ربړیوه و
حوکوومه تی عوسمانیش له م باره وه له سیاسه تی مه محمود پاشا پازی
نه بووه .

پاش کوزرانی حه مه پاشا ، مه محمود پاشا له لایهن عوسمانی یه وه
بوو به قائمقامی هه له بجه و سه رۆکی عه شیره تی جاف ، به لام پاشان ، چون
بیروباوه رو جوولانه وه ی مه محمود پاشایان به دل نه بوو ، که وتنه خه یالی
ئه وه وه که له ده سه لاتی که م که نه وه له ناو عه شره ته که یا لاوازی بکه ن . بق
ئه م مه به سه ته ناکوکی یه کی زۆریان خسته تیوان ئه وو براکانیه وه به تایبه تی
عوسمان پاشا ، که دوو سال له و بچوو کتر بوو ، به لام عوسمان پاشا له بهر
ئه وه ی پیاوکی هه لکه وتووی به ده ست و ده هندبووو له هیچ روویه که وه
خۆی له مه محمود پاشا به که متر نه زانیوه و ژبیککی هه لکه وتووی وریایشی ،
که عاديله خانم بوو ، هه بووه و (٦١) ئه م ژنه هه موو جووره یارمه تی یه کی داوه و
له پیشکه وتنی دا دریغی نه کردووه و هه میشه هه ر خه ریکی پیشخستنی بووه ،
مه محمود پاشا ، له بهر دانایی و لئوه شاوه یی عوسمان پاشا ، خۆی به م
هه موو توانایه وه ی نه ی توانیوه به سه ر عوسمان پاشادا زال بیت .

وه کو پیشتر وتمان ، حوکومه تی عوسمانی له ده سه لاتی مه محمود
پاشا له باکووری کوردستانا نارحه ت و نیگه ران بووه ، به تایبه ت دژمنانی
ده سه لاتی مه محمود پاشا هه میشه راپۆرتیان دژی ناوبراو گه یاندۆته
خوکومه تی عوسمانی و کاربه دهستانی ئه و حوکومه ته به دوا ی هه لیکا

گه پراون ، بتوانن مهحموود پاشا له قايمقامی هه له بجه و سه رو کایه تی عیلى
 جاف بخه نو له ناوچه که دووری بخه نه وه . بو جی به جی کردنی ئەم نیازه ،
 فهریق نامیق پاشا له لایه ن حوکومه تی عوسمانی به وه پائیه سپیرری و
 ئەتیرری بو کوردستان ، گوايه له وه بکولیتته وه ، که ئاخو ئەو هه موو
 پاپورتیه ی له دژی مهحموود پاشا ئەگه نه ئەسته موول راستن یا درون ؟
 فهریق نامیق پاشایش دی ، ده گاته هه له بجه و ئەیتته میوانی مهحموود پاشا .
 مهحموود پاشا زوو ئەزانن نامیق پاشا به چ نیازی هاتووه . له وه گه یشتووه
 که وا ئەم سه فه ره ی بی مه لامه ت نی به . له به ره وه وه کوو پیاویکی خاوه ن
 عزیزه تی نه فس هیچ جو ره بایه خیک به نامیق پاشا ناداو وه که هه ر میوانیکی تر
 له دیوه خان دای ئەنن و چیشت و نانی بو ئەتیرری . روژی له کاتی قسه کردنا
 به نامیق پاشا ده لی : سولتان چه مید ناوچه ی ده لین و مووان و مالوان و باقی
 جو گه کانی شاره زووری کپیودو به ناوی خو یه وه تاپوی کردووه . ئەم
 مولکانه ی شاره زوور ژیر پیتی عه شره تی جافن که عه شره تیکی زور گه وره و
 خاوه ن مه رو مالان ، دیاره زیان به کشتوکالی ئەم دپه اتانه ئەگه یه نن و ئەمه ش
 ئەیتته هوی په یدا کردنی نارچه ته تی بو حوکومه تی عوسمانی ، من وای به باش
 ئەزانم ، سولتان ئەم ناوچانه بداته عه شایه ری جاف . بو سولتان په سه ند
 نی به مولک بسینج و خاوه ن مولکایه تی بکا . ئیمه له جیاتی ئەوه قزره بات
 که له ناوچه ی جافه وه دووره ئەی ده نی و ئیتر هیچ ناخوشی به ک پیک نایه ت .
 نامیق پاشا له ناندان و شیوه ی قسه کردنی مهحموود پاشا دلگیر ئەبی .
 له راستیش دا ئەم پاشایه هه ر بو ئەوه هاتبو ، بو ئەوه ی پیلانی بو
 مهحموود پاشا بنیتته وه . دوا ی چه ند روژی هه له بجه به جی ده هیلن و ئەروا بو
 ناو جاف . ئەو کاته عوسمان پاشا له ناو عه شره تی جاف دا ئەبسج ،
 میوانداری به کی پر شکوی لی ده کاو یه کجار ریزی لی ده نی و کاتیکیش
 ده گه ریتته وه ، هه زار لیره ی ئالتوونی ئەداتن . نامیق پاشا ئەگه ریتته وه بو

ئەستەموول ، راپۆرتىكى يەكجار توندوتىژ لە دژى مەحموود پاشا بۆ
 سولتان عبدالحمید ئەتیرى و ھەرچى خراپە دەربارەى مەحموود پاشا بۆى
 ئى دەچىنى ، سەربار ئەشلى ، مەحموود پاشا بە ئەندازەىى لە خۆى بايى بوو
 كە خۆى بە ھاوپايەى سولتان ئەزانى و نيازى دەربارەى سولتان خراپە و
 لە گەل دژمانى ئەمن و ئاسايشى ئىمپراتۆرى يەتى عوسمانى دا ھاوبەش و
 دەستى تىكەلەو ديوەخانە كەى بوو بە جايگای ئەو كوردانەى كە دژى
 رىبازى خىلافەتن . پاش ئەم راپۆرتە لە سالى ۱۳۰۶ (۱۸۸۸ - ۱۸۸۹)
 فەرمان لە سولتان عبدالحمیدەو دەردەچى كە عوسمان پاشا يى بە قايمقامى
 ھەلەبجەو ئەو سەرۆكايەتى عەشیرەتى جاف بكا . بەمە مەحموود پاشاى
 جاف دەكرى بە مۆتەسەررىنى ئورفە (۶۲) . مەحموود پاشا لە گەل بە
 مۆتەسەررىنى كرانيا نازناوى (بىگلەرىنگى) یشى (۶۳) دەدرىتى كە ئەم
 نازناو بە رەئىس ئەيالەتەكان بەخشاو و (۶۴) لە دەولەتى
 عوسمانى دا ، لە عىراق ، تەنھا بە چوار كەس بەخشاو : ئەحمەد
 پاشاى بابان ، عبدالقادر پاشاى دياربەكرى ، مەحموود پاشاى جاف ، ئىبراھىم
 پاشاى بەرىۆبەرى زەوى و زارى سەنىە . كار بە دەستانى عوسمانى ئەيان زانى
 مەحموود پاشا ئەم وەزىفەى وەرنەگرتى و سەرپىچى لى ئەكا . تا چوار پىنج
 مانگىك ھەر نامەىكى رەسمىى بۆ ئەھات بە ناوى مۆتەسەررىنى ئورفەو بۆى
 ئەھات . مەحموود پاشا بە باشى دەى زانى عوسمانى ئەيەوئى لە ھىزو
 دەسلەتتى بخەنو لە عەشىردت و كەسوكارى خۆى بكن . مەحموود پاشا
 لە ئەنجامدا سەیر ئەكا ئەم وەزە دەس نادا بۆى و ئەبى چارىكى بەسەلە كە
 بكات ، ناچار ئەبى بروا بۆ ئەستەموول ، بۆ ھەول دان بۆ گۆرىنى بە
 مۆتەسەررىنى كرانى . كە ئەگاتە ئەستەموول ، سولتان فەرمان ئەدا لە
 ئەستەموول دەرنەچى . خانوویەكى بۆ تەرخان ئەكرى و فەرمانى
 دەس بە سەرى بۆ دەردەچى و لە ژىر چاوپىرى و ھاوچاوى دا دەمىتەو .
 ئەوھى شایانى باسە ھۆزى جاف لە دەورى سەرۆكايەتى مەحموود پاشادا

له گەل شیخ عوبەیدوللای نەهری دا ، له راپەرینه کەی سالی ۱۸۸۰ (۱۲۹۸) هـ دا ، هاوپه‌یمانان بووه (*).

پاش دامرکانی شۆرشی شیخ عوبەیدوللای ، سالی ۱۸۸۲ (۱۳۰۰) هـ مه‌حمود پاشا هه‌میشه له پارێزدا بووه ئەو په‌یمانە به‌جی به‌ینی و له گەل چەند سەرداریکی تری کورددا لهو خولیا یەدا بوون پوژۆی دژی عوسمانی یەکان راپەرن . گرتنی مه‌حمود پاشا له لایەن سولتان عبدالحمید هه‌ له سالی ۱۸۹۰ - ۱۸۹۲ یە کجار توورە ی دەکاو پریارده‌دات هه‌رچۆنی بی خۆی بگه‌یه‌تته‌وه ناو هۆزی جافو شۆرشی له کوردستانی باکووری دا به‌ریا بکات . بی گومان ، رۆشنیرانی تورک و گهلانی ژیر ده‌ستی عوسمانی له سالی ۱۸۸۲ - ۱۹۰۸ دا (۱۳۰۰) هـ - (۱۳۲۶) هـ بوو و خاندنی رژیمی سولتان عبدالحمید . رۆشنیرانی کوردیش به سەرۆکایه‌تی شیخ عبدالقادی نەهری که له ئەسته‌موول بوون له ناو خۆیان دا پیوه‌ندی یەکان هه‌بووه و له گەل ریکخراوه نه‌ینی یەکان دا ، به تایه‌ت ئەو کۆمه‌له‌یه‌ی که له سالی ۱۸۹۴ (۱۳۱۲) هـ دا به ناوی (اتحاد و ترقی) هه‌ ناسرا هاوپیوه‌ندبوون و دیاره مه‌حمود پاشا له گەل ئەو کۆمه‌له نه‌ینی یانه‌دا پیوه‌ندی هه‌بووه و ئەو کۆمه‌لانه هانیان داوه له دژی سولتان عبدالحمید شۆرشی به‌ریا بکات . به‌م خولیا یه‌وه سالی ۱۸۸۲ (۱۳۰۰) هـ پریری دا له ئەسته‌موول هه‌ل بیت ، هه‌ل ئەسی ، نامه‌یه‌کی یه‌ کجار ناشیرین بوو سولتان عه‌بدلحه‌مید ئەنووسی ئەلی : « تۆ سه‌مکار و خوینرێژی و له خوا فترسی و هیچ سه‌رم سورنامینی که ئەم سه‌م و ره‌فتاره ناشیرینه‌ت هه‌بی ، چونکه زۆل و حه‌رامزاده‌یت و کوری عه‌بدوله‌جید نیت ، هه‌روه‌ها بۆیشی ئەنووسیت : تۆ سولتانی جائیری و سولتانی جائیریش به‌ گوێره‌ی شه‌رعی ئیسلام (واجب الاطاعه) نی یه . تۆ پیاویکی پیری که چی ۳۰۰ ژنی پێ زانراوت هه‌ن ، ئەمه‌یش نه له گەل شه‌رعی

(*) راپه‌رینی کورده‌کان له سالی ۱۸۸۰ دا ، نووسی د. جه‌لیلی جه‌لیل . وه‌رگێڕ له یووسی یه‌وه د. کاوس فه‌فتان ، به‌غدا ، ۱۹۸۷ ، ل ۱۲۵ .

ئىسلام نە لە گەل رەوشتى مرقا يە تى دا يەك دە گرن» . لە و سەردە مەدا ھەر
 كەسى نامەى بۆ سولتان نووسيا بە جۆرە نووسينيكي تايە تىي دە نووسى ،
 بە و جۆرە ، نووسينيكي تايە تىي سەر زەرفە كەى بۆ نروسىو ، ئىتر
 كار بە دەستانى دەربار تە ماشاى نامە كەيان نە كردوو ە گە ياندوو يانە تە دەستى
 سولتان خۆى و سولتان بە دەستى خۆى ھەلى پىچر يو ە و خويندوو يە تى ە وە .
 مەحمود پاشا ، پاش ئەو ەى نامە كە ئە خاتە پۆستە خانە و ە ، ئىتر خۆى
 دەس بە جى سوارى پاپۆر دە بى و (٦٦) لە رىنگاى دەرباى رەشە و ە پروا تە
 ئە گاتە قەفقاز و لە و سە فەرەى دا پيا وىكى لە گەل دا دە بى بە ناوى مەلا ھەمدى
 سەبى . پاشان قەفقاز بە جى دە ھىلى و ئەروا بۆ باكو . لە مانگى سە فەرى
 ١٣٠٩ى ك (ئىترىنى يە كە مى ١٨٩٢) دا ئە گاتە باكو و لە وى وىنە يە كى خۆى

به بهرگی پیاویکی هزارهوه ، که له م نووسراوه دا بلاوی ده که ینهوه
بۆ که سوکارانی ده تیری .

ههروه کوو خوالیخوئشوو که ریم به گی باوگم باسی کردووه ، له
باکووه ، نامه یه کی نووسیوه بۆ قه یسه ری رووسیواو داوای یارمه تیی
لی کردووه ، بۆ ئه وهی شوړشیک به یارمه تیی رووسه کان له ناو کورده کانی
عیراق دا له دژی حوکومه تی عوسمانی پیک پینئ و دنیای کردووه که
توانای به ئه نجام گه یاندنی ئه م کاره ی هه یه (٦٧) ، به لام وادیاره رووسه کان
له بهر شلوقیی وه زعیان حیساییکیان بۆ نه کردووه و پتوه ندی یان له گه ل
نه به ستووه . مه محمود پاشا که ده ست له یارمه تیی رووسه کان ئه شوړی ،
له گه ل پیاوه که یا باکو به جی ئه هیلئ و روو ئه کاته ئیران و سواری پاپۆر
ده بی ، ئه گاته (به ندهر ئه زه لی) که به ندهر تیکه له سه ر ده ریاچه ی خه زه ر که
تا پیش ده وره ی خومه یینی به ندهر په هله وی یان پین ده گوت (٦٨) . عه شره تی
جاف که خه به ری هه لاتنی مه محمود پاشایان پین ئه گا فه تاح به گی (٦٩) برای
ئه چی به پیره وه ، له نیوه ی ری دا به یه ک ئه گن ، وادیاره له نزیکه قه زوین
به یه ک گه یشتوون و پیکه وه دینه وه بۆ ناوچه ی جاف (٧٠) ، تا ئه گه نه
(گه لگه) که هه واری به گزاده ی جاف بووه له نزیکه پینجویین .
جافه کان و به گزاده کان له مه محمود پاشا کو ده بنه وه و به لینی ده ده نی که
هه رچی بکات له دژی سولتان عه بدولحه مید له گه لی بن و لینی جوئی
نه بنه وه ، سولتان عه بدولحه مید بریاری له ناو بردنی مه محمود پاشا ئه داو
فه رمان ده ر ئه کا که نازناوی پاشایه تی و ته نانه ت نازناویشی لی بسینه وه و له
هه موو نامه و فه رما تیکدا ناوی دی به (فیراری) یا (یاخی مه محمود) . ناوبراو
به والیی مووسل و والیی به غدا ئه سپیری که به مردوویسی یا زیندوویی
مه محمود پاشا ده سگیر بکه نو ره وان ه ی ئه سته موولئ بکه ن . مه محمود
پاشا وه کو باسما ن کرد ، له بشیویی وه زعی سولتان عبدالحمیدو جموجوولی
هیزه موخالیفه کانی ئاگادار بووه و هه ر له و پیره دا بووه که کاریک بکا

یە کیتی پیزی ھۆزەکانی کورد پیک بەینن، تا بتوانن کەلک لەو ھەلە رەخساوہ وەر بگرن و جۆرە خودمۆختاری یەک بۆ کوردستان وەر بگرن .

پیرەمێرد لەم ڕووەوە ئەلێ : « ھەر سەبارەت بە کوردو ئەو کۆنگرانە ی بۆ دەستخستنی مەوجوودی یەتیک بۆی بەستراوہ ، کۆبوونەوہ گەرەگە ی کەنار زەلم ھەولی مەردانە ی مەحموود پاشام دیتەوہ بیر ، سالی ۱۸۸۷ ی میلادی ، تا ئەیلوولی ۱۸۸۹ ، لە ھەلەبجە لەسەر ئەراضی سەنێ بە بووم ، زۆرتەر محەبەتی مەحموود پاشام بوو ، ئەگەرچی وەسمان پاشا قائمقام بوو ، مەحموود پاشایان کردبوو ، بە مۆتەسەر پرسی ئورفە . نیازی نەبوو بچی ، تا شەویکی ۲۵ ی رەمەزانی ۱۳۰۶ ک ، لە کەناری زەلم مەحموود پاشام ئیقناع کرد ، بچی بۆ ئەستەموول ئەوشەوہ ، سوار بوو ، رۆیی . چە ئەد سالی دوا ی ئەمە گەرایەوہ ، بە بەری باکو دا ھاتەوہ و دنیای تەجرەبە کرد . لە ۱۵ ی شەوالی ۱۳۰۸ و ۱ ی مایسی ۱۳۰۹ چۆوہ ، ئەمجا بە عەفو و ئیعادە ی روتبە و نیشانەوہ ، لە دەوری جمادی الاول ۱۳۱۲ دا ھاتەوہ .

مەحموود پاشا کە لە ئەستەموول بوو ، شارەزای بشیوی ئەستەموول و ولاتی عوسمانی بوو ، کە سالی شەش مانگ مانگانە ی کار بە دەستانی دەوڵەت نە ئەدراو ئە ی زانی ھێزیکیان بۆ ھیچ شوینی پێ نائیرری . جا بەو خولیاوہ سالیکیان ھەرچی پیاوی ناواری ئەم خاکە ھەن ھەموویان لە سەرچاوە ی زەلم کۆئەکاتەوہ لە سلیمانی یەوہ ، نەقیب و شیخ محەمەدی مفتی و ئەحمەدی باشچاوەش و سەید ئەحمەدی بابارەسوول و عەرپەحمان ئاغای عەبدووللا ئاغاو لە بەری زەھاوہوہ ، فەقی سەعیدو داوود خانی کە لھور و ھەموو سەرۆک عەشیرە تەکان و سمایل بەگی داوودو مەجید پاشا ، کە یەکە دۆستی شیخ رەزای مەشھور بوو شیخ محەمەد رەئوف و شیخ عەلی . . . خۆلا سە ئەو زەلمە پر بوو ، چەند گفتوگۆ تەرتیباتی کرا ، منیش لە خزمەت نەقیب دا بووم ، بە قەدەر رەئیی عومومی ھیوایان بە قەلەمی من بوو ، منیش قەلەندەرانە بەو ھەموو

ماله به گزاده دا ئه سوورامه وه ، رۆژێ پاشا له مالى كه یخوسرهو به گى كورى
 خۆى و نه قيب بانگیان كردم ، وتیان : خوا رێكى خست ، قه له مى خۆت
 تیز كه ، دستوورى ئیداره و به یان نامهت بنوسه ، منیش شیتانه هاتمه
 زوبان وتم : پاشا به خۆرایى خۆم ماندوو ناکه م . پاشا ئه مه نده تووره
 بوو ، سێ جار ههلساو خۆى دایه وه به سه ر دۆشه كه كه ی دا ، وتی : به راس
 ئه وه چى یێزى منیش به جه ساره تیکه وه وتم : پاشا ئه گه ر تووره یى
 ده نك ناکه م و ئه گه ر عاجز نابى ده یلیم . فه رمووی : یێزه ! وتم : پاشا
 وا نه بووه ، به لام تۆ وه زعی به تى خۆمان وه كه لله ره قى و خۆ بلندزانیى ئه هلى
 ئه م خا كه لێك بده ره وه . له مه حالى بووم ، له شار باژیر ، دى یه ك هه یه به
 ناوى كه نارۆوه ، سلیمانى ره سوول ئاغای تیا بوو ، ئاغا سێ كوێخای بوو ،
 كوێخا ئه حمه دو كوێخا سمایل و كوێخا حه مه . ئه م كوێخایانه هه ریه كه
 خۆى به ئاغایى ئه زانى . وا ده ر ئه كه وێى كه پیره میرد بر وای به یه كیتى
 سه رۆك عه شایه رو شیخ و ناوداره كانى كورد نه بووه ، بۆیه هه ر له و وتاره دا
 ئه لیت : ئه گه ر تۆ حوكمداریت دا به نه قیب و له حه قى خۆت چاوت پۆشى ،
 سایرى رو ئه سای تیره كان به حوكمدارى قوبوولیان نی وه ئه لێن پاشای
 باوكت مه به ستى حه مه پاشایه كه له سلیمانى موته سه ریف بوو تواناو
 هیزى كى زۆرى به ده ست وه بوو ، چوو دواى مانگى جى هیشت ، بر و
 ناکه م ره سوول ئاغای ترشى فرۆش و مه حموود ئاغای چۆخه ره شى میراوده لى
 یا فه قى ئه حمه دى داره شمانه ئه گه ر بیانه ویتیش چۆن ئه بنه حوكمدار» (٧١) .
 خه به رى جوولانه وه ی مه حموود پاشا به رێكوپێكى ئه گه یشته حوكوومه تى
 عوسمانى ، كار به ده ستانى عوسمانى ترسیكى زۆریان لى نیشته ، به تابه تى
 سولتان عبدالحمید ، خۆى بایه خێكى زۆرى به م مه سه له یه ئه دا كه به هه ر
 چۆنى بووه مه حموود پاشا له ناو به رى و له ئازاوه ی ئاسووده بى . به م
 نیاز وه فه رمان ئه دا به كه ریم به گى خانزاده جوانى كه خه لكى سلیمان بووه و

له سوپای عوسمانی دا پلهی عه قیدی ئه مړوی هه بووه، هه زار سوار بو گرتنی
 مهحموود پاشا ئه رخان بکات ، مهحموود پاشاش که بهمه ئه زانی په نا
 ئه باته بهر شاخی زمانکوو که ریم به گی ناوبراو به هه زار هیسترسواره وه به
 دوا یا ئه چی و له و ناوچهی میران و زمانکوویه دا ته عقیبی ده کات . مهحموود
 پاشا بی ئه وهی بکه ویتته شه پریکی توندو گه رمه وه له گه لی دا ، زمانکو
 به چی دیک، روو ئه کاته بناری شاره زوورو ئه چی بو (بانی بنوک) . بهم جوړه
 سالیکی خشت ئه م بهرو ئه و بهر ده کا به که ریم به گه له تیوان زمانکوو بانی
 بنوک دا ده به پینی و ده بیا ، بی ئه وهی دهر فته تی بداتی ، په لاماری بدا ، بیگری ،
 به لام پیری و ناساغی و پروپاگه ندهی میری له تیوان عه شایه ری جاف و
 فتوای مه لاکانی سهر به ده ولته تی عوسمانی ، به تایه ت ئه م پروپاگه ندهیه
 که ههر که سی له سولتان یاخی بیی کافر ئه بی و ته لاقی ئه که وی و ههر
 که سیش یارمه تی یاخی یان بدا هه روا کافر ئه بی ئه مه هه موو کاریکی زوری
 کرده سهر دل و دهر وونی دهر و به ره کانی مهحموود پاشا و هه روا پروانه :
 مهحموود پاشای جاف . ئومید ئاشنا ، گو قاری کاروان ، سالی ۱۹۹۰ (۷۲) .
 ته نانه ت که یخوسره و به گی کوریشی لی هه لگی رایه وه . هه روه ها نا کوکی
 ناوخوی تیوان مهحموود پاشا و عوسمان پاشایش ئه وه ندهی تر وه زعه که ی
 له مهحموود پاشا تال تر کردبوو ، ئه مه هه مووی بوو به هوئی بیزار بوونی
 مهحموود پاشا له و بارودوخهی تیا ئه ژیا . له بهر ئه وه ئه که ویتته سهر خه یالی
 دل و ده س هینانه وهی سولتان و لی بووردن و چاوپوشی لی کردنی . بو ئه م
 مه به سته نامه یه ک بو والیی به غدا ئه نووسیت ، بوی باس ئه کا تیا که ئه یه وی
 خوی به خوی پروا بو لای سولتان و لی ئه پرسی ، ئاخو به لینی ئه داتی
 ئه گه ر چوه به غدا نه یگری ؟ والیش له وه لام دا نامه ییکی بو ئه نووسیت و
 پی ئه لی ، وهره بو به غدا ، نات گرم و به لینیشت ئه ده من که سولتان هیچت
 لی نه کا . مهحموود پاشا له سهر نامه و به لینه که ی دی بو به غدا و له مالی
 محمه د پاشای داغستانی ئه بیته میوان . کاتی بو لای والی ئه روا به

پنجهوانه‌ی ئەوه‌ی که له نامه‌که‌یا نووسیوی و ئەو به‌ئینه‌ی دابووی ،
 ئە‌ی گری و له (ئییج قه‌لا) ، که ئیستا و مزاره‌تی دیناعه زیندانی ئە‌کا .
 مه‌حموود پاشا چه‌ند رۆژێک له زیندانا ئە‌مینتیه‌وه ، به‌لام ئازایانه ، له
 هه‌لیکا ئە‌توانی خۆی له‌ده‌ست یاساوه‌کانی به‌ئدی خانه‌ده‌رباز کاو
 پرووه‌کاته‌وه ناو جافو په‌نا ئە‌باته‌وه به‌ر چیا‌ی زمانکو ، دیسانه‌وه سواره‌کانی
 که‌ریم به‌گ ئە‌که‌ونه‌وه په‌یجۆری و ئە‌م‌سه‌رو ئە‌وسه‌ر پی‌کردن ، به‌لام وادیاره
 ئە‌م جاره‌خزمه‌کانی به‌گویی ناکه‌نو پشته‌ی ناگرنو له‌چه‌ند سواری زیاتر
 که‌سی له‌گه‌لا نامینی و نه‌خۆشی و پیری ته‌نگی پی‌هه‌ل ئە‌چنی (۷۳) . له‌گه‌ل
 ئە‌وه‌ش دا پاشا به‌م سواره‌که‌مانه‌وه له‌مه‌یدانا ئە‌مینتی و هه‌ر خۆی به‌ده‌سته‌وه
 نادا .

مه‌حموود پاشا زۆری له‌کاربه‌ده‌ستانی گه‌وره‌ی عوسمانی ناسیوه‌و
 ئاشناو براده‌ری له‌ناویاندا زۆر هه‌بوون . یه‌کێ له‌و ئاشنایانه‌ی (شیخ
 الاسلام ابو الهدی) بووه ، که په‌لێکی ئایینی به‌رزی لای سولتان
 عبدالحمید هه‌بووه‌و زۆری ریزلێ ناوه . مه‌حموود پاشا نامه‌یه‌ک بو (ابو الهدی)
 ئە‌تیری و داوای ئە‌وه‌ی تیا لێ ئە‌کا له‌سولتان داوا بکات بیه‌خشیت .
 (ابو الهدی) یش به‌سولتان ئە‌لێ و تکای لێ ده‌کا ئە‌بێ بیه‌خشیت . سولتان
 ئە‌لێ سویندم خواردوو ، مه‌حموود له‌ناوه‌راستی ئە‌سته‌موول دا له‌سیداره
 بدم . خۆم ئە‌زانم گوناھێکی چه‌ند گه‌وره‌ی چاوپۆشی لێ نه‌کراوی
 به‌رانبه‌رم کردوو .

(ابو الهدی) به‌سولتان ده‌لێ : «الغفر عندالمقدرة فضيلة تکای ئیسه
 نه‌ده‌نه‌ دواوه باشه » . له‌ئە‌نجاما سولتان له‌سه‌ر تکای (ابو الهدی) و
 میرده‌رویش پاشا که‌ زۆر دۆستی مه‌حموود پاشا ئە‌بێ ، دلی
 نه‌رم ده‌بێ و وای لێ دی که‌ بلێ ، به‌مه‌رجێ ئە‌ی به‌خشم ، خۆی به‌ده‌سته‌وه‌بداو
 پی بو ئە‌سته‌موول . (ابو الهدی) یش خه‌به‌ره‌که‌ به‌مه‌حموود پاشا رانه‌گه‌یینی ،
 ئە‌ویش که‌هیچ چاره‌یێکی شک نه‌بردوو ، خۆی به‌ده‌سته‌وه‌ ئە‌داو ، به‌ره‌و

ئەستەموول بەرپى ئەكەوئى . لەم سەفەرەدا ، عەلى بەگى كورپى و حەمە عەلى
 بەگى بىراى لە خزمەت دابوو . ھەر كە ئەگە نە ئەستەموول يەكسەر ئەچنە
 مالى دەروئش پاشا (۷۴) . ئىنجا ئەگاتە بارەگای سولتان عبدالحميد ،
 سولتانىش ئەى بەخشى و روتبەكانى جارانى بۆ ئەگەر ئىتتەو . مەحموود
 پاشا كە ئەگەر ئىتتەو بۆ ھەلەبجە ، حوكومەتى عوسمانى سەرۆكايەتتى
 عەشیرەتى جافى جارىكى تر بۆ دەگەر ئىتتەو . عوسمان پاشای بىراى ھەر بە
 قايمقامىتى دەمىتتەو . پاش لەسەر تەخت داگرتتى سولتان عبدالحميد ،
 مەحموود پاشا ھەمىشە دژى رژىمى ئىستىدادى بوو ، بەتايەت دواى ئەو
 حىزبى (اتحاد و ترقى) دەست بە زولم و زوردارى دەكەنو ھەر بەئىننى بە كوردو
 مىللەتەكانى ترىان دابوو بە درۆدەردەچى و ئىتر مەحموود پاشا لەم قۇناخدا
 ھەولى داوہ يەكىتى و يەكەدلى لە ئىوان سەرۆك ھۆزەكانو پىاوماقوولانى
 كورددا پىك پىننى و بۆ ئەوئى مافى بۆ كورد پىچرئى . لەم بارەوہ نامەئىكى
 زۆر بۆ پىاوہ ناسراوہكانى كورد ئەنووسى . يەكئى لەو نامانەى كە بۆ
 ئەو نامانجەى بۆ حاكىمى بانەى نووسىوہ ، دابووى بە عەلى بەگى رۆستەم
 بەگى خزمى خۆى كە داىكى لە بەگزادەكانى بانەبوو . توركەكان لە جىگايەك
 ئەم كاغەرەيان بەدەست عەلى بەگەوہ گرتبوو لەسەر ئەمە عەلى بەگيان
 دا بە مەحكەمەى مووسل . ئەگەر (اتحادى) يەكان نەر ووخابان عەلى بەگەو
 مەحموود پاشا تىدا دەچوون . ھەر وەھا لەم بارەوہ مەحموود پاشا
 نامەئىكى تىشى بۆ غولام رەزاخانى پشتكۆ نووسىوہ پەيمانى لەگەلى دا
 بەستووہ كە بۆ كورد ھەول بەدن . تا ئىستاش وەلامى ئەم نامانە ماونو
 لە كىتبخانەكەى حەسەن فەھمى جافدايە .

نالەبارى بارودۆخى ئابوورى ئىمپراتورىيەتى عوسمانى پاش
 سەرکەوتنى رژىمى اتحادى يەكانو سىياسەتى بەتوركەکردنى ئەو نەتەوانەى
 كە لە ژىر سىبەرى ئىمپراتورىيە عوسمانى دا ئەژيانو ھەول دانى كار بەدەستانى
 ئەم رژىمە بە تايەت سى فەرماندە ستەم گەرەكەى رژىمى اتحادى يەكان :

ئەنۋەر پاشاۋ تەلەت پاشاۋ جەمال پاشا^(۷۵) بە دەستىكى پۇللىنىۋە
خەباتى نەتەۋە كانى دەۋلەتى عوسمانيان لەناۋدەبرد .

ئەۋەى شايانى باسە نەتەۋە غەيرە توركە كانى ئىمپراتورىيى عوسمانى
جموجوۋلىكى زۆريان دەسپى كىردىۋو دژى كاربەدەستانى دەۋلەتى
عوسمانى و گەلى كوردىش لەزۆر ناۋچەى كوردستاندا بۇ بەدەس ھىننى
ئازادى و سەربەستى چەندىن شۆرشىيان بەرپا كىردىۋو ، بەلام نەبوونى
يەكىتى و پىۋەندىيى قايم و پتە و لەئىۋان شۆرش گىرە كاندا يەكىن لە ھەرە
ھۆيە سەرەكى يە كانى لەناۋچوونى ئەم شۆرشانە بوو لە كوردستانا^(۷۶) .

مەحمود پاشايش ۋەك ھەر سەرەك ھۆزىكى نىشتمان پەرۋەرى كورد
لەسىياسەتى اتحادى يە كان نارازى بوۋە ، بەلام لەدەسپى كىردى شەرى يە كەمى
جىھانى لە ۱۹۶۴ - ۱۹۱۸ دا كاربەدەستانى اتحادى يە كان و ئەلمانە كانى
ھاۋپەيمانان ھەۋل و تەقەلايەكى زۆريان دابوو بۇ بەھىز كىردى ھەستى
ئىسلامەتى لە ئىۋان مىللەتە كانى ئىمپراتورىيەتى عوسمانى داۋ لە ھەموو
ناۋچەيىكى ئەم ئىمپراتورىيەتەدا پىۋانى ئاين خەلكيان ھان دەدا بۇ جىھاد
دژى داگىر كەرە كافرە كان كە برىتى بوون لە دەۋلەتە ھاۋپەيمانە كان . ئەم
پروپاگەندە يە كارتىكى زۆرى كىردىۋو سەر ناۋچەى كوردستان و ئەينىن
كە خوالىخۆش بوو شىخ مەحمودى نەمەر ، پاش ئەۋەى ئىنگلىزە كان
بەسرىيان داگىر كىرد ، ھەرۋەكو اتحادى يە كانى بە بەرپىسىارى كوژرانى
باۋكى دەزانى ، بەلام ھاۋكارىيى خۆى لە گەل توركە كاندا لەدژ ئىنگلىزە كان
دەسپى كىردو لە شەرەكەى شوعەيىدەدا بەشدارىيى كىردە مەحمود پاشاى
جافىش لە بەرھەستى دىنى ، لەسەر داخۋازىيى توركە كان ، ھەزار سوار
جافى بە سەرۆكايەتتى ھەمە ەلى بەگى براى و كەرىم بەگى فەتاح بەگى
براى نارد بۇ ئەم شەرە^(۷۷) . توركە كان لە پەلاماردانى قەلاى شوعەيىدەدا
شكان و سولەيمان ەسكەرى لەداخان بە دەمانچە خۆى كوشت^(۷۸) ئىتر
ەشايەرە كوردە كانىش پاش خەسارەتلىك بلاۋەيانلى كىرد .

له يادداشته کانی کهریم به گدا نووسراوه ، خوالیخوشبوو توفیق
 وهه بی به گ که له شه ری شوعه یبه دا یه کی له ئەفسه ره ناوداره کانی له شکری
 تورک بووه ، ته میی سه ره که هۆزه کورده کان ، به تاییه ت خوالیخوشبوو
 شیخ مهحموودو همه عه لی به گی جاف ده کات ، که به خۆپایی کورد له
 پیناوی تورکدا به گوشت مهدهن . شیخ مهحموودو همه عه لی به گ که ی
 به جی ده زانن و به گوئی ئەگرن . کهریم به گ ئەلی ، من له بهر تافی لاوی و
 له بهر خوین گه رمی و حه ز به ناوده رکردن ، پیم خۆش بوو له شه ره که دا
 به رده وام بین (۷۹) . ههروه ها ئەم ههستی ئاینی به هۆی ئەوه بوو کاتی
 که پرووسه کان په لاماری له شکری عوسمانی باندا ، داوای له مهحموود پاشا و
 سه روک عه شیره ته کورده کانی تری کرد ، له دژی پرووسه کان یارمه تی بان
 یدهن . هۆزی جاف به فه رمانی مهحموود پاشا ، طاهیر به گی وهسمان پاشا ،
 عه لی به گی مهحموود پاشا ، حسین به گی پاشا ، حسین به گی خه سه ن به گی
 برازای ، حه مه سه عید به گ و حه سه ن به گی وه له د به گی و عه لی به گی
 ئەحمه د به گی وه له د به گی دژی پرووسه کان به شه ره اتن . ئەم شه ره یش
 له مهحالی سه قز ، له ناوچه ی (قاتان قۆری) دا پرووی داوه . خوالیخوشبوو
 شیخ مهحموودی حه فید ، له م شه ره دا ده ورینکی گه وره ی هه بووه . ئەوی
 شایانی باسه ، له شکری تورک له م شه ره دا ، به هاوکاری کورده کان ئازایانه
 دژی له شکری پرووس شه ریان کردو به هه موو لایه کیانه وه توانی بان
 به ره به ستی پرووسه کان بکه ن (۸۰) . هه ره له و ده مه دا که ده وری ئیتتهادی به کانه ،
 مهحموود پاشا سه رکرده ی هیزیکی عه شایه ری جاف ئەبی ، له گه ل تابووری
 عه سکری تورکدا ، به سه رکردایه تی حسین پره ئووف به گ و به ها به گ ،
 ئەیان ویست ناوچه ی رۆژاوی ئیران ، به تاییه ت کرماشان داگیر بکه ن (۸۱) .
 عوسمانی به کان داوا له مهحموود پاشای جاف ئەکه ن له گه ل ئەم له شکره دا
 به خۆی و ده ستوپیوه ندی به وه پروات ، ئەگه رچی مهحموود پاشا پیش
 ئەم داخوازی به ی ئیتتهادی به کان ، له بهر هه ندی کاروباری سیاسی ،

کار به دهستانی ئیتتحدادی به کان ، که وتبوونه گومانه وه لئی ، له راستی یا مهحموود پاشا نهی ئه ویست له گه لیانا هاوکاری بکات ، به لام ناچار له گه له شکره که دا پویشت و له ناوچهی کوردان ، عه شره تی سنجاووی و قه لخانی به ره نگاریان ده بن و به سهختی له شکره تورک و هۆزو هاوکاره کانیان ده شکینن و به ره و قه سری شرین ده گه ریته وه (۸۲) .

له راستی دا ئیتتحدادی به کان له هه لویتستی کورده کان رازی نه بوون ، چونکه باش ئه یان زانی سه ره که هۆزه کورده کان له گه ل پرووس و ئینگلیزدا پیوه ندی یان هه یه و زۆر چاکیان لئ پروون بوو که میلله تی کورد به هیچ جۆری له گه لیادا نی به و عه تفی کوردیان به یه کجاری له ده ست داوه ، به م بۆنه یه وه ، به تایبته له قوئاغه دوایی به کانی شه ری یه که می جیهانی دا به توند و تیژی به کی فراوانه وه هه ولی توانده وه میلله تی کوردیان دا بوو ، وا دیار بوو ، ئه لمانه کانیس هاو به شیان بوون له م بیرو باوهره یان دا (۸۳) .

میلله تی کورد له م قوئاغه دا شوپشیکیی زۆریان به رپا کردو شوپشه که شیان زۆر جیگای کوردستانی گرته وه و هۆیه کانیسی ئه و زولم و زۆرانه بوون که ئیتتحدادی به کان له کوردیان ئه کرد .

ئه م خه بات و هه ول و کوششی کورده په یمانی سیقه ری (۱۹۲۰) لئ هاته گۆری ، به لام به هاتنه مه یدانی که مالی به کان و به ستنی په یمانی لۆزان هه ر مافس که بۆ کورد دانرا بوو ، به ئاوا درا ، چونکه کار به دهسته هاو په یمانه کان که له شه ری یه که می جیهانی دا سه ر که و تبوون پشتیان له و مافانه کردو که وتنه هه لپه ی میرات به ش کردن ، ئه مه یش هه ر چه نده به هۆیه کی گه و ره ده ژمییری ، به لام وه نه بی ته نها هۆی له ناوچوونی مافه کانی کورد بی ، چونکه هۆی تر زۆرن و لییره دا به به ری وه نی به به دریتی یان باس لیوه بکه ین . هۆزی جافیش وه که هه موو هۆزه کانی تری کورد گرفتاری فرت و فیلی ئیمیرالیزی ئینگلیز بوون و ئینگلیزه کانیس هه ر وه که ده وله تی

عوسمانی ، ههولیان داوه بۆ بهرژه و نهندی خۆیان ، کورده کان هاوکاری یان له گهڵ بکهو له م پروده وه ته ماحیان به بهر سه ره كه هۆزه جافه کان ناوه ، هاوکاری یان له گهڵ دا بکهو .

به فه رمانی حو کوومه تی ئینگلیز ، میجهر نوئیل ، پاش داگیر کردنی شاری سلیمانی چوو بۆ لای مه حموود پاشا ، که ئه وه سه روه خته له دوو ئاوانی زه لم بووه . هه رکه خه به ری ئه ده نی که وا میجهر نوئیل له گهڵ چه ند ئه فسه ریکی پایه بلندی ئینگلیز دا ها تووه . به پیریانه وه ناچی و به رگی پاشایه تی عوسمانی له بهر ئه کاو هه رچی نی شان وه میدالی پی به خشاوی ئه بی سه ره له به ری به قه د خۆی دا ئه کاو له ناو ره شماله که ی دا چاوه ری یان ئه کا . کاتی میجهر نوئیل دی و مه حموود پاشا به و بهرگ و هه یتو هوو ته وه ئه بی نی و ته ماشا ئه کا روتبه که ی له روتبه ی ئه و زۆر تره ، یه کسه ر له به رده می دا ته مه نایه کی بۆ ئه کیشی و ه حوزوورا پانه وه ستی ، دانایشی تا مه حموود پاشا خولکی دانیشتی ئه کا . پاش به خیر ها تن کردنی ، میجهر نوئیل ، ئه لی : جه نابی پاشا ئه زانی بۆچی مه به ستی ها تووین ؟ پاشا له وه لامی دا ئه لی : بشیزانم ، چه ز ئه که م له زمانی خۆتانی بیستم . میجهر نوئیل ئه لی : ئینگلیز ئه یه وی خزمه تی ناوچه ی کوردستان بکاو یارمه تی میله تی کورد بداو مافی بۆدانی و له ده ست زولم و زۆری عوسمانی یان رزگار کا . بۆ ئه م نیازه ش چاوه روانی پیاویکی وه کو جه نا به ، که سه ر کرده ی هۆزی جافی ، هاوکاریمان له گهڵ دا بکا . مه حموود پاشا له وه لام دا بی پیچ و په نا یه کسه ر ئه لی : به داخه وه ، له بهر سی هۆ ، من ناتوانم هاوکاریتان له گهڵ دا بکهم : یه که م ئه وه یه که باوه رم ئه وه نده به هیز نی یه مه به ستان راست بی ، ئه گه ر ئیوه به راستی بتانه وی خزمه تی میله تی کورد بکهو و مه به ستان راست بی ، هه زاری وه کو منیستان له گه لا نه بی ، هه ر ئیوه سه ره ئه که ون . دووه م ئه وه یه : که من موسلمانم و بیرو باوه ری ئاینم یه کجار به هیزم و ئه م بیرو باوه رم ریگای ئه وه م نادا هاوکاریتان له گهڵ دا بکهم . سی یه م ئه وه یه :

که پیربووم و تاوی ههلسو که وتم لی پراوه و بو کاری وادهست نادم . نهجا
 که ئینگلیز بو دهر کهوت ههلویتستی مهحموود پاشا نه مهیه که وته لاواز کردنی
 دهسهلاتی مهحموود پاشا و هۆزی جاف . مهحموود پاشایش نه وهنده
 پیرو بئ هیز بوو بوو ، هیچی وای پئ نه نه کرا بهر بهر کانتی ئینگلیزی پئ بکا .
 ئیتر نه وه بوو ، زۆری پئ نه چوو ، له سالی ۱۳۳۹ (۱۹۲۱) دا کوچی دوایی
 کردو له شاری قزابات له و مزگه وته دا که خۆی بنیاتی ناوه ، به خاک
 سپردرا . مهحموود پاشا له دواساله کانی ژبانی دا ، بو دهر کهوت که
 ئینگلیز به ته واوته تی به سه ر ناوچه ی کوردستان دا زال بووه و خوشی له بهر
 پیری و لاوازی توانای مامه له کردنو که وته کیشه و به ره ی له گه ل ئینگلیز دا
 نی وه ئیتر له و پۆژه وه وازی له سه رو کایه تی هۆزی جاف هینا بو که ریم
 به گی فه تاح به گی برازای (۱۸۸۹ - ۱۹۴۹) . که ریم به گ له سالی ۱۹۱۹ وه
 تا سالی ۱۹۲۵ به ره سمی سه روکی هۆزی جاف بوو زۆر به باشی کاروباری
 هۆزه که ی به پرتوه نه برد . که ریم به گ له شوپشه که ی ئیبراهیم خان دا
 (۱۹۲۰) به شداری نه کرد ، به لام له دژی شی نه وه ستا (۸۴) ، چونکه شه ر که رانی
 شوپشه که زۆریان له هۆزی جاف بوون ، به تایهت تیره ی روخزایی و
 ته رخانی (۸۵) که دوو تیره ی سه ره کیی جافن .

به گزاده کانی جاف له شوپشه کانی شیخ مهحموودی نه مر دا هاو به شی یان
 نه کردوه ، تا شوپشی ئاوباریک که شیخ مهحموود له سالی ۱۹۲۱ دا ، دژی
 ئینگلیزو کار به ده ستانی نه و سه رده مه له سه ر رووداوی به رده رکی سه را
 هه لی گیرساند . له م شوپشه دا که ریم به گ و داوود به گی برای و محمد امین
 به گی کوری که ریم به گ و ژماره ییکی زۆر له هۆزی جاف ئازایانه تا دووا
 هه ناسه یان له گه ل شیخ مهحموود دا بوون . ته نانهت پاش خۆ به دهسته وه دانی
 شیخی گوره ، ئینجا خۆیان به دهسته وه دا (۸۶) ، به لام نه وه ی شایانی باسه
 تیره کانی جاف ، به تایهت تیره ی روخزایی ، به سه رو کایه تی خه لیفه یونس و

خه مه عه‌لی رۆسته‌م و ، تیره‌ی سماعیل عوزیری به سه‌رۆ کایه‌تیی مه‌حموودی
خاتره‌ها و کاری‌یان کردووه (٨٧) .

پاش دامه‌زرانی حو‌کوومه‌تی عیراق به‌گزاده‌خوینده‌واره‌جافه‌کانی وه‌ک
ئه‌حمه‌د به‌گی وه‌سمان پاشای جاف له‌سالی ١٩٢٤دا بووه به‌نوینه‌ری
پارله‌مانی عیراق ، به‌لام هه‌میشه‌دژی سیاسه‌تی ئینگلیز جوولاً وه‌تیره .
سه‌ره‌نجام ئه‌م له‌دژ ئینگلیزه‌ی بووه به‌مایه‌ی کوژرانی له‌لایه‌ن ده‌سته‌ییکی
نه‌فامی کورده‌وه (٨٨) . هه‌روه‌ها له‌ناوچه‌ی که‌رکوک ، ئه‌یته‌ نوینه‌ری
پارله‌مانی عیراق له‌په‌شه‌ییی سالی ١٩٢٩دا ، له‌گه‌ل شه‌ش نوینه‌ری کورددا ،
له‌پارله‌مانی عیراقدا ، داوای خۆموختاری‌یان بو کورد کردووه (٨٩) . به‌لام
موخته‌مه‌دی سامی داواکه‌ی نه‌سه‌لمان‌دووه (٩٠) .

* * *

بنکه‌ی ژین

سەرجهمی سەرچاوه کانی کتیبه کهو پهراویز

- (۱) پروانه : گۆفاری رۆشنگیری نوێ ، ژ : ۱۲۴ . س : ۱۹۸۹ . ل : ۳۷ .
- (۲) پروانه : کتیبی همهغای گهوره ، مهسهوود محهمهد ، بهغدا . س : ۱۹۸۷ . ل : ۵ .
- (۳) پروانه : « شهرة فنامه » و راپه رینی کورده کان ، س : ۱۸۸۰ . نووسینی د . جهیلی جهلیل . وه رگیرانی د . کاوس قهفتان . بهغدا . س : ۱۹۸۷ . ل : ۷۱ .
- (۴) پروانه : تشیع علوی و صفوی . د . علی شریعتی . چاپخانهی حسینیه . ههروه ها پروانه : تاریخ امپراتوری عثمانی ، وین ووسینیچ ، ترجمه سسهیل اذری ، تهران ، ۱۳۴۶ ه ، ص ۱۵ - ۱۹ . ئیسماعیل تیشکا ! طههاسب زولفقار خان لیلی یاخی بوو ، (محمد خدابنده) لای رووسه وه دۆراندی ، قسه کانی شه ریه تی هی دواتره . ئه مان نه یان توانیوه جه بهه له عوسمانی به کان بکه نه وه .
 ئه مه قسه ی مامۆستا مه لا جه میلی رۆژبه یانی به که له سه ر ئه م مه سه له یه ی به پهراویز - چونکه خه بیری نووسینه که م بوو - نووسیوه .
 ارشاد . بچ تاریخه . ل : ۵۵ - ۵۶ . (*)
 که ی ؟ (*)
- (۵) میژووی نه ته وه ی کورد . صالح قهفتان ، بهغدا . س : ۱۹۶۵ . ل : ۳۴۰ .
- (۶) هیرشی شا عه باس بو سه ر قه لای دمدم بو له ناوبردنی خانی له بزیرین و کوتایی به ده سه لات هینانی له کوردستان دا نمونه ی ئه مه یه .
- (۷) بو رۆشناییکی زۆرتر له م باره وه ، پروانه : ئه م کتیبانه ی خواره وه : زبده التواریخ - سه نه ندجی ، مه لا شه ریفی قازی - سه نه ندجی ، فه سلی : پازده هه م ، ل : ۳۳۸ - ۵۲۳ ، میژووی ئه رده لان ، مه ستووره ی کوردستانی ، وه رگیرانی به کوردی : د . حه سه ن جافو شوکور مسته فا .
- (۸) شوپشه کانی کورد . عه لانه ددین سه ججادی . س : ۱۹۵۹ ، بهغدا . ل : ۲۱ . ههروه ها پروانه : عرب و کورد ، مندر الموصلی ، ل : ۲۰۴ . س : ۱۹۸۶ .
- (۹) راپه رینی کورده کان . ل : ۱۹ .
- (۱۰) من عمان الی العمادیه ، علی سیدو الگورانی ، عمان ، ۱۹۳۹ ، ص ۹۷ .
- (۱۱) کیشه ی کورد . س . لازاریف ، ل : ۵ .
- (۱۲) عرب کورد ، مندر الموصلی ، بیروت ، ۱۹۸۶ ، ص ۱۸۵ - ۱۸۶ .
- (۱۳) یادداشته کانی ره فیق حیلمی ، بهشی به که م ، بهغدا ، س : ۱۹۸۹ ، ل : ۲۶ .
- (۱۴) رۆشنگیری نوێ . بهغدا ، س : ۱۹۸۸ .

- (۱۵) پروانه : میژووی ئه‌رده‌لان ، مه‌ستوره‌ی کوردستانی ، وه‌رگی‌رانی : د. حه‌سه‌ن جافو شوکور مسته‌فا ، ل : ۱۹۰ - ۱۹۱ .
- (۱۶) هه‌مان سه‌رچاوه . ل : ۸۵ .
- (۱۷) پروانه : میژووی ئه‌ده‌بی کوردی ، عه‌لاه‌ده‌دین سه‌ججادی ، به‌غدا ، س : ۱۹۵۲ ، ل : ۴۷ . هه‌روه‌ها « دۆزینه‌وه‌ی هه‌ندی یادداشتی ون‌بوو » ، رۆژنامه‌ی عیراق ، به‌غدا ، س : ۱۹۸۵ ، ژ : ۲۷۶۷ .
- (۱۸) پروانه : الاکراد ، باسیل نیکتین ، بیروت ، س : ۱۹۵۸ ، ترجمه‌ی دار البدائع ، ل : ۱۶۶ .
- (۱۹) پروانه : میژووی ئه‌رده‌لان ، ل : ۹۷ و تارینی مه‌ردوخ ، به‌رگی (۲) ، ل : ۱۲۲ .
- (۲۰) پروانه کتیبی (خواجه تاجدار) : ژان‌گوره ، ترجمه‌ی ذبیح‌الله منصورى ، به‌رگی (۱) ، انتشارات امیر کبیر ، ل : ۱۱۰ .
- (۲۱) الاکراد ، دراسة جغرافية اثنوغرافية . . . شاکر خصباك ، بغداد ، ۱۹۷۲ ، ص ۳۷ .
- (۲۲) سولتان مرادی چواره‌م ، حه‌قه‌ده‌مین پادشای عثمانی ، له‌سالی ۱۸۰۱۸ تا له‌دایک‌بووه‌و له‌ ۱۸۰۴۹ تا کۆچی دوا‌یی کردووه .
- (۲۳) الاکراد ، باسیل نیکتین ، ل : ۱۶۷ .
- (۲۴) دیوانی شیخ ه‌یزای تاله‌بانی .
- (۲۵) پروانه : مجمل التواریخ ، افشاریه‌و زندیه . ابو الحسن بن محمد امین گلستانه . به‌اهتمام مدرس رضوی ، تهران ۱۳۴۴ ، ص ۳۰۰ .
- (۲۶) ئه‌دموندس به‌هه‌له‌ نووسیویه : که ئه‌حمه‌د پاشای بابان ظاهر به‌گی کوشتووه . پروانه : (کرد ، ترک ، عرب اد‌موندس) ترجمه‌ی جه‌رجیس فتح‌الله ، به‌غدا ، س : ۱۹۷۵ ، ل : ۱۳ .
- (۲۷) کلودیوس جیمس ریچ له‌کتیبه‌که‌ی دا که باسی راکردنی حه‌سه‌ن به‌گی بابان ، برای مه‌حموود پاشای بابان بو به‌غدا به‌پیلانی داود پاشا ده‌کات ، به‌هه‌له‌ ده‌لایت ، حه‌سه‌ن به‌گ خوشکه‌زای که یخوسره‌و به‌گی جافه ، به‌لام له‌راستی دا حه‌سه‌ن به‌گ خوشکه‌زای وه‌له‌د به‌گی جافه ، پروانه : رحله ریچ فی العراق عام ۱۸۲۰ ، ص ۹۰ .
- (۲۸) پروانه : هه‌مان سه‌رچاوه . ل : ۷۸ .
- (۲۹) پروانه : تاریخ سلیمانی و ولاتی ، محمدا‌مین زه‌کی به‌گ ، ل : ۱۵۳ .
- (۳۰) هه‌مان سه‌رچاوه . ل : ۱۴۳ . هه‌روه‌ها : السليمانية في نواحيها المختلفة . جمال بابان ، ص ۳۸۵ .
- (۳۱) تاریخ سلیمانی و ولاتی ، ل : ۱۴۹ .
- (۳۲) گوڤاری ژبان ، سالی : ۱۰ ، ژ : ۴۵ . هه‌روه‌ها : العراق الحديث من سنة ۱۹۰۰ - ۱۹۵۰ ترجمه‌ی سلیم طه‌ التکریتی ، بغداد ، ۱۹۸۱ ، ص ۵۴ .

- (۳۳) گوڤاری ریوژنبری نوی ، ژ : ۱۱۶ ، س : ۱۹۸۸ ، ل : ۴۴ .
- (۳۴) وتاریکی د . حهسهن جاف به ناوی (دۆزینهوهی ههندی یادداشتی ونبوو) ، گوڤاری عراق ، ژ : ۲۷۶۷ .
- (۲۵) تاریخ سلیمانی و ولاتی . ل : ۲۸۳ .
- (۳۶) تاریخ الدول والامارات الكردية ، محمد امین زکی ، ص ۴۲۲ القاهرة ترجمه محمد علی عونی ، ۱۹۴۵ .
- (۳۷) تاریخ عرب در قرون جدیدة ، لوتسکی ، ترجمه پرویز بابائی ، تهران ، ۱۳۴۹ ، ص ۱۴۱ . ههروهه کتیبی : عرب و کرد ، مندر الموصلی ، بیروت ، ۱۹۸۶ ، ص ۱۹۱ .
- (۲۸) تاریخ العراق الحديث فی نهاية حکم داود پاشا الی نهاية حکم مدحت پاشا ، القاهرة ، ۱۹۶۸ . ص ۷۰ .
- (۳۹) یادداشتهکانی حهسهن فهیمی جاف ، هیشتا دهسنووسه .
- (۴۰) مشاهیر الاکراد ، ج (۲) ، ص ۲۵۸ . ههروهه گوڤاری ژیان ، ژ : ۴۵۱ ، س : ۱۹۳۵ .
- (۴۱) ئەم داخوازی بهی دهولهتی عوسمانی له یادداشتهکانی میرزا ملکم خان ، له گوڤاری بررسیهای تاریخی ، ژماره‌ی به‌که‌م ، س : ۱۹۷۰ دا هاتوووه .
- (۴۲) تاریخ مردوخ ، ج (۲) ، ص ۱۹۵ - ۱۹۷ .
- (۴۳) کتیبی دهسنووسی سهید طاهر هاشمی ، به سهردیتری «مهولهوی تاوه‌گۆزی» .
- (۴۴) تاریخ سلیمانی و ولاتی ، ل : ۱۸۳ .
- (۴۵) هه‌مان سه‌رچاوه ، ل : ۲۸۳ ، ههروهه گوڤاری ژیان ، ژ : ۴۹۷ ، س : ۱۹۳۶ .
- (۴۶) خوشخوانی ، علاءالدین سجادی ، به‌غدا ، ل : ۱۲۴ .
- (۴۷) ههروهه یادداشتهکانی مصطفی به‌گی جاف ، که هیشتا دهسنووسه . مهسته‌فا به‌گی که‌ریم به‌گی جاف ئەلج : کاتنج قاتیله‌کانی حه‌مه پاشا ئە‌گه‌نه مالی جوامیتری هه‌مه‌وه‌ند ، که خه‌به‌ری پنج ئە‌گات ، ده‌رویشی برای ئە‌نیری و رای ده‌سپیری ، ئە‌گه‌ر هاتو له مال نه‌بوون ، مه‌یان گرنه خوتان ، به‌لام که ده‌رویش ده‌گاته مال ده‌بینج له دیوه‌خانه‌که‌ی جوامیتردا دانیشتون . ئە‌وکاته جوامیتر له گه‌لیان‌دا کۆچ ئە‌کا بنۆ ناوچه‌ی باسه‌ره‌و خۆیان له‌گه‌ل له‌شکری جاف‌دا ئاماده ده‌که‌ن به‌ سه‌روکابه‌تی مه‌حموود پاشای جاف ، له‌م شه‌ره‌دا هه‌مه‌وه‌نده‌کان ،

له به کهم جاردا ده شکین و به پاشه کشی خویان ده گه بیننه سه رسنوره کانی
ئیران و له ناوچهی به مۆ زه هاو ، له شه ری دووه م دا همه وه نده کان
بۆ جاری دووه م و هموو قاتيله کانی همه پاشا ده کوژن .

- (۴۸) تاریخ سلیمانی و ولاتی ، ل : ۱۹۶ .
(۴۹) عرب و کرد ، منذر الموصلی ، ص ۱۹۲ .
(۵۰) مشاهیر الکرد و کردستان ، محمد امین زکی ، ج (۲) بغداد ، ۱۹۴۷ ،
ص ۱۸۱ . ههروه ها : الاکرد ، د. شاکر خصباک ، بغداد ، ۱۹۷۲ ،
ص ۱۶۶ - ۱۶۹ .
(۵۱) همه پاشا جهوت کوری هه بوون : مه حموود پاشا ، عوسمان پاشا ،
محمد مه د علی به گ ، سلیمان به گ ، حه سه ن به گ ، فه تاح به گ ،
قادر به گ .
(۵۲) الاکرد ، باسیل نیکتین ، بیروت ، ص ۱۶۷ - ۱۶۹ .
(۵۳) مامۆستا موکه پرهم تاله بانی ئه آیت ، سه رو که کانی ئه م عه شیره ته به
نه رمی و سه برو پشوود ریژی له ئیداره ی عه شیره ته که یانه به ناوبانگن .
بروانه : «ابراهیم خان ئاثر من کردستان» سالی ۱۹۷۱ ، ل : ۷ .
(۵۴) میرزا مه حموود خان احتشام السلطنة ریکه وتی سالی ۱۳۱۶ ی ک ،
بووه ته والیی سنه ، دوا ی بهر که ناریی حه سه ن علی خان پیاویکی
بیرتیژو حوکه مرانیکی به ده سه لات بووه . تا سالی ۱۳۱۸ ی ک . حاکی
ناوچه ی سنه بووه . بروانه : تاریخ مردوخ ، بهرگی (۲) ، ل : ۲۳۰ .
(۵۵) ئه م قسانه له نامه ییکی احتشام السلطنة دا نووسراوه ، که بۆ ناصرالدین
شای قاجاری نووسیوه .
(۵۶) گو قاری ژیان ، ژ : ۴۹۹ ، تشرینی به که می سالی ۱۹۳۶ .
(۵۷) الاکرد ، د. شاکر خصباک ، ص ۳۷ .
(۵۸) مشاهیر الکرد و کردستان ، ج (۲) ، بغداد ۱۹۴۷ ، ص ۱۸۱ .
(۵۹) منذر الموصلی ئه لێج : له کاتیکا سوکتان عبدالحمید کورده کانی دژی
مه سیحی به کان و ئه رمه نی به کان هان ده دا ، ههستی نه ته وایه تی و
نیشتمان بهروه ری کوردی سه رکوت ده کرد ، ههتا فه رمانی دابوو
کتیبیکی ریزمانی کوردی که یوسف خالدی نووسیووی بلاونه بیته وه ،
بروانه : الاکرد ، باسیل نیکتین ، ص ۱۹۵ .
(۶۰) کردستان فی سنوات الحرب العالمیة الاولى ، د. کمال مظهر ، ترجمه
محمد الملا عبدالکریم . ص ۸۹ - ۱۹۲ .
(۶۱) کیشه ی کورد ، م. لازاریف ، بهشی به که م ، وهرگیترانی د. کاوس

قهفتان بهغدا ، س : ۱۹۸۹ ، ل : ۱۱۸ .

(۶۲) عادیله خانم له بهر هه لکه وتووایی ، حوکومهتی بهریتانیا دوای ئه وهی ناوچهی کوردستانی عیراقی داگیر کرد ، نازناوی خان به هاری پیح به خشی و ئه م فه زمانه تا ئیستا ماوه .

بۆ ئاگاداریی زیاتر له عادیله خانم ، بروانه : کتییی (رحله متنکر) میجر سون ، ترجمه فؤاد جمیل ، ههروهها (کرد ، ترک ، عرب ، ئه دمۆندس ، وهرگیرانی جرجیس فتح الله ، ههروهها (نافرهتی کورد) هارۆلد هاتسن ، وهرگیرانی عهزیز گهردی ، بهغدا ، س : ۱۹۸۳ .
ل : ۱۳۷ .

(۶۳) مشاهیر الكرد و کردستان ، محمد امین زکی ، ج (۲) ص ۱۸۱ .

(۶۴) لۆنگریک ئه کتیت : بینگله ریبیگی بهرزترین پلهی پاشایهتی و نازناوی فه زمانه هوای ئه یاله ته . بروانه : اربعه قرون من تاریخ العراق الحدیث ، ترجمه جعفر الخياط .

(۶۵) عرب و کرد ، مندر الموصلی ، ص ۱۹۵ .

(۶۶) حه سه ن فه می جاف له یادداشته کانی دا ئه لئج : کاتج مه حموود پاشا له سالی ۱۳۰۹ دا له ئه سته موول هه لئج ، که شکۆله خو شه ویسته که ی له لا ده بی ، له که شتی به لدا ، له ده ریای ره ش دا ده بیست . له باری ناله باری خو ی ، زۆر نیگه ران ده بی ، به م بۆ نه یه وه به ده سخه تی خو ی له پال که شکۆله که ی دا ئه م چوار دێره شیمره ی مه وله و بی بۆ ده برینی حالی خو ی تو مار کردووه . قسه قسه تیژی : ئه مه چوار سالی ره به قه من و مامۆستا محهمه دی مه لا که ریم خه ریکین بیخه ی نه بهر رووناکیی روژو وه سیه ته که ی پیره میردی نه مر به جی بیین : که که شکۆله که ی به که له پووریکیی گه وره ی نه ته وه ی کوردزانیوه ، به لام هیشتا به ئه نجام نه گه یشتوووه . ئه مه چوار دێره شیمره که یه :

هه ی هۆ چهن سه رچه پ چه رخ چه پ وه رد م
چه رخ چه ن چه رخیا من مام نه مه رد م
ئاخۆ چه رخ چه پ چه واشه ی چه پگه رد
به ی کام ده ردی سه ر نیگاداریم که رد

(۶۷) بروانه : عرب کرد ، مندر الموصلی ، ص ۱۹۵ . ههروهها بروانه : کیشه ی کورد ۱۸۹۰ - ۱۹۱۷ ، به شی یه که م ، م . س . لازاریف ، وهرگیرانی د . کاوس قهفتان ، ل : ۱۸۰ .

(۶۸) له یادداشته ده سخه ته که ی مسته فا به گی جاف دا گو تراوه : مه حموود پاشا نامه ی بۆ قه یسه ری رووس به هۆی قونسولتی رووسیا ، له

تەوریزەوہ ناردوہ .

(۶۹) دەگیڭنەوہ : مەحموود پاشا لە بەندەر ئەنزەلی ، چووہتە مالى ئەمیری دەریا کە ناسیویە ، بەلام ، ناوہ کەیمان بۆروون نی بە .

(۷۰) مەحموود پاشا پیش ئەوہی بروا بۆ ناوچەى شارەزور دەچیتە مالى داودخانى کەلھور ، ناوبرا و پیزیکى زۆرى لى دەنچ و دوو سەت سواری کەلھورپى لە گەل لەشکرى جافدا دەخاتە پال . مەحموود پاشا کە دەگاتە شارەزور دەچیتە ناو تیرەى شیخ سمایلی جافو لە مالى خەلیفە رەشیدی سەرۆکى ئەو ھۆزە دەبیتە میوان ، پاشان دچیتە گەگە ، ھەوارگەى جافەکان .

(۷۱) بروانە : رۆژنامەى ژبان ، ژمارە : ۶۹۷ ، ۱۹۳۶ ، ل : ۴ . و مەحموود پاشای جاف ، ئومید ئاشنا ، گۆڤارى « کاروان » سالى ۱۹۹۰ . ھەولیر .

(۷۲) لە میژوودا شتى وا زۆر رووی داوہ . مەلای خەتچ بەناوی ئابینەوہ توانی پاشاکویرەى رەواندز بخاتە ژیر دەسەلاتى عوسمانى بەکانەوہ ، چونکە ئەو پروپاگەندەبەى مەلای خەتچ ، وانە : ھەر موسولمانچ چەک لەرووی خەلیفەى موسولمانان ھەلمائى ، کافر ئەبى ، کارى لە خەگەگەى دەورى پاشا کویرە کردو لە بزووتنەوہ کەى پەشیمان بوونەوہ و سەرەنجام سەرى تیا چووو لە شارى تەرابزووندا کوشتيان . ئیتر بەم شێوہ بە میرنشینە کەى ئاسەوارى براہوہ . بروانە : (عرب و کردى) مندرالموصلی ، بیروت ۱۹۸۶ ، ل : ۱۹۰ . ھەروہا ، کتیبى «بزووتنەوہى سیاسى و رۆشنیرى کورد» ، رمزی قزاز ، ۱۹۷۱ ، ل : ۲۳۹ .

(۷۳) ئەلین گوایە کە مەحموود پاشا ھەست بە پىرى و کەنەفتى خۆى دەکا گوتوویە : « تا توانیم ئەمزانی ، کە زانیم نەمتوانى... »

(۷۴) ئەم دەرویش پاشایە پیاویکى رەوشت بەرزو چاکبووہ . ئامۆزایەکى سولتان ھەمىدى خواستووہ ، کە ناوى (ناظمە سلطان بووہ ، زۆر دۆستى مەحموود پاشا بووہ .

(۷۵) ئەم جەمال پاشایە لە لایەن نیشتمان پەرورە عەرەبەکانەوہ ناوئرا جەمال خوین ریز .

(۷۶) بروانە : کردستان فى سنوات الحرب العالمیة الاولى د . کمال مظهر ، ترجمە محمد الملا عبدالکریم . ص ۱۱۵ .

(۷۷) بەداخەوہ مامۆستای بەریز مکرّم تالەبانى لە کتیبى (ابراهیم خان نائر

من کردستان) دا باسی به شداربوونی جافهکانی لهم شهردا نه کردووہ ،
وا دیاره نہی بیستووہ ، ئەگینا باسی ئە کرد .
مامۆستا د. کەمال مەزھەری بەرپزیش لە گوڤاری «پۆشنیری» ژ: ۱۲۵
سالی ۱۹۹۰ دا لە وتاری «کوردو شەری شەعەبە» دا نووسیویە : «بەشی
ھەرە زۆری ئەو سێ ھەزار کوردە ی چوونە شەری ئینگلیز بریتی بوون
لە لایەنگرانی شیخ مەحمودو کورگەلی داودو دەلوو زەنگنەو ھەمەوھندو
جافی دەورو بەری کەلار » .

مامۆستا د. کەمال مەزھەر وا دیاره نہی بیستووہ ئەم جافی دەورو
بەری کەلارە ، کچی سەرکردایەتی کردوون ، ئەگینا ئەی ئەی نووسی .
جا بۆ روون کردنەوہ ، مەسەلە کە بەو جۆرە بە کە لە شوینی خۆی دا لەم
وتارە دا باسمان کردووہ .

(۷۸) بۆ زۆرتر ئاگاداری لەبابەت ئەم شەردوہ ، پروانە : لمحات اجتماعية من
تاريخ العراق الحديث . ۱۹۷۴ ، ص ۱۴۵ .

(۷۹) نووسەر سالی ۱۷۹۸ لەگەڵ تحسین بەگی بەزیدی دا ، لە لەندەن
چووہ تە مالی توفیق وەھبی بەگ و چۆنیتی ئەم رووداوہ ی لێ پرسیوہ ،
ئەویش لە ولاما وتووہ : ئەزانم خەسارەتی کوردەکان بە کجار زۆر ئەبیت و
سەرکەوتنی تورکەکان مەحالە . نەسیحەتی شیخ مەحمودو ھەمە
عەلی بەگی کردو پیاوی وت : ئیوہ بە فیرۆ کورد بۆ دوو داگیرکەر ، کە
تەماحیان کردۆتە نیشتمانە کەمان بە کوشت دەدەن ، قسە کەم کاری کرد ،
دوای خەسارەتییکی کەم بلۆھیان لێ کرد .

(۸۰) شیخ عثمانی شیخ علاءالدین نەقشبەندی بۆمی گێرایوہ ، کە خۆی لاو
بووہ ، لەم شەردا بە شداریی کردووہ و زۆر بەی عەشایەری کورد ،
نازایانە شان بە شانی تورکەکانی دژی رووسەکان شەریان کردووہ .

(۸۱) لۆنگریک ئەلێت : ھیزی جاف لە نێوان ئەو ھیزانە دا بوون کە لە
پۆزاوای ئێران دا شەریان کرد ، پروانە : تاريخ العراق الحديث من سنة
۱۹۰۰ - ۱۹۵۰ . ستیفنس ھسلی لۆنگریک بغداد ، ۱۹۸۸ ، ص ۱۰۴ .

(۸۲) عەلی ئەکبەر خانی رەئیس عێلی سنجاوی شۆرشییکی لە شاری کەردا
دژی تورک بەرپا کرد . سەرلەشکریکی تورکی کوشتو دوو فەرماندە ی
خوین خۆری کە ی تورکی ، حسین رەئوف بەگ و ضیاءالدین بەگی
شکاند . ئەم دوو فەرماندە ی تورکە سەدان کوردیان بە بچ تاوان
کوشتبوو . سەرداری بۆکانیشیان لە سێدارە داوو . ئەم عەلی ئەکبەر
خانە دژی شاپرەزاخان ویستا . لەسەر ئەمە کە پشتیوانیی لە ئەحمەد
خان قاجار ئە کردو لە دەست ناوبراو ھەلاتو خۆی گەیاندە ناوچە ی

جافو بهسه دو په نجا سواره وه چوو بو مالی وهسمان پاشای جاف .
 سچ مانگی له مالیان دا میوان بوو . ئەم عەلی ئەکبەر خانە له
 یادداشته کانی دا ، باسی ئەم رووداوێی کردوووه به ریزه وه باسی
 میوان په زیری خانمی وهسمان پاشای جافی کردوووه . نووسەر خۆی
 ئەم یادداشتهی له کتیبخانه کەیی د . سنجابی دا ، پاش هەرای خومهینی
 دیوه .

- (۸۳) کردستان فی سنوات الحرب العالمية الاولى ص ۲۱۸ - ۲۱۹ .
 (۸۴) بروانه شۆرشى «ابراهيم خانى دهلو» (۱۹۲۰) ، نووسینی مستهفا
 نهریمان ، بهغدا ، ل : ۱۵۷ .
 (۸۵) ئەنجومه نی شۆرشى (ابراهيم خان) بریتی بوون له وهیسی بهگی دهلو ،
 ئەکبەری برای ابراهیم خان ، هەمیدی عەورەحمان کاریزی ، حاجی
 محمدی تەرخانی هەمه جانی روخزایی و کاکه مەندی ئەمین دەرویش .
 (۸۶) بروانه : شۆرشه کانی کورد ، علاءالدین سجادی . ل : ۱۳۸ .
 ههروهها : روژی نوێ ژ : ۷ ، مانگی تشرینی یهكهم ، سالی یهكهم ،
 ۱۹۶۰ و روژنامهی (العراق) سالی ۱۹۸۵ ژ : ۲۷۲۵ .
 (۸۷) بروانه : چیم دی ئەحمەد خواجە . س : ۱۹۶۹ . بهرگی (۲) ل : ۱۳ .
 (۸۸) بروانه : دیوانی ئەحمەد موختار جاف ، ناماده کردنی د . عزیزددین ،
 مستهفا رهسوول بهغدا ، س : ۱۹۸۶ ، ل : ۲۳ .
 (۸۹) ئەم نوینەرە کوردانه ، بریتی بوون له : جهمال بابان ، ئیسماعیل رهواندزی
 سه یفوللا خەندان ، حازم شەمەدین ئاغا ، محمد بهگی فتاح بهگی جافو
 هەمه صالحی هەمه عەلی .
 (۹۰) بروانه : تاریخ العراق الحديث ج ۳ ، بغداد . ۱۹۸۳ ، ص ۳۱۱ .

بنکە ی ژین

ئەنجام

۱- مېژووی سیاسی ھۆزی جاف ، تا سەردەمی ظاہیر بەگى سەرۆك ھۆزی جاف - ئەوەندەى ئىمە ئاگادارى بىن - شتىكى ئەوتۆمان كە لە مېژووی كورددا كارىگەر بووبىن تىدا بەرچاوە نەكەوتوو ، مەگەر ئەو نەبىن كە پىشتر تاكە تاكەبىن ناوى يەك دوو كە سىكىان لە باسى ئايىنى يارساندا ، لە سەدەى چوارەم و پىنجەمى ك ، (۱۰ - ۱۱) زدا بەرچاوە دەكەوى .

بەلام لە سەردەمی ظاہیر بەگدا ، كە لە سالى ۱۰۵۵ كدا لەلاىەن ئەحمەدخانى سىيەمى ئەردەلانەو كوزراو ، ھۆزی جاف لە كىشەو ھەراى نىوان ئىران و عوسمانى دا ، لەسەر كوردستان ، بۆ يەكەم جار ئاشكرا بەرچاوە دەكەوى .

۲ - سەبارەت بەو كە ھۆزی جاف تانزىكەى نىوہى سەدەى نۆزدەھەمىش ھەر كۆچەربوون و لە دىھاتدا سەقام گىر نەبوون و لەگەل كشتوكال سەروساختيان خۆش نەبوو و بىريان لە سەرحەدوسنووردانان بۆ قەلەمرەووزەوى و زار نەكردۆتەو دەورىكى گىرنگيان لە سىاسەتدا بەرچاوە ناكەوى .

۳ - بەلام لە سەرەتای سەدەى نۆزدەھەمەو ھۆزی جاف لە كىشەو ھەراى مېرنشىنى بابان و مېرنشىنى ئەردەلاندا ، بەتايبەت لەسەردەمی سەرۆكايەتتى كە يخوسرەو بەگى سلىمان بەگى جافدا خۆى دەنوئىن و دەبىتە ھىزىكى سەرەككى ئەوتۆ كە مېرنشىنى بابان حىببان بۆبەن . ھەمە پاشاى جاف دواى رووخانى مېرنشىنى بابان لە سالى ۱۸۵۱دا ، ئەكەوئىتە سەرەكەكەلەى ئەو كە خۆى بىن بە جىگىرى مېرى بابان و دەسەلاتى خۆى بەسەر حوكومەتى عوسمانى دا بسەپىن . بەمە ھۆزی جاف گەشتوو تە ئەوپەرى دەسەلاتدارى . قەلا دروست كردن و قەلەمرەو سنووركىشان بەلگەى ئەم دەسەلاتدارى بەيە .

۴ - بە پەرەسەندنى ئەم دەسەلاتدارى بە ھەردوو حوكومەتى ئىران و عوسمانى دەكەونە رەكەبەرى بەلاى خۆدا راکىشانيان .

۵ - پاش سەرەتای سەدەى بىستەم سەرەكەھۆزە جافەكان ھەستى نەتەو پەرورەرى بان تىدا بزوووتوو و ئەمەيش لە ھەول و كوششى مەحموود پاشاى جافدا كە كەوتۆتە سەر بىرى يەكخستنى سەرەكەھۆزانى كورد ، بۆ ئەوہى سەربەخۆبى بىك بۆ كوردستان پىك بەپىن ، بەروونى بەدىار دەكەوى .

۶ - مەحموود پاشا لە سەرەتاو ، وەك نەتەو پەرورەرى ھاوكارى بەگەل ئىتتىھادى بەكاندا لە دژ سولتان عبدالحمىد كردوو و لە شەرى بەكەمى جىھانى دا ئەم ھاوكارى بە ھەر بەردەوام بوو .

۷ - پاش مردنى مەحموود پاشا ، ئىتر سەرۆكە جافەكانى تر ، تاكو تەراىن نەبى ، ھاوبەشى بان لە شۆرشەكانى شىخ مەحموودى نەمردا نەكردوو ، بەلام دژىشى رانەوہستاون .

ملخص المقال :

- (١) ان التاريخ السياسي لعشيرة الجاف حتى زمن ظاهر بك رئيس عشائر الجاف ، بقدر علمنا ، لا يخبرنا عن شيء يذكر عدا ما يصادفنا هناك وهناك من اسماء اشخاص من هذه العشيرة في ماكتب عن بعض النحل من الغلاة في القرنين الرابع والخامس الهجريين ، العاشر والحادي عشر الميلاديين •
- (٢) الا ان هذه العشيرة عاشت مترحلة حتى النصف الثاني من القرن التاسع عشر ، ولم تستقر في القرى والارياف ولم تمتهن الزراعة ولم تعترف بحدود رسمية الا بقدر مايعينهم على الاتجاع وراء الكلاً ، كأبي عشيرة بدوية فلا نجد لها تأثيرا كبيرا في الاحداث السياسية لتاريخ الشعب الكردي •
- (٣) حتى اذا بدأ القرن التاسع عشر اخذت هذه العشيرة تتلمل في الدخول الى مسرح الاحداث السياسية مما لفت اظار الدولتين الايرانية والعثمانية الى قوة هذه العشيرة وكسبها الى جانبها •
- (٤) وبعد نهاية النصف الثاني من القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين بدأ الشعور القومي يظهر بشكل واضح لدى رؤساء هذه العشيرة ولاسيما محمود باشا الجاف ، اذ حاول جاهدا أن يوحد رؤساء العشائر الكردية ليجعلهم يداً واحدة ضد السلطان عبدالحميد ، دفاعاً عن حقوق الاكراد القومية •
- (٥) تعاون محمود باشا الجاف مع الاتحاديين الاتراك بصفته داعية للقومية الكردية ، ضد السلطان المريض واستمر هذا التعاون طوال سنوات الحرب العالمية الاولى •
- (٦) بعد احتلال الانكليز العراق عموماً وكردستان خصوصاً لم يتعاون محمود باشا مع المحتلين الانكليز لعدم ثقته بحسن نواياهم تجاه الاكراد وبدافع شعوره الديني •
- (٧) لم يشترك رؤساء عشائر الجاف الاماندر في ثورات الشيخ محمود الحفيد ، ولكنهم لم يقفوا ضد هذه الثورات •

شیر په نجه و مادده کیمیايي به کان

دوکتور ذنون محمد پیريادی

پروفیسوری کیمیا

دانشگای زانست - زانکوی بهغدا

پوختهی وتار

بی گومان شهست هفته سالیك له مه و بهر خه لك نهی ده زانی نه خوشی
شیر په نجه (۶) چی به • ته نها ژماره به کی زور کهم له رو شنبیر هه بوون که
ئاگاداری یان هه بیت دهر باره ی ئه م نه خوشی به • هه زاران
کهس به شیر په نجه دهر مردن به بی ئه وهی بزانی نه خوشی به که یان
چی به ، هه روه ها نه خوشی دل و ته و ژمی خوین کهس نهی ده زانی چی به ••
به کهم مه ترسی ها و ولاتی به کان نه خوشی سیل بوو •

ئه مر و که نه خوشی شیر په نجه به کهم گیرو گرتی مر و قایه تی به و هه تا
ئیتا چاره سه ر نه کراوه • نیوهی پاره ی لیکولینه وهی زانستی (۸) له ئه مه ریکا
بو لیکولینه وهی شیر په نجه ته رخا ن کراوه ، که چی هیشتا هو به که یان به
ته و او ی بو روون نه بو ته وه • هه روه ها دهر مائیکی به کاریان بو نه دوزیوه ته وه •
شیر په نجه نه خوشی به کی کوز و بی میکرو به هه زاره ها ساله مر و ق
ده کوژیت و چاره سه ر کردنی ده گمه نه •

هو به کی گرنگی به شیر په نجه تو و شبوون بریتی به له به کار هیتانی
(خواردن یان بو نکردن) ی هه ندیک له مادده کیمیايي به کان وه کو مادده ی
ئه سیست یان به نزمین یان مادده ی تر •

ئه م وتاره باسی ئه و مادده کیمیايي یانه ده کات که مر و ق تووش
شیر په نجه ده کهن •

میتزوو

شیرپه نجه نه خوشی به کی کونه ، به لگه دوزراوه ته وه که نه خوشی به که پیش ملیونه سالیك هه بووه . بۆ وینه نه و له شانیهی له (جاوه) له سالی ۱۸۹۱ دا دوزراوه ته وه بوون به بهرد هه رووها مؤمیاکانی^(۱۰) میسری به کان و هیندی به کان نیشانهی نه خوشی شیرپه نجه یان پیوه دوزراوه ته وه ، به تاییه تی هه ندیک له مؤمیاکانی (جیزه) له نه هرامه کان میسر شیرپه نجهی ئیسقانیان پیوه دوزیوه ته وه . له لایه کی تره وه نوسینه کونه کان یونانی به کان به (۲۵۰۰) سال پیش زاین باسی نه خوشی شیرپه نجه و تیمار کردنی به هوی برینی شوینه نه خوشه که به چه قو کردوه .

میتزووی هیندی به کان باسی جوره تیماریکی شیرپه نجه ده کات (۵۰۰) سال پیش زاین . نه وهش به هوی درمانی گیراوهی زهرنیخ^(۱۱) شیرپه نجه کهی فه وتاندوه .

نه بوقرات که نوشداریک یونانی به ناوئنگ بوو ، ۴۰۰ سال پیش زاین وه سفی گه لیک نه خوشی کردوه ، یه کیک له وانه شیرپه نجهی مه مکه . نوشداره^(۱۲) عه ره به کان له سه دهی دوازه هه م دا ده یان توانی شیرپه نجهی گه ده^(۱۳) ده سنیشان بکه نو چاره سه ری بکه ن . نه م جوره پشکینه یان به هوی ده نگی قورگی نه خوش نیشان ده کرد .

له سه ده کان ناوه راستی^(۱۴) میتزوودا هه موو نه زاین که زانیاری و رۆشنیری دواکه وت و شارستانی پشت گوئی خرا ، بۆیه هیچی وا گرننگ له م ماوه یه دا که شیانی باس بیت رووی نه دا .

پاش ساله کان ناوه راست به ره به ره زانست و نوشداری سه ری هه لدایه وه بوو ژایه وه ، بۆ وینه ناوی چند زانایه کی نوشداری نه و چه رخه نه نووسین :

(۱۵۹۰ - ۱۵۱۰)

Ambroise Pare

ئەمبروئیس پارا

(۱۵۶۲ - ۱۵۲۳)

Fallopian

دوکتور فالۆپیۆس

نەخۆشى شىرپەنجە يان (لوو پيسه) چى يەو لە كويى لەش پەيدا دەيىت ؟ بۆ وەلامىكى سەرەتايى و ئاسانى ئەم پرسیارە دەليين : شىرپەنجە نەخۆشى يەكى پيس و گرانە ، ئەشى تووشى ھەموو ئەندامىكى لەش بيىت ، وەكوو پيست ، ئيسقان ، خوین يان لەمف (۱۵) . لەوانە يە ھەندىك جار تووشى ريخۆلە كان يان پەنكرىاس يان جەرگ يان گورچيلە بيىت .
شىرپەنجە چى يە ؟؟

نەخۆشى شىرپەنجە بە دروست کردنى خانەى (۱۶) ئاسايى (۱۷) لەناو شانە كان دەست پى دەكات (۱۸) . ئەم خانە ئاسايى يە ناو كىكى زور گەورەى ھەيەو يە گجار چالاكە . تواناي زيادبوونى زۆرەو زوو زياددەكات و خانە كۆنە كان دەفەوتىيىت و بە شىو يەكى ئاسايى شانەى ناقوللاو بەرز دروست دەكات . شانە تازە كان واتە (شانە شىرپەنجاوى يە كان) (۱۹) وەكوو شانەى ئاسايى پيشە نايىيىت و رەوشت و سيفەتيان سەيرو غەريە . غەريى و نالە بارىي شانەى شىرپەنجە يى لەودايە كە بە بى ئامانج و بە بى ياسا زياددەكات و گەورە دەيىت و شانە ئاسايى يە كۆنە كان دەكوژيىت . واتە شانەى شىرپەنجاوى لە كەرت بوون و لە خواردنى خۆراك و بە كارھىنانى ئوكسجين دا چالاكە .
لە لايەكى ترەو خانەو شانەى شىرپەنجاوى دەش توانيىت لە شوينىكى لەشەو بەگوازىتەو بۆ شوينىكى تر بە ھۆى شلاوى لەمف و خۆينەو .
سروشتى يە ، ئەگەر خانە شىرپەنجە يى يە كان نەفەوتىن و نەكوژىن ئەوا شىرپەنجە پەرە دەسيىيىت و نەخۆشە كە دەكوژيىت .

نەينى يە كانى ژيان

بۆ ئەوەى لە بن و بنچينەى شىرپەنجە بگەين پيوستە باسيكى كورتى ژيان بگەين . ئايا ژيان چى يەو لە كوي وەو چۆن دەست پى دەكات ؟ ئايا

بن و بنچینهی ژیان له کۆنهوه بهچی دهستی پێ کردوه ؟ . ئایا ژیان به زهبری هیزیکى بى شومارى کوتوپر که نازانین چى به دهستی پێ کردوه ؟؟ . یان ئهم ژيانهى ئیستا چ رووهك و چ گیان له بهر له کۆنهوه په رهى سه ندوه . . واته :
یه کهم شانەى ژیان یان یه کهم خانەى ژیان که دروست بووه زۆر به شیوه یه کی ئاسان و بى گری (۲۱) بووه . به لام به ره به ره خانه کان و شانە کان زیادیان کردوه و ئالوزاون (۲۲) هه تا گه یشتوونه ته ئه مرۆ .

بى گومان لیره دا پرسیاریکى گرنگ ده کریت ئه ویش ئه مه یه : ئایا واتای «ژیان» چى یه و به چى ده گو تریت ؟؟ چونکه خانه یه ك دعت و اتیت به ته نها بژیت له هه مان کاتا رووه کیک یان گیان له به ریک یان مروقیك که ژماره یه کی یه گجار زۆر له خانه هه یه له له شیا هه میشه ده ژیت . لیره دا وشه ی «ژیان» به گویره ی هه ردووکیان جیان . مردن و ژیانى خانه یه ك جودایه له مردن و ژیانى مروقیك چونکه مردنى مروق به مردنى کومه ئیکى یه گجار زۆر به جورها خانه و شانوه به ستراوه .

بۆ وینه یه کیک له زاناکان (۲۳) ژماره یه ك له خانه کانی له شی مریشکی به خێو کردو نه یه یشت خانه کان بمرن بۆ ماوه ی (۴۰) سال چونکه ئهم زانایه ئاگاداریی خانه کانی ده کردو به شیوه یه کی زانستی یانه په روه رده یانی ده کرد .

شیانی باسه وشه ی (ژیان) تایبه تی یه کی بى هاوتای (۲۴) هه یه له تیوان گیان له به ره کان دا ، چونکه ژیانى مروق هه ر ته نها ژیا تیکى ئه ندامیى خانه کان و شانە کانی له ش نى یه به لکوو ژیانى مروق به چالاکی میشك و بى کردنه وه ی لایه نه رۆحانى یه کان (۲۵) په یوه نده .

به شیک له زاناکان ژیانیان پێ ناسه کردوه به چهن وشه یه ك وه کوو : «توانای وزه (۲۶) به کاره ینان و خۆدروست کردن (۲۷) ، هه روه ها توانای گۆرین و گواستنه وه ی گۆرینه کان له باوکه و دایکه وه بۆ مندال و نه وه» .

ٺم پڻ ناسه يه گه ليڪ فراوانه و تنها ٺاده ميزادو پرووڪ ناگريته وه . ٺم سيفه تانه و توانايانه ي سهر وه له ميژه وه هه بو وه له سروشت دا (٢٨) به شيوه يه كي ٺاسان .

کوٽرين نه ٺادي (٢٩) ٺيان به ٺاي زانا کانه وه مادده يه كه پڻي ده لڻ (ترشه ناوڪي به کان) (٣٠) له پيڪهاتووي ناوڪي هه موو خانه يه ڪدا هه يه . ترشه ناوڪي به کان (٣١) بريٽين له گهردي زور دريٺو مهزن له شيوه ي تايه تي خواره وه (سيري) ويته - ١ بڪه) .

DNA

ويته - ١

ٺم (که له گهردانه ي) ناو ناوڪي خانه کان هه موو سيفه ت و ٺه وشت و ٺنگ و گه وره و بچو وکي ٺه و زيندوره يان پرووڪه ي تيا دا هه يه . واته سيفه ته ٺه چه له کي به کان و بو ماوه کان له م که له گهردانه دا هه ن . سيفه ته کان به سر گهرده کاني DNA و RNA دا به شيوه ي (٣٣) (جين) هه ن . . . RNA و DNA له چي پيڪ هاتون ؟ ٺايا ٺه و توخانه ي ترشه

ناوڪي به کان دروست ده کن چون به يه که وه يه کيان گرتو وه و يه که م خانه ي ٺيان پيڪهينا وه ؟ زائيني نه يني دروست کردني RNA DNA مليونها سال له مه و بهر وه لامي نه يني ٺيان ٺه دا ته وه . نه يني ٺيان بو که س ساغ نه بو ته وه هه رچي هه يه ده ربارهي ٺم مه سه له يه ٺاهه وا وه .

مرۆف سەرى سووردەمىنى و ھەمىشە دەپرسىت : « ئايا چۆن ئۆكسجىن و ھايدروژىن و كاربون و فوسفور و نايترۆجىن يەك دەگرن بە يەكەو و ترشە ناوكى يەكان دروست دەكەن ، كەچى ئۆكسجىن بە تەنھا يان كاربون يان فوسفور بە تەنھا ناتوان ئەم جۆرە پىشە يە بكن ، ناتوان كەرت بن و زياد بكنەن يان خواردن بكنەن بە وزە يان چالاكى ژيانى تر بنوئىن .

بى گومان ژيان دوو سىفەتى گرنگى ھەيە :

- ۱ - وزە بە كاردەھىتت و وزە دە گوازىتەو .
- ۲ - كەرت بوونى (۴۳) خانە و زياد بوونى ژمارەى خانە كان و قە بارەى زىندەوەر يان رووەك .

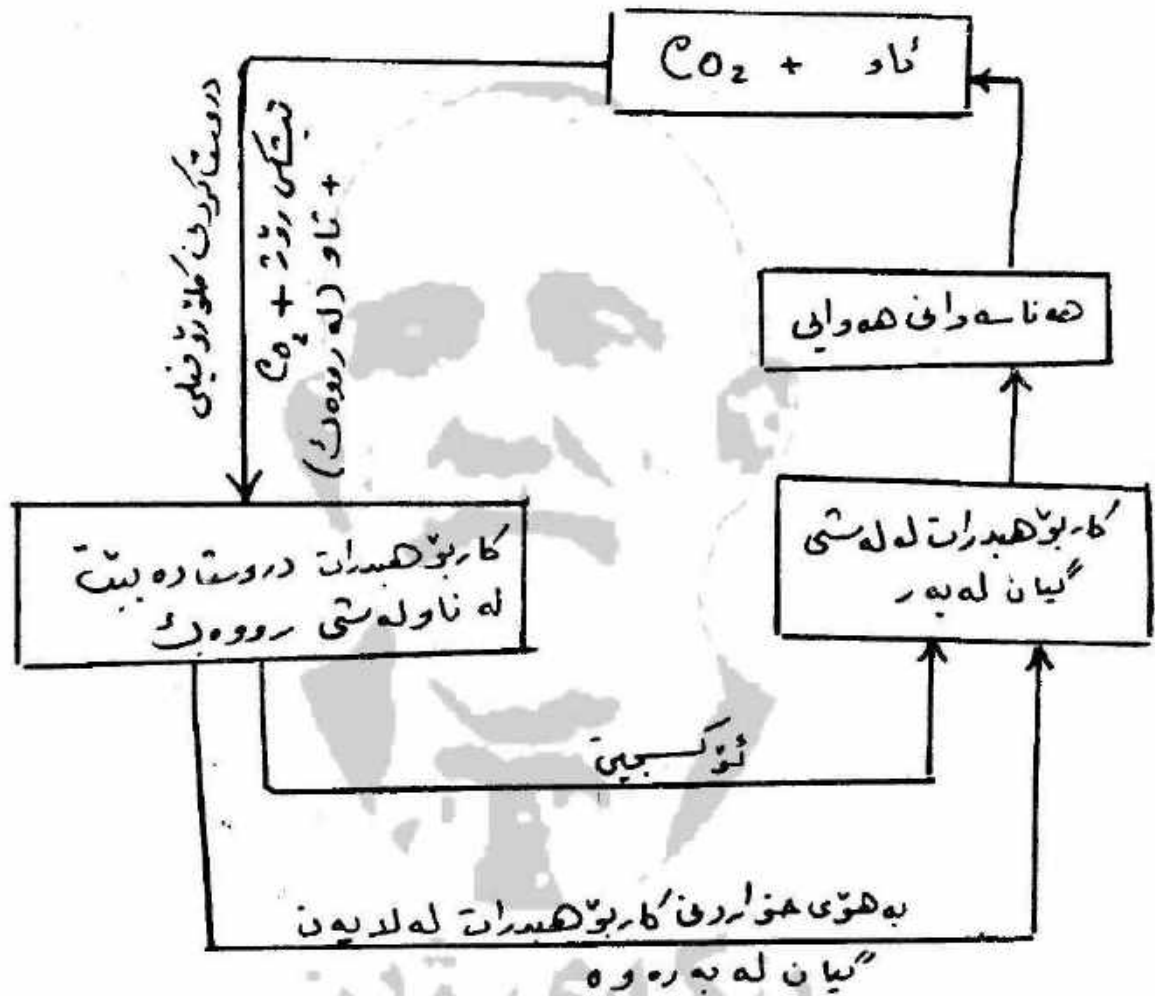
فايرۆس بچو و كترىن وىنەى ژيانە ، پىكھاتووە لە ناوكىك و بەس .
 ناوكەكە پىكھاتووە لە ترشە ناوكى يەكە كان RNA و DNA دەورەى شىرتى (۴۶) RNA و DNA بە چىنىكى (۴۷) پروتېن گىراو .

لە فايرۆس ئالۆزاوتر بە كترىايە (۴۷) . بە كترىا بچو و كترىن رووەكەو لەشى بە چاو نايىرئىت و برىتتى بە لە يەك دانە خانە ھەموو ئەركە كانى ژيان جى بە جى دەكات . كەچى لەشى گيان لە بەر يان رووەك لە ژمارە يەكى يە گجار زۆر خانە و شانە پىكھاتوون ، خانە و كانىان رىك و پىكن و ھەر برىك لەو خانانە شانەى (۴۸) تايبەتى دروست دەكەن و ھەر شانە يەك توانايەكى تايبەتى خۆى ھەيە ، بۆ وىنە شانە كانى ئىسقان جيان لە شانە كانى گەدە .

خانە كانى رووەكىش ژيانى تايبەتى خۆى ھەيە . ژيانى خانەى رووەك بە ماددەى كلۆروفىلەو (۴۹) بەندە . ئەم جۆرە ژيانە پىتى دەلىن (ژيانى بى ھەوا) (۴۰) .

گيان لە بەر بە جۆرىكى تر دەژىت ، ئەو وىش بە كارھىتئانى ئۆكسجىن و سووتاندنى خواردەمەنى بۆ بە دەست كەوتنى وزە . ئەم جۆرە ژيانە پىتى دەلىن

(ژیانی هه وایی) (٤١) یان ژیان به هۆی هه ناسه دان • بۆ باش تی گه یشتنی ئەم مهسه له یه تکایه کتیییکی ژیان زانی (٤٢) بخوینه ره وه • شیانی باسه هه ردوو جیهانه کان جیهانی پرووه ک و جیهانی گیان له بهر به یه که وه ده ژین و په یوه ندی یان به یه که وه زۆره ••• وینه - ٢ له خواره وه ئەو پتوه ندی یه نشان ئەدات :

خولی (٤٣) کاربوۆن و پتوه ندی تیوان خانه ی پرووه ک و خانه ی گیان له بهر هۆیه کانی شیرپه نجه (٤٤) • هه ر وه کوو گوتمان هۆی شیرپه نجه به راستی هه تا ئیستا نه زانراوه • هه رچی ئەلین هه موو قسه یه و ته خمینه • له خواره وه چه ند خالیک ئەنووسین ده رباره ی هۆیه کانی شیرپه نجه به لام قسه ی خۆمان

بیت پروام به هیچی نی به چونکه هۆی راسته قینهی شیرپه نجه جاریک ئاشکرا
نه بووه *

هەر نه یسه ئەم هۆیانە ی خوارەووە پیش نیاز کراون :

۱ - بۆماووە (۴۵) واتە دەوری رچەلەکو رەگەزی (۴۶) ئەو کەسە •
هەندیک لە زاناکان دەلین کە ئەو خیل و خیزانانە ی کە نه خۆشیی شیرپه نجه
باووە لە ناویان ئەو مندالیان زۆر دوور نی به کە تووشی نه خۆشی به کە
بین • بەلام گەلیکی تر لە زاناکان ئەم پیشنیازە ناسەلینن و دەلین کە ۱۰٪
شیرپه نجه لەوانه یه هۆی بۆماووه بیت •

۲ - هۆی گرنگی شیرپه نجه خواردن و بۆنکردنی ماددهی کیمیایی به •
دەتوانریت بلریت کە ۹۰٪ نه خۆشیی شیرپه نجه به هۆی دەوروبەر (۴۷)
تووشی مرۆف دەبیت • هۆیه کانی دەوروبه ریش ئەمانەن :

۱ - مادده کیمیایی زیاندار •

ب - جگەرە کیشان •

ج - جۆری خوارده مەنی •

د - خۆدان (۴۸) به تیشکی به هیز •

۳ - هۆیه کانی تر •

لە ئەمەریکا زۆربە ی نه خۆشیی شیرپه نجه تووشی (شیرپه نجه ی
سی به کان) (۴۹) دەبن به هۆی جگەرە خوارده نوو • ریزه ی ئەم نه خۆشانە
بریتیی به له ۸۰٪ نی ژماره ی نه خۆشیی شیرپه نجه •

۵٪ - ۸٪ نی نه خۆشیی شیرپه نجه ئەوانەن کە تووشی نه خۆشی به کە
دەبن به هۆی خۆدانیان به تیشکی تایبه تی (۵۰) •

۲٪ نی ئەوانه شیرپه نجه دەگرن به هۆی زیاده خواردنی کچوولو
جگەرە به یه کەووه •

۱٪ - ۵٪ نی ژماره ی شیرپه نجه گرتوووه کان به هۆی مادده ی
کیمیایی به ووه تووشیان دەبیت •

بلاوبونەۋەي شىرپەنجە

بى گومان كە شوئىكى لەش تووشى شىرپەنجە دەيىت خانەكان دە گۆرپىن ، ھەر ۋە كو گوتمان شىۋەيان دە گۆرپىت و زوبەزوو كەرت دەبن و زياددە كەن ، پەم جۆرە خانە كۆنە كان دە كوژن • تىمار كەردنى ئەم جۆرە شىرپەنجە يە بە سى جۆر جى بە جى دە كرىت :

- ۱- پرىنى ئەو شوئە نەخۆشە شىرپەنجە يە بە مەلىات •
- ۲- بە دەرمان •
- ۳- بە تىشك (۵۲) •

ئەگەر زوو مەۋق ھەست بە نەخۆشى يە كەيى بىكات دە توئىت پزگارى لى بىت بە نوشتەركارى (۵۱) • زۆر بەي شىرپەنجە تىمار دە كرىت و خاۋەنى پزگار دەيىت لە نەخۆشى يە كە ، بەلام مە ترسى شىرپەنجە لە ۋە دايە ئەگەر ھاتوو پىي نە زانىت زوو ئەوا بلاودەيىتە ۋە بۇ شوئى تى لەش • نەخۆشى يە كە لە گەلىك شوئى تى بە شىۋە يەك تىمار ناكرىت • گوازتە ۋەي خانە شىرپەنجە يە كان لە شوئىكە ۋە بۇ شوئىكى تى لە لەشدا پىي دەلپن (مىتاستاسىز Metastasis) و (۵۲) چەند مەرجىكى پىۋىستە بۇ گواستە ۋە ، لە ۋانە :

- ۱- وزەي پىۋىستە •
- ۲- ذروست كەردنى پىۋىنى تايە تى •
- ۳- پىۋىستى بە شوئى گونجاۋە بۇ گواستە ۋە ھە يە •
- ۴- پىۋىستى بە ئەزىمى (۵۴) تايە تى ھە يە •

Special Surface Receptor.

زافاكان و توشدارەكان لە ۋلا تە پىش كە ۋ تە ۋە كاندا خەرىكن يە كىك يان زيادتر لە ۋ چوار مەرجەي سەر ۋە بەر بەست بىكەن بۇ ئەۋەي نە ھىلن خانەي شىرپەنجە بگوازىتە ۋە لە ۋا ۋ شانە كانى لە ۋ ۋ بلاۋىتە ۋە • ۋىنەي خوار ۋە (۵۳) چۆئىنى گواستە ۋەي خانەي شىرپەنجە لە شوئىكە ۋە بۇ شوئىكى تى نىشان ئەدات •

Tumor metastasis is an active process

Tumor cells invade at the primary tumor site and enter the interstitial stroma. They thereby gain access to blood vessels for further dissemination. They enter the blood vessels through the vascular wall (intravasation)

and travel in the circulation as single cells or in clumps. They stop in the target organ and then exit the circulation (extravasation) to begin a secondary tumor colony called a metastasis

ماددهی کیمیایی و شیرپه نجه :

ههروه کوو باسمان کرد له سهروهه ریژهیه کی زور کمی ژماره ی شیرپه نجه واته ۵ - ۶٪ له وانهای تووشی دهن هوی نه خوشبوونیان ماددهی کیمیایی به ، کهچی خه لکی وا ده زایت که شیرپه نجه هه به هوی ماددهی کیمیایی به وه تووش ده بیت . بئ گومان ریژهی (۵ - ۶٪) ژماره یه کی زور که مه له نه خوشانه و ئەم هه موو ترس و هاوارو توقینه ی خه لک له ماددهی کیمیایی بئ مه عنایه . به لام هه رچه نده ژماره که که مه نابئ عیمه ش پشت گوئی بخه یئ . ئەگه زانیان مادده یه کی کیمیایی مروّف تووشی شیرپه نجه ده کات پیویسته هاوولاتی به کان ناگادار بکه یئ بو خو پاراستن (۵۵) له و مادده یه . بئ گومان ئە مروّف به بوئنه ی په ره سه ندنی پیشه سازی کیمیایی و پیش که وتنی ژبانی شارستانی و دروست بوونی نامیری (۵۶) نوی و رینگای تازه بو شی کردنه وهی مادده کیمیایی به کان و تاقتی کردنه وهی مه ترسی به کانی بو مروّف ، له بهر ئەمه زانیاری مروّف زیادی کردوه ده باره ی هه موو شتیک به گویره ی ۴۰ - ۵۰ سال له مه و بهر . ئەم پیش که وتنه بوو به هوی ئاشکر اکردنی زبانی گه لیک له مادده کیمیایی به کۆنه کان و تازه کان . هه

مادده يه كي كيميائي كه تازه دروست ده كريت له هر شوپيكي دوتيا ، له
ئهمه ريكا تاقى ده كه نه وه به سهر جرج و مشك و كهرويشك و گيان له بهرى تر بو
ئهو وهى بزائن ئايا مادده كه شيرپه نجه دروست ده كات له له شى ئه و گيانه و دره
يان نا ؟

له ئهمه ريكا ريكراويك هه يه به ناوى

Occupational Safety and Health Association .

به كورتى پي ده لين (OSHA) . ئهم ريكراوه هه موو كارگه و
پيشه سازى يه كان ده پشكيني بو ئهو وهى زيان به ته ندروستي كريكاره كانى
ته گه يه يت . هه روه ها نابي ئه و كارگه و پيشه سازى يانه مادده ي زيان به خش
به ته ندروستي هاوولاتي يه كان دروست بكه نو و يفروشن .

به راستى (OSHA) بووه به كوسپيكي گرنگ به رامبه ر خاوه ن
كارگه و خاوه ن پيشه سازى كيميائي به شيوه يه كي تايه تي چونكه هه موو
رؤژنيك بيانويه كي تازه ئه دؤز نه وه دژى دروست كردنى مادده ي كيميائي و
مادده ي تر . رؤژنى به شكات نه كريت له كارگه يه ك له لايه ن OSHA هوه .

به م جوره هاوولاتي يه كان ريكراوى (OSHA) باش ده ناسنو به
هؤيه وه مه ترسى يه كانى مادده ي كيميائي شاره زا بوون و ايان لي ها تووه هه موو
مادده يه ك به مادده يه كي پر مه ترسى ده زانن . نهك هه ر ئه مه به لكو گه ليك
كهس وا ده زانن هه موو شيرپه نجه يه ك به هؤى مادده ي كيميائي يه وه تروش
ده يت .

ئهم جوره پروايه وه كوو گوتمان راست نيه ، چونكه بو دووه م جار
ده لين ريزه يه كي زور كه م (٥ / ١) شيرپه نجه به هؤى مادده ي كيميائي
تووش ده يت . له لايه كي تره وه ده بي بزائين كه هه موو مادده يه كي كيميائي
شيرپه نجه ت تووش ناكات .

ئايا كاربه دهسته كان له ئهمه ريكا چؤن ده زانن كه مادده يه ك له مادده

کیمیایی به کان شیرپه نجه په یداده کات ؟ ئەم جوړه زاینه له ئەنجامی
تاقی کردنه وهی تایه تی به سەر ماده که ئاشکراده کریت .

تاقی کردنه وه که جی به جی ده کریت به سەر زینده وه و ه کوو مشک و
جرج و مریشک و مهیمون . ماده کیمیایی به که به قه باره یه کی تایه تی
تیکه ل به خوړاکی ئەو گیان له به ره ده کریت و ده ر خواردی ده دریت بو ماوه ی
مانگیك یان دوان یان سیان . له و ماوه یه دا خوینی گیان له به ره که
شی ده کرته وه و چاودیری (۵۷) گیان له به ره که ده کریت ئایا نه خویشی
ده گریت یان ماده که هیچ کاری لئ ناکات ؟؟ نیشانه ی نه خویشی شیرپه نجه
به پشکینی تایه تی ئاشکرا ده بیت . به م جوړه زاناکان ده توانن کار و
ره وشتی ماده که بدۆز نه وه . هه ندیک له ماده کیمیایی به کان بی زیان و
هه ندیکی تریان زیاتیکی که م به گیان له به ره که ده گه یه بیت که چی جوو تیکی تر
هه ن که زیاتیکی به هیزو گه و ره ئەده ن به گیان له به ره که واته ئەم جوونه ی
دوایی پر مه تر سین و له وانه ن که مرؤفیش نه خویش بخه ن .

ئەو ماددانه ی که به قه باره یه کی که م شیرپه نجه دروست ده که ن له له شی
گیان له به ره کان ناسراون و به ماده ی (پر مه ترسی) و شیرپه نجاوی (۵۸) ژمیراون .
ژماره یه کی زۆر له ماده کیمیایی به کان له م چه شنه ن واته شیرپه نجاوین
Carcinogenic (۵۹) . ماده شیرپه نجاوی به کان په رنگه له هه زار ماده

زیادتر بن و دابه ش کراونه ته سه ر ئەم جوړانه ی خواره وه :

- ۱ - هایدروکاربۆنه کانی ئەروماتی (۶۰) Aromatic Hydrocarbon
- ۲ - ئەمینه ئەروماتی به کان (۶۱) Aromatic Amines
- ۳ - ئاویتته کانی نایترۆدار (۶۲) Nitro - Compounds
- ۴ - ئاویتته کانی ئازۆدار (۶۳) A30 - Compounds
- ۵ - هایدرازینه کان (۶۴) Hydragines
- ۶ - ئازوو ئازۆکسی به ئاویتته کان A30 and Aroxy Compounds
- ۷ - هه موو ماده ئەلکیلته ره کان (۶۵) Alkylatmy Agents

۸ — هه نديك له مادده نائهندامی به كان (٦٦) •

۹ — هه نديك ماددهی سروشتی : وه كو

۱۰ — پاشماوهی ژيانی به كتریا (٦٧) •

۱۱ — كه روو (٦٨) •

۱۲ — رووهك •

شيانی باسه ژماره يه کی کهم له وه هزار مادده شیرپه نجاوی یا نهی به پراستی مرقف تووشی شیرپه نجه ده کهن نهوه کانی تر له گومان دانو (٦٩) زيانان به تهواوی ئاشکرا نه بووه له لایهن هه موو شیرپه نجه زاناکانو تاقیگه کانهوه (٧٠) (٣٠) مادده له وه هزار مادده يه زور جیگای مه تر سین و پیویسته ئاگاداری به کارهینانیان بین •

یه کهم کهس که هستی کرد به زیانی ماددهی کیمیایی و هاندانی نه خووشی شیرپه نجه کرد دوکتور سیر پیرسیفال پوت Sir percival pott بوو که ئاشکرای کرد (٢٠٠) سال له مه و بهر • ئەم زانایه بوی دهر کهوت که هئسی (٧١) باگردانی گهرماو له وانیه نه خووشی شیرپه نجه دروست بکات • لهم دوايي یه دا دهر کهوت که هویه که بوونی ماددهی هایدرۆکار بوونی ئەرۆماتی یه له ناو هئسه که ، هه رووه ها له سالی (١٨٢٠) پارس J. A. Pars پیوه ندیی ماددهی زهر نیخی (٧٢) به شیرپه نجه وه دۆزی یه وه •

خستهی (ژماره — ١) له خواره وه ناوی چهنده مادده يه کی شیرپه نجاوی نیشان ئەدات •

خسته — ١

ناوو یاسای کیمیایی چهنده ماده يه کی شیرپه نجاوی (٧٣)

ياسا	ناو	
$\text{H}_3\text{C}-\text{O}-\text{S}(=\text{O})_2-\text{O}-\text{CH}_3$ As Be Cd CrO₄⁻²	۱ - ماددهی ناته ندای : Zehar-nikh Berilium Kadiyom Kromat	
	Arsenic	زه رنیک
	Berilium	بریلیوم
	Cadmium	کادیوم
	Chromate	کرومات

ياسا	ناو
------	-----

Ti-Compounds ثاویتهی تیتانیوم

(۷۴) نه سبیت Asbestos

۱ - ثاویته هایدروکاربونی نه کافی نه روماتی :

۲ - نالمقهی نترین وهاورکا کافی

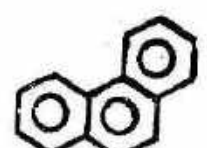
به نترین
(۴)

نه فتالین
(۳)

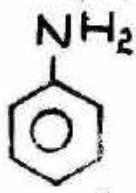

نه نتراسین
(۲)

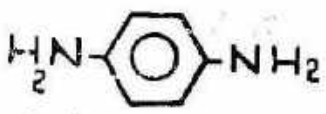

فینانترین
(۱)

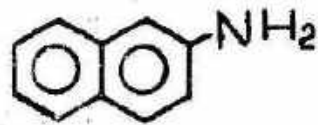
۳ - نه مینه نه روماتی به کان

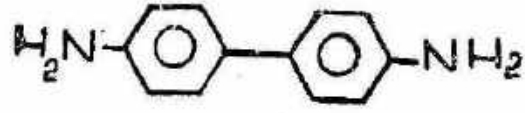
(۶)

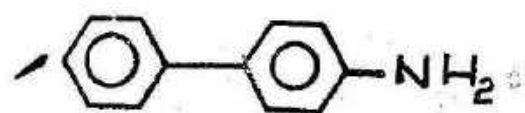
(۷)

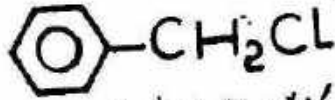
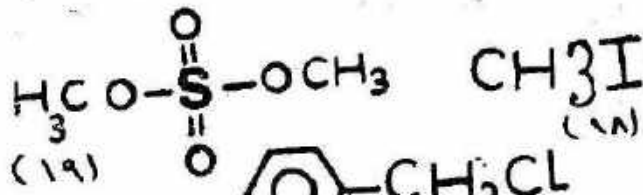
(۵)

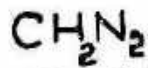
(۹)

(۸)

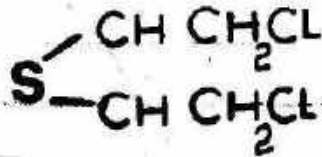

کلمه ژیدی به ترکیبی (۲۰)

دایازومیتان

(۲۱)

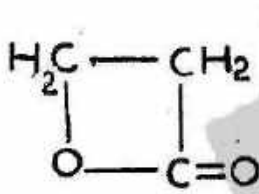

(۲۲)

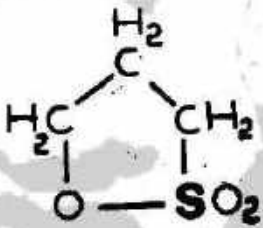
یا

ناو

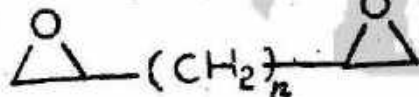
و - ماده که تکلیفیه ره کان :

(۲۳)

(۲۴)

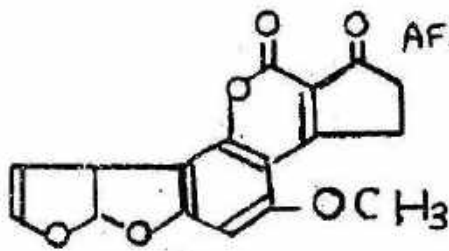
(۲۶)

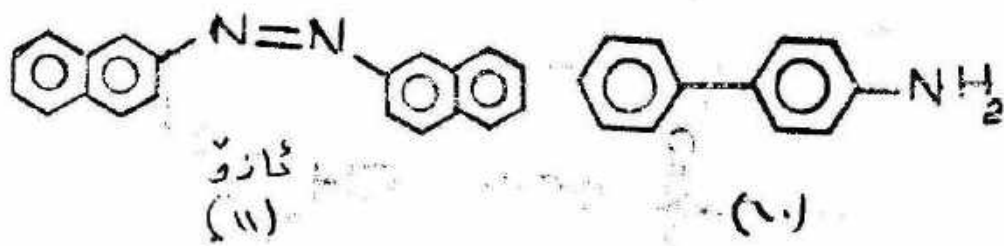
(۲۵)

۳ - چهن ماده به کی سروستی ده کوو (۲۵)

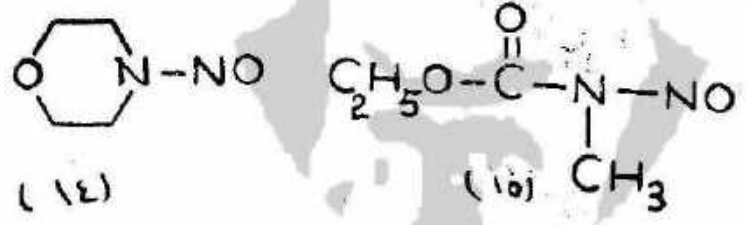
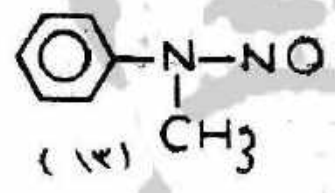
۲ - نه فایوتوکسین AFLATOXINE

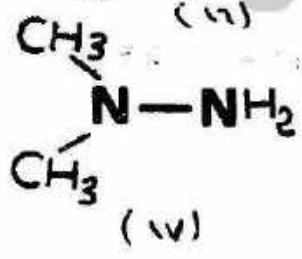
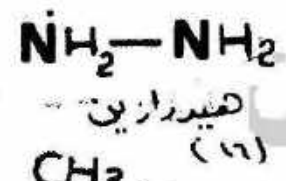
(۲۷)

ناو ب.ا

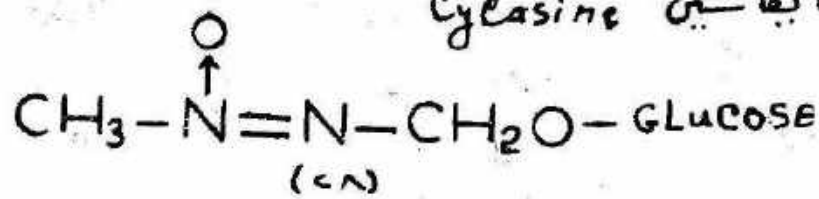

ه. هایدرازینى ئۇلىقات :

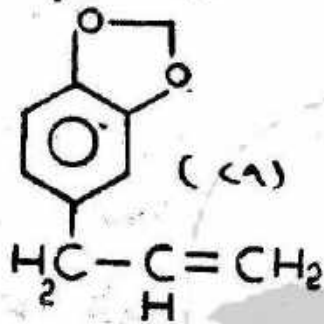

و. مادده ئۇكىلىئىنەرلەت ALKylating Agents

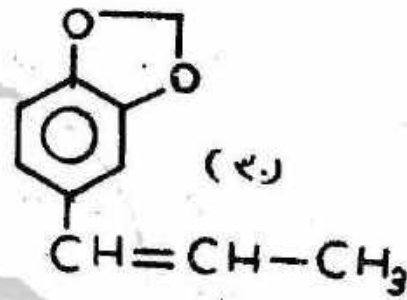
۷ - سايگاسين Cylasine

۸ - ساڧرول Safrone و نايوساڧرول IsoSafrone

ساڧرول

نايوساڧرول

زۆربەى مەترسىي شىرپەنچە لەو کارگەو پيشەسازى يانەو (۷۶) دىت

لەگەل ماددەى قىرو بۆياغ يان كانزاي برىليوم (Be) Beryllium

يان كۆبالت (Co) (Ni) يان كاردەكەن • ھەروەھا ئەوانەى

كاردەكەن لە كارگەى دروست كەردنى كرۆماتو ئەسپىست (۷۴) لەوانەن

تووشى شىرپەنچە بىن بە مەرجىك ماوہىەكى زۆر لەو كارگانە كاربەكەن •

لەم سالانەى دوايى داگەلىك ماددەى كىمىيىي ئاسايى قەدەغەكرانو ھەرگىز

نابى بۆ ھەلگرتنى خورادەمەنى بەكاربەيتىرتىن چونكە تاقتى كەردنەو. كان

ئاشكرای كەرد كە ماددەكان دەبن بە ھۆى شىرپەنچە دروست كەردن لە

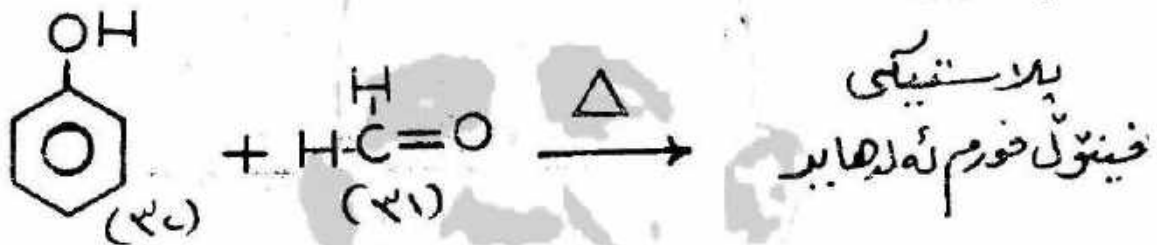
مروڧدا بۆ وىنە ماددەى فۆرم ئەلدەھايد (H - e - H) • فۆرم ئەلدەھايد

لە دەرمانخانەكان ھەيو دەفروشرىت لە ژىر ناوى فۆرمالىن Formalin

ئەم فۆرمالىنە برىتىيە لە گىراوہى ۳۸ - ۴۰٪ فۆرم ئەلدەھايد لەناو ئاۋ •

دە پانزە سالىك لەمەوبەر تاقتى كەردنەوہى زاناكان ئاشكرای كەرد كە فۆرمالىن

شیرپه نجاوی په واته نه گهر هاتوو بونی فورمالین بو ماوه په کی زور بکه یتو له گه لیا دا کار بکه یت له وانه په شیرپه نجه توش بکات . له بهر هم دوزینه و په له همه ریکا هه لسان ماده ی فینول فورم نه لده ایدیان (۷۷) بو بویاغ کردنی خانوو له ژوره وه قه ده غه کرد . فینول فورم نه لده اید ماده په کی لینه له بابه تی پو لیمه ره کانه (۷۸) ، هه روه ها فینول فورم نه لده اید په که م ماده ی پلاستیکه (۷۹) که به هوی پیشه سازی مرقه وه دروست کراوه . هم ماده پلاستیکه ماده ده کریت له کار لیکي (۸۰) کیمیا یی نیوان فورم نه لده ایدو فینول وه کوو له خواره وه نیشانی نه ده ین .

هه روه کوو گوتمان ماده ی فینول فورم نه لده اید که دروست کرا سالی ۱۹۰۷ ماده په کی هه رزان بوو خه لکی به کاری ده هینا بو بویاغ کردنی خاتو کانیان به تایه تی له ناوه وه . که چی له ساله کانی ۱۹۶۵ - ۱۹۷۰ زانا کان بویان ده ر که وت که هه ندیک له ماده ی فورم نه لده اید به ره لا ده بیت له نساو هم خانوانه دا . قه باره ی فورم نه لده اید که هه رچه ند زور که مه و دانیش تووانی خاتو کان هه ستی پی نا که ن به لام ماده که به در یثرایبی ساله کان فورم نه لده اید که هه لده مژن له گه ل هه ناسه و له له شیان دا اکومه ل ده بیت ، نه مه ش ده بیته مه ترسی پیکهینانی شیرپه نجه .

به م جوړه پلاستیکي فینول فورم نه لده اید قه ده غه کرا بو به کارهینانی له خانوو کردن یان بویاغ کردنی خانوو له ژوره وه یا خود بو خواردنو خوار دنه وه هه لگرتن .

هه روه ها (۱۵) سالیک له مه وه بهر پلاستیکي (PVC) (۸۱) هه مان مه سه له ی به سه رها ت . زانا کان بویان ناشکرا بوو که ماده ی کلوریدی

قاینیل Vinyl Chloride شیرپه نجاوی په • کلوریدی قاینیل پلاستیکی
 لیدروستده کریت و ناوی پلاستیکه که • بریتی په له پۆلی (کلوریدی
 قاینیل) واته Poly (Vinyl Chloride) • زاناکان سرنجیاندا که
 PVC به گهرما شی دهیته وه و ماددهی کلوریدی قاینیل واته :
 بهرله لاده کات •

ئەم ئەنجامانه نه بوون به هۆی ئەوه که کاربه دهستانی ئەهریکه PVC
 بۆ به کارهیتانی خوارده مه نی هه لگرتن قه دهغه بکات • واته ناییت بۆ وینه ،
 رۆنی خواردن بکهینه ناو قوتوو په کی پلاستیک که له پۆلیسه ری (۷۸) PVC
 دروست کراوه • به داخه وه چند سالیگ له مه و بهر کومپانیای
 دروست کردنی (۸۲) رۆنی رووه کی له به غدا رۆنی زهیتی کچی (زیت البنت)
 ده کرده ناو قایی پلاستیکی PVC • منیش له وی ئەو کاته
 پسپوریان (۸۳) بووم و هفته ی رۆژیک ده چووم بۆ کومپانیای که بۆ ئەوه ی
 یاریده ی ئیشکه ره کازو مهندیسه کانیان بده یین • زۆر باش له بیرمه که به
 کاربه دهستانی کومپانیای که م گوت و مه ترسی به کانی م بۆیان باش PVC
 روون کرده وه • به لام که س گوئی نه دامی • به راستی مه سه له ی PVC
 شیرپه نجه تووش کردنی ده گهریته وه سالی ۱۹۷۴ • له م ساله دا له ئەلمانیا
 ته نها (۱۷۶) له کریکاره کانی کارگی PVC نه خوشی شیرپه نجه یان
 گرت ، هه ندیکیان تووشی شیرپه نجه ی پیست بوون و هه ندیکیان تووشی
 شیرپه نجه ی خوین و هه ندیکیان تریان شیرپه نجه ی جۆربه جۆر وه کوو
 شیرپه نجه ی سی یان سپل (۸۴) •

له ئەنجامی ئەم لیکۆلینه وانه کاربه دهستانی ئەلمانیا یاسای کۆنی
 کارگه کانی PVC یان گۆری و بریاریاندا که ریزه ی PVC
 مۆنومه ره که ی واته (کلوریدی قاینیل) ناییت له (۵۰) بهش له هه ر (۸۵)

مليۆتېك دا زياتر يېت ، بۆ پاراستى عەمەلەكان له نهخۆشى شيرپه نجه .
 له پاشان سهريان كرد ئهو رېژه يه ي سهروه وه ديسانه وه بهرزه و چهند
 كه سيك تووشى شيرپه نجه ي جهرگ بوون له عەمەلەكانى گارگه ي PVC
 ئه وه بوو ياسا كه يان دووباره گوڤرى و رېژه كه يان داگرته خواره وه بۆ (۳۰)
 بهش له مليۆتېك . له م دوایى به دا رېژه كه يان زيادتر هينايه خواره وه و
 كرد يانه يه كه بهش له مليۆتېك . شيانى باسه چهند گارگه يه كى پيشه سازى
 PVC له سوهيد وازيان له پيشه سازى به كه هينا و كارگه كانيان فه پات كرد
 له بهر زيانى مادده كه بۆ ته ندروستى كرىكاره كانى كارگه كه .

بى گومان لىكۆلینه وهى مادده شيرپه نجاوى به كان كارىكى ئاسان
 نى به ، به تايه تى چونكه ماوه يه كى زورى پيوسته بۆ زانينى ئه نجام . خو
 ئه گهر مادده كه كارىگهر (۸۶) نه يیت و به ئاسانى شيرپه نجه پهيدا نه كات واته
 (مام ناوه ندى) (۸۷) يیت له راده ي شيرپه نجاوى ئه وا له تاقي كردنه وهى
 مادده كه له وان هيه ديار نه دا . واته ئه م جوړه ماددا نه كه تاقي ده كرىنه وه به سه ر
 مشك و كه رویشك و مهيموون ئه نجامه كان بى زيان ده رده كه ویت واته
 شيرپه نجه تووشى گيان له به ره كان ناكات كه چى ئه گهر هاتوو بۆ ماوه ي
 (۲۰ - ۳۰) سال مادده كه ده ر خواردى ئه و گيان له به راته بده يت له وان هيه
 نهخۆشيان بخت .

دهمه وى ليرده دا بۆ خوڤنه رى به ريز ئاشكراى كه م كه جوړو چه شنى
 تاقي كردنه وهى مادده ي كيميايى به سه ر گيان له به ردا بۆ زانينى كارى به سه ر
 ته ندروستى و شيرپه نجه پهيدا كردن پرۆژه يه كى زور قورس و به بهايه (۸۸) .
 پاره يه كى زورى پيوسته جگه له زانايى . بۆ وینه ئه مه ريكا يه كه م ده وله ته
 له پاره سه ر ف كردن و زانايى ده ر باره ي مادده شيرپه نجاوى به كان . تاقيگه ي
 تايه تى ته ر خان كراون بۆ تاقي كردنه وهى هه ر مادده يه كى كيميايى نوئى . هه ر
 مادده يه كى كيميايى نوئى كه تاقي ده كرىته وه له تاقيگه كانى (۸۹) ئه مه ريكا

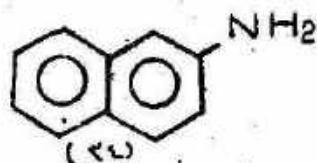
(۷۰۰۰۰) دۆلاری ئەمریکی تی دەجییت • لەم تاقی کردنە وە یەدا (۵۰۰) گیان لە بەر وە کوو جوج ، مشك ، ماسی ، كەرویشك ، ورج •• هتد پتویستە بە کاربەینرین •

توانای تاقیگە کانی ئەمەریکا دەور (۷۰۰) ماددە یە سالی • واتە هەر سالیك (••) ماددە ی کیمیایی دەپشکینرین و تاقی دە کرێنە وە و هەزران ماددە ی کیمیایی نوێ ماون و چاوە پرتی نۆرە یانە بۆ تاقی کردنە وە • سروشتی بە گە لیک لە و ماددە نە تاقی ناکرێنە وە چونکە پنی ناگەن •

ئە وە ی راستی بیت پتویستی بە دۆزینە وە ی تە کتۆ لۆ جیایە کی (۹۰) تلیبە تیی نوێ هە یە بۆ پشکینی ماددە کیمیایی بە کان بە شتووە یە کی خیراترو ئاسان تر و هەرزاتر •

ئە گەر هاتوو کیمیازانە کان میکانیسی (۹۱) کار لیک کردنی ماددە کیمیایی بە کان بە سەر پیکهاتووی خانە کان دا بۆ ئاشکرا بوو ئە و سا دە توانریت بە بی تاقی کردنە وە ی ماددە کە بە سەر گیانە وە و بریسار بدیریت ئایا ماددە یە کی کیمیایی لە وانە ی شیرپە نجاوی بیت یان نا ؟ بە لام بە داخە وە هە تا ئیستا کە س ئە م جۆرە میکانیسی (۹۱) بۆ روون نە بوو تە وە •

میژوو ی ئاشکرا بوونی شیرپە نجاوی ئە مینە ئە رو ماتو ی بە کان (۹۲) دە گەر ئیتنە وە بۆ سالی ۱۸۹۵ • لە م سالا دە تۆشدار ی ئە لمانی لە شاری فرانکفۆرت دوکتۆر رین L. Rehn سە یری کرد ژمارە یە کی زۆر لە وانە ی کار دە کەن لە پیشە سازی ئە نیلین (۹۳) تۆوشی شیرپە نجاوی میز لێدان بوون • بە م بۆ نە یە وە ناوی شیرپە نجا کە ی نا بە نە خوشی ئە نیلین (۹۴) ، هە رچە نە دە زاناکان لە م دوایی بە دا بۆ یان دەر کەوت کە هۆ ی شیرپە نجا کە ماددە ی ترە وە کوو بیتا - نافیل ئە مین یان بە نزیدین :

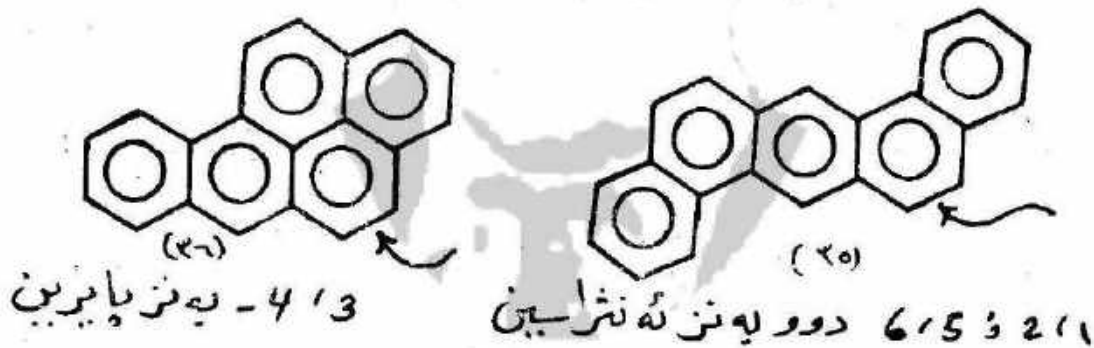
بیتا - نافیل ئە مین

بە نزیدین

چۆنئیتی کارکردنی ماددهی شیرپه نجاوی

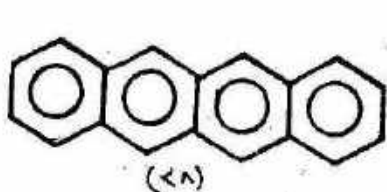
زۆربهی ئەو مادده کیمیایی یانەیی که شیرپه نجه تووشی مرۆف ده کەن له راستی دا خۆیان نین که شیرپه نجه که پیک دینن ، به لکوو ماددهی کیمیایی نوئی له مادده کهی به کهم دروست دهیتت به کارلیکی کیمیایی و ئەم مادده تازانه هۆی دروست کردنی خانه شیرپه نجاوین . بۆ وینه گەلیک له ئاویته ئەندامی به کان (۹۵) که ناسراون به شیرپه نجاوی که ده چنه ناو خانه و شانە کانی له ش پیکهاتوو یان ده گۆریتت و ده بن به ماددهی (ئەلیکروۆن (۹۶) خواز) و ئەوسا ده توانن کۆمه لهی ئەدکیل (۹۷) یان ئەریل (۹۸) به پیکهاتوو ی ئەزیمه کانه وه به ند (۹۹) بکهن . ئەوهش بی گومان چالاکی و که لکی ئەزیمه که کهم ده کانه وه یان هەر به جاریک نایهیتت . جگه له به نزمین که گوايه شیرپه نجهی خوین (۱۰۰) تووش ده کات ئەم دوو ئاویته ئەرۆماتی یانه ناسراون به شیرپه نجاوی .

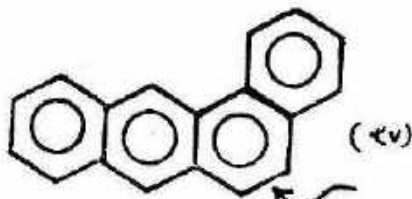
3,4 — Benzpyrene 1,2; 6,5 — Di benzanthracene

شیانی باسه که هه موو ئاویته ئەرۆماتی به کان وه ک یه ک نین له کارکردنی شیرپه نجه دروست کرن له مرۆف دا . به گوێرهی چه شن و جوړی پیکهاتوو ی گه ردی ئاویته که کاری مادده که ده گۆرئی . بۆ وینه ئاویتهی نافاسین بسی زیانه ، ههروه ها ئەو ئاویتانهی له نافاسین ده گیریتت وه هه موو بی زهره رن بۆ شیرپه نجه که چی ئاویتهی (۱ ، ۲ — به نزه نتراسین) که بریتی به له گه ردیکی نریک به نافاسین (ئایسۆمەر (۱۰۱) Isomer) .

۶. شیرپه نجاوی به کی به هیزه ، 1,2 - Benznaphthacene ههروهه مادهی شیرپه نجاوی نوئی دروستده کات پاش تووش بوونی شانه کان .

نافتالین Naphthalene (۴۸)

2,11-بهنزله فلوئورین (۴۷)

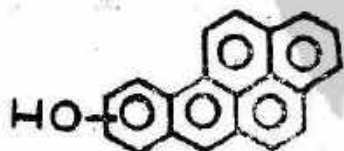
به شیوه به کی گشتی نهو پیکهاتوانه ی که له ناودا باش ده توینه وهو ههردوو ماده کانی سهروهه ناماده ده کرین بو وینه خستی کومه له ی هایدروکسیل (۱۰۲) به سهر نه لقه کانی پیکهاتوووه کانی سهروهه کاری شیرپه نجه تووش کردنی ماده کان که م ده کاته وه .

له لایه کی تره وه له فه ره نسای تیروانی به کی نوئی دانرا بو وونکرده وه ی چویتی کار کردنی ماده شیرپه نجاوی به کانی سهروهه . هم تیروانی به ژنو میتردیکی فه ره نسای به ناوی پولمان Pullman له ساله کانی په نجا پیشنیارکران . تیروانی به که ده لی :

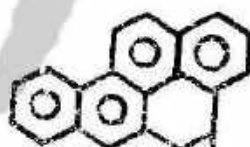
توانایی شیرپه نجه دروست کردن له لایه ن ماده کیسای به کانی سهروهه به ستراره به راده ی چیری (۱۰۴) نه لیکروژن له هه رتسی K ی (۱۰۵) گه رده که . هه رتسی K بریتسی به لهو به زنده چالا که ی له وینه کانی ژماره (۳۵) ، (۳۶) ، (۳۷) نیشان کراون به تیر (۱۰۶) . واته پتویسته گه رده که هه رتسی - K هه بیت بو هه وه ی چالا ک بیت له شیرپه نجه کردن . چهند سالیک هم تیروانی به له ناودا بوو به لام له م دوایی به دا نه وه نده ماده ی شیرپه نجاوی په یدا بوو . ههروهه ها ده رکه وت که مه رج نو به

ئاوتتە گە (۱۰۷) خۆی شىرپە نىجە دروست بىكات بەلكوو لەوانە يە ئاوتتە گە كارلىك دەكات لە گەل ماددە كانى ناو خانەو ماددە يە كى نوى دروست دەيىت كە تواناي شىرپە نىجە دروست كردنى مە يە .

بۇ وىنە زلفاكان سەيىيان كرد لەشى مرؤف دەتوايىت لە زىانى ماددە ي ۳ ، ۴ - بە نىز يارىن (گەردى ژمارە (۳۶) لە سەر مەو) رزگار يىتت بە مەوى كارلىكى ئە نىزمى تايە تى بە سەر ماددە كە ياو كۆ مە لە ي هایدروكسىل بە نى دەيىت بە سەر ئەلقە كانهو . ئە مەش دەيىتە مەوى تواندە مەوى ماددە نازە كە لە ناو ئاوو دەر چورنى لە لەش لە گەل مەز . بە پىچە وانە ئە گەر هاتوو ماددە كە هایدروكسىلى نە خرايە سەر و بوو بە ئىپۆكساید واتە ئوكسىد بوونى تە و او رووى ئەدا ئەوا ئىپۆكسىدە كە تواناي شىرپە نىجە كردنى مە يە و ماددە كە لەوانە يە ئەو مرؤفە نە خۆش بىخات . چونكە ئىپۆكسىدە كە لە ناو ئاودا ناتوتتە مە واتە لە گەل مەز دەر ناچىتتە دەر مەو .

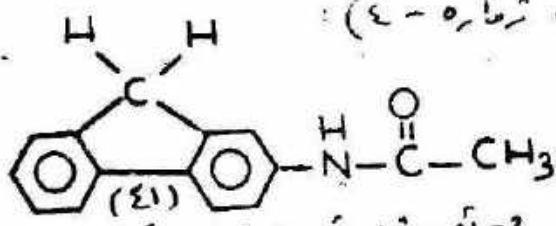
شىرپە نىجە يىنە
(۲۹)

(۴۰)
شىرپە نىجە يە
ئىپۆكساید

هە مان گۆرینی بىكە تاووی چە نە ئاوتتە يەك سرنج كران وە كوو ۲ - ئە سىتیل ئە مینۆ فلۆرین Acetylaminofluorine - 2 : (ئاوتتە ي ژمارە ۴۱) . ئە م ماددە يە خرايە ژىر لىكۆلینە مە يە كى دوورودرئىژ لە ئە نجام دا ئاشكرا بوو كە دوو رىگای كارلىك كردن مەن لە ناو شانە كاندا

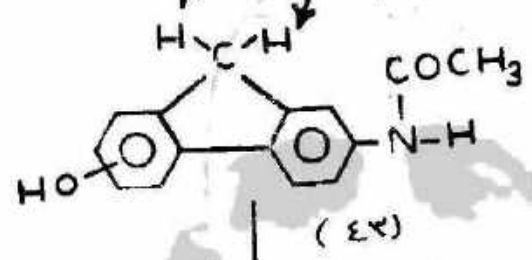
(وئبەئى ژمارە ۴ - ۱)

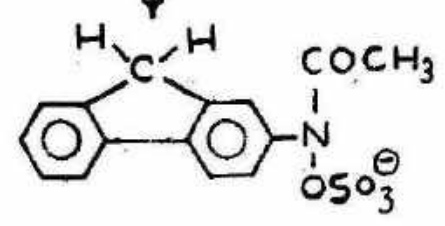
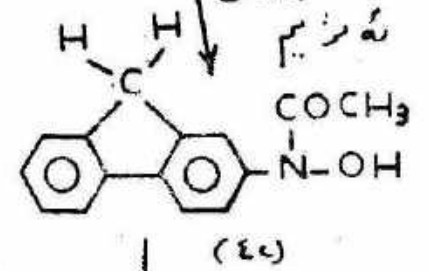
ھابىروكسىدە
بۇرۇن بە يارمەقى
ئە نىزىم

2-Acetylaminofluorene

ھابىروكسىدە
بۇرۇن بە يارمەقى
ئە نىزىم

فۇرى ئەدرىئە دەرەھەسى لەش
بۇ ئەھەسى لەش تەھراۋى نەقەت
Detoxification

ماددە يەككى شىرپە نجاۋىيە
(Carcinogen)

(وئبەئى ۴ - ۲)

(۴۴)

يەكەمىيان بە ھۆى ئە نىزىسى تايىبە تى دە گۆرپىتە ئاۋىتتەى ژمارە ۴۲ - كە
كۆمەلەى ھايدروكسىدى بەسەر نايترۆجىنە كەدا ھە يە • ئەم ئاۋىتتە يە لەپاشان
دە گۆرپىتە ئاۋىتتەى ژمارە (۴۴) و دەبى بە گۆگرداتە ماددەى (۴۴) ماددە يەككى
شىرپە نجاۋى يە • دووهم رېنگاى ئاۋىتتە - ۴۱ برىتتى يە لە گۆرپانى بۇ
ئاۋىتتە - ۴۳ • ئاۋىتتە - ۴۳ كۆمەلەى ھايدروكسىلى بەسەر ئەققە
ئەرۇماتى بەكە يا ھە يە و باش لە ئاۋدا دەتۋىتتە و • بۇ يە لەش دەتۋاىتت
لىرىز گارپى بە ھۆى مىزە و •

ليكۆلىنە ۋە يەكە چالاك بەردە ۋامە بۆ پشكىنى ئاۋىتە كانى ازۆ
 ئەمىنە كان Amines . ۋا ديارە ئەم جۆرە ئاۋىتە لە ناو خانە كانى
 لەش ئۆكسان (۱۰۹) دەبن بە ھۆى ئەنزىسى تايەتى ۋ كۆمە لەى ھايدروكسىل
 دەخرىتە سەر كاربوتىك لە كاربۆنە كانى ئاۋىتە كەى ئازۆ يان ئەمىن . ئەگەر
 ئەم جۆرە كارلىكە جى بەجى كرا ئەۋا ماددە كە دەتوانى لە ناو مىز بتۈىتە ۋە ۋ
 ماددە كە دەر كرىتە دەرە ۋە . بەلام ئەگەر ھاتو ھايدروكسىلە كە چوۋە
 سەر نائىرۆجىنى ئەمىنە كە يان نائىرۆجىنى ئازۆ A30 ئەۋا ماددە تازە كە
 ئەتوانى شىرپە نجه دروست بكات .

شىانى باسە ئەۋا ماددانەى كە شىرپە نجه دروست دە كەن لە لەشى
 بەكتىراۋ (۱۱۰) مىش ۋ (۱۱۱) مەگەز پى دەلېن مىوتاجىن Mutagene
 كە چى ئەۋا ماددانەى شىرپە نجه تووشى گىانە ۋە رى پىش كە وتوۋ دە كات ۋە كو
 گىان لە بەرە شىردارە كان بۆ وىتە مشك ۋ جرجو كە روئىشك پى يان دەلېن
 (شىرپە نجاۋى) (Carcinogene) .

گرنگىرە ئەنجامى لىكۆلىنە ۋە كان ئەۋە يە كە بۆ زانا كان دەر كەوت كە
 گۆرپىن دەپت لە پىكھاتوۋى DNA (۱۱۲) گىان لە بەر روۋئەدات پىش
 ھەموۋ شىتە . ئەم گۆرپىنە DNA دەپتە ھۆى دروست كردنى خانەى
 شىرپە نجاۋى، چونكە گۆرپىنە كە جىنە كان (۲۳) دە گۆرپىت، جىنە كانىش (۲۳)
 بنچىنەى بىناى لەش ۋ پىكھاتنى گىان لە بەرن . گەلىك لەۋ ماددە كىمىيى بانەى
 كە شىرپە نجاۋىن لە گەل DNA كاردە كەن ۋ كۆمە لەى ئەلكىل دەخەنە سەر
 گەردى DNA . ئەم كارلىكە كىمىيى بەش پىكھاتوۋى DNA
 دە گۆرپىت ۋ ھىچى تر ناتواپت ۋە كوۋ جاران بە ئاساى سىفەتە سروشتى بە كان
 بگوازىتە ۋە ، واتە دەپتە خانە يەكى شىرپە نجاۋى . ھەرۋە ھا نائىرۆسۆ ئەمىن
 (ئاۋىتەى ژمارە - ۱۵) ۋ ھايدرازىنە كان (ئاۋىتەى ژمارە - ۱۶) ۋ ئاۋىتە

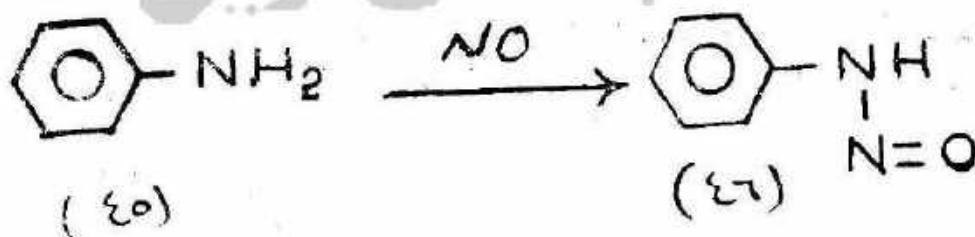
ٲه لٲفاتٲكٲه كاني نازو (ناوٲتهٲى ژماره - ١١) و ناوٲته نازو كسى به كان هه موو به هه مان جوړ كار له گهل DNA ده كهن .

له لايه كى تره وه زانا كان بوٲان روون بوٲه وه كه تيشكى به هٲز له وانه يه شٲر په نجه دروست كات له ناو خانه و شانه كان .

شٲاني باسه تٲٲروانى يه كى تر هه يه بو چوٲٲٲسى كار كرنى مادده شٲر په نجاوى يه كان به گوٲره ي ٲم تٲٲروانى يه مادده كٲمٲاٲى يه كه كارلٲكى كٲمٲاٲى به سه ر ٲه نرٲمى تاٲبه تى ده كات و ٲٲكها تووى ٲه نرٲمه كه ده گوٲرٲت . ٲم ٲه نرٲمه گوٲراوه ٲٲشه ي ٲه وه يه كارلٲكى دروست كرنى ٲروٲٲنى سوٲى به هوٲى DNA وه جٲٲ به جٲٲ بكات . ٲم كاره ساته دٲٲته هوٲى دروست كرنى خانه ي شٲر په نجه ي ناٲاساٲى .

ناوٲته كاني N - نائٲروزو

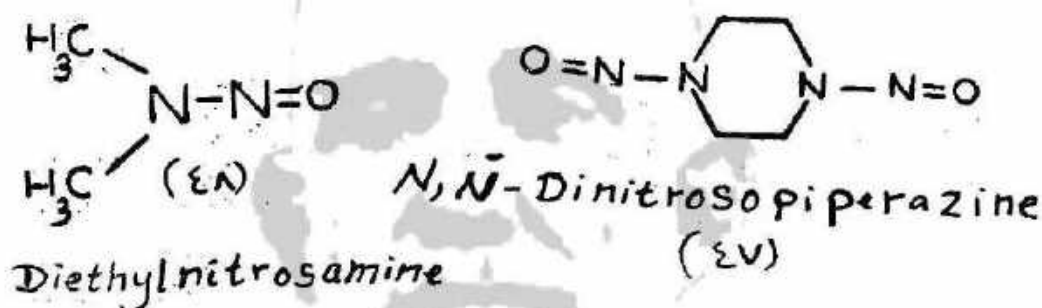
ٲم جوړه ناوٲتانه زوړ باون بو ٲشكنٲن و لٲكلوٲلٲنه وه ي شٲر په نجه به تاٲبه تى له ٲه مٲرٲكا دوكتوړ دروكرى H. Druckery و هاوٲرٲكاني هه وٲو ته قه لايه كى زوړيان داوه بو ٲاشكر اكرنٲى كارلٲكى ناوٲته كاني N نائٲروزو . ٲم ناوٲتانه گرنگن ، چوٲكه مادده كان زوړ به كارن له شٲر په نجه تووشكردن . له لايه كى تره وه ٲه مٲنه كان و ٲه مٲده كان و (١١٤) ناوٲته ي ٲورٲتان (١١٥) به ٲاسانى له ناو شاته كاني له ش ده گوٲرٲنه ناوٲته ي N

نائٲروزو .

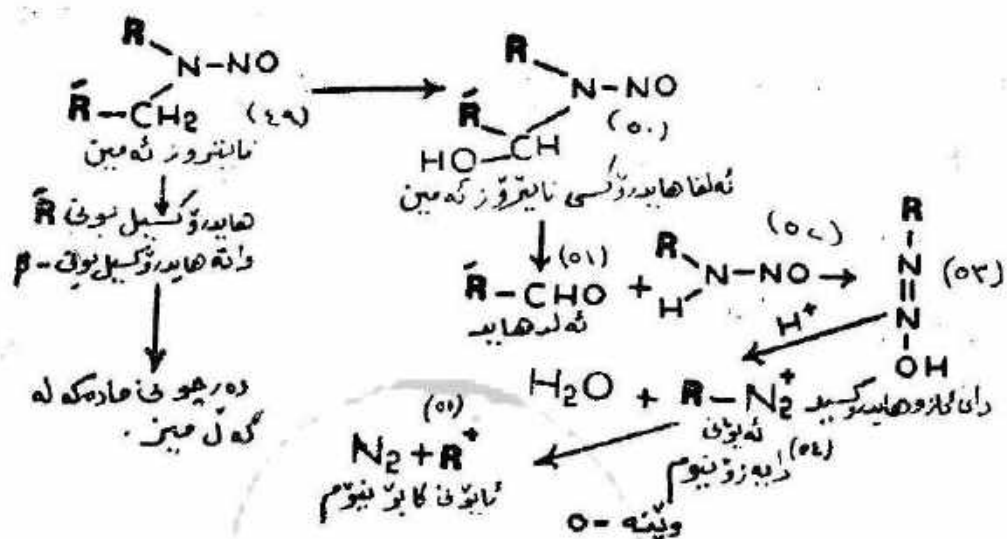
سٲفه ٲٲكى ترٲش هه يه له ناوٲته كاني N نائٲروزو كه زانا كانو

تۆزۈنەرە كان (۱۱۶) ھەزى پىئەكەن ئەو ھەيە كە ئەم ماددانە شىرپەنجە لە ئەندامى تايپە تى دروست دەكەن . بۇ وئە دووجا ئەئىلى نائىرۆزۇ ئەمىن Diethylnitrosamine ئەگەر دەر خواردى جىرچ و مشك درا شىرپەنجەى جەرگە (۱۱۷) دروست دەكات كەچى ماددەى N'N دووجار نائىرۆزۇ پاپرەزىن N,N-Dinitrosopiperazine شانە كانى ناو لووت تووشى شىرپەنجە دەكات . بەم جۆرە ماددە شىرپەنجەى يە تايپە تى يانە دەئىن Organotropy .

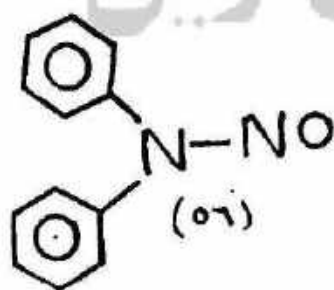

چۆئىتىي پەيدا كىردنى شىرپەنجە لەلايەن ئاوتتە ژمارە ۴۸۰ لەسەر ھە زانراو ھە گوايە ماددە كە الكىل ئەدات بە ترشە ناوكىيە كانو (۱۱۸) پىرۆتىنى ناوخانە كان .

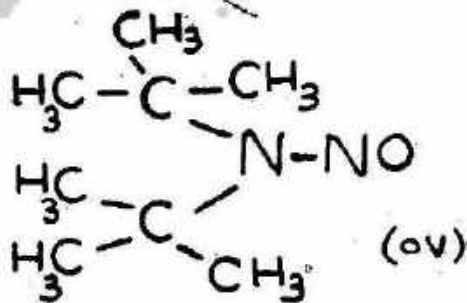
يەكەم پلەى گۆران (۱۱۹) كە ئاوتتە ۴۸ تووشى دەيىت لە ناو شانە و خانە كان بىرىتى يە لە ئۆكساندنى ماددە كە و كۆمەلەى OH دەچىتتە سەر گەردە كان ھە كوو لە وئە - ۴ لەسەر ھە روونمان كىردە ھە لىرەش دا دوو رىنگا ھە يە بۇ كارلىك كىردنى كىمىايى (۱۲۰) ژيانى يە يىكيان ئۆكسانى . (ئەلغا) Alpha - Oxidation ئەو ھە كە يان ئۆكسانى - يىتتا Beta - Oxidation . وئە - ۵ لە خوار ھە ئەم دوو رىنگايە نىشان ئەدات :

وینهی (ژماره - 5) له سه ره وه نیشان ئەدات چۆن ئەلفا هایدروکسیل پیئک دیت له ئەنجامی ئوکساتی نایتروزه مین - (49) و له کۆتایی دا ئایۆنی کاربۆنیۆم - 55 له گەل گوانین Guanine کارلیکی کیمیایی ده کات و پیئکها توه که ی تیئک ئەدات • گوانین یه کیکه له چوار تفته کانی (121) پیئکها تووی ترشه ناوکی به کان DNA یان RNA • زاناکان و پسپۆره کان له و پروایه دان که ئاویتته کانی یوریشیان و ئازوو ئازو کسلی و نایتروزه ماید به هه مان میکانیسم کاری شیر په نجه کردن جی به جی ده که ن • ههروه ها ده بینین ئەو نایتروزه مینیا ته ی که ناتوائتت کومه له ی هایدروکسیل بخاته سه ر جیگی - ئەلفا وه کوو دای فه نیل یان دای تیر - بیوتیل نایتروزه مین شیر په نجاوی نین •

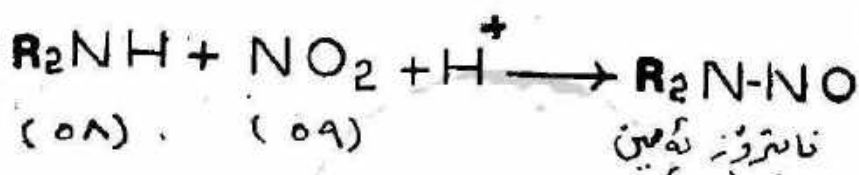

Diphenylnitrosamine

Ditert - Butyl nitrosamine

ئاويتەي نايترۆز ئەمىن لە گەلىك شوينى دەور و بەر (۱۲۲) بلاو، بۆ و يئە
 لە ناو ماسى برژا و يان لە دوو كەلى جگەرە ھەر و ھا لە ناو ھەندىك گوشت دا.
 پيوستى دروست كردنى نايترۆز ئەمىن دوو شتە ئەمىنى (۱۲۳) دوو ھەمى و
 نايترائىت .

Nitrite

سەردەمىك لە مە و بەر ئاويتەي نايترائىت Nitrite بە كاردە ھىنرا بۆ
 پاراستنى گوشت لە بۆگەن بوون ھەمىشە بۆ ئەو ھى رەنگىكى
 سوورى گەش بە گوشت (۱۲۴) بدات . لە سەوزە و ئاويش دا
 دەشيت نايترائىت دروست بىت بە قەبارە يەكى كەم بە كارلىكى كىمىيائى
 نايترات Nitrate - ھەر و ھا زاناكان دەلین لە ناو گەدەي
 مروڤ دا لە سەت ئەمىنى دوو ھەمى زياتر دۆزراو ھەو بە قەبارە يەكى زۆر كەم .
 ئەم ئەمىنە بە تايبەتى لە خوار دەمەنى يەو ھەو دیتە ناو گەدە پاش كارلىكردنى
 كىمىيائى ھەندىك جار . ھەندىك لەم ئەمىنە دوو ھەمى يانە بە ھۆى دەرمانەو
 دەچنە ناو گەدەو . ئەم ئەمىنە بە كارلىكى كىمىيائى دەبن بە نايترۆز ئەمىن .
 لىكۆلىنەو زانستى يەكان نايترۆز ئەمىن لە ناو گەدەي مروڤ دا
 ئاشكرا كەدو .

ھەرچە ندە ھە تا ئىستا ھىچ زانايەك يان پىپۆرىك نازائىت ئايا
 نايترۆز ئەمىن لە گەدەي مروڤ شىرپە نچە دروست دەكات ، بەلام بە گوڤرەي
 ھەو نايترۆز ئەمىن شىرپە نچە تووش دەكات لە ھەموو ئەو گيان لە بەرانەي
 لىكۆلىنەو يان لە سەر كراو لە وانە يە بۆ مروڤ شى زيان بەخشىت و
 شىرپە نچە بكات .

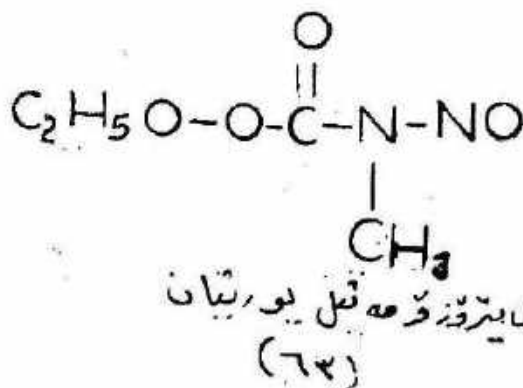
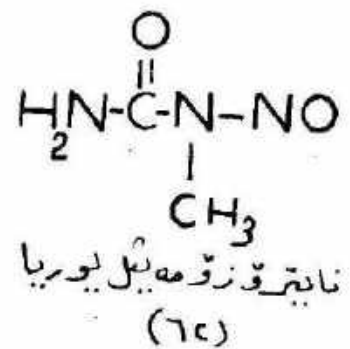
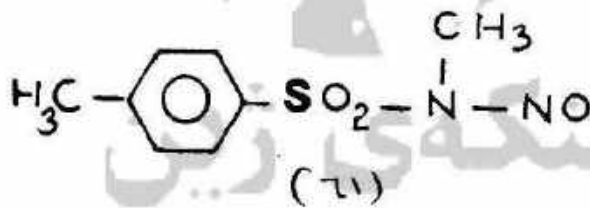
له گهل ناوخته شيرپه نجاوی به کان کار کردن

بني گومان کار کردن له گهل مادهی شیرپه نجاوی پره له مه ترسی و پیوسته زور باش ناگمان له خومان ییتو به گویره ی ناموز گاری تاییهت به و ماددانه بچوولیننه وه . بو وینه ناوخته ی به نزیبن Benzene کلوروفورم (۱۲۵) ، دوومه ئیلی سولفات (۱۲۶) Dimethyl Sulfate.

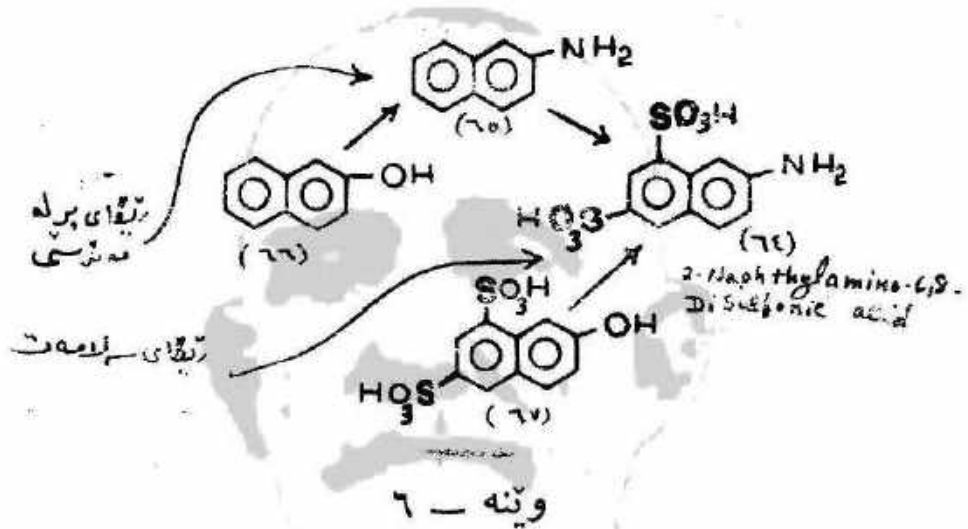
له ئیلین ئیمین (۱۲۷) Ethyleneimine ، دایازومیشان (۱۲۸) Diazomethane هایدرازین (۱۲۹) . هتد چون ده ییت به کاریان بهینین چ له کارگه و چ له تاقیگه کان دا به تاییه تی له تاقیگه کانی زانکو .

پیوسته هه تا بتوانین دوور بین له م ماددانه و ماده کانی تری شیرپه نجاوی و نه گهر هاتوو ناچار بووین به کاریان بهینین نه و پیوسته به شیوه یه کی زانستی یانه ناگاداریانین .

بو وینه نه گهر هاتوو ویستمان غازی دایازومیشان بو قوتابی به کان ئاماده بکه ین باشتر و سه لامه تر وایه ناوخته ی نایتروزومه ئیل - تو سیل نه مید Nitrosomethyltosylamide (ناوخته - ۶۱) ئاماده بکریت نه ک له نایتروزومه ئیل یوریا Nitrosomethylurea (ناوخته ژماره - ۶۲) یان له نایتروزومه ئیل یورثیان (ناوخته - ۶۳) .

ههروهه ها ئه گهر كه سيك پتويستي به ماددهي ژماره (٦٤) بوو ويستي له تاقيگه دا ئامادهي بكات دوو ريڭگاي ئاماده كردن ههيه (سه يري ويئنه - ٦ له خواره وه بكه) يه كه ميان ريڭگايه كي سه لامه ته چونكه له گه ل ماددهي كيميائي شيرپه نجاوي كار ناكه يت كه چي ريڭگايه كي تري پره له مه ترسي چونكه مادده كاني كارليكر او هه موو شيرپه نجاوين .

ريڭگاي دووهم كه له سهروه وه نيشان كراوه پره له مه ترسي چونكه ماددهي ژماره (٦٥) ههروهه ها (٦٦) ههردوو ك ناسراون به شيرپه نجاوي . ئه گهر هاتوو ناچار بوويت كه ماددهي شيرپه نجاوي به كاربهينيت بو كارليكي كيميائي ئهوا پتويسته زور به ئاگاداري كارليكه كه بكه يت . باشتري شت ئه وهيه له ناو ئاميريكي قه پات كارليكه كه ت جي به جي بكه يت بو ئه وهي دوور بيت له پرشي مادده كه وهه له م و (١٣٠) بووني . له سالاني ١٩٧٠ و پيش ئه وه واته له شهسته كان له ئه بهريكا بووم به شيوه ي قوتابي خهريكي خويندني دوكتورا بووم له كيميا . گه ايئك جار ده رسي تاقيگه م (١٣١) ده وته وه به پولي دووي دانشگا . ئه وسا هيشتا كه س نه ي ده زاني كه گه ليك له و ئاوئته كيميائي يانه ي دانشگا شيرپه نجاوين . كلوروفورم و به نزين و چواره م كلوريد ي كاربوون و (١٣٢) ده يه ها مادده ي تر به شينه يي و به سه ي ترس

به كارده هينران له لايه نى قوتابى و ماموستاوه . به لام له سالى ۱۹۸۱ بو ليكولينه وه چومه وه بو نه ميريكا له به شى كيميائى زانكوى شيگان (۱۳۳) ليكولينه وه ده كرد . كه چووم بو نه وي سهرم كرد گه ليك شت گوراوه . كلوروفورم و به نزين و چوارم كلوريدى كاربون و نه مينه نه روماتى به كان و نه لفاو بيتا - نافتول و گه ليك مادده ي تر هه مو و قه ده غه كراون و هه رگيز به كارنا هينرين له لايه ن قوتابى به كانه وه . به داخه وه هه تا ئيستا له زانكوكانى خومان داو له كارگه كاندا كه س به م شته تازانه نازانج وه كو و جارى جاران كلوروفورم و به نزين نه دن به قوتابى بو تا قى كردنه وه . بى گومان پيوسته قوتابى به كان و ماموستا كان هوشيار و ناگادار بكرين به شيوه به كى رسمى بو نه وه ي مادده شيرپه نجاوى به كان بشار نه وه و هيچى تر به كار نه هينرين له لايه ن قوتابى و كريكارانى كارگه كيميائى به كانه وه .

ياساكانى ناموزگاي ميللى شيرپه نجه بو سه لامه تى مروق

پيوسته له پيش هه مو و شتيك دا بزائين كه تازه ترين دوزينه وه ي زانستى به هوى ليكولينه وه مه لبه نده كه ي نه ميريكا به . له نه ميريكا سى و چوار ده سگاي گوره و به تواناي زانستى هه ن كه پيشه يان ته نها ليكولينه وه ي شيرپه نجه به . نه مه جگه له نه خوشخانه كان و زانكوكان كه ژماره يان له هه زار زياتره . نيوه ي پارهى ته رخان كراو بو ليكولينه وه ي زانستى سهر ف ده كريتته سه ر ليكولينه وه ي شيرپه نجه . به كيك له و ناموزگايه چالاكانه ي نه ميريكا له مه يدانى ليكولينه وه ي شيرپه نجه ناموزگاي ميللى شيرپه نجه به

National Cancer Institute به كورتى پتى ده لين NCI

له و سالانه ي چالاكى و خزمه تى NCI گه ليك ناموزگارى و ته مى (۱۳۵) له م ده زگايه وه چاپ كراون و بلاو كراون ته وه له گوقاره كانو به سه ر كار به ده ستانى كارگه و زانكوى پيشه سازى به كاندا دابه ش كراون . تازه ترين ناموزگارى نه م ده زگايه ده رباره ي چويتيبى به كار هينانى ناويته

بلاو کراوه ته وه .

نامیلکه ی ناموژگاری (NCI) دوورو دريژنه . بریتیه له م به شانته :

۱- پيشه کی .

۲- ماده کیمیایی به شیرپه نجاوی به کان .

۳- یاساکانی سه لامه تی و خو پاراستن له ماده شیرپه نجاوی به کان .

یاساکانی خالی ژماره - ۳ له سه ره وه دابه شکر او نه ته وه نه م خالانه :

۱- پرسیارلین کهر (۱۳۶) .

ب- پشکینی نوشاری (۱۳۷) .

ج- راهاتی مروث .

د- چوتیتی شوینی ئیش کردن له تاقیگه وه کوو چونیتی

هووده کان و (۱۳۸) راده ی هه وا گوڤان له ژووری تاقیگه .

ه- تواناکانی (۱۳۹) تاقیگه .

له م وتاره ی ئیستامان دا ناتوانین هه موو راپورتته کی (NCI)

ده رباره ی ناموژگاری به کان سه ره وه بنووسین چونکه زور دريژن ، ته نها

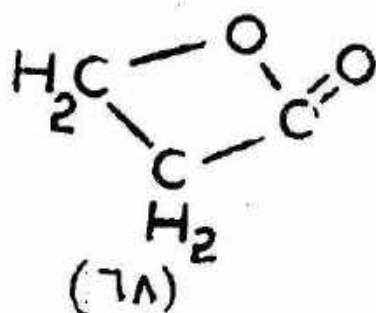
چه ند لایه تیکی گرنگی ناموژگاری به کان ده نووسین .

ماده کیمیایی به شیرپه نجاوی به کان .

راپورتته کی (NCI) ماده شیرپه نجاوی به کان دابه ش ده کاته چوار

به شه وه له خواره وه ئاوینه کانی هه ر به شیک له م چوار به شه نه نووسین :

(۱) ئاوینه نه لیفاتی به کان گهر دسوک : وه کوو :

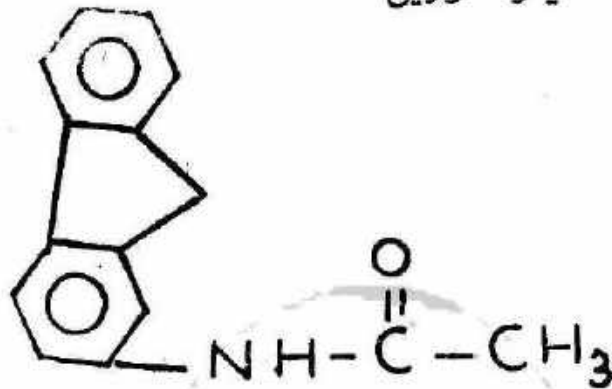

۱- نه ئیلین ئیمین (۱۳۷) .

۲- بیتا - پروپیولاکتون .

۶ - بیتا - نافئیل ئەمین (ئاویتەى ژمارە - ۶۵) •

۷ - ۲ - ئەسیتیل ئەمینۆ فلۆرین •

(۷۳)

(۴) لېگىراۋەكانى نازۆى نەرۆماتى :

۱ - ۴ دای مەئیل ئەمینۆ نازۆ بە نازىن

4 - (Dimethylamino) azobenzene

چەند ياسايەكۆ نامۆژگارى يەك بۆ خۇباراستن •

ئەم نامۆژگارى يانەى خوارەوہ بۆ ئەو كەسانەى كە كاردەكەن لە كارگەو پيشەسازى يان لە تاقىگەكانى لىكۆلىنەوہ يان لە نەخۆشخانەكانو خەرىكى بەكارهيتاننى يان تاقى كوردنەوہى ماددەو ئاويتە شىرپەنجاوین • راپۆرتەكەى NCI ئەم نامۆژگارى يانەى دا بەش كرىدۆتە ئەم بەشانەى خوارەوہ :

۱ - پىئويستە ھەموو تاقىگە يەكى لىكۆلىنەوہى ماددە شىرپەنجاوى يەكان مرقۇئىكى (مەسئول) يان بەرىتوہ بەرىكى تايبەتى بۆ نیشان بىكرىت • ئەو بەرىتوہ بەرە چاودىرىى ئىشكەرەكان دەكات ئايا بە گوپىرەى نامۆژگارى يەكانى NCA رەوشت دەكەن و كارلىكە كىمىيى يەكان جى بەجى دەكەن ؟ •

۲ - پىئويستە لەسەر ھەموو ئىشكەرەك و تۆژىنەرىك لە تاقىگەدا ئاگادار بىت لەو نامۆژگارى يانەى NCA و بە پىئى ئەو نامۆژگارى يانە

۳ - کلوریدی قاینیل (۸۱) •
 ۴ - بیس (کلورومه‌ئیل ایته‌ر)
 Bis (Chloromethyl-ether)

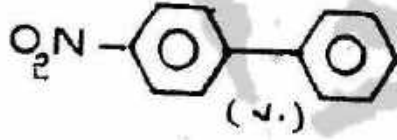
۵ - کلورومه‌ئیل مه‌ئیل ایته‌ر •

(۲) لیگیراوه‌ی (۱۴۱) نایترۆز ئەمینی ئەلیفاتی (۱۴۰) :

۱ - نایترۆزۆدای مه‌ئیل ئەمین •

(۳) لیگیراوه‌ی ئەمینی ئەروماتی •

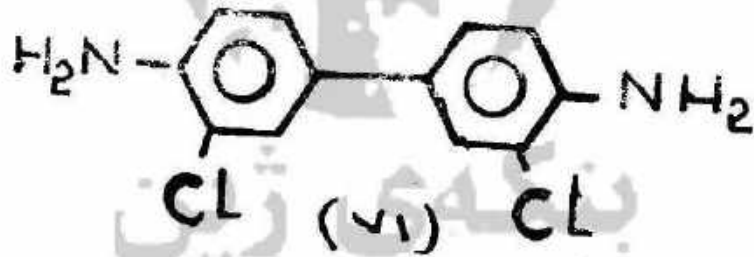
۱ - ۴ - ئەمینۆدای فەئیل Aminodiphenyl - 4

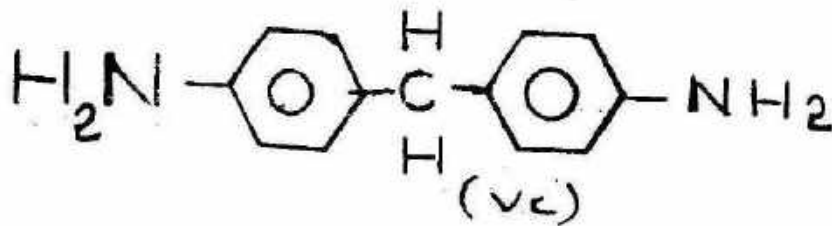
۲ - ۴ - نایترۆ بای فەئیل

۳ - بەنزیدین (ئاویتە‌ی ژمارە - ۳۳) •

۴ - ۳،۳ - دای کلورۆ بەنزیدین •

۵ - ۴،۴ - مه‌ئیلین - بیس (۲ - کلورۆ ئەئیلین) •

رەوشتى سەلامەتى لە ماددە شىرپە نجاوى يەكان بکات .

۳ - پىويستە ئەو كەسانەى لە لىكۆلینەووە ئامادە كەردنى ماددە شىرپە نجاوى كاردەكەن بە شىوہىەكى بەردەوام تەندروستىيان (۱۴۲) بېشكىنرین واتە ئەو كرىكارانە دەبى ھەموو ۵ - ۶ مانگىك بچن بۆ لای تۆشدارى تايەتى يان بۆ نەخۆشخانە بۆ بىشكىن بۆ ئەوہى دلىابن لە سەلامتى و تەندروستىيان .

۴ - بەكارھىنانى جلى تايەتى لە كاتى كار كەردنا لە تاقىگە .

۵ - چاودىرى ئەو شوینەى كە گيانەوہرى تايەتى تيايادا بەخىوودەكەن بۆ تاقى كەردنەوہى ماددە شىرپە نجاوى يەكان بەسەريانە ، چونكە ئەو گيان لەبەرانەى كە ماددەى شىرپە نجاوى يان دەرخوارد ئەدەن بۆ تاقى كەردنەوہ نەخۆش ئەكەونو پىويستە پاش تاقى كەردنەوہ كە بسووتىنرین وە ھەروہەھا كەسى لا بەلا نەچىت بەوناوہيا .

۶ - ئامىرى تايەتى بۆ لىكۆلینەوہ :

ئەوانەى لىكۆلینەوہ دەكەن بۆ زانىنى كارى ماددە كىمىايى يەكان بەسەر گيانەوہردا پىويستىيان بە ئامىرى تايەتى ھەيە . يەكەم مەرج لەم ئامىرانە ئەوہىە كە تۆژىنەر (۱۴۳) بيارىزى و سەلامەت بىت لە زىانى ئەو ماددە شىرپە نجاويانە .

۷ - ئەگەر ھاتوو ماددەىەكى شىرپە نجاوى كەوتە سەر جەلەكانى يەككىك لەوانەى كە لە تاقىگەدا كاردەكەن ئەو پىويستە ئەو كەسە خۆى بشوات يان (دووش) وەربگرىت پاش دەرچوونى لە تاقىگە كە .

۸ - پىويستە خواردن و خواردنەوہ يان جگەرە كىشان يان بنىشت جوين يان بۆن لە خۆدان و خۆئارائش كەردن قەدەغە بىت لە تاقىگە كەدا .

۹ - پىويستە بە نووسىنىكى گەورەو ديار بنووسرىت :

(مەترسى !! ماددەى شىرپە نجاوى)

ئەو نووسىنە بىكرىتە دارەوہ لەو شوینانەى كە ماددەى شىرپە نجاوى

تیادا ههیه •

۱۰- پیویسته هوودی (۱۴۸) Hood تاییه تی باش به کار بهیتریت

له کاتی لیکۆلینه وهی ماده شیره نجایه یه کان •

۱۱- پیویسته هه وای تاقیگه به ئاسانی بگۆریت بۆ ئه وهی هه واکه ی

ژوره وه پیسنه ییت به ماده دهی کیمیایی و هه لمی ئاویته شیره نجایه یه کان •

۱۲- فری دانسی پاش ماوه : پاش ماوه ی لیکۆلینه وهی ماده

شیره نجایه یه کان چۆن فری ئه دریت ؟ چۆن رزگار بین لیبی به شیوه یه ک

که ده ور به ر پیسنه که یین و ئاوی ژیرزه وی تیکه ل به م ماددانه نه ییت •

رینگای تاییه تی چاپ کراوه له ئامۆژگاری یه کانی NCI بۆ نیشان

دانی چۆیتی قوتار بوون (۱۴۳) له پاشماوه ی ماده شیره نجایه یه کان •

بۆ وینه :

ئه گهر هاتوو ماده یه ک له ماده کان تۆزیک له ماده ی شیره نجایه

له گه ل دا تیکه ل بوو ییت له تاقیگه دا ئه و پیویسته ئه و تۆزه

ماده شیره نجایه یه ده رکریت له ناو ماده زۆره که • ئه مهش به دوو رینگا

جی به جی ده کریت :

۱- به کاره یینانی کارلیکی کیمیایی تاییه تی بۆ فه وتاندنی ماده

شیره نجایه یه که •

ب- به جیا کردنه وهی ماده شیره نجایه یه که •

ئه گهر هاتوو ماده یه کی شیره نجایه له ناو شوشه یه ک دا رزایه سه ر

زه وی یان شووشه که شکاو ماده که پرژوبلاوه وه بوو له و ناوه ئایا چی بکه ی

باشه و چۆن پاک بکریته وه ؟؟

به گویره ی ئامۆژگاری یه کانی NCI ئه و ماده رزاوه پیویسته

بفه وتینریت به هۆی کارلیکردنی کیمیایی یان به هۆی ترومپایه کی مژین (۱۴۴) •

ماده که بمریت بۆ ناو قوتوو یه کی تاییه تی قایم و له پاشان قوتوو ه که

بدریت به کار به ده ستانی ده زگا که بۆ فری دانی •

السرطان والمواد الكيميائية

الدكتور ذنون محمد بيرادي

استاذ الكيمياء

كلية العلوم قسم الكيمياء جامعة بغداد

خلاصة البحث :

من قبل ستين او سبعين سنة مضت لم يكن يعرف رجل الشارع شيئاً عن مرض السرطان حيث كانت المعلومات محصورة لدى الاطباء وقلة من المتعلمين . وكان آلاف من الناس تموت بالسرطان سنوياً دون أن يعرف مرضهم . كذلك كان الامر مع مرض القلب والشرايين وضغط الدم التي كانت معلومات الناس عنها تكاد تكون معدومة . كان خوف الناس مركزاً على الامراض الجرثومية وخاصة السل والتيفوئيد والطاعون وغيرها .

أما اليوم فالامر مختلف حيث يلاحظ اهتمام الناس المتزايد بمشكلة أمراض السرطان والقلب والاعوية الدموية ، وذلك نتيجة لانتشار الثقافة ووسائل الاتصالات والتقدم العلمي الذي حدث بصورة عامة .

يتناول البحث الحالي دراسة مشكلة السرطان وعلاقته بالمواد الكيميائية . ان مرض السرطان ذو خطورة بالغة نظراً الى ان العلم لم يتوصل الى معرفة أسبابه أو علاجه رغم الاموال الطائلة والجهود الجبارة المصروفة في بحوثها . أن من أسباب الاصابة بالسرطان استخدام بعض المواد الكيميائية (كالاكل أو الشم) أو استخدام مواد كالاسبست واليزين وغيرها .

البحث يتناول بالتفصيل المركبات الكيميائية التي تسبب السرطان وكيفية قيامها بتكوين المرض إضافة الى طرق الوقاية منها .

پهراویزه کان و سهرچاوه کان

- (۱) H. Bush, "Bio chemistry of Cancer Cell", Academic Press, New York, 1962.
- (۲) A. C. Braun, "The Cancer Problem", Columbia University Press, New York, 1969.
- (۳) V. Richards, "Cancer, The wayward Cell", University of Columbia Press, 1972.
- (۴) "Chemicals and Cancer", Chemical and Engineering News, Jan 16, 1976.
- (۵) R. L. Rawis, "In Search to Control Cancer", Chemical and Engineering News, Feb. 25, 1985.
- (۶) شیربه نجه = لووه پیسه : وهرهم
- (۷) ضغط الدم
- (۸) لیکولینه وهی زانستی = البحر العلمی .
- (۹) ئەسبیت Asbest - مادده یه کی نانه ندایه یه له کانزای تایه تی
- دهست ده که ویت و گه لیک نامرزی بیناو خانووی لی دروستده کری .
- سیفه تیکی نیابی ئەسبیت ئەوه یه که به ناگر ناسووتیت .
- (۱۰) مومیا = له شی فیرعه ناکان ۴۰۳ هزار سال له مه و به ره هوی دهرمان پاریزراره له رزین و شیوهی خاونی ماوه ته وه له ناو قه بره کانیان که پتی ده لیتن : الأهرامات .
- (۱۱) زرنیخ = توخمی کی کیمیایی زیان به خشه بو ته دروستی مرؤف زهراوی ده کات . یاسای کیمیایی بریتیه له (AS) = الزرنیخ .
- (۱۲) نیشدار : پزیشک = طبیب ، حکیم .
- (۱۳) گده : المعدة .
- (۱۴) القرون الوسطی : چهرخه کانی ناوه ند .
- (۱۵) لهف : اللف - بریتی یه له کوئه ندایه کی لهش (الجهاز اللفاوی) سلاویکی بی زهنگی نیادا نه پروات که خوینی ناو لوله کان ده پالیتویت .
- وانه لیلی لصف پیکه اتووی خوینی هه یه ته نهها خریله سووره کانی (الکریات الحمر) نیادا نی یه .
- (۱۶) خانه : الخلية .
- (۱۷) نااسایی : غیر اعتیادی .
- (۱۸) شانه : نسج .

- (۱۹) شانہی شیپرہ نجاوی: الانسجة السرطانية .
 (۲۰) اسرار الحياة :
 (۲۱) بین گری : غیر معقد .
 (۲۲) ٹالوزاؤ : معقد .
 (۲۳) دوکتور الیکسس کارل Dr. Alexis Carrel
 (۲۴) بین ہاوتا : بلا مکافیء ، فرید .
 (۲۵) لایہ نی روحانی : النواحي الروحانية .
 (۲۶) وزہ : الطاقة .
 (۲۷) خؤ دروست کردن : بهر خستناوه به ههر جور تک بیت : Reproduce
 (۲۸) سروشت : الطبيعة .
 (۲۹) نهژاد : الاصل الاولي ، الجوهر ، اصل الشيء .
 (۳۰) ترشہ ناوکی به کان : الحوامض النووية .
 (۳۱) دوو جور ترشیی ناوکی له ناو خانه کان دا هه به :
 Ribonucleic Acids RNA ا -
 Deoxyribonucleic Acids DNA ب -
 (۳۲) که له گورد : جزیئة ضخمة وكبيرة جدا .
 (۳۳) جین : DNA Gene بریتی به له شوئیکی تایه تی به سه ر گوردی
 دا هه روه کوو ده تکه نیسکیک به سه ر گورده که دا .
 (۳۴) که رت بوون : الانقسام او الانشطار .
 (۳۵) فایروس Virus - میکرو بیکی زور بچوو که له شی به کیکیسان
 له خانه یه که بچوو که تره . واته پیکهاتوره له ناوک به بی به شه کانی سری
 خانه وه کوو سنایتۆ پلازم دیواری خانه . . هتند .
 (۳۶) ده وره ی شریتی : اطراف الشريط .
 (۳۷) چینیکی پروتین : طبقة من البروتين .
 (۳۸) شانہ : نسج .
 (۳۹) مادده ی کلوروفیل : نهو مادده سه وزه به که له ناو گلای پرووه که دایه .
 (۴۰) ژبانی Aerobic
 (۴۱) ژبانی هه وایی : Anaerobic
 (۴۲) ژبان زانی : علم الحياة Biology
 (۴۳) خول : دورة .
 (۴۴) اسباب السرطان .
 (۴۵) بؤماوه : وراثة .
 (۴۶) په کهز : العرق .
 (۴۷) ده وره بهر : البيئة - بریتی به له هه مو جوره شتیکی که له ده ورمان هه به

وہک ہوا ، ٹاو ، خؤل ، خواردمہنی ، جؤری ژیان .. ہتد ..

- (۴۸) خؤدان : تعریض الجسم ل .
(۴۹) شیرپہنجہی سی یہ کان : سرطان الرئة .
(۵۰) ئەم جؤرہ تیشکە لە خؤردا ھەبەو پیتی دەلین Nonionizing Radiation
(۵۱) نەشتەر کاری : الجراحة
(۵۲) بە تیشک : بالاشعاع
R. L. Ranis, "In Search to Control Cancer", Chemical and Engineering News, Feb. 25, 1985. Page - 10.
(۵۳) سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە :
(۵۴) ئەنزیم : ماددەییەکی ژیبانییە پتیکھاتووہ لە ماددەیی پروتینی و توانای جئ بەجئ کردنی کارلیکی ژیبانی تایبەتی ھەبە .
(۵۵) خؤپاراستن : تجنب
(۵۶) نامیر : جهاز ، الة .
(۵۷) چاودیری : مراقبة
(۵۸) ئەم جؤرہ ماددانە پینیان دەلین Carcinogenic
(۵۹) شیرپہنجاوی : Car-Cinogen
(۶۰) وەکوو بەنزین و ئەنیزاسین و نەفتالین .
(۶۱) ئەمینئ ئەروماتی وەکوو ئەنیلین Aniline
(۶۲) وەکوو $R - N = N - R$
(۶۳) ئازۆ - ئەو ئاۆیتانەیی ئەم جؤرہ گەردیلانەیی تبادا ھەبئ . $R - NO_2$
(۶۴) ھایدرازین بریتبە لە $H_2N - NH_2$
(۶۵) ماددەیی ئەلکلیتەر : ماددەییەکە کە کۆمەلەیی ئەلکیل واتە دەبەخشی بە ماددەییەکی تر .
(۶۶) ماددەیی ناھندامی : مواد لاعضوية
(۶۷) مخلفات العمليات الحياتية للبكتريا
(۶۸) کەرۆو Fungi
(۶۹) لەگومان دان : لا مشکوک فیہم .
(۷۰) تاقیگە : مختبر .
(۷۱) ھیس : السخام ، الکاربون الاسود حول المداخن .
(۷۲) زەرنیخ : زرنیخ ، کازایەکی خەتەرە بۆ تەندروستی .
(۷۳) ئەم لیستەبە لەم سەرچاوەیە وەرگیراوە .
P. Rademacher and H. Gilda, J. Chem. Educ., 53, 757 (1976).
(۷۴) ماددەییەکی سروشتییە لە کانگای تایبەتی پوختەدەکریت و بەکاری دەھینن

بۆ بېناو سەرگرتنى خانوو . سيفه تېكى به سوودى ئەسبېست ئەو به كه ناسووتيتو ئاگر ناسه نى .

(۷۵) المواد الطبيعية .

(۷۶) المعامل والصناعة .

(۷۷) فينول فورم ئەلدهالدا : يەكەم چەشنى پلاستىكە كە ئادەمىزاد دروستى كرده . سالى ۱۹۰۷ لە نيويورك (ئەمەرىكا) ماددە كە دروست كراوه .

(۷۸) پۆلىمەر : Polymer ئەو مادداتەى كە پىك دىن بە يەكگرتنى

ژمارە يەكى زۆر لە گەردى بچووك . بۆ وىنە نىشاستەو سىللووزو پىرۆتىن ئەمەموو پۆلىمەرن . بەلام ئەم پۆلىمەرانە پۆلىمەرى سىروشتىن ، چونكە مەرف دروستىان ناكەن بەلكو پىوودەكو گىان لەبەر شتە خىزبانەو پىكى دەهپىن .

(۷۹) پلاستىك Plastic : اللدائن - جۆرىكى گىزىكى پۆلىمەرن وەكوو

پۆلى ئەئىلىن و PVC پۆلى ستايرىن . .

(۸۰) ئارلىكى كىمىيى : التفاعل الكىمىائى .

(۸۱) PVC كورته ناو دە بۆ Poly (Vinyl Chloride) ئەم پۆلىمەره به

بەلمەرىنى كلورىدى فابىل پىك دىت وەكوو لە خوارەو نىشانى ئەدەپن :

(۸۲) شركة الزيوت النباتية .

(۸۳) خبىر .

(۸۴) سېل : الطحال .

(۸۵) به ئىنگلىزى پىتى دەكەن PPM واتە Parts Per-million

واتە بە شىك لە مىليون بەش .

(۸۶) كارىگەر : مؤثر ، فعال .

(۸۷) مام ناو دەندى : متوسط .

(۸۸) ذات قىمە مادىة ، غالى الثمن .

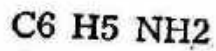
(۸۹) تاقىگە : مختبر .

(۹۰) ئەكنىك : تقنية .

(۹۱) مىكانىسىم : Mechanism واتە المىكانىكىة - برىتى به لەو هەنگاوانەى

كە كارلىكى كىمىيى پىتى دا دەروا بۆ بەرھەم دروست كردن .

(۹۲) ئەمىنى ئەرۆماتى : آمىن آروماتى Aromatic Amine
 وەكۆۋ ئەنيلين يان پارافەنيلين داي ئەمىن (سەپرى خستەى ژمارە -
 ۱ بگە) .

(۹۳) ئەنيلين برىتىيە ئە

(۹۴) مرض الانيلين .

(۹۵) ئاويتە ئەندامى : مرکب عضوى .

(۹۶) ئەلىكرون خواز : Electrophilic : باحث عن الالکترونات

ئەلىكترونى .

(۹۷) ئەلىكىل : الكيل : Alkyl : وانه وەكۆۋ بان

ئەو ماددانەيە كە حەز بە ھىرش ھىنان بەسەر شوپنى پر ئەلىكترونى .

وانە وەكۆۋ بان ئەكىلى تر .

(۹۸) ئەرىل : اريل : Aryl : وانه وکۆۋ :

(۹۹) بەند : تاصر Bond, Sink : وانه بەيەكەوہ بەستىن

(۱۰۰) شىرپەنجەى خوين : لۆكىميا Leukemia

(۱۰۱) ئابىسۆمەر Isomer : شىبە .

(۱۰۲) ھايدروكسيل برىتىيە ئە كۆمەلەى OH

(۱۰۳) تىروانى : نظرية : Theory

(۱۰۴) چى : كفاف . K : ناوى ئەو بەندەيان نا بە

(۱۰۵) ھەرىمى - K : منطقة - K

ھەرىمى - K

(۱۰۶) تىر : سهم . Arrow

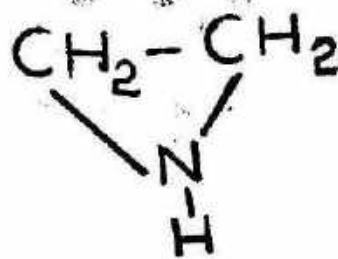
(۱۰۷) ئاويتە : مرکب .

(۱۰۸) لىرەدا بەنزىن ئەو بەنزىنەى ئۆتومۆبىل نى بە . بەنزىن لىرە شلىكى

ئەرۆماتى تايبەتى بە .

- (109) ئوكسان : الاكسدة .
- (110) به كتریا - جۆریكى رووه كى بهك خانەن ، به چاو نابیشرین .
- (111) میٹشومه گەز : الذباب والحشرات .
- (112) (DNA) - كەریكى پۆلیمەری زۆر مەزنەو زۆر پێكھاتوو بە كى ئالۆزی هەبە لە ناو ناوكى خانەدا هەبەو سیفەتە رەچە لە كى بە كان دە گوازیتەو بە شانهو خانەى تازه دروست كراو .
- (113) مركبات ال N - نایتروسو N-Nitroso Compounds
- (114) ئەمید لە كیمیای ئەندامى بریتى به له R - e - N H2
- (115) یورثیان Urethane ناوینە بە كى تاییه تی به له كارلیكى كحول له گەل نایسۆسیانات پێك دیت .
- (116) تۆزینەر : باحث .
- (117) شیرپەنجەى جەرگ : سرطان الكبد .
- (118) ترشى ناوكى - حامض نووى ، واتە RNA , DNA (سەیری بەراویز - خالى ژمارە - 112 لە سەرەوه بكە .
- (119) التمثیل : الايض Metabolism
- (120) التفاعلات الكیمیائية الحیاتیة .
- (121) چوار تفتى تاییه تی هەبە به نۆره بەند بوونه به گەردى (DNA)
- یان
- (122) البیئة RNA
- (123) ئەمینی دووهى : امین ثانوی Secondary amine وه كى (CH3)2 NH
- (124) ئیستنا ماددهى نایترایت قەدەغە كراوه بۆ به كارهینانی بۆ پاراستنى گوشت .
- (125) كلۆرۆفۆرم CHCL3
- (126)
- (127) ئەیلین ئیمین .

(128) دایازۆ میشان . CH2 N2

- (۱۲۹) ناویته ژماره - ۱۶ .
- (۱۳۰) ههلم : بخار .
- (۱۳۱) دهرسی تاقیگه : الدرسل المختبري العملي .
- (۱۳۲) رابع کلۆرید کاربۆن CCL4 .
- (۱۳۳) جامعه مشیکان - آن آرپهر - ئەمهريکا .
- (۱۳۴) ناویشانی ژماره‌ی گۆقاره که بهم جۆره‌یه :
- N. Steere, Ed., "National Cancer Institute Safety Standards
for Research In volving Chemical Carcinogens" J. Chem.
Educ. 52, A 419 (1975).
- (۱۳۵) ته‌می : نصیحة او نصائح .
- (۱۳۶) المسؤل .
- (۱۳۷) الکشف الطبي .
- (۱۳۸) هوود Hood : چه‌رداغیکی بچووکه هه‌ر چوار ده‌وری گیراوه به
شیوه‌یه‌ک هه‌یج غازیک یان مادده‌یه‌ک بۆ ناو ژوری تاقیگه ناداته‌ده‌روه .
بانکه‌ی هه‌واکیش هه‌واکه راده‌کیشی و فری ئه‌داته‌ده‌روه .
- (۱۳۹) امکانيات Facilities .
- (۱۴۰) مشتقات النایترۆزو امنیات الیفاتیه .
- (۱۴۱) لیگیراوه : مشتق : Perivative
- (۱۴۲) تفحص صحتهم ای انهم یخضعون للفحص الطبي .
- (۱۴۳) الباحت .
- (۱۴۴) ترۆمپای مژین : مضخة ماصة .

بنکه‌ی ژین

میژووی کورد له سەدهی ۱۶ هەمدا راپەرینی سەردارێتی و خێڵەکیی کورد له سەدهی ۱۶ هەمدا

نوسینی : شەمسی محەممەد ئیسکەندەر

شوگور مستەفا له نازەربایجانی بەوه

کردوو به کوردی

ملکایەتی و شیوەی خەرج و باج : له سەدهی ۱۵-۱۶ هەمدا له کوردستان ،
به مەڕنشینى بدلیسهوه ، ئەم شیوه ملکایەتی یانە هەبوون :

- ۱- ئیقتاع .
- ۲- سیورغالو تیول .
- ۳- ملک .
- ۴- وهقف .
- ۵- ملکی تایبەکار .
- ۶- زهوی وزاری کۆمهلهکی .

ئىقتاع :

له سەده کانی ۱۵ - ۱۶ هەمدا یه کۆی له شیوهی ملکایەتی زهوی وزار له
بدلیس و ناوچه کانی سەر بهو ، زهوی وزاری ئیقتاع بوو . بدلیسی له
کتیبی «شەرەفنامە» که ی دا نووسیویه که له سەدهی ۱۶ هەمدا له ناوچهی
مووش زیتەر له ۴۰۰ خاوهن ئیقتاع هەبوون (۷۶ ، ۳۵۵) .

شیوهی ملکایەتی ئیقتاع له سەده کانی ۷ - ۱۵ ، واته له سەر دهمی
خیلافه تیش دا هەر هەبوو . به لام ورده ورده شکل و شیوهی خۆی

گۆریووه له سهەر راسته شیوه که ی جارانی نه ماوه • زهوی وزارینکی که له سهردهمی خیلافهتدا به شیوهی مووچه به چهند چینیکی تاییه کار ده درا شیوه ملکایه تی به کی نه و تو بوو که خاوهن ئیقتاعه که نه دهی توانی بیفرۆشی و نه دهشی توانی به میرات بو میراتگرانی خۆی به چینی ئیقتاع • واته ئیقتاع شیوه ییکی مهرجه کی ملکایه تی زهوی وزار بوو (۶ ، ۶۳) •

خاوهن ئیقتاع ده بوو به شی له و خه رچ و باج و زهوی یانه یه ی خری ده کرده و به خه زینه ی میری بدا • به لام له پاشان زهوی وزاری ئیقتاع نه که ته نها ههر به و گوندی یانه که له وی ده ژیان بگره به سه رکرده و نه میرو هه به کارانیش ده دران (۳۶ ، ۱۰۹) • ئیدی خاوهن ئیقتاع ورده ورده ده سه لاتیان په ره ی سه ندو به هیزبوون و زهوی وزاره کانیا ن به میراتگرانی خۆیان ده به خشی •

ملکایه تی ئیقتاع له ولاتانی ددرودراوسی گوردستاندا به چه ند شکل و شیوه ییک ته تیق کراوه • شه ره فخان ی بدلیسی له «شه ره فنا مه» که ی دا له باره ی نه م شکل و شیوی ملکایه تی به نه دواوه ، به لام له لیکۆلینه وه دا به دیارده که وی که له بدلیس و ناوچه کانی سه ره به نه و به زۆری ئیقتاعی ئیداری ، که چکۆ له ترین شیوه ی ئیقتاع بووه ، باو بووه و نه مهش ده به را بهر خه مه تی نه سه که ری به سه رکرده کان ده درا •

شیوه ئیقتاعی جهنگی زهوی وزاری ئیقتاع که تاییه کلاری نه میره کان بووه له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا ئیدی به رچاو نا که وی • وای به دیارده که وی هه ر له و سه رو به ندانه دا سیورغال و (۱) تیول (۲) ، که شاو سولتانه کان په نه میره کانیا ن ده به خشی جینی «ئىقتاعى جهنگى» ی گرتبووه •

سیورغال و تیول :

هه ر میری زهوی وزاری سیورغالی وه رگرتیا ده بو له کاتی پیوستدا به هیزی چه کداریه وه یاره تی هه ر فه رمانه وه یه ی دا با که سیورغاله که ی

دابووی . که مه له سهدهی ۱۵ هه م دا زۆر باوبوو . زهوی وزاری سیورغال پشتاوپشت به میرات ده گیرا . پاشان ئەم شیوه ملکایه تی بهی زهوی وزاره ملکایه تی زهوی وزاری تیولیشی ، که به میره کان دهدرا و دسه رخرا (۳۴ ، ۲۶۰) . خاوه ن تیول - تیولدار ده بوو خزمه تی ئەو دهوله تهی کردبا که سه ربه و بوو . تیولدار مافی ئەوهی هه بوو به شی دیاری کراوی خوی له به ره می زهوی وزاری تیوله کهی وه رگری . ملکایه تی زهوی وزاری تیول مه رجه کی بوو ، به میراتگری به ئیجازه ی ئەو فه رمانه وایه بوو که نیوله کهی دهدا . پاشان ملکایه تی خانه داتی (ئو جاقاق) یشی هاتۆته سه ر که ئەم جوړه ملکایه تی زهوی به ته نها هه ر به فه رمانه وای میرنشینه کان دهدراو له زهوی زاری تایه تی تور که کان دا پتر باوبوو .

ملك :

ملك به ملکایه تی زهوی وزاری ده گو ترا که به ده ست ملکداری گه و ره و بچوو که وه بووه . خه رج و باجی که له زهوی وزاری ملك وه رده گیرا ده چوو ه گیرفانی خاوه ن زهوی یه وه . به لام نزیکه ی ده به کیکی به خه زینه ی ده وله ت دهدرا (۶ ، ۶۳) .

زهوی وزاری ملك ده سفرو و شرا و ده شه خشا و به میرایش ده گیرا . هه روه ها خاوه نه کهی هه رکاتی و یستبای دهی توانی وه قفیشی بکا . به پیی «شه ره فنا مه» مه لیک شه سه ددینی بیری بدلیس له سالی ۱۴۰۷ دا پری خانوو به رعی خوی خستبووه ناو ملکی وه قعه وه (۷۶ ، ۳۸۰) .

زهوی وزاری وه قف : له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا یه کی له شیوه کانی ملکایه تی میرنشینی بدلیس ملکایه تی زهوی وزاری وه قف بوو . وه قف به و زهوی وزاره ده گو ترا که بو خیر و خیرات به بنگائینی به کان : مزگه وته کان ، خانه قا کان ، خیراتخانه کان ، فیرگه و قوتابخانه کان و ئەم جوړه شتانه دهدرا (۶۳ ، ۱۱۴) .

له سالانی ۱۵۲۵ - ۱۵۳۲ ی سەدەدی ۱۶ هەمدا شەرفخانە میری بدلیس خیراتخانەییکی بنیات ناووە ئەم خیراتخانەییە بە ناوی خۆیەو بە (شەرفی) ناو ناوە . بە پێی «شەرفنامە» شەرفخان بۆ دایین کردنی خەرچ و دەرامەتی ئەم خیراتخانەییە پرسی خانرومان و بینای چاک و هیندی زەوی وزاری بە پرشت و چەند گوندیکی خۆی کردوو بە وەقفی ئەم خیراتخانەییە و سەرکارو سەرپەرشتی (قیوم) بۆ داناون (۷۶ ، ۴۳۷) .

ئەو خەرچ و باجانەیی لە ملکی وەقف کۆدە کرانەو بە پێی وەسیەتنامەیی خاوەن وەقە کە پۆحانیان بۆ بنگا ئاینییەکانیان خەرچ دەکردو هەر لەبەر ئەمە پۆحانی بەکان بەشی هەرە سەرەکیی ملکی وەقفیان بۆ خۆهەل دەگرت . پۆحانیان لە هیندی هەل و مەرچ دا ملکی وەقفیان کە بە یاسای ئیسلامەتی فرۆشتن و بەخشینی قەدەغەییە دەکرده زەوی وزاری ئیقتاع و رەبەم رەنگە پۆحانی بەکان چینی دەربەگی تازەیان لێ پەیدا دەبوو .

له سەرەتای سەدەدی ۱۶ هەمەو ، بگره ئەو پۆحانیانەیی کە لکیان لە لیشاوە ئاینییەکانی شیعه و سوننی) وەردەگرت بە سایەیی دەسکەوتی مۆل و مفتی ملکی وەقەو بوون بە دەربەگی هەرە دەولەمەندو پالەوانەو پالپشتی مەعنەویی فەرمانرەواو حوکمرانان .

ملکی تاییەت :

هەر لەپاش یەكەم دابەش کردنی کوردستانەو (لە سالی ۱۵۱۴ و) شیوەی ملکی تاییەت بەرچاو دەکەوتی ، ئەویش پاش ئەوەیی عوسمانی بەکان کوردستانیان داگیر کردوو هاتۆتە گۆرئی .

بە پێی «شەرفنامە» زەوی وزاری شاو لەد بەگی فەرمانرەوای میرنشینی سولەیمانی (سلێمانی) کە لە کوژرانی کاربەدەستانی سولتان دا کە مەترخەمی و پشت ساردیی وەپال درابوو ، داگیرکراوەو تیکەل بە ملکی تاییەتی سولتان کراوە (۷۶ ، ۲۶۷) .

هەرچی دەس کهوت و داهايتیک لەم زەوی یانە وەدەست دەهات دەچوو
خەزینەى سولتانەو و بو نياز مەندى یە تايه تەکانى ئەو خەرچ دەکرا . ملکى
تايه ت تیکرا شیوه ملکایه تى یه کى ئەوتۆى تايه تى شاو سولتانەکان بوو
تەنانه ت دەکرا بە کرئیش بدرئى (۳۶ ، ۱۱۴) .

زەوى وزارى کۆمه له کى :

له میرنشینی بدلیس دا زەوى وزارو لێره وار ، باخو دارستانی بهردارو
چێره گاو له وەرگاو پاوه نو ئەم جۆره بابە تانە به زەوى وزارى کۆمه له کى
داده ندران (۶ ، ۶۳) .

له سەده کانى ۱۵ - ۱۶ هه م دا له میرنشینی بدلیس و ناوچه کانى سه ربه و ،
ئەم جۆره زەوى وزاره کۆمه له کى یه زۆر بهرچاو ده کهوت . له ناوچه ی ئەخلات
باخه وانى و په زه وانى و میوه پى گه یانندن و میتش هه نگ به خێو کردنیش زۆر باو
بوون . بدلیس له مەر ته رزو جۆراو جۆرى میوه کانى ده نووسى : « سێو و
هه رمى و قه یسى ئەخلات نه ک هه ر له کوردستان ، بگره له ئازه ربایجانو
ئهرمه نستانیس دا زۆر به ناو بائگن » (۷۶ ، ۲۵۱) .

له بهر ئەوه ی که ناوچه کانى مووش و خنۆسى سه ربه میرنشینی بدلیس
له وەرگاو پاوه نى چاکی هه ن په زه وانى و مه رومالات به خێو کردن زۆرى
گه شه ده کرد . بدلیس له باره ی له وەرگا کانى خنۆسه وه ده نووسى :
« له سه روبه ندی باوو باپیرانم دا کورد له م له وەرگه یانە دا که ماو لۆیه کى
زۆریان پاشه کهوت ده کردو زۆریان سوود لێ ده دیت » (۷۶ ، ۳۵۵) . له ناوچه ی
خنۆس ئەسپ و ماینى چاکی عه ره بيش که بو ئەو سه رده مه زۆر به که لک و
گرینگ بوو به خێوده کران . له مانه هه موو ، وا به دیارده که وئى ، له سەده کانى
۱۵ - ۱۶ هه م دا له کوردستان ، به میرنشینی بدلیس شه وه ، شان به شانى
شیوه ملکایه تى یه کانى دیکه زەوى وزارى کۆمه له کى تايه ت به ده شته کى
په وه ندیش هه بوو . به پى هیندى میژوو نووس له پاش سەده کانى ۱۳ - ۱۴

ههم بهم لاوه زهوی وزاری کۆمه له کێ ئیدی به سه ر چوووه نه ملوه ، به لام به
لا ی ئیمه وه له وولاتانه دا که بارودۆخی ژیا نی په وه ندا یه تی هیشتا هه ر له باو
بووه ، ئەم شیوه زهوی و زاره ته نانه ت له سه ده کانی ۱۸ - ۱۹ هه میش دا هه ر
ماوه و باو بووه .

له و سه رده مه دا که چاومان پیدا گێرا له میرنشینه کانی کوردستان دا شیوه
زهوی وزاریکی تیمارو سه نجا قیان پی ده گو تن کوانوو انه (ئو چا قل ق) له
«شه رفنامه» دا باسیان کرا وه به لام زۆر به کور تی .

له سه ریکی دیکه وه کوردستان ، به تایه ت بدلیس مه لبه ندی په ز
به خیتو کردن بووه و ئاژه ل په روه راندن سه رچا وه ییکی دیکه ی هه ره چاکی
ئا بووری بووه . ئەم سه رچا وه ئا بووری یانه له پیشان کورد ، پاشان
نه جیو زاده کانی عوسانی که لکیان لی وه رده گرت .

ئیمه کاتیکی له میژووی کوردستان ده گۆلینه وه له «شه رفنامه» دا که
بو ئەم لیکۆلینه وه یه پشتمان پی به ستو وه باس و خوا سی چه ندین نه جیو زاده ی
وامان به رچا وده که وێ که چون به سای پی په زه وانی و ئاژه ل په روه راندنه وه
سه روه ت و ساماتیکی زۆریان وه سه ری که ناوه : «شه رفنامه» ده لیج : «میر
محمه دی فه رمان په وای جزیر ۱۲ هه زار سه ره مه ری دۆشه نیی ۱۰۰۰۰ هه زار
هه بووه » (۷۶ ، ۱۲۹) . بدلیسی ده نووسی : «جگه له شه کی ناو مال و
ملکه کانی خه زینه که ی دووسه ت هه زار زییری عوسمانی تیدا بوو »
(۷۶ ، ۱۳۱) . له جیگاییکی دیکه دا و ناو سرا وه که جه مشید به گی میری
پالوو له ده هه زار سه ره مه ری دۆشه نیی پتر هه بووه . ئەم میره هه مو و سالی
سێ هه زار سه ره ته گه و خرتی سێ ساله ی ده هینا ، هه ری که ناله ئە سییک یا
ناله ئیستیریکی له مل ده کردن و بو بازاری هه له بیی ده ناردن (۷۶ ، ۱۸۶) و به
ناله وه ی ده فرۆشتن . هه ر ناله کان سه نگیان . چل خه رواری و شتر
ده بوون .

پیم وایه بدلیسی لیره دا بریکی پیوه ناوه ، چونکه نهو سهردهمه سوود
له مهرتالی رهش وهرگرتن هیشتا بهو نه ندازه به نه بوو که ته نیا میری بتوانی
سالی باری چل وشر هر له نالی نه سپ و ئیستر بو دهره وه بئیری . له
سهریکی دیکه وه ، کوردستان سه ربارت به وه که ولاتی ئازله به ختیو کردنو
کشتو کال بوو ، بو خوی له هموو ولاتانی دیکه ی پتر پیویست به نال
هه بوو . جا له بهر هه ندی ، ئیسه نه م قسه یه مان هه روا به هاسانی بو قووت
ناچی (۳) .

ئیدی به م جوړه رهنجی شانی زحمه تکیشانی کورد که له پیشدا
نه جیوزاده و ئاغاو به گی کوردی دهوله مه ند ده کرد ، که چی له سه رتهای
سه دهی - ۱۶ - هه مه وه به ره و پرووی دهوله مه ند کردنی نه جیوزادانی
عوسمانی کراوه ته وه . چه وساندنه ی زحمه تکیشانی کورد له لایهن
فه رمانره وایی عوسمانی به وه چین چین زیادی ده کرد . به پئی «شهره فنا مه»
ئه لقاسی کوری شاباز ملی بو کار به ده ستانی عوسمانی و میرمیرانی به غداین
خه واندو ده بوو ده سته بهری نه وه بئ که هموو سالی چل هه زار سه ر ئازله
بو به غدا بگه یینی (۴) (۷۶ ، ۳۲۰) .

بئ گومان نه م جوړه ده سته بهری به قورس و گرانا نه سه روه ت و سامانی
ولاته که ی له بن دیناو بارودوخی ماددی زحمه تکیشانی تابلیی سهخت و
نالهارتر ده کرد . فه رمانره وایی عوسمانی ته نانه ت له میرنشینه کانی
کوردستان دا خوی کرد بوو به خاوه ن سامانی ژیرزه ویش .

به پئی «شهره فنا مه» ته نها له خوئی سپی و سوور که له ناوچه ی خنوس
ده رده هینرا سالانه ۴۰۰ هه زار ئاقچه یان وه ده ست ده هینا (۷۶ ، ۳۵۵) .

کار به ده ستانی عوسمانی له دوادوای سه دهی ۱۶ هه م دا له ناوچه ی
خنوس گولیکیان ، که ماسی زور بوو بو قازانجی ده ولت به کری دابوو .
بدلیسی ده نووسی ، به لام له و مناله دا نه و گوله ماسی تیل نه بوو (۷۶ ، ۳۵۶) .

ئىدى بەم جۆره پاش ئەوھى مېرنشىنى بدلىس یش وەك مېرنشىنە كانى
دېكەھى كورد كەوتە ژۆر دەستى عوسمانى بەكانەوھە باری ئابوورپى بەجاری
گۆج بوو شىوھى خەرج و باجى قورس و گرانی زۆروزە و ھەندە ھىئەدى دېكە
بەسەر شانى گەلى كورددا دەسەپىندرا .

شىوھەئانى خەرج و باج :

بدلىسى لە «شەرھنامە» دا باسى ئەوھى نە کردووھە كە لە مېرنشىنى
بدلىس یا لە ناوچە كانى دېكەھى كوردستاندا شىوھەئانى خەرج و باج چۆن
بوون و ملكانە و زەھوى يانە و شتى دېكە چەند لە گوندى وەر گىراوھە ، بەلام
و تىراى ئەوھش چەند شىوھە خەرج و باجىكى كە لە مېرنشىنى بدلىس و
مېرنشىنە كانى دېكەھى كوردەوارى دا لە باو بوون پرىئ باس کردووون و ئەوھش
دوواوھە كە چەند وەر گىراوھە ئىمە ئەم شىوھە داودەستوورى باج سەندە لە
قانۇننامە كەھى ئوزوون حەسەندە دەپىنن . جا لە مەرا ئەو ئاكامە
و ەگىردە كەوئى كە ياسا و دەستوورىكى بۆ خەرج و باج سەندن لە ولاتانى
عىراق و فارس و ئازەربايجان و عوسمانى دا بەكار دەھىندران لە كوردستانى دا
ھەر ئەو ياسا و دەستوورە بە كار ھىندراوھە .

بەپىتى زانىارى سەرچاوە كان لە سەرھەتای فەرمانرە وایى
ئاق قویو و نلووھە كانەوھە : واتە لە سالانى ۱۴۷۰ - ۱۴۷۶ دا قانۇننامە كەھى
ئوزوون حەسەن ئامادە كرابوو (۶۴ ، ۴۴) .

تەنھا لە سالى ۱۴۹۸ دا لە فەرمانى سىورغالیک دا (۵) كە بە مېرئەسەفەندىار
بەگى كوردى مېرى ئەگىل دراوھە تىوى تا ۳۱ جۆرە خەرج و باج نووسراوھە .

بەتایبەت لە كىتیبە كەھى عومەر لوتفى باراگى دا كە بە ناوى « مافە كانى
ئابوورپى كشتوكالى و بنەرەتە مالى بە كانى لە ئىسپراتۆرى بەتى عوسمانى دا لە
سەدە كانى ۱۵ - ۱۶ ھەم دا » لە سالى ۱۹۴۳ دا ، لە ئەستەموول بلاو كراوھە تەوھە

(۱۳۰) له بهراییی ئه و قانونه وه که له سالی ۱۵۴۰ دا له مهر دياربه کر
دهر کراوه ده نووسرا :

«تفصیل قانون نامه و لايت دياربکر بسوجب قانون حسن پادشا مقرر

شد»

به کوردی به که ی :

«ورده ریشه کانی قانون نامه ی ویلا به تی دياربه کر له سهر بنه رته تی قانونی
حه سن پادشا دياری کراوه» .

به م پچی به ههر له سئ یه م چاره که سه ده ی ۲۵ هه مه وه ههر جوره
قانونی فەرمانه وایی ئاق قویو و نلووان که له خاکی کوردستان دا
فەرمانه وابوون ، دای ناوه ته تبیق کردنی له سه رانه ری هه موو خاکی
کوردستان دا هیچ جیی گومان و دوودلی نی به . که واته له میرنشینی
بدلیسیش دا که ۲۹ سال سهر به ئاق قویو و نلووان بووه ، ههر ئه و قانونانه
ته تبیق کراون .

ههروه کو له پيشه وه گوتمان ، ههر له یاش شه ری چالديران ئه و خه رج و
باجانه ی ، فەرمانه وایی عوسمانی له میرنشینه کانی کورده واریسی
خرده کردنه وه ، سه رله بهر له خه زینه ی دياربه کر کو ده بووه . له بهر ئه مه
ده توائین بلتین ، ههر ئه و قانون نامه یه (قانون نامه ی خه رج و باجی که بو
دياربه کر دهر کراوو) له هه موو میرنشینه کانی کورده واری دا ته تبیق ده کرا .
شکل و شیوه و پیتوانه ی بری خه رج و باج ، که له قانون نامه که ی ئوزوون
حه سه نی ئاق قویو و نلوودا نووسراون له لایهن زاناکانی سوڤیه ته وه
کو لدر او نه وه و زانستانه روون کراونه وه (۲۵ ، ۱۶۰ - ۱۶۳ ، ۳۳ ، ۳۹ - ۴۹) .

بدلیسی ئه م قانون نامه یه له گه ل خه رج و باجی رابردوی سه رده می
خوی دا به بهر یه ک گرتوون ، ده نووسی : «حه سن به گ پاتشایه کی به داد
بوو (۶) . له لایهن مال و سامان (دارایی خه رج و باج - ش م) له خه لک

وەرگرتەووە ، قانووئێکی وای دانابوو ، ئیستێ لەم سەرۆبەندەشدا ،
 پادشاکانی عێراق و فارس و نازەربایجان ھەر لەسەری دەروۆن (۷۸ ، ۱۲۰) .
 نووساری «شەرەفنامە» ھەسەن بەگی ئاق قۆیونلووی بە
 فەرمانرەوایەکی بەداد لەقەڵەم داوێو قانووئنامە کەشی لەبەر ئەو پەسەن
 کردوووە ، چونکە دەولەتی عوسمانی ھەر لە سەدە ۱۶ ھەمەووە خەرج و
 باجێکی زۆر گران و لەکیش بەدەری خستبوووە سەر کوردستان . ھەر لەبەر
 ئەویشە ، کاتی بدلیسی دیتە سەر باسی ئەو ولاتانە ، لە سەر قانووئنامە کە
 ئوزوون ھەسەن دەروۆشتن ، کوردستانی نەخستۆتە ریزی ئەو ولاتانەووە .
 نووساری «شەرەفنامە» کە ئەو سیاسەتە خراپەیی کە عوسمانی بەکان لە
 کوردستاندا دەیانگیرا ، بە ئاشکرا نەنووسیووە ، دیارە باسی ئەو ھەموو
 خەرج و باجە گراناھەشی ، بە ئەندازە ییووست و بەردن بگری نەنووسیووە ،
 کارە کەھی ھەر بەوئندە بریووتەووە ، کە کەم و زۆری خەرج و باجەکانی
 بەبەرآورد پیشان داوێو هیچی تر .

ئەو خەرج و باجانەھی لە میرنشینی بدلیسدا وەردەگیران ئەمانە بوون :
 تاغە ، خەراج ، سەرانی (جزیە) و خەرج و باجی ئایین و بەندوباوی کۆن ، باجی
 لەوەرگەو ئیلاخان ، باجی گەرمەسیرو قشلاخ و ئی دیکە .

تاغە :

ئەو شەمەکانەھی سەنعاتکاران رەئوویان دەھێناو بازارگان لە بازاریان
 دەفرۆشت باجیکیان لەسەر وەردەگرت ، پێیان دەگوت تاغە ۸ (۱) ، ۱۱۷ -
 (۱۱۸) . ئەم جۆرە باجە ، راستەوخۆ لە سەنعاتکاران وەرنەدەگیرا ، لە
 فرۆشیاران وەردەگیرا . کەم و زۆری پێوانەھی ئەم باجە ، چۆئیتی
 شەمە کەکان دیاری دەکرد . مافووور و رایەخی چاکتەون کراوشتی لەم
 جۆرە بابەتانە ، زیتەر ، باجی تاغەیان لەسەر وەردەگیرا . بەم رەنگە ، ئەم
 باج وەرگرتە ، لە سەریکەووە دەبوو بە کۆسپ لە رێی بەرمو باشتر

گه شه کردنی سه نعاتکاری و له سه ریکی دیکه وه باری بژیوو گوزهرانی سه نعاتکارانی ناله بار ده کرد ، چونکه ئالوو پیرچی په کان بۆ خو له بارگرانیی خه رج و باج قوتار کردن ، شمه کی ورده سه نعاتکاره کانیاں به هه رزاتر لسی ده کپین و گوئی یان به چالو خراپی شمه که کان نه ده دا .

له سه دهه کانی ۱۵ - ۱۶ دا سه رچاوه ی ده رامه تی ئه و شارانه ی سه نعاتکارانی تیدا ده ژیان ، باجی تاغمه ده ی هینایه گۆری . هه ر له بهر ئه وه ش بوو ، ئه و فه رمانه وه یان ه ی کوردستانیاں دا گیرده کرد ، ته نها بۆ وه رگرتنی باجی تاغمه کیفایه تیان ده کردو به س . بدلیسی ده نووسی ، ئه میر ته یموور فه رمانه وه یایی عیززه ددین شیری میری حه کاری به فه رمانیستی ره سمی قوبوول کردو ، ده بوو باجی تاغمه ی ئه و شاره ی به ئه میر ته یموور دابا (۷) (۹۱) .

خهراج :

خهراج به ئه سل باجی زهوی وزاره (۴۴ ، ۲۶۲ ، ۳۶ ، ۱۱۹) . هه رچی خاوه ن زهوی وزاری کشتوکال بوون ، له موسولمانو غهیری موسولمان ده بوو ئه م باجه بدهن (۶ ، ۲۱۰) . به و پێی به بدلیسی نووسیویه ، له ناوه ندی سه ده ی ۱۶ هه م دا کاربه ده ستانی ده وله تی عوسمانی باجی خهراجیاں له غهیره موسولمانه کانی ناوچه ی مووشیش وه رگرته وه (۷۶ ، ۳۵۶) . هه رچی گو نابادی په ، ده لێ ، باجی خهراج ئه وه بوو که بۆ پاراستنی میرنشینی بدلیس ده درا (۱۱۳ ، ۲۹۴) .

به مه دا روون ده یته وه که له سه دهه کانی ۱۵ - ۱۶ دا باجی خهراجیش له میرنشینی بدلیس دا با بووه .

سه رانه (جزیه) :

باجی سه رانه (جزیه) له و پۆژه وه ی عاره به کان ئایینی ئیسلامه تی یان بلاو کردۆته وه ، ده ستی پێی کردوو (۳۶ ، ۱۲۵) . واته عاره به کان هه ر که سی

تایینی ئیسلامه تی قوبوون نه کردبا ، باجیکیان به ناوی سهرا نه (جزیه)
لی دهستاند .

به پئی کتیبی «شهره فنا مه» له سدهی ۱۶ هه م دا هه رچی ناموسولمان
هه بوون له میرنشینی بدلیس دا سالانه سه ری ۷۰ ئاقچه ی عوسمانی یان
باجی سهرا نه لی وهرده گرتن (۷۶ ، ۳۵۴) .

ئه حمه د راسیم ده نووسی ، سهرا نه (جزیه) تیوی باجیکی ئایینی و
رسمی به ، له عیسایی به کان وهرده گیرا (۵۳ ، ۴۶۳) .

وهك له کتیبی «شهره فنا مه» دا نووسراوه ، میرنشینی چه رمووك له
سالی ۱۹۱۱ دا سه ر به دهوله تی عوسمانی بوو .

ئه م میرنشینه به مه رچی درایه وه به محمه د ئه سین به گی میراتگری
پیشووی ، هه ر سهرا نه ییک که له عیسایی به کان وهرده گیرا بو خه زینه ی
دیاره کری بنیژن . بدلیسی ده نووسی : ئه م بریاره که سولتان سه لیم دا بووی ،
سولتان سلیمان خانی غازبی بایشی ته سدیقی کرد (۷ ، ۱۹۱) .

به مه دا به دیارده که وی ، که سهرا نه (جزیه) به کی له سه رده می
خیلافه تی عه رب (ئیسلامی - وه رگیپر) مابوو له سده کانی ۱۵ - ۱۶ دا ،
له بدلیسیش و له و میرنشینه کورده واری یانه دا که غه یره موسولمانیشیان تیدا
ده ژبان ، باجی سهرا نه وه رگرتن ته تبیق کراوه .

خه رچ و باجی ئایینی و به ندوباوه کی :

ئه م شکل و شیوه ی خه رچ و باجی ئایینی و به ندوباوه کی به ی
«شهره فنا مه» دیاردی بو کردوون نه له قانوننامه که ی ئوزوون حه سه نی
ئاق قویونلووو نه له هه یچ سه رچاوه ییکی دیکه دا به رچاونا که ون . چونکه
بدلیسی ئه م خه رچ و باجانه ی له کتیه که ی دا ، به تیکرایی ، به سه ریه که وه
باس کردوو وه ده لئ : «سه باره ت به وه که خه لکی بدلیس سه رسنووره کانی

تیوان موسولمانان و گاوره کانیان ده پاراست ، شا به ده سه لاته کان له
خه رج و باجی ئایینی و به ندوباوه کیی نازاد کردبوون» (۷۶۰ ، ۳۴۷) •

به لای ئیمه وه ، ئەم خه رج و باجه ئایینی و به ندوباوه کیی به سه رجه می
ئهو خه رج و باجانه بوو که به ناوی خه رج و باجیکی جوړاوجوړو
بری ده سه به رایه تیی دیکه وه له موسولمانان وهرده گیران • سوورانسه و
چیژنانه و نه ورۆزانه و هیندیکی دیکه نمونه ی ئەم باجانه بوون و له
سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ دا به پپی قانون نامه که ی حه سن به گی ئاق قویونوو ، له
زه حمه تکیشانی شاره کان وهرده گیران •
پاوانانه :

سه رده مانی زوو ، ئەو زۆزانانه (کوستان - ئیلاخ - وهرگیری) به
پاوان دانرابوون ، هه ر تیره و هۆزی له ناوچه و هه ریمه دوورده سه کانه وه
بو ئەم زۆزانانه هاتبا ، ده بوا له بری هه ر (۳۰۰) سه ر مه ر ، مه ری به ناوی
باجی پاوانانه وه بدا (۷۶ ، ۳۰۷) • هه رچی خاوه ن په زی نیشته نیی ئەو
ناوچانه بوون له م باجه نازادبوون • به و پپی به کیتی «شه ره فنامه»
نوو سیویه ، له سه ره تای سه ده ی ۱۶ هه م دا هۆزی مه حسوودی کوردیش که
به ده سیینی و هانه هانه ی ده ولته تی عوسمانی به سه ر ولاتی نازه ربایجانیا زدا
ده داو تالان و برۆیان ده کرد ، به فه رمانی سولتان سوله یمانی غازی له باجی
پاوانانه نازاد کرابوون (۷۶ ، ۳۰۷) •

«شه ره فنامه» نووسیویه ، ئەم باجه بو مه ودایتیکی دوورودریژ
ته تبیق کراوه •

گه رمه سییرانه (قشلاخانه) :

له ناوه ندی سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا ئەم باجی گه رمه سییرانه یه ،
وه ک له قانون نامه که ی ئوزوون حه سه نی ئاق قویونلوودا نووسراوه ، له
میرنشینی بدلیسیش به ریوه ده برا •

ئەم باجە لەوان كەسان وەردەگىرا ، كە ھەريە كە لە ناوچە يە كەوہ پەزيان
بۆ گەرمە سىرە كان دەھيئاو دەبوو لە ھەر دە سەر مەر ، مەرى باجى
گەرمە سىرە بەدا *

بەم جۆرە ، لە سەدە كانى ۱۵ - ۱۶ ھەمدا ، جگە لەو خەرچ و باجانەى ،
تيويان لە كتيبى «شەرەفنامە» دا ھاتووە ، ھيچ دوور نى يە چەند جۆرە
باجىكى ديكەش ، لەوانى ، لە قانوننامە كەى ئوزوون ھەسەنى
ئاق قۆيونلوودا نووسراون ، بەكارھاتين *

لە بەرايىي سەدەى ۱۶ ھەمدا باجى تاغەى لە ئيلخانى يە كان بە ميرات
ماوہ لەو ميرنشينە كوردەوارى يانەى لە خاكى ئازەربايجان و ئيرانى دراوسىي
كوردستاندا بوون ، بەتال كرايەوہ (۷۸ ، ۲۲۶) *

شاتاماسبى يە كەم بايى ۳۰ ھەزار تەنى باجى تاغەى بە خەلكە كە
بەخشى ، كەچى ھەر لەو سەردەمدا بارى ميرنشينە كوردەوارى يە كانى سەر
بە دەولەتى عوسمانى تابليى نالە باروگران بوو * لەو ميرنشينانەدا نەك ھەر
خەرچ و باجى لە كيش بەدەرى سەدە كانى ئيوەند بەتال نە كرا بوونەوہ ، سەربار ،
خەرچ و باجى ئۆي يشان و سەر خرابوون * بە پتي نووسيارە توركە كان ،
لە دواوای سەدەى ۱۶ ھەمدا دەولەتى عوسمانى سەرى ۴۰ - ۶۰ ئاقچەى
بە ناوى باجى ئاورپژانە (باجى مالانە) و لە ھەر دوو سەر مەر ئاقچەيىكى
(مەرانە) دەستاند (۵۳ ، ۴۴۸) *

جا بەمەدا بە دياردە كەوتى كە باجى سەرانە (جزيە) كە لە پيشان لە
غەيرە موسولمانان وەردەگىرا ، لە پاشان لە ھەموو خەلكى ميرنشينە كان
وەرگىراوہ *

بە پتي ريك كەوتنى كە لە سالى ۱۵۱۶ دا لە تيوان ميرانى كوردو
كوردەوارى وەرگىراوہ *

حوکوومه تی عوسمانی دایر یار دراوه خه رچ و باج و بار بووو پیتاکی شه ریش له ستوی خه لکی کوردستان بووه . جگه له مه ش هه موو میرنشینی ده بوو خه رچ و باجیکی زۆر زه وه نده شی بو خه زینه ی دیار به کر وه پئی خستبا . بدلیسی ده لئی ، جگه له و خه راجه ی که له چوار هه زار عیسایی وه رده گیراو بیجگه له خه رچ و باجی مولکی وه قف ، هه ر خه رچ و باجی ناوچه ی مووش به ته نها ، به رابه ر به ۱۵۳۳ و ۳۲۴ تا قچه ی عوسمانی بوو (۷۶ ، ۳۵۴ - ۳۵۵) . هه روه ها خه رچ و باجی ناوچه ی خنۆسیشی هینده ی خه رچ و باجی مووش نووسیوه (۲۷۶ ، ۳۵۵) .

کاتب چه له بی ده لئی ، له سه رده می بنه ماله ی عوسمانی دا ، به پیی ده فته ری خه رچ و باج ، خه رچ و باجی میرنشینی مووش ۱۵ هه زار دینار بوو (۱۰۳ ، ۴۱۵) .

چ بدلیسی و چ کاتب چه له بی خه رچ و باجی مووشیان له گه ل خه رچ و باجی سه رده می جه نگیز خازدا که هه مدوللای موسته و فی نووسیویه ، به به راورده وه دیاری کردووه و نووسیویانه ، به لام بدلیسی راستی نووسیوه و کاتب چه له بی هاتووه ، نه وه ی هه مدوللای موسته و فی نووسیویه ، هه لی گیراوه ته وه و شیواندوویه (۶۳ ، ۱۲۹ ، ۷۶ ، ۳۵۴) .

به پیی «شه ره فنا مه» له دوا دوا ی سه ده ی ۱۶ هه م دا حو کوومه تی عوسمانی میرنشینی هه کاریبی به ۱۰۰ هه زار فلۆرین ، جاریکی دیکه بو زه که ریا به گی میراتگری راسته قانیی نه و میرنشینه گه راندۆته وه (۷۶ ، ۱۰۴) .

جا به م پیی به نه و خه رچ و باج و نه رکی شه رو شه پوره ی ، که ده وله تی عوسمانی خستبوویه نه ستوی میرنشینه کانی کورده واری بارو دۆخی ماددی و یانی نه ته وه ی کوردی به جاری سه خت و دژوار ده کردو ئابووری ولاته که ی به جاری به ربا دده کرد .

تورکه کان که سوودیان له م بارودۆخه وهرده گرت ، له سه دهی ۱۷ همدا
کوردستانیان به ویلايهت ناو ده برد ، به لام له پاشان وشه ی کوردو
کوردستانیان به جارێ سپری به وه و ئیویان نان تورکی چیا (۲۳ ، ۷۴) *
سه نعاتکاری و بازرگانی :

به گوێره ی سه رچاوه کانی سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هم میرنشینی بدلیس
به مه لبه ندی سه نعاتکاری و بازرگانی له قه له م دراوه (۴۱ ، ۴۴) * به پیی
کتیبی «شه ره فنا مه» ویلايه تی بدلیس ، جگه له بازرگانانی ئازه ربایجانی و
ئیرانی و ئه رمه نی ، بازرگانی رووس و چین و بو لگاری و هیندیشی
لی هه بوون (۸) (۷۶ ، ۳۳۹) *

له م سه رده مه دا میرنشینی بدلیس کارخانه و دوو کاتیکی زۆری
سه نعاتکاری و پیشه گه ربی جو ربه جو ری لی هه بووه . بدلیسی له «شه ره فنا مه» دا
ژماره ی ئه م کارخانه و دوو کانه ی نزیکه ی ۸۰۰ کارخانه و دوو کان نووسیون .
جگه له مانه ، میرنشینی بدلیس له دوادوای سه ده ی ۱۶ هم تا ۱۰۰ دوو کانی
دوو ده رگای گه وره گه وره و کارخانه ی چه رمکاری و ژماره ییکی زۆری
خانوبه ره ی کو مه له کیی تیدا پۆنراون *

بیجگه له م کارخانه و دوو کانه ی با سمان کردن ، ژماره ییکی زۆر ورده
سه نعاتکارو ورده پیشه گه ر له مالایش دا هه بوون ، که زوربه یان ژن بوون .
ئه م ژنانه ته شی ریس و ته ونکه رو وه ستای ته خش و نیگاری ته رده ستی چاکیان
تیدا هه بوون . هه ر له بهر ئه مه شیه که بنه رته ی سه نعاتکاری له سه ده کانی
۱۵ - ۱۶ هم دا له بدلیس ته ونکاری و چه رمکاری بووه و مافوو رو رایه خ و
شتی له چه رم دروست کراوی زۆر نایابی لی سازکراون . جگه له مانه
کارخانه ی وای تیدا بووه ، کاریان ئه وه بووه ، که ره سته ی خوری و چه رمیان
بو کارگه چیتی و پیتا و دروست کردن سازکردووه *

له میرنشینی بدلیس وه ستای چه لک سازی جو را و جو ر هه بوون *

تیزه ، له مەرتال ، له پەژمە بە دیوارو بورجو بارووی قەلاداسەرکەوتن -
ئەمانەیان ھەموو دروست دەکرد . لە سەدە ۱۵ ھەمدا یەکنی لە وەستا
تەردەستەکانی پەژمە دروست کردن که ئیوی ئەبۆبەکر ئاغای بایەکی بوو
(بایەکی ئیوی ھۆزە) ، بدلیسی لە «شەرەفنامە» دا بە تایبە کاری یەوہی
تیو بردووہ (۷۶ ، ۳۹۸) .

لە سەدە ۱۵ - ۱۶ ھەمدا ، ئەو شەمەکانە لە میرنشینی بدلیس ، لە
مەرتال دروست دەکران کەم نەبوون .

لەم میرنشینەدا شتوومەکی بابەتی پازاندوہی لە مەرتالی رەنگاوپرنگ
دروست کراو ، کە مەرەمی زیو ، تۆقەمی سەر و زۆرشتی دیکە دروست دەکران .
لە مەرا ئەومان بو بە دیساردە کەوی ، کە لە سەدەکانی ۱۵ - ۱۶دا
سەنعاتکاری میرنشینی بدلیس بە پادەیی گەشتووہ کە وەستایان توانیریانە
لە کەرەستەمی مەرتالی رەنگاوپرنگ و رەش بو دروست کردنی زۆر شت
کەلک وەر بگرن . لە بدلیس وەستای تەردەستی سندووقی شەترنج و قوتووی
جگەرە و سنووقچەمی جوان و نایاب ھەبوون . ھەر وەھا دەفرو ئامسانی ھەمە
جۆری سوالەتیش لە باوبوو .

بەرە و پێش گۆرانی خوری کاری و ئاوریشم کاری لە میرنشینی بدلیس دا
تا دەھات کاری لە فرەوان کردنەوہی مەیدانی سەنعاتەکانی ئەو سەردەمە
دەکردو ئەو شەمک و کەلوپەلانەمی سەنعاتکارانی بدلیس رەتیویان دەھینا
پیداویستە بنەرەتەکانی خەلکیان بە تیرۆتەسەلی یەوہ پر دە کردووہ . ئەدی
ئەوہ نی بە بازیل نیکیتین - دەمخۆش - شاری بدلیسی ، بە شاری
سەنعاتکاری لە قەلەم داوہ (۲۳ ، ۱۱۳) .

بازرگانی :

لە سەدەکانی ۱۵ - ۱۶ ھەمدا ، لە میرنشینی بدلیس شتی بابەتی
سەنعاتکاری و کەرەستەمی خاویشی کە بو ھەندەران دەنیردران ، تیدا

ئاماده گران • خەلكى بدليس چەرمو پيستهى مافوورو ئاوريشم و خورى و
بەرووو رۆنو پەنيرو شتى ديكەى لەم جۆره بابەتانهيان بە بازارگانانى
هەندەران دەفروشتو چەك و پارچەى ناياب و شەكى رازاندنەو هەيان
لە دە كرين •

لە ميرنشيني بدليس دا ، وەك هەموو ميرنشينه كورده وارى يەكانى
ديكە ، بازار ، هەموو سالى لە وەرزى پايزدا دادەندرا • چونكە ئەم وەرزە ،
دەكەوتە جەنگەى لە كوستان گەرانەو هەى خيل و هۆزە رەوئەندەكانى كوردو
بازارى كرين و فروتن تەواو گەرم دەبوو • هەر لەم وەرزەدا بازارگانانى
هەندەران شەك و كەلوپەلى فروتەنىيان دەهينايە بازارى بدليس و ئەوانيش
پيداويستى خويان لە خەلكى بدليس دەكرى • كرين و فروتن لەو سەردەمەدا
بە شەك گۆرپنەو بوو • ئەمەيش بوو بازارگانانى هەندەران زۆر
لە بارو لەباو بوو • چونكە شەك و كەلوپەلەكانى خويانيان بە گران ، بە
خەلكى بدليس دەفروشتو شەكى خەلكە كەيان بە هەرزان لە دە كرين •
بەو پىيەى كتيبي «شەرەفنامە» لەمەر پارەو دراوى ئيتاليابى و عيراقى و
ئيرانى و عوسمانى دەدوى ، وا ديارە بازارگانى ئەو سەردەمە لە ميرنشيني
بدليس دا ، تەنها هەر بە شەك گۆرپنەو نەبوو و شەك
بە پارەو پوولى جۆراوجۆر كرينيش لەباو بوو •

لە سەدەكانى ۱۵ - ۱۶ هەمدا نە ميرنشيني بدليس و نە ميرنشينهكانى
ديكەى كورده وارى دەستوورى بە تاكە پارەى سەودا و مامەلە كردنى بە
بە خويانەو نەديوو و نەبوو • ئەمەيش لەبەر ئەوەى بە كوردستان دەولەتتىكى
يەكگرتووى مەركەزى نەبوو و بازارگانى و كرين و فروتن هەميشە
بە شەك گۆرپنەو بوو و بەس • هەر سەبارەت بەمە بوو كە پارەى
ئيران و عيراق و عوسمانى لە بازارى بدليس دا دەورى گەورەى گيراو •

لە سەدەكانى ۱۵ - ۱۶ هەمدا بازارگانانى ميرنشيني بدليس شەك و

کوتالی خۆیان بۆ بازرگانی هه ندهران ده نارد . بازرگانانی میرنشینی بدلیس
زیترا ئالووئیریان له گه‌ل ئیران و تورکیا و سووریا و میسرو عیراق دا
ده کرد .

له « موشه ئاتی سه لاتین » دا له باره‌ی بازرگانیکی خه‌لکی بدلیسه وه ،
که له سه ده‌ی ۱۵ هه‌م دا به نیازی ئالووئیره وه بۆ ته‌وریز چوو ، نامه‌ییکی
سه رنج بزوین به رچاودکه‌وی . ئەم نامه‌یه له محهمه‌د به‌گی میری بدلیسه وه
بۆ سولتان محهمه‌د فاتیح نووسراوه . له نامه‌که‌دا گوئراوه : « یه‌کی له
جی پروا کانی ولاتی ئیمه ، که ناوی خودالیخۆشبوو ، سه‌ید به هائوددینه ،
به نیازی بازرگانی به‌وه بۆ ئه‌و ولاته (ته‌وریز - ش . م . م) بێردراوه . ئه‌و
پیاوه هه‌ر که گه‌شتووته ته‌وریز ، له‌وی ئه‌مری خوی کردوو .
کار به‌ده‌ستانی ده‌وله‌ت ، له‌ته‌وریز ، بی ئه‌وه‌ی له بنج و بناوانی کاره‌که ،
بکۆلنه‌وه ، کابریان به‌بی خاوه‌ن و میراتگر له قه‌له‌م داوه و ۸ خه‌روار
ئاوریشمی په‌تی یان لێ به‌سه‌ر گرتوو . و امان داوخوازه ، له باره‌ی به‌ش پێ پرانی
ئەم زاته‌وه ، سه‌ره‌نجامیکمان پێ بفرموون » (۹۸ ، ۳۱۹) .

(سه‌باره‌ت به‌وه که سولتان محهمه‌د فاتیحی سولتانی عوسمانی تازه
قه‌لای ئه‌سته‌مبوولی گرتبوو ، له دنیای ئیسلامه‌تی دا پزیزکی زۆری
لێ ده‌نرا . دیاره محهمه‌د به‌گی میری بدلیس ئه‌مه‌ی ره‌چا و کردوو ، بۆیه
ئەو نامه‌یه‌ی بۆ ناردوو) (ش . م . م) .

له سه‌ره‌تا کانی سه‌ده‌ی ۱۶ هه‌م دا صادیراتی میرنشینی بدلیس ، به
تیکرایی ، له گه‌ل واریداتی دا سه‌ربه‌سه‌ر راده‌وه‌ستا ، به‌لام له‌پاش یه‌که‌م
دابه‌ش کردنی کوردستان ، ئەم سه‌ربه‌سه‌ر راوه‌ستان و هاوتایی به‌لاسه‌نگ
بوو و تیکچوو . هه‌روه‌کو هه‌موو میرنشینه کورده‌واری به‌کانی دیکه ،
میرنشینی بدلیس سه‌نعات و بازرگانی و مه‌یدانه‌کانی دیکه‌ی ده‌رامه‌تی
میرنشینی بدلیس بوون به پاشکۆی به‌رژه‌وه‌ندی حوکومه‌تی عوسمانی و

قازانجی ئەم حوکومەتە لەوەدا بوو بزاونی ئابووری میرنشینه که بهو بارەدا
بلەنگی .

ئیدی سەربەنی بازرگانیی هەندەران و ناوخوا لە دەست بازرگانانی
کورد دەرچوو و کەوتە دەستی بازرگانانی عوسمانی و ئەوان دەوری
سەرەکیان تیدا دەگیرا .

لە دوادوای سەدهی ۱۶ هەمدا ، لە ملیۆن و نیوی پتر مەرۆمالات لە
کوردستانهوه بو ئەسته مبول رهوانه کراوه (۲۳ ، ۱۱۵) . بەم جۆره لە
دوادوای سەدهی ۱۵ هەم و سەرەتای سەدهی ۱۶ هەمدا ، که خوری و ئاوریشم و
مافوورو چەرم و تووتن و زۆر شتی دیکه بربره ی پشتی صادیراتی
کوردستان و میرنشینی بدلیسیش بوون ، لە ناوهندی سەدهی ۱۶ هەمهوه
جلهویان کهوتۆته دەستی دهولهتی عوسمانی . ژان باتیست تافیرنی لە
«گهشتنامه» کهی دا که باسی مهیدانی ئەم بازرگانیی به سەرەکی به دهکا ، دهلی ،
«خیروییری ئەم بازرگانیی به فرهوان و بهربلاوه هه مووی دهچپته گیرفانی
دهولهتی عوسمانی به» (۷۳ ، ۲۸۷) .

لە سەدهکانی ۱۵ - ۱۶ هەمدا میرنشینی بدلیس وهک له زۆر پرووهوه
پیشکهوتبوو ، ههروههاله پرووی شارستانیشهوه ، له چاومیرنشینه
کورددهواری بهکانی دیکه ، له پیش هه مووانهوه بوو .
رۆشنیری و شارستانیتی :

لە میرنشینی بدلیس کۆمهلی زۆر له پیاوی زانا و رۆشنیرو مهلای چاک
پن گهییون . بهکێ لهمانه مهولانا عه بدورپرهمی بدلیسی به که کتیبیکی
لهسەر زانستهکانی مهتیق داناوه و ناوی بهتایهتی له کتیبی «شهرهفنامه» دا
هاتووه . بدلیسی دهلی : «ئەم شهخسه ، سهبارت بهوه ، که له خویندنهوه و
نووسین و مهتیق دا زۆر ورد بووه ، له ناو مهلاو زانایانی سهردهمی خۆی دا
زۆر به ناویبانگ بووه» (۷۶ ، ۳۴۲) .

زانایه کی دیکه ی بدلیس که له زانستی شهرع و حدیث دا ئیکجار
زه برده ست بووه و ناووبانگی زۆر رویشتووه ، « مهولانا محمدهدی
به رگه لی یه » • ئەم زاته کتیپکی زۆری له باره ی ئەم زانستانه وه داناوه •

ههروهها ، له ریزی زانا به ناووبانگه کانی بدلیس دا ناوی پیر شیخ
نه جمه ددین زۆر به تایبه کاری یه وه نووسراوه و باسی کراوه • حاجی
زهینولعابدین ده لێ : « ویلایه تی بدلیس مهلاو زانای گه و ره گه و ره ی زۆری
تیدا هه لکه وتوون » (۵۸ ، ۱۴۲) و له مانه ناوی شیخ عومه ری (۹) ، که له
بنه ماله ی شیخ نه جمه ددینه ، به تایبه تی یه وه نووسیوه •

له ناو زانا گه و ره گه و ره کانی بدلیس دا پتویسته ناوی مهولانا
حوسامه ددین بدلیس و مهولانا ئیدریسی بدلیسی (۱۰) که له دوادوای سه ده ی
۱۵ هه م و سه ره تای سه ده ی ۱۶ هه م دا زیاره ، میژوو نووس و شاعیر و نووسیاری
به نامی سه رده می خۆی بووه • ئەم زاته نه ک هه ر زانا و شاعیر و
میژوو نووسی سه ربه ندی خۆی بووه ، بگره کارمه ندیکه ده سه رۆی
ده و له ت و سیاسه تمه داریکه بلیمه تیش بووه • مهولانا ئیدریسی بدلیسی
سه رده مانێ له باره گای ئاق قۆیونلووه کاند او چه نا ئیکیش له ده رباری
عوسمانی یه کاند ا کاری گه و ره گه و ره ی به ده ست بووه • ئەم پیاوه سه ری
کتیپیشی نووسیوه • کتیپ «هشت بهشت» ی که ۸۰ هه زار دپره شیعه
له مه ر قانون و یاسا کانی بنه ماله ی عوسمانی یه وه نووسیوه • به پتی
«شه ره فنا مه» مهولانا ئیدریسی بدلیسی ، کتیبه که ی بۆیه به «هشت بهشت»
ئیناوه ، چونکه باسی قانون و یاسا و میژوو ی هه شت سولتانی عوسمانی
به شیعه له و کتیبه دا نووسیوه (۷۶ ، ۳۴۳) •

ئه بولفه زل ئه فه ندی کوری مهولانا ئیدریسی بدلیسیش ، زانا و
روشنیری سه رده می خۆیه تی • ئه بولفه زل له باره گای سولتان دا کاری

گهوره گهورهی به دست بووه له نیوهی دوومی سدهی ۱۶ همدا
مردووہ •

له ناو زاناو رۆشنپیرانی میرنشینی بدلیسی سدهی ۱۶ همدا ئیوی
خاوهنی کتیبی «شهره فنامه» ی شهره فخان ی بدلیسی و محهمه د جان ئه فه ندیی
هاوچه رخی وی ده بی زۆر به تاییه کاری به وه بنووسری •

له کتیبی «شهره فنامه» دا سه یید حوسهینی ئه خلاتی که یه کچی له
زانا گه وره کانی ئه خلاته زۆر به تاییه تی ناوی ها تووه • ئه م زانا یه له زانستی
ستیرناسی و ریازیات دا یه کچی له زانا ههره به نامی یه کانی سه رده می خو ی
بووه •

به پتی کتیبی «شهره فنامه» کاتی هولا کوخان ره سه دخانه که ی مه راغه ی
رؤناوه ، مه لا محهمه دی ئه خلاتی بو یاری ده دانی نه سیره ددینی تووسی
بانگ کردوووه و ئه ویش به و په ری لی وه شاو می به وه ئه و کاره ی له گه ل تووسی دا
ئه نجام داوه (۷۶ ، ۳۵۲) • به مهش ئه وه مان بو روون ده یته وه که ، زاناو
رۆشنپیری و گه وره گه ورده زه برده ست کاری گه وره یان له شار ستا ئیتی
میرنشینی بدلیس دا کردوووه ، به تاییه ت بری له و داموده زگای رۆشنپیری و
فیرگانه ی که ، له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ همدا له میرنشینی بدلیس
دروست کراون جاری کی دی ئه م راستی به ده چه سپینی • ههر له سالی
۱۴۰۷ وه ، وه ک «شهره فنامه» نووسیویه ، نه خو شخانه ییکی گه وره و
میوانخانه ییکی فره وان و چه ند خانوما ئیکی حه وانه وه ی کومه له کی له
میرنشینی بدلیس دا دروست کراون (۷۶ ، ۳۸۰) •

له سالی ۱۴۴۴ دا حاجی محهمه دی میری بدلیس مزگه وتیک و فیرگه ییکی
به سالی دروست کردوووه و ده سه به چی سرودی لی بینراوه • له بدلیس ۸
گه رماوو ۴ مزگه وت و پتر له ۲۰ پردی به رد هه بوو •

له سالانی ۱۵۲ - ۱۵۲۵ دا شهره فخان ی میری بدلیس ، جگه له چه ند

خانوما ییکی جی جاوانه وهی کۆمه له کی ، فیر گه ییکی به ناوی «شهره فییه» و خیراتخانه ییکی دروست کردووه و خه لک سوودیان لئ بینیون . جگه له مانه له شاری بدلیس ه فیر گه له لایهن شهره فخانئ نووسیارئ کتیبئ «شهره فنامه» هوه له گه ره کی «شه مسییه» ، به ناوی «خه تیبیه» و «حاجی به گییه» و «ئیدریسییه» و «ئیحلاسییه» وه دروست کراون و له سالی ۱۵۹۱دا سوودیان لئ بینراوه . بدلیسی ده لئ ئەم فیر گانه که ئیستا پرن له فه قئ و شاگرد به ده ست مه لاو زانا کانه وهن (۷۶ ، ۳۴۷) .

به و بئیه کتیبئ «شهره فنامه» باسی ده کا ، فیر گه ی «شهره فییه» مه ولانا خدر به گک بابانی و فیر گه ی «ئیحلاسییه» شه مسه ددین مه ولانا محمد شه رانشئ و فیر گه ی «ئیدریسییه» مه ولانا مه لاهه بدوللا به مه لای ره ش ناوبانگی رویشتووو برئ فیر گه ی دیکه مه لاو زانایانی بدلیس به رپوه یان ده بردن (۷۶ ، ۳۴۸ ، ۱۰۳ ، ۴۱۴) .

ههروهها به گویره ی ئەوهی له «شهره فنامه» دا نووسراوه ، له سه ره تاکانئ سه ده ی ۱۶هه م دا شاری بدلیس ۵۰۰ فه قئ و مه لاو زانای تیدا بوون (۷۶ ، ۳۴۵) . به رنامه ی خویندن ، ده رزه کانی ئاین ، مه تئیق و فیه و جه فرو ستیرناسئ و میژووو بربره ی پشتئ خویندن بوون .

له میرنشینی بدلیس دا هونه ره جوانه کانی وه کو مؤسیقاو نیگار کیشئ و شاعیری و خو شنوو سی زۆر بلاونه یی و نه وه . بدلیسی ده لئ «زانایانی کورد» له شاعیری و په سنوئیزی و خو شنوو سی دا که کلئلی له شاو سولتان نزیک که و تنه وه و پله و پایه ی بلئند و ده ست هئنان بوون ، خاوه ن به هره ی به رزه بوون (۷۶ ، ۱۵۰) .

کاتب چه له بی ده لئ ، کورد زانای چاکیان لئ هه لکه و توون ، به لام له خو شنوو سی و شاعیرئتی و ئینشانوو سی بئ به هره بوون (۱۰۳ ، ۱۴۹) . کتیبئ «شهره فنامه» یش هه ر له م باره وه بئ ده نگه و هئچی نه نووسیوه .

له سه دهه كانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا زانای پیشکه وتووی خاوهن کتیبخانهی
 شه خسی که به تهریسات و دهرزگوتنه ووه خهریک بوون ، که م نه بوون .
 هه ره بهر ئەمه یه که میرنشینی بدلیس له سه دهه کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا له
 کوردستان ، به مهلبه ندی سه نعات و بازرگانی و روشنبیری له قه له م ده درا .
 میرنشینی بدلیس ئەم هه ل و مه رجه ی خۆی تا ناوه ندی سه ده ی ۱۷ هه میش
 له ده سدریژی عوسمانی پاراستوو ، به لام له سالی ۱۶۳۹ دا به ش کردنی
 کوردستان له تیوان دهوله تی عوسمانی و دهوله تی ئیران دا بو دووهم جار ، بوو
 به په سمی ، به لام پاشان وشارو شالاوی دهوله تی عوسمانی بو سه ر
 میرنشینه کانی کورد زیادی کرد . ئەبدال خانی میری بدلیس بو پاراستنی
 میرنشینه که ی له م مه ترسی به دیاری و به راتیکی زۆری بو باره گای عوسمانی
 ناردوو ، به لام هیچی لیشین نه بووه . ئەحمه د پاشای والیی وانج ، به
 یارمه تی کورده کانی هۆزی مه حموودی یه وه شالاوی بو سه ر بدلیس بردو
 هه رچی له مال و مولکی ئەبدال به رده س که وت ، له گه ل کتیبخانه که ی دا ،
 سه ره به ری به تالان برد . ئەولیا چه له بی ده لی : «کتیبخانه که ی چوار هه زار
 نوسخه کتیبی به نرخ و نایاب و ده سنووسی پتر تیدا هه بوو . ئەم کتیبانه
 زۆر به یان به نه خشو نیگاری جوانه وه له به رگ گیرابوون» (۴۸ ، ۱۱۹) .
 به و پێ به ئەولیا چه له بی نووسیویه ، له کتیبخانه که ی ئەبدال خان دا ۷۶ نوسخه
 کتیبی عه ره بی و فارسیی که به ده سخه تی ئەبدال خان ، خۆی نوو سرا بوون و
 ۱۰۵ نامیلکه ی تیدا بووه . هه ر له بهر ئەمه یه که ئاسۆی خۆینده واری و
 روشنبیری و شارستاییتی له سه ده کانی دووایی میژووی میرنشینی بدلیس دا
 زۆر به ره و پیش گۆراوه ، به لام ده س تی و مه ردان و خۆ تی هه لقوور تاندنی دهوله تی
 عوسمانی نه ی هیشت فراژوو بی و ته رز باوی .

شیاوی باس کردنه ، میژووی میرنشینی بدلیسیش ، هه روه ک میژووی
 میرنشینه کورده واری یه کانی دیکه ، میژووی له دژ بیانی و نه یاران راپه رین و
 خه باتی بی بشوو بووه . چ گومان له وه دا نی یه که ، ئەم رووداوانه

پیشکەوتنی ئابووری و شارستائیتی میرنشینی بدلیسیش ، بە دەردی
میرنشینه کانی دیکە ی کورد شەل و گۆج دە کردو دەبوو بە کۆسپ و هەلە مووت
لە پیش بەرە و پیش گۆرا ئیکی سەر بە خۆی ئەم میرنشینه ، بە لام ئەو سیاسەتە ی
فەرمانرە وایە کانی بدلیس لە سەری دەڕۆشتن ، لە بنەرەت دا ، پڕ بە پیستی
بارو دۆخی تایبەت و خواستە کانی ئەو سەر دەمە بوو . تەنها هەر لە بەر
ئەمە ی شە کە ، ئەو فەرمانرە وایانە بۆ چەند سەر دەمە ، توانیویانە ، مافی
پشتا و پشت بۆ بە جێماو و سەر بە خۆیی میرنشینه کە و هاو هۆزو
هاو عە شرە تە کانی خۆیان یار تێزن .

بە دەم شی کردنە وە ی میژووی میرنشینی بدلیسە وە بەو ئاکامە دە گەین
کە ، هەر چی داو دە ستووری قورس و گرانی چە و ساندنە وە هە یە لە لایەن
بیانی یە وە بە سەر نە تە وە ی کورد دا سە پیندرا وە . ئەو داو دە ستووری خەر ج و
با جانە ی نە جیوزادە کانی کورد ، خۆیان لە میرنشینه کە دا بە سەر خە لکیان دا
سە پاند بوو ، ئیکجار بە و رادە یە قورس و لە کیش بە دەر نە بوو . هەر لە بەر
ئەمە یە کە ، تیرە و هۆزە کانی کورد نە ک هەر لە دژ نە جیوزادە کانی خۆیان
راندە پە رین ، بگرە لە دژ دە س درێژی بیانیشیان پاراستوون و شە ریشیان
بۆ کردوون . هۆ یە کی دیکە ی ئەمە ، ئەو یە کە ، هۆزو خێلە کانی کورد
و مە زیفە ی میرایە تی یان کە بە میرات دە گیرا ، بە کاریکی لە دە سە لات بە دەر
(احکام خارجی - خودایی) دە زانی و رێژ لە میر و نە جیوزادە گرتن قالبی
پە رستنی گرتبوو و سە ر پێچی لێ کردنی بە نا خودایی دە زاندرا .

لە میژووی کورد ئەو و روون دە بیته وە کە ، سەرە ک هۆز تە سیریکی
رۆ جی گە و رە ی لە دۆ و دە روونی خە لکی و لاتە کە دا هە بوو ، هەر کە
سەرە ک هۆزی زێدو نیشتمانی خۆی بە جی هیشتا ، سەر لە بەری ئە فرادی
هۆزە کە ی لە گە لی دا کوچیان دە کردو دە رۆشتن . «شەرە فنامە» دە لێ ،
سە یید حوسە ی ن ئە خلاتی هەر کە پیش وە خت سۆ سە ی شالا و هینانی جە نگیز

خانی کرد ، ولاتی به جی هیشت و چوو بو میسو ۱۲ هزار کهسی له
هۆزه کهی به گه ل که وتن و نه وانیش چوون بو میسر • بدلیسی دهنووسنی :
« تائیتایش له میسر که ره کیکی گه وره به ناوی نه خلاتی به کانه وه ههیه »
• (۳۵۲ ، ۷۶)

وهختی خۆی ۱۵ هزار کهس له هۆزی پازوکی که له خزمهتی شاعه باسی
به کهم دا کاریان ده کرد ، له گه ل سه ره که کاریان دا کوچیان کردوو بو شاروکی
وه رامین (۳۲۵ ، ۷۰) •

له مهیش وا به دیارده کهوی که بو ولاتانی بیانی کۆچ کردنی تیره و
هۆزی کورد ، ته نها هه ر له سۆنگهی سه رسنوورو که وشه ن پاراستن و
ره هه نه و سورگون کرانه وه نه که وتۆته وه ، به لکو جاری وا هه بووه
سه ره که هۆزه که خۆی ولاته کهی خۆی به جی هیشتوووه بو ولاتیکی دیکه
کوچی کردوو •

وه که له سه رچاوه کانرا به دیارده کهوی ، زۆربه ی مه لاو زانایانی
کوردستان ، به تاییهت له وانی میرنشینی بدلیس ، له ولاتی خۆیان کوچیان
کردوووه باره گاو دهرباری پادشاو سولتانه کانی ولاتانی له چاو کوردستان
پیشکه وتوو تری وه که ئیران و نازه ربایجان و تورکیا و عه ره بستاندا
کاریان کردوو (۳۴۲ ، ۷۶ - ۳۴۴ ، ۴۷ ، ۱۴۱) •

ئه م بارودۆخهی که به درێژایی چه ندین سه ده له خاکی کوردستاندا
پتوه چوووه درێژه ی کیشاوه ، ده بی به هۆیه کی دیکه ی که م و کوور کردنی
هتزو توانی مرۆ له قه له م بدری •

ئیدی به م ئاوايه ، هیوادارین به م لیکۆلینه وه و
شی کردنه وه یه ی ئه نجامان داون که م وزۆرێکمان له ژبانی
ئابووری و کۆمه له کی و سه نعاتکاری و بازرگانی و خوینده واری و روشنیری و
شارستایی میرنشینی بدلیس و میرنشینه کانی دیکه ی کوردستانه وه بو

گه لاله کردیی و به پروونی له میشکمان دا نه خشی به سستی . چونکه هه رچی
ئه و پرووداوانه ی له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا له میرنشینه کانی کورددا
پروویان داوه ، یه ک کاری لیک کردوو ، یا پروودانی یه کیکیان بووه به هوی
پروودانی هوی دیکه .

ئه نجام :

کتیی «شهره فنامه» که شهره فخانی کوری شه مه ددینی بدلیسی
دای ناوه ، یه که سه رچاوه یه که که ، له پاره ی میژووی کوردو کوردستانی
سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه مه وه ده دوی .

گومان له وه دا نی به که ، له سه رچاوه فارسی و تورکی و عه ره بی
یه کانیش دا ، به ش به حالی ئه و سه رده مه ی کوردو کوردستان زۆر باس
نووسراوه ، به لام هیچ کام له م سه رچاوانه ، هینده ی کتییی «شهره فنامه»
له میژووی کوردو کوردستان وا به فره وانی و به ربلاوی نه دواوه ، چونکه
ئه م کتیبه کوردیکی و نووسیویه که خوی زۆر له نزیکه وه شاره زای
هه مو و کونو که لینیکی ژبانی کومه لایه تی و ئابووری و ته رزی
هه لس و که وت و ژبانی مه عه وی نه ته وه که ی خوی بووه و هه ر له بهر
ئه مه ی شه که «شهره فنامه» ی شهره فخانی بدلیسی له چا و سه رچاوه کانی
دیکه ی میژووی کوردو کوردستان ، زۆر جیاوازه و له پرووی زانسته وه
له بهر تره .

ئه م کتیبه که به زمانی فارسی نووسراوه ، جگه له میژووی کوردو
کوردستان ، له مه ر میژووی کومه لایه تی و ئابووری و سیاسی ئیرانو
نازه ربایجان و تورکیا و ولاتانی دراوسی دیکه ی ش ، زانیاری چاکی تیدا
نووسراوه . هه ر له بهر ئه مه ی شه که بو ئه و میژوو نووسه ئاسیایی و
ئه وروپایی یانه ی له میژووی ئه م ولاتانه یان کولیوه ته وه ، کتییی «شهره فنامه»

به سه رچاوه ييكي به كه لك داده نري و سوودي چاكيان لي يينيوم .
بدليسي ، له داناني هم كتبيهدا ، نهو يش ههروهك ميژوونوو سهه كاني
سهدهه كاني نيوهند ، نه ي توانيوه خو ي له هيندي كه موكو ري بيويري : واته
نهو يش خو ي له رووداوه كو مه له كي و سياسي سهه كاني رابردووش و ئسي
سهرده مي خو يشي ، چ به چاك چ به خراب ، به خاوهن نه كردوووه به رانبه ريان
بي هه لو يسته و ، چون روويان داوه ، ههروا به و جو ره دووپاته ي كركوووه ووه
هيچي ديكه .

نه ميش ، وهك ميژوونوو ساني سهرده مي خو ي ، سه بارهت به وه كه
داكوكيي له ده سه لاتي ده ربار كردوووه ، واته به لاي به رژه وهندي ده رباري
عوسماني داي داتاشيوه ، داكوكيي له ده ره به گايه تي كردوووه .

هيندي رووداوي سهده ي ۱۶ هم له م كتبيهدا ، راسته ليك دراوه ته وه ،
به لام له يهك رووه وه ليك دراوه ته وه و رووه كاني ديكه ي به تاريخي ماونه وه .

شه ره فخاني بدليسي كه ، له زور به ي نه و شه رانه دا له سهده ي ۱۶ هم دا
شه ش جار له تيوان ئيران و عوسماني دا روويان داوه و خو ي به شه خسي
هاوبه شي تيدا كردوون ، هه رگيز به لاي نه و هو كو مه له كي و ئابووري و
سياسي يانه ي هم شه رانه يان هه لگير ساندوووه نه چوووه نه و ئاكام و
گو تاوه رو يه ي له ئاكار ي ولاتي خه لك دا گير كردن ده كه ويته وه و بووه به
كو سپ و له مپه ر له رتي سه ره به خو يي و گه شه كردني خه لكه كاني نازه ربايجانو
نه رمه ني و گورجي ، پراوير ، روون نه كردو ته وه .

هه ر له پاش يه كه م دابه ش كردني كوردستان (له ۱۴ ، ۱۵ه وه) به م لاوه
شه ره فخاني بدليسي له «شه ره فنا مه» كه ي دا ، له باره ي مله وري نه جيو زاداني
عوسماني و زولم و زور له كورد كردني له كيش به ده رو راوه رووت و
به رتيل خو ري و نه ركي قورس و گراني باج و باجگري هه مه جو ر ، تا راده ي
زانباري نووسيوه . بدليسي ، ته نانه ت له و راپه ريتانه يش كه له سهده ي

١٦ هه‌م‌دا له کوردستان هه‌لگیرسان د‌ه‌دو‌ی ، به‌لام هه‌میش ، هه‌روه‌ک
م‌ی‌ژو‌و‌نو‌وسانی د‌یکه‌ی سه‌روه‌به‌ندی هه‌م راپه‌رین و بزووتنه‌وانه‌ی به
سه‌ری‌چی و سه‌ره‌رۆ‌یی و ئابه‌فه‌رمانی له‌قه‌له‌م‌داون .

بدلیسی هه‌م راپه‌رین و بزووتنه‌وانه‌ی ته‌نها له‌و نیگایه‌وه باس‌کردو‌وه
که ، تا‌چ هه‌ندازه‌یین دا‌کو‌کی‌یان له‌مافی میریتی میراتی کردو‌وه و ته‌ختی هه‌م
میریتی‌یه‌یان تا‌چ راده‌یین پاراستو‌وه .

ئا‌گاو رووداو‌گه‌لی که ، له «شه‌ره‌فنامه» ی بدلیسی‌دا تو‌مار‌کراون
رینگا بو‌ه‌وه خو‌ش ده‌که‌ن که ، به‌روونی له‌ژیانی میرنشینه‌کانی کورد ،
به‌تایه‌ت له‌ته‌رزی ژیا‌نی نه‌ته‌وه‌ی کوردبگه‌ین و له‌بری رووداو‌ی گرینگی
به‌داو‌ینی واما‌ن به‌ئا‌گادینی که ، له‌سه‌رچاو‌ه‌کانی دیکه‌دا به‌رچاونا‌که‌ون .

کتی‌بی «شه‌ره‌فنامه» ی شه‌ره‌فخانی بدلیسی ته‌نها هه‌ر سه‌روکاری به
زانستی م‌ی‌ژو‌و‌وه‌نی‌یه ، بگه‌ سه‌رچاو‌ه‌یی‌که ، پر له‌زانیاری به‌ربلا‌و له‌مه‌ر
جو‌غرافیای کوردستان ، له‌باره‌ی زمانی نه‌ته‌وه‌ی کورده‌وه ، له‌باره‌ی
به‌چه‌که‌ی کورده‌وه ، له‌مه‌ر داووده‌ستووری کورد ، له‌باره‌ی زانا‌و مه‌لا‌و
رۆش‌نیرانی کورده‌وه .

بدلیسی شی‌عو قه‌سیده‌ی پر به‌پ‌ستی قافی خو‌ی له‌چه‌ندین شاعیری
سه‌روه‌به‌ندی خو‌ی خواستو‌ته‌وه و کتیبه‌که‌ی پ‌ده‌وله‌مه‌ند کردو‌ون . هه‌ر
له‌به‌ر هه‌مه‌ کتیبه‌که‌ی ، له‌رووی زانستی فی‌لو‌لوژی‌یه‌وه زۆر به‌بایه‌خه‌و بو‌
هه‌م مه‌به‌سته ، ده‌شی به‌سه‌رچاو‌ه‌یین دا‌بندری .

نه‌رواینه‌ بری شتی لیک‌ئا‌وازه‌و هیندی رووداو‌ی وا که ، نووسیار
پر به‌پ‌ری ، روونی نه‌کردو‌ونه‌وه ، کتی‌بی «شه‌ره‌فنامه» ده‌وله‌مه‌ندترین
سه‌رچاو‌ه‌یی‌که که ، له‌باره‌ی م‌ی‌ژو‌وی کوردو کوردستانه‌وه نووسراوه .

«شه‌ره‌فنامه» له‌مه‌ر م‌ی‌ژو‌وی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری و سیاسی میرنشین

بدلیسی زانیاریی زۆر به داوین و بهربلاوی تیندایه و ، ئاوری له میرنشینه کانی
دیکهی کوردهواریش ، کهم وزۆر داوه تهوه و پتی بۆ ئهوه خوش کردووه که ،
دهشی بۆچوو تیکی چاکمان له باره یانهوه له میشک دا نه خن بیهستی •

ئیدی بهم جۆره کتیبی «شهره فنامه» ی شهره فخاننی بدلیسی که له
پووداوه کانی سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م ده دوی ، بۆ له میژووی کوردو
گوردستان شاره زایی پهیدا کردن له چاو سه رچاوه کانی دیکه ، له پرووی
میژووناسی بهوه ، له سه رووی هه مووانه وه دی •

* * *
بنکه ی زین

- (۱) بۆ زۆیده زانیاری پروانه ل : (۲۶ ، ۲۷۲ - ۷۴) .
- (۲) بۆ زۆیده زانیاری پروانه : (۲۴ ، ۱۸۴ - ۲۲۱) .
- (۳) له هه‌وای سالی ۹۲۰ك (۱۵۱۴ز)دا ، نووسیویه ، شه‌ره‌فخ‌ان باسی ده‌وله‌مه‌ندی جه‌مشید به‌گی کوری رۆسته‌م به‌گی « پالوو » ده‌کات که ، ولاته‌که‌ی خۆی له ده‌سه‌لاتی قزلباش (سه‌فه‌وی به‌) رزگار کردوو . . . و هه‌روه‌ها نووسیویه ، ئەم میره‌ سالی سنج هه‌زار تویشتره‌ نیر (خرت = ته‌که‌)ی له په‌زه‌کانی خۆی هه‌ل‌بازاردوووه‌و بۆ فرۆشتن نارده‌وییه‌ بۆ « جه‌له‌ب » و هه‌ر به‌که‌ له‌م ته‌گانه‌ نالیک‌ی له‌ مل‌کراوه‌ ، به‌م جۆره‌ نزیکه‌ی چل‌خه‌روار (دوازه‌ تۆن) نالیک‌ی که‌ یاندۆته‌ بازار . ئنجا « شه‌مسی محمه‌د ئەسکه‌نده‌ر » په‌خه‌ی له‌ هه‌واله‌که‌ گرته‌وه‌و نووسیویه : « شه‌ره‌فخ‌ان بریک‌ی پتوه‌ناوه‌و تاد . . . » ئەوه‌ی راستی بێ شه‌ره‌فخ‌ان سالی ۹۴۹ك (۱۵۴۲ز) له‌دایک‌بووه‌ ، ئەویش له‌ قوم که‌ به‌کیکه‌ له‌ شه‌ره‌کانی ئیران و سالی ۹۶۶ك (۱۵۸۷ز) که‌ راوه‌ت‌ه‌وه‌ ولاتی بتلیس ، ئەگه‌ر ئەم جۆره‌ هه‌واله‌ی بیستی که‌ پر له‌ فیشال و درۆش بووبی تاوانی ئەو نی‌به‌ (رۆژبه‌یانی) .
- (هه‌زاری موکریانی ، وه‌رگێری « شه‌ره‌فنامه » بۆ سه‌رزمانی کوردی ، له‌ لاپه‌ره‌ ۳۷۳دا په‌راویزیک‌ی له‌سه‌ر ئەم پتوه‌نانه‌ نووسیوه‌ ، ده‌لی : «خه‌روار به‌ فارسی و خه‌لوار به‌ کوردی سی‌صه‌د کینۆیه . جا به‌و بێ‌به‌ یان ده‌بێ چله‌که‌ چوار بێ یان سنج هه‌زاره‌که‌ سی بێ . ده‌نا ده‌ری نایه‌نی - وه‌رگێر » .
- (۴) ئەلقاسی کوری شاه‌باز « که‌ به‌کیکه‌ له‌ میرانی مایده‌شت - ماهی‌ده‌شت » ده‌بوو سالی چل هه‌زار سه‌ر ئازده‌ل بۆ به‌غدا بنیتری - ئەمه‌ش دیسان وه‌ک هه‌والی پتیشوو (مبالغه‌)ی تیدا‌یه‌ ، به‌لام دیسانه‌وه‌ تاوانی شه‌ره‌فخ‌ان نی‌به‌ . (رۆژبه‌یانی) .
- (۵) سالی ۱۴۹۸ز (۹۰۴ك) له‌ فه‌رمانی سیورغالیك‌دا که‌ به‌ میر ئەسه‌فه‌ندیار به‌گی کوردی میری ئەگیل دراوه‌ . . . من لام وایه‌ ئەم هه‌واله‌ی « شه‌مسی محمه‌د » هه‌له‌ی تی‌که‌وتوو . فه‌رمانه‌وا‌بانی هه‌ر سنج لقی ئەگیل له‌ هه‌ر سنج په‌له‌که‌دا (بولدوقانی - پالوو - چه‌رموگه‌) که‌ سیتی وه‌هایان نه‌بووه‌ سیورغالی ئەسه‌فه‌ند . نه‌ «بدریتی‌یاری کوری شاه‌عه‌لی چه‌رموگه‌» و نه‌ «ئسه‌فه‌ندیاری کوری ئەمیر عیسای بولدوقانی» له‌ «شه‌ره‌فنامه‌»دا باسی وه‌ها نی‌به‌ . وا دیاره‌ «شه‌مسی محمه‌د» یا له‌ کتیبیک‌ی تری وه‌رگرتوو ، یاخود نامه‌که‌ی به‌ هه‌له‌ یادداشت کردوو .
- (۶) شه‌مسی محمه‌د باسی ئەوه‌ی کردوو که‌ ، گویا شه‌ره‌فخ‌ان « جه‌سه‌نه‌ دریزی پادشای ئاق قۆبولووی به‌دادپه‌روه‌ر داناوه‌ » . . .
- من له‌ «شه‌ره‌فنامه‌»دا شتی وه‌هام به‌رچاو نه‌که‌وتوووه‌و باوه‌ریش

ناکری «شهره فخان» ددانی خیری پیا نابج . چونکه ئەمیر شەمسەددینی باپیرە گەورەیی زاوای «قەرە یوسفی قەراقۆبولو» بوو ، ئوزوون حەسەن (حەسەنە درێژ) دەستووری داوێ دۆستانی قەرە یوسف هەموو زەبوون بکری و لە سەر دەمی فەرمانرەوایی «ئەمیر ئیبراھیم بتلیس» دا سپای ناردە سەر بتلیس ، دەبج خاکی ولاتە کە بە توورە کە بیژری ، ئەو بوو «سلیمان بەگی بیژەن ئوغلی» شالۆی کردە سەر بتلیس سێ سالی تەواو ، گەمارۆی دا بە جۆری کە ، خەلکیکی زۆر لە برسان و بە درم و پەتا مردن و تەنیا ئەمیر ئیبراھیم و حەوت کەسێ لە قەلاکە مابوون (!؟) .

لەم سەر دەمەدا «مەحمود ئوغلی» کە «هۆزانقان» ی پەسن و هەلنانی سلیمان بیژەن بوو ، (وا دیارە دلی بە هەرزان بە ئاق قۆبولووی سووتابج) پارچە هەلبەستیکی تورکی لە هەلنانی سلیمان دا هۆنی بەووە بوی نارد ، نوخشە هەلبەستی پارچە کە ئەم فەردە بوو :

«شها ! اول بدلیسک کردی مطیع اولماز سلیمان» «ازلدن قاله عادتدر چالشورلر اوجاق اوسته» واتە : ئەم پادشاه ! کوردی بتلیس سەر بوو سلیمان دانەنەوینن ، لە بەراییی جیهانەووە ئەم یاسایە ماوە تەووە کە بە سەر کووانووەوە تێ ئەکوشتن . پاش ئەووە هەندێ خیرخوای ئاشتی خواز کەوتنە ناو بژی و بریار درا «ئیبراھیم بەگ» قەلاکە بداتە دەستەووە ، بەو مەرجەیی خۆی و کەسووکاری لە مەرگۆ ئازار دووربن ، بوو ئەم پەیمانە ئەنگوستیلە «ئوزوون حەسەن» بوو شایەتی و بەلگەیی و دلنایی نیرا بوو ئیبراھیم بەگ ئنجا لە قەلاکە هاتە خوارەووە و پەوانەیی لای ئوزوون حەسەن کراو ئەویش ناردی ، لە «قوم» دای ناو سلیمان بیژەن بەم جۆرە چوو قەلای بتلیسەووە تاد . . . «شەرەفنامە چاپی فارسی ، لاپەرە ۵۰۴ - ۵۰۷» ، بەلام خاوەنی «ئەحسەنوتتە واریخ» ب ۱۱/ لاپەرە ۵۱۰ نووسیویە : سالی ۸۷۳ك (۱۴۶۸ز) حەسەن پادشاه سلیمان بیگ بیجن (بیژەن) ی بە کۆمەڵەیی لە میران و فەرماندەییانی گەورەووە پینج هەزار سوارەووە نارد بوو داگیرکردنی بتلیس و ئەمیرەکان ئەمانە بوون ! «ئەسلان بەگی زولقەدەر» ، «ئەحمەد بەگی ئەسفەندیار بەگ» ، «ئیل ئالیدی بەگی چینی» ، «ئەمیر محەمەد بەگی سەعدلوو» ، «ئەمیر خانی سەعدلوو» ، کورە کە «ساروو پیر عەلی» و «شاه محەمەد دەخارلوو» ئەمانە شالۆیان کردە سەر بتلیس . ئەمیر ئیبراھیم کە زانی ناتوانج بەرەنگاری یان بکات دایکی خۆی بە دیاری و دەهەنەییکی زۆرەووە نارد بوو لای «حەسەن پادشاه» و داوای ئەمانی کرد . پادشاه لە گوناھی بوردو فەرمانی دا بە میرەکانی سپاکەیی ، واز لە گەمارۆی قەلاکە بهینن و بگەڕێنەووە «ئەمەیی لە «دیار بە کری یە» وەرگرتوووە (ب ۲ لاپەرە

۵۴۲ - ۵۴۳ ، به لأم به لای منه وه قسه کانی شه ره فخان راستتره .
پیشینان وتوویانه : «خاوهن مان چاتر ئه زانج له ماله که یا چی هه یه !» و
به مه دا بۆمان روون ده بیته وه که ، شه ره فخان به و تاوانبارهی نه وتوووه
« دادپهروه » .

(۷) هه م دووباره سالی ۷۸۳ نووسیویه : عیزالدین شیر ده بوو باجی تاغمهی
ئه و شاره به ئه میر تهیموور بدا . « ئه م عیبارته ی شه مسی محمه د
ئیسکه ندهر هه لیه ، فارسی یه که ی خراب ته رجمه کردوو . ئه میر
شه ره ف نووسیویه : « پاش شه روشوور جاریکی تریش عیزالدین شیر
به ر لوتفی ئه میر تهیموور که وتوووه لئی بووردو فه رمانه وایی یه که ی دایه وه و
قه باله ی فه رمانه وایی به « تاغمهی سووری تهیمووری درایی و ماوای
که رانه وه ی درا » . لاپه ره (۱۲۸) چاپی فارسی قاهره لاپه ره ۲۳ .

(۸) شه مسی محمه د ئیسکه ندهر نووسیویه : له ویلایه تی بدلیس دا جگه
له بازارگانی ئازه ربایجانی و ئیرانی و ئه رمه نی ، بازارگانی رووس و چین و
بولغاری و هیندیش هه بوون « دیسانه وه ئه م ته رجمه یه ی شه مسی
مچه مه د هه لیه ، شه ره فنامه نووسیویه : « گه شتیارانی جسدده و
زه نگبارو بازارگانی خه تاوخته ن رووس و سه نلاب و بولغارو
سه وداگرانی عه ره بو و عه جه م وه و نده کانی به شی زوری جیهان هاتوچۆ
بکه ن ، مادام به قومشی به رده کون کراوه که ی به فلیسا نه روون ، گونجایشی
تری نی یه ! » لاپه ره { ۴۵ } فارسی) . مه به ستنی ئه وه یه بتلیس جیگه که ی
سه خته ، ئه و نده سه خت و بی ری یه ، ته نیا له ریگه ی قومشه به رده که وه
ری هه یه . مه رج نی یه خه لقی ئه و ولاتانه هاتو چۆی بتلیس بکه ن یانه !

(۹) شه مسی نووسیویه : « له ناو مه لاکان دا ناوی شیخ عومه ر ، که بنه ماله ی
شیخ نه جمه ددین تاد . . » به داخه ره شه مسی لیره دا هه لیه ی
کردوو . « شه ره فنامه » نووسیویه : « عه ماری یاسر که له موریدانی
شیخ ئه بو نه جیب الدین سوهره وه ردی یه و هه روا پیر شیخ نه جم الدین
کوبرا ، خه لقی بتلیسن . (لاپه ره { ۴۸ } فارسی) .

(۱۰) مه لا ئیدریسی بتلیسی . . « شه مسی محمه د زۆر پیاوانه
سه ر گوزه شتیکی ته واوی « چه کیم مه لا ئیدریسی بتلیسی » ی
نووسیوه و هه لی ناوه ، به لأم وا دیاره نه ی زانیوه که ، « مه ولانا
حوسام الدین » باو کیتی ! جا له م هه له دا ، سه رگوزه شتی ئه نووسم :

(۱) حوسام الدین عه لی بتلیسی کوری عه بدوللا خه نه فی صوفی ، یه کن بوو
له زانیانی پایه به رزو یه کن بوو له شو فی یه به ناوبانگه کان . طه ریه تی
نوربه خشی یه ی له ئیران وه رگرتبوو ، زنجیره ی طه ریه تی نه چوووه و
سه ر شیخ عه محار یاسری بتلیس . له سه رده می ژبانی دا زۆر کتیبی
داناوه :

(۱) شهرچی له سهر زار اوه صوفی به کانی شیخ عه بدو پر دزاق کاشانی «الکنز الخفی» .

(۲) تهریزی قورنانه پینج بهر گدا به ناوی «جامع التنزیل والتأویل» .

(۳) شهرچی «گولشه تی راز» به فارسی . سالی ۹۰۰ ک (۱۴۹۴ از) کۆچی دوایی کردووه به داخه وه ژماره ی (۹۰۰) له شهره فنامه شهره بی به که ی تهرجه مه ی من دا ، بۆته (۷۰۰) او هه له یه .

(ب) حکیم مهولانا ئیدریسی بتلیسی ، کوری عه لی حوسام الدین و هه ره له بتلیس له دایک بووه ، خویندنی لای باوکی و له ئیران نه و او کردووه ، نو سهرو هۆزانتان بووه . له سه ره تادا له نوو سینگه ی سولطان به عقوبی ناک تو یونلو و دا سه رده فته ره بووه ، پاشان چو و ده ته لای سولطان بایه زیدی عثمانی و ریزی و هر گرتووه ، سولطان داوای لی کردووه ، میژووی به ما که بیان بنووسن ، نه ویش به به بره وه بیی « شانامه ی فیده و سی » هه ره به هه له به ست کیتیکی میژووی نوو سیوه ، نریکه ی ۸۰ هزار به بیت و ناوی ناوه « هشت بهشت » ، به ناوی هه شت سولطانی ئیرمانی به وه که نه مانه ن :

عومانی به که م (۶۹۹ - ۷۲۶ ک = ۱۲۹۹ - ۱۳۲۶ از)

اورخان (۷۴۶ - ۷۶۱ ک = ۱۳۲۶ - ۱۳۶۰ از)

مورادی به که م (۷۶۱ - ۷۹۲ ک = ۱۳۶۰ - ۱۳۸۹ از)

بایه زیدی به که م (۷۹۲ - ۸۰۵ ک = ۱۳۸۹ - ۱۴۰۲ از)

محمه دی به که م (۸۰۵ - ۸۲۴ ک = ۱۴۰۲ - ۱۴۲۱ از)

مورادی دووه م (۸۲۴ - ۸۵۵ ک = ۱۴۲۱ - ۱۴۵۱ از)

محمه دی دووه م (۸۵۵ - ۸۸۶ ک = ۱۴۵۱ - ۱۴۸۱ از)

(محمد فاتح)

بایه زیدی دووه م (۸۸۶ - ۹۱۸ ک = ۱۴۸۱ - ۱۵۱۲ از)

وه ک و تراوه بریار بووه خه لاتیکه گه و ره یا بایه بیکی گه و ره ی بداتیج ، که «بایه زید» دلی رازی نه کردووه ، گه را و ته وه بتلیس و له و توه چو وه بۆ حه ج و له حیحازه وه هه ره شه ی بۆ سولطان بایه زید ناردووه که ، له دیباجه و پاومانی کتیه که دا باسی درۆزنی و ناراستالی نه و ده کات ... که « سولطان سلیم » بووه ته پادشای عومانی ناردووه به شه سوتین ئیدریسار کردووه به «راویژ» و له گه ل خۆی گه را و به و بۆ کاروباری کوردستان و ئیران و عه ره به ستان برسی پهن کردووه . نه وه ی راستی بچ «مهلا ئیدریسی بتلیسی» بلیعه تیکه جیهانی بووه ، زۆر هه و لکی داوه که چه ند فه رمانه وایی به کی سه ره به خۆ له کوردستانا دا به زریسنج که فه رمانه وایی به کان بایه دارین و ، له بهر نه وه ی که سولطان لیلی نه که ویتسه گومار و له ملی نه دا ، هه ر گه ز داوای بایه دی بۆ خۆی نه کردووه ، گه رچی

جەزى لەو ھەبوو ھەموو قەرمائە ھوایی بە ئوردى بە کان لە ساي ئەوا بەك
دەولەت پێك بەیتن ، بەلام كوردەكان ئەو جەلە لە ھەموو كاتن زۆر تر
ئیتلانەو خێلەكى يانە لى يان خوړى و دو گەرچى مەلا ئیدریسیان بە ئاوە
سەرۆكى خۆيان زانیو ، بەلام بۆ ئەو ھى ھەموویان سەر بز بەك جۆرە
ژيان شۆر بکەن ، یوو یان ئیشمان ئەداو .

مەلا ئیدریسی بتلیسی جگە لە « ھشت بەشتا » کتیبە کیشى
دەربارەى سولطان سەلیم داناوەر ناوی ناو « سەلیمىە » . ئەم زانا
ھوشیارە ناودارە سالى ٩٢٦ك ١٥٢٠زا ، كۆچى ھوایی کردوو ھو لە
ئەستانبول ئە گۆرستانى ئەبا ئەیبوبى ئەنصارى نىژراو .

بەداخەو ھەندى ئەخویندە ھارى ئەزان شالوى ئەبەنە سەر جىئوى
ئەدەن لە سەر ئەو ھى كە ، لە شەرى چالدىران دا كوردەكانى كیشاوە
بە لای « عوسمانى » دا ، ھەزار پەحمەت لە گۆرى « مەلا ئیدریسى بتلیسى
كە لە ساي رابەرى « راميارى » و « خویندە ھارى » ئەو ھو ھى شارى بتلیسى
بەو بچووكى بە پۆتە جىگەى شانازى گەلى كورد ، بە لاقیشى نازانم بلیتم
ئەتەر ھەندى ھۆى پروبووچ « مەولانا خالیدی مكايلی شاره زوورى لە
سایمانى و بە لە بەغدا نە پەتاندایە ، نەوینس ئەى توانى لەو سەردارانەى
كە ناوی نابوون خەلیفەو ھەموویان لە پیاو گەرەكانى ناسراوى سەردەمى
خۆيان بوون ئەى توانى بناغەدێكى بە عییز بۆ كوردە ھارى دا بە زریستى ،
و گەر ئە شىخىكى صوفى بۆچ « سەید ئەحمەدى سەردار ، شىخ
عوبەیدوللاى نەھرئى ، شىخ عوسمانى خالید ناغسای ھورامانى و ...
ئەگاتە خەلیفە آ مەگەر دەرویشو صوفى ھەزارى بى دەسەلات لە
خواترسى لەم شىخو ناغا دەس رۆبانە بۆ خەلیفەى شایستار ئەبوون ؟
ئەگەر مەبەستەكە طەریقەت بوایەو دەولەت دامەزراندن ئەبوا بە دەبوو
ھەزار بى بە خەلیفە (پۆژبەيانى) .

سەرچەمى سەرچاۋەكانى كىتەپكە

ИСТИФАДА ЭДИЛМИШ МЭНБӨЛЭР ВЭ ӘДӘБИЯТ

- 1 Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. VII, Баку, 1938; 2 Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. VI, Баку, 1935.
- 3 В. И. Ленин. Сочинения, т. IV, ч. 4, Б. 1, 1945.
- 4 И. М. Ленин. Государство и революция, Баку, 1953.
- 5 Али-заде А. А. Из истории государства Ширваншахов XIII—XIV вв. «Изв. АН Азерб. ССР», Баку, 1949, № 8.
- 6 Али-заде А. А. Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв., Баку, 1936.
- 7 Али-заде А. А. Некоторые сведения о Ширване (до начала XIV в.), «Изв. АН Азерб. ССР», Баку, 1947, № 12.
- 8 Аристова Т. Ф. Курды Византизма, М., 1951.
- 9 Аверьянов П. И. Курды в войнах России с Персией и Турцией в течение XIX столетия, Тифлис, 1900.
- 10 Амурбейли С. Очерки средневекового Баку, Баку, 1964.
- 11 Букицкий А. Азербайджанские курды (Тавиш, Кельбаджары, Шахкран), Баку, 1932.
- 12 Вакоев Ч. X. Говор курдов Турмешлы, М., 1962.
- 13 Вилченокский О. Л. Курды, М., 1961.
- 14 Джалилов Джалял. Известия курдов с 1880, М., 1906.
- 15 Наз А. М. Проблема на северном персидском Курдистану. II, 1915.
- 16 Нараян Д. Дж. Феодальное государство на территории Азербайджана XV, Баку, 1962.
- 17 Курдоси К. К. Феодализация населения курдов в персидской буржуазной историографии, «Изв. Ун-та», М., 172, 179.
- 18 Каспиадзе Р. К. Тимурские войны в государстве Илханов Восточных сборник, Тбилиси, 1950.
- 19 Кесенов Ф. Анабазис, М., 1951.
- 20 Лерх Н. Н. Исследования об Иранских курдах и их предках., СПб., 1876.
- 21 Лозарев М. С. Курдистан и курдская проблема, М., 1964.
- 22 Мичурский В. Ф. Курды Америки и впечатления. Пб., 1915.
- 23 Никитин В. Курды. Перевод с французского. Вступительная статья и редакция Н. Ю. Фаридова. М., 1961.
- 24 Петрушевский И. П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVII—начале XIX в. Д., 1949.
- 25 Петрушевский И. П. Сборник статей по истории Азербайджана, вып. I, Баку, 1949.
- 26 Петрушевский И. П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII—XIV вв. М., 1960.
- 27 Памятники письменности Востока, АН СССР, отделение истории, М., 1966.
- 28 Рахмани А. А. Тарих-и алам-арай-и Аббаси. как источник по истории Азербайджана, Баку, 1960.
- 29 Рудежко М. Б. Описание курдских рукописей-Ленинградских, М., 1961.
- 30 Халфин Н. А. Борьба за Курдистан, М., 1963.
- 31 Шахназов А. Ш. К вопросу о феодализме у курдов, 1936.
- 32 Шахназов А. Ш. Некоторые данные о курдском народе. Журн. «Новые времена», 1963, № 40.
- 33 Эфендиев О. А. Образование Азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI в., Баку, 1961.

آذربایجاندا

- 34 «آذربایجان تاریخی». I ینلد. آذرب. ССР ЕА Педпріяті, Баки, 1958.
- 35 Бейзади И. П. Намизэдлик диссертасіясі, Баки, 1960.
- 36 Бейзади И. П. Равандини «Раһат-ус-судур ва ајот-ус-судур» эсари тарихи бир мисба китаби, Баки, 1963.
- 37 Пунбили Н. К. Сечилиш эсарлари, Баки, 1968.
- 38 Эришзаде Н. Фарс дилинда Азербайжан сазлари, Баки, 1962.
- 39 Нематов М. Х. Пирванин XV—XVI эслер тарихинин ојрэмилмескине дяр, Баки, 1959.
- 40 Огуллаев С. XV эср Азербайжанда верихлэрин митдарм ва олчусу багьанда, Азерб. ССР ЕА «Хабарлари», 1967, № 1.
- 41 Ф. Метсонски. Тејмурлак ва ошун халэфлэринин тарихи, Баки, 1957.

- ۴۲ — ابو القاسم فردوسی — «شهنامه» جلد اول و دوم ، بمبئی ۱۲۷۵ هجری .
- ۴۳ — ابو بکر تهرانی — «کتاب دیار بکریه» جزو اول انقرا ۱۹۶۲ .
- ۴۴ — ابو بکر تهرانی — «کتاب دیار بکریه» جزو دوم ، انقرا ، ۱۹۶۴ .
- ۴۵ — ابن الاثیر — «تاریخ الکامل» الجلد الثانی (عربیجه) مصر ۱۲۰۱ هجری .
- ۴۶ — اروچ بیگ بیات — «دون ژوان ایرانی» ترجمه مسود رجبا نیاہ تهران . ۱۳۳۸ ش .
- ۴۷ — اسکندر بیگ منشی — «تاریخ عالم آرای عباسی» در ۲ جلد ، تهران ۱۳۳۴ ش .
- ۴۸ — اولیا چلبی — «چلبی سیاحت نامه سسی» ۱ — ۴ — نجی جلدلر ناشر احمد جودت ، استانبول ، ۱۳۱۴ هجری .
- ۴۹ — احمد تاج بخش — «ایران در زمان صفویه» تبریز ۱۳۱۰ شمسی .
- ۵۰ — احسان نوری — «تاریخ ریشه نژادکرد» تهران ۱۳۲۳ شمسی .
- ۵۱ — ادوارد برون — «تاریخ ادبیات ایران» از سعیدی تاجامی جلد سوم ترجمه علی اصغر حکمت ، تهران ۱۳۲۹ ش .
- ۵۲ — انتشارات ایران — «از نشریات کتاب شناسی ملی» ، ۱۳۴۱ ش .
- ۵۳ — احمد راسم — «رسملی خریطه لی عثمانلی تاریخی» ۱ — ۴ نجی جلدلر ، استانبول ۱۳۲۸ — ۱۳۳۰ هجری .
- ۵۴ — بوداق قزوینی — «جواهر الاخبار» لنینگرادا کتوی دولت کتابخانه سسی سیدرین ، ادینا آل یازمالار شعبه س کاتالوق دورن نمره ۲۸۸ ورق ۳۱ — ۱ .
- ۵۵ — بلهچ شیر کود — «القضية الكردية» القاهرة ۱۹۳۰ .
- ۵۶ — پسیان نجف قلی — «ازمهباد خونین فاکرانهای ارس» ، تهران ۱۹۴۹ .
- ۵۷ — جلال الدین منجم محمد یزدی — «تاریخ عباسی» میکرو فیلمندن استفاده ایدلمیشدیر .
- ۵۸ — حاجی زین العابدین شیروانی — بستان السیاحه ، تهران ۱۳۱۵ هجری

- ۵۹- حسن بیگ روملو - «حسن التواریخ» جلد دوم کلکته ۱۹۳۱ مسیحی .
- ۶۰- حافظ ابرو «زبدة التواریخ» اذربایجان سسرر علملر اکادمیاسی ال یازمالاری فوندو نمره ۵۳۶۱ .
- ۶۱- حافظ - «دیوان» تهران ، ۱۲۸۵ هجری .
- ۶۲- حلمی زاده ابراهیم رفعت «صلاح الدین ایوبی» استانبول ۱۸۱۱ میلادی
- ۶۳- حمدالله مستوفی قزوینی - «نزهة القلوب» ، تهران ۱۳۳۶ خورشیدی
- ۶۴- خواند میر (قیاس الدین بن همام الدین) - حبیب السیر فی اخبار افراد البشر ، جلد سوم ، تهران ۱۲۷۱ هجری و تهران ۱۳۳۳ ش .
- ۶۵- خطائسی شاه اسماعیل - «دهنامه» ترتیبه سالان حمید ارسلی ، باکو ۱۹۴۸ .
- ۱۰۲- کاتب چلبی - «جهاننما» قسطنطنیة ۱۲۶۷ هجری .
- ۱۰۴- کاتب چلبی - «فذلکه کاتب چلبی» استانبول ۱۲۸۶ هجری .
- ۱۰۵- کاتب چلبی - «کشف الظنون» جلد اول ، استانبول ، ۱۳۱۰ هجری .
- ۱۰۶- کسروی احمد - «شهریاران گمناه» طهران ۱۳۰۷ ش .
- ۱۰۷- کاتب چلبی - «تحفته الکبار فی السفار البحار» مطبعة بحریة سنة ۱۳۲۹ هجری .
- ۱۰۸- کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی - «مطلع السعدین ومجمع البحرین» لنینگراد آسیا خالقلاری اینستیتوتو ایش نمره ۴۶۶ ب .
- ۱۰۹- «کتاب تاریخ تمدن ایران» بهمکاری جمعی از دانشوران ایران شناس اورویا چاپ شده است ترجمه جواد محیی .
- چاپ تمدن ۱۳۳۹ ش .
- ۱۱۰- اطفی پاشا - «تواریخ آل عثمان» ، استانبول ۱۳۴۰ هجری مجدالدین محمد فیروزآبادی - «قاموس» استانبول ۱۲۷۲ هجری .
- ۱۱۱- میرخواند (میر محمد بن سید برهان الدین خواند شاه - «روضة الصفا» بمبئی ، ۱۲۷۰ هجری .
- ۱۱۲- میرزا بیگ الحسین گنایادی (جونایادی اد) «الصفویه» آذربایجان سسرر علملر اکادمیاسی تاریخ اینستیتوت علمی آرخوی ایش نمره ف ، ۲۶۱۴ .
- ۱۱۳- محمد مردوخ کردستانی - «کتاب تاریخ مردوخ» جلد اول و دوم چاپخانه آتش .
- ۱۱۴- محمدا مکری - «عشایر کرد» تهران ۱۳۳۲ ش .
- ۱۱۵- مینورسکی و. ف. - «سازمان اداری حکومت صفوی» ترجمه مسعود رجب نیا ، تهران ، ۱۳۳۴ خورشیدی .
- محمد امین زکی - «تاریخ الكرد وکردستان» القاهرة ، ۱۹۳۰ .
- ۱۱۶- محمد امین زکی - «تاریخ الكرد وکردستان» القاهرة ، ۱۹۳۰ .

- ۱۱۷- محمد امين زكى - «تاريخ الدول والامارات الكردية» القاهرة ۱۹۴۵ .
- ۱۱۸- محمد امين زكى - «مشاهير الكرد و كردستان» القاهرة ۱۹۴۷ .
- ۱۱۹- محمد امين زكى - «تاريخ السليمانيه و انحائها» بغداد ۱۹۵۱ .
- ۱۲۱- محمد جميل بندي الروزياني - «الشر فنامه» بغداد ۱۹۵۳ .
- ۱۲۲- محمد رشيد الفيل - «الاكراد في نظر العلم» مطبعة الاداب - النجف . ۱۹۶۵ .
- ۱۲۳- محمد جلال - «سلطان سليم ثاني ياخود مظفريت» استانبول .
- ۱۲۴- موسى كاظم پاشوزاده - «عادات اكراد - حيات مملكت» استانبول . ۱۹۲۱ .
- ۱۲۵- نصرالله فلسفي - «زند گاني شاه عباس اول» تهران ، ۱۳۳۴ ش .
- ۱۲۶- نظام الدين شامي - «ظفرنامه» ، بيروت ۱۹۳۷ .
- ۱۲۸- وزير خان - «رسملي و خريطللي كوچوك عثمانلي تاريخي» استانبول ، ۱۲۳۰ هجري .
- ۱۲۹- هرمان اته - «تاريخ ادبيات فارس» ترجمه رضازاده شفق تهران ۱۳۳۷ ش .

- 130- Omar Lutfi Barkan, XV va XVI inç asrlarda Osmanlı İmperatorlugunda ziraı ekonomika va mali esaslari, İstambul, 1943.
- 131- Blochet Eduard, Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothueque nationale par E. Blochet, Paris, 1905-1912, p. 354-395.
- 132- Encyclopedie de Islam, Paris, 1907, v; II.
- 133- Charle Kieu, Catalogue the Turkish Manuscripts, The British Museum, London, 1888, p. 70.
- 134- Schmidt D. A., Journey among brave men, U. S. A., 1964.

لاپه ره ی به که می کتیبه که

АЗƏРБАЙҶАН ССР ЕЛМЛƏР АКАДЕМИЈАСЫ
ЈАХЫН ВƏ ОРТА ШƏРҒ ХАЛҒЛАРЫ ИНСТИТУТУ

М. И. ШƏМСИ

ШƏРƏФ ХАН БИДЛИСИНИН
„ШƏРƏФНАМƏ“ ƏСƏРИ
КҮРД ХАЛҒЫНЫН ТАРИХИ
МƏНБƏЈИ КИМИ

تایه تیتی ژماره له زمانی گوردی دا

د. عبدالرحمن حاجی معروف

بهشی کوردی - کولتیی بهرودده

زانکوی بهندا

بو نیشاندان و تی گیشتنی نه و تایه تیتی به سه ره کی یانه ی له رووی وشه سازی و زانستی زمانه وه پیوه نندی یان به به شه ناخاوتنی ژماره وه هه به له زمانی گوردی دا ، له سه ره تادا هه و ل دده بین نه و کارانه ی هه ر له زووه وه تا کو نه مړو له باره ی نه و کیشه یه وه نووسراون ، هه لسه نگینین و بنرخینین و به راوردبکه ین ، تا له نه نجامی نه و لیکدانه وه و شوین که وتته دا بتوانین به ئاسانی بچینه تیو قوولایی زمانی گوردی یه وه و نه و ریگه یه مان بو خوش بیی ، که نه وه ی دهر باره ی تایه تیتی به کانی ژماره له زمانی گوردی دا راست و زانستی یانه نووسرابی ، و هر بگرین و بیان چه سپینین ، نه وه ی هه له و چه وتیشه ره تی بکه ینه وه و وه لآمی بده ینه وه . . . نه وه ش ، که نه نووسراوه و ناوری لی نه دراوه ته وه و یادداشت نه کراوه ، به پیی توانست لپی بدوین و بیخه ینه سه ر خه رمانی کاری نه و زانایانه ی ، که نه رکی مه زنیان نه نجامی سووره و تووره ی چه ندین پله و قوناخی هه لس و که وتی باری ژیانی هات و نه هاتی میلله ته که مانه .

* * *

ماموستا سعید صدقی کابان له کتیبی « مختصر صرف و نچوی گوردی » دا (ژماره) ی له گه ل به شه ناخاوتنی (ناو) دا باس بگردوه و به جوریک له جوره کانی ناوی له قه له م داوه (۱) .

لەم بەرھەمەدا چوار جۆر ژمارە جیاکراوەتەووە : « ۱ - ژمارەى ئەصلى ؛ ۲ - ژمارەى روتەبى ؛ ۳ - ژمارەى تەوزىمى ؛ ۴ - ژمارەى گەسرى » (ل ۱۲) .

لە باسى ژمارەى بنجى دا ، کە ئەو « ژمارەى ئەصلى » پىوتوووە ، تەنیا ناوى چەند ژمارەىيىكى نووسيووە و ئەووى وتوووە ، کە لە (يەك) مەووە تا (دە) - (يەكان) ؛ لە (دە) مەووە تا (سەد) - (دەیان) ؛ لە (سەد) مەووە تا (ھەزار) - (سەدان) ؛ لە (ھەزار) مەووە تا (ملیۆن) - (ھەزاران) یان پىدەلین (ل ۱۳) ئیتر هیچ تايبەتتى بەكى دى باس نە کردوووە ، واتە - نە لە پرووى رۆتانیانەووە ؛ نە لە پرووى بەکارھینانیانەووە ؛ نە لە پرووى پەیدا بوونیانەووە نەدواووە (۲) .

دەربارەى ژمارەى پلەبى ، کە ئەو بە « ژمارەى روتەبى » ناوى بردوووە ، ھەر ئەوھەندەى باس کردوووە ، کە بە خستتەسەرى (م -) ، (مین) بۆ سەر ژمارەى بنجى پىكدى (ل ۱۳) .

باسى ژمارەى كەرتى - واتە (ژمارەى كەسرى) یىش بریتى بە لە پیناسەىيىكى كورت و چوار نمونە .

وشەكانى وەك « يەك يەك ، دوو دوو ، چوار چوار . . . » ، كە مامۆستا سەعید صدقى و زوربەى نووسەرانى ریزمانى كوردى بە ژمارەى دابەش - « ژمارەى تەوزىمى » دا یان ناوھ جیى سەرنج و دەمەتەقى بە ، چونكە ئەگەر چى ئەو جۆرە وشانە لە دووپات کردنەووى ژمارەى بنجى پىكدین ، بەلام لە ئەنجام دا دەبنە ئاوەلكردار و راست نى بە بە ژمارە دابنرین .

لە كىتیبى « دەستوورى زمانى كوردى » دا ، مامۆستا توفیق وەھبى بەشە ئاخواوتنى ژمارەى بە جۆرىكى ئاوەلناو داناووە و لە ژێر سەرباسى « سیفەتى ژمارەبى » دا لى كۆلیووەتەووە (۳) .

نووسه‌ری ئەم کتییە لە سەرەتادا ژمارە ی بەسەر دوو جۆردا
 دا بەش کردوو و وتووێ : «سێفەتی ژمارە یی دوو چەشنی هەیه : ١ - سێفەتی
 ژمارە یی ئەسلی ؛ ٢ - سێفەتی ژمارە یی پۆتەبی» (ل، ٧٤) ، کەچی کە لە باسی
 ژمارە ی بنجی و ژمارە ی پلە یی بوو تەووە لە لاپەرە (٧٦) دا بە ناوی «ژمارە ی
 کەسری» یەووە لە ژمارە ی کەرتی دواوە . بەم پێی یە لەم بەرھەمە دا سێ جۆر
 ژمارە : (١ - بنجی ؛ ٢ - پلە یی ؛ ٣ - کەرتی) باس کراوە ، دیارە تەبیینی
 باسیک بە ناوی (ژمارە ی تەوزیعی) یەووە ، ئەووە دەگە یەنێ ، مامۆستا وەرکی
 بە پێناسە یە ک دەست پێ کردوو و یە ک دوو نمونە ی بۆ هێناوە تەووە . لە باسی
 باسی ژمارە ی بنجی ، کە ئەو «سێفەتی ژمارە یی ئەسلی» ی پێ وتوووە ،
 بە پێناسە ک دەست پێ کردوو و یە ک دوو نمونە ی بۆ هێناوە تەووە . لە باسی
 تاییە تییە یە کانش دا تەنیا لە دوو خال دواوە ئەویش بە چەند دێرێک .
 دوو خالە کەش ئەمانەن :

١ - هاتنی لە پیش ناووە و مانەووە ناوە کە لە شیوە ی تاکدا .

ب - « ئەگەر ناوە کە بە ناو تەواو کرا پێ ژمارە ی هەر کامێکیان گەرە ک
 پێ سێفەتی ژمارە یی ئەسلی ئەخریتە پیش ئەو ناووە» (ل ٧٤ - ٧٥) .
 لەمە زیاتر هیجی دی باس تە کردوو ، لە گەل ئەووە دا کە ژمارە ی بنجی
 لە گەلێ روووەوە سەرنجی توژەر پادە کیشی و بواری باس کردنی یە کجار
 فراوانە .

نووسه‌ری کتییی «دەستووری زمانی کوردی» لە باسی ژمارە ی پلە یی دا ،
 ئەووە ی یادداشت کردوو ، کە ئەگەر ژمارە ی بنجی کۆتایی بە دەنگی (ۆ ، ئ) ،
 (ئ) بیت ، ئەووە (ی) یە ک لە تیوان ژمارە بنجی یە کە و نیشانە کە دا پەیدا دەبێ .
 راستە ئەو (ی - ی) نیمچە بزوتنە یاری دە ی پێوە لکانی نیشانە ی
 (م - م ، م - م) دەدا بەین ژمارە ی کۆتایی هاتوو بە دەنگی (ۆ ، ئ) یەووە ،

بهلام پئويسته ئه و راستى يهش له پيرنه كه يسن ، كه (ي - ۲)
 نيسچه بزوين به هه مان شيوه له گه ل ئه و ژمارانهش دا پهيدا دهين ، كه كو تايبى يان
 به دهنگى (ا ، و ، ي) ديت ... و پراى ئه و ، ئه و شى باس نه كردوو ،
 (م - م) ددها به ژماره ي كو تايبى هاتوو به دهنگى (و ، ئ) يه و ،
 كه ئه گه ژماره بنجى يه كه كو تايبى به دهنگى (وو) ييت ، نيسچه بزوينى (و -
 W يارىدهدهدا .

ماموستا وهه بى له باسى ژماره ي كه رتى دا باش بو ئه و چوو ، كه
 وشه كانى « سى بهك ، چواريهك ... » وشه ي ليكدراون و ئه م جوړه
 پيئكهاتنهش ته نيا له و ژمارانه دا رهنگ ددهاته و ، كه ژماره ي دووه ميان
 (بهك) ييت ... بهلام ئه گه ژماره ي دووه م ژماره ي (بهك) نه ييت ، ئه و
 ژماره كه رتى يه كه وهك وشه يه كى ليكدراو پهيدا نابى (ل ۷۶) ... بهلام
 ئه و جى سهرنجه ، كه وشه ي « نيو » ي به ژماره ي بنجى داناره و وشه ي
 « نيو » يش به ژماره ي كه رتى (ل ۷۷) . وهك دهزانين « نيو » و « نيوه »
 هه ردوو كيان له دوو بهش به شيك راده گه يه نن . بو نوونه چو ن دهشى
 بو ترى « منداله كه نيو سىوى خوارد » ، به هه مان چه شن ده لو ئى بو ترى
 « منداله كه نيوه سىوه كه ي خوارد » ... جا باس ئه و ئه ي « نيو » ژماره ي
 بنجى ييت و « نيوه » يش كه رتى ، بهلكو باس ئه و يه « نيو » شتى
 (مجرد) راده گه يه نن و « نيوه » يش (مجسم) .

ماموستا نوورى عه لى ئه مين له و كتيبه ي دا كه به ناوى « ريزمانى
 كوردى » يه و بهلاوى كردوو ته وه (۴) ، له سه ريكه وه په پره وى ماموستا توفيق
 وهه بى كردوو و وهك ئه و ژماره ي به جوړيكى ئاوه لناو داناوه . له
 سه ريكى دى يه و له دابهش كردنى دا به ريگه ي ماموستا سه عيد صدقى دا
 روشتوو و وهك ئه و چوار جوړى (۱ - ژماردى ريشه يى ؛ ۲ - ژماره ي
 ته ريبى ؛ ۳ - ژماره ي ته وزيعى ؛ ۴ - ژماره ي كه سرى) ديارى كردوو ...

نووسه‌ری کتیبی «دهستووری زمانی کوردی» و نووسه‌ری کتیبی
 «ریزمانی کوردی» به‌پیتی په‌پیره‌وی کردنی نووسه‌رانی ریزمانی ئینگلیزی
 ژماره‌یان به ئاوه‌لناو داناوه . راسته له زمانی ئینگلیزی دا له یه‌که‌م سه‌نج‌دا
 ره‌نگه‌ وا بیته پیش چاو ، که هاتنی ژماره له‌گه‌ل ناودا وهك Two Boys
 — دوو کور « جیاوازی له‌گه‌ل هاتنی ئاوه‌لناو له‌گه‌ل ناودا » Little Boys
 کوری بچووک» نه‌بی ... به‌لام ئە‌گه‌ر قوول له‌و مه‌سه‌له‌یه وردیبینه‌وه ،
 به ئاسانی هه‌ست به‌وه ده‌که‌ین ، که له تیوان ژماره و ئاوه‌لناودا جیاوازی
 زۆره . ئە‌و جیاوازی‌یه‌ش به‌ پروونی له پتوه‌ندی واتای پارچه‌کانی ژماره‌ی
 پیکه‌وه‌به‌ستراو و پتوه‌ندی واتای پارچه‌کانی ئاوه‌لناوی پیکه‌وه‌به‌ستراودا
 به‌ده‌رده‌که‌وتی . وهك ئاشکرایه ، بۆ پیکه‌یتانی ئە‌و جۆره ژمارانه ، دوو
 ریگه‌ی (کو‌کردنه‌وه) و (لیکدان) باون . به‌لام هه‌رچی پتوه‌ندی واتای
 پارچه‌کانی ئاوه‌لناوی پیکه‌وه‌به‌ستراوه ، له‌سه‌ر بناغه‌ی ئە‌و دوو ریگه‌یه
 سازناکریت . به‌وێنه که ده‌وتری (شینی کال) هیچ ئە‌وه ناگه‌یه‌نی ، که له
 (شین + کال) یاخود (شین × کال) پیکه‌اتبی ... جا بری له نووسه‌رانی
 ریزمانی ئینگلیزی راست نین ، که ژماره‌یان خستووته‌تو به‌شه ئاخاوتنی
 ئاوه‌لناوه‌وه . هه‌رچی هه‌ندی نووسه‌ری ریزمانی کوردی‌یشه ، که لاسایی
 زمانی ئینگلیزی‌یان کردووته‌وه ، ئە‌گه‌ر گوئی نه‌ده‌ینه‌ ده‌رک نه‌کردنیان
 به‌و جیاوازی‌یانه‌ی له زمانی ئینگلیزی و زۆر زمانی دی‌دا له تیوان ژماره و
 ئاوه‌لناودا هه‌یه ، که به‌شیکیمان له‌سه‌ره‌وه باس‌کرد ، خۆ ده‌بوو هه‌ست
 به‌وه بکه‌ن ، که له رسته‌ی کوردی‌دا ئاوه‌لناو به‌دوا ناودا دیت : (ژنی
 جوان) ... به‌لام هه‌رچی ژماره‌یه ده‌که‌وته پیش ناو : (چوار ژن) ...

له‌و پرووه‌شه‌وه ، که مامۆستا نووری‌عه‌لی ئە‌مین ، وهك مامۆستا
 سعید صدقی ژماره‌ی که‌رتی (ئه‌وان واته‌نی — ژماره‌ی ته‌وزیعی) به‌جۆریک
 له ژماره‌ داناوه ، ئە‌وه دوویات ناکه‌ینه‌وه ، که له باسی کتیبی «مختصر

صرف و نحوی کوردی» دا وتوو مانه ، به لکو ته نیا ئه و پرسته به دهخینه پیش چاو - «گۆزه کانم پینج پینج ژمارد» (ل ۱۳۶) ، که مامۆستا نووری عه لی ئه مین کردوو به تی به به لگه . پتیوست ناکا ئه وه ئیسپات بکه یین ، که «پینج پینج» وه سفی کرداری «ژمارد» ده کا ، چونکه نووسه ر خۆی ده لی : «پینج پینج ژماره ی ته وزیعی به ، وه سفی کرداری (ژمارد) ئه کا» (ل ۱۳۷) و دواتریش له به شی ئاوه لکرداردا ئه وه ی دیاری کردوو ، که ئه رکی به که می ئاوه لکردار ، ئه وه یه وه سفی کردار بکا (ل ۱۸۶) .

نووسه ر له ژێر سه ر ناوی «ژماره ی ریشه یی» دا له ژماره ی بنجی دواوه و باسه که ی به پیناسه یه ک دامه زاندوو ، که ده لی : «ئه و ژماره یه یه ، که که رتی تیانی به ، وه ک (یه ک ، هه شت ، په نجا ، دوو)» (ل ۱۳۳) . ناته واوی هه ره دیاری ئه و پیناسه یه له وه دایه ، که مامۆستا نووری وای داناوه ژماره ی بنجی که رتی تیدا نی به ، که چی ته نانه ت به سه رنجی سه ریپی له ژماره بنجی به کانی زمانی کوردی ، ئه وه دیتته به رچاو ، که زوربه ی زۆری ئه و ژمارانه به لای که مه وه دوو که رتیان تیدا به ئه وه ته جگه له (ژماره ی ساده) ، هه روه ها (ژماره ی دارپژراو) و (ژماره ی لیکدراو) و (ژماره ی پیکه وه به ستراو) یش هه یه . به وینه ژماره ی وه ک (هه فتا ، هه شتا . . .) دارپژراون و له مۆرفیمیکی ریشه یی و مۆرفیمیکی وشه دارپژ سازبوون - به واتایکی دی له وشه یه کی ساده (هه فت ، هه شت . . .) و پاشگری (ا -) پیکه اتوون . هه رچی (ا -) شه (ا - ت) ی فارسی کوئه و له کوردیدا (ت) تیدا چوو ژماره ی وه ک (یازده ، دوازه . . . چوارده . . . تۆزده) . . . (دووسه د . . . چوارسه د . . . تۆسه د) یش ، که لیکدراون و له دوو وشه ی ساده ، با بلین له دوو مۆرفیم پیکه اتوون ، دوو جوړن : ۱- به شیکیان ، وه ک (یازده . . . تۆزده) گۆرانی فۆنه تیکی یان به سه ردا هاتوو ؛ ۲- به شه که ی دی یان ، وه ک (دووسه د . . . تۆسه د) هیچ گۆرانیکی فۆنه تیکی یان به سه ردا نه هاتوو .

ژماره‌ی پیکه‌وه به‌ستراویش ، وهك (سه‌د و چوار ، سه‌د و بیست و جهوت...)
له یهك كهوتنی چهند ژماره‌یهك پيك دین و به یاریده‌ی (وی پیوه‌ندی پیکه‌وه
ده‌به‌سترتن .

دوا به‌دوای گهو پیناسه‌یه ، باسی چهند تایبه‌یتتی یه‌کی که‌می ژماره‌ی
بنجی کردوو و نجا له رووی رۆخانه‌وه لیتی دواوه و ده‌لی :

« ژماره‌ی ریشه‌یی دوو بابه‌ته :

۱ - ژماره‌ی ساده . نه‌میش دوو به‌شه :

أ - به‌شیکیان له (۱) هوه ده‌ست پین گه‌کا هه‌تا (۹) وهك (یهك ، دوو ،
سی ، چوار ، پینج ، شش ، جهوت ، هه‌شت ، نو .

ب - به‌شیکشیان سه‌رگرین (عقده) . وهك :

(ده ، بیست ، سی ، چل ، په‌نجا ، شه‌ست ، هه‌فتا ، هه‌شتا ،
نه‌وه‌د ، سه‌د ، هه‌زار) « (ل ۱۳۴) .

به‌شی (أ) ته‌نیا نه‌وانه ناگر نه‌وه که له (۱) هوه ده‌ست پین ده‌که‌ن هه‌تا
(۹) ، به‌لکو گه‌لی ژماره‌ی دیش ده‌گر نه‌وه ، وهك (ده) ، (سی) ، (چل) ،
(سه‌د) ، (هه‌زار) . . . و نه‌مانیش هه‌ر ساده‌ن .

ژماره‌یتکی زۆری به‌شی (ب) ، وهك (ده) ، (سی) ، (چل) ، (سه‌د) ،
(هه‌زار) . . . سه‌رگرینی (عقده) نین و ساده‌ی ته‌واون .

ژماره‌کانی (په‌نجا ، هه‌فتا . . .) ش دارپێژراون . . .

نووسه‌ر له باسی جۆری دووه‌دا ده‌لی :

« ۲ - ژماره‌ی لیکدراو . نه‌میش دوو به‌شه :

أ - ژماره‌ی ئاوێته‌یی . نه‌وانه‌ن که له دوو ریشه‌ی تیکه‌لاو به‌یه‌کتر

پیکه‌هاتوون ، که له (۱۱) هوه ده‌ست پین گه‌کا هه‌تا (۱۹) .

یانگزه ، دوانگزه ، ... پانگزه ...

ب - ژماره‌ی پین بهستی • نه‌وانه‌ن که له دوو پریشه پیک‌دین ، وه
نامرزی (و) نه‌خریته به‌ینیا‌نه‌وه ، بو نه‌وه‌ی که به یه‌کیانه‌وه گری بدا ، وه‌ک:

بیست و چوار ... هه‌شتا و هه‌شت « (ل ۱۳۴ - ۱۳۵) •

لیرده‌دا ویرای نه‌وه‌ی ناوی هه‌ندی ژماره‌ی به شیوه‌ی ناخاوتنی سلیمانی
تومار کردووه ، ناوی ژماره‌ی وه‌ک (دووسهد ، سئ سه‌ده ... تو سه‌ده) یشی
نه‌بردووه و نیشانی نه‌داوه ، که نه‌مانه‌سه‌ر به چ جور تیکن •

له لاپه‌ره (۱۳۵ - ۱۳۶) ش‌دا به ناوی « ژماره‌ی ته‌رتیبی » یه‌وه له
ژماره‌ی پله‌یی دواوه • ناته‌واوی گه‌وره‌ی نه‌م باسه نه‌وه‌یه ، نووسه‌ر وای
Y (ی نیمچه‌بزوین و (ه) ی نه‌بزوین و نه‌هیشتی گرفت و ئاسان‌کردنی
داناوه ، که جگه له (م - مین) ، (یه‌م ، - یه‌مین) و (م - م) ،
هه‌مین) یشی به نیشانه‌ی سازکردنی ژماره‌ی پله‌یی داناوه ... وه‌ک ئاشکرایه ،
ئه‌و (ی) یه‌یان ئه‌و (ه) له‌گه‌ل نه‌سلی نیشانه‌که‌دا نین • (ی -

(ی نیمچه‌بزوین و (ه) ی نه‌بزوین و نه‌هیشتی گرفت و ئاسان‌کردنی
ده‌برین دینه‌ناوانه‌وه ... پتویسته نه‌وه‌ش بلین ، نه‌گه‌ر ژماره‌ی بنجی به‌که
کو‌تایی به بزوینی (وو) بیته ، نه‌وه وه‌ک بزوینه‌کانی دی نیمچه‌بزوینی (ی -

Y (یاریده‌نادا ، به‌لکو نیمچه‌بزوینی) و - W نه‌وه‌رکه
ده‌گریته نه‌ستو ... (ه) سه‌ره‌رای نه‌وه‌ش ماموستا نووری نه‌و نیشانه‌ی
به‌پاشگر داناوه ، به‌لام له راستی‌دا نیشانه‌ن ...

له تیو جوره‌کانی پیکهاتی ژماره‌ی که‌رتی‌دا ، نووسه‌ر ته‌نیا باسی
جوری (چواریه‌ک ، هه‌شتیه‌ک ...) ی کردووه و ناوی نه‌وانی دی :

۱ - به یارمه‌تی پیشه‌ندی (له) ، وه‌ک : له ده‌پینج ... له ده‌یان پینج ...
له ده‌دا پینج ... پینج له ده ... یه‌ک له چلان ... ، ۲ - به هاریکاری

وشه‌ی (له‌سه‌ر) ، وهك : دوو له‌سه‌ر پینج ۰۰۰ ؛ ۳ - به یاریده‌ی
Y (ی) تا کایه‌تی ، وهك : سه‌دی هه‌شت ، سه‌دی چل ۰۰۰ هتد^(۶)

• نه‌بردووو

ئیزافه‌ی (ی) ، وهك : سه‌دی هه‌شت ، سه‌دی چل ۰۰۰ هتد^(۶) نه‌بردووو •

له‌باسی ژماره‌ی کتیبی « آوا ئو ده‌ستورا زمانج کوردی » ی مامۆستا
جگه‌رخویندا^(۷) ، باسی چوار جور ژماره : (۱ - ژماره‌ی بنجی ، که‌ئه‌و
« ژماره‌ی بنگه‌ی » ی پین و تووه ؛ ۲ - ژماره‌ی په‌یی ، که‌به « ژماره‌ی
پوتبی » ی ناو‌بردووو ؛ ۳ - ژماره‌ی دابه‌ش ، که‌ئه‌و ناوی ناوه « ژماره‌ی
پشکی » ؛ ۴ - ژماره‌ی که‌رتی ، که‌ئه‌و به‌ناوی « ژماره‌ی شکه‌ستی » یه‌وه
لیتی دواوه) •

له‌م به‌ره‌مه‌دا سه‌ره‌پرای ئه‌وه‌ی ژماره‌ به‌جۆریک له‌ناو دانراوه ،
هه‌روه‌ها ناته‌واوی و هه‌له‌یه‌کی زۆر و تیکه‌ل کردیتیکی نه‌شاره‌زایانه
به‌رچاوده‌که‌وتی •

که‌م و کورتی و ناته‌واویی باسی ژماره‌ی کتیبی « سه‌ره‌تاییک له‌
فیلۆلۆژیی زمانی کوردی » ی^(۸) مامۆستا محمه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی له‌چه‌ند
خالیک‌دا کو‌ده‌بنه‌وه :

۱ - پیناسه‌ی ژماره‌ به‌جۆریکی وا ساکار و ناریک کراوه - « هه‌ر
یه‌کتی ، له‌هه‌ر ژماره‌یج ، که‌تۆ بته‌وتی ناویکی تاییه‌تی به‌سه‌ردا سه‌پینراوه
۰۰۰ » (ل ۱۷۶) ، که‌نه‌له‌پیناسه‌ ده‌چی و نه‌پیه‌ندی به‌پیناسه‌وه‌هه‌یه •

۲ - له‌دابه‌ش کردنی ژماره‌دا ، که‌چوار جور - « ۱ - ژماره‌ی ساده ؛
۲ - ژماره‌ی لیکدراو ؛ ۳ - که‌رتی ژماره ؛ ژماره‌ی ریزی » (ل ۱۶۷ -
۱۶۸) دیاری کراوه ، رووی رۆنان و واتا تیکه‌ل کراوه ، چونکه‌ دوو جۆری
یه‌که‌م : (۱ - ساده ؛ ۲ - لیکدراو) له‌رووی رۆنانه‌وه‌یه و هه‌رچی دوو

جۆره كەي ديشه : (۳ - كەرتى ؛ ۴ - ريزى) له رووى واتاوهيه . . .
سەرپاي ئەوه له رووى رۆنانهوه جگه له (ساده) و (لیکدراو) ؛
(دارپتزاو) و (پیکهوه بهستراو) يش ههيه . له رووى واتاشهوه و پراي
(كەرتى) و (ريزى) ؛ (بنجى) يش ههيه .

۳ - له باسى دهورى ژماره له رسته دا ئەو ههلهيه كراود ، كه ژماره
ئاوهلئاو دانراوه و ئاوهلئاویش به ناو . . .

... و هه نديكى دى

هه رچى لايه نى باشى ئەم كاره شه ، به تايه تى له دوو خالدا
به ده رده كه وئى :

۱ - ژماره وهك به شه ئاخاوتنىكى سەر به خۆ ته ماشا كراوه .

۲ - وشه ي وهك (يه كه يهك ، دوو دوو . . .) به ژماره ي دابهش

دانه تراوه .

مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەد له كتيبي « پريزمانى كوردى » (۹)

چوار جۆر ژماره : (۱ - ژماره ي بنجى ؛ ۲ - ژماره ي پله يى ؛ ۳ - ژماره ي
كەرتى ؛ ۴ - ژماره ي دابهش) ي جيا كرده و ته وه و ژماره ي پله يى به ئاوهلئاو
داناوه و سى جۆره كەي ديش به ناو .

ئەم نووسەرەش به ههله چووه ، كه وهك مامۆستايان : سه عید صدقى
كابان و نوورى عەلى ئەمین ، وشه كانى (يه كه يهك ، دوو دوو . . . ده ده . . .) ي
به جۆر يك له ژماره داناوه . . . (۱۰) .

خاوه نى كتيبي « پريزمانى كوردى » ، كه ژماره ي پله يى به ئاوهلئاو

داناوه ، ده بوو له باسى ئاوهلئاودا لىي بدوئى . . . ژماره ي بنجى و ژماره ي
كەرتى يش ناو نين و دوو جۆرى ئەو به شه ئاخاوتنه سەر به خۆ يهن ، كه به
ناوى (به شه ئاخاوتنى ژماره) وه ناسراوه (۱۱) .

نووسەر ئەگەرچی باسی هەندی تایهتیتی ژمارەى بنجى کردوو ، بهلام بهشیکى زۆریانی به ههله باس کردوو و ههروهها گهلى تایهتیتی گرنگی دی ههیه ناوی نهپردوون . . . ئەوهی پتر سهرنج رابکیشی ئەوهشه، که زوربهی لیدوانهکانی ئەم باسهی پتر پتوهندی به بیرکارییهوه ههیه و به گهن کیشهی باسه بنههتی به که کراوه ته که رهسته .

له بهر ئەوهی له سههه تادا به ههله نیشانهکانی (که ئەو ئامرازی پینوتوون) ژمارهى پلهی به (م ، مین) داناوه ، بۆیه دواتر له بهردهوامی باسه کهی دا ده که ویتته ههلهی گهوره ترهوه . . . ئەوه ته وای بۆ چوو ، ئەگەر ژماره بنجی به که کوتایی به نه بزوین بیت ، ئەوه له تیوان نیشانه و ژماره بنجی به که دا (٥) پهیدا ده بی . . . خۆ پیتو کوتایی به بزوینیش هاتبی ، ئەو دهمه (به) له جیاتنی (٥) دیت . . . له گهلى شوین دا باسی ئەو جۆره تایهتیتی یانهی زمانی کوردیمان کردوو ، بۆیه به کورتی ده لێین ئەمه له گهلى هیچ یاسا و دهستووریکى فۆنه تیکى زمانی کوردی دا ناگونجی .

له لاپه ره (١٩ - ٣١) ی کتیبی پۆلی چواره می ئاماده بی دا (١٢) به ناوی ئاوه لئاوی ژماره بی به ره ، سێ باس ده بینرێ : (١ - ئاوه لئاوی ژماره ی بنجی ل ١٩ - ٢٢ ؛ ٢ - ئاوه لئاوی ته رتیبی ل ٢٣ - ٢٦ ؛ ٣ - ئاوه لئاوی که رتی ل ٢٧ - ٣١) . لێره دا ئاشکرا ئەوه ده بینین ، که ژماره به جۆر تیک له ئاوه لئاو دانراوه .

باسی ژماره ی بنجی ئەم کتیبه ، به زۆری وهك ئەوهی کتیبی «ریزمانی کوردی» ی مامۆستا نووری عهلى ئەمین وایه (١٣) ، به تایه تی رووی رۆنانهوه ، که و تراوه :

«ژماره ی بنجی ساده یه یا ئیکدهر :

١ - ساده له (١) هوه ده ست پین ته کات هه تا (٩) . به ژماره ی (ده) ، بیست ، چل ، په نجا ، هه شتا . . . ده گوتریت (سه ره گرێ) .

ب - لیکدراویش ، یا له دوو ژماره‌ی بنجی ټیکه‌ل ټیک دیت ، وهک
(پانزده ... شانزده ... هه‌قده ...) یا له دوو ژماره‌ی بنجی ، که به
بوڼه‌ی نامرزی لیکدهری (و) ده‌دریته دم په‌کتر ، وهک :

بیست و چوار ، چل و هه‌شت « (ل ۲۰) .

لیره‌ش‌دا دیسان ده‌لین : بو ده‌بی نه‌نیا له (۱) هوه تا (۹) ساده‌بن .
(ده) یا خود (سی ، چل ، سه‌ده ...) بو ده‌بی (سه‌گری) بن و جیاوازی‌یان
له‌گه‌ل (۱) تا (۹) چی په ؟ ... خو (په‌نجا ، هه‌شتا ...) ساده‌بن و
داریژراون و جیاوازی‌یان له‌گه‌ل (ده ، سی ، چل ...) دا هه‌یه .

له باسی ژماره‌ی لیکدراویش‌دا هه‌ندی ناته‌واوی و هه‌له ده‌بینی :
راسته (پانزده ... شانزده ... هه‌قده ...) لیکدراون ، چونکه
بوونه‌ته یه‌ک وشه ، به‌لام ژماره‌ی وهک (بیست و چوار) یان (چل و هه‌شت)
به هیچ چه‌شنيک راست نی‌به به لیکدراو دابریڼ ، چونکه نه‌بوونه‌ته یه‌ک
وشه و وهک هوه وایه بوتری (به‌هار و زستان) ؛ (ژن و پیاو) ؛ (سلیمانی و
هه‌ولیر) ... سه‌ره‌رای هوه باسی چویتی ټیکه‌اتی ژماره‌کانی (دووسه د ،
سی‌سه د ... نوسه د) نه‌کراوه ، بو په‌اشکرا نی‌به ، که هه‌مانه ده‌که‌ونه چ
به‌شیکه‌وه .

نوسه‌رانی هم کتبه له باسی ناوه‌لناوی پله‌یی‌دا ده‌لین :

« لهو ناوه‌لناوه بنجی‌بانه‌ی که کوتایی‌یان به‌پته ده‌نگی (واته
کونسونانت - هه‌وره‌حمان) دیت به‌پاشگری (- م) و (- مین) دروست
ده‌کریت ، به‌لام هه‌و ناوه‌لناوه بنجی‌بانه‌ی که کوتایی‌یان به‌پته بزویڼ دیت به
پاشگری (- م) و (- مین) دروست‌ده‌کریڼ « (ل ۲۴) . له‌م چند
دیږه‌دا گه‌لې هه‌له‌کراوه :

۱ - هه‌و جوړه وشانه ناوه‌لناو ښ و ژماره‌ن .

- ۲ - کۆتاییان به پیت نایهت ، به لکو به دهنگ کۆتاییان دیت .
- ۳ - ئەو زیاددی یه ی دهخریتته سهریان پاشگر نیه و نیشانه یه .
- ۴ - نیشانه کان (- یه م) ، (- یه مین) نین و (- م) ، (- مین) ن .
- هه رچی ئەو (ی) یه شه یاریده دهره .

له باسی ژماره ی کهرتی (ئەوان واتهنی - ئاوه لئاوی کهرتی) یشدا ، له گه ل ئەوه دا که ههندی جۆری باو و په سه نی زمانی کوردی یان ناونه بردوووه ، که چی شتی نه سازی وهک (سی هه شت یهک) یان کردوووه ته نموونه ، که وا پێ ده چی له م سالانه ی دواپی دا دروست کرابی .

مامۆستا صالح سهین سه سن پشه ری له کتییی « کورته یهک له ریزمانی کوردی » (ل ۳۸ - ۴۰) دا (۱۴) ، ئە گه رچی پیناسه ی ژماره ی نه کردوووه و گه لێ تاییه تیی گرنگی ژماره ی بنجی یادداشت نه کردوووه و باسی ژماره ی پله یی نه کردوووه و وهک جۆریکی ژماره جیای نه کردوووه ته وه و (۱۵) له به شی رۆنانی ژماره دا باسی ژماره ی (۱۱) تا (۱۹) ی نه کردوووه . به لام له گه ل ئەوه شدا ، به رای ئیمه تا راده یهک لیکۆ لینه وه ییکی سه رکه وتوووه ، به تاییه تی له دوو پرووه وه .

۱ - ژماره ی به به شه ئاخاوتنیکی سه ره به خۆ داناوه .

۲ - له بواری رۆناندا باسی ژماره ی باشتر له نوو سه رانی دی ریزمانی کوردی کردوووه .

له به شیک له و کاره زمانه وانی یانه دا که کوردناسانی سوؤ قیت : ده قه ناتنی کوردۆ ، ده چه رکه زی به کو ، ده که ریمی ئە یوو بی و ده ئی . ئا . سمیرتۆ فا ، ده مه کسیممی خه مو ، ده ر . ل . تسابۆ لۆ ف ، ده زاری یووسف . نووسیویانه ، چاومان به باسی ژماره ده که وی :

ده قه ناتنی کوردۆ له کتییی « ده ستووری زمانی کوردی » (۱۹۵۷) دا (۱۶)

ژماره‌ی به‌سەر شەش جۆردا دابەش کردوو: ۱ - ژماره‌ی بنجی ؛ ۲ -
 ژماره‌ی پله‌یی ؛ ۳ - ژماره‌ی که‌رتی ؛ ۴ - ژماره‌ی لیکدەر ؛ ۵ - ژماره‌ی
 ئاوه‌لکرداری ؛ ۶ - ژماره‌ی دابەش . هەرچی له‌ کتییی « دەستووری زمانی
 کوردی (به‌ که‌ره‌سته‌ی دیالیکتی کرمانجیی ژووورو و خواریو »
 (۱۹۷۸ ش‌دايه (۱۷) باسی پینج جۆری کردوو: ۱ - ژماره‌ی بنجی (ل ۸۷ -
 ۸۹) ؛ ۲ - ژماره‌ی پله‌یی (ل ۸۹ - ۹۰) ؛ ۳ - ژماره‌ی دابەش (ل ۹۲) ؛
 ۴ - ژماره‌ی لیکدەر (ل ۹۲ - ۹۳) ؛ ۵ - ژماره‌ی که‌رتی (ل ۹۳ - ۹۵) .

جیاوازی بوونی شەش جۆر ژماره‌ له‌ کتییی یه‌که‌مدا و پینج جۆر له
 کتییی دووه‌مدا ، ئەوه‌یه‌ که‌ له‌ کتییی یه‌که‌مدا به‌ناوی (ژماره‌ی
 ئاوه‌لکرداری) یه‌وه‌ جۆریک ژماره‌ جیاکراوه‌ته‌وه‌ ، که‌ له‌ کتییی دووه‌مدا
 ئەو سه‌رباسه‌ نی‌یه‌ . به‌لام راستی‌یه‌ که‌ی ئەوه‌یه‌ ، که‌ ئەو جۆره‌ ژماره‌یه‌ له
 کتییی دووه‌مدا خراوته‌ سه‌ر باسی (ژماره‌ی لیکدەر) . به‌ هه‌ر حال
 جۆره‌کانی ژماره‌ لای مامۆستا کوردۆ پینج بن یان شەش ، ئەو راستی‌یه‌
 ناگۆرێ ، که‌ جگه‌ له‌م سێ جۆره‌ : (۱ - ژماره‌ی بنجی ؛ ۲ - ژماره‌ی پله‌یی ؛
 ۳ - ژماره‌ی که‌رتی) ، ئەوانی دی ناکه‌ونه‌ به‌شه‌ ئاخاوتنی ژماره‌وه‌ . . .
 راستی‌یه‌ که‌ی ئەوه‌یه‌ ، به‌شیکیان ئاوه‌لکردارن و بریکیان ئەنجامی هه‌ندی
 هه‌مه‌لیاتی حیسابین . . . جائیمه‌ به‌پێوستی نازانین باسی ئەو شته‌ لاوه‌کی‌یا نه
 بکه‌ین ، بۆیه‌ وه‌لاوه‌یان ده‌پین و دیننه‌ سه‌ره‌له‌سه‌نگاندنی باسی سێ
 جۆره‌ راسته‌قینه‌ که‌ . له‌ به‌ر ئەوه‌ش که‌ کاری هه‌ره‌ گه‌وره‌ و دیار و زانستی
 ده‌قه‌ناتی کوردۆ کتییی « دەستووری زمانی کوردی (به‌ که‌ره‌سته‌ی
 دیالیکتی کرمانجیی ژووورو و خواریو) » و تیییدا به‌وردی و دوور و
 درێژی له‌ ژماره‌ (ل ۸۶ - ۹۹) ی کۆلیوه‌ته‌وه‌ ، ده‌یکه‌ نه‌ که‌ره‌سته‌ و
 سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کیی ئەم باسه‌مان .

شایانی باسه‌ ، که‌ ده‌ کوردۆ گه‌لێ پووی به‌شه‌ ئاخاوتنی ژماره‌ی له‌

ههردوو دیالیکتی سه ره کیی کوردی - کرمانجیی ژوووو و کرمانجیی
خواروو دا روون کردوو تهوه و زانیاری باش و نوئی تو مار کردوو و به
شیوه ییکی زانستی یانه کۆلیوه تهوه، به لام ناوه ناوه تیکه ل کردن له کاره که ی دا
دهیینری و ههروه ها گه لای لایه نی گرنگیش هه ن باس نه کراون :

بۆ نمونه ، نووسه ره له پرووی پۆنانه وه له (ژماره ی بنجی) نه دواوه و
هیچ تایه ییکی نه وتوی نه م جو ره ژماره یه ی باس نه کردوو ناته واوی
دیاریش به تایه تی له وه دایه ، که فۆرمی هه ندی ژماره ی به هه له تو مار کردوو :

له کرمانجیی خواروودا به رانه ر ژماره ی (۱۲) نووسیویتی : «دۆزده»
(ل ۸۷) ، که راستی به که ی (دوازده) به . به رانه ر (۱۷) نووسیویتی
«حه وتده» (ل ۸۷) ، که راستی به که ی (حه فده) به . به رانه ر (۵۰)
(۵۰) نووسیویتی «پینجی» (ل ۸۸) ، که راستی به که ی (په نجا) ؛ به رانه ر
(۹۰) نووسیویتی «نه وید» (ل ۸۸) ، که راستی به که ی (نه وه د)

هه رچه نده ده کوردۆ له باسی ژماره ی پله یی (ل ۸۹ - ۹۰) دا نیشانه
سه ره کی به کانی (م - ۵) ، (م - ۵) ، (م - ۵) و هه ندی نیشانه ی دی باس
کردوو ، که ده چنه سه ر ژماره ی بنجی و ده یانکه نه پله یی ، به لام ناوی
نیشانه کانی (م - ۵) ، (ومی) نه بردوو له باسی ژماره ی که رتی
(ل ۹۳ - ۹۵) یش دا ناوی پیکه اتنی (سی به ک ، چواریه ک) ی نه بردوو ،
که شیوه ی هه ره دیار و باوه .

له به ره مه زانستی به کانی به ره له سالانی هه فتای ده چهر که زی به کۆدا
گرنگی به باسی ژماره دراوه (۱۸) . سالی ۱۹۷۳ یش له کتیبی «زمانی
کورده کانی سو فیت» دا (۱۹) باشتر لپی دواوه . مامۆستا به کۆ له م کتیبه ی
دوایی دا له سه ر بناغه ی که ره سته یه کی زۆری به شه دیالیکته کانی کوردی
سو فیت و به راورد کردن له تیوانیان دا زانیانه و شاره زایانه له ژماره ی
کۆلیوه تهوه و چوار ده سته ی دیاری کردوو : «۱- ژماره ی بنجی» (ل

۱۲۶ - ۱۳۴) ؛ «۲- ژماره‌ی پله‌یی» (ل ۱۳۴ - ۱۳۶) ؛ «۳- ژماره‌ی
کهرتی» (ل ۱۳۶) ؛ «۴- ژماره‌ی دابه‌ش» (ل ۱۳۷) .

جیاگردنه‌وه‌ی جۆره‌کانی ژماره‌ لای ده به‌کۆ ههر وه‌ك مامۆستایان :
سه‌عید صدقی و نووری عه‌لی ئەمین . . . وایه ، ئەوه‌ته ئەمیش چوار
جۆر ژماره‌ی دیاری کردووه و چه‌شنی چوارده‌م - «ژماره‌ی دابه‌ش» ، که
ژماره‌ نی‌به ، به‌ جۆریک له ژماره . . . له پرووی رۆنانی ژماره‌کانیشه‌وه
وه‌ك ده کوردۆیه - واته‌ ئەو باسه‌ گرنگه‌ی خستوووه‌ته‌ پشت گوئی .

هه‌له‌یه‌کی دیاری ئەم به‌ره‌مه‌ له باسی شیوه‌ی ئەو نیشانه‌دایه ، که
یاریده‌ی پیکه‌ینانی ژماره‌ی پله‌یی ده‌ده‌ن . مامۆستا چه‌رکه‌زی به‌کۆ
(- وۆم) و (وۆمی) و (یۆم)یشی له‌گه‌ل (- وۆم) و (وۆمی) داناوه (ل
۱۳۴ - ۱۳۵) ، به‌لام ئاشکرا دیاره‌ که (و)ی سه‌ره‌تای (- وۆم) و (وۆمی)
نیمچه‌ بزوتنه‌و پتویست هیناویه‌تی به‌ ناوانه‌وه‌و له‌گه‌ل ئەسلی نیشانه‌کاندا
نهایه - واته‌ نیشانه‌کان (- وۆم) و (وۆمی) ن ، نه‌ك (- وۆم) و (وۆمی) . . .
هه‌رچی (- یۆم)یشه‌ دیسان هه‌ر (- وۆم)ه‌ و (ی)یه‌که‌ی سه‌ره‌تای نیمچه‌ بزوتنه‌و
له‌ ئیوان دوو بزوتن دا په‌یدا بووه .

ده‌ که‌ریسی ئەیووبی و ده‌ ئی . ئا . سمیرتۆقاش له‌ کیتی «دیالیکتی
کوردی موکری» دا^(۲۰) چوار جۆر ژماره‌ : (۱- ژماره‌ی بنجی ؛ ۲- ژماره‌ی
پله‌یی ؛ ۳- ژماره‌ی کهرتی ؛ ۴- ژماره‌ی دابه‌ش)یان دیاری کردووه .
له‌باره‌ی باسی ژماره‌ی بنجی) ئەم به‌ره‌مه‌وه‌ سه‌رنج بۆ چه‌ند خالیک
پاده‌کیشم :

- ۱ - گه‌لی تاییه‌بیتی ئاشکرای ئەو به‌شه‌ دیالیکته‌ یادداشت نه‌کراوه .
- ۲ - له‌ پرووی رۆنانی ژماره‌کانه‌وه‌ هیچ لیدوایتیک به‌رچاو ناکه‌وئی .
- ۳ - ئەوه‌ وتراوه ، که ژماره‌ی (یه‌ك) وه‌ك پاشگری (- یك)

به درده كه وئى ، كه چى په نجه بو ئه وه رانه كيشراوه ، كه (ئى) كورت كراوهى ، - ياك) يش هه يه .

نووسه رانى ناوبراو له باسى ژماره ي پله يى (ل ٥٤ - ٥٥) دا وا راده گه يه نن ، كه له ژماره ي (ئو) ژماره ي پله يى به ياريدى پاشگر (راستر نيشانه - ئه وره حمان) ي (- يم) سازده بي « (ل ٥٤) . بهر له هه رشت ئه وه روون ده كه يه وه ، كه وشه ي (ئو) كوئايى به بزوين هاتووه و نيشانه ي (- يم) يش به بزوين دهست پي ده كات . جا ده زانين كه دوو بزوين پينكه وه نايه ن و ئه يووبى و سمير ئوفا خووشيان له زور شوينى كتيبه كه يان دا ئه و راستى به يان وتووه . . . وئراى ئه وه ئاشكرا دياره وشه ي (ئو) ، كه بزوينى (و) كوئايى به تى ، وهك ئه و وشانه ي به (ا ، ئ ، ي ، ه) كوئايى يان دئى مامه له ي ده كرتى و دهوترى (ئويه م) .

هه ر له م به شه دا ئه وشيان وتووه ، كه : «ئه و ژمارانه ي كوئايى يان به دهنگى بزوين دئت (جگه له ئو) ، كاتى نيشانه ي (- م ، - ه م) يان دهخرته سه ر ، له تيوان كوئايى ژماره كان و سه ره تاي وشه كان دا نه بزوينى (ه) يان (ي - ٧) په يدا ده بي « (ل ٥٤) .

له م باره يه وه ده ئين :

١ - نه بزوينى (ه) له زوودا نه بووه و تازه هاتووه ناوانه وه و له لاوه هئراوه . ئه مپوش كه به كاردئيرى ، ته نيا بو ئه و ژمارانه نى به ، كه كوئايى يان به دهنگى بزوين دئى ، به لكو بو تيكراى ژماره كانه - واته بو ئه و ژمارانه شه ، كه به نه بزوين كوئايى يان دئت . به وينه چوون دهوترى (سى هه م) ، به هه مان شيوه ده شوترى (چوار هه م) .

٢ - هه رچى نيمچه بزوينى (ي - ٧) يشه راست نى به بو تيرى ده چيته سه ر هه موو ئه و ژمارانه ي كوئايى يان به بزوين دئى ، چونكه ئه وه ته

ژماره‌ی (دوو) کوتایی به بزوتن دی و ناشی (ی - ی - ی) ی بخریتته سهر
- واته ناوتری (دوو یهه) •

د. مه کسیمی خه مۆ له و کاره زانستی یه‌ی دا ، که به‌ناوی « زمانی
گورده‌کانی بادینانی کوردستانی عیراق » هوه بلاوی کردۆته‌ود (٢١) ، زۆر
به کورتی له به‌شه ئاخاوتنی ژماره دواوه (ل ٣٣٤ - ٣٣٥) • ئەمیش وه‌ک
گه‌لی ریزمان نووسی دبی کوردی ، ژماره‌ی به‌سهر چوار جۆردا : (١ -
بنجی ؛ ٢ - پله‌یی ؛ ٣ - که‌رتی ؛ ٤ - دابه‌ش) دابه‌ش کردووه • له‌م به‌ره‌مه‌دا
باسی ژماره نه‌ک ههر به کورتی کراوه و به لاپه‌ره‌یه‌ک کوتایی پی‌هینراوه ،
به‌لکو ئەو زانیاری یانه‌ش که تۆمارکراون ته‌واو سادهن • به‌وینه له باسی
(ژماره‌ی بنجی) دا له‌وه زیاتر که ناوی ژماره‌ی یه‌کان - (١ تا ١٠) و ده‌یان
- (٢٠ ، ٣٠ ، ٤٠ ، ٥٠ ، ٩٠) و سه‌دان - (٢٠٠ ، ٣٠٠ ، ٤٠٠ ، ٩٠٠) و وشه‌ی
(هه‌زار) و (دوو هه‌زار) تۆمارکراوه ، هه‌یچی دی باس نه‌کراوه ••• یاخود له
باسی (ژماره‌ی پله‌یی) دا ههر ئەوه‌نده وتراوه ، که له به‌شه دیالیکتی بادینان دا
(- ی) ده‌چیتته سهر ژماره‌ی بنجی و ده‌یکاته ژماره‌ی پله‌یی •••

د. پ. ل. تسابۆلۆف له کتیی « له‌باره‌ی مۆرفۆلۆژیی زمانی
کوردی یه‌وه » دا (٢٢) باسی (ژماره‌ی بنجی) و (ژماره‌ی پله‌یی) کردووه
(ل ٣٣ - ٣٦) •

پرووی باش و سهرکه‌وتووی ئەم کاره به‌تایبه‌تی له‌وه‌دایه که له‌سهر
شیوازیکی زانستی و به‌راوردی میژرووی نووسراوه و به‌شیکی زۆری ئەو
ژماره‌ی زمانی کوردی و زمانه ئێرانی یه نوێکانی دبی خستۆته ژێر ته‌ئسیری
ناوه‌پراست و ••• دا به‌راوردکراون • ناته‌واوی دیاریشی ئەمانه‌یه :

١ - نووسهر له‌وه‌دا راست نی‌یه ، که شیوه‌ی پیشکه‌وتنی هه‌ندی
ژماره‌ی زمانی کوردی و زمانه ئێرانی یه نوێکانی دی خستۆته ژێر ته‌ئسیری
پیشکه‌وتنی زمانی فارسی یه‌وه •

۲ - پیتویست بوو باسی ئەو ژمارانەش بکات ، که ئەدوا (۱۰) هوه دین و
ئەدەببۆر لیکۆلینەوهی له ژمارە ی بنجی زمانی کوردی ته نیا بریتی یی له
لیدوان له ده ژمارە ی سەرەتا .

۳ - له باسی ژمارە ی پله یی دا (- هه) ی به نیشانه ی سەرەکی داناو ،
به لām راستی به که ی ، ئەوه یه که ئەو (- هه) له زمانی کوردی دا بووه به
(م -) . . .

۴ - دەر بارە ی تایه پیتی به کانی ژمارە ی بنجی و ژمارە ی پله یی هیچی
نەوتوو و سەرەرای ئەوهش ناوی ژمارە ی که رتی نە بردوو .

• د زاری یوسف له کتیی «دیالیکتی سلیمان زمانی کوردی» (ل ۶۵ -
۶۸) دا (۲۳) دەر بارە ی ژماره زانیاری باشی تو مار کردوو . به وینه :

۱ - ئەوه ی یادداشت کردوو ، که له زمانی کوردی دا ژمارە ی بنجی

کاتی چه ندیتی ناویک راده گه یه نی ، له پیش ناوه که وه دیت (ل ۶۵) .

۲ - له وه دواوه ، که ژمارە ی (یهک) زۆر جار له گه ل ناودا له شیوه ی

نیشانه ی (یک) دا دیت (ل ۶۶) . ۳ - له باسی ییکه اتنی ژمارە ی

که رتی به یاریده ی نیشانه ی ئیزافه ی (ی) دا ئەوه ی دیاری کردوو ، که

(ی) به که به ژمارە ی یه که مه وه ده لکی (ل ۶۷) .

۴ - له پرووی پۆنانه وه له ژمارە ی کۆلیوده وه (ل ۶۵) . . . و

هه ندیکی دی .

ئه گه رچی نووسەر تیکرا له لیکۆلینەوه ی ژماره دا سەر که وتوو ، به لām

له گه ل ئەوهش دا هه ندی ناته واوی و هه له له باسه که ی دا ده ییتری . بۆ سوونه :

۱ - نووسەر له وه دا راسته ، ئەگه ر له پیش ژماره وه ئاوه لکرداری

«نزیک» بیت ، ئەوه ژماره که واتای ته قریبی وه رده گری (ل ۶۶) ، به لām وه که

ئاڭشكرايه قالبى (نزىكى) ، (نزىكهى) يش ههيه و ده زارى يادداشتى
 نه كردوون . كهچى له سهرىكى دى يهوه «نزىكه» و «ههتا» ي له تهك
 «نزىك» دا داناوه ... وهك هه موو ده زانين ، شىوهى «نزىكه» به كارنايهت و
 وشهى «ههتا» ش ئه و دهوره نابىنى ... به لام ئه وه ته وشهى «دهور و بهرى»
 ههيه ، كه ئه و ئه ر كه به جى دىنى و نووسه ر به لاي دا نه چوه .

۲ - به لى باش بو ئه وه چوه ، كاتى ژمارهى (يهك) دهورى ناو دهىنى
 نىشانهى (يك) ي نه تاساوى پىوه دهلكى ، به لام ده بوو نىشانهى
 (ئى) يش له پىر نه كات .

۳ - ده زارى هه موو ژماره ده پى به كانى (ده ، بىست ... هفتا ...
 نه وه د) ي به ساده داناوه (ل ۶۵) . وهك پىشتر روونمان كرده وه ، ژماره
 ده پى به كان جگه له ساده ، دارى ژراو و لىكدر اويشيان تىدايه .

۴ - نووسه ر له باسى ژمارهى پله پى دا به هىچ چه شنىك له و دوخه
 نه دواوه ، كه ژمارهى بنجى كو تايى به بزوينى (ا ، ئى ، ي ، و ، ه) دىت و
 نىمچه بزوينى (ى - Y) په يدا ده بى ، يا خود كه به بزوينى (وو) ش ته واو
 ده بىت نىمچه بزوينى (و - W) ده بىته يارى ده ده ر .
 ... و هه ندىكى تر .

ئه گه ر بو باسى ژماره ئاورىك له و كارانهش بده پنه وه ، كه به زمانه
 رۆژئاوا پى به كان له بارهى زمانى كوردى يه وه نووسراون ، به داخه وه شتىكى
 ئه و تو مان ده ستگىر نابى بو ئه م لىكۆ لىنه وه يه مان كه لكى لى وه ربگرىن و
 بىخه ينه سه ر خه رمانى لىدوا نه كه مان ... چونكه له به شىكىان دا ئه و باسه
 نابىنى و له به شه كهى دىش دا (جگه له كىبى)

Manuel De Kurde - Dialecte Sorani

د . جويس بلو (۲۴) لىدوا تىكى كورتى سهرىبى كراوه .

بو نمونه :

دە ئەرنست مەکارۆس لە کتیبی «پێژمانی کوردی» دا (٢٥) بە هیچ
 چەشنێک دەربارەى ژمارە نەدواوە ٠٠٠ دە مەگەزى لە لاپەرە (٧١ - ٧٢) و
 (١٦٠ - ١٧٠) ی ئەو کتیبەى سالى ١٩٦١ لەبارەى پێژمانى کوردى یەو
 بلاوى کردوووەتەو (٢٦) ، بە کورتى لە (ژمارەى بنجى) و (ژمارەى پلهى)
 دواوە و هەموو باسەکەشى تەنیا بریتى یە لە ناوى هەندى ژمارەى بنجى لە
 بەشە دىالیکتەکانى سلیمانى و بنگرد و پۆدەر و موکرى ٠٠٠ سوورچى و
 ئاکرى و نامیدی و زاخۆ ٠٠٠ دا و پیکهاتنى ژمارەى پلهى بە یاریدەى
 نیشانهى (- م ، - مین) و (- ئ) .

دە جۆیس بلۆ لە لاپەرە (٧٩ - ٨٥) ی کتیبى ناوبراودا تا پادەیهک
 باش لە (ژمارەى بنجى) و (ژمارەى پلهى) و (ژمارەى کەرتى) دواوە و
 نمونە و بەلگەى لەبارى هیناوەتەو و هەندى تايهتیتى بانى باس کردوووە ٠٠٠

بەم شیوەیە - واتە دواى کەمى نیشاندانى ئەوەى چى لەبارەى ژمارەو
 لە زمانى کوردى دا نووسراوە - دەتوانین ئەم ئەنجام و تیبینى یانە بخهینه
 پیش چاو و تايهتیتى یەکانى ژمارە لە زمانى کوردى دا باس بکەین :

بەشیک لە نووسەران (ژمارە) یان لە گەل بەشە ئاخاوتنى (ناو) دا -
 باس کردوووە و بە جۆریک لە جۆرهکانى ناویان لە قەلەمداوە ، وەك : سەعید
 صدقى کابان ، جگەر خوین ٠٠٠

هەندیکیش بە جۆریک لە ئاوەلناویان داناوە ، وەك : توفیق وەهبى ،
 نوورى عەلى ئەمین ٠٠٠

بریکیش مامەلەى بەشە ئاخاوتنیکی سەر بەخۆیان لە گەل کردوووە ،

وهك : محمه دهمين هوراماني ، صالح حسين حسن ، ده قه ناتي
كوردو ...

چون به هيچ جورتيك ناتوانين راي نهو نووسه رانه وهر بگرين ، كه له بهر
رووناكيي ريزماني عه ره بي ژماره يان به ناو له قه له م داوه ، هه ر به و چه شنه
راي نه وانهش كه له سه ر شيوازي چاولي كه ربي زماني ئينگليزي ژماره يان
به ناوه لئاو داناو ، به لامانه وه په سه ند ني به ، چونكه ئاشكرايه ، ژماره وهك
به شه ئاخاوتنيك خاوه ني خاسيه تي واتاي ژماره يه به گشتي ، كه وهك
ديارده بيكي تايه تي - واته وهك ژماره به تهنيا يان ژماره ي شتيك ... واتاي
گشتي نه م به شه ئاخاوتنه له خاسيه تي ريزماني دا رهنك ده داته وه . ويرا ي
نه وه ژماره له رووي بيكه اته وه خاوه ني تايه تيني بيكي ديار ي كراوي
وه هايه ، كه له به شه ئاخاوتنه كاني دي جيا ده كاته وه ... بو گه يان دني واتاي
ژماره له سيسته مي به شه ئاخاوتني ژماره دا ريگه ي نه و تو به كار دي تري ، كه
له سيسته مي به شه ئاخاوتني ناودا به كار ناهي تري . نه م تايه تيني يانهش
خاسيه تي ژماره ديار ي ده كهن و وهك به شه ئاخاوتنيكي سه ر به خو جيا ي
ده كه نه وه و نيشاني نه وه ده دن ، كه راست ني به بخريته به شه ئاخاوتني
ناوه وه ... نه گه ر له زماني ئينگليزي دا بتوانين نه و چند ويكچوونه
ريزماني به كه مه ي بيوان ژماره ي پله يي و ناوه لئاو به به لگه ي داناني ژماره ي
پله يي به ناوه لئاو وهر بگرين ، نه وه به هيچ چه شنيك ناتوانين نه و رايه ي
هه ندي نووسه ران په سه ند بكه ين ، كه ژماره ي بنجي يش به ناوه لئاو له
قه له م ده دن . نه گه ر له زماني ئينگليزي دا له بيوان ژماره ي پله يي و ناوه لئاودا
كه مي ويكچووني ريزماني هه بي ، نه وه له زماني كوردي دا نه و ويكچوونه
زور كه متره ...

به شه ئاخاوتني ژماره نه و كومه له وشه يه يه ، كه وا نه ركي ته جريدي
ناوي ژماره (يهك + دوو = سئ) ده گه يه ني ، يان چه نديتني به سه ريه كه وه

(چوار هرمن) ، ياخود كه رتيكي شتي ديارى كراوى هاوړه گهز (سځ په كى
گه نمه كه) نشان ددهات . يان پلهى شتيك له ريزدا (نهومي دووهم) ديارى
ده كا .

له باسى ژماره دا پتويست ده كا جاريكى ديش به تايه تي نه وه
دوو پات بكرته وه ، كه نه وهى له ديارى كړدى گروو پي وشه دا گرنه گه و
له سر بنه ماي دابهش ده كړين به سر به شه ناخاوتنى جياوازدا ، نه وه يه كه
پتويسته پتو وندي هاو خاسيه تي ريزماني له تيوان وشه كاني هر گروو پيك دا
هه پي . وا پتويست ده كا گرنه گيكي ته واو بهم لايه نه بدرئ . ليرمدا په نجه
بو نه وه راده كيشين ، كه هه ندي جار نه لايه نه له بهرچاو ناگرن و ته نيا
له رووي خاسيه تي واتاوه به شه ناخاوتنى ژماره جياوه كه نه وه و وهك وشه پيك
كه واتاي ژماره بدات يان پلهى ژماره رابگه يه نئ ، ديارى ده كهن . به و پي يه
هه ندي وشه كه واتاي ژماره يان تيدايه ، ده كه ونه نه به شه ناخاوتنه وه ،
به لام له راستي دا نه و جوړه وشانه ته نيا واتاي ژماره يان تيدايه ، ده نا ژماره
نين ، به و تينه نه گه ر ته ماشاي وشه كاني «حفته» ، «سه ده» . . . و «حفت» و
«سه د» بكه ين ، ده بينين هر چه نده له هه ردوو ده سته دا وهك يهك مانساي
ژماره هه يه ، به لام له رووي خاسيه تي ريزماني به وه جياوازي له تيوان يازدا
هه يه و سر به به شه ناخاوتنى جياوازن .

له راستي دا له باري خاسيه تي ريزماني به وه وشه ي «حفته» و هه روه ها
«سه ده» ش جياوازي يان له گه ل هيج ناو تكي ناسايي دا نئ به . چون ده وترئ
«چوار پياو» هر به و چه شنه ش ده شئ بو ترئ «چوار حفته» ، «چوار
سه ده» . . . چون ده وترئ «پياو تيك ، پياوه كان . . .» ، به هه مان جوړ
ده شو ترئ «حفته يهك ، حفته كان . . . سه ده يهك ، سه ده كان . . .» هتد .

نه گه رچي له باري چه ندي تي به وه «حفته» له گه ل «حفت» و «سه ده»

له گهڻ «سهڊ» وهڪ يه ڪن ، به لآم «حهفت» و «سهڊ» ژماره نو «حهفته» و
«سهڊه» ش فاون و له ژماره وه بوونه ته ناو .

بؤ پتر روونڪردنه وه ، نه وهش ده لئين ، كه ژماره له باري و اتا وه بریتی به
له ته جریدی ناوی ژماره بئ نالو زبوونی و اتا ، به وینه نه گهرجی وشه کانی
«حهفت ، سهڊه . . .» و «حهفته ، سهڊه . . .» چه نديتی راده گه یه نن ، به لآم
ته نیا «حهفت ، سهڊه . . .» ده كه ونه یتوبه شه ناخاوتنی ژماره وه . ههرچی
«حهفته ، سهڊه . . .» ن سهر به به شه ناخاوتنی فاون . «حهفت ، سهڊه . . .»
ژماره نن ، چونكه واتای ته جریدی ژماره یان تیدایه . نه م وشانه مانایان هه یه
مانا کانیان له چوارچیهی نیشاتکائی ژماره یتک له ژماردنی دانهی
دیاری کراودایه . «حهفته ، سهڊه . . .» نه گهرچی دیسان واتای چه نديتی یان
هه لگرتووه ، به لآم له سنووریکئی به رین و فراوان دا پیوه ندی یان به زور
شته وه هه یه . . . راگه یاندنی واتای چه نديتی له «حهفته ، سهڊه . . .» دا
بئ به شه له و خاصیه تی ته جریده ی له ژماره دا هه یه .

وهڪ یتستر وتمان هه ندی له نووسه رانی ریژمانی کوردی ، به پیسی
به پروهی کردنی نووسه رانی ریژمانی ینگلیزی ژماره یان به ناوه لئاو دا ناوه .
راسته له زمانی ینگلیزی دا له یه كه م سهرنجدا رهنگه وا یتته پیش چاو ،
كه هاتی ژماره له گه ل ناودا جیاوازی له گه ل هاتی ناوه لئاو له گه ل ناودا
نه بئ . . . به لآم نه گهر قوول له وه مه سه له یه وردیینه وه ، به ناسانی هه ست
به وه ده كه ین ، كه له یتوان ژماره و ناوه لئاودا جیاوازی زوره نه وه
جیاوازی به ش به روونی له پیوه ندی واتای پارچه کانی ژماره ی یتکه وه
به ستر او و پیوه ندی واتای پارچه کانی ناوه لئاوی یتکه وه به ستر او
به ده ردكه وئی (۲۷) . وهڪ دواتر له تایه یتتی رۆنانی ژماره دا لئی ده دوین ،
بؤ یتکه یتانی نه وه جوره ژمارانه ، دوو ریگهی (کوگردنه وه) و (لیکدان) باون ،
به لآم ههرچی پیوه ندی واتای پارچه کانی ناوه لئاوی یتکه وه به ستر اوه ،

له سه ر بناغهي ئەو دوو ريگه يه سازناكریت • به ويته ، كه دهوتری (شینی كال) هيچ ئەوه ناگه يه نی كه له (شین + كال) يا خود (شین × كال) پيكهاتبی • ههروهها جياوازی له بوونی ژماره به ناو و بوونی ئاوهلناو به ناویشدا زۆره • ئەمانه و ههندی لایه نی دی هه ن ، كه بلیین ، كه بری له نووسه رانی ریزمانی ئینگیزی راست نین ، كه ژماره یان خستووته ناو به شه ئاخاوتنی ئاوهلناوهوه • هه رچی ههندی نووسه ری ریزمانی كوردی یشه ، كه لاسایی زمانی ئینگیزی كردهوهتهوه ، ئەگه ر گوئی نه دهینه دهركنه كردنی به و جياوازی یانه ی له زمانی ئینگیزی و زۆر زمانی دی دا له تیوان ژماره و ئاوهلناودا هه یه و كه به شیکیمان له سهروهوه باس كرد ، خو ده بوو ههست به وه بكا ، كه له رسته ی كوردی دا ئاوهلناو به دوا ناودا دیت : (كچی جوان) ۰۰۰ ، به لام هه رچی ژماره یه ده كه ویتته پیش ناو : (سنی كچ) ۰۰۰

له رووی رسته سازی یشه وه ژماره به شیوه ییكي سه ربه خو خوئی ده نوینی ۰۰۰ راسته وهك ئاوهلناو به زۆری له گه ل ناودا دیت و ئەم پیکه وه هاتنه ش ، پیکه وه هاتنی ئاوهلناو له گه ل ناودا دیتته وه یاد : (پینج گول) ؛ (گولی سوور) ۰۰۰ به لام له گه ل ئەوهشدا ، له و جۆره به كارهیئانه دا ناشی ژماره ناو بری دیارخه ر ، به لام هه رچی ئاوهلناوه كه یه ، له بهر ئەوه ی خاسیه تی شتیك ده رده خا ده بی به دیارخه ر • له دهسته واژه ی (چوار گول) ، ژماره ده وریکی تایه تی ده بینی و خاسیه تی شتیك ئاشكرا ناكا ، به لكو ته نیا ئیشاره ت بو چه ندیتی شتیك ده كا •

– دووه م –

نووسه رانی ریزمانی كوردی كاتی له رووی تایه تیتی واتا و چویتیئی به كارهیئانه وه ژماره دابهش ده كهن به سه ر جۆری جياوازدا ، جياوازی به كی زۆر له تیوان دابهش كرده كانیاندا به دی ده كری • به ويته ماموستا توفیق

وھېبى جارىك دوو جور ژماره : (۱- بنجى ؛ ۲- پلھى) و جارىكى دى
سى جور : (۱- بنجى ؛ ۲- پلھى ؛ ۳- كەرتى) دى دىارى كرووھ .
مامۇستايان : سەئىد صدقى كابان ، نوورى عەلى ئەمىن ، جگەرخوتىن ،
ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، دۈ چەركەزى بەكۆ ۰۰۰ چوار جور : (۱- بنجى ؛
۲- پلھى ؛ ۳- دابەش ؛ ۴- كەرتى) يان يادداشت كرووھ . دۈ قەناتى
كوردۆ شەش جور : (۱- بنجى ؛ ۲- پلھى ؛ ۳- كەرتى ؛ ۴- لىكدەر ؛
۵- ئاۋەلكردارى ؛ ۶- دابەش) دى دەست نیشان كرووھ .

ئەم جياۋازى يەش ئەۋە نیشان دەدا ، كە ھەندى نووسەر ژمارەى
كەرتى بە جورىك لە ژمارە دانائىن ؛ بريك ژمارەى پلھى ناخەنە تىو بەشە
ئاخاوتتى ژمارەۋە ۰۰۰ بە پىچەۋانە شەۋە ، نووسەرى وا ھەيە تەنەت
ئاۋەلكردارى (بەك يەك ، دووۋو ، سى سى ۰۰۰) و وشەى چەندىتى نادىارى
ۋەك (زور ، كەم ۰۰۰) یش بە چەشەكانى ژمارە لەقەلەم دەدەن .

لە رىنگاى ھەلسەنگاندنى ئەۋ كارانەى لە مەيدانى لىكۆلىنەۋەى
(ژمارە) دا كراون و بەپىي بۆچوون و لىكدانەۋە و تۆژىنەۋەى تايەتتى
خۆمان و بە ھۆى كەلك ۋەرگرتن لە تىۋرىي زمانناسى يەۋە گەشتوۋىنەتە
ئەۋ ئەنجامەى لە زمانى كوردى دا سى جور ژمارە :

(۱ - ژمارەى بنجى)

۲ - ژمارەى پلھى

۳ - ژمارەى كەرتى (دىارى بىكەين .

ھەرچى ئەۋ گروۋپە وشانەشە كە بە ناۋى «ژمارەى دابەش» و
«ژمارەى چەندىتى نادىار» ۋە جياكراۋنەتەۋە ، بەلاى ئىمەۋە ژمارە نىن و
راست نىيە لە تىو بەشە ئاخاوتتى ژمارەدا دابىرىن . بۆ رەت كرووھى ئەۋ
بۆچوونە ناراستە و بۆ روونكردنەۋەى ئەۋ پرايەمان ، كەمى لەۋ كىشەيە
دەدوۋىن :

ژماره‌ی دابه‌ش ؟

له هه‌ردوو دیالیکتی سه‌ره‌کیی کوردی دا ژماره‌ی دابه‌ش به دوویات کردنه‌وه‌ی ژماره‌ی بنجی پیک دئی :

گرمانجی ژووروو

گرمانجی خواروو

یه‌که‌یه‌که

یه‌که‌یه‌که

دودو ، دۆدۆ

دوودوو

سئ‌سئ

سئ‌سئ

چارچوار

چارچوار

...هتد

شیوه‌ی (یه‌که‌یه‌که ، دوان‌دوان ، سیان‌سیان) یش به‌کار دئی .
وێرایی ئەوه ، ئەوه‌ش ده‌ییزئ ، که له دوویات کردنه‌وه‌ی ژماره
بنجی‌یه‌که‌دا پیشبه‌ندی (به) له ناوه‌راست‌دا په‌یدا ده‌بێ . وه‌که :

یه‌که‌به‌یه‌که

دوو‌به‌دوو

سئ‌به‌سئ

چار‌به‌چار

... هتد .

هه‌رچی ئەو پیشبه‌نده‌شه له دیالیکتی گرمانجی ژووروودا له شیوه‌ی

(ب — bi) دایه ، وه‌که :

یه‌که‌ب‌یه‌که

دو‌ب‌دو

سئ‌ب‌سئ

چار‌ب‌چار

ئەو پېشەبەندە لە ھەندى بەشە دىيالىكتى ھەردوو دىيالىكتدا لە شىوھى
(وە) دا دەبىنرى . وەك :

يەك وە يەك	يەك وە يەك
دوو وە دوو	دوو وە دوو
سى وە سى	سى وە سى
چار وە چار	چار وە چوار
	... ھتد .

تېكرای ئەو نووسەرانی باسى ئەم كېشە يەيان كرددوو ، ئەك ھەر
بە چەند دېرېك كۆتايىيان بە لىدوانە كەيان ھىناو و ھەلەى گەوردەيان
كرددوو ، بەلكو مەبەستىيان نەپىكاو :

۱ - بەلئى (يەك يەك ، دوو دوو ، سى سى ، چوار چوار) لە
دوویات كرددنەوھى ژمارەى بنجى پىك دىن ، بەلام پىويستە بزائىن ، دەشى
ئەو جۆرە وشانە لە بەشە ئاخاوتنى ژمارەدا دابىئىن يان نا . . .

(يەك ، دوو ، سى ، چوار) ژمارەن و دەوترى (يەك پىاو ھات ،
دوو كور ھاتن) . لىرەدا ئاشكرا ديارە ، كە (يەك ، دوو) ژمارەى
(پىاو ، كور) نىشان دەدەن - واتە چەندىتىى ناو ديارى دەكەن . بەلام
كە دەوترى (پىاو كەن يەك يەك ھاتن ، كورەكان دوو دوو ھاتن) ، ئەو
(يەك يەك ، دوو دوو) بەدوايە كتر ھاتنى كرددارە كە (ھاتن) نىشان دەدەن .
كە واتە كە وەسفى چۆنىتىى (ھاتن) كە بکەن و وەسفى (پىاو ، كور)
نەكەن ، ئەو دەبنە ئاوەلكردا ر . بەو پىيە (يەك يەك ، دوو دوو) ژمارە
نىن و (ئاوەلكردارى تەرتىبى) ين .

۲ - چ لە رووى راگە ياندنى واتا و چ لە بوارى بەكار ھىناوھى جىاوازى
لە تىوان ئەو دوو جۆرە پىكھاتنەدا ھەيە . بەوئىنە ئەگەر بلىئىن : (دوو دوو

دانیشتبووین) ، نهوه ناشنی ته نیا دوو کهس بین ، به لکو ده بی چه ندین کهس
بین و هر دوانمان پیکه وه دانیشتین . به لام که ده لئین (دووبه دوو
دانیشتبووین) ، به پیچه وانه وه ده بی ته نیا دوو کهس بین پیکه وه دانیشتین و
ناکری مه بهستی کهسانی زور بگریته خو ... نه مه و گه لی جیاوازی دی
هه به ، که لیژمه دا به پیوستی نازانین به دریزی لی بدوین .

جگه له دوویات کردنه وه بی یاریده ، چه شنه دوویات کردنه وه پیکه
دی ش هه به ، که به یاریده ی ناوبه ند سازده بی ، وه ک :
ا - به یاریده ی ناوبه ندی (او) . وه ک :

به کاویه ک ...

ب - به یاریده ی (به) . وه ک :

هزار به هزار ...

هتد ...

نه و جوړه وشانهس - (به کاویه ک ... هزار به هزار ...) ، که به
یاریده ی ناوبه ند سازده بن ، ده بنه ناوه لئاو .

له راستی دا ژماره ی بنجی چ به دوویات بوونه وه ، چ به وه رگرتنی
پاشگر ، چ به یه کگرتنی له گه ل وشه ی به شه ناخاوتنی دی دا ... توانا به کی
باشی هه به له روئانی وشه ی نوئی دا .

پیشتر له دوویات بوونه وه ی ژماره ی بنجی دواين ، ئیستاش با له گه ل
مورفیمه کانی دی دا ته ماشای بکهین :

له گه ل پاشگر دا :

خه وته ، چله ، سه ده ...

دوانه ، سیانه ...

به که تی / به کیتی ...

تبیینی :

۱ - وا دهرده کهوی (۵) چالاکترین پاشگر بیی ، که له گهل ژماره دا

• بیت

۲ - هه رچی (انه) یه ، دیسان هه (۵) یه و چووته سه ر پێژهی

(دوان ، سیان ۰۰۰) •

۳ - پاشگری (هتی / یتی) یش تازه یه •

۴ - پاشگری (۵) و (هتی / یتی) ، که دهچنه سه ر ژماره ده یکه ن

• به ناو

★ له گهل مۆرفیمی ریشه یی دا :

۱ - له گهل ناودا •

وانه ژماره + ناو •

یه کدل

یه کدهست

یه کمال

یه کسه

یه کسه مه

یه کدهنگ

یه کپوو

یه کچاو

یه کبال

•••••

دوودل

دوو پروو

بنکه ی ژین

دووقات

دووقه د

دووخت

.....

سئ سوچ

سئ گوشه

سئ چوكله

سئ يا

.....

چارهين

چارچاو

چار گوشه

چار قورته

.....

پينچ تير

.....

.....

.....

چل چرا

.....

شهست پهړ

هزارهين

..... هتد

تیینی :

بنکهای ژین

زۆر جار له دوا ئاوه كهوه هه ندى مۆرفىمى دىش دىي • وهك :

پاشگر :

أ - پاشگرى (- ه) :

په كشه وه

دووژنه

سى پوژه

چار چيوه

چار شانه

چار ناله

... هتد

ب - پاشگرى (- ه كى)

دوو بهره كى

چار خسته كى

... هتد .

ج - پاشگرى (- اته = ان + ه)

سى پوژانه

... هتد .

بىگه ي ژين

۲ - له گه ل ئاوه لئاوى نادياردا :

په كتر

په كدى

... هتد

۳ - له گه ل ئاوه لكرداردا :

دوولا

چوارلا

۰۰۰ هتد

۴ - له گهٺ چاوگدا :

يهك كه وٺن

يهك گرتن

يهك بوون

۰۰۰ هتد .

ژماره‌ی چه نديٺي قاديار ؟

له هه نديٺ ليكولينه وه‌ی زمانه نه وروپاييه كاندا ، نه وه بهر چاوده كه ويٺ ،
كه هه نديٺ وشه‌ی وهك : زور ، فره ، گه ليك ، كه م ، هه نديٺ ، جه ند ۰۰۰
به جوړيٺك له ژماره دانراون و له ژير سه رباسي «ژماره‌ی چه نديٺي قاديار» دا
لييان كولراوه ته وه (۲۸) .

به‌رای من راست نيٺه نه و جوړه وشانه به ژماره دابزين ، چوفكه نه و
گرووپه وشه كه مه‌ی به «ژماره‌ی چه نديٺي قاديار» دانراوه ، له باري واتاوه
ناتوانې چه نديٺي ژماره نيشان بدا ۰۰۰ قادياري نه م گرووپه وشه‌ی (زور ۰۰۰
فره ۰۰۰ هه نديٺ ۰۰۰) له و گرووپه وشه‌ی (يهك ، دوو ۰۰۰ ده ۰۰۰)
جيا ده كاته وه ، كه به ته واوي سه ر ژميٺي ناويك ده خاته روو . بو نسوونه
كه ده وترٺي «پينج كريكار» ، نه وه ژماره‌ی كريكاران (پينج) ن و نه چوارنو
نه شش - واته به ته واوي ژماره‌يان دياري كراوه . به لام نه گه ر بوٺري
«هه نديٺي كريكار» ، نه وه نهك ژماره‌يان نه زانراوه ، به لكو ده شي (ده) كه س
بن و دووريش نيٺه (سه د) .

وشه‌ی چه نديٺي قادياري (زور ، كه م ۰۰۰) له به كار هيٺنانيان دا خاسيه ت و
تايه يٺيٺي و قالبی و ايان ليٺ دروست ده بيٺ ، كه ژماره‌ی بنجي نيٺه تي .
جياوازي وشه كاني (زور ، كه م ۰۰۰) له گهٺ ژماره‌ی (يهك ، دوو ۰۰۰) دا ،

له وهدا په که دمتوانن وهك ديارخهري چهنديتي له گهل ناوي واتاي پوښراودا
 بيتن ، بو نمونه (زور پياوه تي ؛ زور دوستايه تي ؛ زور جواني ۰۰۰) ياخود
 له گهل ناوه لئاودا بيتن : (کهم جوان ؛ زور بهرز ۰۰۰) . دمتوانن پله ي
 ناوه لئاو ديارى بکهن (زور گه وره ، کهم پووناك ۰۰۰) . هه رچى ژماره ي
 بنجى په له و حاله تانهدا ، که ياسمان کردن به کارناهيترى . وشه ي (زور ،
 کهم ۰۰۰) خاوه ني پله ي به راورد (زورتر ، که متر ۰۰۰) و پله ي بالا (زورترين ،
 که مترين ۰۰۰) ن .

له پرووى تاييه تيتيى واتا و ددستوورى زمانه وه نه و وشه چهنديتي به
 ناديارانه به زورى وهك ناوه لکردار به کاردين .

وشه ي چهنديتيى ناديارى (چهنده ، نه و نده ، ههندي ۰۰۰) نه گه رچى له
 پرووى پيوهندي يانه وه له گهل ناودا له ژماره وه نزيك دهنه وه ، به وينه (پينج
 پرسيار — ههندي پرسيار) و ئيشاره ت بو ژماره ده کهن ، به لام ژماره
 دهرناخن . جا بو په راستر وايه له رژي جيناوى ناديار و جيناوى پرسيار
 دابنرين ۰۰۰

- سى به ۴ -

له زمانى كوردى دا گرنگى ژماره له تاييه تيتيى پيكهاتنى دا . به وينه
 بو گه ياندى واتاي ژماره ي شتيك — واته كاتيك ژماره له گهل ناودا ديت :
 (پينج سيو ۰۰۰) وا باوه که هه ر يهك ريگه ده گيرى ، نه ويش ريگه ي
 ليكدانه . له حاله تي (پينج سيو ۰۰۰) دا ، مه رج وايه زه ربى پينج بكرى :
 سيو × ۰۰۰

بو دهرپرينى ژماره كانى زمانى كوردى ريگاي هه مه جور هه يه . ريگه ي
 هه ره باو (كوكر دنه وه) و (ليكدان) ه :

۱ — ريبازى كوكر دنه وه .

له ژماره (۱۱) هوه تا (۱۹) ، بهوینه ژماره ی (چوارده) به پیتی پیکهاتنی
واتایی بریتی به له (چوار + ده) . هه م ریگه یه ههروهه ها بو گه لیک له و
ژمارانهش به کار دینرئ ، که له سهروو (بیست) هوهن : (بیست و دوو) - واته
(۲۰ + ۲) ؛ (چل و شهش) - واته (۴۰ + ۶) . . .

له گه ل هوهش دا ، پتویسته سهرنج بو هوهش رابکیشین ، ریگه ی
کوگردنهوهی ژماره کانی وهك (بیست و دوو) ؛ (چل و شهش) . . . هه ندی
جیاوازی له گه ل ریگه ی کوگردنهوهی ژماره کانی ودهك (چوارده) دا هه یه .
ژماره ی وهك (بیست و دوو) ؛ (چل و شهش) به یاریده ی (و) هوه پیکهوه
به ستراون . چون دهشی وا بیربکرتهوه ، که وشه ی لیکدراون و له دوو
ژماره پیکهاتون و به یاریده ی ناوبه ندی (و) پیکهوه به ستراون ، ههروهه ها
دهلوی وا لیک بدرتهوه ، که وشه ی لیکدراو نه بن و دوو وشه بن و (و) ی
پتوه ندی له تیان دا هه بی . هه رچی بو ژماره کانی جری (چوارده) به ،
چون دهشی وا بیربکرتهوه که وشه ی لیکدراوه و له دوو ژماره بی
یاریده پیکهاتنی ، ههروهه ها دهلوی بوتری که بهشی دووهی هه و وشه
ناساده یه شتیکه له تیان وشه و پاشگردا .

به لام خاصیه تی ژماره ی وهك (بیست و دوو) ، وهك وشه ی کوکراوه
له رووی پیکهاتنی واتاوه جیاوازی له گه ل ناوی کوکراوه دا زوره . هه و
جیاوازی بهش له وه دایه ، که وا ژماره ی وهك (بیست و دوو) له سهه ر بناغه ی
کوگردنهوه پیک دئ ، به لام پیکهاتنی ناوی کوکراوه له سهه ر بناغه ی
کوگردنهوه به هه نجام ناگه یه نرئ . بهوینه (کوبوونهوهی خیزان) له باری
واتاوه ، هه وه ناگه یه نی که له (کوبوونهوه + خیزان) سازبووبی .

۲ - ریبازی لیکدان .

هه رچی ژماره ی وهك (دووسه د) ؛ (چوارسه د) له ریگای لیکدانهوه
سازبووه - واته : (۲ × ۱۰۰) ؛ (۴ × ۱۰۰) . لیرهش دا هه گه ر له گه ل

ئىككىدىكى ناودا بەراوردى بىكەين ، ھەندى جياوازى بەدى دەكەين
لەرووى ژمارە دەكرى ناوى رۆنانهوۋە بىنجى بەكەنى زىمانى كوردى بەسەر
سى جۆردا دابەش بىكرىن :

۱ - سادە .

ژمارە سادە ئەو ژمارە بەيە ، كەيەك بىنەماي ھەيىت ، ۋەك : يەك ، دوو ،
سى دە ، يىست ، سى ، چل ، سەد ، ھەزار

۲ - ئاسادە .

ئەمىش دوو جۆرە :

أ - داپىژراو :

داپىژراو ۋەيە ئەو بەيە لە ۋشەيىكى سادە و پاشگرىك پىك ھاتىبى .

ۋەك :

ھەفتا ، ھەشتا

ب - ئىكدرائو :

ئىكدرائو لە دوو بىنەما سازدەبى . ۋەك :

ياز دە ، دواز دە چواردە تۆزدە

دووسەد ، چوارسەد تۆسەد

۳ - پىكەۋە بەستراو :

لە يەك كەۋەتنى چەند ژمارە يەك پىك دىت ، كە بەيارىدە (و) ي

پىۋەندى پىكەۋە دە بەسترىن . ۋەك :

سەد و چوار ، سەد و يىست و ھەوت

ژمارە سادە بىنەماو كەرەستەي رۆناتى ژمارە ئاسادە و ژمارە

پیکهوه به ستراره • ژماره‌ی ناساده‌ی (۱۱) تا (۱۹) به ریگای لیکدانسی
 ژماره‌ی ساده‌ی (۱) تا (۹) له گه‌ل (۱۰) هینراوه ته نه‌نجام • ژماره‌ی
 (دووسه‌د) تا (نۆسه‌د) یش له (دوو سه‌دی ، دوو جار سه‌د) هوه سازکراوه •
 هه‌رچی ژماره‌ی پیکهوه به سترایشه له نه‌نجامی په‌کگرتنی ژماره‌ی ساده و
 ناساده‌دا دروست ده‌بج به‌پیی پله ، وه‌ک (هه‌زار و سی سه‌د و چل و شه‌ش) ••

به‌شی هه‌ره زۆری نووسه‌رانی پێزمانی کوردی له رووی رۆژانه‌وه
 له ژماره نه‌دواون و نه‌و به‌شه که‌مه‌ش که باسیان کردووه ، ژماره‌ی ده‌یانی
 (بیست ، سی ، چل ، په‌نجا ، شه‌ست ، هه‌فتا ، هه‌شتا ، نه‌وه‌د) یان به ساده
 داناوه ••• به‌لام به‌لگه‌ی میژووینی وا راده‌گه‌یه‌نی «هه‌فتا ، هه‌شتا» و
 «په‌نجا ، شه‌ست ؟» به یاریده‌ی (- ات) ی ئیرانی سازبوون و له کوردی‌دا
 (ت) تینداچوووه و (ا) ماوه‌ته‌وه ••• وشه‌ی (نه‌وه‌د / نه‌وه‌ت) یش یان
 به هاریکاری پاشگری (- تی) ئاو‌یستا ، یان (- ات) ی ئیرانی پیکهاتوووه و
 هه‌ندی گۆرانی به‌سه‌ردا هاتوووه ••• هه‌رچی (بیست ، سی ، چل) رواله‌تیان
 ساده‌یه •

- چواره‌م -

پێتی نووسه‌ر ناوی ژماره‌کانی ئیوان (۱۱ - ۱۹) یان به شیوه‌ی
 ئاخاوتنی سلیمانی و هه‌ندی شیوه ئاخاوتنی دی تو‌مار کردوه : (یانزه -
 یانگزه ••• پانزه - پانگزه ••• هه‌فته •••) •

ئه‌سلی نه‌و وشانه که (یازده ••• یازده ••• هه‌فده •••) ن ، بێ گومان
 چ بۆ نووسین و چ بۆ زمانی نه‌ده‌بی ، راست وایه په‌په‌موی ئه‌سله‌که‌یان
 بکری ••• سوان و تی‌چوونی (د) روونکردنه‌وه و لیکۆلینه‌وه‌ی ته‌واوی
 ده‌وی ، چونکه له زۆر شوینی وشه‌دا ده‌قرتی ، بۆیه ئه‌مه‌رۆ له زۆر
 کوردستان‌دا ، به‌تایه‌تی له ناوچه‌ی سلیمانی‌دا ده‌نگی (د) ی ژماره‌کانی

(يازده... پازده... حهقه... سواوه و دهورئى (يازده - يانگزه...
 يازده - پانگزه... حهقه...) له بهر نه وهى قووت داني ئهم (د) ه بووه به
 هوى قورسى دهر برينى نه و وشانه ، بويه ئاخيوهر بو سووك كردنى نه و
 ناله بارى يه ، ناچار بووه دهنگى (ن) يان (نگ) بيتته ناو (يازده...
 يازده...) ه وه و (ف) ي (حقه) ش دووباره بکاته وه .

- پينجه م -

زور بهى توژه ران و ايان نيشان داوه ، که جگه له (م ، - مین) ؛
 (يه م ، يه مین) و (هم ، همین) يش نيشانهى ساز كردنى ژمارهى
 پله بين ...

وهك ئاشکرايه ، نه و (ى) يه يان نه و (ه) له گه له سلى نيشانه كاندا
 نين . (ى - Y) ي نيمچه بزوين و (ه) ي نه بزوين بو نه هيشتى گرفت و
 ئاسان كردنى دهر برين دينه ناوانه وه . ويراى نه وه په نجه بو دوو راستى يش
 زاده كيشين :

أ - نه گه ژماره بنجى به که کوتايى به بزوينى (وو) بيت ، نه وه وهك
 بزوينه كانى دى نيمچه بزوينى (ى - Y) ياريدم نادا ، به لكو
 نيمچه بزوينى (و - W) نه و نه رکه ده گريته نه ستو .

ب - نه بزوينى (ه) له زوودا نه بووه و تازه هاتوته ناوانه وه و له لاوه
 هينراوه . نه مروض که به کاردينئى ، ته نيا بو نه و ژمارانه نى به که کوتايى بان
 به دهنگى بزوين دى ، به لكو بو تيكراى ژماره كانه - واته بو نه و ژمارانه شه
 که به نه بزوين کوتايى بان ديت . به وينه چون دهورئى (سى هم) ، به هه مان
 شيوه ده شورئى (چاره هم) ...

- شه شه م -

دهربارهى تاييه يتتى به كانى ژمارهى بنجى و ژمارهى پله يى و ژمارهى
 که رتى ، هه ندئى نووسه ر هيچيان نه وتووه ، نه و نووسه رانه ش که

باسيان كرددووہ ، به لای گھلی رووی گرننگ و ئاشكرادا نه چوون ، له گهل
ئەوهدا كه تايه تيتي هەر يه كيك لهو سى جور ژماره يه : (۱ - بنجى ؛
۲ - پله يى ؛ ۳ - كه رتى) ي كوردى له زور رووه وه سه رنجى توژهر
پاده كيشى و بوارى باس كردنى يه كجار فراوانه ، كه به داخه وه ليره دا تواناى
باس كردنى سه رله به رى نى يه و بۆيه ته نيا چهند نموونه يه كه ده خه ينه به رچاو :

تايه تيتي وشه سازى ژماره يى بنجى پيوهنده به واتا ليكسيكى يه كه وه ي .
ژماره يى بنجى خاوه نى حاله تى تاك و كو و ناسياوى . . . نى يه ، چونكه
له ماناى دا ئه و ديارده يه هه يه . ژماره يى بنجى ههروه ها دوخيشى نى يه ،
چونكه واتاى شت ناگه يه نى . نه بوونى حاله تى تاك و كو و ناسياوى و
دوخ به شه ئاخاوتنى ژماره له به شه ئاخاوتنى ناو جيا ده كه نه وه . به پيى
پيوهنديى وشه روژان له نيو ژماره يى بنجى دا ، وشه كانى : يهك ، دوو ، سه د ،
هه زار . . . پتر ديار و چالاكن .

ژماره يى بنجى ئه گه ر به بى ناو به كار به يترى ، ئه وه ته نيا ناوى ژماره ييك
پاده گه يه نى ، به لام كه له گهل ناويك دا ديت ، ئه وه ده توانى بيته ديارخه رى
چه نديتتى ناوه كه و ناوه كه ش ده بيته ديارخه رى شتى ژماره كه : (يهك دار ؛
هه زار مندال) . ژماره له م ياره دا نه ده بى به ئاوه لئاو و نه ده شتوانى بى
به ديارخه رى ئاوه لئاو . ئاوه لئاو يش نابى به ديارخه رى شتى ژماره كه .

وشه ي « يهك » ، جگه له واتاى چه نديتتى ژماره : (يهك سال ؛ يهك
ژن . . .) ، ده توانى واتاى ديش بگه يه نى . بۆ نموونه : ۱ - به واتاى ناو ،
وهك « يهك له ئيمه دهر ناچى » ؛ ۲ - به واتاى چيناو ب ئاوه لئاو ، وهك :
« ئيمه پيكه وه يهك قوتابخانه مان ته واو كرددوو » ؛ ۳ - به واتاى چيناوى
ناديار ، وهك : « من و ئازاد له يهك ريگاوه ها تووين » . . .

وشه ي « ههردوو ، هه ر سى . . . » له ژماره يى بنجى « دوو ، سى . . . » وه
نزىكن و هه ر هه مان ئه ندازه پاده گه يه نى ، به لام واتاى به رته يى « ههردوو ،

ههرسی...» راگه یاندنی چه ندیستی نی یه ، به لکو ته نیا په نجه بو نیشاندهانی
چه ندیستی راده کیشی . وشه ی « ههردوو ، ههرسی...» ناکه ونه ییو
به شه ئاخوتنی ژماره وه ، به لکو سهر به جیناون . ئەم جیناواتهش که له
ژماره ی بنجی و جیناوی «ههر» پیکهاتوون ، واتای کوکردنه وه ده گه یه نن ،
وهك : (ههردوو ژنه که رویشتن...)

له زمانی کوردی دا ژماره ی بنجی کاتی چه ندیستی ناویك (ساده بی یان
ناساده) راده گه یه نن ، له پیش ناوه که وه دیت . ههرچی ناوه که شه له شیوه ی
تاکدا به ده رده که وی .

ئه گهر ناوه که به ناو ته واو کرابی ، ژماره ی ههر کامیکیان مه به ست
بی ، ئەوه ژماره ی بنجی ده خریته پیش ئەو ناوه وه . وهك : (چوار ده رگای
مال - ده رگای چوار مال) .

ژماره ی (یهك) زۆر جار له گه ل ناودا له شیوه ی نیشانه ی (- یك /
- هك) دا دیت . وهك : (بزیتك / بزنهك ، شواتیک / شوانهك...) .
... و گه لیککی دی .

به پیی ده ستووری زمانی کوردی ئە گهرچی ژماره ی پله یی به دوا ناودا
دیت و وهك ناوه لئاو ده بیته دیارخه ری ناو ، به لام له گه ل ئەوهش دا ده شی
پیش ناوه که بخری . به وینه :

سالی چوارهم - چوارهم سال

ژماره ی پله یی ئە گهر به دوا ناودا هات به یاریده ی (- ی) ئیزافه
پیکه وه ده به سترین ، به لام که بکه وینه پیش ناوه که وه ، هیچ نیشانه یهك په یدا
نابن - واته بی یاریده ی نیشانه ی ئیزافه به دوا یه کتردا دین .

له زمانی کوردی دا ئە گهر ژماره که پیکه وه به ستر او بوو ، ئەوه نیشانه ی

(- م) و (- مین) دهچنه سەر دوا ژماره - واته ته نیا دوا ژماره نیشانهی
پله وهرده گرتی • بۆ نمونه :

سەد و چل و یەك

سەد و چل و یەكەم / سەد و چل و یەكەمین

•••• و گەلیکی دی •

- حەوتەم -

هیچ یەکیك له نووسهران (جگه له دە . پ . ل . تسابۆلۆف) له پرووی
بەراوردیی میژووویی یهوه له ژماره کانی زمانی کوردی نەدواون - واته
له گەل زمانی ئاوێستا و زمانی هیندی کۆن و زمانی فارسی کۆن و
ناوەراست و نوێ و زمانی پشتۆ و زمانی بلووجی •••• دا بەراوردیان
نەکردوون - که بەراستی ئەم رێگه یه گەلی شتی نااشکرمان بۆ پروون
دەکاتهوه • هەرچی بەراورده کە ی دە . پ . ل . تسابۆلۆفیش له مهیلانی ده
ژماره ی سەرەتادا یه •

له زمانی کوردی دا ئە گەرچی له م پیکهاتنه دا هەندی گۆران له ناوی

بۆ نیشاندانی بنج و بناوانی ژماره کانی زمانی کوردی چه ند خشته یهك

دهخهینه پیش چاو : **بنکه ی زین**

پروسی	فهره‌نسی	بلووجی	هیند نوئی	فارسی نوئی	فارسی ناوه‌راست	هیندی کون	ئاوېستا	کوردی
نه‌دین	نان	بهك	ابك	يك	دۆ		نه‌یغه	بهك
دفا	دوئی	دو ، دو	دۆ	دو	سئ	دفا	دغه	دوو
تری	تروا	سهی	تین	سه	چه‌هار	تری ، تیر	تری ، تره‌ی	سئ
چیتری	کاتر	چار	چار	چار	به‌نج	چه‌تقار	چه‌تور ، چه‌تقار	چوار
پات	سانك	به‌نج ، بهج	بانج	پنج	شش	به‌نچه	به‌نچه	پینج
شیت	سبز	شش	چئ	شش	هه‌فت	شاش	خشغه‌ش	شش
سیم	سیت	هه‌پت	سات	هفت	هه‌شت ، نه‌شت	سه‌پته	هه‌پته	هه‌ون
قوسیم	ویت	هه‌شت هه‌ژا	هه‌ت	هشت	هه‌شته	هه‌شته	هه‌شتا	هه‌شت
	نۆف	نوه	نۆ	نه	نه‌ه ، نوه	نه‌فه	نه‌فه	نۆ
دیت	دیز	دهه	دس	دهه	دهه	داسه	دهسه	ده

* بۆ ریکخستنی ئەم خشته‌یه و خشته‌کانی دی ئەم وتاره ، که‌کەم لـ به‌رهمه‌کانی س. ن. سۆکۆلۆف ، پ. ل. سابۆلۆف ، ق. کوردۆ وەرگر تووه .

له زمانى ئاويستادا ناوى ژماره كان له (۱۱) هوه تاكو (۱۹) به
ليكدائىكى ئاسايى سازده بى (۲۹) ، نه مهش به لگه يه تى :

په نچه دهسه (پازده)

خشفه شه دهسه (سازده)

واته ناوى ژماره ي به كان + دهسه

له زمانى كورديدا نه گهرچى له م پيگهاتنه دا هه ندى گوران له ناوى
به شى له ژماره كان دا رووى داوه ، به لام هه مان بنه ما و دهستور
به كاردى نرى به ويته :

چوار + ده = چوارده

تۆ + ز + ده = تۆزده

له زمانه ئيرانى به كانى ديش دا ، هه روهك زمانى ئاويستاو زمانى كوردى ،
ناوى ژماره كانى تىوان (۱۱) ه و (۱۹) ديسان له يه كگرتى ناوى ژماره ي
به كان و ناوى ژماره ي (۱۰) سازده بى ، له گه ل هه ندى گورانى فؤنه تىكى دا .

بۆ نمونه :

له فارسى ناوه راستدا :

چهارده ، نه شه زده ه . . .

له بلووجى دا :

چارده ه ، تۆزده ه / تۆزد . . .

بلووجی	فارسی ناوہراست	ئاویستا	کوردی
گیت	فیت	فیسہتی	بیست
ئہشتاد	شہست	خشفہشتی	شہست
ہہفتاد	ہفتاد	ہہپتاتی	حہفتا
ہہشتاد	ہشتاد	ئہشتاتی	ہہشتا
	نود	نہفہتی	نہود
سہد	سہتا	سہتہم	سہد

له زمانى ئاویستا تا ناوی ژماره‌ی سه‌وان یان به شیوه‌ی پیکه‌وه به‌ستنی ساده - (دوچه‌ی سه‌ته‌ی) ، یان به شیوه‌ی لیکدانی ساده - (خشفہش سه‌ته) پیکدی (٣٠) . شیوه‌ی پیکهاتنی ژماره‌ی سهداتی کوردی چه‌شنی لیکدانی ساده‌ی ئاویستایه ... هه‌رچی ئه‌و (وت)ه‌ی له زمانى فارسی ناوہراست تا ژماره‌کان پیکه‌وه ده‌به‌ستنی ، له زمانى کوردی و زمانه ئیرانی به نوێکان دا له شیوه‌ی (و)دایه ...

خصائص اسماء العدد في اللغة الكردية

د. عبدالرحمن الحاج معروف

قسم اللغة الكردية بكلية التربية بجامعة بغداد
 بغية عرض واستيعاب الخصائص الاساسية المتعلقة باسماء العدد من
 قسم الكلام في اللغة الكردية من حيث علم الصرف وعلم اللغة ، حاولنا في
 البداية ، مقارنة وتقييم الاعمال المنجزة منذ البداية وحتى اليوم حول هذا

الموضوع الخلافي ، لتتوصل بالتالي من هذا التحليل والمتابعة الى الولوج بسهولة الى اعماق اللغة الكردية ويتمهد لنا الطريق لأخذ ماكتب بصورة صحيحة وعلمية حول خصوصيات اسماء العدد في اللغة الكردية ورفض ماهو خاطيء ومعوج عنه ، وثلثت الى مالم يتطرق اليه احد ولم يكتب عن شيء وتحدث عنه قدر الامكان ونضيفه الى بيدر الحاصل المخزون لدينا .

وهكذا فقد قيم كاتب المقال في البداية مادبجته اقلام كل من سعيد صدقي كابان ، توفيق وهبي ، نوري علي امين ، جگر خوين ، محمد أمين هوراماني ، احمد حسن احمد ، صالح حسين حسن البشدري ، ده قناتي كوردو ، ده چركزى بكو ، ده أيوبي ، ده سمير نوفا ، ده مكسيمى خمو ، ده تسابولوف ، ده زارى يوسف ، ده جويس بلو ، ده مكنزى . ثم تحدث باسهاب عن خصائص اسماء العدد في اللغة الكردية من سبعة اوجه :

اولا : كيف تظهر اسماء العدد كقسم مستقل من اقسام الكلام في اللغة الكردية .

ثانيا : اصناف اسماء العدد في اللغة الكردية من حيث المعنى .

ثالثا : اسماء العدد في اللغة الكردية من حيث المبني .

رابعا : اشكال بعض اسماء العدد في لهجة السليمانية .

خامسا : ظهور (ى - ی) و (و - w) و (ه - ه) بين اسم

العدد الأصلي وعلامة (ه - ه) ، (ه - ه) الترتيبية .

سادسا : استعمال اسماء العدد من حيث الصرف .

سابعا : اصل اسماء العدد في اللغة الكردية ومقارنتها مع اسماء العدد

في اللغات الآفستية واللغات القديمة والحديثة الأخرى التي هي

من العائلة اللغوية نفسها .

بەراویزەکان :

- (١) سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ، ل ١٢ - ١٣ .
- (٢) وداتر ئەو کیشەبە پروون دەکەینەو .
- (٣) توفیق وەهەبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٤ - ٧٧ .
- (٤) نووری عەلی ئەمین ، ریزمانی کوردی ، سلیمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٣٣ - ١٣٧ .
- (٥) بۆ لیکۆلینەوێ تهواوی ئەو کیشەبە ، بروانە : د. ئەو پەرەحمانی حاجی مەرف ، ژمارە وەك بەشێکی سەر بەخۆی ئاخاوتن و جۆرەکانی ژمارە لە زمانی کوردی دا ، گۆفاری « پۆشنیری نوێ » ، ژ ١٢٣ ، بەغدا ، ١٩٨٩ ، بروانە : هەمان سەرچاوە ، ل
- (٦) جگرخوین ، ئاوا ئۆ دەستوورا زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ ، ل ٣٢ - ٣٥ .
- (٨) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ١٦٧ - ١٦٩ .
- (٩) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ریزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١١٠ - ١٣٠ .
- (١٠) لە باسی کتیبی « ریزمانی کوردی » ی مامۆستا نووری عەلی ئەمیندا وەلامی ئەو پۆچوونانەمان داوەتەو .
- (١١) بۆ شی کردنەو و لیکدانەوێ ئەو باسە ، بروانە : وتاری ناوبراو ، ژمارە وەك بەشێکی سەر بەخۆی ئاخاوتن و ... ، ل
- (١٢) عەبدوگلا شالی ، د. عیزەدین مستەفا رەسوول ، د. ئەمین عەلی ، نووری عەلی ئەمین ، فەرەیدوون عەلی ئەمین ، عەلانەددین سەجادی ، کەمبال مەحموود فەرەج ، ئەبووزەید مستەفا سەندی ، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١٩ - ٣١ .
- (١٣) بروانە ئەو باسە ی لەم وتارەدا دەربارە ی کتیبی « ریزمانی کوردی » ی مامۆستا نووری عەلی ئەمین کراوە .
- (١٤) صالح حسین حەسەن بۆشەری ، کورتەبێك لە ریزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٨٥ ، ل ٣٨ - ٤٠ .
- (١٥) ئەوێ پێوەندی بە کیشە ی ژمارە ی پلە ی بەو هەبێ ، ئەوێ کاتێ لە نیشانەکانی ژمارە ی بنجی دواوە ، وای داناوە کە (م - م) بۆ پلە ی بەراورد و (- مین) بۆ پلە ی بالا بە کاردێ (ل ٣٩) . ئەگەرچی (- مین) ی (- مین) لە (- مین) ی (- مین) ی پلە ی بالا دەچێ ، بەلام لە (- مین) دا مەسە لە پلە ی بالا نی بە ...

- (۱۶) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆییتف) ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۷ ، ل ۱۳۹ - ۱۵۶ .
- (۱۷) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆییتف) ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستە دیالیکتی رمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۸ ، ل ۸۶ - ۹۹ .
- (۱۸) بەوینە :
 ۱ - چ . خ . باکاییتف ، بەمە دیالیکتی کوردی تورکەنستان ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۲ ، ل
- ب - چ . خ . باکاییتف ، زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۵ ،
- (۱۹) چ . خ . باکاییتف ، زمانی کوردەکانی سۆفیت ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۳ ، ل ۱۲۶ - ۱۳۷ .
- (۲۰) ک . ر . ئەبووبی و ئی . ئا . سمیرنۆفا ، دیالیکتی کوردی موکری ، لنینگراد ، ۱۹۶۸ ، ل ۵۳ - ۵۵ .
- (۲۱) د . مەکسیم خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، کتیبی « ولاتان و مبللەتانی رۆژەهلانی نێزیک و ناوەرەست » ، ب ۷ ، بەریفان ، ۱۹۷۵ ، ل ۳۳۴ - ۳۳۵ .
- (۲۲) ر . ل . تسابۆلۆف ، لەبارەى میتووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۸ ، ل ۳۳ - ۳۶ .
- (۲۳) زاری یوسف ، دیالیکتی سلیمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۸۵ ، ل ۶۵ - ۶۸ .
- (24) Joyce Blau, Manuel De Kurde, Paris, 1980, PP. 79 — 85.
- (25) Ernest N. Maccarus, A Kurdish Grammar, New - York - 1958.
- (26) D. N. Machezie, Kurdish Dialects Studies, London, 1961, PP. 71 — 72, 169 — 170. TU
- (۲۷) ئی . ئا . سامیرنیتسکی ، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۹ ، ل ۱۶۷ .
- (۲۸) بەوینە :
 ۱ - ف . ف . فینۆگرادۆف ، زمانی رووسی ئەمرۆ (وشەسازی) ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۲ ، ل ۲۲۷ - ۲۲۸ .
 ب - ن . س . فالکینا ، د . ن . رۆزینتال ، م . ئی . فۆمینا ، ف . ف . تساپکیچیچ ، زمانی رووسی ئەمرۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۱ ، ل ۲۲۵ - ۲۲۶ .
 ... و گەلیکی دی .
- (۲۹) س . ن . سۆکۆلۆفا ، زمانی ئاویتا ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۱ ، ل ۷۰ .
- (۳۰) هەمان سەرچاوه ، ل ۷۱ .

« سیا » له زمانى كوردى دا

عبدالحسن بنى ويس

ده گير تهوه ، گوايا خونكارى ، چوار زنى هه بووه ، يه كى له ژنه كانى
سيه تاوه (رهش تاله) نه بى . داوا له ژنه كانى ده كا كه هه ر يه كه باسى جوانى
خوى بكا ، هه ر يه كه به شيوه يه كه تاريضى جوانى خوى ده كا . ژنه سيه تاوه كه
زور زير و زيره كه ده بى ، بو تاريى كردنى خوى ده لى « په ننگم سيه يه و
ئه لماسيش سيه يه » ليره دا مه به ستم نه په ننگى سياه و نهش ناشيرينى سياه
به لكو مه به ستم هه ر وشه كه يه ، وشه ي (سياه) .

ئه م وشه يه له زمانى كوردى و شيعرى كوردى دا به چوار شيوه
ده بيسرى (سياه ، سياه ، سيه ، سيه) به داخه وه هيندى كه س واى بو
ده چى گوايه ئه م وشه يه كوردى نى يه و وشه يه كى بيگانه يه و له فارسى يه وه
هاتوه ته تيو زمانى كوردى يه وه ، به م پى يه داوا ده كن كه ئه م وشه يه له
زمانى ئه ده بى يه كگرتووى كوردى زمان به ده ر بكرى و به كار نه هينرى .

ئه م خواسته ساكاره له جيگاي خوى دا نى يه چونكه ، يه كه م : نه كه
هه ر له زمانى كوردى دا به لكو ، له هه موو زمانىك دا كه س ناتوانى داواى
ئه وه بكا كه وشه يه كه له ميژه وه له و زمانه به كار هينراوه له خوتو خورايسى
زمان به ده ر بكرى . يه كه و دوويش : وشه ي سياه بسانه وى و نه مانه وى
وشه يه كى كوردى يه و په گو و پيشه ي له زه مينه ي زمانه كه مان دا زور قووله و
روواله تى تاييه تيبى خوى له كوردى دا هه يه .

راسته ئەم وشەيە لە چەند زمانىكى دراوسىيى وەكو ، زمانى فارسى ، بەشدارە بەلام بەشدار بوونى وشەيەك يا زاراوہيەك لە دوو زماندا يان زياتر ، ئەو ناگەينى كە يەكيان خاوەن وشەكەيەو ئەوى تريان بيگانەيە ، خو ئەگەر وایى كوردى و بلووجى و فارسى و دەرى... هتد ، نزيكەي لە سەدا نەوەدى وشەكانياندا هاوبەشن ، ئەمجا كامەيان خاوەنى وشەو زاراوہ موشتەرەكەكانە ؟

سەرەراي ئەو ، بەشدار بوونى چەند زمانىك لە هيندى وشەو زاراوہدا ئەو زمان بو دەچەسپينى كە چون ئادەمیزاد كار لە يەكتر دەكەن ، زمانىش تا رادەيەك بە هوى دراوسىيى بەو كار لە يەكتر دەكەن . ئەمجارەيش دەبى ئەو لە بير نەكەين كە ئەو زمانانە (كوردى ، بلووجى ، فارسى ، دەرى... هتد) لە يەك بنەمالەي زمانن ، بۆيە لە زوربەي هەرە زۆرى وشەو زاراوہكاندا بەشدارن .

لە زماندا ، هەر زمانى ، نابى بو مەبەستى پشت بە تاكە وشەيەك يان زاراوہيەك بىستري و ئەگەر وشەيەكى ديكە بو هەمان مەبەست هەبى زمان بەدەر بكرى ، چونكە كاريكى وا ئەو ناگەينى ، كە زمانەكە تەواوہو بو هەر مەبەستى وشەيىكى تايبەتكارى خوى هەيە ، بەلكو بە پيچەوانەي ئەمە نيشانەي لاوازي و هەزاري زمانەكەيە . دەولەمەندي زمان بە زۆر بوونى وشەو زاراوہي جۆراو جۆر دەپيورى ، بو نمونە هەر لە زمانەكەي خۆماندا « گيل ، گەوج ، گەلحو ، وروگيژ ، يام » بو هەمان مەبەست بەكار دەهينريت ، ئەمەيش كاريكى راستەو نيشانەي دەولەمەني زمانەكەيە . بەكار هينانى وشەي (سيا) شان بەشان لە گەل وشەي (رەش) لە زمانى كوردىدا كاريكى راستەو نيشانەي دەولەمەنديەو بە هيج شيوەيەك نابى وشەي رەش بىن بە هوى لە بير كردنى سيا .

سيا وشەيەكى زۆر كۆنە ، قامووسى معين دەلى ئەم وشەيە لە بنەرەتدا

وشه یه کی پاله وی یه و له زمانی کوردیش دا زۆر کۆنه ، مامۆستا مسعود
 محمد له « لسان الکرد » دا دوو پاتی ئەم قسه یه ده کاو به لگه یشی ئەوه یه
 که سیا وشه یه کی ئافئیتایی به . ئیدی له م بابه ته وه ده لئێ : « ئەم وشه یه له
 ئافئیتادا بهر چاو ده که وی و له وشه ی رهش ره سه تره . به داخه وه داپیری
 خۆمان له مالی بیگانه ناسینه وه ، ئەم قسه یه ده لئیم چونکه ئەواته ی رهش
 به کار دینن نازانن ره گۆ ریشه ی سیا له زمانی کوردی دا ، له ره گۆ ریشه ی
 هه مان وشه له تیو زمانانی دراوسێ جی گیرو به هیز تره چونکه له کوردی دا
 ره گۆ ریشه ی ده گاته ئافئیتا . ئەم پیوه ندی به چاکترین به لگه یه بۆ کوردی تی
 وشه که » . پاشان مامۆستا مسعود محمد له هه مان سه رچاوه دیته سه ر ئەوه ی
 که چه ند وشه یه کی کوردی له قه دی (سیا) وه وه ره گیراوه و واته ی جۆراو
 جۆری تازه ی به ده سه ته وه ده داو به هیچ جۆری ناتوانن ده ست له و وشانه
 بینن چونکه زاراوه یه کی دیکه مان بۆ ئەو مه به ستانه ده ست ناکه وی . مامۆستا
 له م بابه ته وه ده لئێ « کورده کان که وا سیا به کار دینن ، وشه ی (سیایی) یان
 لیوه داتاشیوه ، که واته ی « لیسته ی کرین و فرۆشتنی کالا » ده گه یینن .
 فارسه کان بۆ ئەم واتایه (سیاهه) به کار دینن ، ئیدی له سه رف کردنی
 وشه که جیاوازی له گه ل کوردی به که دا هه یه « زور به ی هه ره زۆری زاراوه کانی
 کوردی « گۆران ، که له وری ، له کی ، لوری ، زازایی » هه ر سیا به کار دینن ،
 هیندیکیان نه ک هه ر ره شیان نه بیستوو به لکو نازانن واتای چی به ! شاعیره
 کلاسی به کانمان که شیعیان به زاری کرمانجی خواروو یان کرمانجی ژووروو
 هۆنیوه ته وه به شیوه یه کی فراوان وشه ی سیایان به کار هیناوه و به شیوه یه کی
 که م وشه ی رهش له شیعه کانیان بهر چاو ده که وی . به رای مامۆستا مه لا
 شوکور مسته فا سیا پیوه ندیی به (سایه ، سا ، سایکی ، سیهر ، سیوه) وه
 هه یه .

سیا له کوردی دا زۆر کۆنه به لگه شمان بۆ دوو پات کردنه وه ی ئەم

قسه یه ، جکه له ئافئستا که باسمان کرد ، شیعی شیعی شاعیره دترینه کانمانه .
باباتاھیری همه دانی پیش هزار سال ژیاوه هر وشه ی سیای به کار هیناوه .
له چوارینه یه که له چوارینه کانی دا ده لئی :

« بئی ته بالین سیه ماره به چه ششم
بئی ته پرووزان شه وتاره به چه ششم
بئی ته هر گه شوم سووی گولستان
گولستان سهر به سهر خاره به چه ششم »

(باباتاھیر ل ۴۲)

دهقی کوردی وامان دست ده که وی بۆ پیش هزار سال ده گه ریته وه
به لکو له هزار سالیس زیاترو وشه ی سیای تی دایه . ره شید یاسه می له «
کردو پیوستگی تژادو تاریخی او . . .» ده قیکی گومان لی کراوی هیناوه ،
گوایه بۆ سهرده می په یدا بوونی ئاینی ئیسلام ده گه ریته وه ، ده قه که
پارچه شیعی تیکه وشه ی سیای تی دایه :

« وه وری مه وارۆ وه رۆ وه رینه
ورسه و ریۆ ، چوار سهرینه
که رگی سیاوه و هیلش چه رمینه
گوشلی مه ریۆ دوی به رینه »

مه لای جزیریش زیاتر له پینج صد سال ژیاوه و به شیوه یه کی فراوان
وشه ی سیای له شیعه کانی دا به کار هیناوه . مه لای جزیری ده لئی :

« چین چین کرن زولفین سیا که سک نه تله سا دیا
ئیدی نسان باین خویا ، تیکهل کرن بادئی سه با »

(« سیا » له شیعی کوردی دا :

شاعیره کانمان به شیوه یه کی جوانو دلگیر سیایان له هۆنراوه کانیان دا

به کار هیناوه ، به تایه تی به مه بهستی عشق و دلداری ، بو تارنرف کردنی کچی
شوخ و جوان و یاره خوشه ویسته کانیاں ، وه ستایانه وشه ی سیایان له
هؤنزاوه کانیاں دا به گار هیناوه ، وه کو پرچی سیاو چاوی سیاو نه برۆی
سیاو موژگانی سیاو گیسووی سیا . . . هتد . دهر باره ی زولفی سیای یار
خانای قوبادی ده لئج :

« پینچ حه لقه ی زولف سیای بو عه نهر
په خش که رد به ئاو داچوون دوود مه جمهر »

« شیرین و خوسره و ل ۱۰۴ »

دیسان دهر باره ی زولفی سیا (وه فایی) یش ده لئج :
« له ژیر زولفی سیا رووی خسته دهر چاوی له دنیا کرد
شهوی دی صوبجدهم ، گویا ، دهری مه یخانه یان وا کرد »
« دیوانی وه فایی ل ۳۴ »

دهر باره ی گیسووی سیا (مه وله وی) ده لئج :
[پیشانی ماهی ، ئاهوو نیگامی ، گیسوو سیاهج ، دل مه نزلگامی]
« دیوانی مه وله وی ل ۴۸۳ »

دهر باره ی مووی سیا (حارث) ده لئج :
خووبانی سیه موو و پهری روو حهره مت بوو
هر چه نده که عومری خضرو جامی جه مت بوو
« نه نجومه نی نه دیانی کورد ل ۹۸ »

دهر باره ی وشه ی سیاه (ئاهی) ده لئج :
تو به یاضی لاملت سیاهی بیتته سه
« یحیایجیکت نی به ئیتر به شیعی بی نه سه »

« هه مان سه رچاوه ی پیشوو ل ۱۱۹ »

دەربارەى پرچى سیا فالى دەلى :
« پىچەبى پەرچەمى بو پرچى سیا
هەر دەلىى مانگەشەووە کۆلمى تیا »

« دیوانى فالى ل ۵۱ »

جگە لە زولف و گیسوو و موو و شەعر و پرچ ، وە کۆ لە سەر مەووە باسما
کرد بو موژگان و ئەبرۆیش بە کاریان هیناوە ، لەم بابەتەووە ، بابەتى ، موژگانى
سیا وەفایى دەلى :

« چاوە کەت و تەشەنەبى خوینە بە موژگانى سیا
بو هیلایى من دەلىى مەستیکە دەستە و خەنجەر »

« دیوانى وەفایى ل ۱۲۴ »

خانای قوبادیش هەر لەم بابەتەووە دەلى :
« بە غەمزەى چاوە کەى مەستت مەووە جىبى نەشتەرە جەرگم
بە موژگانى سیات قەلبم سەراسەر جىگە پەیکانە »

« دیوانى وەفایى ل ۱۴۴ »

دەربارەى ئەبرۆى سیا ، ديسان (وەفایى) لەم بابەتەووە دەلى :
« چاوت بە کەمان مېهرەبى ئەبرۆى سیه فام
تیرىکى وەها سەختى لە موهرەى جگەرى دام »

« وەفایى ل ۶۶ »

هەر وەها (مەولەویش) لەم بابەتەووە دەلى :
« دوو ئەبرۆى سیاى مووژان چریدە
نەرای بە نەندە گیش قەترانى دیدە »

« مەولەوى ل ۳۶۸ »

هەر وەها بەشیوەیەکی جوان بۆ تارێف و تەشبیھ کردنی چاوی سیا
بە کار هینراوە . وەفایی لەم بابەتەوه دەلێ : —
« بە چاوی سیاھت که دەلێ ئاھوی چینی !
قەد وا دەبێ تو خۆش دڵ و ئەمنیش حەزینی ؟ »

« وفایی ل ۲۹ »

دەربارەیی « چەم سیا » مەولەوی دەلێ :
« چەرخ و چەم سیا ، چوست چالاک پەر
شەیدای شکارجۆ ، چنگ وە ھووناو تەر »

(روۆشنیری : وەلی : ل ۱۱۵)

دەربارەیی دیدەیی سیا ، وەلی دێوانە دەلێ :
« بەو دیدەیی سیا سورمە نیا سێوئەنگ
موزانت دەھون کێ نە کەردەن پەنگ »

« وەلی دێوانە ل ۷۸ »

ھەر وەھا سیا بۆ تارێف کردنی خالی یاری شوخ و نازدار بە کار هینراوە
وەفایی لەم بابەتەوه دەلێ :

« زولف و نووری ، رووی بلووری ، بخووری شەمعی کافووری
خالی سیا ، چاوی شەھلای ، نافەیی خەطای ، ئاھووی خوتەن »
« وەفایی ل ۹۵ »

جاری وا ھەیه تەشبیھی پرچی دلداری خۆشەویستیان بە (مار — حەیی)
کردووە . مەھوی لەم بابەتەوه دەلێ :

« خەیاڵی زولفی دەرنەچێ لە دڵ تا دەرنەچێ روۆح
سپێراوە خەزینەیی بەختی ئێمە بەو سیا مارە »

« دیوانی مەھوی ل ۴۶۲ »

جگه له تاريف كردنى يارى شوخ و نازدار و دیدهى مهست و عیشق و
دلدارى ، ديسان بو مه بهستى چاره سیایی و نائومییدی و جردایی و خهم و
دووری و زولم و زورداری و ئەشکه نجه به شیوه یه کی زور جوان به کار
هیتراوه + دهرباری هه ناسه ی سیا مهولهوی دهلی :

« هه ناسه ی سیای سهرد دلسۆزی

به رمداه وه بهرد (برد العجوز) ی »

(مهولهوی ل ۲۸۳)

دهرباره ی دل سیا ، که رهم رهزا زهینه لخانی دهلی :

« گوش یه ن وه دهنگ سیا دلّه

باسم له باره ی سه م قاتله »

(دیوانی که رهم رهزال ۵۹)

وهلی دیوانه ییش ههر له م بابه ته وه دهلی :

« مایه ی لاو برده بی هاوماله خۆم

دل سیاو قه قنه س کۆی زوخاله خۆم »

دوودی سیایش بو خهم و خه فته خواردن به کار هیتراوه خانای قوبادی له م

بابه ته وه دهلی :

« ئاهش وینه ی دوودی سیای بو نه فتین

دهم ده م مکیشا به رمشی چین چین »

« شیرین و خوسره و ل ۵۷۱ »

دهرباره ی رووسیا هی ، ئەحمه دی خانی دهلی :

« قان صادق و راست و خیر خواهان

قان قومسی و خوار و رووسیا هان »

« مه م و زین ل ۸۸ »

شاعیره کانمان وشه‌ی « سیا رخت واته جل و بهرگی رهش » یان
به کار هیناوه ، ئیدی خانای قوبادی له‌م بابته‌وه ده‌لیج :
« شووم به‌د ئه‌ختر ، چاره چه‌فت من !
ته‌ن ئاهیرین بار ، سیا رخت من ! »

« شیرین و خوسرەو ل ۷۰۸ »

ده‌باره‌ی سیاپۆش ، مه‌حوی ده‌لیج :

« سیا پۆشن له‌ داخی خه‌ط و خال و لیتو و پروو و زولف
وه‌نه‌وشه‌و میسکی چین و ئاوی خضرو لاله‌وو عه‌نهر »

(مه‌حوی ل ۱۳۱)

له‌ شیعری کوردی‌دا سیا به‌رگیش به‌ر چار ده‌که‌وتی . ره‌نجووری له‌م
بابته‌وه ده‌لیج :

« منیش جه‌ی فێشته‌ر رێزه‌ی جه‌رگم بو
چون ئازیه‌تداران سیا به‌رگم بو »

(ره‌نجووری ل ۱۷۶)

« سیا به‌خت و سیا چاره‌و سیا پرووز و سیا ستاره » ئه‌م وشانه‌هه‌ر
هه‌موویان هه‌مان مه‌عنا به‌ ده‌سته‌وه ده‌ده‌ن . بو ئا ئۆمیدی و ره‌نجه‌رۆیی ...
هتد به‌ کار ده‌هێنرین . ده‌باره‌ی سیا به‌خت و سیا پرووز بابا تاهیری عوریان
له‌ یه‌کی له‌ چوارینه‌کانی ده‌لیج :-

« سیه به‌ختم که به‌ختم وازگۆون بی
سیه پرووزم که پرووزم تیره‌گۆون بی
شودم میخه‌ت کهش کووی مه‌حه‌به‌ت
زده‌ست دل که یاره‌ب غه‌رق خۆون بی »

(بابا تاهیر ل ۷۹)

دەربارەى سيارۆز مەحويش دەلىن :

« ئەم سيارۆزى مە پۆشيوپە عەيبى كەسان
ئاشكارە سەترى ئەحوالى گونەهكاران شەو »

(مەحوى ل ۲۵۷)

لە بابەتى سيارەيشەوۋە ھىمنى مووكرىانى دەلىن :

« ھەزار ھىندە پەريشانو سيارە بژىم ھىشتا
لە تىو دلدا ھەمە ئاواتى خالو پەرچە مىكى تر »

(نالەى جودايى ل ۵۴)

لە بابەتى سيارەيشەوۋە ، وەلى دىوانە دەلىن :

« سزاي ستەم كىش سيارە ستارەم
فەرھادى كۆھكەن • مەنزل مەغارەم
راى شەش دەرى بەخت سيارە دەربەستم
پەشىمان جەگشت ، پەشىو حال جەستم »

(وەلى دىوانە ل ۶۵)

خاك سيارو سيارەنگ بۆ واتەى گۆر - قەبر بەكار ھىنراوۋە • دەربارەى

خاك سيار ، خاناي قوبادى دەلىن :

« بەشتان بى شىرىن وە بەژن ئەو دا
بە خاك سيارى گلكوى خوسرەو دا »

(شىرىن و خوسرەو ل ۷۸۰)

لە بابەتى سيارەنگىشەوۋە ديسان ھەر خاناي قوبادى ھەر خۆى دەلىن :

« سەر بنيهون نەساي سيارى سەنگەوۋە
تەك دەم بە تەكەى تارو تەنگەوۋە »

(شىرىن و خوسرەو ل ۷۷۷)

شامی تار واته شهوی تاریک ، شه و مزه ننگ ، وه فایبی له م بابه ته وه ده لئی :
« غه مزه و نیگه هو روو له خه می زولفی دو تا دا
وهك نه شه له مهی ، زوهره له تیو شامی سیادا »

(وه فایبی ل ۲۹)

سیا سال به سالی قات و قری و بئ بارانی دهوتری ، مه حوی له م بابه ته وه ده لئی :
« له چاوانم نه ما بؤ گریه ، توبه ی سه جده به رده یه
سیا سالم نه باره ، نوئیژی ئیستسقا نه کم ، چیکه م »

(مه حوی ل ۲۳۱)

حاجی قادری کوی ، ته شبیهی خالی گونای یار به سیاچار ده کا . ده لئی :
« چه من له لاله میسالی خه تی روخی دلبر
سیاه چادری لی بؤ ته خالی سه ر گونا ! »
زه نگی سیای شه و واته شهوی تاریک و (میژووی نه ده بی ۰۰ ل ۶۹۳)
نه نگوست له چاو . خانای قوبادی له م بابه ته وه ده لئی :
« چون جه سیلسیله ی زه نگی سیای شه و
رؤ وینه ی ره زه ن گوریزا به ده و »

(شیرین و خوسره و ل ۴۶۱)

سیاقه لاخی و سیوه ننگ و سیای قه ترانی و سیازاغ و سیاتار و اتای ره نگی ره شی
خه ست ده گه ئینین . ده ربه ای سیاقه لاخی خانای قوبادی ده لئی :
« عوریان که ردش تن زه خمین داخی
به رگ نازیته سیاقه لاخی »

(شیرین و خوسره و ل ۷۴۹)

له بابه تی ره نگی سیوه ننگ ، ره نجووری ده لئی :

« پڑی ، پڑاوی ، ژارا پهنک پهنگی
سلقى سماقى ، سلقى سيوهنگى »

(پهنجوورى ل ۱۸۸)

دهربارهى سيای قهترانى ، ديسان پهنجوورى خوی دهلی :
« جه گوشهى دهروون سيای قهترانى
(فیلی) جه کوی فیکر پهردهی پهنهانی »

(پهنجوورى ل ۱۸۵)

له بابتهی سيازاخیشهوه فهقی قادری همهوهندی دهلی :
« بهی طهور قامهت خه م ، جهستهش سؤراخن
پؤست گولگونش چون سيازاخه ن »

(فهقی قادر ل ۱۳۹)

له بابتهی سياتاریشهوه ديسان هر فهقی قادر خوی دهلی :
« شه هوهت غالب بؤ ، دل سياتار بؤ
جه سارهت ، حيرص و نه مهل پيش کار بؤ »

(فهقی قادر ۱۸۸)

سياکار دوو مه عنای مه يه ، يه که م : به ئينسانی خراپکار دهوتری
دووهميش : به خهت و نووسين دهوتری له بابتهی يه که م واته که يه وه نه حمه دی
خانی دهلی :

« نهی بی نه ده با خرابه بی عار
گوستاخ و سته مگه ری سیا کار »

(مه م و زين ل ۱۷۸)

له بابتهی واته ی دووهمیشهوه ديسان هر خانی خوی دهلی :

« کاتب قهله می دکهت سیاکار
سازنده یه نهی ژ دهست به هاوار »

(مه م و زین ل ۱۸۰)

سیه دهست به ئینسانی به دکارو غهددار دهوتری ، بابا تاهیری عوریان
له م بابه تهوه دهلیج :

« جهره بازی بوو دم ره فته م به نه خچیر
سیه دهستی زهده بهر بال موو تیر
بهوره غافل مه چهر دهر چشمه ساران
هر ئان غافل چهره غافل خوره تیر »

(بابا تاهیر ل ۲۹)

سیا صیفه تیش له شیعی کوردی بهر چاو ده کهوی • فهقی قادر له م
بابه تهوه دهلیج :

« ئهر ئه صلش ره وشهن سیا صیفه تن
جه تهحت و فه و قش دوود ظلومه تن »

(فهقی قادر ل ۱۶۵)

ههروهها له شیعی کوردی وشهی سیاسه ودایش بهر چاو ده کهوی
خانای قوبادی له م بابه تهوه دهلیج :

« سیاسه ودای بهر گ دوشمن
جه کو مهیل ساز عیش و نوشمن ؟ »

(شیرین و خوسره و ل ۷۳۰)

- ۱ - سیه له گهډل پاشگری « لکن » وشه ی « سیه لکن » پیک دههینی واته « رهش تاله » .
- ۲ - سیا له گهډل پاشگری « تگ » وشه ی « سیاتگ » پیک دههینی واته درنج ، ته نی . په نډیکې پیشینان له م بابه ته وه هه یه ده لی : « سیاتگ له روی قورئان هه لگرتگه »
- ۳ - له گهډل پاشگری « لگ » وشه ی « سیه لگ » واته رهش تاله ، پیک دههینی .
- ۴ - له گهډل پاشگری (ونه) وشه ی (سیاونه) پیک دههینی واته هر شتی پیوه نډی به بز نه وه بی وه کو . گوشتی سیاونه ، مووی سیاونه ، شیر ی سیاونه .
- ۵ - له گهډل پاشگری (مه نډ) ناو پیک دههینی (سیامه نډ) .
- ۶ - له گهډل پاشگری (ته) وشه ی (سیانه) پیک دههینی واته قور اووی رهش و بو گن . سیاو
- ۷ - له گهډل پاشگری (ر) وشه ی (سیار) پیک دههینی واته (نازیه تبار) نه وه ی پیویسته لیره دا بوتری که نه م سیاره نه و (سیاره) نی به که واته ی « ده سیاوه » .
- ۸ - له گهډل پاشگری (وهز) وشه ی (سیه وهز) پیک دههینی ، سیه وهز به هر شتی دهوتری که رهنگی له رهش بچی .
- ۹ - له گهډل پاشگری (و) وشه ی (سیاو) پیک دههینی ، دیسان نه م وشه یه واته رهش ده گه یینی ، مهولهوی له م بابه ته وه ده لی : « چه م سیاوه که ی وه ناز دیا که م سهر ره ویتله ی چه ره م جیا که م »

(مهولهوی ۱۶۳)

- ۱۰ - له گهډل پاشگری (بی) وشه ی (سیایی) پیک دههینی ، واته لیسته یان راپورت . مهولهوی له م بابه ته وه ده لی :

« سەر وەخت ئەدای ئەمانەتمەن

نەشر سیاھەیی خیانەتمەن »

(مەولەوی ل ۲۲۷)

دیسان مەولەوی لەم بابەتەو دەلیج :

« سیاایم ئاورد ، سفیدیم پێی رەشت

هەفتم کردەو ، گریم دا لە هەشت »

(مەولەوی ل ۲۹۵)

هەر مەولەوی خۆی وشەیی (سیایی) ی بە واتەیی مەرەکەب بە کارهیناوه

ئیدی لەم بابەتەو دەلیج :

« ویشی دان نەسەر کەف کووپەیی سیاایی

پەیی شەکوای عەرضەیی دەرد جیایی »

(مەولەوی ل ۴۵۵)

هەر مەولەوی خۆی هەمان وشەیی (سیایی) بۆ مووی رەشیش بە کار

هیناوه • ئیدی لەم بابەتەو دەلیج :

« سفیدیم ئاورد ، سیاایم پێی رەشت

هەفتم کردەو ، روو نیام لە هەشت »

(مەولەوی ل ۲۹۵)

۱۱- لە گەل پاشگری (ولە) وشەیی (سیاولە) پیک دەهینن ، سیاولە واتە

سەگ ئاوی ، جانەوهرێکی ئاوی بە •

۱ - له گهڻ وشهى (كهرگك = مريشك ، په له وهر) وشهى (سیه كهرگك)
پيٽك دههينى . سیه كهرگك واته ره شو له .

۲ - له گهڻ وشهى (لاور = لاناو ، سيالاور) وشهى (سيالاور) پيٽك دههينى .
سيالاور ، ره شايى چاوه .

۳ - له گهڻ (كونا = كون) وشهى (كونا سیه) پيٽك دههينى . كونا سیه
واته به نديخانه .

۴ - له گهڻ وشهى (چمان) وشه (سياچه مهن) پيٽك دههينى . سياچه مان
جوړه ئاوازيكه له ناوچهى ههورامان باوه . عبدالله گورانى نهر له م
بابه ته وه ده لى :

« سياچه مانه ، سياچه مانه »

به هه شتى عه شقه هم ههورامانه »

ماموستا محمد امين ههورامانى ده لى كه له سهرده مى زهرده شتیه كان ،
ئهو پياوه ئاينيه كه له ئاته زگه كانى زهرده شتیه كان سروودى ئاينيه ده چرى ،
جه مانهى (سيا = رهش) يان به سهرده وه به ست ، بويه ئهو جوړه گورانيه به
سياچه مهن ئاوبانگه . به لام راينكى ديكه هه به ده لى سياچه مهن واته چاو
ره شان . گوايه ئهو جوړه گورانى به له بابته نى عيشق و دلدارى چاو ره شان
وتراوه .

۵ - له گهڻ وشهى (تا) وشهى (سيه تا) پيٽك دههينى ، سيه تا واته (ره شتا) .

۶ - له گهڻ وشهى (پاچك) وشهى (سيه پاچك) پيٽك دههينى ، سيه پاچك
ناوى دارينكى شاخاوى به .

۷ - له گهڻ وشهى مه ته لى) وشهى (سيه مه ته لى) پيٽك دههينى سيه مه ته لى به
ئينسانى قوشمه و نوكته زان دهوترى .

۸ - له گهڻ وشهى (كاره) وشهى (سيه كاره) پيٽك دههينى . سيه كاره به هر
ره نكي مه يله و رهش دهوترى .

۹ - له گهڻ وشهى (بازگك) وشه (سيه بازگك) پيٽك دههينى ، سيه بازگك به و

دیمه نه دوتړی پهنګی رهش و سپی تی دا گول گوله به عه ره بیسه وه
به م پهنګه دوتړی (ابقع) .

۱۰- له گه ل وشه ی (مار) وشه ی (سیه مار) پیک ده هیښی . سیه مار له زمانی
کوردی دا کنایه ته و به و ئینسانی خراپکاره دوتړی که همیشه خه ریکي
به دی و به دکاری به .

له شیعی کوردیش هم وشه یه (سیامار) بهر چاو ده که وئی و به پرچی
کچ دوتړی . مه حوی له م بابه ته وه ده لئج : -

« خه یالی زولفی دهر ناچی له دل تا دهر نه چی روحم
سپراوه خه زینه ی بهختی ئیمه به و سیاماره »

(مه حوی ل ۴۶۲)

۱۱- له گه ل (مال) وشه ی (سیامال) پیک ده هیښی ، سیامال واته ره شسال :
« کزه ی ره شه با هه ناسان سهر د
دانه سیامالان ته خته ته ختش که رد »

(هه لبرارده یه ک له هو تراوه ی فو لکلوری . . ل ۹۵)

۱۲- له گه ل وشه ی (چهرده) وشه ی (سیاچهرده) پیک ده هیښی . مه حوی
له م بابه ته وه ده لئج :

« نه گه رچی من گه دام ، نه و شا ، له عورفی عیشق دا (مه حوی)
به سه ئیسه ت له به ینا ، من سیا بهخت ، نه و سیاچهرده »

(مه حوی ل ۲۷۲)

۱۳- له گه ل وشه ی (داغ) وشه ی (داغی سیا) پیک ده هیښی . داغی سیا واته
خه م و خه فته دیسان مه حوی له م بابه ته وه ده لئج :

« فیرقه تی روژه دهر وونی کرده داغیکي سیا
وهک منی سه ودا زه ده ئاته ش زه ده ی هیجرانه شه و »

(مه حوی ل ۲۵۸)

۱۴- لەگەل وشەى (كەمەند) وشەى (سیاكەمەند) پىك دەھىنى . خانى

قوبادى لەم بابەتەو دەلى :

« چەنى سوپاۋ سان سیاكەمەندان

توق توق جە ياران ، پۆل پۆل جە رەندان »

(شىرىن و خوسرەول ۱۶۴)

۱۵- لەگەل وشەى (سنووج) وشەى (سەسنووج) پىك دەھىنى ،
سەسنووج ، توۋىكى بۆن خۆشە .

۱۶- لەگەل وشەى (قنگ) وشەى (قنگسە) پىك دەھىنى . قنگسە ،
بە ئىنسانى سووكو نامەرد دەوترى .

۱۷- لەگەل وشەى (سەران) وشەى (سەرانسە) پىك دەھىنى . سەران
سە واتە سەرىشە .

۱۸- لەگەل وشەى (قىر) وشەى (قىروسىا) پىك دەھىنى ، وشەى قىروسىا
بۆ دەربىرىنى قارىزايى و توۋرە بوون لە شتى دەونرى .

فايق بى كەسى نەم لەم بابەتەو دەلى :

« حاجى تووتنەكەت مادەم فرۆشرا

قىروسىا لە سەد كوشتن و ھەرا »

(ديوانى فائق بى كەس ل ۵۷)

۱۹- لەگەل وشەى (رۆژ) وشەى (رۆژى سیا) پىك دەھىنى ، رۆژى سیا
واتە تەنگى و ئالەبارى . پەندىكى پىشىنان لەم بابەتەو ھەيە دەلى :

« مالى چەرمگ ، ئەرا رۆۋژى سیا »

۲۰- لەگەل وشەى (پروسنەك) وشەى (سەپروسنەك) پىك دەھىنى ،
سەپروسنەك واتە پلسرىك .

۲۱- لەگەل وشەى (قەلا = قەل) وشەى (قەلاسە) پىك دەھىنى قەلاسە
واتە قەلەرەش .

۲۲- سەسەو سەمەنسورى ، ناۋى دوو ھۆزى كوردن .

۲۳- سیاۋەش و سیاۋەخش و سىالى و سیاۋ ناۋى مرۆفن .

۱ - سیاگردن : واته رهش کردن • پهنجووری لهم بابتهوه دهلیج :
« یه کسهرت ئاوین خاڭ سیا کهرد
ئاسیاو ئاسا گۆنان گشت ههرد »

(دیوانی پهنجووری ل ۲۰۰)

۲ - سیه بوون : واته رهش بوون یان تووره بوون • له بابتهنی تووره بوون
خانای قوبادی دهلیج :

« شیرۆ ئید ئه ژنی ، سیایی چون قیر
توفیا چون توف وهخت زه مههریر »

(شیرین و خوسره ول ل ۶۷۷)

۳ - سیهوه کردن : ا - واته رهش کردنهوه • ب - واته نووسین •

۴ - دل سیه کردن : واته دل رهش کردن •

۵ - سیهوه بوون : ا - واته رهش بوونهوه • ب - واته تووره بوون •

۶ - سیاهی بهستن : واته رهش بوونهوه ، خانای قوبادی لهم بابتهوه
دهلیج :

« نه رووی سفیدی سیاهی بهست نهخش »

« نهجوم درهخشا چون دانهی بهدهخش »

(شیرین و خوسره ول ل ۳۸۰)

۷ - روو سیه کردن : واته روو رهش کردن ، رسوا کردن •

سهرچاوه

۱ - شیرین و خوسره و - خانای قوبادی - چاپخانهی کۆری زانیاری کورد

۲ - دیوانی مهجوی - چاپخانهی کۆری زانیاری کورد ۱۹۷۷

۳ - دیوانی وهفایی - چاپخانهی کۆری زانیاری کورد ۱۹۷۸

۴ - دیوانی مهولهوی الملا عبدالکریم المدرس ۱۹۶۰

۵ - دیوانی پهنجووری چاپخانهی (افاق عربیه) ۱۹۸۳

٦ - دیوانی و ملی دیوانه محمودی خاکی - چاپخانهی سرکه‌وتن ١٩٨٣

٧ - ناله‌ی جوادی هیمنی مووگریانی

٨ - میژوی ئەدهبی ئەدهبی کوردی - علاءالدین سه‌جاوی - چاپی دووهم

١٩٧١

٩ - مه‌م و زین - ئەحمەدی خانی - چاپخانه‌ی هه‌ولتیر ١٩٦٨

١٠ - لسان‌الکورد مسعود محمد - مطبعة الحوادث سنة ١٩٨٧

١١ - کۆمه‌له‌ شیعری فه‌قی قادری هه‌مه‌ومند - چاپخانه‌ی کۆری زانیاری

عیراق ١٩٨٠

١٢ - ئەنجومه‌نی ئەدیانی کورد - ئەمین فه‌یضی - چاپخانه‌ی کاکه‌ی

فه‌للاح ١٩٨٢

١٣ - باباطاهر عریان همدانی - ناشر کتابفروشی رجبی *

بنکه‌ی زین

شوکر یلفه زلی و چەند تێبینی یەکی مێژوویی

د. کەمال مەزھەر

زانکۆی بەغدا

ئەوانە ی بەردی بناغە ی پۆژنامە نووسی کوردی یان بە ئارەقی ناوچە وان و شەونخوونی و بە دەم دەربە دەری یەو دەارشت وان لە پیزی پێشەوە ی پۆلە دلسۆزە کانی گەلدا . یەکیک لەوانە شوکر یلفە زلی (شکر ی الفضلی) یە کە مێژووی ژیان و پادە ی تێگە یشتن و چالاکی بە کانی شایانی ئاوردانە وە و لیکۆ لینە وە و هەلسە نگاندنی تایبە تین .

شوکر یلفە زلی یەکیکە لە شاعیر و نووسەر و پۆژنامە و مێژو و نووس و پیاو و سیاسی یە نوێخوازە بە ناوبانگە کانی پۆژگاری خۆی کە ئەوساکە لە سەرانسەری عیراقدا کەم کەس هەبوو بتوانی شان لە شانی بدات . سالی ۱۸۸۲ لە نزیکیی بەغدا لە گەرەکی (فضل) لە دایک بوو . لە بەر نزیکیی لە گۆری شیخ عەبدولقادی گەیلانی یەو و زوربە ی کوردی بەغدا ی ئەو سەر دەمە لە گەرەکی باب الشیخ و تا پادە یەک لە فەزڵ دەژیان . لە وە وە (الفضلی) بۆتە نازناوی ، هەرچە نەدە بۆ خۆی کوری مەحمودی کوری ئەحمەد ئاغا ی خەلکی سلیمانی یە . هەرچی عایشە ی دایکی یە لە هۆزی (کرۆیە) ی عەرەبە (۱) .

هەن دەیانە و ئی بە زۆری زۆردارە کی کورد لە شوکر یلفە زلی بی بەش بکەن و بیکە نە عەرەبکی پروت و قووت (۲) . هەولی لە و بابەتە بی گومان دەچیتە خانە ی کۆششی گەوجانە وە ، ئەویش نەک تەنها لە بەر ئەوە ی ئەو جۆرە کەسانە بە قووتدانی مافی خەلکی هەموو مەرچیککی لیکۆ لینە وە ی زانستی پی شیل دەکەن ، بە لکو لە بەر ئەویش کە هیچ نەتە وە یە کی ئەم سەرزەمینە پەکی لە سەر ئەو نەکە و توو بە زۆر پالەوانی بۆ دروست بکری ، چ جای نەتە وە یە کی خاوەن ژیا ری دێرین و بەرفراوانی وەک نەتە وە ی عەرەب .

زرووفی تایه تی و مهرجی ژیان پاله وان دروست ده کهن • کویله کانی رۆمای
خه فتاکانی بهر له دایک بوونی عیسا له هه رکوی بوونایه بی گومان
سپارتاکو کسکیان تیدا هه لده کهوت که له وانیه ناوی کاوه یا خوشه وی
بوایه •

من بۆ خۆم له « تیگه یشتنی راستی » دا بهم جۆره هه ولی به زۆر
بی بهری کردنی کورد له شوکر یلفه زلیم لیک داوه ته وه :
« گهر ئه مه راست بی (واته شوکر یلفه زلی چ له دایکه وه و چ له
باوکه وه عه ره ب بو بی) ئه وه ندهی تر له مه قامی به رزده کاته وه • زۆر خوشه
مرۆف هیند دیسو کراسی بی و گهلانی تری به و راده یه خوش بوئی و ئاوا
دلسۆزانه خزمه تی زمان و که له پووریان بکاو بۆ داو رۆژیان په په رۆش بی •
با لیره دا ئه وه ش بلین به لگه یه کی گرنگی عه ره بایه تی شوکر یلفه زلی لای
عه بدوللا ئه لجبوری ئه وه ته که له کتیبی « مشاهیر الکرد و کردستان » ه که ی
مامۆستا ئه مین زه کی دا ناوی نه هاتو وه ! » (۳) •

پیم وایه له م ئه لجبوری یه به ولاره که سیکی تر وه ک ئه وه هه ولی نه داوه
کورد له شوکر یلفه زلی بی بهش بکات • مامۆستا عه بدولره زاق حه سه نی ، که
شاره زاترین که سه له میژووی نوی و هاوچه رخی عیراق داو بایه خی تایه تی
به رۆژنامه نووسی و رۆژنامه نووسانی ولات داوه ، که دینه سه ر ناوی
شوکر یلفه زلی ده لی ئه م پیاوه « ئه دینیکی کوردی ناسراوه » (۴) • له
هه مووی گرنگتر ئه وه یه که شوکر یلفه زلی بۆ خۆی ، خۆی به کورد
داناوه • له رۆژنامه ی « تیگه یشتنی راستی » دا (۵) خۆی وه ک کوردی
نیشته جی به غدا ناو نووس کردو وه • ئه وه تا له سه ره تای یه کیک له وتاره کانی
ناو ئه وه رۆژنامه یه دا نووسیوی یه ده لی :

« ئینگلیز له هه موو قه ومیک زیاتر دۆستی کوردانن ، عاشقی
شوجاعه تی ئه وانن ، دلیری کوردانیان چاک بیستو وه ، له بهر
ئه مه زۆریان خوش ئه وین • ئیمه ئه گه رچی له به غدا که مین

به لام له خه لکی به غدا خوشه ویستترین» (٦) .

له بهر بی کسی و دوا که وتوویی تا ئیسته به صه دان شوکر یلفه زلیی
کورد به ئیسک و پرووسکه وه قووت دراون . تا په نجا کانش روونا کبیری
کورد جار و بار له گه ل باسی رۆژگاری شیخ مه محمود و شه ره شیعی شیخ
ره زای تاله بانای دا به شیوه یه کی ته ماوی ناوی شوکر یلفه زلیی بهر په رده ی
گوئی ده که وت . پیشه نگی لیکۆلینه وه ی ئه ده بی کوردی مامۆستا سه جادی
له میژووی ئه ده بی کوردیکه ی دا که ئه و سه رده مه بو یه که م جار چاپی
کردوو ده رباره ی ئه و روونا کبیره گه وره یه هر ئه وه نده ی نووسیوه که
« هاوده وری شیخ ره زا بووه » (٧) .

شوکر یلفه زلیی نه ک هر کورد بووه و بهس ، به لکو له هه مان کات دا
کوردی زاتیکی که م هاوتاو کورد په روه ریکی دلسۆزیش بووه . یه کیک له
هو سه ره کی به کانی شاره زایی شوکر یلفه زلیی له وه وه ها تووه که ماوه یه کی
زۆری ژبانی له ناو کورده واریی په تی دا بردۆته سه ر (٨) .

ئه و ماوه یه ش بایه خی تایه تی خۆی هیه چونکه ئه و ده ورا نه ی
ژبانی گرتۆته وه که هه ست و نهستی مرۆقی تیدا دروست ده بی و بناغه ی
زمانی نه ته وه یی تیدا داده رپۆژی . له ته مه نی شه ش سالی دا ها توته شاری
سلیمانی و له وئ خویندوو یه و سه ره تای تیکه ل بوونی به ئه ده ب و
ئه ده ب دۆستانه وه دهستی بی کردوو . وا ده ره ئه که وئ هر له ویش فیری
فارسی و تورکی بووبی و خولیای شیعروتن له که له ی دابن . سه ره تا لای
مه لا و دوابی له فیرگی میری خویندوو یه . له هه ره تی لاوی دا خوی دا وه ته
ئه ده بی رۆژئاوا و زانستی نوئی و دوابی کتیییکی زانستی به ناوی «مکتبه
الفضلی» (کتیخانه ی فه زلی) یه وه به زمانی عه ره بی داناوه که ناوه رۆکی
بریتی یه له زنجیره یه ک باسی زانیاری ده رباره ی گه ردوون و چینه کانی
زه مین و ده رووناسی و کیمیا گه ری و ئه و جو ره بابه تانه (٩) . هر به هو ی ئه و
شاره زایی یه شه وه بو ته مامۆستایه کی سه ره که وتووی فیرگه هه ره

به ناوبانگه کانی عیراق بهر له شه‌ری به که می جیهان بو ماوه‌ی سبخ سال (سالی ۱۹۰۸ و تاوه کو سالی ۱۹۱۱) شوکر یلفه زلی مامۆستای فیرگه‌ی بالای یوسفی پیروز (مدرسة القديس يوسف العالیة) بوو له به‌غدا (۱۰) .

کوردی زایتکه‌شی له پایه‌یه‌ک دا بووه بتوانی له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مین دا بکه‌و یته شه‌ره شیعی قورسه‌وه له گه‌ل شیخ ره‌زای تاله‌بانی داو (۱۱) له دوا سالی شه‌ری به که می جیهان دا بیته نووسه‌ری به که می رۆژنامه‌ی « تیگه‌یشتنی راستی » و دوا‌ی ئه‌و شه‌ره‌ش بیته ئه‌ندامی لیژنه‌یه‌کی تایه‌تی بو دانانی به که م ده‌سته‌واره‌ی کتیبی خویندنی کوردی بو فیرگه سه‌ره‌تایی به کانی کوردستانی عیراق و وه‌رگیرانی یاساو پی‌ره‌وه‌کانی میری له عه‌ره‌بی به‌وه بو کوردی .

به پتی گیرانه‌وه‌ی هاو‌ری و هاوته‌مه‌نه‌کانی شوکر یلفه زلی پیاویتی که له گه‌تی تیکس‌مراوی چوارشانه‌و گه‌نم ره‌نگ ، هیمن و له سه‌رخۆ و مه‌نگ و که م دوو ، له ره‌فتاری رۆژانه‌ی دا قورس و سه‌نگین و ئوغر بووه . زۆر به خۆی نازیوه‌و له سه‌ر بیرو‌رای خۆی گه‌لێک سوورو پی‌داگر بووه . بیرکردنه‌وه‌ی زۆرو ئازاری ژیان گیرۆده‌ی مه‌ی تۆشی و جگه‌ره‌کیشانان کردووه (۱۲) .

ئه‌و به‌لگانه‌ی به‌ده‌سته‌ودن وای نیشان ده‌دن که شوکر یلفه زلی بهر له شۆرش‌ی سالی ۱۹۰۸ ی ئیئتیه‌جادی به‌کان به ماوه‌یه‌ک گه‌راوه‌ته‌وه به‌غدا و به یه‌کجاری له‌وی نیسته‌جی بووه (۱۳) . دیاره له بواری فیکرو ئه‌دمب‌دا له به‌غدا که وتۆته هه‌ل و مه‌رجیکی له جاران له‌بارترو توانیوی به زیاتر زاخاوی میشکی به به‌ره‌می سیاسی و رووناکییری جیهانی بداته‌وه . له‌و ماوه‌یه‌دا ته‌واو ئاشنایی له گه‌ل ئه‌ده‌بی شۆرشگیری ئه‌وروپایی په‌یداده‌کات که بهر له کوتایی سه‌ده‌ی تۆزده‌مین به ماوه‌یه‌ک ده‌ست‌کرا بوو به وه‌رگیرانی بو سه‌ر زمانی تورکی و فارسی و تا راده‌یه‌کیش بو سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی . هه‌ر له‌وساوه‌ شاره‌زایی ته‌واوی له بیروباوه‌ری شۆرش‌ی گه‌وره‌ی فه‌ره‌نسه‌دا

په یداکردووه (۱۴) .

له بهر نه وه شوکر یلفه زلی له ههره تی لای یه وه ټیکه ل به ژبانی سیاسی بووه و به پیودانی نه و پروژگاره ی نه وی ټیدا ژباوه ریازی پیشکه و تخوازی بو خوی هه لبراردووه . میر به صری شوکر یلفه زلی به یه کیک له «لاوه راپه ریوه کانی» نه و سهرده مه داناوه (۱۵) . سهرباری لایه نی نویتخوازی و شوړشگیری شوکر یلفه زلی به لای عه بدولر ه زاق حه سه نی به وه « جیگه ی باوه رو متمانه و زانایه کی گه وره و خاوه ن به هره و قه له میکی نازاو لیته اتوو بووه » (۱۶) .

نه مانه به سهر یه که وه شوکر یلفه زلی یان کردو ته یه کیک له لاهه سیاسی به دانسقه کانی سهرانسهری عیراق و که م هاوتاکانی ناو ولاتی عوسمانی بهر له رووخانی به ماوه یه ک . دوا ی گه پرانه وه ی بو به غدا شوکر یلفه زلی چو ته ناو ریزی ناحه زانی رژیمی سولتان عه بدولحه میدی خویناوی یه وه . له بهر نه وه شوکر یلفه زلی به شی خوی له ده ست داموده زگا و سیخوره زوره کانی پروژگاری سولتان عه بدولحه مید چیشتووه ، له که رکوک گیراوه و دراو ته دادگه و دوا ی دوو مانگی ره به ق هینان و بردن و لی پرسینه وه به ره لاکراوه (۱۷) . دیاره ده بوو شوکر یلفه زلی وه ک هه موو پیشکه و تخوازانی ناو ولاتی بهر فراوانی عوسمانی بچینه ناو ریزی لایه نگرانی ئیتحدادی یه کانه وه که له کوتایی هه شتاکانی سده ی نوزده مینه وه ئالای خه باتی رزگار یخوا یان دزی سولتان عه بدولحه مید هه لگرتبوو ، برایه تی و یه کسانو و دیموکراتی به تیان کردبووه دروشمی سهره کیی چالاکیی پروژانه یان . که ته مموزی سالی ۱۹۰۸ شوړشی ئیتحدادی یه کان سهری گرت شوکر یلفه زلیش وه ک هه موو پیشکه و تخوازانی ناوچه که زور به گهرمی پیشوازی کرد (۱۸) . زور ری تی ده چی ده وریشی هه بوو بی بو هاندانی خه لکی بو پشتگیری کردنی نه و شوړشه که دانیشتوانی هه موو شاره کانی عیراق به گشتی و به غدا به تاییه تی به گهرمی پیشوازی یان کرد (۱۹) ، نه و هه لوه سته ی بیووه دیارده یه کی گشتی

بۆ ھەموان . يەككە لە بەشدارانی روداوەکانی ئەو پوژگارە لەم بارەيەوه نووسيوى يە دەلى :

« كە پوژى دەى تەموز (۲۰) بانگى دەستور درا عەرب زۆر بە گەرمى پيشوازي يان كرد ، ھەموو شتيكيان لەو پيگەدا خستە لاوه ، تەنانەت ھەستى نەتەوييش ، بە دل و بە گيان دايانە پال تورك چونكە لەو باوەرەدا بوون عەرب و تورك و ئەرمەن و كوردى ناو ولات ھەموو ، بى جياوازي بوونەتە عوسمانىي ھاوماف و ھاوئەرك و ھەموان بە جۆريك روويان كرده كۆمەلەى ئيتتھاد و تەرەققى كە بەر لەو مېژووى ھىچ شۆرشيك بە خۆيەوى نەديوو » (۲۱) .

ھەر زوو شوكريلفەزلى دا يە پال كۆمەلەى « ئيتتھاد و تەرەققى » (يەكپەتەى و پيشكەوتن) (۲۲) كە شۆرشى سالى ۱۹۰۸ى بەرپا كرد (۲۳) . سەرەتا ھەموو لاوه خوین گەرمەكانى ناو ولاتى عوسمانى بەو جۆرە رەفتاريان كرد (۲۴) .

لەبەر ئەوى پياويكى زيرەك و لياھتوو بوو شوكريلفەزلى زۆر زوو بوو يەككە لە رابەرە گەرەكانى ئيتتھادى يەكانى عىراق . كار گەشت بەوى دەورر بەرى كۆتايى سالى ۱۹۱۱ پوژنامەى «بين النهرين» و «مصباح الأغر» (۲۵) ناويان بۆ ئەندامەتى پەرلەمانى عوسمانى ، كە «ئەنجومەنى مەبعوسان» يان پىچ دەگوت ، پيشنيار كرد (۲۶) . ھەر لەو پوژگارەشدا تواناي پوژنامە نووسىي شوكريلفەزلى خۆى تواندو كەوتە بلاو كردنەوى بەرھەمەكانى لە پوژنامەى «التعاون» و «الزهور» دا (۲۷) كە ھەردوو كيان لە سالى ۱۹۰۹ وە لە بەغدا بە عەربى و بە توركى چاپ دەبوون (۲۸) . وپراى ئەو جاروبار بەرھەمى زانستى و كۆمەلايەتیی لە گوڤارى «لغة العرب» ی زانای بەناوبانگ ئەنستاس ماری كەرمەلى دا بلاودە كرده وە (۲۹) .

زۆرى نەبرد دەستى ئيتتھادى يەكان وەك دەستەيەكى رەگەزپەرستى

شوقینی که و ته پروو • دوای ئەو هی دەسه لاتیان وەر گرت ئیتتجادی یه کان له هه موو گفتو په یمانه کانیان پاشگه زبونه ووهو به راستو به چه پدا که و تنه گیانی نه ته ووه ژێر دهسته کانی ناو ولاتی عوسمانی به و نیازه ی به زۆر داره کی له بۆ ته ی نه ته ووه ی تورک دایا ئتویننه ووه ، به پاده یه ک هه موان وایان لی هات رۆژی هه زار په حمهت بۆ سو لتان عه بدولحه میدی کهن دز بنیرن • هه ر به و ده ستو وره ش که و تنه ده سدریژی بۆ سه ر ئایینی ئیسلام و به و کاره یان هینده ی تر دل سی نه ته ووه موسلمانه کانیان له خویان ره نجانده (۲۰) • هه رچی دانیش توانی عیراقه به لای ئیتتجادی یه کانه ووه ده غل و دایتکی کوشنده بوون که ده بوو ریشه کیش بکرین (۲۱) •

ئهم ره گه ز په رستی به گشت نیشتمان په روه رانی گه لانی ناو ده وله تی عوسمانی یان کرده دوژ منی باوه کوشته ی ئیتتجادی یه کان • دیاره شو کر یلفه زلی یه کیك بوو له و که سانه ی که به توندی لی یان هه لگه رایه ووه • دوور که و تنه ووه ی شو کر یلفه زلی له ئیتتجادی یه کان ده نگیکی گه وره ی دایه ووه • رۆژ نامه ی به ناوبانگی ئەو رۆژ گاره « صدی بابل » له و باره یه ووه نووسیوی :

« به ده گهن که سیک له گه ل ئیتتجادی یه کان دا ماوه ، تا کار گه شت به ووه ی کۆ له که ی هه ره گه وره یان له شاره که مان دا جه تابی ئە دیجی به ریز شو کری ئە فه ندی ئە لفه زلیش لی یان ته کی یه ووه » (۲۲) •

سیاسه تی ره گه ز په رستی کویرانه ی ئیتتجادی یه کان رقی شو کر یلفه زلی و لی هه لساندن بداته پال ناحه زانیان که ئە وساکه له ژیر ئالای پارتی « حریت و اتتلاف » (سه ره به ستی و یه کبوون) دا کۆ بو بونه ووه • شو کر یلفه زلی ته نانهت بووه یه کیك له دامه ز رینه رانی لقی ئە و پارتی یه له به غدا و دوایش له ریگه ی هه لبژاردنه ووه نیسانی سالی ۱۹۱۲ کرایه سه رۆکی (۲۳) •

پارتی « سه ره به ستی و یه کبوون » سالی ۱۹۱۱ له ئە سه ته موول دامه زرا •

ھەرچەندە ژمارەيەك لە دروشمەكانى ئەم پارتىيە بە لە ناوەرۆكدا پاشكەوتخواز
 بوون ، بەلام لەبەر ئەوەى رابەرانى لە پرووى سياسەتى نەتەوەيىيەووموك
 ئىتتىحادىيەكان رەگەزپەرست نەبوونو يەكسانى ميللەتانى ناو ولانى
 عوسمانىيان كردبوو دروشمى خۆيان توانىيان ھەستى بەشى زۆرى پياوھ
 سياسىيەكانى نەتەوە ناتوركەكان بە لای خۆياندا رابكيشن . زۆرى نەبرد
 كاتيك رابەرانى ئەم پارتىيە توانىيان ئىتتىحادىيەكان لەكاربخەنو خۆيان
 لە تەموزى سالى ۱۹۱۲وھ دەسەلات وەربگرن . بەلام ئىتتىحادىيەكان
 دەستيان ھەلنەگرت ، رۆژى بيست و سێى كانوونى دووھمى سالى ۱۹۱۳
 لە رینگەى كۆدیتايەكى سەربازىيەوھ ديسان دەسەلاتيان وەرگرتهوھو
 مەحمود شەوكەت پاشاى برا گەورەى حىكەت سلیمانيان كرده سەرەك
 وەزيرانى كابينەى نووىيان (۳۴) .

دوای گەرانەوھيان ئىتتىحادىيەكان لە جاران شىتگيرانەتر كەوتە
 گيانى ناھەزانيان . ھەر ئەوھەندەش كە پيلانى كوشتى مەحمود شەوكەت
 پاشا رۆژى پازدەى حوزەيرانى سالى ۱۹۱۳ سەرى گرت ھىندەىتر
 ھاربوون (۳۵) . شالاولى رقى نايرۆزى ئىتتىحادىيەكان شوكريلفەزلىشى
 گرتهوھ ، يەكسەر دوای كوشتى مەحمود شەوكەت لە ئەستەموول ئەويان
 لەگەل دەستەيەك رووناكبيرىتردا لە بەغدا گرت . ئەحمەد جەمال پاشا (۳۶)
 كە بەر لەوھ لە بەغدا والى بوو ويستى شوكريلفەزلى و ھاوھلەكانى راپيچ
 بكاتە ئەستەموول چونكە باشى دەناسينو بە دل رقى لىيان بوو ، ئەو
 دەويست لەوئى بديرئە دادگەى سەربازى ، بۆيەكا لە ئەستەموولەوھ بە
 بروسكەى تاييەتى، بە ناوى وەزيرى كاروبارى ناوخۆوھ فەرمانى گرتيانىدا .
 بەلام بەوھى باش بوو جىگري والى محەمەد فازيل پاشاى داغستانى (۳۷) .
 كە پياويكى خيىرخوا بوو ، بە فرىاياندا كەوتو قەناعەتى بە فەرمانرەوايانى
 دەروازەى بالا «بابى عالى» كرد كە ئەو بۆ خۆى لە بەغدا تەحقيقيان لەگەل
 بكات ، تەنھا كاميل طەبەقچەلى نەبى كە يەكيك بوو لە گىراوھكانو ناچار

بوو به دەسبەسەری پەوانەى ئەستەموولى بىكات (٣٨) . بەو جۆرە شوكريلفهزلى رزگارى بوو ، دواى چەند رۆژنيك گرتن (٣٩) بە فەرمانى محەمەد فازیل پاشا لە گەل ھاومەلەكانى دا بەرەللاکرا (٤٠) .

بەلام ئيتتىحادى يەكان دەستیان لە شوكريلفهزلى ھەلنەگرت تا ناچاریان کرد بکەوێتە ھاریکاری لە گەلیاندا بەوھى بە مەجبوورى قایل بوو بێتە سەرنووسەرى رۆژنامەى «الزھور» کە ئۆرگانى ئيتتىحادى يەكان بوو لە عیراق (٤١) . ھەلبەت ئەم کارە ھیندەى تر رقى شوكريلفهزلى لە ئيتتىحادى يەكان ھەلساند ، لە ژێرەووە وەك جارێان دژایەتیی دەکردن ، قەسە پێدەگوتن ، ناوو ناتۆرەى لێدەنان ، بۆیە کە لە گەل ئيتتىحادى يەكاندا دیسان تووشى گێرمەو کێشە بوو ، چەند جارنيك گرتیان و تەنەت لە کاتى شەرى يەكەمى جیھاندا دەنگ و باوئیکى وا بلاوبۆووە کە گوایە لە (باب المعظم) لە گەل ژمارە يەكی تر لە ناھەزەکانیان لە سێدارەیان داوہ (٤٢) .

ھەموو ئەمانە ، جگە لەوھى تائەو سەردەمە پارتى «سەربەستى و يەكبوون» و ھەموو ھێزە سیاسى يەكانى تر بە ھۆى زەبرو زۆرى ئيتتىحادى يەكانەو بە جارنيك لە پەلو پۆ کەوتبوون (٤٣) ، بوونە ھۆى ئەوھى شوكريلفهزلى لە ناھەزانی نوێى ئيتتىحادى يەكان نزيك بکەوێتەو ، بە تايبەتى لە ئینگلیز کە ئەو جۆرە کەسانەى وەك ئەو بوون بە دروستى لە سروشتیان نەگەشتبوون ، پيشکەوتنى ئینگلیز لە چاو دواکەوتنى تورکدا تەواو چاوبەستى کردبوون ، لەوان واپوو بە یاریدەى ئینگلیز ھەموو گەليک دەتوانن بە مورادى خۆى بگات ، ئەو مورادەش بە لای ئەوانەو ، بەر لە ھەر شتىکى تر رزگار بوون بوو لە دەست ئيتتىحادى يەكان . واتە رقى پێ ئەندازەى شوكريلفهزلى و ھاویرانى لە ئيتتىحادى يەكان وای لێ کردبوون بە چاوى دۆست سەیری ئینگلیز بکەن .

لەمەو تێدەگەین بۆچ شوكريلفهزلى و ژمارە يەكی زۆر لە پرووناکیرانى ئەو رۆژگارەى عیراق (٤٤) سەرەتا لە مەیدانى رۆژنامە نووسى دا لە نزيکەو

ھاریکاری یان لە گەل ئینگلیزدا کرد . ئەمانی زۆرزانیش بە چرای
 پۆن گەرچە کەو بە دووی پیاوی زیرەك و لێھاتووی وەك شوکرێلفەزلی دا
 دە گەران . شایانی باسە لە بەر زانیی گەلێك زمان شوکرێلفەزلی تاکە
 رووناکبیری ئەو پۆژگارە ی عیراق بوو کە لە یەك کاتدا لە چوار پۆژنامەدا
 کاری دە کرد - «تینگە یشتنی راستی» بە کوردی و «العرب» (٤٥) بە عەرەبی و
 «ایران» (٤٦) و «ظفر عراق» (٤٧) بە فارسی . ھەرچەندە ئەم راستی بە
 تەنھا بۆ خۆی گەلێك و اتا بەخشە ، بەلام ماناکە ی گەلێك لە وەیش زیاتر خۆ
 دەنوێنی گەر بیتو بزانی لەو پۆژگارەدا لە بەغدا ھەمووی بەسەر یە کەو
 پێنج پۆژنامە دەردەچوو . پێنجەمینیان ، کە تاکە پۆژنامە ی بەغدا یی بوو
 شوکرێلفەزلی کاری تێدا نە دە کرد ، « Baghdad Times » (تایمسی بەغدا
 یا ئەوقاتی بەغدا یی) بوو کە بە زمانی ئینگلیزی و بۆ ئەو ئینگلیز و ھندی یانە
 چاپ دە کرا کە لە گەل دەست پێ کردنی شەردا بە لێشاو پڑابوو نە ناو خاکی
 عیراقەو (٤٨) .

ھەر کە سێك بە وردی ژمارە کانی «تینگە یشتنی راستی» بخوێنیتەو وە
 جۆری دارپشتنی زمانی وتار و ھەوالبە کانی لە گەل شیعرە کوردی یە کانی
 شوکرێلفەزلی دا بەراورد بکات ھیچ جۆرە گومایێکی لەو دا نامیێنی کە ئەرکی
 سەرەکی دەر کردنی ئەو پۆژنامە یە کە وتبوو ئەستۆی ئەو وەو ، چونکە بە
 روونی بۆی دەردە کەوئی کە ئەو نووسەری بەشی ھەرە ھەرە زۆریان بوو .
 ھەلبەز و دابەزی وشە و رستە کانی ناو «تینگە یشتنی راستی» زۆر جار
 ئاواز و موسیقای ناو بەیتە ناوازە کانی دیاری یە کە ی شوکرێلفەزلی بۆ شیخ
 مەحمود دیننەو و یاد (٤٩) . بۆ سەلمانندی ئەم بۆچوونە لێرەدا چەند رستە یەك
 تەنھا لە ژمارە ی یە کە می «تینگە یشتنی راستی» دیننەو و :

« ھەر فیکری کە بە تەرازووی عیلم و عەقل نە پیتورا بێ عەرز ی ناکە ی ن ،
 ھەر ئیشی کە بە تاقی کردنەو و چاک دەرنەچوو بێ کردنی رەوا ناینین . . .
 ھەزاران مال و یران بوو ، سووتا ، وەك جگەری خانەخوئی بوو بە کۆی

زووخال . هه زاران باغو و جۆگه و زهوی بچی خاوهن ما . . . بچی سهری و بسی
دهری هه موو ولاتانی خه مبار کرد ، بچی ئیشی و بچی بازاری خه لقی له گیانی
خۆی بیزار کرد » (۵۰) .

ژماره کانی «تینگه یشتنی راستی» پرن له نموونهی له م بابه ته ، بۆیه کا
«هه ر خوینده واریکی کورد ئه مرۆ ژماره یه کی «تینگه یشتنی راستی» ی
دهست که وی تا کوتایی واز له خوینده وهی ناهیتی» (۵۱) .

شوکر یلفه زلی دهر کردنی «تینگه یشتنی راستی» ی به هه ل زانی بو
ئه وهی هه موو رقی کۆبووهی سالانی به ئیتتحدادی به کان بریژی ، ئه و کاره ی
خۆی له خۆی دامه تله ییکی گه وهی ئینگلیز بوو که ئه وسا که به هۆی شه ری
یه که مه وه ده یانویست هه موو گهلانی ناو ولاتی عوسمانی له تورک
هه لگیره وه . شوکر یلفه زلی هه موو وه ستایی خۆی بو ئه م کاره ته رخان
کرد تا نیشانی بدات چۆن «تورک به عه مه لی کوردو ئه قوامی تر نایه ن» و
«کوردستان هیچ خیریکی له رۆمیان ، یه عنی له تورکان نه دیوه» چونکه
«تورکه ئیتتحدادی به کان موضیری ئیسلامه تین» و حوکمه ته که یان «موغاری
شه رعه» و ده یانه وی «عه ره ب و کورد له ناو به رن و هه ر خۆیان بمینن» (۵۲) .
شوکر یلفه زلی زۆر مه به ستی بوو له م ریگه یه وه «کوردان وریا
بینه وه» و «چاک تی بفرکن» و «چاک موته زیری فرسه ت بن و بو حه یاتی
کوردستان هه رچی لازمه ییکه ن» چونکه «رۆژیکه و ئه مرۆ ، ئه بچی
ده ستوبازووی هیمه تی کوردی تیدا دهر که وی و ناوی باوک و باپیری خۆیان ،
که هه موو به شانوباهووی خۆیان به ریوه چوون به نده گیی که سیان قبول
نه کردووه ، زیندووی بکه نه وه و خۆیان له مزگینی و زولمی ئه م و ئه و نه جات
بدن» (۵۳) .

هیچ گومان له وه دا نی به که به هۆی بیری وردو خامه ی ره وانو
ره نگینی شوکر یلفه زلی به وه ژماره کانی «تینگه یشتنی راستی» (۵۴) بوونه ته
تۆماریکی بایه خداری رۆژنامه نووسی و زمان و ئه ده ب و میژووی گه لی کورد .

بهلام هه مان کات ناوه روکی «تیکه یشتنی راستی» به لگه یه کی تری ئه و راستی به یه که شوکر یلفه زلی سیاسی به کی دونه یادیده و بۆ رۆژگاری خۆی که م هاوتنا بووه . شوکر یلفه زلی وا نه بوایه هه رگیز قه سیده ی «دیاری» ی بۆ نه ئه گوترا که به راستی له بوواری سیاسهت و کوردایهتی داپیتی گه یشتۆته لوتکه ی لوتکه .

وا دیاره شوکر یلفه زلی له مندالی به وه شیخ مهحموودی ناسیوه . په پیتی گیرانه وه ی ئاگرین شوکر یلفه زلی «هاو پۆلی شیخ مهحموود . . . بووه و هه ر له و ته مه نه وه دۆستایه تی و گیانی برایه تی له تیوانیاندا په یدا بووه» (٥٥) . و پرای ئه وه شوکر یلفه زلی ، وهك گوتمان ، ته واو شاره زای ژبانی کورده واری بوو . له شه ری به که می جیهان له زنجیره یهك وتاردا وهك شاره زایهك باسی ژبانی کومه لایه تی و ئافرهت و پیاوو خیزانو جل و بهرگ و ئابین و نه ریتی کوردی کردووه (٥٦) . هه مان کات ئه و عه ودالی به کبوونی کورد بوو، ده یویست ، خۆی واته نی «گه وره گه ورائی کورد دهست بده نه یهك و بۆ رزگار بوونی ئه م قه ومه تی بکۆشن» (٥٧) .

هه موو ئه مانه به شیوه یه کی به رزو رازاوه ی پرمانا له قه سیده ی «دیاری» دا ره نگیان داوه ته وه . شوکر یلفه زلی به دل و یستوو به کورد که لك له وه هل و مه رجه نوئی به وه ربگرن که به بۆنه ی گیرانه وه ی شیخ مهحموود له هندستانه وه بۆیان ره خسا بوو . ئه وه بوو ئینگلیز له ژیر فشاری ته شه نه سه ندنی بزوتنه وه ی رزگار یخوا ی کوردو په ره سه ندنی مه ترسیی که مالی به کانی تورکیادا ناچار بوون پرتگی شیخ مهحموود بدهن بگه ریته وه کوردستان . شیخ رۆژی دوا زده ی ئه یلوولی سالی ١٩٢٢ گه یشته وه به غدا . ئیره مه لیک فه یسه لی به که م و نوینه ری بالا (مه ندوبی سامی) به ریتانی و ژماره یه کی زۆر له کار به ده ستان و خه لکی تر شیخ مهحموودیان دیوه . بۆ گومان شوکر یلفه زلیش ، که ئه و کاته له ئه نجومه نی وه زیران فه رمان به ر بوو ، یه کیک بووه له وانه ی له به غدا دیده نی شیخیان کردووه و هیچ دوور

نی یه له و پروژانه دا (۵۸) «دیاری» یه بڼه اندازه نایابه که ی خوی پیشکاش
کردیڼی (۵۹) که نهک هه ر له بهر پیوستی ناوهر وکی وتاره که مان پتی ، به لکو
زیاتر له بهر نهوهی هه لده گری بیته ویردی سر زمانی هه موو کوردیک
دیسان لیره دا ده قی بلاو ده که ینه وه :

ئیش که نه مړو پرووی له هه ورازه سره ولیری نه که ی
فکری وردیشی نه وی هه ر به دوعاو نویری نه که ی
گیره شیونیی که کای کونی به با دا له کنت
چاکه هه ر لیبی خوری ، سهیری ده موو کاویری نه که ی
سهره تای ئیش هه موو یه کبوونه نه ویش نابڼ هه تا
هه ر برینی که له دل دا هه یه سارییری نه که ی
حه یفه چاوی که جه فا کوله وژی تی ده شکان
تو به کلچیکوکی وه فا عینی گه لاویری نه که ی
قهومی بڼی سر نی یه نه مړو له هه موو عالم دا
نه ته وی تاجی سه ری بی ، به هه وا گیری نه که ی
شا وه کو شایه کی شه ترنجه له عالم نه مړو

گه وره قانون ، قسه ی کورت نه مه یه دریری نه که ی (۶۰)

له پرووی نه ده بی یه وه وهک ده لین «مانگ دیاره چ پیوستی به
نه نگوسته» ، «دیاری» هیند به رزو رازاوه یه هیچ پیا هه لدا تیک ناگات به
په راویری دا (۶۱) . له پرووی سیاسیشه وه به راستی «دیاری» لوتکه یه و
دارشتنی به و جوړه هه ر له ده ستو په نجه ی کوردیکی قال بوو له بوته ی
سیاسه ت دا ده هات . نه گه ر شو کریفه زلی شوړه سواریکی شاره زای مهیدانی
سیاسه ت نه بوایه هه لته ت له پرووی ناوهر وکه وه نه و هه موو ورده کاری به ی
بو نه نه کرا .

زور پروونو ئاشکرا دیاره که شو کریفه زلی به گیرانه وه ی شیخ
مه حموودو به پیکه اتنی له گه ل ئینگلیز دا گه لیک شادو به خته وه ر بووه ،

پیی و ابووه گرتی بهختی کورد کراوه تهوهو کاری ئیتر پروو له هه ورازه • شوکر یلفه زلی زۆر مه بهستی بووه کهس لهو رۆژانه دا کای کۆن به با نه کات، شیخ ههول بدات ههو برینانهی له دلدان وهک لوقمانی حکیم ساریژیان بکات • ههو وای به راست دهزانی شیخ له گهه ئینگلیزدا ریک بکه ویتو لهو ریکه یهوه شتیك بو کورد بکریت •

هۆیه کی تری ههم بوچوونانهی شوکر یلفه زلی لهوهوه هاتبوو که ههوه وهک دهرفه کهوئ، له نزیکه وه ئاگاداری باری ئالۆزاوی کورده واری ههو رۆژگاره بووه • راستیکه شی لهو رۆژانه دا له بهر گه لیک هه دوو به ره کی یه کی کوشنده یه کیه تیی ریزه کانی کوردی عیراقی به جاریک هه لته کاندبوو • کنه ی که مالی یه کان له ژیر په رده ی ئابین داو به هۆی هه زارو یه ک درۆو ده له سه وه ژماره یه کی زۆری له خشته بردبوو ، هه وانه ی له دلسۆزی یه وه له رقی ئینگلیز بوو بوونه تورکخواو زۆر به گهرمی په لاماری هه وانه یان ده دا که دیسان له دلسۆزی و قه ناعه ته وه وایان پی باش بوو کورد له گهه ئینگلیزدا ریک بکه وئ و هه مانیش زۆر به گهرمی که وتبوونه په لاماردانی تورکخواکان که به ته وه وه به «جل خواره کان» ناویان ده بردن •

دوای هه وه ی ئینگلیزه کان سه ره تای پایزی سالی ۱۹۲۲ ناچار بوون له به شی زۆری کوردستان بکشینه وه ههم دوو به ره کی یه هینده ی تر په ره ی سه ندو توندو ئیتر بوو • تورکخواکان به راستو به چه پا که وتبوونه هه ره شه و گوره شه ، کای کۆنیان به با ده کرد ، به تاییه ت چونکه پی یان و ابوو هه مرۆ نا سه ی له شکرینکی گه وری تورک به چهک و تفاقینکی زۆره وه ده رژیته ناوچه که و ناوی ئینگلیز له ناو ناوان دا ناهیلئ • له سلیمانی و ده ور به ری له ناوه ندی هه یلوولی سالی ۱۹۲۲ دا وای لئ هات به تاییه تی خه لک بنیره سورداش و دوو کان تاوه کو بزانی هه و له شکره خه یال پلاوه ی تورک تا کوئ ته شریفی هیناوه (۶۲) •

له بارو دۆخی وادا زۆر جار برینی کۆن ده کولیتته وه • هه بوون داوای

تۆله يان ده كرد ، ده يانويست نه وانهي كاتي خوي هاتنه به غداو ناپياوانه شايه تيان له شيخ مه حموود دا ، ريسوا بكرين . پريشكي نه م ناگره نه وانه شي گرتبوه كه له دلسوزي يه وه دزي كه مالي به كان وه ستابوون و پي يان و ابو ده بي كورد له بهر خاتري دوارپوژي خويان روو له ئينگليز بكن . واي لي هات پياويكي وهك مستهفا پاشا يامولكي ئيهانه بكرى و به بهر چاوي هه موانه وه ، له كو بوونه وه يه كي گشتي دا بگيرى و له سليمانى بئاخريته ناو زينداني شاره وه (٦٣) . راسته مستهفا پاشا به جاريك ئينگليز خوا بوو (٦٤) ، يه كيك بوو له و پياوه ده گمه نانه ي زور ئازايانه ته نانه ت له و روژانه ش دا بهر گريي له بيرو باوهري خوي ده كرد ، به لام به ريش هيج عاقلتيك ره وانه بوو نه و په نه ي پي بدرى .

شوكريلفه زلي له م جوړه روداوانه ترسابوو ، چونكه ده يراني دهنه هوي ته فريقه و كاريكي نه و تو ده كهن ديسان گلوهي كورد بكه و يتته وه ليژي . و پراي نه وه له ناخي دلوه ده يو يست شيخ مه حموود له گه ل ئينگليز دا ريك بكه وي ، نه و بو خوي ، وهك گوتمان ، زور باوهري به پيشكه و تنى ژياريي ئينگليز بوو ، له و كه سانه ش بوو كه پي يان و ابوو گه لاني روژه هلات پيوستى يان به ياريدو و چاوديري روژئاوا هه يه . نه م بوچوونه بو روژگاري خوي بو كه س نه نه بووه له كه ، يا لادائيكي زهق له ريبازي نيشتمانپه روه ريي دروست ، به تايه تي بو يه كيكى وهك شوكريلفه زليش كه هه مان كات سه رنجي ره خه يي به رامبه ر به روژئاوا كه م نه بوو (٦٥) . نه و ده يو يست شيخ مه حموود له گه ل ئينگليز ش دا ، كه زوريان پي كردبوو ، كاي كون به با نه كات . له بواري سياست دا چاوپوشي له رابردوو له پيناوي داهاتوودا كاريكي ره و او گه ليك جار پيوسته .

به لاي زور كه سه وه شيخ مه حموود په يره وي راويژي دلسوزانسي وهك شوكريلفه زلي نه كرد بويه كا گوايه كاري خوي و كوردي سه ره وليژ كرد . نه حمه د به گي صاحبيقران (حه مدي) كه جاره هاي جار ئاوازي

نازداری بۆ كوردو كوردستان گوتووو له تاو شیخی بهرده قاره مان په یسانی دا «تا پوژی قیامت دەس له ئەژنۆ بهرنه دا» و «سەر له قورنچ بۆ سیادەت به دلی غەمناکەوه» (٦٦) و که دواي شکانی شیخ مەحموود له شەری دەربەندی بازیان دا ناچار بوو له ترسی ئینگلیز بۆ ماوێهێك خۆی له چنارۆك و له ههله بجه بشاریتهوه و دواي گه رانهوهی شیخ مەحموود بووه وهزیری گومرگی حوکمه ته کهی (٦٧) ، له «وه لآمی حەمدی بۆ شوکری» دا ئۆبالی هه موو پرووداوه کانی کوردستانی باشوورو کهوتنی رژیمه کهی شیخ مەحمودی خستۆته ئەستۆی شیخه وه چونکه «به خیلافی قسهی شوکری» کرد (٦٨) .

هه رچه نده ئەو جۆره بۆچوونا نه شایانی نر خاندنی به رزن ، چونکه له دهروونی خاوتین و دلسۆزه وه هه لقولاون ، به لام راستیکه ی تا راده یه کی زۆر سه ریان کردوووه و نیشانه کانیا ن به دروستی نه پیکاره . کهس لاری له وه نی یه که رژیمه کهی شیخ مەحموود له کهم و کورتی بی بهش نه بوو ، به لام ئەو کهم و کورتی بانه نه هۆی راسته قینه ، نه هۆی سه ره کیی کهوتنی رژیمه کهی نه بوون . ئەو کهم و کورتی یانهش له ئارادا نه بوونایه رژیمه کهی شیخ مەحموود هه ر ده بوو بکه وئ ، چونکه مانی و به و شیوازه ی خۆی و کورد ده یانویست بۆ ئینگلیز دهستی نه ئەدا . ئینگلیز شیخ مەحموودیان بۆ ئەوه هینایه وه که بیته دارده ستیان بۆ به ره لهستی کردنی که مالی یه کان و دابین کردنی باری شیواوی کوردستان و ئەوانهش بۆ خۆیان مه رجی پتیویست بوون بۆ ئەوه ی ویلایه تی موسلی بی ئەندازه له هه موو پروو یه که وه بایه خدار له ناو خاکی عیراق داوبه دهست ئینگلیزه وه بمیسته وه .

ئهم باسه ئاو زۆر ده کیشی و مه بهستی سه ره کیی ئهم وتاره مان نی یه تا بکه وینه شی کردنه وه ی لایه نه نه بینراوه کانی و ده ر خستنی تاره وایی ئهم بیرو را هه له باوه ی سه ر نه گرتنی ئاما نجه کانی کوردی عیراق به هه له وهستی گوا یه ناچه زانه ی شیخ مەحموود وه به رامبه ر به ئینگلیز ده به ستیته وه ، له

كاتيك دا شيخ مەحمود بە لاي زور بەي ھەرە زۆرى مېژوونوسانى
ەرەبەو پياويكى ئەلقە لە گوئي ئینگليز بوو وەك بوو كە سەماكەرە بە
بە پيئي فەرمانى ئەوان ھەلپەرئوہ .

ھەرچۆن بى « ديارى » بەكەي شوكريلفەزلى بەرھەمىكى سياسىي
كەمھاوتايە لە ديوانى شيعرى كوردىي نوئى و ھاوچەرخدا . زۆر بە
داخوہ رووناكبيرانى كورد تاوہ كو ئىستە حەقى تەواوى شوكريلفەزلى بان
تەداوہ تەوہ ھەرچەندە لەوہدا كە « بۆ ھەردوو پەگەزى كوردو ھەرەبى »
وہفادار بووہ (٦٩) نوونە بەكى تەواو دەگەنو لەوانە بە تاقانە و بى ھاوتايە
بى ، كەچى پىچەوانەي ئەو حالە تە ھىند زۆرە ئە ژماردن نايمت . جەنابى
پەصافى و زىاە گوئيگ ئالبى (٧٠) ھاوتەمەنى شوكريلفەزلى بە دل بەوہ
نيگەران دەبوون پىيان بلىن بە پەگەز كوردن .

زۆر بە داخوہ شوكريلفەزلى كەم زىا ، لە تەمەنى چلو چوار سالى دا
رۆژى سى شەمەي بەكى حوزەيرانى سالى ١٩٢٦ لە بەغدا كوچى دوايى
كرد (٧١) . ھەموو رۆژنامە بەناوبانگەكانى بەغدا ھەوالى مردنيان
بلاوكردوہ (٧٢) . گوئارى « لغة العرب » و رۆژنامەي « العراق » بەو
بۆنە بەو پوختەي ژيانان وەك رۆژنامە نووس و ئەديب نووسەريكى ليھاتوو
بلاوكردوہ (٧٣) . رۆژى ھەينى ، بيست و پىنجى حوزەيرانى سالى ١٩٢٦
يانەي « التهذيب » لە بەغدا كۆرتكى گەورەي ماتەمى بە بۆنەي كوچى
دوايى شوكريلفەزلى بەوہ بەست . لەو كۆرەدا ژمارە بەك نووسەرو ئەديبى
ناسراوى وەك مەرووف پەصافى و روفائىل بطل و پەزوق عيساو توفيق
سەمعانى و ئىبراھىم حىلمى العمر و تاريان خوئندو تەوہ (٧٤) .

بە پيئي گىرانهوہي رۆژنامەي « العراق » شوكريلفەزلى دواي خۆي
« يادداشت و ليكۆلینەوہ » ي بەجى ھىستووہ و داواي لە ئەدەب دۆستانو
كەس و كارو ھاوړى يانى كردووہ بەكەونە سۆراخي (٧٥) . دوور نى بە ئەو
بەرھەمانەي شوكريلفەزلى كەوتبە لاي زەھاوى بەكان ، چونكە خوشكى

شوکر یلفه زلی هاوسه ری جه میل صدقی زه هاوی بووه .

تییینی :

ئه م وتاره م ته واو کردبوو کاتیک ژماره سه دو شه ست و چواری سالی ۱۹۹۰ ی گو قاری « به بیان » دهر جوو . له و ژماره یه دا وتاریکی مع . به سۆز به سه ناوی « دیوانی شوکری و تیینی من » هوه بلا و کراوه ته وه (۳۷۷-۳۹۰) . برای نووسه ره له و وتاره ی دا ژماره یه ک تیینی به که لکی دهر باره ی شیعه کانی شوکر یلفه زلی بو تو مار کردووین و ئه م به یته په ریوه ی « دیاری » به که ی بو هیئاوینه وه :

غهره ز گه رای کر مه ریزه و گه ره به هیمه ت
له سه برو حیلیم و سیاسه تا ده دا یا ده ستیژی نه که ی
به پتی قسه ی ع . به سۆز ئه م به یته ده یته شه شه مین به یتی قه سیده که
که به به یتی « شا وه کو شایه کی شه تر نجه له عالم ئه مرؤ » ته واو ده بی .
هیچ جو ره گو ماتیك له وه دا نی به که شوکر یلفه زلی رۆژی یه کی
خوزه یرانی سالی ۱۹۲۶ کوچی دوا بی کردوو نه ک سالی ۱۹۲۸ وه ک به سۆز
ده لی . هه روه ها شوکر یلفه زلی هیچ کاتیک نه بو ته ئه ندای په رله مان وه ک
ماموستا مه لا نه جمه ددین فهرموویه تی . تا شوکر یلفه زلی له ژبان دا بوو . ته نها
یه ک جار هه لپژاردن بو ئه ندامانی یه که م دهره ی یه که م ئه نجومه نی نوینه ران
له عیراق دا کراو رۆژی شازده ی ته مموزی سالی ۱۹۲۵ بو یه که م جار
کو بووه . شوکر یلفه زلی ناوی له و ئه نجومه نه دا نی به ، ناویشی له ناو
ئه ندامانی ئه نجومه نی یران « دا نی به که بیست که سن و فه یسه لی یه که م بو
خۆی ته مموزی سالی ۱۹۲۵ هه لپژاردوو ن . پیم وایه شوکر یلفه زلی که له و
رۆژانه دا تووشی سیل بوو بوو باری ته ندروستیی ریگه ی ئه وه ی نه ئه دا
بجیته ناو گیتراوی هه لپژاردن و هه راوبگری په رله وه .

شكري الفصلي

ملاحظات تاريخية

ملخص المقال

الدكتور كمال مظهر احمد

كلية الاداب - جامعة بغداد

يعد شكري الفصلي (١٨٨٢ - ١٩٢٦) ، الذي جمع في ذاته بين العرب من طرف امه والكردي من طرف ابيه ، حالة نادرة من حيث الخدمات الجليلة التي قدمها للصحافة الكردية من خلال إشرافه على جريدة « تينگه يشتني راستي » (فهم الحقيقة) (بغداد ١ كانون الثاني ١٩١٨ - ٢٧ كانون الثاني ١٩١٩) ، وللادب الكردي من خلال قصائده الرائعة التي بلغ العديد منها الذروة شكلا ومضمونا ، وأخيراً من خلال ما قدمه للفكر السياسي الكردي .

يركز البحث بصورة خاصة على الموضوع الأخير ، ولاسيما على رايته التي كتبها خصيصاً للشيخ محمود البرزنجي في (ايلول سنة ١٩٢٢) ، والتي شخص فيها بدقة العليم الفهم سبل تخطي الظواهر السلبية التي كانت تكتنف الجو السياسي الكردي في تلك المرحلة الحاسمة بالنسبة لمصير الكرد العراقيين . ومن أجل فهم ذلك الاحساس المدرك لشاعرنا المفكر كان لابد من توضيح خلفيته الثقافية ، ولاسيما الفكرية . ففي عز شبابه إطلع شكري الفصلي على الفكر الثوري الأوروبي ، وانضم الى الجناح الذي كان يعد راديكالياً في ظل الحكم العثماني يومئذ ، مما جعله « من المنظور اليهم بعيون مرتابة من صنائع السلطان عبدالحميد ، واعوان الظلم » على حد تعبير « لغة العرب » . وقد عرضه ذلك الى السجن والتشريد .

ومثل اي مثقف ثوري في عهده رحب شكري الفضلي بثورة الاتحاديين في العام ١٩٠٨ بحرارة ، وذلك ثقة منه بجهود قادتها ، ووعودهم التي قطعوها على انفسهم قبل ان يتسلموا السلطة . وقد بلغ حماسه للاتحاديين في البداية حد ان عدته «صدي بابل» «ركنهم الأكبر في حاضرتنا» ، وحد ان رشحته صحيفتا «المصباح الأغر» و «بين النهرين» لعضوية «مجلس المبعوثان» . ولكن الفضلي ما أن وقف على نوايا الاتحاديين ومراميهم الحقيقية حتى اتقل بالحماس نفسه الى الخندق المعادي لهم ، مما جعله جديراً برئاسة فرع حزب «الحرية والائتلاف» المعارض من جهة ، وعرضة لملاحقة الاتحاديين من جهة أخرى .

وبما ان الفضلي كان من النوع المتفاعل مع الظواهر بحكم ثقافته وادراكه ، فقد تمكن من خضم تلك الأحداث المتلاحقة من ان يقف على العديد من قوانين السياسة وغنونها وقيمها غير المرئية ، فاذا به يبرز على صفحات «تيگه بشتي راستي» موجهاً ، وناصحاً من نوع لم يألوه الكرد من قبل . ثم تجلى كل ذلك في قصيدته المذكورة التي يعد كل بيت من أبياتها حكمة في السياسة بمقاييس الزمان والمكان ، فلا غرو ان جعلته جديراً بموقع متميز في ديوان الشعر السياسي الكردي .

نكهة زين

* * *

بەداوینز :

- (١) - رفائیل بطلی ، شکری الفضلی (٨٢ - ١٩٢٦) ، «لغة العرب» (مجلة) ، بغداد ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٢ ؛ خيرالدين الزركلي ، الاعلام ، الجزء الثالث ، بيروت ، بلا ، ص ٢٥٠ .
- (٢) - به ویتته پروانه : عبدالله الجبوري ، شکری الفضلی ، «البلد» (جريدة) ، بغداد ، ٥ مایس ١٩٦٦ .
- (٣) - ئەمال بەزەھەر ، تیگەبشتنی راستی و شویتنی له رۆژنامەنووسی کوردی دا ، بەغدا ، ١٩٧٨ ، ل ١٠٨ .
- (٤) - عبدالرزاق الحسنی ، تاریخ الصحافة العراقية ، الطبعة الثالثة ، بغداد ، ١٩٧١ ، ص ٧٥ .
- (٥) - له «تیگەبشتنی راستی و شویتنی له رۆژنامەنووسی کوردی دا» بەدریژی بانی ئەوەمان کردوووە کە شوکريلفهزلی و مێتجەر سێونی بەناویانگ دەستی نووسەر و کارکێرانی ئەو رۆژنامەیه بوون (پروانه ل ١٠٣ - ١١١) . لەم ماوهی دوايي بەدا تەواو قەناعەتمان بەو هێناو کە شوکريلفهزلی نووسەر و بەریتووبەری سەرەکی «تیگەبشتنی راستی» بوو .
- (٦) - «تیگەبشتنی راستی» ، ژماره حەفده ، ٢٣ی شوباتی ١٩١٨ .
- (٧) - علاءالدين سنجادی ، مێژووی ئەدەبی کوردی ، چاپی دووهم ، بەغدا ، ١٩٧١ ، ل ٥٩٥ .
- (٨) - حەمه پۆر ، شکری الفضلی الشاعر الذي كتب للعرب والاکراد ، «العراق» (جريدة) ، بغداد ، ١٨ اب ١٩٧٧ .
- (٩) - «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٣ و الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ١٩٢٦ ، ص ٧٨ .
- (١٠) - «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٣ - ٢٤ .
- (١١) - پروانه : «ديوانی شیخ رضای طالعەبانی» ، کۆکەر و چاپکەری علی الطالبانی ، بەغدا ، ١٩٤٦ ، ل ٤٠ ؛ عەبدوللا عەزیز خالە (ئاگرین) ، شوکرى فهزلى شاعرێكى سیاسى و نەتەوەپى كوردە ١٨٨٢ - ١٩٢٦ ، بەغدا ، ١٩٨٨ ، ل ١ - ٩٦ .
- (١٢) - «العراق» ، العدد ١٨٥٣ ، ٣ حزيران ١٩٢٦ ؛ «لغة العرب» الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ١٩٢٦ ، ص ٧٨ .

(۱۳) ماموستا مهلا نهجمه ددین وای بۆ چووہ که شوکر یلفه زلی ده وروبهری ۳. سال له ناو کورده واری دا ژباوه . یییم وایه ئەم ژماره به له بیستن و خه مینه وه هاتیب ، نه گینا لیکدانه وه ی قوولی ره وتی ژبانی شوکر یلفه زلی وای نیشان ده دات نهو پوونا کبیره مان گه لیک له و ماوه به که متر له ناو خاکی کوردستان دا ژباوه . ده رباروی نهو بۆ چوونه ی ماموستا مهلا نهجمه ددین بروانه : ئاگرین ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۲۵ - ۲۶ . خاوه نی ئەم به ره مه به بۆ خویشی ههر وای بۆ چووہ که شوکر یلفه زلی ۳۰ سال له ناو کورده واری دا ژباوه .

(۱۴) «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ۱۹۲۶ ، ص ۲۲ ؛ عبدالله الجبوري ، من شعرائنا المنسین ، بغداد ، ۱۹۶۶ ، ص ۱۳۸ .

(۱۵) میر بصري ، اعلام اليقظة الفكرية في العراق الحديث ، الجزء الاول ، بغداد ، بلا ، ص ۱۴۵ .

(۱۶) دیدهنی له گه ل عه بدولر ه زاق چه سه نی ، رۆژی بیست و چه وتی نیسانی سالی ۱۹۹۰ .

(۱۷) « لغة العرب » ، الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ۱۹۲۳ ، ص ۷۳ - ۷۴ .

(۱۸) شایانی باسه جه میل صدقی زه هاوی و ره صانی ، که هه ردووکیان دوو شاعری به ناویانگی نهو رۆژگارهن و به ره گه ز کوردن ، له و که بیانه بوون که به گه رمی پیتشوازی شوژی سالی ۱۹۰۸ یان کردووہ .

(۱۹) بروانه : «المقتطف» (مجلة) ، القاهرة ، المجلد الثالث والثلاثون ، اکتوبر ۱۹۰۸ ، ص ۸۱۳ .

(۲۰) راستیکه ی رۆژی ۲۳ ی ته مموزه نهک . ای ته مموز .

(۲۱) «ثورة العرب . مقدماتها ، اسبابها ، نتائجها» ، بقلم احد اعضاء الجمعيات العربية ، طبع في مطبعة المقطم في مصر ، ۱۹۱ ، ص ۴۹ . دانهری ئەم کتیبه ته سه د داغری خه لکی شامه که ناچه زی ئیتجادی به کانو به کیک له راویژکاره نزیکه کانی مه لیک فه سه لکی به که م بووه .

(۲۲) له پایزی سالی ۱۹۰۸ وه ناوی بووه «پارتی به کیه تی و پیتشکه وتن» .

(۲۳) ده ربارهی هه له وه ستی شوکر یلفه زلی به رامبه ر شوژی سالی ۱۹۰۸ له سه ره تادا بروانه :

الدكتور غسان العظيمة، التنظيم الحزبي في العراق قبل الحرب العالمية الأولى، «دراسات عربية» (مجلة)، بيروت، العدد الثاني عشر، تشرين الأول ١٩٧٢، ص ٢٨ .

(٢٤) جورج انطونيوس، يقظة العرب . تاريخ حركة العرب القومية ، ترجمة الدكتور ناصر الدين الاسد والدكتور احسان عباس ، الطبعة الرابعة، بيروت ، ١٩٧٤ ، ص ١٧٦ - ١٧٧ .

(٢٥) دوو ريوژنامه‌ي به‌ناوبانگي ريوژگاري ئيتتخادي به‌كانن ، هه‌ردوو كيان له‌به‌غدا چاپ ده‌بوون . «بين النهرين» به‌عه‌ره‌بي و توركي بوو ، ژماره‌ي به‌كه‌مي ريوژي شه‌سي كانووني به‌كه‌مي سنالي ١٩٠٩ ده‌رچوو ، سنج سال ژيا . ژماره‌ي به‌كي «المصباح الاغر» ريوژي چوارده‌ي ته‌شريني دووه‌مي سنالي ١٩١١ ده‌رچوو ، تا هه‌نگير سناني ئاگري شه‌ري به‌كه‌مي جينه‌ان مايه‌وه ، ئه‌ميان به‌هر به‌عه‌ره‌بي بوو .

(٢٦) بروانه :

«صدي بابل» (جريدة) ، بغداد ، العدد ١١٩ ، ٢٨ كانون الثاني ١٩١٢ .

(٢٧) «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٣ .

(٢٨) عبدالرزاق الحسيني ، سه‌رچاوه‌ي ناوبراو ، ل ٦٣ - ٦٤ .

(٢٩) به‌ويته‌ بروانه :

«لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٢٣٤ - ٢٤٢ والجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٣٠٧ - ٣١٣ .

(٣٠) بو دريژه‌ي ئه‌و باسه‌ بروانه :

«ثورة العرب . مقدماتها ، اسبابها ، نتائجها» ، ص ٣٢ - ٣٣ ، ٤٩ - ٥١ ، ١٣٨ - ١٥٩ وگيرها .

(٣١) «الاخبار» (جريدة) ، بغداد ، العدد ٤٢٣ ، ٢٣ حزيران ١٩٣١ .

(٣٢) «صدي بابل» ، العدد ١١٩ ، ٢٨ كانون الثاني ١٩١٢ .

(٣٣) «صدي بابل» ، العدد ١٢٩ ، ٧ نيسان ١٩١٢ .

(٣٤) بو دريژه‌ي ئه‌م باسانه‌ بروانه :

(٣٥)

A. F. Miller, *Kratkaya Istorija Turtsii*, Moscow, 1948, PP. 132 - 138.

Ibid, PP. 138 - 139, 283 .

October 4, 1921.

(۳۶) نه محمد جمال پاشا سالانی ۱۹۱۱ - ۱۹۱۲ والی بهغدا بو ، دوابی بووه چاکمی نهسته موول و سالی ۱۹۱۳ کرایه وهزیری دهریاو له سه ره تای شهری به که می جیهان دا دهسته یه که نیشتمان به روهری له دیمه شق و بیرووت کرد به سیداره داو له وساو له نازنای (جمال پاشا السفاح - جمال پاشای خوینریژی به بالا بردرا .

(۳۷) باوکی غازی داغستانی به که یه کیک بوو له نه فسه ره گهوره هه ره به ناوبانگا کانی له شکری عراقی له دوا قونانی ریژی می پاشایه تی دا . شایانی باسه غازی داغستانی به کیک بوو له و که سه که مانهی له بهر دهم «دادگهی گه ل» دا خویان راگرت و وره یان بهر نه دا ، هه که ت گیا له سه ر بنجی خوی ده روی .

(۳۸) کامیل طه بقچه لی به کیک بوو له رابه ره که لله ره که کانی لقبی پارتی «سه بهستی و به کیوون» له بهغدا و به خوینی سه ری ئیتی حادی به کان تینوو بوو . له مه حموود شه و که ت پاشا کوژرا به بروسکه بیخوشحالی خوی ده بری و له باره گای پارتی به و بو نه به وه کردی به جلووس و ده هۆل و زورنا .

(۳۹) به بیی سه رچاوه ی تر به که ریوژ له به ندیخانه دا ماوه ته وه . بروانه : « لغة العرب » ، الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ۱۹۲۶ ، ص ۷۴ .

(۴۰) ری دریزهی نه م باسه بروانه : « ابراهیم صالح شکر ، حیاته و آثاره » ، اعداد عبدالحمید الرشودی و خالد محسن اسماعیل و جمیل الجبوری ، بغداد ، ۱۹۷۸ ، ص ۵۹ - ۶۴ .

(۴۱) هه مان سه رچاوه ، ل ۶۴ . له کتیبخانه ی تابه تی (خضر العباسی) دا درو دانه له ریوژنامه ی « الزهور » هه به . بروانه : زاهده ابراهیم ، دلیل الجرائد و المجلات العراقية ۱۸۶۹ - ۱۹۸۷ ، الطبعة الثانية ، بغداد ، ۱۹۸۲ ، ص ۱۲۳ .

(۴۲) « لغة العرب » ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ۱۹۲۶ ، ص ۲۳ و الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ۱۹۲۶ ، ص ۷۴ .

(۴۴) وهك زه هاوی و نهستای ماری كه ره ملی و كازم دو جهیلی و عه بدولت حسه بن
نه نه زوری و عه تا نه مین و مجمه د مه هدی به صیرو عه بدولت رحمان به نناو
نه لیتی تر .

(۴۵) ژماره یه كه می « العرب » رۆژی چواری ته مموزی سالی ۱۹۱۷ لیه
به غدا دهر چوو .

(۴۶) ژماره یه كه می « ایران » رۆژی سنی شه مغه ی ۱۸ ای (ربیع الاول ای
۱۳۳۱ ای كۆچی ، به کی كانوونی دووه می ۱۹۱۸ ای عیسی له به غدا
دهر چوو . له بهر نه وه ی ئیران به ره سمی له شه ری یه كه می جیهان دا
به شدار نه بوو ئینگلیزه كان عیراقیان كرده بنكه ی پرۆبا گهنده ی خۆیان
له ئیران ، چونكه له ناو خاکی نه و ولاته خۆی دا ، كه زۆریان مه به ست
بوو مه هودای ته هاوی نه و كاره یان نه بوو . «ایران» رۆژنامه یه كه می
چه فته یی بوو ، به دوو لایه ره دهر نه چوو .

(۴۷) تا ئسته كه س باسی رۆژو سالی دهر چوونی نه كردوو . زیساتر له
به خشه ی دهر كرد وهك له رۆژنامه . دهر باره ی «ایران» و «ظفر عراق»
عه بدولت رذاق الحسنی نووسیوی به ده تی «دوو په خشه بوون به زمانی
فارسی دهر ده چوون ، نه دیبی كوردی ناسراو شوكر یلفه زلی تییان دا
ده نووسی» . بروانه : عبدالرزاق الحسنی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۷۵ .

(۴۸) ژماره یه كه می نه میشیان رۆژی به کی كانوونی دووه می سالی ۱۹۱۸
له به غدا دهر چوو .

(۴۹) برای شاعر ناگرین سه رناوی «دیناری» ی بوو نه و قه سیده ناوازه یه ی
شوكر یلفه زلی پیشنیار كردوو . كه كاتی خۆی بوو شیخ مه حموودی
گوئوو . دوایی به دریزی دینه وه سه ر شه م باسه . بروانه : ناگرین ،
سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۳۰ ، ۳۳ .

(۵۰) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره یهك ، ای كانوونی دووه می ۱۹۱۸ .

(۵۱) كه مال مه زهر ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۱۴ .

(۵۲) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره دووو سیازده و بیست و یهك و بیست و
مه شت و بیست و نو . ۵۰ ی ۱۳ و ۲۸ ای كانوونی دووه م ۱۲ ای شوبات و
۲۵ ای مارت و ۱۳ و ۲۸ ای مایسی ۱۹۱۸ او گه لیتی تر .

(۵۳) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره بیست و پینج ، ۲۲ ای نیسانی ۱۹۱۸ .

(۵۴) ژماره یه کی «تیگه یشتنی راستی» ، وهك وتمان ، رۆژی به کی كانوونی
دووه می سالی ۱۹۱۸ او دوو ژماره شی رۆژی بیست و خه وتی كانوونی

دووهمی سالی ۱۹۱۹ دەرچووہ ، واتہ ہہمووی بہسہر بہکەوہ سالتیک و
بیست و شہس رۆژ زیاوہ و شہست و جہوت ژیلوہی لی چاپ بووہ .

(۵۵) ناگرین ، سەرچاوہی ناوبراو ، ل ۲۳ .

(۵۶) شکری الفضلی ، الکرد الحالیون ، - « لغة العرب » ، الجزء الخامس من
السنة الثالثة ، تشرين الثاني ۱۹۱۳ ، ص ۲۲۴ - ۲۴۲ ، الجزء السادس
من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ۱۹۱۳ ، ص ۳۰۷ - ۳۱۳ .

(۵۷) «تیکہ یشتنی راستی» ، ژمارہ ہہژدہ ، ۲ی مارتی ۱۹۱۸ .

(۵۸) بہو پیتی بہ دەتوانین مانگی ئەیلوولی سالی ۱۹۲۲ بکہینہ میتزووی دانانی
ئەو شیعەرہی شوکر یلفہزلی ، سەرچاوہ ہەن ہەر زوو سالی ۱۹۲۲ یان
بۆ کاتی وتنی ئەم شیعەرہ داناوہ (بروانہ : « دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ
صاحبقران » بەغدا ، ۱۹۵۷ ، ل ۳۹۰) . پیتم وایہ ناگرین بہ ہەلہدا
چووہ کہ ۱۹۲۲ی کردۆتہ سالی دانانی ئەو شیعەرہ (بروانہ لاپەرہ ۲۸ و
۲۹ی کتیبہکەھی) .

(۵۹) بہ پیتی گێرانہوہی عەلی کەمال باپیری شاعیر شوکر یلفہزلی لہ بەغدا
چۆتہ خزمەت شیخ مەحمودو قەسیدہکەھی پیتشکەش کردووہ و پیتی
گوتووہ « ئا ئەم ہەلبەستہ ئال و گۆر بکہ » . بروانہ : ناگرین ، سەرچاوہی
ناوبراو ، ل ۲۹ .

(۶۰) گەلیک جار دەقی ئەم قەسیدہ بہ ، یا بہیتەکانی جیا جیا لہ گوٹارو
رۆژنامہو بەرہەمہ ئەدەبی بہ کوردی بہکاندا بلاوکراوہتەوہ .

(۶۱) ہەلسەنگاندنی «دیاری» لہ رووی ئەدەبی بہوہ کاری شارەزیانی ئەدەبہ .
ناگرین بەشیکێ زۆری بەرہەمہکەھی خۆی دەربارہی شوکر یلفہزلی بۆ
ئەم مەبەستہ تەرخان کردووہ (لہ لاپەرہ ۲۹ و تاوہ کو لاپەرہ ۴۵) .

(۶۲) بروانہ :

« بانگ کردستان » ، سلیمانی ، ژمارہ ۷ ، ۳۰ محرم ۱۳۴۱ : ۲۲ ایلول
۱۹۲۲ .

(۶۳) « بانگ کردستان » ، ژمارہ ۶ ، ۲۶ محرم ۱۳۴۱ ، ۱۸ ایلول ۱۹۲۲ .

(۶۴) مستەفا پاشا یامولکی لہ ئەستەموولہوہ پتوہندی نزیکی لہ گەل ئینگلیزدا
پیدا کردبوو ، کہ ئەیلوولی سالی ۱۹۲۱ گہرایہوہ لہ بەغدا چەند
جاریک دیدەنی تایبەتی لہ گەل مەلیک فەیسەلی بہکەم و نوینہری بالای
بەرتانی دا کرد . بروانہ :

(۶۵) روفائیل بطی لہم بارہ بہوہ نووسیوی بہ دەلی : « کان یتیرم من الغرب

وسطوته المادية . بروانه : « لغة العرب » ، الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ١٩٢٦ ، ص ٧٦ .

(٦٦) به كه ميك دهسكاري به وه لهو قه سيده بهي وه رگراوه كه به بونهي « جهنگي دهر بهندي بازيان » وه گوتوييه ، نهو شهيره گه وره بهي حوزه يراني سالي ١٩١٩ له نيوان هيزه كاني شيخ مه حموودو ئينگليزدا قه وما . بروانه :

« ديواني نه حمهد حه مدي بهك صاحبقران » ، له ژير چاوديري جمال خزندهار له چاپ دراوه ، بغداد ، ١٩٥٧ ، ل ٣٨ - ٤٠ .

(٦٧) « بانگ كردستان » ، ژيماره ١٠ ، ٢٢ صفر ١٣٤١ ، ١٥ تشرين اول ١٩٢٢ . وه زيره كاني نهو رژيمه ي شيخ مه حموود ته شريني به كه مي سالي ١٩٢٢ دايمه زراند (رئيس) بان پي ده گوتن .

(٦٨) بو ده قى « وه لامى حه مدي بو شو كرى » بروانه :

« ديواني نه حمهد حه مدي بهك صاحبقران » ، ل ٣٩١ - ٣٩٢ .

(٦٩) حه مه بو ر ، شكري الفضلي الشاعر الذي كتب للعرب والاكراذ ، « العراق » ، ١٨ اب ١٩٧٩ .

(٧٠) زياء گيوك ئالب كه به گه وره ترين فه بله سوفى نه ته وه يي تورك ناسراوه به ره گهز كوردو خه لكى ديار به كر بووه . ناحه زانى ، ده ستيان خو ش ، زور جار به ته وه وه به لارى نهو ناكه س به جه يي به يان تن گرتووه .

(٧١) « العراق » ، العدد ٥٢ ، ١ ، ٢ حزيران ١٩٢٦ .

(٧٢) « العالم العربي » ، العدد ٦٧٦ ، ٣ حزيران ١٩٢٦ .

(٧٣) رفائيل بطي ، شكري الفضلي ، - « لغة العرب » ، الجزءان الاول والثاني من السنة الرابعة ، تموز واب ١٩٢٦ ؛ « شكري الفضلي ، حق الادب وحق الولاء » ، - « العراق » ، العدد ١٨٥٣ ، ٣ حزيران ١٩٢٦ .

(٧٤) « العلم العربي » ، العدد ٦٩٥ ، ٢٥ حزيران ١٩٢٦ ؛ « العراق » ، العدد ١٨٧٢ ، ٢٦ حزيران ١٩٢٦ .

(٧٥) « العراق » ، العدد ١٨٥٣ ، ٣ حزيران ١٩٢٦ .

رێزمانی راناو له

کرمانجیی ژووڕوودا

د . وریا عمر امین

بەشی کوردی - زانکۆی بەغداد

زۆر بەی ئەوانەیی که له پووی سینتاکسی ههوه له پاشاوه کانی کرمانجیی ژووڕوویان کۆلیوه تهوه ، سنووری شی کردنه وه گانیان له دهوری بکه ریی ئەم راناوانه رەت نه بووه و سروشتی پێوه ندری یان به به شه کان تری رسته وه دهست نیشان نه کردوه ، بۆیه که مرکوری به کی زۆر که وتۆته بو چوونو ئەو یاسایانهی دایان رشتوون .

ئهو هی لهم باره هه وه و ترایی له چوار چیه هی هه وه دهر ناچی که ده لێ :

له کرمانجیی ژووڕوودا دوو دهسته راناوی جودا و یهك دهسته راناوی لكاو هه یه وهك لهم وینه یه دا به پیتی كه سو ژماره پوون گراوه ته وه (١) :

راناوی لكاو	راناوی جودا		كهس	ژماره
	٢	١		
م	ئهز	هن	١	تساك
ی	تو	ته	٢	
ه، ت/هت	هه	وی/وی	٣	
ین	هه	مه	١	توو
ن	ههون	وه	٢	
ن	هه	وان	٢	

دهسته یه کهم له گه ل فرمانی تپه پر له و ابر دوودا دهرده که وی . له
 حالته دا فرمان لکاو وهر ناگری . نمونه کانشیان لهم بابه ته یه :

من کر
 ته کر
 وی وی کر
 مه کر
 وه کر
 وان کر

دهسته ی دووهم له گه ل تپه پیری و ابر دووو تپه پیری داهاتوودا
 دهرده که وی . لهم حالته دا فرمان رانوی لکاو وهرده گری وهک :

تپه پیری داهاتوو	تپه پیری داهاتوو	تپه پیری و ابر دوو
نهز دنقم	نهز دکم	نهز نکستم
تو دنقی	تو دکمی	تو نکستی
نهو دنقیت	نهو دکمت	نهو نکست
نهم دنقین	نهم دکمین	نهم نکستین
هوون دنقن	هوون دکمین	هوون نکستن
نهو دنقن [نهو دکمین	نهو نکستن

شی کردنه وه دهری دمخات که زور لایه تی تر هه ن له باره ی ئه رک و
 چۆنیه تی دهر که وتن و کار کردنی نهم راناوانه پاس نه کراون . نهم باسه
 هه ولدایتکه بو دست نیشان کردنی هه ندی لهو لایه نانه .

بو روون کردنه وه ی چۆنیه تی دهر که وتن و ئه رک و پیوه ندی راناوه کان
 به به شه کانی تری رسته وه سهیری نهم رستایه ی خواره وه بکه که به شه
 بنجی به کانیان (بکر - بهرکار - بهرکاری ناراسته و خو . . . هتد) به راناو
 دهر پراون :

- (۱)
- ۱ - نهز دنقم
 - ۲ - تو دنقی
 - ۳ - نهو دنقیت
 - ۴ - نهم دنقین
 - ۵ - هوون دنقن
 - ۶ - نهو دنقن

(ب) ۱ - ئەز دىنىم

۲ - تو دىنى

۳ - ئەو دىنىت

۴ - ئەم دىنىن

۵ - ھوون دىنىن

۶ - ئەو دىنىن

(ج) ۱ - ئەز تە دىنىم

۲ - تو مەن دىنى

۳ - ئەو وى دىنىت

۴ - ئەم وە دىنىن

۵ - ھوون مە دىنىن

۶ - ئەو وان دىنىن

(د) ۱ - ئەز تە ژبۆ وى دىنىم

۲ - تو مەن ژبۆ وان دىنىم

۳ - ئەو وى ژبۆ مەن دىنىم

۴ - ئەم وان ژبۆ تە دىنىم

۵ - ھوون وى ژبۆ مە دىنىم

۶ - ئەو مە ژبۆ وە دىنىم

(ھ) ۱ - ئەز تە دىنىم

تو دىنىم دىتىن

۲ - تو مەن دىنى

ئەز دىنىم دىتىن

۳ - ئەو وى دىنىت

ئەو دىنىم دىتىن

۴ - ئەم وە دىنىن

ھوون دىنىم دىتىن

۵ - ھوون مە دىنىن

ئەم دىنىم دىتىن

۶ - ئەو وان دىنىن

ئەو دىنىم دىتىن

(و) ۱ - ئەفە كچا مە

۲ - ئەفە كورى تە مە

۳ - ئەفە دايكا وى مە

۴ - ئەفە خوشسكا مە مە

۵ - ئەفە براين وە مە

۶ - ئەفە كچا وانە

ئەم رېستانەي سەرەۋە فرمانە كانيان ھەموو لە كاتى داھاتوودايە •
 لە (ا) دا فرمان تېنەپەرە • بىكەرو فرمان لە كەسو ژمارەدا
 رېتكە وتوون^(۲) • واتا فرمان راناويكى لكاوى سەر بە ھەمان كەسو ژمارەي
 بىكەرى ۋەرگرتوۋە •

لە (ب) دا فرمان تېنەپەرە • ۋەك (ا) بىكەرو فرمان لە كەسو ژمارەدا
 رېتكە وتوون •

لە (ج) دا بەركارى راستەوخۆ دەر كەوتوۋەرە ئەۋەي سەرنج رادە كېشى
 ئەۋەيە ، ئەو راناوانەي كە بۆ دەۋرى بەركارى دەز كە وتن سەر بە دەستە يىكى
 ترنو جيان لە وانەي كە بۆ دەۋرى بىكەرى دەر كەوتوون •

لە (د) دا بەركارى ناراستەوخۆ دەر كەوتوۋە • ئەو راناوانەي كە ئەم
 دەۋرە دەبين ھەر ئەوانەن كە دەۋرى بەركارى راستەوخۆ دەبين •

لە (هـ) دا رېستە كان كراۋتەتە بىكەر ناديار^(۳) • ئەۋەي سەرنج رادە كېشى
 ئەۋەيە ، كە رېستە كان گويزرانەۋە بىكەر ناديار ئەو راناوانەي دەۋرى
 بەركارى دەبين بە راناۋى بەرامبەرى دەستە كەي ترىان جىگىر كران •

لە (و) دا دەستەي (من - تە - ۋى . . . ھتد) لە حالەتى ئىزافە ۋە ھەيى دا
 دەر كەوتوۋە •

ئىستا سەيرى ئەم رېستانەي خوارەۋە بىكە كە كاتى فرمانە كانيان لە
 رابردوودايە ۋە ئىجا لە گەل ئەوانەي سەرەۋە بەراوردىان بىكە •

- (ز)
- ۱ - ئەز نىستەم
 - ۲ - تو نىستى
 - ۳ - ئەۋ نىست
 - ۴ - ئەم نىستىن
 - ۵ - ھوون نىستىن
 - ۶ - ئەۋ نىستى

- (ح)
- ۱ - من دیت
 - ۲ - ته دیت
 - ۳ - وی / وی دیت
 - ۴ - مه دیت
 - ۶ - وان دیت

- (ط)
- ۱ - من تو دیتی
 - ۲ - ته ئەز دیتم
 - ۳ - وی ئەو دیت
 - ۴ - مه هوون دیتن
 - ۵ - وه ئەم دیتین
 - ۶ - وان ئەو دیتین

- (ی)
- ۱ - من تو ژبو وی هئارتی
 - ۲ - ته ئەز ژبو وان هئارتم
 - ۳ - وی ئەو ژبو مه هئارت
 - ۴ - مه هوون ژبووی هئارتن
 - ۵ - وه ئەم ژبو وی هئارتین
 - ۶ - وان ئەو ژبو وه هئارتن

- (ك)
- ۱ - من تو دیتی
 - تو هاتی به دیتن
 - ۲ - ته ئەز دیتم
 - ئەز هاتمه دیتن
 - ۳ - وی ئەو دیت
 - ئەو هاته دیتن
 - ۴ - مه هوون دیتن
 - هوون هاتنه دیتن

- ۵ - وه ئەم دیتین
- ئەم هاتینه دیتن
- ۶ - وان ئەو دیتن
- ئەو هاتنه دیتن

- (ل)
- ۱ - ئەفه خوشکا من بی
 - ۲ - ئەفه کوپی ته بی
 - ۳ - ئەفه دایکا وی بی
 - ۴ - ئەفه برایی مه بی
 - ۵ - ئەفه کچا وه بی
 - ۶ - ئەفه جایی وان بی

لهم پستانه‌ی سه‌روهه که کاتی فرمانه‌کانیان هه‌موو له رابردوودایه :
له (ز) دا فرمان تینه‌په‌ره ، بکه‌ر له‌گه‌ل فرمانا له‌که‌سو و ژماره‌دا
رێك كه وتوووه .

له (ح) دا فرمان تیه‌په‌ره‌هه‌و ده‌سته‌راناوه‌ی وه‌ك بکه‌ر ده‌ر که‌وتوووه
جیایه‌ له‌وه‌ی له (ز) داوه‌یه‌ که‌ بو‌ ده‌وری به‌رکاری
له‌گه‌ل فرمانی کات داها‌توو ده‌ر که‌وت [سه‌یری (ح) بکه] .
له (ط) دا به‌رکار ده‌ر که‌وتوووه . هه‌و راناوانه‌ی بو‌ ئهم‌ ده‌وره
ده‌ر که‌وتوون هه‌وانه‌ن که‌ بو‌ ده‌وری بکه‌زی ده‌ر که‌وتن له‌گه‌ل فرمانی کات
داها‌توو تیه‌په‌ردا :

[سه‌یری (ب) و (ح) بکه] .

له (ی) دا به‌رکاری ناراسته‌وخۆ ده‌ر که‌وتوووه . هه‌و ده‌سته‌یه‌ی ئهم
ده‌وره‌یان بینوووه‌ هه‌ر هه‌مانه‌ن که‌ هه‌مان ده‌وریان له‌گه‌ل فرمانی کات
داها‌توو دا بینن [سه‌یری (د) بکه] .

له (ک) دا رسته‌کان کراوته‌ته‌ بکه‌ر نادیار . هه‌و راناوانه‌ی ده‌وری
به‌رکاریان بینوووه‌ به‌راناوی به‌رامبه‌ریان له‌ ده‌سته‌که‌ی تر جیگیر نه‌کراون
وه‌ك هه‌وه‌ی له‌گه‌ل کاتی داها‌توو دا پرووی دا . [سه‌یری (ه) بکه] .
له (ل) ده‌سته‌ی (من - ته - وی ... هتد) له‌ حاله‌تی ئیزافه‌و
هه‌یی دا ده‌ر که‌وتوووه . وه‌ك کاتی داها‌توووه [سه‌یری (و) بکه] .

* * *

به‌ به‌راووردکردنی ئهم پستانه‌ی سه‌روهه که‌ کاتی فرمانه‌کانیان له
رابردوودایه له‌گه‌ل هه‌وانه‌ی پیشوو که‌ کاتی فرمانه‌کانیان له‌ داها‌توو دایه
ده‌رده‌که‌وتی :

۱ - هه‌گه‌ر فرمان تینه‌په‌ر بیج ... هه‌میشه‌ ده‌سته‌ی دووه‌م (نه‌ز -

تو - هه‌و - ئهم - هوون - هه‌و) وه‌ك بکه‌ر ده‌رده‌که‌وتی .

۲ - نه گهر فرمان تيبه زېږېښي :

۱ - دهسټه يه کهم (من - ته - وي / وئې - مه - وه - وان)
 دهوړی بکهري له رابردووو دهوړی بهرکاري له داهاتوودا دهپيښي .

ب - دهسټه دووهم (نه ز - تو - نه و - نه م - هوون - نه و)
 دهوړی بکهري له داهاتووداو دهوړی بهرکاري له رابردووو دهپيښي .

(۱) و (ب) له م وينه يه دا روون کړاونه ته وه :

داهاتوو	بکهري	۲	بهرکاري
	بکهري	۱	بهرکاري

۳ - هميشه دهسټه يه کهم يوو دهوړی بهرکاري ناراسته وختو و نيزافه و
 هه يې دهرده که وئې .

۴ - فرمان هميشه له گه ل دهسټه ي دووهم له که سو ژماره دا
 پټک ده که وئې . و اتا نه گهر دهسټه ي دووهم دهوړی بکهري يښي فرمان له گه ل
 بکهري دا پټک ده که وئې . نه گهر دهوړی بهرکاري يښي فرمان له گه ل بهرکاري
 پټک ده که وئې .

دهوړی راناوه جو دا کان دهسټي له م وينه يه دا روون بکري ته وه .

هه موو حاله تيبکي تر	بهرکاري	بکهري		
۱	۲	۱	تېبهري	رابردوو
	-	۲	تېبه پهر	
	۱	۲	تېبهري	داهاتوو
		۱	تېبه پهر	

نه‌نجام

- ۱ - نه‌گه‌ر بکه‌رو به‌رکاری رسته به راناو دهر پراين به گوريني کاتي فرماني رسته له رابردوووه بو داهاتوو يا به پيچه‌وانه‌وه :
- ۱ - ده‌بيج ده‌سته‌ي راناوه‌کان ئالو گور بکري . . وانا نه‌گه‌ر بکه‌ر يا به‌رکار سه‌ر به ده‌سته‌ي يه‌که‌م بي ، ده‌بيج بگوري به راناوي به‌رامبه‌ري ده‌سته‌ي دووه‌مو به پيچه‌وانه‌وه .
- ب - ده‌بيج ريکه‌وتن له‌گه‌ل فرمانا له پيوان بکه‌رو به‌رکاردا ئالو گور بکريت . وانا نه‌گه‌ر ريکه‌وتن له پيوان بکه‌رو فرماندا بو . . ده‌بيج بکريته پيوان به‌رکارو فرمان به پيچه‌وانه‌وه .

داهاتوو

	(۱)	(۲)
فرمان - راناوي لکاو	به‌رکار	بکه‌ر
	(۲)	(۱)
	رابردوو	

وه‌ک له رسته‌ي :

نه‌ز سه‌ه ديينم

(نه‌ز) بکه‌ره سه‌ر به ده‌سته‌ي دووه‌مه .

(سه) به‌رکاره سه‌ر به ده‌سته‌ي يه‌که‌مه .

کاتي فرمانه‌که‌ي داهاتوووه . له‌گه‌ل بکه‌ردا له کسو و ژماره‌دا ريکه‌وتوووه . نه‌گه‌ر کاته‌که‌ي بکري به رابردوو :

۱ - (سه) ده‌بيته (من)

۲ - (سه) ده‌بيته (تو)

۳ - فرمان له‌گه‌ل به‌رکاردا ريکه‌دم‌که‌وي و راناويکي لکاو سه‌ر به کسو و ژماره‌ي به‌رکار وهرده‌گري و ده‌بيته (ي) . رسته‌که ده‌بيته :

من تو دیتی

بگه گهر کات رابردوو بئو بکریته داهاتوو :

من هوون دیتن

ئەز وه دیین - م

۲ - بگه گهر رسته ییکی کات داهاتووی بگه ر دیار ، کوایه بگه ر نادیار
ئەو راناوئەیی دەوزی بەر کاری دەیینی دەگۆرئی بە راناوی بە رامبەری
دەستەگەیی تر .

واتا (من) دەیینە (ئەز) ، (تە) دەیینە (تو) . . . هتد . . .

وهك له م رسته یه دا .

(بگه ر دیار)

تو من دیینی

(بگه ر نادیار)

ئەز دیینە دیتن

بە پیچەوانەوئەش بگه گهر رسته ییکی بگه ر نادیاری کات داهاتوو کرایه
بگه ر دیار ئەو راناوئەیی دەوزی بگه ریی بینوو دەگۆرئی بە راناوی
بە رامبەری دەستەگەیی تر . وهك :

(بگه ر نادیار)

ئەم دیینە دیتن

(بگه ر دیار)

تو مە دیینی

۳ - دابەش کردنی ئەم دوو دەستە راناوئە بە پیتی دۆخ هەلە یە چونکە
هەردوو دەستە هەر دوو دۆخی راستەوخۆ (فاعلی) و تیان (مفعولی) لە
دوو کاتی ریزمانیی جیاوازدا دەیین (۴) .

۴ - ئەو ئەرکانهی راناوئە جودا کانی کرمانجیی ژووووو چۆنیەتیی
ئال و گۆربوونی ئەرکیان بە هەلگیرانی کاتی فرمانی رسته . . لە کرمانجیی
خواروودا لە راناوئە لکاوه کانا بەرچاودەگەوی (۵) .

۵ - شیوئەیی کرمانجیی ژووووو سەر بەو جۆرە پێرۆیە یە که لە زانستی
زمانا بە ئیرگەتیف Ergative ناودەبرئی (۶) .

پهراویزه کان

- (۱) کرمانجی ژوروو شیوه ییکی ناوهندی گه ورده ده بان بیتجوه شیوهی گرتوته خو . هر راناوهی له وانه به زیاتر له فۆرمیک پیشان بدات . بو ئهم باسه ئهم دوو سهسته به هه لیزیرا هه موو شیوه که ده نوینن .
 - (۲) بو چه مکی ریکه و تن Concord سهیری ئهم سه رچاوه به بکه . ورپا عمر امین (۱۹۸۲) ریکه و تن له زمانا - گوڤاری پوڤشنیری نوئی ژ (۹۱) .
 - (۳) بو زانیاری زیاتر له باره ی رسته ی بکه نادیار له کرمانجی ژورودا سهیری سه رچاوه ژ (۴) بکه .
 - (۴) بو ئهم باسه سهیری سه رچاوه ژ (۷) بکه .
 - (۵) بو بهراوردی له نیوان کرمانجی ژوروو و خاوردو له رووی راناوه وه سهیری سه رچاوه ژ (۵) بکه .
 - (۶) نه گهر به وردی بیز له واتاو په یوه ندی نیوان به شه بنجی به کانی رسته (بکه ر - بهرکار - فرمان) بکریته وه ، دهرده که وئ که ئه وه ی به بکه ری فرمانی تینه بهر له قه لهم دهری له راستی با بهر چه مکی بهرکاری ده که وئ چونکه هیچ شتی له خو به وه روونادات و ده بی هۆبه کی هه بی ، ئه و هۆبه ساراوه به ، بکه ره راسته قینه که به . بسۆ نمونه که ده لیتی (شووشه که شکا) ده بی که سی یا هیزی ئهم شووشه به ی شکاندین . گهر دهر که وت ده شی دهر بیری و رسته که بکری به (ئازاد شووشه که ی شکاند) .
- پهراویزه ی نیوان (شووشه گه) و (شکان) له ههردوو حالتدا هه مان شه . له هه ندی شیوه یا زماندا ئهم پهراویزه خۆی له (سینما) دا Surface Structure دهرده خا له ریی ریکه و تن دا بهم جوړه زمانه یا شیوه به دهوتری ئیرگه تیف Ergative هه ندی زمان ئیرگه تیفی ته واوه له هه موو چاله تیکا (بهرکار) و (فرمان) تیا ریک ده که ون له که سو ژماره دا وه ک زمانی باسک Basque هه شه نیمچه ئیرگه تیفه وه ک شیوه ی کرمانجی ژوروو که ئهم لایه نه ی تیا هه ر له گه ل کانی رابردودا دهرده که وئ .

سەرچاوه‌کان

- ١ - ئه‌وره‌حماني حاجي معارف (١٩٨٧) ريزماني كوردى - به‌رگى به‌كهم - به‌غداد .
- ٢ - جگه‌رخوئين (١٩٦١) ئاواو ده‌ستورا زمانى كوردى - به‌غداد .
- ٣ - صادق بهاء‌الدين (١٩٧٦) ريزمانا كرمانجى - به‌غداد .
- ٤ - وريا عمر امين (١٩٨٢) ريزماني بكه‌ر ناديار - گوڤارى رۆشنبرى نوێ ژ (٩٥) .
- ٥ - وريا عمر امين (١٩٨٣) لايه‌تيكى جياوازي - گوڤارى كورى زانبارى عراق - ده‌سته‌ى كورد - به‌رگى (١٠) .
- ٦ - وريا عمر امين (١٩٨٣) پيوه‌ندي راناو و فرمان له كرمانجى ژووروودا . گوڤارى كاروان ژ (٢) .
- ٧ - وريا عمر امين (١٩٨٥) ريوونكرده‌وه‌تيك . گوڤارى نووسه‌رى كورد - ژ (٢) خولى (٣) .
- ٨ - وريا عمر امين (١٩٨٨) ئالو گوڤر بوونى راناو له كرمانجى ژووروودا - رۆژنامه‌ى هاوكارى ژ (١٠٣٢) م (١٢ - ١٢ - ١٩٨٨) .
- ٩ - وريا عمر امين (١٩٨٩) راناو له بكه‌ر ناديارى كرمانجى ژووروودا . رۆژنامه‌ى هاوكارى . ژ (١٠٤٦) م (١/٣٠/١٩٨٩) .

به‌زمانى زينگلىزى :

- 10— Amin, W. O. (1979) Aspects of the verbal Construction in Kurdish. Thesis presented to the University of London.
- 11— Comrie, B. (1973) The Ergative — Variations on theme. *Lingua* 32 pp. (239 — 253).
- 12— Mackenzie, D. N. (1961) *Kurdish dialect studies*. London.

به‌زمانى رووسى :

- 13— Bakaev, Ch. (1973) *Izik Kurdov SSR Maskva*.
- 14— Kurdoev, K. (1978) *Gramatika Kurdska Izika. Maskva*.

کوردیی شیوهزار

محمد امین ههورامانی

پیشه کی :

۱ - پیشه کی ، پشکینهری ئەم رپره وه ، که دهستهی نووسراوی فراوان و دیرینی جۆراوجۆری تهواوی وه های به دهسته وه نی یه ، یان ، ده وروبهر تهواو گونجاو بو پشکین و لیکۆلینه وه و گه ران به دوادای وه های بو ساز نه دراوه تاوه کو ، به بی گومان و به بی دله چرکی و به ئاسانی بتوانی بریاری زانستی یانهی خۆی ده ربارهی رپره وو روواله تی شیوه زمان و شیوه زازی ناوچه کانی ئەوسای کوردستان بدات .

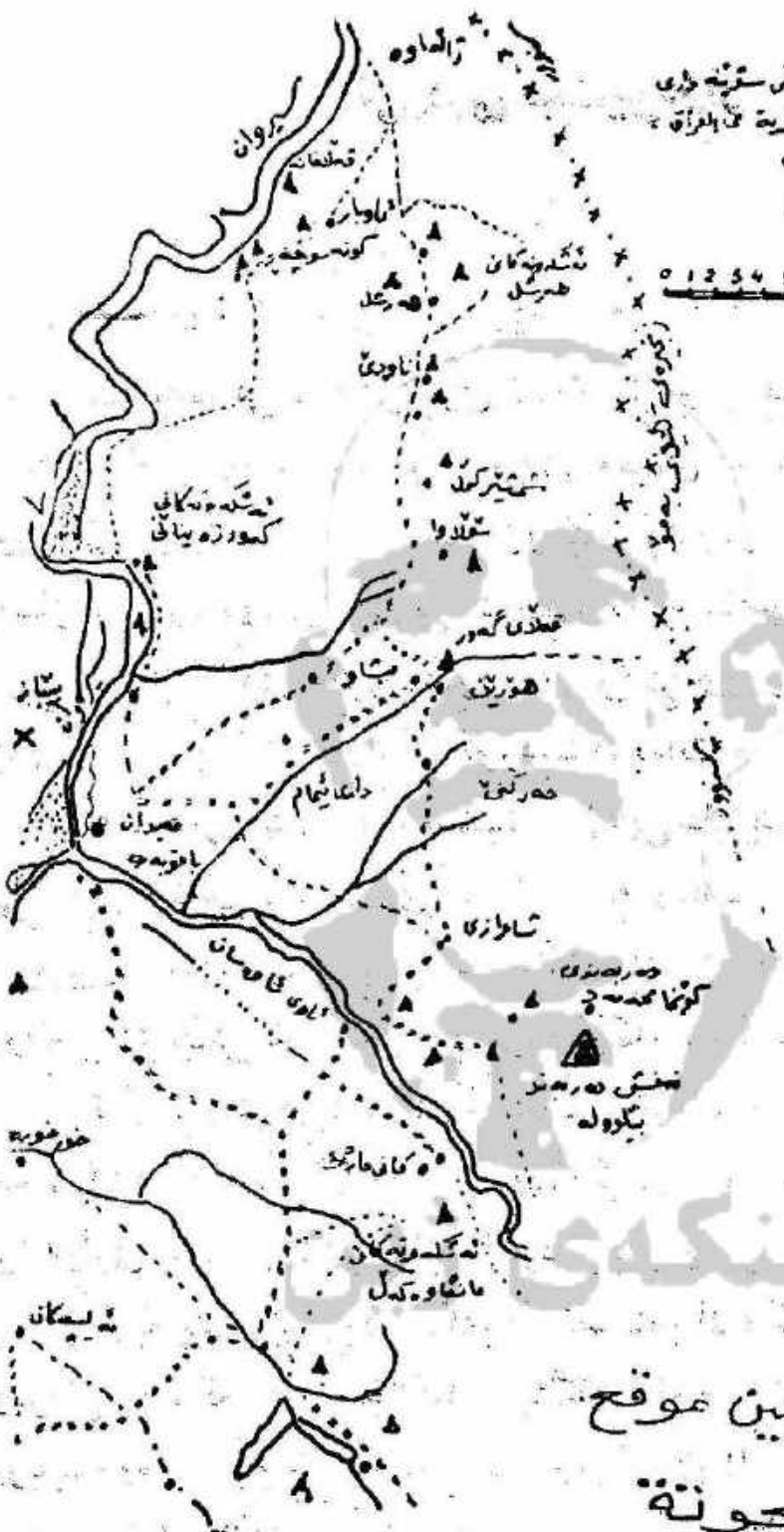
واته ، ههروهک چون دهستیشان کردنی داپرینی زمان به ره و شیوهزار به بی زیادوکه می ، ناتوانی بکری ، ههروه ها ، پلهی سه ره تایی ، یان بابلیین ، ههنگاو نانی پلهی سه ره تایی شیوه زاریش ، به ره و وه رگرتنی روواله تی زمانیکی سه ره به خۆ ، به بی زیادوکه م ، دیاری ناکری !!

له گه له وه ش دا ، بۆمان ههیه ، پاخود ، بابلیین ، توانای ئەوه مان ههیه ، که زۆر نه بی که م و به راده یه کیش ، که زۆر له تزیکی بکات ، شوینه واری ههنگاو کانی زمانی کوردیی به ره و شیوهزار به دی بکهین و به هۆیانه وه به پتی رپره و یان ده گینه و یسته یهک ، که زۆر رۆشنه و له و باوه رده ش دام ، که ئەو ئەنجامه ، جیگای مله جیری که س نه بی و له لای زور به یشه وه ، به بایه خدارو به راست وه ربگیری !!

بو رۆشن کردنه وهی ئەم واته یه و ئەم مه به سته ، ئیمه وای به باش ده زانین ، که په نا به رینه ، بهر زمانه کانی ئەو سه رده مهی دراوسیمان (ئەوانه یان ، که به زمانی کوردی خزمن) ، که زۆر نه بی که م ، ده وروبهر یان ،

• دین
 ▲ شکرستان یاز کبک سترنه دری
 ▲ الیاس بلواغ الاثریة فی الطریق
 ۱۹۷۶، شماره ۵۹

0 1 2 3 4 5 10
 کیلومتر

خريطة تبين موقع
 المنجونة

له گهڻ ڊهورو بهرڙي زماني ڪوردي ڏا له زور رووه وه ، وهڪ يهڪ ٻووهو به
 هويانه وهو به هوي ٿهو دياز دانه وه ، كه له کاتي ههنگاوناناندا ، به رهو
 شيوهزار دهر كه وتوونو به پوئشي ، بهدي ده ڪرين وهروهه بهراورد ڪردنيان
 له گهڻ زمان ، يا خود زماناني ٿهو ده مانهي ناوچه کاتي ڪوردستاندا ، كه
 زماني ڪوردي ٿه مڙو (به شيوه گانه وه) ، وه چهي نوي يانه ، ده توانين
 ههنگاهه کاتي زمانه كه به رهو شيوهزار ، به شيوهيه كي زور نزيك له
 راسته وهو ٿهوجا ههنگاهه کاتي ديهكي به رهو ٿهولانتر به شيوهيه كي
 راسته ورهوان ، دهستيشان بڪهين .

۲ - له باره ي زماني خزمه وه :

زماني ميديه كانو زماني ٿاڻيستيبي وهوجا زماني ناو قه بالهي سبيهي مي
 ههوارمانو دوا به دواي ٿهوانيش ، زماني ڪوردي ٿه مڙو ، له گهڻ زماني
 پارسي ڪون (پارسي هه خامه نشي) وهسي (ٿه شڪاني = په رتي) وه
 پارسي ساساني وه زماني پارسي ٿه مڙو ٿه گهر ، (دوو به رهو وه چها)
 له يه ڪتري به وه دوور نه كه وتينه وه ، له سي (به رهو وه چها به ولاره) له
 يه ڪتري به وه ، دهر باز نه بوون !!

كه واپووو بهم پييه ، ٿه گهر ٿيمه په نامان بو بهراورد ڪردني ٿيوان
 پالهوي ٿه شڪاني وه پارسي ساساني برد بيگومان ، ٿه نجامه كه يان ٿه گهر
 وهڪ يهڪ وهڪ ٿه نجامي بهراورد ڪردني شيوه زماني گهلي وه هي ديني
 ميديه كان زماني ڪوردي ٿه مڙو نه بچ ، سه ڪردنه كه يان ، ٿه وه نده نابچ ،
 كه زور پيويه يانه وهو له ٿيواناندا ، زهق ودياري بچ !!

له بهر ٿه وهو بو ٿه م به بهسته ، په نا ٿه به ينه بهر زماني ٿهو نووسراوه
 هه لکه ندر اوانهي ، كه له ده م وه فرمانه وايي شاهه ساساني به كاندا ، نه خش
 ڪراون ، به تايه تي ، ٿهو نه خشانهي ، كه له سهرو ڪلاوي ٿه رده شيري بابڪانو
 شاهپووري ڪوري دا ، هه لکه ندر اوان .

پیشه کی ، دهبی نهوه بوتری ، که نهوه نه خسه هه لکه ندر اوانه ، به
 نهلفویتی ئارامی نووسراونو له بهر نهوه ، وهك باوی ههر نووسراونکی
 دیکه ی نهز سهرده مه ی ناوبه ناو ، وشه ی ئارامی به شیوه ی (هزوارشن) ی
 تیدایه و پتر له وهشی ، زور به شیان ، به دوو شیوه زمان (پالهوی
 نهشکانی = په هله وانیک) و (پارسی ساسانی = پارسیک)^(۱) نووسراون .
 ۳ - به کی لهو نووسراوه هه لکه ندر اوانه :

نهم وهر گه ته به ی خواره وه ، له وه ی نه رده شیر (که به ، تیشه ی رۆسته می
 هونه رمه ند ، نه خش کراوه) وه ، وهر گیراوه وه ، بۆ شیوه ی پارسی نه مړۆ
 پرو به ری (ترانسلیتره یشن) گیراوه ته وه .

۱ - پتکر این مز دیسن بڼ ارتخشیر . (پارسیک)

۱ - پتکر ام مز دیسن بڼ ارتخشیر . (پهلوانیک)

۲ - شاهان شاه ایران کی چتر . (پارسیک)

۲ - شاهین شاه اریان کی چهر . (پهلوانیک)

۳ - هیچ یزدان پس بڼ پاپک شاه . (پارسیک)

۴ - ئیکه نانه وه وهر گرتنه هه لکه ندر اوانه که :

+ دیری به که م :

وشه ی (پتکر) ی (پارسیک) ، به رام به رو هاو واتای وشه ی (پیکره) ،

له پارسی نه مړۆدا . به رام به ری نهم وشه یه ، له زمانی کوردی دا (زمانی

کوردی نه مړۆدا) ، ههر ، وشه ی (به یکه ره) .

وشه ی (این) ی (پارسیک) ، که به واتای (این) ه له پارسی نه مړۆدا ،

به رام به رو هاو واتای (ام) ه ، له زمانی (په هله وانیک) دا .

نهوه ، که سه رنج راده کیشی ، لیره دا ، نه وه یه ، که جۆره جیاوازی بهك

له تیوان جۆره فره یزی وهك ، (پنکر این) ی پارسیک و (پتکر ام) ی

په هله وانیک و هه مان فره یزی پارسی نه مړۆدا هه یه و نه ویش ، نه وه یه ، (این

پیکر ۰۰۰۰)

له زوربهی شیوه کانی کوردیی ئه مرۆدا ، له بریی (این) ی پارسی (ساسانش و هی فویش) ، ئامرازی (ئه م) به کار دههینن ، که چی ، له شیوهی لوری و که لهووی و هه ورامانی دا ، (ئی) به کار دههیزی .
له م پرووه ، ده بی بلین ، که (ئی) لوری و که لهووی و هه ورامانی لهوهی په هله وانیکه وه نزیکه و (ئه م) ی ئه ده بی و شیوه کانی دیکه ش ، لهوهی پارسیکه وه نزیکه تره !

به لام ، له پرووی ریزکردنی وشه وه ، که جۆره یاسایه که وه هه ر زمانه ی ، بو خۆی تایبه تی به کی خۆی نهی و بهو په یشره وه ، زمانی پارسی نوئی و کوردیی ئه مرۆ ، له م فره یزه دا ، وه که به کن و له گه ل بوونی جیاوازی به کسی زۆر که م داو تهویش بوونی پاشنه ندی (ه) ی کوتایی به (ئالیرمه دا) و نه بوونیشیه تی له زمانی پارسی ئه مرۆدا ، واته ، له م فره یزه دا :

• این پیکر • (پارسی ئه مرۆ)

• ئه م په یکه ره (کوردیی ئه مرۆ)

+ دیری دووه م :

(شاهان) ی (پارسیک) ، به رامه رو هاوواتای (شاهین) ی (په هله وانیک) که له پروو له ته وه جۆره گۆریتیک رووی داوه ئه و گۆرانه ش ، به سه ر ده نکه بزوین دا ها تووه • ئه م جۆره گۆرانه ته نانه ت له ییوان شیوه ی ناوچه په که وه بو ناوچه په کی دیکه و زۆر نزیکیش روو ده دات •

بو وینه ، (کارد) ی شیوه ی هه ورامانی ، بووه به (کیرد) له شیوه ی سلیمان و شاره زووردا • یا خود (سوور) ی شیوه ی ئه ده بی و هی شاره زوورو هه ورامان ، بووه به (سور) ، له شیوه ی خوشناو ته تی و شیوه ی ناوچه ی بادینان دا •

وشه ی (آریان) ی په هله وانیک ، به ره و (ایران) ی پارسیک - وه که جۆره ئال و گۆریتیک - رووی ناوه و ئه مه ش ، جۆره ئال و گۆریتیک ، که له

چوار چیتوهی (پاش و پیتش) به ولایه ، هیچ جوره زیادو که می به کی به سهردا
نه هاتووه .

کوردیی ئه مرۆ ، ههز هه مان وشه ی (ئهبوان) ، به کار ده هیتن و بویه ،
ئالیره دا ، له گه ل پارسیک دا ، هاو کاره .

— وشه ی (کی) ی په هله وانیک و پارسیک : له (کی = کفی = که فی)
ئاقیستایی به وه هاتووه و له بنه په تدا ، به واتای (گه وره ، مه زن ، پناک ،
ئاری ، خودا ، دارا ، سه روه ، میر . . . هاتووه) .

لیره دا ، (کی = که ی) ، به واتای (خوب ، زیبا ، نیک ، خوش) ی
پارسیی ئه مرۆ هاتووه ، ئه گه رچی وشه ی (کی) ، ههز به هه مان واتاو هه مان
(گۆ) به وه : ههروه ک چۆن ، له په هله وانیک و پارسیک دا به کار هاتووه ، له
پارسیی ئه مرۆیش دا ، ههز به کار دیت .

له کوردیی ئه مرۆیش دا ، ته نها وه ک (ناو) به کار ده هیتن ، بۆ وینه ،
وه ک ناوی : (که یخه سه ره ، که یقوباد ، که یکاوس ، که یخوا . . .) .

— وشه ی (چتر) ی پارسیک ، به واتای وشه ی (چهر) ی په هله وانیک
هاتووه و له پارسیی ئه مرۆیش دا ، ههز وشه ی (چهر) ، یان (چهره) ، که
به رامبه ری وشه ی (چاره) ی کوردیی ئه مرۆیه .

لیره دا ، جوره ئال و گۆرینک به دی ده کری و ئه ویش ده نگی [ه] به
له شیتوه ی په هله وانیک دا ، که به ره و ده نگی [ث] ، له شیتوه ی پارسیک دا ،
رۆیشتووه .

حالی حازر ، (واته : ئالیره دا) پارسی نوئی به لای په هله وانیک دا ، لار
بووه ته وه ، نه ک به لای پارسیک دا و ههروه هاش (چاره) ی زمانی کوردیش .

+ دیری سییه م :

له دیری سییه م دا ، (یزدان) ی پارسیک ، هاو واتاو به رامبه ری وشه ی
(یزتان) ی په هله وانیکه ، که ده نگی [ت] ی په هله وانیک به ره و ده نگی [د] ی
پارسیک رۆیشتووه .

ئەم وشەيە ، لە پارسی ئەمڕۆدا بوو بە (ایزد ، خودا) و پتر لەوێش ؛
(یزدان) ، هەر خۆی بەهەمان واتاش ، هەر بە کار دئی .

لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا ، بۆ هەمان واتا و هەمان مەبەست ، خودا ،
یەزدان ، یەزتان ، کارساز ، کارزان ، دانا ، داوەر ... بە کار دین ، ئەمە
جگە لە ناوی زۆر باوی عەرەبی ، کە بۆ ناوی خودا ، بە کار دەهێنرێن واتە ؛
لیژەدا ، زمانی کوردیی ئەمڕۆ ، لە گەڵ هەردوو شێوە کەدا ، هاوکارە .

وشەي (پس) ی (پارسیک) و (پوهری) (پههلهوانیک) ، بە یەك واتا
هاتوون و بەرامبەر و هاووتایان ، لە پارسی نوێی دا (پس) ، کەچی لە زمانی
شیعری کلاسیکی کوردی دا ، (پس) و (پوهر) ، هەردووکیان بەرامبەر
واتای (کور) بە کار هاتوون .

لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا ، وشەي (پس) ، لە وشەي ناسناکاری
(پسام) و (پسدان) دا ، بە کار دەهێنرێت . بەلام لە زمانی پارسی ئەمڕۆدا ،
(پس) و (پوهر) بە کار دین . کەچی لە پارسی ئەمڕۆدا ، (پس) بەهەمان
واتا ، بە کار نایەت ، یان بەرچاو نەکەوتوو !!

وشەي (بغ) ، چ لە پههلهوانیک و چ لە پارسیک دا ، ئال و گۆری
بەسەردا نەهاتوو . لە هەردوو لایان دا ، وشەي (بغ) ، بە واتای (خودا ،
ایزد ، آفریدگار ..) هاتوو لە پارسی نوێی دا ، بەو جۆرە واتایە بە کارهێنانی
بەرچاو نەکەوتوو .

لە کوردیی نوێی دا ، وشەي (بەگ) بە کار دئی ، بەلام بە کارهێنانە کە
بە جۆرێک ، کە نەختی دوورە لەو واتا بنەرەتە یەو و واتە ؛ وەك نازناوی ،
کە واتای گەورەیی و بە دەسلەتێ دەنوێنێ !!

• واتاشتی بەکەي بە زمانی پارسی ئەمڕۆ :

« این پیکر خدایگان مزدا پەرست اردشیر ، شاهنشاه ایران ، کش نژاد
از یزدان ، پسر خداوندگار بابک شاه (است) .

(ت . ز . ف . د . خاقلری)

ټه گهر سه رنجيكي سه زپيشي، هه رستي شتووه كه (په هله وانيك و پارسيك و پارسي نوټي) بدهين، به ناساني، بومان دهرده كه وټي، كه ن:

(١) - زماني په هله وانيك و پارسيك دوو شتووهي زمانيكن .
(٢) - زماني پارسيكي ټه مړوټيش، وهك زمانيكي سه ربه خو، له ههردوو شتووه كه، كان، له سه زه مينه ئي ههردوو كيانه وه، سهووه بووه و روواله ټيكي سه ربه خوئي وهر گرتووه و له ههردوو شتووه كه خوئي جوئي كردووه شهوه .

(٣) - زماني كوردني ټه مړوټيش، جگه له كه ره سه زماني به بنه ربه ټيه كه ي خوئي، هاو كارو هاو به شه، له زور به ي كه ره سه زماني به كاني پارسيك و په هله وانيك و پارسيكي نوټي دا .
ټه و جا، ټه پيش ټه وه ي، ټه م خاله به جني به ټيلين، ټه پرمسياري به ري ريگامان ده گرتي و ده ئي :

ټيمه، ټه گهر زانيمان، كه ناوچه كاني كوردستان، له ناوچه كاني ولائي پارس (ناوچه ي شيرازي ټه مړوټي) و ولائي پارتوا (مه لبه ندي ټه شيكاشيه كان) به رياترو فراواتره و ههروه ها خه لكه كه شي، به پتي ژماره، له وان زور ترن، ټه ي بوجي به زمانه كه ي ټه وان شتووه ي سټيمه، بو نه خشه نووسراوه مه لكه ندر اوه كاني شاهه ساسانيه كان نه كرا ۱۱۴

ټيمه، به م جوړه ي خواره وه، بو وهرامي ټه م پرمسياره ده زوين :
- ده بي، زماني ټه و ده مه ي ناوچه كاني كوردستان زماني بوو بي، كه له گه ل زماني پارسيك دا : هيچ جوړه جياوازي به كي نه بوو بي ايان ټه گهر ودهاش نه بوو بي، ده بي له گه ل ټه وه ي په هله وانيك دا، يهك جوړ بوو بسن و ټه مه ش - چ له دوخي به كه م دا و چ له دوخي دووه م دا - دووره له راستي به وه، چونكه زماني ناو قه باله ي سټيمه هه ورامان، كه له ده م و سه روكللوي ټه شكانيه كان دا بومار كراوه، وهك شتووه زارنيك و بگره پتر له وهش، روواله تي جياوازي، چ له رووي نووسينه وه - (بووني سه رو

بۆرۈ چىلىكە يەتكى ئوتتۇر ، كەلە ئوۋسىنە كانى ئەردەشىرۈ ئەوانەنى سمانى سدا
 بەرچاۋ ناكەون) وچ لەزۋوى كەرەستەۋە ، بەزچاۋ دىمخات ۱۱
 ئەمە ، لە لايەكەۋە ، لە لايەكى تىرەشەۋە ، مامەلەى كرىن و فرۇشتىنى
 ۋەھەى بچكۆلەى ناۋچەبى ، ھەرگىز بە زمانى رەسى ناكىرى ، ئەگەر ئەو
 زمانە رەسى ، زمانى داىكزادى ئەو خەلكى ئەۋ ناۋچەبە ، كە ئەۋ مامەلەيانە
 بىن كىرەۋە ، ئەبى ! ئەمە جگە لەۋەى ، زمانى ناۋ ئەۋ قەبالەبە ، ھەرۋەك
 بە ھۆى بەراۋردەۋە ، دەرگەوت (تەماشناى ، خىئالى سەرەكى - ۲۰ -
 بگەرەۋە) ، لە زمانى كوردبى ئەمىرۆۋ زمانى ئاقىستاۋە نىكتىرە ، تاۋەكو
 نىكى لە (پەھلەۋانىك) ەۋە .
 كەۋاتە ، لەۋ دەمەدا ئەۋ خەلكەى ئەۋ دەمەى ناۋچەكانى كوردستان ،
 دەبىن لە يەكى لەۋ دوو شىۋە زمانە تىگەشتىن ، يان : دەبى ، بە يەكى لەۋ
 شىۋە زمانانە و توۋىزبان كىرەبى ، ھەرۋەك خەلكى دانىشتۋانى ئىستى
 (خانەقەين) و (كەركۈۋك) و (ھەۋلىر) بەسە شىۋە زمان گىتوگو دەكەن .
 بە ھەر حال ، لەبەر بە دەستەۋە نەبۈۋنى و تەنى فوسىن ، يان نەخسى
 ھەلكە ندرەۋى زمانى كوردبى ئەۋ دەمەى سەردەمى ئەردەشىر ، قاتۋانىن ،
 بە تەۋاۋى ناۋۋىشانى فراۋان و كەفەسەرى زمانى كوردبى ئەۋ دەمەى خەلكى
 ناۋچەكانى كوردستان دەستىشان بگەين و پىر لەۋەش ناتۋانىن ، بلىين ؛
 زمانى كوردبى ئەۋ سەردەمە ، ھەرۋەك ئەۋەى ناۋقەبالەكەبە و نەگۈراۋە
 ياخود ئەگەر ئال و گۈرىشى بەسەردا ھاتىب ، چۆنەۋ چۆننى !
 تەنھا ، ئەۋە ھەبە ، بلىين ، كە زمانى كوردبى ئەۋ سەردەمەبە ، ئال و
 گۈرى بەسەردا ھاتۋە ، بەلام ئەۋ ئال و گۈرە ، ۋەك ئال و گۈرى تىۋان
 يەھلەۋانىك و پارىك و پارسى ئەمىرۆۋنى !
 ئىمە ، ئەگەر ، لەھەندى ناۋى جىگلاۋ شىۋىنى ئەۋ دەمەى ناۋچەكانى
 كوردستان ، كەحالى حازر لەبەر دەستدان ، ورد بىنەۋە ، بە روۋنى بۆمان
 دەردەكەۋى ، كە زمانى ئەۋ دەمەبەبە خەلكى ناۋچەكانى ئەۋ دەمەى

کوردستان (دهمی ساسانیه کان) پرن له که رهسته ی ره سه نو په تپی زمانی
کوردی ئەمەش بێگومان ، ره سه نه ت و تایه تپی زمانی کوردی ئەو سه رده مه
ده خاته به رچاو .

بۆ وینه ، (پردی (۲) کناچان) و (پردی کوران) ، که له سه رو کلاوی
ساسانیه کان دا ، دروست کراون ، یاخود له وه و پیش تر هه بوون و به هۆ قه لای
شه میزان - (که ئەو کاته ، ئەو قه لایه ، بۆ ئەوه ساز دراوه ، که ئاگاداری که ری
ئەو پردانه ، به تایه تی پردی کناچان ، بیج) - هوه چاودیری کراون .

ئەوجا ، عینمه ئەوه ئەزانین ، که له شیوه زمانی په هله وانیک دا ، هاوواتاو

هاوکاری وشه ی (پردی) زمانی کوردی ، شه ی (پل = Puhl
که و ابو ناوی (پرد) شیوه به کی کوردی ئەو ده مه یه ، که تاوه کوئسته ئەو

پرده کونه ئەو ناوه ی هه لگرتوووه ، ئەمه جگه له وه ی که ناوی (کناچه) .

هه ر ته نیا ، له زمانی کوردی شیوه ی دینی دا هه یه ، به لام له زمانی
په هله وانیک ، پارسی ساسانی و پارسی ئەمرۆدا ، هه رگیز وشه ی (کناچه) ،

به کار نه هاتوووه !

وردبوونه وه له هه ندی وشه ناوی دیری نی جوگرافی ناوچه کانی

شاره زوور که وه ک ، (پردی کناچان) و (پردی کوران) و (چهرمۆک) و

(گهرمۆک) ، واما ن لی ده کا ، که بلین ، زمانی ئەو ده مه ی ئەو ناوچه کانی

کوردستان ، شیوه ی دینی گه لی بووه ، که شیوه ی ماچۆو شیوه ی

هه ورامانی ئەمرۆ نه وه ی نو ئی به تی و به هۆ شیوه ی هان ده درتین ، که باوه رمان

هه بی ، به و یتیکسته ی که مامۆستا (رشید یاسمی) له به ره مه ی (میژووی

کوردو په یوه ندی) دا بلاوی کردوووه ته وه و (مامۆستا علاءالدین سجادی) ش ،

له لاپه ره (۱۵۲) ی میژووی ئەده بی کوردی دا دوو بارمی کردوووه ته وه .

واته ، له وی دا ، مامۆستا سجادی ، ئەم وه رگرتنه هۆ تراوه یه ی ،

بلاو کردوووه ته وه و ئەویش ، به م جو ره یه .

«هورمزگان رمان ، ئاتران کژان

ویشان شاردهوه ، گهوره گهوره کان

زۆرکاری ئارهب ، کردنه خاپوور

گنای پالهی ، ههتا شارهزوور

شه نو که نیکان ، وه دیل بشینا

میرد ئازا تلیی ، وه پرووی هوونیا

رهوشت زه رده شتره ، مانۆوه بی کهس

به زیکا نه یکا ، هورمز وه هیچ کهس » •

له پرووی ساکاری و شه کان و پروواله تی کۆنیان و نه بوونی وشه ی

عاره بی و بیگانه ، تیای داو ههروه ها له پرووی کیش و (سه ره وا) وه ، له وه

دنیامان ده کات ، که مله جیری له وه نه کهین ، که زمانه کهیان ، زمانی سه ره تایی

په یدا بوونی ئیسلامی پیروزه •

یاخود ئهم په نده ئامۆز گاریانه ی پیرشالیاری په کهم ، که به هیچ جووری

که رهسته ی عاره بی تیادا ، دهست ناکه وی ، ئه وه ده سه لمینی ، که هی سه ره تایی

په یدا بوونی ئیسلامن •

بۆ وینه ، وتوو یه تی :

« داران گیانداران ، جه رگه دل بهر گهن

گائی پر بهر گهن ، گائی بی بهر گهن

که رگه جه هیلن ، هیلن جه که رگهن

پوقاس جه پوقاس ، قهرگه جه قهرگهن

گوشت جه واتهی پیرشالیار بۆ

هوشت جه کیاسته ی زانای سیمیار بۆ » •

٦ - شیوه زاری زمانی کوردیی :

نەختی ، له مه و پیش تر ، وتمان ، ههروه که دهو روبه ری گونجاو ساز دراو

بۆ زمانی پارسی نوێ رهخساوه ، بۆ زمانی کوردیش ، هه ره همان دهو روبه ر

رهخساوه ، ئه گه ره هاتوو ئه وه مان پشت گوئی خست ، که سازدانی دهو له ت ،

بۆ ماومەھەکی دوورودریژ ، بۆ کوردەکان نەرەخساو ، کەچی بە پیچەوانەو ،
فارسیکان توانیویانە ، دەولەت لەدوای دەولەت سازبەدەن و ییگومان ،
ئەمەش جۆرە دەورووبەریکی بە پیتە بۆ هینانە کایەئێ زما ئیککی نوئی
سەر بەو دەولەتەو .

ئەمەش ، دەمان بات ، بۆ ئەو هی ، کە بلین ، ئەگەر دەولەتی ساسانی
نەهاتبایەتە کایەو ، زمانی (پارسیک) یش ، بەو جۆرە کە هەبوو ، نەدەبوو !!
یاخود ئەگەر ، ئیپراتۆری یەتی ئیسلام خاکی گەلەکانی ئێرانی داگیر
نەکردبایەو ئەو گەلانەشی ، ئەگەر ئیسلام نەبوونای ، ئەو زمانە پارسی یە
کە ئەمڕۆ هەیه ، هەرگیز نەدەهاتە کایەو !

بەو پیتە سەرەو ، دەبی دان بەو دەا بنین ، کە دەورووبەری ، بۆ
مانەو هی زمانی ئەو خەلکانە ئاوپەکانی کوردستان ، لە قالی دوو
شیوەزاردا ، یاخود لە قالی شیوەزاریکی کەمدا رەخساو ، گونجاوتر
بوو ، تاو کە دەورووبەری هەمان مەبەست ، کە بۆ پارسی کۆن و پەهلەوانیک و
پارسیک و پارسی نوئی رەخساو !!

چونکە بە پیتی زۆرو زەبرو جەوری دەولەت و یاسای ، دەبی زما ئیککی
نوئی ئەو خیزانە هی ، کە ئەو سەرۆکی دەولەتی لێ هەلکەوتوو (بە
تایبەتی ئەگەر ئەو سەرۆک دەولەتە لە خیزا ئیککی تر بی) - ساز بدری و
بەرپا بکری !

۷ - هەنگاوی یەکمە شیوەزار :

بە پیتی میژووی بەسەرھاتی گەلانی ئاوپەکانی کوردستان ، بۆمان
هەیه ، کە دیاری کردنی سەرەتای کات و دەمی هەنگاوانی زمانی میدی بەرەو
شیوەزار بخەینە کۆتایی فەرمانرەوایی میدیەکان و یان نەختی دواتر و
دریژە کیشانیسی بگاتە دەورووبەری سەدەئێ زاینسی ، یان نەختی پتر
لەو و بە بیروپرای ئیمەیش ، خەستەئێ ئەمەش ، بەم جۆرە دەگریتەو .
ئیمە ، وەها بۆی دەچین ، کە هەموو جۆرە کە لە پوواریکی رۆشنییری

میدی یه کان ، که له سەرو کلاوی فەرمانرەوایی خۆیان دا هەیان بوو ، له سەرو کلاوی هەخامەنشی یه کانیش دا - (جگە له دەسەلاتی رامیاری) - بهو جۆرە ی خۆی ، پارێزگاری کراوه و گەشەشی نەکردبێ ، سەرکوێر نە کراوه . به لگەشم بۆ ئەمە ی سەرەوه ، ئەم خالانە ی خوارەوه ن :

۱ - هەرچی کتیب و نووسراو و ئەتیکە ی میدی یه کان ، که له لایەن کلدانی یه کانەوه بۆ (بابل) برابوون ، له سەرو کلاوی شاهێکی هەخامەنشی دا ، دەرھێترانەوه و بۆ کتیبخانە و ئەتیکەخانە ی هەمەدان گێردرانەوه (۳) .

۲ - ناوچەکانی میدیا ، وەك سترابنشین ، سەرەك ھۆزو پیاو ماقوولی میدیایی بەرێوەیان دەبردو لەو دەورەدا ، هیچ جۆرە جیاوازی یهك ، له تیوان هەخامەنشی یه کان و میدی یه کان - (جگە لەو تاپیەتی یه ی که خێزانی شاهە نشاھ هەیبوو) - بەدی نە کراوه .

۳ - دین و پیری دینی و رابەری دینی ، هەر بەدەست ھۆزێکی میدی یه کانەوه بوو ، که به (ماگا) ، ناوبانگیان دەر کردبوو .

۴ - دین و پەرستگای دینی و مەلبەندەکانیان (شیز) هەر وەك لەدەمی سەرو کلاوی میدی یه کاندا ، له ناوچەکانی میدیادا بوون .

۵ - زمانی (ماگا) کان ، وەك زمانیکی دینی ، لەسەرپاکی ناوچەکانی میدیا و پارسدا ، سەر لەبەر و برەودار ، بوو .

کەوابوو ، یه کێی لەو لایەنە رۆشنیریانە ی میدی یه کان ، زمانە کەیانە - (که وەك زمانی ماگا - کان ، له دوێ تووی ئاقیستادا ، ماوەتەوه) - هیچ جۆرە هەنگاوێکی ئەو تۆی بەرەو شیوەزار - (ئەگەر کارتیکردنی هەندی شیوەزاری کەمی ناوچەیی رابەرە دینی یه کان ، لیرەولەوێ ، پشت گوێ بخری - نەناوه .

لەبەر ئەوه ئەتوانین بەرپابوونی فەرمانرەوایی هیلینی یه کان ، بەسەرەتای سەردەرھێنانی شیوەزار لەقەلەم بدەین چونکە ئەوان (هیلینی کان) ، وەك

(بیگانە) و وەك (داگیر کەر) و وەك (دین دوزمن) ، خەلکە کە یان بەزۆر و لە
وزە بەدەر چەوساندووە تەو و مە تان دوویانە •

بە و جۆرە ، دەور و بەری تەوا و گونجاو ، چ لە رووی دینە وە چ لە
رووی دنیا وە ، بۆ خەلکە کانی ناوچە کانی ئەوسای کوردستان و زمانە کە یان
پەخسا وە ئەو دەور و بەرە پەخسا وەش ، بەلای کە می بە وە ، بوو بە هۆی
بە رپا بوونی شیوە زاریک ، یان پتر لە شیوە زاریک و ئەوانیش :

• — شیوە زاری گەلی

• — شیوە زاری دینی

شیوەی زاری گەلی ئەو شیوە زمانە بوو ، کە زور بەی خەلکی
ناوچە کانی کوردستان و توو یزی پۆژانە یان پێ کردوو و پۆژ بەرۆژیش ،
لە گەل پێشکە و تنی باری ژیا نی پۆژانە ی خەلکە کە دا ، ئەویش هەنگاوی
بەرە و پێشکە و تەن و بەرە و گونجانی ناو •

واتە ، ئەو شیوە گەلی بە ، لە دەمی ئەشکانی بە کاندای ئەو شیوە زمانە
بوو ، کە لە دووی تووی قەبالە ی سێیە می هەورامان دایە و هەر ئەو زمانە ،
لە سەر و کلاوی ساسانی بە کاندای ، هەنگاوی دیکە ی ناو و رووالتی ئەو
هەنگاوانەش ، بە ریک و پیک ی بەرچا و ناکەون ، تەنھا ئەو هەیه ، کە بو تری ،
ئەو زمانە خالی بە لە کەرەستە زمانی غارە بی و بیگومان لە کەرەستە زمانی
پالەوی (پەهلە و انیک) و پارسی ساسانی (پارسیک) یش قەرز کردوو •

زمانی ناو قەبالە کە ی هەورامان ، ئە گەرچی کەرەستە زمانی بە کە ی زۆر
کە مە ، بە لام توانای هەیه ، پێناسە ی خۆی و چۆنیەتی پالا و تە بوونی و جۆری
کەرەستە ی قەرز کراوی ، بە شیوە یەکی زۆر پۆشن ، بخاتە بەر دەست •

پرووالتی گشتیی زمانی ناو قەبالە کە ، بە م جۆرە یە :

• — وشە ی کوردی ، کە لە کوردی ئە مپۆدا هەن •

• — وشە ی ئارامی ، وەك ئامرازی پە یووەست و پە یووەند ، کە حالی حازر

لە زمانی ئە مپۆی کوردی دا ، هەندیکیان ، هیشتا هەر بە کار دین •

— که رهسته زمانی ئاشووری و هی گریکی •

(بۆ ئەم مه بهسته و زۆرتر زانین لهم پرووهوه ، ته ماشای خالی سه ره کی

— ۱۹ — ۲۰ ، ۲۱ — بکه ره وه) •

۸ — شیوه زاری دینی :

به هۆی هێرش بردن و راوانانی پیرو رابهرو شاگردانی دینی زه پده شتی ، له لایه ن هیلینی به کان و پیاوه کانیانه وه ، وهك نه خشه یه کی بنه پره تی و تایبه تی و زوو خیز ، بۆ له ناو بردن و نه هیشتنی هۆی بنه پره تی هیز و توانای یه کگرته وه ی گه له ئیرانی به کان به شیوه یه کی گشتی و بن پرکردنی هۆزی (ماگا) کان و کتیبی ئاقیستا ، به شیوه یه کی تایبه تی ، زور به ی زۆری پیاوو رابهرو شاگردانی دینی ، به گرتن و کوشتن و راوانان و ده ره ده رکردن ، له ناو بران . کتیبه دینی به کهشیان ، که پر بوو ، له هه مه جۆر گو شه ی خوا په رستی و

کو مه لایه تی و ده رمان سازی و په ره ده پی و ... هته ، سوو تینرا !!

له م پرووه وه ، به پیی رازو سه رگوزه شته کانی تیو کتیبی پاله وی ، که به (دینکرد) = (دینکه رد — به پیی گۆری) ، ناو بانگی ده ر کرد وه ، سه رپاکی ئاقیستا ، له ده وره ی هه خامه نشی به کاند ، به ئه لف و پیی تایبه تی میخی به زمانی ئاقیستا ، نوو سرا بو وه وه • کاتی هێرش بردنی ئه سکه نده ر بۆ ئه و ناوچانه و به فه رمانی ئه و سوو تینران و له ناو بران •

له باره ی ئه وه وه ، که زمانی ئاقیستا ، له سه ر که له پوره زمانی

دیکه وه ، په ره ی سه ند بی ، هیچ له و پرووه وه ، تا ئیستا ، نه و تراوه !

به لام ، بیگومان ، زمان نی یه ، که له که له پوره زمانی تره وه ، سه رودی

وه ره گرتی ! زمانی ئاقیستاش (یا خود زمانی میدی به کان) ده بی ، به و

رپه وه دا چوو بی !

ئه و جا ، ئه و که له پوره — زمانه ، چی به و چۆنه و کامه یه ، تا ئه مرۆ

نه زانراوه !! چونکه ، تا ئیسته تیکستی کوتر ، له تیکسته کانی ئاقیستا و

سه ر به خه لکی دیرینی ئه و ناوچانه ، ده ست نه که و تو وه ، تا وه کو له گه ل

که رهسته زمانی به که ی ناو ئاقیستا ، (بۆ مه بهستی دهستنیشان کردنی
پروواله ته کانیاں) ، به راورد بکری .

له گه ل ، نه وه ش دا ، ده توانین بلیین ، زمانی ئاقیستا ، زمانی دایکزادی
زه پرده شته و ییگومانیش ، که رهسته زمانی کۆنی نه و گه لانه ی تیدایه ، که
له پیش میدی به کان و له گه لیان دا ، له ناوچه کانی کوردستان دا نیشته جی بوون .
نه گه ر ، به دهیان ناوی جوگرافیایی (۴) زۆر کۆنی پیش
زه پرده شتی به کان و هی سه رده می میدی به کان و دوای نه وانیش و هی
ده و روبه ری فرمانره وایی عه بیاسی به کان و دواتری نه وانیش ، له ناو
زمانی کوردیی نه مپۆدا ، هه بن ، بۆ نابیی زمانی ئاقیستا ، ره گو و ریشه و
قه دی که رهسته زمانی ئاریی کۆنی تیدابیی .

زمانی نه وسای نه و خه لکه ی ناوچه کانی کوردستان ، شان به شانی
گۆران و هه نگاوانانی ده و روبه ری رامیاری و کۆمه لایه تی و ئابوری و دینی
ناوچه کان ، به ره و شیوه زاری تر ، هه نگاوی ناوه و ، به بیروپرای ئیمه ییش ،
هۆی نه و هه نگاوه گۆرانکاریانه ، له م خالانه دا ، دیاریی ده کرین :

(ئا) - سه رده ره ییناتی ده وله تی ناوچه یی (ده وله ت و میرایه تی
ده ره به گی) لیره و له وئ ، له ناوچه جۆربه جۆره کانی کوردستان دا ، که به
ناوی (دین) هوه ، یان به ناوی (هۆز) هوه ، یان به ناوی (خواله و پالنه وان) هوه ،
ناوئرابوون - (بۆ وینه) ماننا به کان) خالده ی به کان (۵) ، کاردۆخی به کان (۶) ،
حدیابه کان هتد) ، وه ک دیارده ی رامیاری ، بوون به هۆی
سه رله شیواندن له پشکینه ران و لیکۆله ره وانی زمانی کوردی و میژووی
زمانی کوردی .

به شیوه به کی روون تر ، په یدابوونی دیارده ی رامیاری ، به ناوی
جۆربه جۆری وه هاوه ، له ناوچه کانی کوردستان دا و دوا به دوای فرمانره وایی
میدی به کان ، وایان له پشکینه ری میژووی زمانی کوردی کرد ، که نه و
ناوانه و زمانه کانیاں له نه وه ی میدی به کان دووریان بخه نه وه ، یان به ییگانه ،

لهقه له میان بدن ، نه گهرچی ، به بیگانه زانیی نه وانهش ، له سه ر بنچینه یه کی
زانستیانه هه له نه به ستراره ، چونکه به لگه ی زانیاریانه ، تاقیستا به دهسته وه
نی به !

(بی) - سه پاندنی دینی پر و پو وچی گریکه کان ، به هوی فه رمانه وایی
هیلینی به کانه وه به زور به سه ر خه لکه کانی ولاتی کورده واری دا (ناوچه کانی
کوردهستان) ، بو ماوه ی نزیك له سنی سه ده یه ك ، نه مه له لایه كه وه ، له
لایه کی تریشه وه سه رده رهیتانی دینی مه سیحی پیرو زو بلا و بو ونه وه ی
به ره به ره له هه ندی له ناوچه کانی کوردهستان دا ، بوون به هوی هیئانه
ناوه وه ی زارای دینی جور به جور ، که له زور پرو وه وه ، له زاراه دینی به
بنه ره تیه که ی ناوچه کانی کوردهستان وه دوورن .

(پین) - کو کردنه وه ی تاقیستا له لایهن ، نه و پیرو را به ره دینی یانه وه ،
که له جینگای شاخوی سهخت و کوزو قوژبنی نه شکه وته کانا ، له ترسی
هیلینی به کان ، بو ماوه ی سنی سه ده یه ك ، خو یان هه شار دابوو ، سه ر له نوی
کو کراوه ته وه ، بیگومان نه و کو کردنه وه یه ، به زما تیکی دینی پرواله ت
نوی وه هاتو وه ته ناوه وه وه نه و رو واله ته نوی - یهش نه وه یه ، که
کو که ره وه ی ، زور نه بی که م ، به لای زاره که ی خو ی دا لای داوه ا

به شیوه یه کی پرووتر ، زمانی (گات) هکان ، وهك هونراوه وه وه چه
به وه چه به پامان و زمانی له بهر کراوه ، به بی گوران ، وهك خو ی ماوه ته وه .
به لام زمانی به شه کانی دیکه ی تاقیستا ، که له ده میکه وه بو ده میکی دیکه
گو یزراوه ته وه ، له پرووی هه ندی ئاوازه ی ده نگسازی یه وه ، ده بی به لای
ئاوازی گو یزهره وه دا دای شکاند بی .

(تی) - به م پییه ، زمانی پارچه کونه کانی تاقیستا ، به تاییه تی
(گات) هکان ، وهك خو یان ماونه ته وه ، که ناوه کان و ئاوه لئاوه کان و راناوه کانی
ناویان ، به لای که می یه وه ، هه ریه که خاوه نی ههشت دوخه ، یا خود هه ریه کنی
له وانه ، له دوخیکی تاییه تی دا پاشبه ندیکی تاییه تی هه یه ، که له سه رو کلاوی

ساسانیه كاندا پاشبه ندى وها ، نه به ناووه ، نه به ناووه لئاووه ، نه به
راناووه بهرچا و نه كه وتووہ !!

بہم پتیہی سہرہوہ ، له ماوہی تیوان فہرمانرہ وایی ہیلینی بہ کاندا ،
تاوہ کو کوتایی فہرمانرہ وایی ساسانی بہ کان ، بہ لای کہ می بہ وہ ، چند
زاریکی دینی و ہی گہ لیش ، ہاتوونہ تہ ناوہوہ :

۱ - شیوہ زاری (گات) ہ کان ، زمانہ کہ یان لہ چوارچیوہی
ہوئراوہ دایہ ، لہ بہر ئہوہ ، ئال و گوئ بوونی ، ئہ گہر دستکاری بہ بہ ستاوی
لہ گہ لدا نہ بی ، زور زحمہ تہ •

۲ - شیوہ زاری دینی ، کہ تیکستہ دینی بہ کانی (بہ شہ کانی دیکہی
ٹائیستا) دی پی کوکراوہ تہوہو ، ہہروہ کہ نہختی لہ مہو بہر تر و تمان ، دہ بی
لہ ہہندی لایہ نی ئاوازہ سازی بہ وہ ، بہ لای شیوہ زمانی کوکراوہ دہدا -
(بہ ہوئی نہ زانیتہوہ ، یان ، بہ ہوئی پہرینہوہ ، یان بہ ہوئی مہ بہ ستاوی بہ وہ ،
یان بہ ہوئی وها بو چورنہوہ ، ••• ہتد) - دای شکاندوہ •

۳ - شیوہ زاری دینی ، کہ بریتی بہ ، لہ شیوہ زاری گہلی کہ فہسہر
بہ زاروی دینی ، کہ لہ کاتی ہہلس و کہوتی دینی دا ، پیرو را بہرہ دینی بہ کان ،
بو لیکدانہوہی تیکستہ دینی بہ کانی ناو ٹائیستا ، بو ئہوہی بہ ئاسانی
گوئگران لیتی تی بگن ، بہ کاریان ہیناوہ •

۴ - شیوہی ناوچہیی ، لہ پروی شیوہی گوکردنی ہہندی دہنگہ
بزوینہوہ ، یان بہ کارہینانی ہہندی کہرہستہ زمانی بیگانہی دراوسی بہ
ناوچہ یہک و نہ بوونی ہہمان کہرہستہ زمان لہ ناوچہ یہکی ترداو بہو جوہرہ •

۹ - شیوہ زاری (گات) ہ کان :

شیوہ زاری گاتہ کان ، کہ بہ زمانی رہسہنی (ماگا) کان ، لہ قہلم
دہدری ، ہہروہک - (ہہر لہ بہر ئہوہی لہ دوئی توئی ہوئراوہ دایہ) - و
بہ سہریاکی دوخہ کانیہوہ - (ہہشت دوخ ، بو ناوو ئاوہ لئاوو راناو) -
ماوہ تہوہ •

ئەم شىۋە زمانە ، ئەگەر لە دەمى فەرمانزەوايىيى مېدىيە كاندا ، زمانى دىنى و ھى فەرمانزەوايىيى و ھى گەلىيان بووبى ، لە دەمى ئەشكانىيە كانو بەرەو ئەملاو ، دەبوايى ، لەلایەن پىرانو رابەرانى دىنى لىھاتوو ھە ، لىك بدرابايەتەو ، تاو ھەكو خەلكى ئەو دەمە ، بتوان لىتى تىبگەن !!

ئەو جۆرە دوور كەوتنەو ھە ، لە دەمى سەر و كلاًوى ساسانىيە كاندا ، ھەنگاوى گەورەترى ناو ھەو تاو ھەكو ھەمى لىھاتوو ، كە لىكدانەو ، بو لىكدانەو ھى پىشووترىان ، كراو !!

بەلام ، لە ناوچەكانى كوردستاندا ، بو ھەمان مەبەست ، ھىچ جۆرە

شتى لەو پروو ھەو بەرگوى و بەردەست نەكەوتوو .

بەلگەشمان ، بو ئەم واتاينەى سەر ھەو ، ئەو ھە ، كە (مىھرەبانووى

كەيخەسرەو) لە ناوچەى كرماشان - دا سالى (۱۳۳۳) ى زاینى ئاقىستا

(پەزە = پەسنە) ى ، بە دەستنووسى خۆى نووسىو ھەو . ئەلبەتە

(تەماشى ، ل - ۳۰۵ ، ئاقىستا بکە) ئەویش ، لە وینەى (پەھلەوانىك) ھەو

و ھى گرتوو . ئەو ھى ، كە دەبى بوترى ، ئەو ھە ، كە ئەو (پەسنە) ھە ،

جگە لەو ھى كە بە (پەھلەوانىك) نووسراو ھەو ، ھەر بەو زمانەش لىك

دراو ھەو ئەو پارچەبەش ، حالى حازر لە پەرتوو كخانەى كۆپنھاگن دا ،

پاريزگارى كراو .

دەربارەى پروا ھەتە ھەرە گرینگەكانى ئەم شىۋە زمانەو ، لە بەرھەمى

(زمانى ئاقىستا) ى نووسەرى ئەم وشەبەدا ، زۆر و تراو .

۱۰ - شىۋە زمانى دىنى :

بوونى ئاقىستاي دەستنووس ، بە شىۋە نووسىنى پالەوى ، لە دەمى

ساسانىە كانداو لىكدانەو ھى بە زمانى پالەو (پەھلەوانىك) ى و ھەر ھەش

بە شىۋە زمانى (پارسىك) و لىكدانەو ھى ئەو لىكدانەو ھە پالەوى ھە ، بە

شىۋەى پارسی ساسانى ، خۆى لەخۆى دا ، چەند شتى دەردەخات و

ئەوانىش :

۱ - زمانی په هله وانیک (پالهوی) سهرانسهری فرمانره وایی

سامانی په کان ، سهرله بهر بووه .

۲ - نه گهرچی دم ، دهمی سامانی بووه ، به لام زمانه که یان نه وهنده

سهرله بهر نه بووه ، تاوه کو هه موو لایه نی بگریته وه .

۳ - جیاوازی په کی زور له تیوان زمانی پالهوی نه شکانی و پالهوی

سامانی دا هه بووه ، به وهدا ، نه مه دهرده که وی ، که زمانه پالهوی په

نه شکانی په دینی په که یان سهر له نوی به زمانی پارسی سامانی لیک دواته وه .

۴ - نه دیارده زمانیا نه ، که به سهر شیوهی پالهوی و پارسی سامانی دا

هاتووه به سهر زمانی خه لکی ناوچه کانی نه و دهمی کوردستان دا نه هاتووه ،

چونکه ده ورو بهری سازدهری وه های بو ساز نه دراوه و بویه ده بی زور

نه بی ، که م وهك خوی مایته وه . نه وهش ، که به لگه په که ، بو نه راستی په ،

که رهسته زمانی په که ی زمانی پیرشالیاری ^(۸) په که مه ، که نال و گوریکسی

وه های به خوی وه نه دیوه و به که رهسته زمانی بیگانهش بوژه نه کراوه وهك

زمانی نه مړوی کوردی تیدایه .

له گهل نه وهش دا ، ده بی نه وه له یاد نه که یان ، که شیوهی دینی - گویا

بو لیکدانه وهی هه ندی تیکستی دینی - نه و خه لکه ی نه وسای ناوچه کانی

کوردستان ، پره له زاروی دینی ، هه روهك زمانی رابه ره دینی په کانی

ئیسته ، پره له زاروی دینی ئیسلامی .

۱۱ - شیوه زاری گهلی :

مه بهست ، له شیوه زمانی گهلی ، نه و شیوه زمانه په ، که له ناوچه کانی

کوردستان دا (شاری په کان و دیهاتی په کان و گوندی په کان .) و توویژی پی

ده که ن ، یا خود زمانی زور بهی که سه ، که ، له زور بهی ناوچه کانی

کوردستان دا ، به بی ته نگ و چه له مه ، سهرله بهر ، یا خود زمانی نه و چینه ،

یا خود نه و کو مه له زوره دواکه و تووو چه وساوه په ، که به شی هه ره زوری

نه و دهمی میلله تی کوردی ، دروست کردووه .

دهوروبه‌ری ئەو دەمانە‌ی ناوچه‌کانی کوردستان - (دهوروبه‌ری
دهره‌به‌گی و میرایه‌تی دهره‌به‌گی و کویخا دئی و میرایه‌تی کویخا دئی و خاوه‌نی
زه‌وی و زارو میرایه‌تی خاوه‌ن زه‌وی و زارو پالەوانو سەرکرده‌و میرایه‌تی و
..... هتد) بۆ کشت و کال و په‌ره پێدانی و فراوان‌کردنی به‌ره‌می
کشت و کالی و بره‌و پێدانی گونجاو بووه .

ئەمەش ، هۆیه‌کی سه‌ره‌کی‌یه، بۆ هاندانی خه‌لکی په‌وه‌ند که نیشه‌جی
ببێ و سوود له‌زه‌وی و زارو به‌ره‌مه‌که‌ی وهر‌بگری له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه ،
هاندهریکه بۆ په‌یدا‌کردنی په‌یوه‌ندی به‌تین ، له‌گه‌ل ناوچه‌کانی دیکه‌دا ،
یان ته‌نانه‌ت له‌گه‌ل ئەو جیگایانه‌دا که بازارن بۆ ئال و گۆر کردن و فرۆشتن،
به‌ره‌می کشت و کالی و مه‌رومالات ، ئەگه‌رچی ئەو بازاره‌ش ، بێگانه‌ بێ !!
جۆری هه‌لسوکه‌وتی دانیشه‌توانی ناوچه‌یه‌ک و جۆری په‌ی زانیاری یان و
پاده‌ی په‌ی ژیانان و ئابووری یان و جۆری په‌یوه‌ندی یان و چه‌ندی به‌ره‌می
به‌روبوومیان و مالات و ئازهلیان ، له‌ ئاوینه‌ زمانیه‌که‌یاندا په‌نگ ده‌داته‌وه ،
که له‌ رووی ئاوازه‌ی هه‌نده‌ ده‌نگیکه‌وه‌و له‌ رووی هه‌ندی که‌رسته‌ زمانی
دیکه‌وه ، که زۆرتر په‌یوه‌ندی به‌جۆری به‌ره‌مه‌که‌یانه‌وه هه‌یه ، له‌ زمانی
خه‌لکی ناوچه‌یه‌کی دیکه ، که له‌و رووانه‌دا ، وه‌ک ئەو نی‌یه ، جیاوازی
ده‌نوینی !!

به‌پێی رێپه‌وی ئەو وته‌یه‌ی سه‌ره‌وه‌و هه‌ندی ده‌وروبه‌ری تر که بۆ
چه‌ند ناوچه‌یه‌کی نزیك له‌یه‌کتری‌یه‌وه ، سازدراوه‌و بۆ هه‌ندی ناوچه‌ی تر
جۆریکی تایبه‌تی تر سازدراوه ، شیوه‌زاری ناوچه‌یی به‌رپا ده‌بێ !
ئەو شیوه‌زاره‌ ناوچه‌یی‌یانه ، هه‌نگاوی گه‌وره‌و فراوان و به‌رپاتتر
ده‌تین ، ئەگه‌ر هات و ده‌وروبه‌ریکی تایبه‌تی ، له‌لایه‌ن بێگانه‌وه بۆ هه‌لگرانی
سازدرا ، یان به‌سه‌ری‌دا ، به‌ زۆر سه‌پینرا !

به‌ شیوه‌یه‌کی رۆشن‌تر ، شیوه‌ی ناوچه‌یی ، کاتی هه‌نگاوی زۆرتر
به‌ره‌و جیاوازی ده‌نی ، ئەگه‌ر هات و خه‌لکه‌که‌ی دراوسێی ، ده‌وله‌تیکی

بیگانه بوو ، یان بازاری کرین و فروشتنی له گهډ خه لکی بیگانه دا بوو ، یان ژیر دهسه ی دهوله تیککی بیگانه بوو ، چ له رووی دینه وهو، چ رووی زمانه وه . بهو پییه ، ئیمه ، نه گهر ویستمان له باره ی جوړه زاریکی کوردی به وه ، شتی زوړو ته او بزاین ، ده بی ، ناگامان له سه رپاکی میژووی ده ورو به ره کانی نه و شیوه زاره هه بی و له هه موو روو به که وه بخړینه بهر سه نگی مه خه کی لیکولینه وه و توژینه وه وه .

بو په پره وی کردنی نه م و ته یه ی سه ره وه ، ده بی به لای که میه وه ، کوردستان ، بو سی بهش دابهش بکه ین و نه و انیش ؛ کوردستانی ژوورو ، کوردستانی ناوه پراست و کوردستانی خواری (ژوورو) .

۱۲ - بهشی کوردستانی ژوورو :

زوربه ی زوری نه م به شه (کوردستانی ژوورو) ، که وتووه ته ولاتی نه نادول، (تورکیای) ئیستاوه .

پاش به سه رچوونی فهرمانه وایی میدی به کان له ناوچه کانی کوردستان دا ، کوردستانی ژوورو ، له زور رووه وه ، له ولاتی میدیا (کوردستان) داپچراوه . نه ویش ده گه ریته وه ، بو هو ی شه ری به رده وام و دریزخایه نی تیوان ئیرانیه کان (هه خامه نشیه کان، نه شکانیه کان، ساسانیه کان) و یونانیه کان داو نه و جا رو مانیه کادا و نه و جا بیزانتییه کان و له پاشیشا له گهډ عوسمانی یان داو تا نه مروو به و جوړه .

داپچراندنی سه ره مریه ی نه م به شه و بوونی ده سه لاتی رامیاری و ئابووری و دینی و کومه لایه تی و رو شنیری جوړ به جوړی نه و یاسا هه مه جوړانه ، بووه به هو ی گوړاندنی ژیانی روژانه ی خه لکی نه و ناوچانه ی نه و به شه وه و نه م جوړه جه نجالی بهش ، بیگومان ، پیویستی به ئال و گوړو قهرز کردنی ، به ده یان وشه و که ره سته ی زمانیی پیویست به و ئال و گوړه روژانه یه هه بووه .

روواله تی بهرگی شیوه زاره زمانی بهشی کوردستانی ژوورو ، له

پروواله تی بهرگی شیوه زاره زمانی کوردیی کوردستانی ناوه پراست و هی
کوردستانی خواروو جیاوازتره . چونکه ، خاوهن یاساو دمه سه لاتنداره
پامیاری به کانی نهو دمه دورو دریزو جور به جورانهی ، بیگانه تر بوونو
بیگانه ترن ، تا نهوانهی کوردستانی ناوه پراست ، یا خود تا ، کوردستانی
خواروو !

له بهر نهو هویانهی سه ره رود ، ده بیج دان به وه دا بنیین ، که شیوه زاری
کوردیی کوردستانی ژووورو ، جگه له که ره سه کوردیی به سه نه کهی خوی ،
که به هوی نه کی هستی نه ته وه بی تی به وه پاریزگاری کراوه ، که سه سه ره
به که ره سه زمانی گریکی و لاتینی و آرامی به وه ، زورت تر ، له هر
شیوه زاری کی تری کوردیی ناوچه کانی ناوه پراست و هی ناوچه کانی
خواروویش .

۱۲- بهشی کوردستانی خواروو :

هر له بهر نهوهی ، که خه لکی کوردستانی خواروو بو ماوه به کی
دووورو دریز تیکه لاوو ژیرده سهی پارته کانه پارسه ساسانی به کان بوونو
نهو تیکه لاوی بهش و نهو ژیرده سهی بهش ، تا وه کو بهر پابوونو بلاو بوونه وهی
دینی پیروزی ئیسلام و هر بهرده وام بووه و نهو بهرده وامی بهش ، که بو
سه رانه سهی فه رمانه وایی ئیسلامیش و تا نه مپرویش دریزه ی کیشاوه ، بووه
به هوی قهرزکردنی دهیان ، یا خود سه دان که ره سه زمانی زمانی پالهوی و
هی پارسی ساسانی و هی زمانی پارسی نه مپرویش ، به جورئ ، له شیوه
زمانه کانی تر ، هه ننگاوی گه وره ترو بهر پاتری ناوه .

بیگومان ، نهو جوره زیاده ره وهی به ، لهو قهرزکردنه دا ، هه ندی
پروواله تی شیوه کهی گوریوه و نهو پروواله ته گورپاوانهش ، وا له زمانه س
ده کهن ، که به هه له دا پرواو له ره گزو نه ژادو نه ته وهی نهو خه لکهی نهوی ،
ری دهر نه کاو به بیگانه نه ژادیان ، له قه له م بدات .

۱۴ - بهشی کوردستانی ناوه‌راست :

بهشی کوردستانی ناوه‌راست ، ده‌ورو به‌ریکی تاییه‌تی ، هەر له‌دیری دیرینه‌وه بۆ سازدراوه‌وه هیچ جۆره ده‌ورو به‌ریکی تر ، وه‌ک رامیاری بستی . نه‌یتوانیوه له‌ بوونی و له‌ گرنگی و کاریگه‌ریی ، که‌م بکاته‌وه .

ئه‌وه ده‌ورو به‌ره کاریگه‌راشه‌ش ، ه‌ی سروشتی و ه‌ی دینی بوون .

۱ - ده‌ورو به‌ری سروشتی ، یان سروشتی جو‌گرافیا‌یی ، وای له‌به‌شه‌کانی ، یاخود ناوچه‌کانی کوردستانی ناوه‌راست کردووه ، که‌ به‌را‌ده‌یه‌ک دووره‌په‌ریز بێ . زوربه‌ی ناوچه‌کانی کوردستانی ناوه‌راست سه‌خت و شاخاوی‌یه‌وه به‌ درێژایی پتر له‌ ش‌ه‌ش مانگی ، به‌ه‌ۆی سه‌ختی و بارینی به‌فری زۆره‌وه ، ریگاو‌بانی له‌گه‌ل ناوچه‌کانی دیکه‌دا ده‌گیری و ته‌نا‌ه‌ت به‌ه‌ۆی هه‌مان ه‌ۆوه ، ریگاو‌بانی دێ‌یه‌ک ، یان گوندێک ، له‌گه‌ل یه‌کیکی دیکه‌دا ده‌گیری !

ئه‌وه ده‌ورو به‌ره سروشتی‌یه‌ جو‌گرافیا‌یه ، بووه به‌ه‌ۆی ئه‌وه که‌ ژیان زۆر زه‌حمه‌ت بێ ، چونکه ، خه‌لکه‌که‌ی ده‌بێ بۆ ماوه‌ی چه‌ند مانگی شه‌وو‌پو‌ژ خه‌ریکی خۆ په‌تان‌دن و کارکردن بێ ، بۆ ئه‌وه‌ی رزق و پو‌زی بۆ ش‌ه‌ش مانگی زستانی سه‌ختیان کۆ بکهنه‌وه .

له‌به‌ر ئه‌وه ده‌ورو به‌ره سروشتی‌یه‌ جو‌گرافیا‌یه ، که‌ له‌ کوردستانی ناوه‌راست‌دا به‌رپایه ، ژیا‌نی ئه‌وه خه‌لکه‌ی ئه‌وی ، که‌وتوو‌ه‌ته ، سه‌رکاری باخ‌وباخات دانان و کاری پ‌یشه‌سازی ده‌ستی و پ‌او‌کردن ، به‌لام کاری کشت و کالیان ، له‌به‌ر که‌می زه‌وی و زار بۆ کشت و کال ، زۆر که‌مه .

۲ - ده‌ورو به‌ری دینی ، ه‌هر له‌به‌ر سه‌ختی ناوچه‌شاخاویه‌کانی کوردستانی ناوه‌راست و بوونی سه‌دان کون و ئه‌شکه‌وت و ه‌ش‌ارگه‌ی پ‌یچ‌وپه‌نا ، ه‌هر له‌ده‌می فه‌رمان‌په‌وایی ه‌یلی‌یه‌کانه‌وه ، تاوه‌کو ئه‌م‌رۆ بووه ، به‌مه‌له‌ندی سازگاری دینی .

له‌ده‌می ه‌یلی‌نی‌یه‌کان‌دا ، به‌ده‌یان پ‌یرو‌په‌ری دینی ، له‌ترسی ه‌یرشی

هیلینی به کازو شالایان ، هانایان بردبوه ئەشکهوتو جیگا په ناواکانی
ناوچه کانی هورامان و ئا لهوئی دا ، دەیان ئاتەشگەدەو مەلبەندی دینی و
هورمزگایان ساز داوه .

ئەوهی ، که گەشتی به و ناوچانەی کوردستان دا بکات ، ییگومان ،
چاوی به سەدان ئاتەشگەدەو گۆری سەدان پیری دینی دەکهوئی .
که وابوو ، به هۆی ئەو دەورو بهرە تایه تیه سروشتی بهوه ، خەلکی
ناوچه کانی کوردستانی ناوهراست توانیوانه پارێزگاری شیوه زمانه که یان
بکهن ، که له قالبی زمانیکی دینی شیوه گەلی دا ، ئا لهوئی دا ، بهریا بووه .
به لێ ، زمانی ئەو خەلکهی ئەوئی ، که رهسته زمانی پارسی ساسانی و
پالهوی ئەشکانی تیادایه ، به لام ئەو تیادابوونه ، ناگاته ئەو چهندی به تیهی
که له شیوه زمانی کوردیی کوردستانی خواروودا به دی دەکهوئی !

به ههرحال ، بوونی مەلبەندی دینی زۆر له ناوچه کانی داو به شیوه یهکی
سه ره مری به کارهیتانی زمانی دینی و بهردهوام بوونی ئەم جۆره دەورو بهره ،
تاوه کو بلاو بوونه وهی دینی ئیسلام تیای داو ئەوجا دامهزراندنی میرایه تی
جۆراو جۆر له ناوچه کانی داو کردنی شیوه زمانه که یان ، به زمانی رهسمی و
هی دینی و هی ئەدهبی بوو به هۆی مانه وهی ئەو شیوه زمانه دینی به .

به شیوه یهکی روشنتر ، له دەمی فه زمانه وایی هیلینی به کازدا ، تاوه کو
هاتنی ئیسلام کوردستانی ناوهراست مەلبەندی دینی بووه و سه رانسەری
فه زمانه وایی بابا ئەرده لانیه کانش ، زمانه که یان ، زمانی دینی و هی رهسمی و
هی ئەدهبی بووه — (دینی ئەهلی ههقق) ، ئەوجا زمانی دینی و سو فیگه ریه تی
نه قشبه ندی به کازو به و جۆره تا ئەمرو !

به پێی ، ئەو دەورو بهره تایه تیانهی ، که هه ریه که له به شه کانی
کوردستان به درێزایی بیست سه ده یه که هه یان بووه ، ده گینه ئەوهی ، که
بلین ، ده بی شیوه زاره کوردی به کان بریتی بن ، له سێ شیوه زاری
سه ره کی !

بۆ لیکدانهوهی ، ئەوه ئیمه بمانهوی و نه مانهوی ، چوار شیوه زاری
سه ره کی زمانی کوردی هه نو ئەوانیش ، به پیتی بۆچوونی ئیمه ئەمانه ن :

- ۱- شیوه زاری کوردیی کوردستانی ژووورو
 - ۲- شیوه زاری کوردیی کوردستانی خواروو
 - ۳- شیوه زاری کوردیی کوردستانی ناوه راست
- ئهو بهوو ، شوین و جینگای جوگرافییی سێ شیوه زاره که ی به که ممان
دیاری کرد ، به لام دهستان بۆ دیاری کردنی جینگاو شوینی شیوه زاری
جافی نه برد .

۱۵- شیوه زاری جافی :

له شیوه زاری هه ورمانی دا ، زاراوی (جاف) ، یان (کوردی جاف)
به و کورده کۆچه رانه دهوتری ، که به بۆنه ی به خێو کردنی ئازهل و مه رو
مالاتیانه وه ، هه میشه ، گه رمیان و کویستانیان کردووه .

واته ، هه و کورده کۆچه رانه ، باری ژیانیان که وتوووته سه ر به خێو کردنی
مه رو مالات و ئازهل و به رو بوومیان و هه وه ، هه میشه که وتوووته ، دواو
شوینی له وه ر ، بۆ له وه راندنی مه رو مالات و ئازهل که یان .

به و جۆره ، هه رگیز نه یان توانیوه نیشته جی بین و له خانووی مووین
(دهوار) دا ژیاون و له سه ر پشتی ره شه ولاخ و ولاخی به رزه ، که لو په لیان
بۆ گه رمیان و بۆ کویستان گویزاوه ته وه و گویزاوه که شیان ، به ره و گه رمیان ،
دریژیایی مانگی به که می پایزی خایاندووه و به ره و کویستانی دریژیایی به که م
مانگی به هاری ، پیتی چوووه !

به هوی هه و هاتوچۆ کردنه یاوه ، له چه ندان جینگاو ناوچه ی جۆراو جۆردا
پشوویان داوه و له و ماوه ی پشوودانه دا ، بازاریان کردووه و به رو بوومی
ئازهل که ی خۆیانیان فرۆشتوووه ، یان گۆرپووته وه ، به و پیتیستیانه ی که
خۆیان نه یان بووه ! -) به پیچه وانهی دانیشتوانی ناوچه کانی کوردستانی

ناوهراستهوه ، که خوځيان سهرچاوهی سهرپاکي ژيانی خوځيان بوونو له هه موو
روويه که وه) — شیوه زمانه که یان پره له که رهسته شیوهی تیکه لآو .

ټه و جافه (١٠) کوچهرانه ، له زستاندا ، بهرمو دۆلی شاره زوو کوچیان
کردوووه ههر هۆزه ی جیگای نیشان کراوی تاییه تی خۆی هه بووه و به
هاوینانیش دا ، بهرمو کویتستانه کانی کوردستانی ناوهراست کوچیان کردوووه
ههر هۆزه یشی هه وارگهی تاییه تی خۆی هه بووه .

(ابن المهلل) ، له نامه ی دوومه ی دا ، وا یتیمان راده گه یه نی ، که له
سه ده ی ده هه م دا ، له ناوچه ی شاره زووردا ، چه ند شارو دئی یه ک هه بوونو
ټه و شارو دیتها تانه ، له وه رزی زستاندا ، نزیکه ی شه ست هه زاری هۆزه
کوردی کوچه ی ریان تیادا هه ساوه ته وه و ناوی شاره کانش ، وه کو شاری
شاره زوورو دهلهمستان (ناوگردانی ټه مرۆ) و واته (بیرکئی) ، یان (بیاره ی) ،
ټه مرۆ و دوزدان — ن .

به هه رحال ، ئیمه وینه ی هه ریه کئی له و شیوانه ی پیش به رپابوونی
ئیسلام ، یان هی ده می سهره تای به رپابوونی ئیسلامان به ده سته وه نی یه ،
که به ته واوی لیوه یانه وه دلنیا بین و له گه ل ټه وه ش دا ، له شیوه ی کوردی
کوردستانی ناوهراست — شیوه زاری دینی دا — به ده م (ره شید یاسه می) یه وه
مامۆستا سجادی هه ندی شیعی بلاو کردوووه ته وه و که ره سته و ناوهرۆکیان
له وه دلنیا مان ده که ن ، که ټه و زمانه یان ، زمانی ده می سهره تای په یدا بوونی
ئیسلام بووبی ، به وه ی دا ، که خالی به له که ره سته زمانی عاره بی و هیشتا ده نگي
[ع] یس نه توانا وه وه ک خۆی گو بکری و پتر له وه ش رازده که ، رازی
هیترشی سهرده می خه لیفه عومه ره — (ته ماشای ده قه کانی ټه ده بی کوردی ،
سجادی ، ل — ٤٠ — ٤١ بکه ره وه ، هه روه ها ته ماشای ، میژووی ټه ده بی
کوردی ، ل ١٥٢ — ١٥٣ ، بکه ره وه) .

١٦ — کوردی شیوه زار به ره و شیوه زمان :

زوربه ی خوینده وارانی کورد ، به رامبه ر به زاراوی (شیوه زمان) ی

زمانی کوردی ، دەم و چاویان کرژ دەبیتەووە ، کەچی بەکردهووە ، تا ئەمەسپۆ ،
زۆر کەم ، لەووە بیریان کردووەتەووە ، یان بیریان لەچارەسەری کردووەتەووە .
پتر لەووەش ، ئەگەر یەکێ لە ئێمە دەوورو بەریکی بۆ سازدرا ، یان زەمینه یەکی
باشی بۆ پرەمخسا ، ئامادەییە ، کە بەشیوە ناوچەیی یەکەیی خۆی بنووسێ و
تەنانەت ئامادەشە ، کە واز لە بەکار هێنانی هەندێ کەرەستە زمانی شیوە یەکی
دیكەیی کوردی بهێنێ و لەبری کەرەستە زمانی بیگانه بەکار بهێنێ !

ئێمە ، بمانهوی و نهمانهوی ، شیوەزارە کوردی یەکان ، هەنگاوی
گەرەگەرەیان بەرەو شیوەزمان ناووە هەنگاوی وەهەش ، ئەگەر بۆ
ماوویەکی زۆر کەم نرابێ ، یاخود بە ماوویەکی زۆر نرابێ ، بۆ چارەسەرکردنی
چەندان کەرەت ماووی زۆرتری لەووی پیشووی پێ دەوی !

ئەوا ، ئا لێردا ، بە بیروباوەری من ، هەوڵ و تەقەلادان و کۆشش کردن
لە گۆرەپانی نووسین و بلاوکردنەووەدا ، لە پێناوی هەنگاوانی زمانی نووسینی
کوردی ، بەرەو شیوەیی ئەدەبی یە کگرتوو و پالپشت بوونی ، سەنگی مەحەکی
دلسۆزانی ئەو رێرەو ئەو ئاواتە پێرۆزەییە .

بیگومان ، هەریەکی ، لە ئێمە مافی کۆکردنەووەو زیندووکردنەووی
کە لەپووری رۆشنییری خۆی بەشیوەکەیی خۆی هەییە ، بەلام کاتی ئەو
کۆکراوەو زیندووکرەوویە ، پێناسەیی تەواوی کوردی یەتی وەر دەگری ، کە
زوربەیی کورد بتوانی چێژی لێ وەر بگری .

حالی حازر ، ئەووی ، کە بەشیوەیەکی ، لەو شیوە کوردی یانە
دەئاخەفتی ، لە شیوەیەکی دیکەیی کوردی ، بەباشی و بەرەوانی تی ناگا
لەزەتی لێ وەر ناگری . بەلام ئەو جۆرە دوورکەوتنەوویە لە تیوان زوربەیی
خویندەوارانی لێهاتوودا ، بەرەو نزیکبوونەووە هەنگاوی ناووە ، بۆیە ،
ئەگەر ئەو خویندەوارانە ، نەختی تر لێ بوردوو تر بن ، بە زوو ترین کات
زمانی ئەدەبی کوردیی یە کگرتوو دەهێننە کایەووە .

کاتی ، ئێمە حالی دەبین لەووی ، کە زمانی کوردی بەرەو چوار جۆرە

شیوه زمان ههنگاوی ناوه ، که چوار جۆره وەرگرتەیی هۆنراوەی وهك
 ئەمانەیی خوارەوه مان ، له بەردەم خۆمان داو لە ترازووی بەراورد ، دامان نان .
 (۱) - بۆ وێنە ، سەیدی هه ورامی یه کهم (سەرەتای چەرخێ شائزە هه م ل
 سالانی ۱۵۱۵ دا ژیاوه) دەلی :

« مەمه له جیش ناره ، کولمیش سووره ساوه

ویش ئەجیی ، سەلۆینه ، مدرینه پاوه

نه تاوانم ، وەرۆ ، چا ، ساوو ناری

دەمیو : کۆم ، چەنیش ، گێرو نزاری » .

واتای وشەکانی .

مەمه له : مەمکه . نار : هه نار

کولم : کولم . ساو : سیف ، سیو

ویش : خۆی . ئەرجیی : چون ، وهك

مدرینه : راوه ستاوه . پاوه : به پیوه

نه تاوانم : نه م توانیوه . وەرۆ : بخۆم

چا : لهو . دەمیو : دەمیک

کۆم : کام ، ههز . چەفی : له گەل

گێرو : بگرم .

واته : مەمکه بچکۆله کانی وهك هه نارنو کولمی وهك سووره سیون .

خۆی وهك گولی سهول ، به پیوه وه ستاوه .

نه م توانی لهو سیوو هه ناره نه ختی بخۆم و .

ماوه یهك له گەلی دا بجه سیمه و .

(۲) - یان مه لای جزیری (۱۴۰۷ - ۱۴۸۱) دەلی :

«چین چین کرن زولفین سیا که سک ئەتله سی دیا قه با

ئیدی نیشان تابن خویا تیکهل کرن لازم سه با

می دی سه با دایی سه هر ماداری به درتی کر دو کهر

قهوس و قهزهح ژئی هاته دهر دیسا بهزولفانرا تهبا»

واتای وشهکان :

کرن : کردن • زولفتین : زولفان

سیا : رهش (سیاو) کهسک : سهوز

تهتهس : ناوی قورماش دیبا : ئاوریشم

قهبا : کهوا عیدی : ئیتر

نیشان : خال خویا : ئاشکرا

صهبا : شنهبای بهیانیان مندی : دیتم

دایی سههر : سههرلئی دا مادر : پروودا

بهدر : مانگ (مانگی چوارده) • دوکهر : دووکهرت

دیسا : دیسان • قهوس و قهزهح : کۆلکه زیرینه •

ژئی : لهو تهبا : لهگهل •

بهزولفانرا : بهزولفانیهوه •

واته : شنهبای زولفی چین چین و رهش بهسهر دهم و چاوی دا خستوووه

خاله کهی شار دوووه تهومو نار به ناویش دهیان له ریئته وهوه له ئیوانیا نهوه تیشکی

کولسی و روومه تی کهوهک مانگی چوارده وه هایه و زلفان دوول هتیا ن کردوووه،

وهک کۆلکه زیرینه دهره وشیتته وه •

(۳) — بابا تیری ههمه دانی (۹۳۵ — ۱۰۱۰) دهلی :

«ئه گهر دل دلبهرو دلبهرو کودام ئهست •

وه ئه گهر دلبهرو دلو ، دل را چه نام ئهست •

دلو دلبهرو بههم ئامیتته ونیهم

نه زۆنم ، دل کهو دلبهرو کودام ئهست »

واتای هندی وشه :

کودام : کام • کودام ئهست : کامه یه •

دلو : دله • دل را : ای دل

چه نام نهست : چ ناویکی ههیه • نامیته : تیکه ل

بهههم : بهیه کدا • کهو ؟ : کامه ؟

واتاکهی : نه گهر دل دلبره ، نهی دلبر کامهیه ؟

نه گهر دلبریش دله ، نهی دل چ ناویکی ههیه

دل و دلبر له لای من تیکه ل بوون

نازانم دل کامه یه و دلبر کامهیه •

(۴) — عیلی به گی جاف (۸۹۸ — ۹۶۱ ی کوچی) •

«من به قهولی گهوران ده کهم

قسه له ژیر ههوران ده کهم

هه مووی له بو سوران ده کهم

ئیطاعتی دهوران ده کهم

ههروا بووه و ههروا ده بی»

نهوسا نه دای وهفا ده کهم

سهرم پرشور سهودا ده کهم

ههه ته ماشای دنیا ده کهم

روو به طوری سینا ده کهم

ههروا بووه و ههروا ده بی»

واتای ههندی وشه :

به قهول : به گفت • بهوته ، به قسه • وهفا : (وفاء) ی عاره بی یه •

ههوران : کوی ههوره

نه دای (۴) : (اداء) ی عاره بی یه •

طوری سینا : کیوی سینا :

واتا گشتی یه کهی :

هەر له‌به‌ر ئه‌وه‌ی شیوه‌ی ئه‌ده‌بی‌یه‌که‌ی ئه‌م‌ڕۆ‌ی زمانی کوردی ، نه‌وه‌ی
نۆ‌یی ئه‌و شیوه‌یه‌یه ، له‌و باوه‌ڕدانییم ، که ئه‌وه‌ی شیوه‌ی ئه‌ده‌بی ئه‌م‌ڕۆ
بزانی و لێ‌ی تی‌ نه‌گا !

۱۷- هۆ‌ی هه‌ره‌گرنگی هه‌نگاوانانی زمانی کوردیی به‌ره‌و شیوه‌زمان :

له‌ به‌شی هه‌نگاوانانی زمان به‌ره‌و شیوه‌زار ، باسی هه‌ندی هۆ‌ی
سه‌ره‌کیمان کرد ، که بوو بوون به‌ هۆ‌ی ئاماده‌کردنی زه‌مینه‌یه‌کی به‌پیتو
گونجاو بۆ‌ ڕوواندن و گه‌شه‌کردنی شیوه‌زاره‌ کوردی‌یه‌کان . ئا لێ‌ره‌ش‌دا ،
هه‌ولی ئه‌وه‌ ئه‌ده‌ین ، که ئه‌و هۆ‌یانه‌ بوونه‌ته‌ هانده‌ری هه‌نگاوانانی زمانی
کوردی به‌ره‌و شیوه‌زمان ، به‌سه‌ر بکه‌ینه‌وه ، چونکه له‌ ده‌ست‌نیشان‌کردنی
ئه‌و هۆ‌یانه‌دا ، ده‌رمانی چاره‌سه‌رکردنیان ده‌رده‌که‌وتی !

به‌ بیرو‌رای ئیمه‌یش ، ئه‌و هۆ‌یانه‌ش (زه‌قه‌کانیان) ئه‌مانه‌ن :

(۱) - سه‌رپاکی ئه‌و هۆ‌یانه‌ی ، که بوون به‌ هۆ‌ی هه‌نگاوانانی زمانی

کوردی به‌ره‌و شیوه‌زار .

(۲) - نه‌بوونی یاسایی ، یان ده‌سه‌لاتی ، یان مه‌لبه‌ندی ، که خه‌می

هه‌ره‌گه‌وره‌ی فێ‌رکردن و بلا‌و‌کردنه‌وه‌و گه‌شه‌پێدانی زمانی کوردی بێ .

(۳) - به‌رپا‌بوونی ده‌وره‌به‌ری زۆ‌ر کاریگه‌ر ، ئه‌ویش ، وه‌ک

سه‌رده‌ره‌تانی دینی پیرۆزی ئیسلام و بلا‌و‌بوونه‌وه‌ی له‌ کوردستان‌داو

سه‌پاندنی به‌ زۆ‌ر به‌سه‌ر خه‌لك‌داو له‌ ناوچه‌یه‌ك‌دا ، یان له‌ چه‌ند ناوچه‌یه‌ك‌داو

وه‌رگرتنی ئه‌و دینه‌ پیرۆزه‌ به‌ خوا‌یشتو به‌ چه‌ز ، له‌ ناوچه‌یه‌ك ، یان له‌ چه‌ند

ناوچه‌یه‌کی دیکه‌داو له‌ ده‌موکاتی به‌روودا‌داو به‌ هۆ‌یه‌وه ، په‌یدا‌بوونو

به‌رپا‌بوونی ئال‌و‌گۆ‌رکردن و قه‌رزکردنی که‌ره‌سته‌ زمانی عاره‌بی ئیسلامی

به‌روواله‌تی جیا‌واز جیا‌وازه‌وه‌ له‌ گه‌ل عاره‌بو تورکی ئیسلام بوو و فارسی

ئیسلام بوودا ، بوو به‌ هۆ‌ی ئه‌وه‌ی ، که که‌ره‌سته‌ زمانیکی ئیسلامی ،

له‌رووی ئاواز و مؤ‌سیقاو ته‌نانه‌ت ، له‌ روواله‌تی نووسینیشه‌وه ، له‌

ناوچه‌یه‌که‌وه ، بۆ‌ ناوچه‌یه‌کی دی ، جیا‌وازی پێشان‌بدات !!

به شیوه یه کی روشن تر ، که رهسته زمانی عاره بی ئیسلامی ، ئه گهر ،
تورکی زمانی ، یان ئه گهر پارسی زمانی ، به کاری بهین و دایسه پیتی ، له
رووی ئاواز و پرووالته و هه ندی جاریش ، له رووی واتایه وه ، جیاوازه له
هه مان که رهسته زمان ، که عاره بی زمانی دایده سپیتی ! یان جیاوازه له
زمانه عاره بی به ئیسلامی بهی ، که یه کسه ره له عاره بی زمانیکه وه وهرده گیری و
قهرز ده کری !

که وابوو ، به هۆی بهرپابوونی دینی پیروزی ئیسلامه وه ، که دهسته
زمانی عاره بی ئیسلامی زۆر هاتوو ته ناو زمانی کوردی به وه و ئه و هاتن و
قهرز کردنهش ، به هۆی چه ند ریگایه که وه ، هاتوو و بوونی جیاوازی تیوان
ئه و ریگایانهش ، بووه به هۆی (•• بۆ وینه ، که رهسته زمانی له چه ند
لایه که وه ، به پرووالته و واتاو ئاوازی جۆراو جۆره وه ، هاتوو ته ناو
کوردی به وه) ، بهرپا کردنی جیاوازی تیوان که رهسته قهرز کراوه کان •
ئه و که رهسته زمانه عاره بی به ئیسلامی یانهش به هۆی ئه م جۆره
ریگایانهی خواره وه ، هاتوو ته ناو زمانی کوردی به وه •

(۱) - که رهسته زمانی عاره بی ئیسلامی ، که یه کسه ره به هۆی عاره ب
خۆیه وه ، هاتوو ته ناو زمانی کوردی به وه •

ئه م که رهسه یه ، تا راده یه ک ، پارێزگاری ئاوازه و واتای خۆی
کردوو و به شیکی زۆر که میشی - (که رهسته زمانی ئاسایی) - بهرگیکی
کوردی پیادا کراوه و ئه گهر باش سه رنج ته درئ ، پیی نازانئ !

(۲) - ئه و که رهسته زمانه عاره بی بهی ، که به هۆی تورکه وه هاتوو ته
ناو زمانی کوردی به وه ، ئاوازی زوربهی زۆری وشه کان ، به لای ئاوازه ی
زمانی تورکی دا رایکیشاوه •

(۳) - ئه و که رهسته زمانه عاره بی بهی ، که به هۆی فارسه کانه وه
هاتوو ته ناو زمانی کوردی به وه ، هه ر هه مان ده ستوو ر ، ئاوازه ی زوربه ی
زۆری وشه کان به لای ئاوازه ی زمانی پارسی دا رایکیشاوه •

به لای ، له سه ریکه وه ، کرده وهی کاریگه رو به تینی نهو ده وروبهره
 در یژخایه نو نه بر او انه ، ههنگاوی به شیوه زمانی کوردیی - (بو وینه) -
 کوردستانی سه روو به جوړی ناوه ، که له زور رووه وه جیاوازی هه بی ،
 لهو شیوه کوردیی بهی ، که خه لکی کوردستانی خواروو ، یان خه لکی
 کوردستانی ناوه راست و توو یژی پی ده که ن . که چی له سه ریکه تره وه ، هه ر
 هه مان هو بو و نه ته ، هو ی بزواندنی ههستی نه ته وایه تی به ره و لاسایی
 کردنه وهی رو شنیرانی نهو فارس و تورک و عاره به ئیسلامانه ، که به زمانی
 خو یان به ره می دینی و نه ده بی بلاو ده که نه وه ، چ به زمانه کانی نه وان و چ
 به زمانه کوردی به که ی خو یان و بهو پییه ی ، که زمانه کوردی به که ی خو یان ،
 هیچی له هیچ روو به که وه ، له زمانه کانی نه وان ، که متر فی به !!

دهر که وتنی رو و اله تی دیارده ی شیوه زمان ، به زمانی کوردی به وه ،
 نه و په ری له ده وروبهری (۲۰۰ - ۳۰۰) ی کوچی دا ، دهر که وتوو ه .
 زمانی بابا تایری هه مه دانی (۳۲۶ - ۴۰۱ - ک) ، که له سه ده ی
 چواره می کوچی دا ژیاوه ، شیوه کوردی به که ی ، که فه سه ره ، به ریشه و
 قه دی که ره سه زمانی پارسیک (پارسی ساسانی) وه ، شان به شان ی فیرده و سی
 (۳۲۹ - ۴۱۱ - ک) شیعی و تووه .

نهو شیوه زمانه کوردی بهی ، بابا تایری هه مه دانی ، نه گه رچی به ناوی
 زاده ی سه ده ی چواره می کوچی به وه یه ، به لام ییگومان پی گه یینراوی چهنه
 سه ده یه کی له وه و پیش تره (ته ماشای خالی سه ره کی - ۵۱ - بکه ره وه) .
 چونکه ، ههروه ک ، چون جیاوازی نه و توو دیاری بی ، له تیوان به ره می
 شیوه زاریکی کوردی سه ده ی یانزه هه م و هی حه قده هه م دا ، دهر نه که وتوو ه ،
 ههروه هاش ، جیاوازی تیوان به ره می شیوه ی سه ده ی یانزه هه م و هی
 حه وته می دا شتیکی نه و توو نه بووه ، که شایه نی باس بی ، نه گه ر زانیمان
 به در یژی بی نهو دوو ماوه باسکراوه یه ، هیچ جوړه ده وروبهریکی تاییه تی
 به گه شه کردنی نهو شیوه زمانه کوردی به ، یان به سه رپاکی شیوه

گوردی به کان ، نهره خساوه !

به شیوه یه کی زۆر ئاشکراتر ، ئەو جیاوازی یه ی ، که له تیوان شیعه کانی (په نده کانی) پیرشالیاری یه کهم (سهره تایی په یدا بوونی ئیسلام) داو هی بیسارانی دا (۱۶۴۱ - ۱۷۱۲ - ز) هه یه ، ته نها بوونی که رهسته زمانی عاره بی یه ، له وهی بیسارانی داو نه بوونی ئەو که رهسته زمانه عاره بی یه ، له ناو په نده کانی پیرشالیاری یه کهم دا .

به لام جیاوازی یه کی زۆر هه یه ، له ناو شیوه زمانی گوردی شاعیره کانی بیسته کانو سی یه کانی ئەم سه ده یه داو هی شیوه زمانی گوردی شاعیرانی هه شتا کانی هه مان سه ده دا .

ئەو جیاوازی یه ش ، بیگومان ، ده که ریته وه . بقو ره خساندنی ده وروبهری تاییه تی ، به گه شه کردنی زمانی گوردی .

۱۸ - روواله تی شیوه کانی زمانی گوردی :

ئیمه ، وتمان ، داسه پاندنی ده وروبهری جۆراو جۆر به سه ر ناوچه جۆربه جۆره کانی کوردستان دا ، وءك هۆیه کی سه ره کی ، بوو به هۆی هه نگاوانی زمانی دانیشتوانی ناوچه کان کوردستان به ره و شیوه زارو له سه رووی ئەویشه وه ، یاخود ، بابلین ، سه رباری ئەویش ، سه ر له نوئی داسه پاندنی جۆره ده وروبهری تری جیاواز له و ده وروبهره پیشوویه سازدراوانه ، به سه ر کوردستانو خه لکه که ی و دانیشتوانی دا ، بوو به هۆی روواندنی جۆره سنووریککی زمانی ، له تیوان شیوه کان دا .

واته ، به هۆی ئەو ده وروبهره نوئی سه پینراوه دا ، بقو ههر شیودیه ك له و شیوانه ، جۆره تاییه تی یه کی ته واو له که رهسته زمان دا ، دروست بووه . ئەویش ، ئەوه یه ، که شیوه زمانی گوردی ژووروو - (کوردستانی تورکیا) - جگه له وهی که پره له که رهسته زمانی تورکی ، هه روه ها به شداریشه له گه ل شیوه زمانه گوردی یه کانی ناوه راستو خوارووو جافی دا ، له قه رز کردنی - هه زوه ك له مه وپیتس تر وتمان - که رهسته زمانی عاره بی و قه دوریشه ی

که‌رسته‌زمانی دیکه‌ی بیگانه‌ی کۆن •

به شیوه‌یه‌کی زۆر روون‌تر ، ئەم شیوه‌زمانه کوردی‌یه ، که‌رسته‌زمانی تورکی له شیوه‌کانی تر زۆر‌تره‌و ئەو که‌رسته‌زمانه تورکی‌یه‌ش دوو جۆره ، جۆریکیان که‌رسته‌زمانی دینین ، که له پێگه‌ی تورکه‌وه ، زۆر نه‌بێ که‌م ، به شیوه‌یه‌کی شکینراو ، زمانی کوردی‌ی ئەو‌ی وه‌ری گرتووه . جۆره‌که‌ی تریان ، وشه‌ی تورکی ئاسایی که له گه‌ل ژبانی رۆژانه‌ی ئاسایی دا رۆژ به رۆژ له ناو شیوه‌زمانی ئەو‌ی دا ، په‌ره ده‌سپێنێ !

به پێی هه‌مان ده‌ورو به‌ر ، ده‌توانین ، بڵێین ، که کوردی کورده‌کانی کوردستانی ژوو‌روو — (کوردستانی تورکیا) ، ته‌نانه‌ت ، له هه‌ندی لایه‌نی وشه‌سازی و رسته‌سازی و فره‌یزسازی دا ، بۆو — به‌رامه‌ی زمانی تورکی پێوه‌یه •

ئهو‌ی که بۆ کورده‌کانی کوردستانی ژوو‌روو سازدراوه‌و به جۆریکی دیکه ، بۆ کورده‌کانی کوردستانی ئێران سازدراوه‌و بۆیه ، له باره‌ی روو‌اله‌تی شیوه‌زمانی کورده‌کانی کوردستانی ئێرانیشه‌وه ، ده‌توانین بڵێین ، که پتر له هه‌ر شیوه‌یه‌ک له شیوه‌ کوردی‌یه‌کانی دیکه ، که‌رسته‌زمانی پارسی زۆر‌تر قه‌رز کردووه‌و له پرووی وشه‌سازی و فره‌یزسازی و رسته‌سازی‌ه‌وه ، له هه‌ندی لایه‌ن دا ، بۆو به‌رامه‌ی زمانی پارسی پێوه‌یه ، هه‌روه‌ک چۆن زمانی کوردی کوردستانی عیراق ، له هه‌ر شیوه‌یه‌ک له شیوه‌کانی تری زمانی کوردی ، که‌رسته‌زمانی عاره‌بی زۆر‌تری قه‌رز کردووه‌و له پرووی هه‌ندی لایه‌نیشه‌وه ، لاسایی رسته‌سازی زمانی عاره‌بی ده‌کات !

۱۹- هه‌ندی روو‌اله‌تی جیاوازی سه‌ره‌کی له‌نیوان شیوه‌کانی زمانه‌که‌دا :

بۆ ده‌رخستنی ، یاخود بۆ دیاری کردنی روو‌اله‌تی جیاوازی هه‌ی ویکچوو ، ده‌بێ په‌نا به‌رینه‌ به‌ر به‌راوردکردن و بیگومان ، له به‌راوردکردنیش دا ، ده‌بێ جۆره‌ کیشانه‌و پێوانه‌یه‌ک ، به‌کار به‌یترێ ، چونکه به‌هۆیه‌وه ، روو‌اله‌ته

ته‌واو جیاوازه‌کانو پروواله‌ته نه‌ختی جیاوازه‌کانو پروواله‌ته له ویکچوو‌ه‌کان
ده‌رده‌که‌ون .

ئه‌وجا ، بۆ ئه‌م جۆره‌کیشانه‌یه‌و به‌راورد‌کردنه ، یه‌کی له‌شیوه‌کان ،
وه‌ک پێوه‌ری ، وه‌ری ده‌گرین و ده‌یخه‌ینه‌تای ته‌رازووی به‌راورد‌کاری‌یه‌وه‌و
به‌نۆره ، له‌گه‌ڵ شیوه‌زاره‌ کوردی‌یه‌کانی‌تردا ، به‌راوردی‌ده‌که‌ین .

ئه‌و شیوه‌ زمانه‌ کوردی‌یه‌ش ، که‌ به‌ وینه‌یه‌کی سه‌ره‌مه‌ره‌ ده‌خریته ،
یان ده‌یخه‌ینه‌تای ته‌رازووی به‌راورد‌کاری‌یه‌وه ، شیوه‌زاری ئه‌ده‌بی‌یه ، گوا‌یا
به‌و نیازهی ، که‌ ئه‌و به‌سه‌ر که‌له‌پووره‌زمانی شیوه‌زاره‌ کوردی‌یه‌کانی
دیکه‌وه ، پرواوه‌و به‌هۆیا‌نه‌وه ، گه‌شه‌ی سه‌ندوو .

پیش‌ده‌ست‌کردن به‌کاری به‌راورد‌کاری ، ده‌بی‌ئه‌وه‌ بخه‌ینه‌ به‌رچاو ،
که‌ ئێمه‌ له‌م به‌راورد‌کاری‌یه‌دا ، ته‌نها ده‌ست بۆ جیاوازی‌ پێزمانی سه‌ره‌کی
ده‌به‌ین و له‌وی به‌ولاوه ، هه‌نگاو نا‌ئین !!

٢٠- کوردی کوردستانی خواروو :

پیشه‌کی ، ئێمه ، ده‌بی‌ئه‌وه‌ بخه‌ینه‌وه‌ یاد ، که‌ لێره‌دا سه‌رله‌نوێ
سه‌رژمی‌ری جۆری ئه‌و که‌ره‌سته‌ زمانیه‌ دێرینیا‌نه (خزم و بیگانه) نا‌که‌ینه‌وه ،
که‌ له‌ تیوان سه‌رده‌ره‌یتانی میدی‌یه‌کان به‌ملاوه ، تاوه‌کو به‌رپابوونی دینی
ئیسلام له‌ کوردستان‌دا هێترو‌نه‌ته‌ ناو‌زمانی کوردی‌یه‌وه ، یان قه‌رز کراون .
چونکه‌ له‌و پرواوه‌وه‌ به‌ دوورو درێژی‌ دوا‌ین . به‌لکو ئه‌م لێدوانه‌مان ،
هه‌ر ته‌نها بۆ هه‌نگاو‌نانی شیوه‌زاره‌ کوردی‌یه‌کان به‌ره‌و شیوه‌زمان ته‌رخان
کردوو .

ئه‌وجا ، مه‌به‌ستمان ، له‌ کوردی کوردستانی خواروو ، ئه‌و شیوه
کوردی‌یه‌یه ، که‌ کوردی ناوچه‌کانی کوردستانی خواروو ، که‌ زۆر‌تر
شیوه‌ی (لوری و که‌له‌وری) ده‌گریته‌وه ، گه‌فت و گۆی‌ پێ‌ده‌که‌ن .

کوردی ئه‌م ناوچه‌انه ، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ، که‌ له‌دێرین ده‌مه‌وه ، تا‌کو
ئه‌مه‌رۆ ، چ به‌ زۆرو چ به‌خوا‌یشت ، هه‌ر له‌گه‌ڵ فارسه‌کان‌دا ژیا‌ونو

دەژىن ، زوربەي زۆرى كەرەستە زمانىە كەيان ، پىشەو قەدى زمانى فارسيى
تېدايە • بەلام ئەو قەدو پىشانە ، بە ھۆى بەندسازى و ئاوازەو ، بەرەو
پرووالەتى براون !!

ئەم جۆرە پرووالەتەي ئەوشىو زارە كوردى يانەي كوردىي كوردستانى
خوارو ، واي لە ھەندى زمانتاسى كورد كردوو ، كە يەكسەرەو بەبى
پشكەن و لىكۆلەنەو و تۆژىنەو ، ملكەچى ھەندى وتەي نازانستانەي
ھەندى رۆژھەلاتتاس بىن و دووبارە لە نووسىنە كانياندا پاتى ناكوردى يەتى
شىوہى كەلھورى و لورى بكنەو •

۲۱- شىوہى لورى و كەلھورى لە رووى كەرەستە زمانەو :

لەم پرووہو بو ئەم مەبەستە ، وىنەي ھەرە دىرئىمان چوارىنە كانى
بابا تايرى ھەمەدانى ھەو شىوہى زمانە كە يەتى و كەرەستە زمانى ناو
چوارىنە كانىەتى •

بابا تايرى ھەمەدانى (۹۳۵ - ۱۰۱۰ - ز) دەلى :

« دلئى دىرم ز عشقت گىچ و بىچە

مژە بەرھەم زەنەم خونابە رىچە

« دلئى دىرم ز عشقت گىچ و بىچە

سەرى سوچە ، سەرى خونابە رىچە »

(ئا) - واتا گشتى بە كەي ، بە شىوہى ئەدەبى •

دلىكەم ھەيە ، لە خۆشەو بستىتدا گىزو وىژە

برژانگ بە يەكدا بنىم ، خونى دەرىژرى

دلى عاشق وەك شوولى تەرە

سەرىكى بسووتى ، سەرەكەي ترى ، شىرە ھەل ئەرىژرى •

(بى) - لىكدانەوہى كەرەستە زمانى بە كەي •

- دىرم :

ھەمە ، ھەنم • من ھەي • ھەسم ، ھەسمە •

لهوانهیه ، گوئی گر ، یان خوینەر ، وهها بچیتته بیریهوه ، که قهدی
کار (دیر -) فارسی بی ! یان له فارسی یهوه هاتبی ! چونکه له فارسی
ئه مرۆیش دا ، قهدی کاری (دار -) ههیهوه ههر دوو قهده کهش ، (دیر -) و
(دار -) بۆ به دهسته وه دانی واتای (هه بوون) به کار دئی .

واته ، له فارسی ئه مرۆدا ، دهوتری :

• من يك بينی دارم •

واته : من یهك لووتم ههیه •

ئهوهی بابا تائیریش ، که دهلی : من دلجی دیرم • به واتای ، (من دلکم

ههیه) هاتوو •

که وابوو (دیرم) و (دارم) بهیهك واتا هاتوون ، تهنها ئهوه ههیه که

(دیرم) ی لوری ، بهره و ئاوازه ی کوردی یهتی شکیتر اووه ههنگاوی ناوه •

بهلام له بهرمت قهدی (دا) ، قهدیکی ئاقیستانی به ، (تهماشای خالی سه ره کی ،

• ۵۶ - کتیبی ئاقیستا ، به زمانی کوردی بکه) •

- ز :

ئامرازی په یوه نده • به واتای ، یاخود له بریی (له ، جه ، ژ ، ، ،) به کار

دئی • - گنج و بجه :

ئال و گۆر بوونی دهنگی [ج] و دهنگی [ژ] به • چونکه به واتاو له بریی

وشه ی (گیزوئژ) ی ئه ده بی هاتوو •

ئهم جۆره ئال و گۆرانه ، له دهنگ دا به تاییه تی له تیوان ئه وه دهنگانه دا ،

که سازگه یان نزیک یه کترین ، زۆر ئاسایی به •

- مژه :

ئهم وشه یه ، به واتای برژانگ هاتوو له لایهن شاعیرانی کلاسیکی

کورد هوه ، به زۆری به کار هینراوه •

لهوانه یه ، هه ندی وازانن ، که وشه ی (مژه) فارسی به • بهلام • له

راستی دا کوردی به کی زۆر په تی به وه قهده کهشی زۆر کۆنه ئه مرۆ له فره یزی

(مژمۆر) دا به کار دئی !

— زه نه م :

ئه مه پیک هاتوو ، له (زه ن + ه + م) ، که به واتای (ده ن + ئ + م) ،
هاتوو . به شیوه یه کی روون تر ، ههردوو قهده که ، به یه ک واتا ، هاتوون ،
چونکه ئه م له وه وه — (له گه ل نه ختی گۆران دا) — هاتوو .

— خونا ب :

واته ، خویناو ، وناو ، خونا ف ، هووناو ، هوونا ف ، هونا ب .

— سان :

پیسه ، وه ک ، چون ، چمان .

له کوردیی شیوه ی ئه ده بیی ئه مرۆدا (یه کسان) واته (یه ک جۆر) به کار

ده هیتریت .

(پیی) — له پرووی وشه سازی یه وه .

— له فره یزی (دلج دیرم) ، یان (دلی دیرم) دا ، جۆری پیوه لکانی
راناوی که سی یه که می تاک له گه ل پیوه لکانی راناوی که سی یه که می تاک
له شیوه ی ئه ده بی دا ، جیاوازی ده نوینی و ئه و جیاوازی یه ش به م جۆره یه :
+ له شیوه ی که له وری ، یان لوری دا راناوه که به وشه ی (دیر) وه
لکاوه ، که چی له شیوه ی ئه ده بی دا ، به وشه ی (دل) یان (دلیک) وه
نووساوه ، واته ، به م جۆره (دل + یک + م) .

ئه م جۆره پاشکه وتنه ی (راناوی لکاو) له که له وری و لوری دا ، له
وینه ی وه ک (دلج دیرم) داو پیشکه وتنی (راناوی لکاو) له شیوه ی ئه ده بی دا ،
له وینه ی وه ک (دلیکم هه یه) دا ، ته نا راناوی لکاوی تاک ناگریته وه ، به لکو
راناوی لکاوی (کو) یش ده گریته وه و راناوه لکاوه که سی یه کانی تریش
ده گریته وه .

بۆ وینه ، ده وتری :

— چمان ، ئه سپ ئه رای زین کریا گه !

واته :

— ئەلئى ، ئەسپى بۆ زىن كرىاوه !
لهوهى لورى دا ، (كه لهورى دا) ، پاناوى (— ى) كهسى سىيەمى تاك ،
بهوشهئى (ئەپرا) وه نووساوه (ئەپرا + ى) ، بهلام له شىوهئى ئەدهبى دا ، به
وشهئى (ئەسپ) هوه نووساوه (ئەسپ + ى) .
ياخود دهوترئى .

— نان خواردم . (لورى ، كه لهورى)
— نانم خوارد . (ئەدهبى)
— دهرسه كه نويسام . (كه لهورى ، لورى)
— دهرسه كه م نووسى . (ئەدهبى) .
+ پاشبه ندى (كو) ، له شىوهئى (كه لهورى و لورى) دا ، (— يل) ، يان
(— هيل) ، يان (— يلئى) ن كه چى له شىوهئى ئەدهبى دا (— ان) ه .
بۆ ، وئنه ، كورد واته نئى ، له (كه لهورى و لورى) دا دهئئى :
— ئەپرايه بويه دام ، تا كورم له ماله يل نهخه فئىنگ !
ياخود (محمد بدرى) دهئئى :

«شیرین بشنهو !»

هەر چەن فەرھای لە تو دیره .

هەر چەن پایلئى لە زنجیره .

ئەمان گيانئى ، ئەرات سووزئى لئى كئوره»

+ پاشبه ندى (— يگ) نه ناسياوى ، (بۆ تاكى نه ناسياو) ، دهبئى
(— يهك) ، ياخود (— يگ) له شىوهئى ئەدهبى دا .
بۆ وئنه (محمد البدرى) دهئئى :

«شیرین بشنهو !»

لەرئى بيوم ، چئو وه هارئىگ بيوم

له گۆرانئىم وه له وهستم قه تارئىگ بيوم

جوان و شاسوارینگ بیوم

+ پاشبهندی (- ه گه) ، (- گه) ی ناسیاوی ، له (که لهوړی و لوړی) دا
دهبی به (- ه که) ، (که) و له شیوهی نه دهبی دا •
بو وینه ، (محمد البدری) دهلی :

« و ته م بښه و !

نه لس ، خه رمانه گه ت سووزیا
گه نم ، ره نجه گه ت وه با دریا »

+ پاشبهندی (- ینگ) ، له که لهوړی و لوړی دا دهبی به پاشبهندی
(- ی) ، یان (- یت) ، له شیوهی نه دهبی دا •
بو ، وینه ، کورد واته نی له شیوهی که لهوړی دا ، دهلی :

« ناسیا هاته میزه میز ، ناخری میزینگ » •
واته : ناش که و ته میزاندن ، ده میزیت •
« ناش که و ته میزان ، ده میزی » •
باخود ، ده لیت :

« ناسینگ خوهی بریشت نه دایشت ، سه د ناسنگر چاری نیه کینگ ! »
واته : ناسینگ خوی بریشت دار نه بی ، سه د ناسنگر چاری ناکات !
+ پاشبهندی (- ا گه) له شیوهی که لهوړی دا ، دهبی به پاشبهندی
(- ایه) ، له شیوهی نه دهبی دا •

بو وینه ، کورد واته نی که لهوړی و لوړی ، یه ژی :
نه گه ر خودا ، یا ، باگه مار ، کهس نه هیشت !
واته : نه گه ر خودا پی بدایه مار ، کهسی نه ده هیشت !
(تی) ، له پرووی ده نگیسازي یه وه •

له شیوه کوردی کوردستانی خواروودا (که لهوړی و لوړی) ، ده نگی
[و] ، تیکه ل به ده نگی [ی] ده بی و به هر دوو کیانه وه ، واته ؛ [و + ی] ،
جوړه دوو لوړیه ک ، پیک ده هیسن ، که ناوازه یه کی تایه تی هه یه و نه و جوړه

دوولۆیهش ، بهو جۆره ئاوازه تاییهتی بهوه ، مه گهر وینهی ، له شتیوه کوردیی ،
کوردی هه ندی له ناوچه کانی گهر میان و کوردی کوردستانی ژووروودا ،
هه بی !

بۆ وینهی ، گهو دهنگه دوولۆیه ، کوردواته نی شتیوهی که له پوری ،
ده لی :

ئه گهر بویسه وموی ، زانم چوین شهرم که م !!
واته : ئه گهر بوومه بووک ، ئه زانم چۆن شهرم بکه م !!
+ له رووی ئال و گۆر بوونی هه ندی دهنگه وه .
- دهنگی [و] ، له شتیوهی (لوری و که له پوری) دا ، به ره وه دهنگی [و] ،
ۆ ، ئی [ی شتیوهی ئه ده بی ده روا .
بۆ ، وینهی دهنگی [و] به ره وه دهنگی [و] ، کورد واته نی شتیوهی
که له پوری و لوری ، ده لی :

- ده سی له پای شوو پتره !

واته : دهستی له پیتی شوو پتره !

یان دهوتری :

- دهس له دنیا شووردگه !!

واته : دهسی له دنیا شووردوه !

بۆ ، وینهی دهنگی [و] به ره وه دهنگی [و] ، کورد واته نی شتیوهی
لوری و که له پوری به ژۆی :

- ئه گهر به ده ئوو ، شهل و کوور ، له باوان ، نیه مینی !!

واته : ئه گهر به ده نه بی ، شهل و کویر ، له باوان دا ، نامینی !!

+ دهنگی [ه] ی شتیوهی لوری و که له پوری ، ده بی به دهنگی [ا] ی له
شتیوهی ئه ده بی دا .

بۆ وینه ، کوردواته نی شتیوهی که له پوری و لوری ده لی :

- چهوی چگه بان سه ری !

— واته ، چاوی چووه بان سه‌ری !

یاخود : چاوی په‌ریوه ته‌وقه‌سه‌ری !

یان : چاوی چووه‌ته ، پشت سه‌ری !

— چه‌و ره‌ژینمان کاله‌وه بوی ، شوی کۆنمان به‌تاله‌وه بوی !

واته ، چاو ره‌ژینمان کال بوویه‌وه و شووی کۆنمان به‌تال بوونه‌وه !

+ ده‌نگی [ا] ی شیوه‌ی که‌له‌وری و ده‌بین به‌ده‌نگی [ه] ، له‌شیوه‌ی

ئه‌ده‌بی‌دا ، بو‌وینه ، کورد واته‌نی ، ده‌لی :

— خودا ، له‌سولتان مه‌حموود گه‌وراته‌ره !

یاخود ، کورد واته‌نی به‌ژی :

واته : خودا له‌سولتان مه‌حموود گه‌وره‌تره !

+ ده‌نگی [ئ] ی شیوه‌ی لوری و گه‌له‌وری ، ده‌بین به‌ده‌نگی [ا] ، له‌

شیوه‌ی ئه‌ده‌بی‌دا .

بو‌وینه ، کورد واته‌نی به‌ژی :

— ئاو ژیر کی !!

واته : ئاوی ژیر !!

(جی) — له‌رووی ئال و گۆر بوونی هه‌ندی کۆنسو فانت — هوه .

+ ده‌نگی [ف] ی شیوه‌ی که‌له‌وری ، ده‌بین به‌ده‌نگی [و] ، له‌شیوه‌ی

ئه‌ده‌بی‌دا .

بو‌وینه ده‌وتری :

— دهرزی هه‌لده‌ی له‌زه‌وی نیه‌که‌فی !

واته : دهرزی هه‌لده‌ی له‌زه‌وی ناکه‌وی !

یاخود ده‌وتری :

— راستی ره‌فتی ، چه‌فتی که‌فتی !

+ ده‌نگی [ژ] ی شیوه‌ی لوری ده‌بین به‌ده‌نگی [ه] له‌شیوه‌ی ئه‌ده‌بی‌دا ،

بو‌وینه ، ده‌وتری :

- رۆژ ئورە گورگ دەمی چورە !!
 واتە : رۆژ هورە ، گورگ دەمی چورە !
 ياخود كوردواتەنى دەلىن :
- ریتوی دەمی وه ئهنجیر نهرسی ، وهت گهرکه !
 واتە : ریتوی دەمی بهههنجیر نهدهگهیی دهیوت نهگهییوه !!
- + دەنگی [ك]ی شیوهی كه لهویری و لویری دهبیج به دەنگی [ۆ] ، له
 شیوهی نهدهبی دا .
 بۆ وینه ، كورد واتەنى دەلىن :
 — دەس له دنیا شووردگه !
 واتە : دەسی له دنیا شووردوه !
 ياخود دهوتری :
- دەم دنیا ، لی هاتگهسهوه يهك !
 واتە : دەمی دنای ، لی هاتووهتهوه يهك !
- + دەنگی [ك]ی شیوهی كه لهویری و لویری ، دهبیج به دەنگی [ك] ، له
 شیوهی نهدهبی دا .
 بۆ وینه ، كورد واتەنى يهژی :
- دوپهتی خاسه ، دالگ خوهی تارهی بکینگ !
 واتە : کیزی باشه ، دایکی خوی تارینی بکات !
- + دەنگی [ی]ی شیوهی كه لهویری و لویری ، دهبیج به دەنگی [د] ، له
 شیوهی نهدهبی دا ، بۆ وینه ، دهوتری :
- ئەگەر دەسی بچوو ، سەر ئایهه له پشتهوه برینگ !
 واتە : ئەگەر دەسی بروا ، سهزی مروفا له پشتهوه دهبری !
- + دەنگی [ف]ی شیوهی لویری و كه لهویری دهبیج به دەنگی [و] ، شیوهی
 نهدهبی دا .
 بۆ وینه ، كوردواتەنى دەلىن :

ئوئشى سىڭىگن بويە دە دوو كوتەوہ !

واتە : دەئىي سىوئكن و بوون بە دوو لەتەوہ !

+ دەنگى [م] ي شىوہى كەلھورى و لورى دەبىن بە دەنگى [و] ، ل

شىوہى ئەدەبى دا •

بۆ وئنه ، كورد واتەنى ، شىوہى كەلھورى و لورى يەژئ :

— ئەگەر گوى خوہرى ، كەمچك گوى خۆرى بكة وەقەيا !

واتە : ئەگەر گوو خۆرى كەوچكى گوو خۆرى بكة بە قەدا !

+ دەنگى [خ] ي شىوہى كەلھورى و لورى ، دەبىن بە دەنگى [ح] ، ل

شىوہى ئەدەبى دا •

بۆ وئنه ، كورد واتەنى شىوہى كەلھورى و لورى دەلئ :

— ئەوسا زانيم كارگە تيزە

خوازمنەنى كەرمان فاتگە خيزە •

واتە : وەختى زانيم كارە كە هيچە ، كە خوازىننى كەرمان فاتمە خيزە •

+ دەنگى [خ] ي شىوہى كەلھورى و لورى ، دەبىن بە دەنگى [ه] ، ل

شىوہى ئەدەبى دا •

بۆ وئنه ، كورد واتەنى يەژئ :

— ئەي خەويرە ئاوفرە كيشى !

واتە : ئەم ھەويرە ئاوى زۆر دەكيشى !

ئەو ھەويرە ، ئاوى زۆرى بى دەوى !

+ دەنگى [ش] ي شىوہى خواروو دەبىن بە دەنگى [ژ] ، ل شىوہى

ئەدەبى دا •

بۆ وئنه ، كورد واتەنى لورى و كەلھورى دەلئ :

— ئاويك رشيا ، گردەو نىھو !

واتە : ئاويك رزيا گرد نايئتەوہ !

(چئ) — لەرووى ھەندئ كەرستەي بزئوہوہ •

+ پانای (ئەبی) شیوهی لوری و کلهوری ، دەبێ بە (ئەم) لە شیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە کوردواتەنی شیوهی خواروو یهژی :

— ئەمجا ، بەو ئەو خەرە لەی خەرگاوه دەرکه !

واته : ئەمجا ، وەرە ئەم کەرە لەو قورپاوه دەرێکه !

+ پانای ئاماژەیی (ئەبە) ی شیوهی کوردیی خواروو دەبێ بە ئەمە ، لەشیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە ، کورد واتەنی . دەلی :

— ئەبە منم وهی ئەسپهوه ، وهی تویره کهی پر قهسپهوه !

واته : ئەمە منم بەم ئەسپهوه ، بەم تووره کهی پر له قهسپهوه !

— ئامرازی په یوهستی (په ی) ، لەشیوهی خواروودا دەبێ بە (بۆ) ،

لە شیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە ، کورد واتەنی یهژی :

— برا خوێش بوو پهی براژنان ، پیه لهی رویم پهی دووس و دژمنان .

واته : برا خوێش بێ بۆ براژن ، رووم بۆ دووست و دوژمن .

— ئامرازی په یوهستی (ئەرا) ی شیوهی کوردیی خواروو دەبێ بە (بۆ) ،

لە شیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە ، کورد واتەنی دەلی :

— بزێ ، ئەرا یه و شهو ، جی خوێی ، خوێش کێک !

واته : بزێ بۆ یهك شهو جیی خوێ خوێش دهکات !!

— ئامرازی په یوهستی (وه) ی شیوهی کوردیی خواروو دەبێ بە (به) ی

لە شیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە ، کورد واتەنی دەلی :

— بووه وه گای یهك ئاخوور !

واته : بووه به گای یهك ئاخوور !

ياخوت دهوترى :

— بوى وه هات هاته گهى پرووم !

واته : بووه به هاته هاته گهى پرووم !

• ۲۲— كوردى كوردستانى ژوووو •

• (ئا) — له پرووى دهنگسازى بهوه •

+ بوونى دهنگى [ف] ، بهزورى ، له شيوه كوردى ژوووودا ،
نه بوونى — (جگه له هه ندى دهنگه ناو نهين) نهو دهنگى [ف] به ، له ناو
كوردى نه ده بى دا ، جياوازى به كى زورى له پرووى دهنگسازى وشه سازى بهوه
به رپا كرووه •

بو وینه ، كوردواته نى ، دهلى :

• به ريكفه هاتن •

• واته : به دەم به كه وه هاتن •

• به سه ر كرده وهى به كى •

يان دهوترى :

— بقیت و نه قیت بون !

واته : بیه ویت و نه یه ویت بووه !

ياخود دهوترى :

— بناف كه قتن !

واته : ناو ده ر كرده !

ناوبانگ ده ر كرده !

+ بوونى جوهره دهنگه بزوينىكى دوو لو ، كه وهك [و + ی] به ل
شيوه كوردى ژوووودا و نه بوونى نهو جوهره دهنگه دوو لويه ، له شيوه
نه ده بى دا ، ديسان جياوازى به كى به رچاو خستووه •
شايانى باسه ، به رامبهرى نهو دهنگه دوو لويه كوردى سهروو

بۆ وینهی یه کهم ، کورد واته نئی یه ژئی :
- ئاسویده نه خارن !

واته : به ئاسووده بی نه خواردن !
- له دهس دهه چوون !

- له کیسی چوون !
یا خود ، دهوتری :

- دل هوین کرن !
واته : دل هیمن کردنه وه •

دل خوش کردن •
بۆ وینهی دووهه ، کورد واته نئی یه ژئی :

- دئاڤیت ته حل و سویر وهر بون !
واته : تالاو سویراو خواردن (چهشتن) ! •

یا خود ، دهوتری :
دهنگی [و] ، یان [و + ئ] ی دوو لویه ، له شیوهی نه ده بی دا •

- دخوینئ وهر بون !
واته : خویناوی بوون !

(بی) - له پرووی که رهستهی بزیه وه •
+ پریۆزیشن (ب) ی کوردی ژوو روو ده بی به پریۆزیشن (به) ،

له شیوهی نه ده بی دا •

بیکه ی ژبی

بۆ ، وینه ، فهقی تهیران ، وتوو یه تی :

« دل و رابه ، دل و رابه
قه که ، چه هقان ، کو ئیقاره »

نه زانو بهس دخه و رابه
ب نه میرا مه به یاره »

(۵ ، ل - ۴ - ۲)

+ پریۆزیشن (د) ی شیوهی ژووروو بهرامبهری پریۆزیشن (له)،
له شیوهی نهدهبی دا .

بۆ ، وینه ، فهقی تهیران ، یهژی :

« میم وحنی ، وهسفی خو ههلدا

حاشی مثالن چۆ دجلدا

جهرح و کوفان چۆن د دلدا

ئای دلج من ، ئای دلۆ »

(ه ، ل - ۲۱۴)

+ پریۆزیشن (ژ) ی شیوهی ژووروو ، بهرامبهری (له) ی شیوهی
نهدهبی به . بۆ ، وینه ، (مهلاى باتهینی) یهژی :

« دو عالم پیکهه محتاجی

ژبو وان هاتی ئفراجی

شهقا نهو چۆیه معراجی

چ غولغول کهفته ئیوانی »

(ه ، ل - ۲۸۴)

یاخود ، دهوتری :

— ژبو وی مروقی تیتته گوتن !

واته : به نهو پیاوه ده گوتری !

یان ، دهوتری :

— ژ بهر قی به کئی !

واته : له بهر نهوه !

(پین) — له رووی ههندی ئامرازی په یوه ستهوه .

+ ئامرازی (کو) ، له شیوهی ژووروو دا ، وهك (رانای گهیه نهه) ،

بهرامبهر (که) ی شیوهی نهدهبی به .

بۆ ، وینه ، دهوتری :

— ئەو زەمقيا ، كۆتە داچاندی یا سەرورەری یە •

واتە : ئەو زەوی یە ، كە تۆ چاندووتە هی سەرورە •

+ پاناوی (بێ) و (یا) ، بەناوی (هی) ، شیوهی ئەدەبی یە •
بۆ ، وینە ، دەوتری :

— ئەو بێ ، كۆتە كۆلای بێ مە یە •

واتە : ئەوی ، كە تۆ كیلاوتە هی ئیمە یە •

یاخود دەوتری :

— ئەو یا ، كۆتە داچاندی یا سەرورەری یە •

واتە : ئەوی ، كە تۆ چاندووتە هی سەرورە •

+ ئامرازی پەیوەستی (بلی = بەلێ) ی شیوهی كوردیی سەرورە بەرامبەری
(بەلام) ی شیوهی ئەدەبی یە •
بۆ ، وینە ، دەوتری :

— بەلێ ، دپرینی دا ، ئەف گوهرینه ، دبیت ب قی جورەیی •

واتە : بەلام ، لە (كۆ) دا ، ئەم گوهرینه ، دبیت بەم جورە •

+ ئامرازی (هەكە) ی شیوهی ژووروو ، بەرامبەری (ئەگەر) ی شیوهی
ئەدەبی یە •

بۆ وینە ، دەوتری :

— هەكە ، هات و دەنگی [ت] د دویمایی یا بیژەیی دا بت ... !

واتە : ئەگەر ، هات و دەنگی [ت] لە دوایی وشە دا بیت ، ... !

+ ئامرازی پەیوەستی (هو) ی شیوهی ژووروو ، بەرامبەری (ئەوجا) ی
شیوهی ئەدەبی یە •

بۆ وینە ، دەوتری :

— هو گولی دلبەری !

+ ئامرازی (گەل) و (دگەل) ی شیوهی كوردیی ژووروو بەرامبەری

(لەگەل = لەتەك) ی شیوهی ئەدەبی یە •

• بۆ ویتنه دهوتری : ئەو گەل من هاته مال

• واته : ئەو له گەل من دا هاته ماله وه

+ ئامرازی په یوه سستی (ژی) شیوهی ژووروو ، بهرامبهری (یش)ی

شیوهی ئەدهبی په بۆ ویتنه ، دهوتری :

– ئەف بۆ چۆنه ئی راسته دزاری کرمانجی ئی دا نین !

• واته : ئەم بۆ چوونهش راسته ، له زاری کرمانجیش دا نین !

(تی) – ههندی فرهیزه زاراوی بزبۆ .

+ فرهیزه بزبۆی (زاراوی) ، (ژبه رکوی) شیوهی سهروو بهرامبهری

فرهیزه زاراوی (له بهر ئەوه) شیوهی ئەدهبی هاتووه .

• بۆ ، ویتنه ، دهوتری :

– ژبه رکو (ت) یا دهنگ بۆر دیتزه یه دایه ، «...»

– له بهروه ، دهنگی [ت] ی بۆر له ییتزه یه ک دایه ، «...»

• له بهر ئەوه ، رکه ، «...»

+ زاراوه فرهیزی (ههروه ساژی) شیوهی کوردی ژووروو ، بهرامبهری

زاراوه بۆ ، ویتنه ، دهوتری :

– ههروه ساژی (کورو کچا) کو ژ بنگه می کورو (کچان) ه . . .

• واته ، ههروه هاش ، «...»

(جی) – پرووی ههندی ئاوه لکاری بزبوه وه .

+ وشه ی (جهم) وه ک ئاوه لکاری جیگا ، له شیوهی کوردی سهروودا

دهبی به (لای) ، یان ، دهبی ، به (کن) ، یان ، دهبی ، به (دیدهن) ، له شیوهی

• ئەدهبی دا

• بۆ ویتنه دهوتری :

– ئەز له جهم وی بووم

• واته : من له لای ئەو بووم

• یاخود ، دهوتری :

• نه و چۆ جهم بابی خو •

• واته : نه و چووه (دیدهن) بابی خوئی •

+ وشه‌ی (په‌ی) وهك ئاوه‌لكاری جینگا ، له شیوه‌ی کوردیی ژووروودا،

ده‌بج ، به (به‌دوای) ، یان (له‌دوای) له‌شیوه‌ی نه‌ده‌بی‌دا • بۆ وینه ده‌وتری :

(چی) — له رووی هه‌ندی (پاناو) هوه •

+ پاناوی که‌سی نه‌لکاو •

— (ئه‌ز) ، پاناوی که‌سی نه‌لکاووه ، بۆ که‌سی به‌که‌م ، له‌شیوه‌ی

ژووروودا ، له‌گه‌ل کاری تینه‌په‌ردا ، به‌رامبه‌ری (من) ه ، له‌شیوه‌ی نه‌ده‌بی‌دا،

له‌گه‌ل کاری تیه‌رو تینه‌په‌ردا ، به‌کار ده‌هینری •

بۆ وینه ، نه‌حه‌دی ئاله‌ند په‌ژئی :

« ئه‌ز ده‌رمانم بو ده‌ردا

وهك به‌ارا دلانم

چ شولا مه‌ی له‌ده‌ردا

ئه‌ز ریگا وی دزانم »

(٥٦٩ — ل)

یان ، له جینگایه‌کی دیکه‌وه ، ده‌لی :

« — ئه‌ی ئامینا من ، ئه‌ز ئه‌قرو ئه‌مینم

موحبی به‌ژن و بالا ته‌ شیرینم »

(٥٧٩ — ل)

یاخود ، ده‌وتری :

— ئه‌ز به‌خو چۆم •

• واته : من به‌خۆم رویشتم

یان ، ده‌وتری :

— من به‌خو دی •

• واته : من به‌خۆم دیم •

+ پاناوی کهسی نه لکاوی (تو) ی شیوهی ژوروو به رامبهری پاناوی
 نه لکاوی کهسی (تو) یه ، له شیوهی نه ده بی دا .
 شایانی باسه ، له شیوهی ژوروو دا (تو) یه له گه ل کاری تینه په رداو
 (ته) یه ، له گه ل کاری تینه ردا .
 بو وینه دهوتری :
 - تو بخو چوی
 واته : تو به خوت چوی
 یان دهوتری :

- پاناوی کهسی نه لکاوی سییه م که (نهو) له گه ل کاری تینه په ردا
 له شیوهی کوردیی ژوروو دا ، ده بی به (وی) له گه ل کاری تینه رداو نه مانه
 (مهردوو شیوه که یان) به رامبهری (نهو) ی شیوهی نه ده بی به .
 بو ، وینه ، دهوتری .
 - نهو بخو چو .
 - واته : نهو به خوی چوو .
 یان ، دهوتری :

- وی بخو دی . وی ب خو دی (بو ن . م) .
 - واته : نهو بخوی دی .
 - پاناوه کان ، به شیوه یه کی جیاواز له واتهی نه ده بی کو ده کرتنه وه .
 بو وینه ی کهسی یه که می (کو) :
 - نه م ب خو چون . (یه که می کو)
 - واته : ئیسه به خومان چوین .
 جوری دووه میان .
 بو وینه دهوتری :

- مه ب خو دیتن .
 واته : ئیسه به خومان دیمانن .

بۆ ویتەنی کەسی دووھمی (کۆ) :

• ھوین ب خو چۆن •

• واتە : ئیوھ بە خۆتان چوون •

• جۆری دووھمیان •

بۆ ویتە ، دەوتری :

• ۋە ب خو دیتن •

• واتە : ئیوھ بەخۆتان دیتان •

• بۆ ، ویتەنی کەسی سیتەمی (کۆ) •

• ئەو ب خو چۆن •

• واتە : ئەوان بەخۆیان چوون •

• جۆری دووھمیان •

بۆ ، ویتە ، دەوتری :

• وان ب خو دیتن •

(ح) • لەرووی راناوی کەسی (لکاو) ھوھ •

+ لە کوردیی شیوھی ژوو روودا ، تەنھا کاری تینەپەر ۋەک پاشبەندی ،

ۋەری دەگری ، کەچی لە شیوھی ئەدەبی دا ، کاری تپەر ۋەھی تینەپەر

ۋەری دەگری •

بۆ ویتە دەوتری :

• ئەز چو - م •

• واتە : من چوم •

• ھەر ۋەھا دەوتری :

• من خار ••

• واتە : من خواردم •

شایانی باسە ، راناوی کەسی لکاو ، بە سەرپاکی دەمەکانی کاری

تینەپەر ھوھ ، لە کوردیی ژوو روودا ، دەلکچ ، بەلام ، ئەم جۆرە کردە ھوھ ،

له گهل کاری تیپرداو - (به تهواوی به پیچه وانهی شیوهی نه ده بی به وه) -
له سه ریایکی دهمه کاندای ، پروو نادات ، (بو زورتر زانین ، له م پرووه وه ،
ته ماشای ؛ ره ، ص ، ل - ۲۱۱ ، بکهره وه) .

(خنی) - له پرووی پاناوی ئاماژه وه .
+ پاناوی ئاماژهی (ئهف) بو (تیر) و بو (می) له شیوهی ژووروودا ،
به رامبهری (هه قهری) (ئه م) ه ، له شیوهی نه ده بی دا .
بو وینه ، دهوتری :

- ئهف کورپه شاگردی منه .
واته م : ئه م کورپه قوتابی منه .
یاخود : ئهف کابانی به دو سه عاتا ناهیت .
واته : ئه م که بیانوره دوو سه عات ناهیت .

+ پاناوی ئاماژهی (فی) ، یان (ئه فی) له شیوهی ژووروودا ، به رامبهری
(ئه م) ه ، له شیوهی نه ده بی دا . به لام له شیوهی ژووروودا ، بو مینه
به کاردی ، که چی له شیوهی نه ده بی دا ، ئه و جیاوازی (تیر) - (می به) ،
نی به !

بو وینه ، دهوتری :
- فی مالی بفرۆشه .
واته : ئه م ماله بفرۆشه .

+ پاناوی ئاماژهی (فی) یان (ئه فی) شیوهی ژووروو به رامبهری
(هه قهری) (ئه م) ه ، له شیوهی نه ده بی دا .
بو ، وینه ، دهوتری :

- فی خورتی خه لاتکه . (بو تیر)
واته : ئه م بهرانه خه لات بکه .
+ پاناوی ئاماژهی (وی) و (ئه وی) ، (وی) و (ئه وی) بو دوور به کار
دین و ئه مانهش به رامبهری پاناوی ئاماژهی (ئه و) ه ، له شیوهی نه ده بی دا .

بۆ ، وینه ، دهوتری :

• — وی داری بکه زیخه ! (بومی)

• واته : ئەو داره خۆلی بکه

• یان ، وهکو دهوتری

• — وی قهله می نه فرۆشه ! (بۆتیر)

• — واته : ئەو قهله مه مه فرۆشه

+ پاناوی ئاماژهی (قان) و (وان) بۆ (تیرومین) و بۆ دووروزیک ، بۆ

(کۆ) ، له شیوهی ژوورودا ، بهرامبەری (ئەوان) ی شیوهی ئەدهبی

بۆ ، وینه ، دهوتری :

• — قان هه قالان ، ...

• واته : ئەو هه قالانه ، ...

یان دهوتری :

• — وان سهیدان ، ...

• واته : ئەو مامۆستایانه ، ...

(دی) — له پرووی هه ندی پاناوی پرسه وه

+ پاناوی (چهوا) و (چاوا) ی شیوهی ژووروو ، بهرامبەرو هاوواتای

پاناوی (چۆن) پرسه ، له شیوهی ئەدهبی دا

بۆ وینه ، دهوتری :

• — چهوا ، مرۆف ژ درهوا دویر دکه قیت ؟

• واته : چۆن مرۆف له درۆکردن دوور دهکه ویتته وه ؟

+ پاناوی (کیژ) ی شیوهی ژووروو بهرامبەرو هاوواتای (کام) ی شیوهی

ئەدهبی

بۆ ، وینه ، دهوتری :

• — کیژ خورت لپیشی بو ؟

+ پاناوی پرسی (کیژان) ی شیوهی سهروو ، بهرامبەرو هاوواتای (کام) ی

• شىۋەي ئەدەبىيە

بۆ وئە ، دەوترى :

– كىزان خورت لېشىتى بۇ ؟

– كام كورى ئازايان لە پىشدا بوو ؟

(زى) – لە پرووى ھەندى بەئىسازى يەو .

+ پاشبەندى خىستە پال (ياخود ئامرازى خىستە پال) ، بۆ (ئىر) جۆرە

پرووالە تىكى ھەيە و ھى (مى) يش جۆرە پرووالە تىكى دىكە و بەلام لە شىۋەي

ئەدەبىيە دا ، چ بۆ (ئىر) و چ بۆ (مى) ، ھەردوو كيان ، يەك پرووالە تيان ھەيە .

بۆ ، وئە ، دەوترى :

– بەژنا زراف . • (مى – تاك)

– واتە : قەدى بارىك

يان دەوترى :

– خانىچ مەزن . • (ئىر – تاك)

– واتە : خانووى گەورە .

ياخود ، دەوترى :

– كچا خە باتكەر .

– واتە : كچى خە باتكەر .

يان ، دەوترى :

– دۆستى دىسۆز .

– واتە : دۆستى دىسۆز .

+ لە ھەندى حالت دا ، پاشبەندى (ى) شىۋەي سەروو ، كە دەورى

پەيوەندايەتى دەردەخات بەرامبەر و ھاوواتاي (ى) يە ، لە شىۋەي

ئەدەبىيە دا .

بۆ وئە ، دەوترى :

– خارزايى سەردارى پىسامىن مە .

- واتە : خوشكەزاي سەردار ئامۆزاي منە .
- + پاشبەندى (- ى) ديارخراو ، لە شىۋەى ژوورودا ، بەرامبەرى
 ھىچ جۆرە پاشبەندى ، لە شىۋەى ئەدەبىدا ، دەرنەگەوتى .
- + پاشبەندى تەرتىبى (- ى) ، لە شىۋەى ژوورودا ، بەرامبەرى
 (- ەم) ، (- يەم) ، لە شىۋەى ئەدەبىدا .

بۆ وئەنە :

- يە كىئ ، دەبى بە ، يە كەم .
- دوئى ، دەبى بە ، دووھم .
- سىئى ، دەبى بە ، سىئەم .
- + پىئشەندى (ئا -) و پاشبەندى (- ى) ، بە ھەردوو كيانەوہ (ئا - ى) ،
 لە شىۋەى ژوورودا ، ھاوواتاو بەرامبەرى پاشبەندى (- ە مین) و
 (- يە مین) شىۋەى ئەدەبىن .

بۆ وئەنە :

- يەك - يە كىئ - ئايە كىئ .
- واتە : يەك - يە كەم - يە كە مین .
- يان : دەھنى - ئادەھنى .
- واتە : دە - دەھەم - دەھە مین .
- دە يەم - دە يە مین .
- + پاشبەندى بەراوردكارى .
- پلەى بەراوردكارى ، لە شىۋەى ژوورودا ، بە ھۆى (پى) و (گەلەك) ھوہ
 دە كرىئ ، كەچى ، لە شىۋەى ئەدەبىدا پاشبەندى تايبەتتى ، بۆ پلەى
 بەراوردكارى و بۆ پلەى بالائى بەراوردكارىش ھەيە .

بۆ وئەنە ، دەوترىئ :

- رەش - گەلەك رەش (پىر رەش) ، (ژھەميا رەش)
 واتە : رەش - رەش تر - رەش ترين .

يان دەوترى :

• رەش — رەش تر — ژەھميا رەش تر •

(تەماشاي • ص • ب • ر • ل — ۲۷۸)

(شايانى باسە ، ئىيمە ديوانى جزيرى گەراين ، بەلام پلەي بەراوردى

بەو جۆرەي مامۆستا صادق بەاء الدىن — مان ، بەرچاۋ تەكەوت !) •

(سى) — ھەندى جۆرى وشەسازى تر •

+ بە ھۆي خستە پالەود (يان پىك ھىتانى ھەندى ناو) بە ھۆي

لىكدانەو ، كە جۆرە پەيوەندى يەتەك و خزمايە تىيەك و چۆنيە تىي جۆرى

ئەو خزمايە تىيە پيشان دەدا ، لە شىۋەي كوردىي ژووروودا ، پىچەوانەي

كوردىي ئەدەبىيە •

شىۋەي ئەدەبىي

شىۋەي ژووروو

زىباب	باۋەپيارە
ژن برا	براژن (ژنى برا)
خوشكارژن	ژن خوشك
پسمام	ئامۆزا (كۆرى مام)
دويت مام	ئامۆزا (كچى مام)
ژن مام	مامۆژن
ژن باب	باۋەژن
ژن خال	خالۆژن

+ ھەندى ناۋى ناساكار بە ھۆي پاشبەندى (— فان) ھو دروست دەبن ،

بەمەبەستى رۆشنىكردنەو ، كاربان لەشىۋەي ژووروودا ، بەرامبەرى

(— وان) ، (— وان) شىۋەي ئەدەبىيە •

• بۆ وىنە ، دەوترى •

• — پىچىرقان •

– واته : پراو کەر ، پراوچی ، کەژەوان ، نەچیرەوان •

یان دەوتری •

– رەزخان •

واته : باخەوان ، رەزوان •

+ ئەوهی ، کە زۆر بەزەقی لەتیوان ، هەردوو شیوە کەدا ، دیاری

دەدات ، شیوەی پیک هینانی رستەي کارا نادیارە •

بۆ وینە ، دەوتری :

– نان هاتە خارن •

– واته : نان خورا •

یان ، دەوتری :

– نان هاتیه خارن •

– واته : نان خوراوه •

یان ، دەوتری :

– نان هاتبو خارن •

– واته : نان خوراوو •

۲۴– کوردی کوردی کوردستانی ناوە پراست :

(ئا) – لە پروی دەنگسازی یهوه •

+ بوونی دەنگی [ف] لە شیوە کوردی (ئەهلی هەق و شیوەی

هەورامانی) داو نەبوونی لە شیوەی ئەدەبی دا ، جۆرە جیاوازی یهکی ، لە

دەنگسازی دا ، بەرپا کردوو •

شیوەی ئەدەبی

شیوەی ناوە پراست

ئاواز

ئاواز (ئاواز)

گوتیک

قلیقه (ولیوه)

بووک

قهیقه (وهیوه)

- بۆ وئنه ، سەيدى ھەورامى يەكەم يەژى .
 - « من ئېشەو ، ھامدەم ، ساسى نەبۆ كەس
 - شەرىك و ھۆمدەمىم دۆستەم قەسۆ قەس »
- يان دەتئى :

- « نە قارام وەرۆ ، چا ساقو نارئى
 - دەمى كەم ، چەنىش گىرۆ بە زارى »
 - (بى) - لەرۆرى كەرەستەزمانى كۆنەو .
- + كوردىي شىوھى ناوھراست پارىزگارى كەرەستەزمانى ئاقىستايى و پالەوى زۆرتەر كەردووە ، تا ھەر شىوھ كوردى يەكى دىكە ، ياخود ناوھكو شىوھى ئەدەبى (تەماشاي ، كىبى ئاقىستا ، بەزمانى كوردىي م . ھەورامانى ، بکەرەوہ) .

- + پاناوى كەسى (شەمە) ، لە شىوھى كوردىي ناوھراستدا ، كە بۆ
- (كۆ) پاناوى كەسى (تۆ) يە ، بەرامبەرۆ ھاوواتاي پاناوى كەسى
- (ئىوہ) يە .

بۆ ، وئنه ، دەوترئى :

- - شەمە ساناتا (سەندتا) .
 - - واتە : ئىوہ سەندتان (كرىتان) .
- + پاناوى كەسى ، ھى كەسى دووھى (تەك) ، لە (ئىرومى) دا ، لە شىوھى ناوھراست جياوازىي پيشان دەدات ، بەلام ئەو جياوازىيە ، لە شىوھى ئەدەبى دا نىيە !

بۆ ، وئنه ، دەوترئى :

- - ئاد ، ساناش (بۆ ئىر) .
- - واتە : ئەو سەندى .

يان دەوترئى :

- - ئادە ، ساناش (بۆمى) .

• واته : ئەو سەندی •

+ راناوی کەسی (کۆ) ، بۆ کەسی سێم (ئادی) ی شیوهی گوردیی
ناوەراست ، بەرامبەر و هاوواتای (ئەوان) ی شیوهی ئەدەبی •
بۆ وینە ، دەوتری :

• ئادی سانشا •

• واته : ئەوان سەندیان •

(پێ) - لەرووی وشە سازی یهوه •

+ پاشبەندی (تیرومی) ، لە شیوهی ناوەراستدا ، بە ئاوەلناوی ناوهوه ،
دیاری دەدات ، ئەگەر ئاوەلناوه کە ، کەوتییته دواي ناوه کەوه و ئه
دوواکەوتەش بە مەبەستی دەر خستی پروا له تی ناوه کە بی •
بۆ ، وینە ، دەوتری :

• کناچه جوانه کئی • (- تی ، پاشبەندی مینەیه) •

• کورپه جوانه که (- ه ، پاشبەندی تیرینهیه) •

• واته : کێژە جوانه که • کورپه جوانه که •

+ جگه له بوونی پاشبەندی کۆی (- ان) ، لە شیوهی ناوەراستدا ،
پاشبەندی (- ئی) ی (کۆ) یشی ههیه ، که ئەمیش بەرامبەر و واتای
(- ان) ه •

• بۆ ، وینە ، دەوتری •

• کور (ت) ، کوران (ك) ، کورپی (ك) •

• واته : کور ، کوران ، کوران •

یان ، دەوتری :

• کناچان ، کناچی •

• واته : کچان ، کچان •

+ پاشبەندی (- ده) لە شیوهی ناوەراستدا ، بەرامبەری پیشبەندی
یاخود بەشی یه کەمی کاری ناسا کاره ، که به (دا -) دەست پێج ده کات • واته ،

ئەو كارانەي ، كەوەك ، (داكەوت) ، دابوو ، واپزى ، دايووا ، دانىشت ، (••)
 لە شىۋەي ئەدەبىدا ، لە بىرى بەشى يەكەمىيان ، كەبە (دا -) دەست پى
 دەكات ، لە شىۋەي ناوەرەستدا ، دەبى ، بە پاشبەندى (ـەرە) ، يان
 پاشبەندى (ـەرە) ، بە پىي كۆتايى قەدى كارەكە - [ئەگەر بە بزوين ، كۆتايى
 ھاتىي ، پاشبەندى (ـەرە) وەر دەگرى و ئەگەر شى ، بە كونسونانت
 كۆتايى ھاتىي ، ئەو پاشبەندى (ـەرە) وەر دەگرى] •

بۆ وىنە ، دەوترى :

• كەوتەرە (كەوت)

واتە : داكەوت

• خزىارە (خزارە) • (خزا)

• واتە : داخزا

يان دەوترى :

• تەپيارە • پوويارە

• واتە : داتەپى + داپووا •

+ ھەر بە ھەمان دەستوور و پىرەو پاشبەندى (ـەرە) ، يان پاشبەندى
 (ـەرە) شىۋەي ناوەرەست ، دەبى بە پىشەند ، يان بەشى بە كەمى كارى
 ناساكارى ، وەك (راكشا) و (راخرا ••) ، كە (را-) يە :

بۆ ، وىنە ، دەوترى :

• كىشيارە • وزيارە •

• واتە : راکشا ، راخرا

+ پاشبەند (ھەندى راناوى لكاوى) ، كە بە ھەندى قەدى كار تىنە پەرەو
 دەنووسرى ، جياوازە لەوانەي كە بە قەدى تىپەرەو دەنووسرى • ئەوانەي
 كە بە قەدى تىپەرەو ، ياخود بۆ (ھەي) بە كار دەھىترىن ، لە گەل شىۋەي
 ئەدەبىدا وەك يەكن •

بۆ وىنە ، دەوترى :

— من • واردم • — من هه نم • •

واته : من خواردم • من هه مه •

+ پاشبه نندی (چاوگ) ، له شیوهی ناوه پراست دا ، له گه ل هی شیوهی
ئه ده بی دا جیاوازی ددنوینی • واته ، پاشبه نندی (—ی) شیوهی ناوه پراست
به رامبه ری پاشبه نندی چاوگی به ، له شیوهی ئه ده بی دا •
بۆ ، وینه ، دهوتری •

— سانای ، واته : (سه نندن) •

+ پاشبه نندی چاوگی (—هی) ی ناوه پراست به رامبه ری پاشبه نندی (—ن) ی
چاوگی به ، له شیوهی ئه ده بی دا •
بۆ وینه ، دهوتری •

— درپه ی • واته : (درین) •

— که رده ی • واته : (کردن) •

+ پاشبه نندی کارا نادیار ، (—یا) به ، له شیوهی ناوه پراست دا ، که به رامبه ری ،
پاشبه نندی (—ر) به ، له شیوهی ئه ده بی دا •
بۆ ، وینه ، دهوتری :

کال — کالیا • واته : کیلراو

ور — وریا • واته : پرووخوا •

+ پاشبه نندی ناسیاوی ، له شیوهی ناوه پراست دا ، که (—که) به یو
(تیر) و (—کئی) به ، بۆ (مئ) ، له شیوهی ئه ده بی دا جیاوازی تیوان (تیرومئ)
ناکری و به هه ردووکیانه وه به رامبه ری (—که) ، یان (—که) ن •
بۆ ، وینه دهوتری :

— کوره که ، (بۆ تیر) ، واته کوره که •

— کناچه کئی ، (بۆ مئ) ، واته کیزه که •

— ژه نه کئی ، (بۆ مئ) ، واته : ژنه که •

— پیاکه ، (بو تیر) ، واته : پیاوه که •

(تی) - له پرووی رسته سازی په ووه .
 + راناوی لکاوې که سی په کم ، که به هوی که سی دوو مه ووه ده وری
 بهر کاری ، له داخوازی دا ، وهرده گری و ده بیته (پاشبه ند) ، له شیوه ی
 کوردی ناوهر استدا ، به لام له شیوه ی نه ده بی دا ، ده بیته ناو به ندی تیوان
 نامرزی داخوازی و قه دی کاره که .
 بو ، وینه ، ده وتری :

- بشناسه م = (ب + شناس + ه + م) . (نه مه رسته ی ته واوه) .
 واته : بمناسه = (ب + م + ناس + ه) .
 بیان ، ده وتری :

- بنویسه م = (ب + نویس + ه + م) .
 واته : بمنووسه = (ب + م + نووس + ه) .
 - بشیله م = (ب + شیل + ه + م) .
 واته : بمشیله = (ب + م + شیل + ه) .

۲۴ - نه نجامی نه م به راورده سهر پییبه !

+ له م به راورده سهر پییبه یه دا سی خالی سهره کیمان بهرچاو ده که ونو
 نه وانش :

په کم : سهرپاکی شیوه زاره کان ، له که ره سته زمانی په سنی کوردی دا ،
 به شدارن .

دوووم : له زور پرووه ووه له په کتری ده که نو له هه ندی پرووشه ووه جیاوازی
 ده خه نه بهرچاو .

سیه م : له پرووی هه ندی که ره سه ووه ، سهرپاکیان به شدارن ، به لام
 به شداري په که یان له شیوه په که ووه ، بو شیوه په کی تر ده گوری !

بو ، وینه ، سهرپاکی شیوه زاره کان ، به شدارن ، له که ره سته زمانی
 بیگانه ی وه که زمانی (تورکی) ، به لام شیوه ی کوردی کوردستانی سه روو ،

که رهسته زمانی تورکی زۆرتری تیدایه .
 یان ، شیوه کوردی به کان ، سه‌ریاکیان ، هاوکارن ، له هه‌ندی که رهسته
 زمانی پاله‌وی و پارسیدا ، به‌لام شیوه کوردیی کوردستانی خواروو ،
 که رهسته زمانی بیگانه‌ی بهو جۆره‌ی ، زۆرتری تیدایه .
 یان ، که رهسته زمانی ئافیسایی و هی‌پاله‌وی ، له سه‌ریاکی شیوه
 کوردی به‌کاندا ، هه‌یه ، به‌لام له ناو شیوه‌ی کوردیی ناوه‌پراستدا زۆرتره !
 + که وابوو ، ئە‌گەر لیکۆلینه‌وه‌که ، نه‌ختی وردتر بکردبایه‌و سه‌ریاکی
 کون و قوژبنی جیاوازی بگرتابایه‌ته‌وه بیگومان ، لایه‌نی جیاوازی و
 ویکچوون . ئە‌گەر به‌رامبه‌ر نه‌بووناین ، ئە‌و دنده له یه‌کتیری که‌تر نه‌ده‌بوون .
 وه‌ختی ، ئە‌م وته‌یه ، ده‌جیته دلمان‌ه‌وو به‌ته‌واوی هه‌ستی پی ده‌که‌ین ،
 ئە‌گەر به‌ریکه‌وت ، ئاگاداری دوو و تووێژکه‌ری دوو شیوه‌زار بووین !!
 که تاج راده‌یه‌ک ، له یه‌کتیری تی ده‌گن !!
 ئە‌م دوو که‌وتنه‌وه‌یه و ئە‌و دوو ره‌په‌ریزی‌یه ، ده‌بی هانمان بدا . بو
 پیکه‌وه‌نانی نه‌هه‌نگیکی یه‌کگرتوو ، که که‌ره‌سته‌زمانی سه‌ریاکی شیوه‌کان
 بگرتیه‌خۆی و هه‌روه‌ها هانیشمان بدا بو ئە‌ودی ، که نه‌ختی لی‌بورددوو‌پین و
 هه‌ول‌بده‌ین و کۆشش بکه‌ین له‌پیناوی یه‌کگرتنی زمانه‌ کوردی‌یه
 ئە‌ده‌بی‌یه‌که‌ماندا .

بنکه‌ی ژین

* * *

ماموستا شیخ موحه مهدی خاں

له کوپری تازه کردنه وهی بیری موسولمانه تیدا

محمدی مهلا کریم

ئایینی ئیسلام ، وهك ئایینی که ته نها له سنووری پیوهندی دهروونی
ئاده میزاد به خواوهنده وهدا نه وهستاوه ، بآلی به سهر هه موو سه ریکی
پیوهنده کومه لایه تی به کانا کیشاوه ، به کورتی ئایینی بووه بو دین و دنیا ،
وهك له سه رده می ژیا نی پیغه مبه ر [د] دا ته نها وه لامی نه و پرسیارانیه
نه داوه ته وه که قورئانی پیروز بریاری خواوهندی تیا باندا پروون کردوه ته وه ،
نه وه ندهی که گه شه کردنی بلا بوونه وهی ئایین و پرووداوی رۆژانه ی ژیا ن
پیوستی کردبێ ، پیغه مبه ر به لیکدانه وهی خۆی و زۆر جاریش به پرس و
راویژ کردن له گه ل هاو ریکانی چاری هه ر گه رگرفتیکی تازه سه ر هه لداوی
کردوه ، پاشائیش و به درێژایی سه ده زیرینه کانی هه رگیز خۆی له سنووری
وه لامه پیشینه کانا رانه گرتوه . له سه رده می خه لیفه کانی پاش پیغه مبه ریشا
که قه له مه روی ده وه تی موسولمانان زۆر به ده ره تان بووبوو و موسولمانان
پیوه ندیا ن له گه ل گه لانی غه یری خۆیا ن و زۆر چه شنه ژیا نی کومه لایه تی و
ئابووری و ئایینی وا په یدا کرد که پیشتی هه چیا ن له باره وه نه ئه زاین و
نه یستبون ، هه زاران پرسیاری نوێ له به رده می جه ماوه ری موسولمانان و
به تایه تی حوکمرا نا ن و قازی یا نی شه رع و ری پیشانده رانی خه لکدا
قوت بوونه وه . پاش ئه م سه رده مه ییش که دیسا ن ژیا ن هه ر له گه شه کردلی
تازه و ها ته ئارا وه ی بارو دۆخی نویدا بوو ، نه و پیشه وا و زانا یا نه ی له
هه موو لایه کی جیهانی ئیسلامدا سه ریا ن هه لته دا ، ئه رکی وه لامدانه وه ی نه و
جۆره پرسیارانیا ن له ئه ستۆ ئه گرت .

* * *

که رۆژی موسولمانانیش گه‌یشته رۆژی ئیتر له‌گه‌شه‌کردنو
 په‌سه‌ندن که‌وتن و سنووری ولاتیان له‌و‌ئاسته‌دا وه‌ستا که‌ پیتی گه‌یشتبوو
 ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری یان رێپه‌ویکی وشکی وای گرتبوه‌ خۆی
 هیچیکی نۆیی نه‌وتۆی پتوه‌ دیار نه‌بوو و حوکمرانی‌ش به‌ته‌واوی له‌و
 شیوه‌ به‌ربلاوه‌ی جارانی که‌وت که‌ ده‌وله‌تی ئیسلام له‌ سنووری هیندستان و
 ئاسیای ناوه‌راسته‌وه‌ له‌ رۆژه‌لانه‌وه‌ ، بیگرتیه‌وه‌ ، رۆزاوای ئوقیانووسی
 نه‌تلاتیکسی و ، باکووری چیا‌ی قه‌وقازو تورکیای ئیستاو ده‌ریای سپی و
 باشووری بیابانی نه‌فه‌ریقاو ده‌ریای عه‌رب و ئوقیانووسی هیند بێ و ، ولات
 بوو به‌ ده‌یان ده‌وله‌ته‌ ورده‌و میرنشینی ده‌ره‌به‌گی مه‌شربه‌و ، هه‌ر به‌ دیمه‌نو
 روو که‌ش پتوه‌ندی به‌و پێره‌وو رێ و شوینه‌ ئینسانی به‌ پیشکه‌و تووانه‌وه‌ مابوو
 که‌ ئیسلامه‌تی بو‌ ئاده‌میزادی داهینابوون . نه‌و نه‌ندازه‌ قانونو
 یاسایانه‌ش له‌ کتیبیا نووسرا‌بو‌وه‌ ، به‌شی ژبانی مه‌نگ و وه‌ستاوی به‌ده‌وری
 خۆدا سوورخواردووی جه‌ماوه‌ری موسولمانانی نه‌کرد ، به‌لکو زۆریشی
 له‌وه‌ی که‌ پتوه‌ندی به‌ په‌رتوه‌بردنی کۆمه‌لگایه‌کی به‌ پتودانی سه‌رده‌م
 دادپه‌روه‌رو راگیرکه‌ری مافه‌ له‌و سه‌رده‌مه‌دا دان پیا نراوه‌کانی چین و توێژه
 کۆمه‌لایه‌تی به‌کانی بنه‌وه‌ بێ ، له‌ژێرین و ته‌وزمی چینه‌ مفته‌خۆرو توێژاله
 سه‌مکارو خاوه‌ن مه‌سه‌حه‌ته‌ چا‌و‌چنۆکه‌کانی کۆمه‌لداو ، له‌لایه‌ن
 فتوافرۆشانی سه‌ر به‌و چین و توێژاله‌وه‌ له‌ کارخا‌بو‌و و به‌ فرۆفیل و
 پروبیانو و ده‌سکاری کردنی نا‌به‌جیتی سه‌رچاوه‌ بنه‌ره‌تی به‌کانی ئاین
 گیانی لێ چنرابوو و ته‌نیا تیکستیکی بێ‌ناوکی له‌ دوو‌تویی کتیبیا به‌ ده‌م
 خوێنراو و به‌ کرده‌وه‌ له‌ تا‌ق و له‌سه‌ر ربه‌ دا‌نراوا مابوه‌وه‌ . تا کار گه‌یشته
 راده‌یه‌ک کۆمه‌ل نه‌وه‌نده‌ بێ‌وزمو وشکه‌ه‌لاتوو بوو بوو هیرشی سه‌لیبی هات و
 سه‌رانسه‌ری ولاتی شامی داگیرکردو که‌سێ نه‌بوو نه‌ هه‌ستی ئاینی و نه
 هه‌ستی نیشتمانی و نه‌ سوودی تایبه‌تی پالی پتوه‌ بێ‌ راپه‌رێ گیان به‌ به‌ری
 نه‌و خه‌لکه‌ سپو بێ‌ گیان کراوه‌دا بکاته‌وه‌و به‌ هه‌ر ناویکه‌وه‌ بێ‌ یان‌زۆینی

بۆ داكۆكى كردن له خۆيانو خاك و ئايين و بهرژمه و نديان و، ئەگەر له دەرەووی
ولاته و قارماتیکى كوردی وەك سەلاحەددینی ئەیبوو بی رانه پەری یایه و
سوپای موسولمانانی له هەموو بەرەو نەتەووەیهك كۆنە كرده یه تەو، خوا
ئەزانجی له واتە بوو هەر ئەو سەردەمه سەرەتای داگیرکردنی رۆژه لاتی له لایەن
رۆژاواوە بهاتایا تەدی و خۆی بچەسپاندا یه .

نەك هەر ئەمه ، بەلكو له رۆژه لاتی شیدا دور هیرشی یەك لەدوای یەكی
جیهان و ئیرانكەری مەغولی سەرانشەری ئاسیای ناوەرەست و تەفغانستان و
ئیران و كوردستان و عێراق و تا سنووری رۆژاواى شامیان رامالی و
هەر كەسیان هاتە رێ كوشتیان و هەر كۆئى چون و ئیرانیان كرد . ئەو نەندە
گیان له میلله تەكەدا نە ما بوو رابەریك بختیینی سەر كرده یی ئەو خەلكە و ،
بەربەستی ئەو لیشاوانە بكە . خەلكی رەش و پرووت لە ژێر بارى ستەمی
حوكمرا نە ئارەزو و بازە بە هیچ تیر نەخواردوو كە نا پشتی چە ما بوو . ژبانی
هەر بۆ ئەو بوو رەنج بۆ ئەوانە بكیشتی و زاوزی بكە تا رەنجكیش بۆ
وچەى دادی یشیان بەینیتە بەرەم . له رۆژاواشیا هەروا بوو . ئەسپانیای
بەجۆرێ میرنشینه كانی ئەندەلوسیان رامالی و شوینە واریان كۆتیر كرده وە ،
خەلكە بێ دەسە لاتی كەیش ناچار مان یا له دەریای سپی بكە نە ئەم بەرەو بۆ
باكووری ئەفەریقا و مأل بەجی بێلن و ئایین و سەریان دەر كەن ، یا له رینگای
باو و باپیریان پاشگەز بینه و دەو بەسەر مأل و حالى خۆیانە وە بمیننە وە .

ئەم سەردەمانەدا سەرانشەری ئەم جیهانی ئیسلامە له خەوی
بێ ئاگایی یەكی وادا بوو له هیچ لایە كە وە ترووسكە یەكی رووناكی دیار نە بوو .
گیانجی نە بوو بەسەر ئەو خەلكەدا بنەرتینی و هاواری بیدار بوونە وە یان لێ بكە .
دەنگی نارەزایی له گەرووی چەند شاعیر و حیکمە تیاریكى تاك و تەرا كە و تووی
ئەم لاو ئەولاو كە ساتیکى كەمى له گە و هەری ئایین گەشتوو بەولاو بەرز
نە ئەبوو وە . بەلام ئەوانیش كۆمە له كە یان ئەو نەندە كە رو كۆترو تاریك بوو
هیچی نە ئەبینی و هیچی نە ئەبیست . ئیستا كە چاو بە میتزووی ئەو سەردەمه دا

ئەگىرىنەنەۋە كەلەپوورى رۆشنىرى ئەۋ رۆژانە پەرەپەرە ئەكەين ، ئەبى
 لەئاستى ئەۋ دەنگە دلئىرە بە تارىكەشە ھاۋار بە چۆلەۋاندا كىرۋانەدا
 سەرى رېزلى گرتن و قەدر زانن ئەۋى بىكەين . لەم مەيدانەدا ناۋى
 كەسائىكى ۋەك سەعدى شىرازى ۋ جەلالەددىنى رۆمى ۋ ئىبنوتەيمىيە ۋ
 ئىبنولقەيىم بە پىشەۋاياتىكى لە سەردەمى خۆ پىشكە ۋ تۈۋتر دىنە
 بەرچاۋمان كە بەداخەۋە جى پەنجەيەكى ئەۋتۆيان بە ژيانى سەردەمى خۆيانەۋە
 جى نەھىشتە ۋ ماپەۋە لەۋە پاشتر كارى خۆيان بىكەن .

ھەرچەند قۇتاغىكىش لەۋە پاش سەركەۋتتەكانى توركانى عوسمانى
 بەسەر ئەۋرۈۋاپاينى بەكانا گۆمى مەنگى جىيانى ئىسلامى شلەقاندو ترس ۋ
 لەرزىكى زۆرى خستە دل ۋ دەرۋونى سەرانسەرى ئەۋرۈۋاپاۋە ، لەبەرئەۋەى
 ئەۋ توركانە ھىچ بىنەمايەكى شارستانەتى يان نەبوۋ ، موسولمانەتى بەكەيان
 دەۋرىكى ئەۋتۆى لە ژيانى موسولمانانانەدى ۋ لە كۆمەلىكى ۋلات
 داگىر كەرو گەلان ژىرپى خەر بەۋلاۋە نەبوۋن ، لەبارەى بىرۋ كۆمەلايەتى بەۋە
 نىشانەى بەكەن لە پاشكە ۋ تۈۋترىن پىۋەندە كۆمەلايەتى ۋ ئايدىۋولۇژى بەكان
 بوۋن ، پىيان نەكرا ھىچ سەرىكى لارى ژيانى جەماۋەرى موسولمانانى
 ژىردەستيان راست كەنەۋە ، بەلكو خۆيان بوۋنە سەربارىكى قورسى نوتى
 ژيانى ئەۋ جەماۋەرە .

* * *

راپەرىنى گەلانى ئىسلام ، پاش ئەۋ خەۋى غەفلەتى دوۋرو درىژەى
 بە ھىرشى بەكەمى مەغۈۋلەكان دەستى پىن كىرد ، تەنھا دۋابەدۋاى گەشىتى
 دەسەلاتى سوپاينى ۋ ئابوۋرى ئىمپىريالىزمى تازە لەدايكبوۋى رۆژاۋاۋ لەژىر
 تەۋژمى بارى قورسى ئەۋانا بوۋ بەسەر گەلانى موسولمانەۋە . ئالاي ئەم
 راپەرىنەش ، بەر لە ھەرچى ، داۋاى گەرانەۋە بۆسەر ئىسلامى راستەقىنەۋ
 خاۋىن كىردنەۋەى ئابىن بوۋ لە ھەموۋ چلك ۋ چەپەلى خەرافات ۋ ساختەۋ

پروپوچانهی به در ژایی سدان سال له تمه نی کپوماتی و بی نساگایی و
 چهوسانهوهی گهل به ناوی نایینهوه ، بوو بوو به به شیکي بنه رتو سه ره کی
 له ناین و به ده گمن ری نه کهوت که سی هه بی یارای نهوهی بی ده نگي
 یاخیگه ری له دژی نه و خه رافات و ساخته و پروپوچانه هه لبری و بویری
 بلنی خه لکینه نه مه هیچی فری به سر گه وهه ری پاک و ییگه ردی
 ناینه وه نی به . هه لگرانی نالای نه م راپه رینه ، با شیوهی کار و پیریشیان
 له ناو خویانا لیک جیا بوو بی ، تیکرا هه موو نه یانویست له لایه که وه ناین
 وه ک پیودندی به کی ساده و بی گری و گولی تیوان خه لک و خواو دوور له
 هه موو کوت و زنجیریکي بیرو باوه ری پروپوچو و بی بنه ما لی بکه نه وه ، له
 لایه کی که یشه وه به نیازی دامه زرانندی کومه آیکي به داد بیکه نه وه به
 سه رچاوهی حو کمرانی . له قوناییکي له پاشتریشاو ، پاش چند هه نگاوی
 بوپیشه وه چوونی بیرو بوچوونیان ، پیویستی پیودندی له گهل زانستی
 نوتی نه وروویا ، وه ک مه رجیکي داین که ری گه شه کردنی گهلانی موسولسان
 — له م گهلانه بگه یه نن . نه مانه به رودوا له زور له ولاتانی موسولسانان
 سه ریان هه لداو که وتنه هه ول و ته قه لای بلاو کردنه وهی بیرو بوچوونه کانیان .
 له مانه ، بهر له هه رکس ، با به شیوهی کی کرچ و کال و ناته و اویش بوو بی ،
 له ولاتی نه جد موحه مه دی کوری عه بدولوه هه اب و ، پاش نه ویش به
 شیوهی کی واقع بینانه ترو گه شه کردووتر ، له ئیران و میسو نه سته موول
 سه یید جه مالو ددینی نه فغانی و ، له میسر شیخ موحه مه د عه بده و شیخ
 موحه مه د ره شید ره زاو ، له عراق ، تا راده یه ک ، مه حمود شوکری
 نالووسی و ، له کوردستانیش ، هه ر تا راده یه ک ، حاجی قادری کوی بوون .
 نه مانه به رودوا له سه دهی هه زده هه مه وه تا پاش جهنگی یه که می جیهان
 نه گر نه وه ، له گهلنی له ولاتانی تری نیسلا میشا وینه یان بووه .

* * *

مه بهستم له م ری ته خت کرده در ژه پی دراوه نه و بوو باسه کم له باره ی
شیخی خال و دوریه وه له بز و تنه وه ی نوی کرده وه ی بیری ئاینیدا له
سوله یسانی و هموو کوردستانی باشووردا بی پیوه ند نه بی به پیشینه کانیه وه
به و زه مینه بیری و مایه بی یه وه که له بیکرای جیهانی موسولمانانا هم بیره ی
لی هه آقولاوه .

وهک وتمان ، خهوی غه فلهت و بی ناگایی سه ده ها در ژه کیشاوی
که لانی موسولمان نه و نده قبول و قورس بوو نه و گشته کاره سات و
کویره وه ری یه ی به در ژایی نه و گشته ساله به سه ر جیهانی ئیسلاما هات
نه ی توانی رایانه رینی و ، ته نها هر باری قورسی ئیمپریالیزی رۆژاوا بوو
که دای به سه ریانا توانی کاریکیان لی بکا له شوینی نووستنیانا جوو نه یه کی
بو بکه نو ده ست و قاچق راوه شینن و په لی بهاون و باویشکیکی وه ناگاهاتن
بدن . نه و هیش ، به بوچوونی من ، بویه چونکه کاره ساته کانی پیشوو
هموو به ره می بارو دوخیکی له جووری نه و بارو دوخی زیانه بوون که
خویان تیا نه زیانو ، هموو هر له سه ر دهستی پیوه ندی کومه لایه تی
ده ره به گایه تیدا بوون که زیاتر ده رمانی خه ولی خستنی نه دانن له جیاتیی
نه وه ی دارن بزه تته لاقه برغه یان و بیداریان بکاته وه . ته نها هیرشی
سه رمایه داری تازو چوو قوناغی ئیمپریالیزمه وه ی رۆژاوا بوو که به هموو
شانه کانی له شیانا ته شه نه ی کردو بی یانه وی و نه یانه وی وه ناگای هیتان ،
بویه که له گه ل ده رکه وتنی پیشه نگانی هم داگیر که ره سوپایی و بیری و
سیاسی و تابووری و کومه لایه تی و همه ره نگه دا ورده له م لاو له ولا
که سانی وا په یدا بوون به ده م بانگه وازی جیهانی نویوه بچن ، هر چه ند
له راستیشا ده نگلانه وه ی بیری تازو له جیهانی ئیسلاما چه که ره کردووی
سه رمایه داری نوی بوون ، زه مینه یه کی مایه بیی پته وی وایان نه بوو ئالای
هم بیره ی به سه ره وه شه کیته وه . نه مانه له ناو هموو که له پووری
شارستانه تی سه دان سالیانا که ره سته یه کی له ئیسلامه تی خاوتنی دوور له

دړك و پووشى گهردوون به و لاه ده سمايه په كيان به ده سته وه نه بوو بڼه
به به سته به ره وروو بوونه وهى پيوستى به كاني جيهانى نوئ بېكهن به چه كى
ده سيان . بويه له م كه له پوورى شارستانه تى به وه بوئنه وه چوون كه نه بڼه
له گه ل شارستانه تى نه ورو وپاي نويدا په ك بگر نه وه و داواى فېر بوونى نه و
زانست و پيشه سازى و بېره نا بوورى و كومه لايه تى به پيشكه و تووانه تى
نه ورو وپاي سه رده مى راپه رين و شوړشى پيشه سازى بكن بڼه گه له كانيان ،
چونكه له مورغان و فرموده تى پينغه به رو په فتارى پيشه و ايانى سه رده مى
گه شه تى شارستانه تى ئيسلامدا پشت و په نايان بڼه هم داوايه وه گر نه كه وت و
چه رځى زېرېنى عه بياسى به كان ، كه نه و هه موه به ره مى بېرى يونان و
ئيران و هينده گران به عه ره بى ، به لگه تى نه دراره دواوه تى هم راستى به يه .
همه يه بڼه ماي مایه بى بڼه وهى بوجى سه رده تى تيشكى رڼوى راپه رين له م
ولاتانى موسولماناندا له كه له به رى بېرى ئاينى به وه هاته زووره وه . به لام
هم بېره ئاينى به خوى هه رچه نديش ئيجگار به هيز بى ، ماده م زه مينه و
شوئنه كه تى ، كه خودى موسولمانان و بار و دوخى زيانانه ، له ئاستيدا نه بڼه ،
ناگا به نه نجام . نه به پيشه نه وه مان بڼه ليك نه داته وه بوجى له و سه رده تايه دا ،
له گه ل نه و هه موه چالاكى به يشدا كه هه لگرانى بېرى ئاينى پيشا ناياندا ،
نه ياتوانى رووى كومه ل بگورن و كومه لگه به كى ئيسلامى و ا پيكه وه بڼين
ئالاي بېرى كى هه لگر تى تيكه ل بى له بېرى ئيسلامى و بېرى ديسو كراتى جيهانى
سه رمايه دارى شوړشگير و ، نه ركى به ره و پيش بردنى كومه ل كه وت وه
نه سترى سه رمايه دارى تازه سه رده ره ئيناو و پاشان چينى ناوه راست و چينى
كرتكار و رڼش نيرانى به رچا و روون كه به هه مو ويانه وه هه ر نه وه نديان له باره
بوو هم كومه لگه پانه تى ئيستى جيهانى ئيسلاميان لى هاته به ره م كه هه مو و
نشانه به كى پاشكه و تووى و پيشكه و تووى يان شان به شانى په ك تيايه و له
هه مو و لاه هم نيشانه جيا جيا يانه له به رچا و ماندا زمق نه بڼه وه . بويه ئيستاش
گه شه كردنى راسته قينه تى هم ولاتانه وه كه نه ركيكى جى بڼه جى نه كراو

ماوتەوۋە چاۋەرۋانى چۈنە ئاۋ قۇناغى شارستانە تىبى تەۋاۋ سەرھەلدانى
پېشەۋاى تايە تىبى خۆيە تى *

ھەر ئەم راستى يەيشە ئەۋەمان بۇ ئىك ئەداتەۋە كە بۆچى تەنھا پاش
گەشە كەردنى سەرمايە دارى و سەرنە كەۋتنى رېژىمە خۆمالى يەكان كە
ئايدىۋۆلۈزى يەكى ۋەك چىشتى مجەور تىكەل لە نىشتان پەرۋەرى و
موسولمانە تى و سۆش ياليزم و قۇناغى ھەرە بالاي بىرى ئۆردو و گاي
سەرمايە دارى و پاشماۋەى بىرى دەرە بەگى كۆچەرتتى و يابان گەردى يان
ھەلگرتوۋە ۋە خەئكىكى زۆريان لە ھەموو سىيايە كى ئەم چەرخە ئاۋمىد
كردوۋە ، ۋا تازە ۋەك ۋەلامدانە ۋە يەكى ھەلەى واقىيىكى ھەلە ، بىرى
نوئىكردنەۋەى ئابىن و بە رېژىمى حوكمدارى كەردنى لە زۆر لاي جىھانى
ئىسلاما سەر ھەل ئەدا ، بەلام لە سەردەمىكا كە كاتە كەى بەسەرچوۋە ،
ھەلگەرە كانىشى ، سەربارى ئەۋە ، بەجۆرىكى ۋاى ئەھىتنە كايەۋە
پىشكەشى جەماۋەرى ئەكەن مەگەر لە ناۋە راستى سەدەى تۆزدە ھەمدا
بۆئەۋە بىيايە لە ھەندى لاي جىھانى ئىسلاما بەتايە تە پروۋى كار *

* * *

بە ھەر حال بىرى نوئىكردنەۋەى ئابىن تۋانىيىتى دەۋرى خۆى بەتەۋاۋى
بىنىنى يا بە نيۋە ۋا تەۋاۋو نيۋەچل ، كە بە لاي منەۋە بەشىكى لە
رۆشن كەردنەۋەى بىرى گىشتىدا ھەر بوۋە ، لە ھەموو لايەكى جىھانى ئىسلامدا
سەرى ھەلدا . لەم سۋالە يمانى يەى ئىمەيشدا كە لەمىژە مەلبەندىكى گەۋرەى
بىرى نوئى سەرانسەرى كرمانجى خواروۋ زمانى عىراق و ئىرانە ، مامۆستاي
گەۋرەمان خۋالچۆشبوۋ مامۆستا شىخ موحەممەدى خال ، ۋەك مەلای
گەۋرە لە كۆيە ۋەك مامۆستا شىخ موحەممەدى قزلبجى تورجانى زادە لە
ناۋچەى بۆكانى ئەۋدىو ، لەگەل جياۋازى بۆچوۋن و رىبازى گىشتى شىياندا ،
يەكەمىن كەس بوۋ لە سالەكانى سىيەۋە كەۋتە تەقەلای بلاۋ كەردنەۋەى

ییری نوئکردنه وهی هه لوئستی ئایینی و ، سه رچاوه و پشتو په نای له م
مه یدانهدا به ره مه کانی سه یید جه مالو ددینی نه فغانی و شیخ موحه مه د عه بدو و
شیخ موحه مه د ره شید ره زا بوو *

مامۆستای خال به پشتیوانیی به هر هی زیره کیی خوئی و به و پایه
کۆمه لایه تی به ی له م شارهدا هه یوو ، وهك مه لایه کی مه لاه و ، وهك کورمه زایه کی
حاجی شیخ ئه مینی خال که خوئی شیخی ته ریفهت و خه لیفه ی شیخ به هائهددینی
ته و یله بووه ، به چالاکی و خوین گهرمی به کی گه نجانوه گیان له سه رده می
نوئی راپه رینی ئایینی و نه ته وه یی و کۆمه لایه تی و نیشتمانی و درگرتوووه و
که و ته بلاو کردنه وه ی ئه م بیره ، به لام کلۆلی کاره که ی له وه دابوو ولات هیچ
هۆیه کی نه و توئی راکه یانندی تیا نه بوو ، نه رۆژنامه و نه گۆفاری که ئاماده
بی هاوکاری له گه لدا بکا ، به لکو ته نسانهت نه رۆژنامه و گۆفاریکی
دژیش * * نه چاپخانه به کی نه و تـۆـریش هه بوو بتوانی به دهست و برده وه
به ره مه می بۆ له چاپ بده * هه بوو نه بوو رۆژنامه سی چوار لاپه ره یی به بچوو که
یهك له دوای به که کانی بیره میرد بوون که ههفته ی جاری دهر ئه چوون و به شی
به ره مه کانی خودی ئه ویان نه ئه کرد ! چاپخانه که شی له رۆژنامه کانی بی
دهسه لاتتر ، به هه زار یانه لاه پایتغه مبه ر مانگی چند سهعاتی کاتی له
پتویستی رۆژنامه که زیاتری نه بوو تا به چند مانگی بتوانی فۆرمه یهك
له چاپ بده * * بۆیه به درێژایی چند سال له ته فسیرکی جزمی عه مه ی
قورئان و مه ولوو دنامه به کی نه و ئه سه ری پیتغه مبه ری زیاتر بۆ له چاپ نه درا
بۆ شیخی خال * * له مه یش زیاترو له هه موو ئه مه یش بایه خدارترو کاریگه رتر :
بیره میرد خویشی له وانه نه بوو له رینگای راستکردنه وه ی باری ئایینی به وه
بۆ راستکردنه وه ی باری کۆمه ل پروا * سه ره پای ئه مه یش شیخی خال
خویشی نه مات رینگای مه لایه تی بگریته به رو وهك جه نابی مه لای کۆیه دهرز
به فهقیان بلن و له و رینگایه وه کۆمه لیک مه لای رۆشنیری هه لگری ئالای
نوئکردنه وه ی ییری ئایینیان لی پیک یینی ، یا بیی به خه تیسی مزگه ویتیکی

وهك مزگهوتى گهوره يا خانهقاي مهولانا تا له ريگاي خوبه ي جومعه وه
بيروباوهري خوي بگه يه يتته جه ماوهري نويزكهر . بويه ته نها ديوه خانه كه ي
ئيوارانى مزگهوتى و خوبه خويندنه وه ي جار به جارى شاهه نكه كانى مه ولوودو
هه ندى مونسه بهت و نووسينى چهند بهرگ ته فسيرو كومه لى و تارى بو
مايه وه كه بيرى خوي بخاته دووتوى يانه وه . هه رچى نه و ته فسيرانه ينى
تايستايش هه موويان له چاپ نه دراون . هه رچى كومه له و تاره كه يشينى كه له
گوڤاره كوردى يه تاك و ته راكانا بلاوى نه كردنه وه ، رى يان نه نه كه وه ته
زورترى نه و خه لكه ي كه نه بوو رى يان بكه ويتته لايان كه جه ماوهري
ديندارن . ته نها له م دوايى يه دا نه و دهرفه ته ره خسا كه هه ندى كيانى له دوو
به رگى (نالهي دهروون) دا بلاو كرده وه كه نه و يش زور دوا وهخت بوو . .

ماموستاي خال نه بوو بيرى له وه بكر دايه ته وه كه نه و بيروباوهريه
ثاينى به نوئى يه ي خوي بگه يه يتته نه و جه ماوهري پتويستى به گوڤران بوو
كه جه ماوهري مهلاو فهقى و نويزكهرى مزگهوتته ، به لام به داخه وه نه و تا
راده يه كى زور له ناستيكى بهرزو دووره وه نه پروانى به نه م جه ماوهريه ،
نه ركى هاتنه خواره وه ي بو گوڤرينى بيريان له نه ستو نه گرتبوو . جه ماوهري
نه و جه ماوهري روشنيرى تازه بابته بوو كه له و مهسه له يه دا گه لى له و
دوورتر رويشتبوون و نه توانم بليم جه ماوهريكى كه م تا زور علمانى بوون و
پتويستيان به و نه بوو هيچيان بوو روون بكا ته وه . له جه ماوهري مهلاو
فهقى ياندا نه بوو مرؤ خوي له ريگاي خويه وه بوو بى به نوئى خواز نه و جا
خالى به يه ك گه يشته وه ي له گه ل ماموستاي خال نه دوزى يه وه . له وه به ولاوه ،
مهلاو فهقى كون مه شرب كه قسه يه كى نوئى خوازانه يان له ماموستاي خال
بيستايه ، له جياتى نه وه ي گوئى بو راهيلن ، لى نه سله مينه وه . نه م يش
يه كيكه له بايه خدارترينى هويه كانى دهنگ نه دانه وه ي بيروباوهري
نوئى خوازانه ي ثاينى ماموستاي خال له ناو جه ماوهري مهلاو فهقى و له ناو
تيكراي جه ماوهري نويزكهرانا .

مامۆستای خال له تیکرای نووسینه ئایینی به کانیایو به تایهتی له
 تفسیره کانی که لکیکی زۆری له ریازی شیخ موحه ممدی کوری
 عه بدولوه ههبا بی نه جدی وهرئه گرت ، به لام چونکه زۆر چاک شاره زای باری
 بیرو بۆ چوونی کۆمه له کهی خۆی بوو ، ئهو بابه تانهی نه ئه دایه پال شیخ
 موحه ممد عه بدولوه ههبا ، به لکو وهک بیرو رای شیخ موحه ممد عه بدوو
 شیخ رهشید رهزا بلاوی نه کردنه وه . ههروا له وتارو قسهی کۆرو مه جلیسیا
 له هه ر بۆ نه یه کا مهیدانی قسه لێ کردن بهاتایه ته ئاراوه به توندی به ره هه لستی
 ئهو دیمه نانهی واسیته و واسیته کاری بۆ لای خوای نه کرد که سه ره نجامه که یان
 وای لێ دیته وه خرايش وهک پیاوی دنیا یی بیو واسیته کار بکا لای و پیرانی
 ته ریهت کاری ئهم خه لکه لای خوا مه یسه ر بکه ن . دژی چورنه سه ر
 گۆری ئهم و ئهو بوو بۆ تکاو پارانه وه و ، قایل نه بوو به ناوه تانی که س وهک
 تکا کار له کاتی پارانه وه دا له خوا . . دوژمنی ئهم جه نجال و هه راو هوریا یه
 بوو که به ده وری پیرانی ته ریهت و شیخ و مه شایخانا نه کری و هه مووی
 به پیچه وانهی ئایینی ئیسلام ئه دایه قه له م ، من خۆم له م مهیدانه دا قسه ی
 توندی وام لێ بیستوو که ره خنه ی ته نانهت له بنه مانه ی خۆیشیان تیابن .

له مهیدانی خاوتن کردنه وه ی تفسیری قورئاندا له خه رافات ی پاشماوه ی
 ئایینی جووله که و ئایینه کانی ترو له لیکدانه وه ی قورئاندا له سه ر بنه مایه کی
 زانستی و له گه ل زانستی هاوچه رخ گونجاو ، به گوژم ریازی
 شیخ موحه ممد عه بدوی گرتبوه بهر . تفسیره کانی که به ره نجی شانی
 خۆی چه ند بهر گیتیکی لێ له چاپ دا ون و به هیوا ین ده زگای ئه وقاف و کوری
 زانیاری ئهو بهر گه کانی تری و سه رانه ری پاشماوه کانیان بۆ له چاپ بدن ،
 به لگه یه کی گه و ره ن له سه ر ئهو ریازی قورئان لیکدانه وه یه ی که له مهیدانی
 بیرو باوه ری ئاییندا ریگای سه له فی و له مهیدانی زانستی دا ریگای
 تفسیر نووسه ریازی زانست گرتوو به ره کانی تیدا گرتوه ته بهر . من خۆم
 له و باوه ره دام که وا چ ئهو تفسیر نووسانه و چ مامۆستای خالیش له م

مهیدانه دا ئه رکیکی ئیجگار سهختیان گرتوو ده ته ئهستوی خویان که هه رگیز
 بویان ناچیتته سه ر ، چونکه بمانه وئی و نه مانه وئی چ قورئان و چ کتیبه
 خوایی به کانی تر له هه مووشتیکا له گه ل زانستی نوئی به کناکه ونو ، زیاد
 له مهیش ئه م کتیبه خوایی بانه کتیبه نه گورن ، به لام زانست هه مهیشه مل که چی
 هه ر گورائیکی نوئی به بو زانایان ده ر که وئی . ئه م دوو هیش قهت پیکه وه یان
 فاکرئی و ئه گه ر پربازی به کخستنی هه مهیشه ی قورئان و زانست بگرینه بهر ،
 ئه بی یا باوه ر به زانست نه که بن یا هه ر جارئی قورئان به جووری مهعنا لسی
 بده نه وه .

* * *

له مهیدانی خوینده واربی فهقی یا نا زور به توندی دژی ئه و پربازه کۆته
 بوو فهقی کوردستان سه دان سال بوو له سه ری به رتوه ئه چوونو ، به گه رم
 داوای له مه لاکان ئه کرد ریگایه کی نوئی پین خویندن بگر نه بهر نه قیکانیانی له
 زانستی نوئی پین نزیك بخره نه وه . له لیژنه کانی تاقیکردنه وه ی مه لایاندا بو
 ده رزوتنه وه و پیشنوژی و خوتبه خوینی ، هه مهیشه پرساری وای ئه هینا به وه
 شیوه ی نوئی بپن و به وه ناچاری ئه کردن کتیبه نوئی بابهت بخویننه وه و
 ئه گه ر پیشیان خوش نه بی هه ر به وجوره وه لام بده نه وه .

* * *

له جیاتی مه ولوودنامه کانی کۆن که پر بوون له بابه تی ناراست و دوور
 له ئه قل و شتی سه یرو سه مه ره ، مه ولوودنامه یه کی نه وه ئه سه ری نووسی که
 بریتی به له میژووی ژبانی پیغه به ره و باسی ره و شتی جوانی و کرده وه
 گه وره کانی و بابه تی تری و موسولمانی رۆشنیرو خوینده وارو تیگه یشتوو
 پین بگه به ننی .

* * *

له مهیدانی ئامۆژگاری کردنی موسولمانان که زیاتر له چهند وتاریکیا
 ددرکهوتوووه که له (گهلاویژ) بلاوی کردوووتهوهوه ئهم دهرفتههی وهک
 پیاوئیکی ئایینی که متر بۆ پرهخساوه ، تهنها ئامۆژگاری کومه لایهتی
 بلاوته کردهوهو موسولمانانی به مزدهی بهههشت و هه ره شهی دۆزه خهوه
 خه ریک نه ئه کرد . ئه وه له وه دلنیا بوو که موسولمانان خویان له م باره وه
 به در یژیایی سه دان سال ئه وه ندهیان له باوک و دایک و کومه ل و مزگه وت
 به میرات بۆ ماوه ته وه پیویستیکی ئه وتویان به زیاتر نه بێ . له یه کئ له وتاره کانی
 که له (ناله ی دهر وون) بلاوی کردوووتهوه ، باسی ئه وه ئه کا ئهم هه موو
 قورئان خویندن و ویردو دو عاو بانگ و سه ل و نوێزه به میکروفون به شه وو
 نیوه شه وو به ره به یانو به ومخت و ناوخت کاریکی ناشه رعی و نابه جی یه و
 به پیی ئاین له هه ر شوئییکا نه خوشی هه بی یا منالئ یا که سیکی نووستوو ،
 نابئ دهنگی قورئان خویندن یا نوێز کردن ئه وه نده هه لبرئ نه خوشه که
 نارمه حت بکا یا مناله که خه به رکاته وه یا ئیسه رحه ت له نووستوو که تیک بداو
 به ناگای به یئنی و ، به راوردی ئه وه ئه کا که ئه مرۆ له مزگه وته کانمانا به ناوی
 ئایینه وه ئه کرئ و خه لکه که هه موو له ره شه خه لکی نه خوینده واره وه بیگره
 تا پئشنوێزی مزگه وت هه موو نه ک هه ر به دروست ، به لکو به پیویستی
 ئایینی شی ئه زانن ، له گه ل ئه وه یش که پئشه وایانی ئاین له کتیبه کانیانا له باره ی
 نارمه وایی ئهم حاله ته وه به در یژی نووسیویانه . . من بی گومانم هه ر
 موسولمانیکی رۆشنیر ئه مرۆ دهنگی نارمه زایی له م دیارده یه دهر بیری ، له گه ل
 ئه وه یشا که دیارده یه کی ناشه رعی یه ، به کفری بی دینی دهر ئه که ن و که سانی وا
 هه ن ئه گه ر پیان بکرئ سه نگه ساری ئه که ن . به لام مامۆستای خال ،
 وه ک موسولمانیکی نوێخوازی رۆشنیر ، بی په روا حوکمی راستی شه رع
 له مرووه وه باس ئه کاو له م خه لکه ی ئه گه یه نی که وا ئه مرۆ کار گه یوه ته
 راده یه ک هه ر له ژیر په رده ی ئاین خۆیدا هه زاران کاری بی ئایینی بۆ سوودو
 قازانجی که سائیکی که م ئه کرئ .

به کورتی نه گهر مامۆستا شیخ موحه ممه دی خال له سهرده مێک و له
 ئاوو هه وایه کی پیشکه و تووی دیو کر اتدا نه و نه رکهی بگرتایه ته نه ستۆ
 که گرتیه نه ستۆ ، نه مرۆ جی به نه جی به بیرو بوچوونی هه زاران موسولمانی
 روشنیره وه دیار بوو . نه و کارهی نه و نه یو یست بیکا ، هۆی بلاو کرد نه وهی
 زۆرو ئازادو ئازادی بیرو باومرو پیش قهره ولانی چالاک و لیبووردووی
 نه ویست . نه وه یش نه بوو . کاره که ی نه و کاری کۆمه له و پارته ی نه یسی
 نه بوو تا نه ویش به دزی به وه و دوور له بهرچاوی خه لک پی به وه خه ریک پی .
 سهرده مه که یشی له رووی بیرو بوچوونه وه زۆر له وه له دواتر بوو نه و
 نه ندازه که مه توانه ی بو نه و ره خسا بوو به شی جی به جی کردنی بکا . بۆیه
 مامۆستای خال نه ستیره په کی گهش بوو له ئاسمانی تاریکی کورده واریدا
 کشاو زوو کوژایه وه .

نه وه ی له م مه ی دانه دا شایانی لیکۆ لینه وه یه نه وه یه سوله یمانی بهر له وه ی
 نیشانه ی سهره له دانی بیرو تازه کرد نه وه ی هه لویستی ئایینی تیا سهر هه له داء ،
 بیرو نوی نه ورو و پای پی که یشتوره . نه که هه ره نه وانه ی پاش هاتی
 ئینگلیزو له گه ل خو کسرانی شیخ مه حموودا بیرو پیشکه و تووی نه ورو و پایان
 بلاو کرده وه که نه که و تنه پیش سهرده می سهره له دانی مامۆستای خال ،
 به لکو ته نانه ت به لگهی و امان به دهسته وه هه یه که له سهرده می کاک نه حمه دی
 شیخیشدا کهسانی و له سوله یمانی بوون دیارده ئاسمانی به کانی وه ک مانگ
 گیران و روژ گیران و شتی وایان به پیتی زانستی نوی لیکدا وه ته وه . نه مه یش
 نیشانه ی نه وه یه بیر نه ورو و پای به که ره نگدانه وه ی هاتوچۆی نیسوان
 سوله یمانی و نهسته موول و تاران و ته ورز و به غدا و به سره و دینتی کتیبی نوی و
 هاتی بارو دوخی تازه ی داگیر کرانی ولاته له لایهن ئینگلیزه وه ، له کاتی کا
 که بیر ئایینی به نویکه هه رچه نده یش پی پیوه ند نه بوه به ده ره وه ، وه نه پی

له ناوه وەيش پيشەى له زەمىنەى خۆمالىدا نەبووبىن . سەرەراى ئەوە كە
 بىرە ئەورووپايىيە كە بەرەوروى جەماوەر نەكراوەتەو ، لەبەرئەو ،
 راستەوخۆ بەگزی بىروباوەرى چەسپىوى جەماوەرا نەچو ، بەلام بىروباوەرى
 ئايىنى نوئى ھەر لەگەل يەكەم سەرھەلدا نيا بەگزی رىيازى دەق گرتووى
 سەدەھا سالى جەماوەرو ھەلگرانى شىوہى بىرکردنەوہى كۆندا ئەچوو .
 بۆيە پتويستبوو زەمىنەى بۆ خۆشتر بىن ئەنجا بتوانى سەرھەلدا تا
 لەتوانا بىن لەبەر رەشەباى بەر بەرەكائى كۆتەپەرستىدا خۆى بگرئى . بە
 لاي مەوہ دواكەوتنى سەرھەلدا نى بىرى ئايىنى نوئى لە بىرى زانستى نوئى
 لە سولەيمانى ، بەم جۆرە لىك ئەدرتەوہ .

* * *

ھەر لە مەيدانى ھەلسەنگاندنى بىرو دەورى شىخى خالدا سەبارەت
 بە نوئىکردنەوہى بىرى موسولمانەتى لەناو كوردەوارىدا ، بىن جى نى يە
 لايەكيش بە لاي مەلاى گەورەى كۆيە ، مەلا موخەمەدى جەلدا بکەينەوہو ،
 وەك جۆرە بەراوردىك لەتوان ئەم دوانەدا چاوتكيش بە ھەلوئىستى جەنابى
 مەلادا بگيرين و ، ئەوہ بخەينە پيش چاوكەم دوو زاتە لە چىدا
 يەك ئەگرەوہو لە چىدا لە يەك جوى ئەبنەوہ .

مەلاى گەورەى كۆيە بىست سى سالى بەر لە شىخى خال ھاتووەتە
 كۆرى خەباتەوہ بۆ راگەياندى بىروباوەرى نوئىکردنەوہى رىيازى
 موسولمانەتى و ، ئەو رىنگايەى لەم مەيدانەدا گرتى بەر تا كۆچى دواى كردنى
 بەرەلاى نەكردو ، بە شەموو توندو تىرى يەكيش بۆى تىنەكوشا . لەگەل
 ئەوہيشا كە دەرفەتى بۆ گراستەوہ ئە رىنگاي مەلايەتى و چوونە كۆرى ژيانى
 دەولەتى يەوہ ، لە ئاستىكى بالادا ، چەند قات لە ھىبى شىخى خال زىاترو
 بەدەرەتاتر بوو ، ھەرگىز پىي لە كەوشكەنى مزگەوت نەكردە دەرەوہو
 رىنگاي باوكو باپىرى خۆى بەرەلا نەكردو قەت پشتى لە پىنگەياندى مەلاو

فەقەت بۆ بەرپۆە بردنى ژيانى ئايىنى و كۆمەلەيەتى و پۇشنىبىرى جەماودى
كوردستان ھەل نەكرد . بەئى لە ژيانا حالەتى وا ھەيە وەزىفەي بالاي ميري
وەرگرتوو ، بەلام ھەرگيز بەجۆرى نەبوە لە زەمىنەي ميژوويى خۆي
داپرى كا . مەلای گەورە لە مەيدانى مەلایەتیشا كەسى نەبوە ھېچ كام لە
كەلە مەلاكاني ئەو سەردەمەي كوردستان بتوانى شان لە شانى بداو قسە لە
قسەيا بكا . ئەمەيش خۆي يەككە لە رازەكاني ئەو كە ھەميشە بە ھەموو
وێران و ئازايى يەكەوە بانگى بيروباوەرى خۆي بەرز ھەلپريووە و سلى لە كەس
نەكردووە تەو .

شيخى خال تەنھا ماوەيەكى كەسى سەرەتاي و شياري خۆي بە مەلایەتى
پاواردوو . لەو ماوە كەمەداو لە بارو دۆخى ئالۆزى ئەو سەردەمەي
سولەيمانداو بە پەچا و گرتنى پيشە داكو تاويى پيرى كۆنەپەستى ئايىنى
لە سولەيمانى و گەلچى ھۆي تر ، دەرفەتەيكى لەبارى بۆ بەردەوام بوون ،
وەك شيخى يان مەلایەكى نوێخواز ، لە مزگەوتتا بۆ خۆي نەدى و ، وەك
پيشتر لى دواين ، رى يەكە تری بۆ ژيانى خۆي ھەلپزاردو رىيازىكى تری
خەباتى نوێخوازي ئايىنى گر تەبەر .

مەلای گەورەيش ، وەك شيخى خال و بەر لە شيخى خال ، لە مەيدانى
نووسىنى تەفسىرى قورئاندا بە بيروباوەرىكى نوێخوازانە ، بەلام
سەربەستانەترو خۆي يانە تر لەوەي شيخى خال ، قورئانى پىروزی لە چەند
بەرگدا لىكداو تەو . بەداخەوە ئەميش لەم پروووە لە شيخى خال
سياچارەترو لە دوو بەرگ زياترى تەفسىرەكەي لەچاپ نەدراو . مەلای
گەورە شىعريشى بۆ پەردە ھەلمالين لە پرووى بيروباوەرى كۆنەپەرستانەو

بلاوکردنه وهی ههستی نیشتمان پهروهی و راستکردنه وهی باری چهوتی
کۆمه لایه تی خستوو ته کارو له م مهیدانه دا ههنگاوی وای ناوه کهس پیش
ئه و نهیناوه و له گهلی روره وود پاش ئه ویش کهس پیا نه گه یشتوره ته وه . به لام
شیخی خال له م باره وه هیچ جی دهستیکی دیار نی یه .

مه لای گه و ره بایه خیکی زوریسی به نووسینی مه لایانه به شیوه یه کی
نوینخوازانه داوه ، به لام به زمانی عه ره بی ، وهك بلیبی بهرنامه یه کی
پیشکه و تووی بو نوینکردنه وهی خویندنی فهقی یان و پیگه یاندنی مه لایان
ردچاو کرد بی که گیانیکی تازه ی پی بکاته وه به بهری حوجره و مزگه و تا .
به پیچه وانهی ئه وه وه شیخی خال هیچ باوهریکی به حوجره و خویندنی
حوجره نه ما بوو . له بهر ئه وه هیچیکی بو نه کرد که مه بهستی ئه وه بی
پایگوتزیته فوئاغیکی نوئوه .

جیاوازی به کی تری بیازی مه لای گه و ره و شیخی خال ئه وه دا
به ده ره ئه که و ئی که مه لای کۆیه خۆی له ئاستی کار به ده ستانی بالای ده و له نا
ژمار دو وه و ئه و دیشی بو لواوه . ئه وه تا له سه ره تایی پیگه و ده تانی ده و له تی
عیراقا بووه به ئه ندای ته نجومه نی دانانی ده ستوو رو ، ته نانه ت له ئاستی ئه و
کار به ده سه پیگانانه یشا که هموو کار و بار یکی عیراقیان به ده ست بووه
پایه یه کی بلندی بووه و ریزی لی ترا و وه قسه ی بیسار بووه . ته مه
به پیچه وانهی شیخی خاله وه که به وه زیفه ی داوهریی خۆیه وه خه ریک بووه و
نه یو یستوو له کار به ده ستانی بالا نزیك بی و که لکی له هیچ ریگایه ك
وه ره گر تووه بو ئه وه ی ده سکه و تیکی تاییه تی وه ده ستی خۆی بی تی .

جیاوازی گه و ره ی تیوان جه نابی مه لای کۆیه و شیخی خال ، به رای

من ، لهوه دایه مه لای کویه که رینی نوئیکردنه وهی شیوه خوئندنی مه لار
 فهقی یانی گرتته بهر ، بهوه ریگای خزمهت کردنی کولتووری عه ره بی بهرگه و
 ئیسلامی کاکلی گرتته بهر ، به پیچه وانهی شیخی خاله وه که خۆی له و
 چوارچیوهیه کرده دهره وه و هاته ناو ته لتهی کولتووری نوئوه . بۆیه بو و
 مه لای گهوره هه رگیز خۆی به کاروباری کولتووری کوردی به وه خه ریک
 نه کردو ، شیعه کوردی به کانیشی ته نها چه کێ بوون به ده ستیه وه بۆ هوشیار
 کردنه وهی کومه لایه تیی کومه لانی خه لک . به لام مامۆستای خال هه میسه
 وه ک یه کێ له رۆشنیرانی چینی ناوه راستی کورد جوو لا وه ته وه و ، که م و
 زۆر له بزوو تنه وهی نه ته وه ییی گه له که ی دووره په ریز نه بوه . ته مه ییش
 سه ره پای خزمه تی زۆرو گهوره و گرانی به زمان و ته ده بی کورد وه ک له
 چاپدانی سن بهرگه فه ره نگی خال و کۆکردنه وهی چه نه هه زار په ندی
 پیشینان و لیکدانه وه یان و دوو جار له چاپدانه وه یان و له چاپدانی کتیی
 له باره ی مفتی زه هاوی به وه به کوردی و دوو کتیی تریش به عه ره بی له باره ی
 مه لا عه بدوللای بیتووشی و شیخ مه عرووفی نوئی یی به وه .

شیخی خال ، وه ک بنووسییکی کورد ، هه رگیز خۆی له رۆژنامه و
 گوڤاره کوردی به کان دوور نه ته گرتو به وتاری به تام و به پیژ یارمه تیی
 ته دان . ته نانهت له دوو ساله کانی ژیا نیشیا و تا په ته واوی له په ل و پۆ نه که وت
 قه له می هه ر له کارا بوو ، وتاره ره نگیته کانی به سه ر لاپه ره ی رۆژنامه و
 گوڤاره کانه وه سه رنجی خوئنده وارانیا ن راهه کیشا . که یه کتیی نوو سه رانی
 کوردیش دامه زرا چوو ه پالی و بوو به سه رۆکی ده سته ی بهر پیره بهری
 به که مین لقیشی له سوله یانی .

* * *

که له لاکه و تنی چەند سال له مه و پيشی پيش کۆچی دوايی کردنی
مامۆستای خال زیاتیکی گه وره بوو له ئەدهبی کورد کهوتو ، به وه گه لێ
پرۆژهی به که لک که مامۆستایێ یانه وه خه ریک بوو له سه رووی هه موویانه وه
پرۆژهی ئاماده کردنی چاپیکی لیکدراوه ی پوختی دیوانی شیخ رهزای
تاله بانی خرا نه لاره . به مالاوایی به کجاری کردنی لیمان ترووسکه ی
ئه و هیوایی له دلو ده روونانا کوزانده وه که جاریکی تر بگه ریته وه بو
مه یدانی خزمه ت کردنی زمانو ئەدهب و میژووی کوردو ، به به ره مه ره نگین و
به پیتزه کانی ، مه ندیکی تر له که له به ره کانی کتیبخانه ی کوردی پر بکاته وه .

* * *

ده سا ، با یادی پرۆزی مامۆستامان شیخ موحه مه دی خال هه میشه به
نه مری بمیئیته وه ، با ئالای به رزی زمانو ئەدهبی کوردیش هه میشه هه ر
شه کاوه بی ! .

بنکه ی زین

تیبینی :

پوخته یه کی ئەم باسه له کۆری چله ی کۆچی دوايی شیخی خالدا له
سوله یسانی خوینراوه ته وه .

خانەقین لە میژوودا

(بەشی دووەم)

نووسینی :

محمدەد جەمیلی رۆژبەیان

سالی ١١٩٢ ك (١٧٧٨) زا «خانەقین» كهوتە ژێر دەسه‌لانی میرانی بابانەو، جا بۆ ئەو هی باسە كه مان باشتەر بۆ روون بیته‌وه گوئی هه‌ئه‌خه‌ین بۆ میسته‌ر لوئگریك (یه‌كه‌ كه‌وه‌ كه‌ی ئینگلیزی داگیركار له‌ كوردستانا) كه‌ چۆن تیزجارانه‌ و ریشگاوانه‌ ئە‌كه‌وتته‌ بزوركاندن : جارجاره‌ میریتی بابان ناوئه‌یت «ئیسپراتۆریه‌تی بابان - ئیسپراتۆریه‌تی سلیمانی» و جارجاره‌ش ئە‌كه‌وتته‌ گالته‌ كردن به‌ خود میری بابانی ئە‌و هه‌له‌و نا‌تۆره‌ی «بیبار = مذبذب» ی . ئە‌داتی و ئە‌یت : «ئیمه‌ له‌مه‌وبه‌ر كه‌ باسی ئیسپراتۆریه‌تی بابانان كرد گه‌ یشتینه‌ باسی فه‌رمانه‌وایی له‌رزۆکی «مه‌حمود پاشا بابان» كه‌ سالی ١١٩٢ ك (١٧٨٨ زا) له‌ جیگه‌ی «مه‌حمود پاشا» ی برای له‌سه‌ر ته‌ختی فه‌رمانه‌وایی دانیشبوو و هیزی كوردستانی هینابوو بۆ یاریده‌دانی «حه‌سه‌ن پاشا» ی والی به‌غدادو له‌ ده‌ره‌وه‌ی به‌غداد له‌شكره‌زیی كردبوو، له‌م سه‌رده‌مه‌دا به‌ختی «ئیسپراهیم پاشا» ی برازای له‌ هی ئە‌و یارترو له‌بارتر بوو ، چونكه‌ ئە‌و به‌ هۆی ئە‌و پیلانانه‌وه‌ كه‌ گێرا بووی و تیا سه‌رنه‌كه‌وتبوو له‌ فه‌رمانه‌وایی لادرابوو . سه‌رۆکی شاری كه‌ركووكی ئە‌و هه‌له‌ «عوثمان به‌گ» ی كه‌هیای «حه‌سه‌ن پاشا» ی كۆنه‌ والی بوو كه‌ خود ئە‌و كۆنه‌ دۆستی بابانه‌كان بوو ، «عوثمان به‌گ» ی كۆری مه‌حمود پاشا بابان - كه‌ هاوناوو هه‌قالی بوو - ئاگاداری كردبوو : كه‌ ئاماده‌ بیت بۆ راپه‌رین

دژی دهسه لات و بۆشۆرش گیران • «عوثمان به گی که هیا» به ئینی دابووین
 «مهحمود به گ» خۆیشی هه وهسی له م به زمه هه بووو بۆ ئه م جۆره
 سه رگه رمی به سه ری ئه خورا جا هه ردو «عوثمان» پیکه وه جارێ
 یاخیتی یان دا • بویوک «سلیمان پاشا» ی والیی به غدا له شکری ئی کردنو
 به سپاوه گه بی به که رکوکو هیزی ویلایه تی موصلیشی گه یشته فریا ،
 ناحه زانی بابانیش که به ته مای پایه وه دهسه لات و موچه وه به رات بوون ،
 ئه وانیش هه موویان دۆوی والی که وتن و پال پشتیان کرد • سلیمان پاشای
 والی «حه سه ن به گی کوری سلیمان پاشای بابانی» بۆ جی ئشینی مامه که ی
 خۆی هه لبژارد ، به لام هه ر ئه وه نده له سه ر ته ختی فه رمانه راییی بابان مایه وه
 تا «مهحمود پاشا» ی مامی سه ری بۆ به ندو مه رجه کانی «والی سلیمان
 پاشا» شۆر کردو هینرایه وه سه ر ته خت • ئنجا له گه ل ئه وه ش دا که
 «کۆیسنجق» درابوو به «مهحمود به گی سۆران» (؟) و هه ر ژیر فه رمانی
 ئیمپراتۆریه تی بابان بوو ، به لام هه یج وه خت ئازاوه ی ناو خۆیی رتی ئه وه ی
 به ره به ست نه ده کرد که هه یج نه بی له به ر خاتری هاوسیتی ره وانسز واز له
 ته نینه وه ره په رمان به داگیرکاری به یینی ، به لام زۆری بی نه چوو ئه وه مه رجانه
 خرا نه ژیر بی و نرانه کۆنه دیوارو فه رامۆش کران ، که گۆیا په یمانیان له سه ر
 به سترابوو سه رله نوێ هه لمه تی شاری «کۆیه» درایه وه ، ئه مجاره ش
 دیسانه وه له به غدا وه شالاویکی تری سپایی ده سستی بی کرایه وه •

سالی ۱۲۹۷ك (۱۷۸۳ زا) دووباره كورده بپياره كه (؟ !) په یمانه که ی
 هه لوه شانده وه که وته تالان و برۆی ولاته هاوسی به که و «سلیمان پاشا
 والی» ش دیسانه وه له به غدا وه هه آی کوتایه وه سه ری و له شاره کانی سه ره پتی
 هیزیکی زۆری گلێر کرده وه «ئیمیراهیم پاشای بابان» یشی له کۆیه وه به
 فریادا گه بیشت ، ئنجا «مهحمود پاشا» پشتی کرده دۆست و هاوڕێکانی و
 سه نگه رو قه لاکانی به جی هیشته و خۆی دایه په نای ئیران و بی ریزانه (۱۴۴)

لهوئی مرد • بهلام عوتمان کوری بهر لیبوردن کهوت و ئیراهیم پاشای
 برازاشنی فرمانرہ وایی بابانی گرته دهست • چاترین کاری که ناوبانگی
 باشی بو «ئیراهیم پاشا» هیشته وه ، نه وه بوو که ته و او کردنی شاری
 سلیمانی گرته نهستو که له وه بهر «مهحمود پاشا» سالی ۱۱۹۶ک (۱۷۹۱ زا)
 دهستی دابوو دانه زرانندی • جا بو نهودی ناوی «سلیمان پاشای» گه وره
 جاویدان بهیلته وه ناوی شاره کهی نا « سلیمانی » و له وه به دووا دهسه لاتی
 خۆی به هیتر کردو ئیسیراتوریه تی سلیمانی (؟) په ره پیداو خاکینکی زوری
 سه ربه «زه هاو - قهصری شیرین - خانه قین» ی خسته سه ر ولاتی بابان •
 بهلام زوری نه برد که خۆی له بهر چاوی گه له کهی سووک بوو ، چونکه
 ژبانی شارستانی به سه ر خه لکه که دا سه پاند له باتی ژبانی کوچهریتی •
 (العراق فی القرون الاربعه الاخیره تألیف لونگریک ترجمه جعفر خیاط
 لاپه ره کانی ۲۴۸ - ۲۴۹) •

کورده ! زور سهیره نه م ئینگلیزانه هه ر نه ئینی زگماک بو دوژمنایه تیسی
 کورد دوروست کراون ، هه ر گیز که سیکیان ددانی خیری به کوردا نه ناوه ، نه وه
 لونگریک نه وه سون ، نه وه نه دموندس تاد ••• ته ماشاکه جاری قه شمهری و
 تیز به فرمانرہ وایی بابان ده کات و ناوی نه نیت ئیسیراتوریه ت و جاریکیش
 گائته به خود مهحمود پاشا ده کات و ناتوره ی بی بار (مذبذب) ی بو
 به کاردین و پاشان نه نیت بی ریزانه له ئیران سه ری نایه وه و مرد •• «

بهلام ئیمه بو راست کردنه وه ی قسه کانی سه رنجیکی دهفته ره که ی
 « حوسه ی ناظم به گه » نه ده ی که «ئهمین زه کی به گه» لئی هه لیتنج او وه
 نووسیوه :

(۱) عوتمان پاشای کۆنه که هیای حه سه ن پاشای والی له کهرکوک دا
 به ره هه نه یی (منشی) نه زیار دهس به سه ر بوو (حاکمی کهرکوک نه بوو وه ک
 لونگریک و توویه) و هه میسه له بیری چاو وراوو پیلان دابوو •

(۲) مه‌حموود پاشا که سالی ۱۱۹۸ ک په‌نای بردوته بهر ده‌وله‌تی ئیران زۆر به‌ریزه‌وه میتوانداری کراوه‌وه ههریمی ئه‌رده‌لانی دراوه‌تی • به‌لام که گه‌یشتوته «سه‌قز» ، بوداق خانی فه‌رمانه‌وای سابلآخ (موکریان) گوئی نه‌داوته فه‌رمانه‌که‌ی شاه‌و یارمه‌تی خان‌و سه‌ردارانی (ئورمیه - خوی - سه‌لماس - مه‌راغه) سپاییکی دوازه‌هزار که‌سی کو‌کردوته‌وه‌وه به‌رانگاری «مه‌حموود پاشا» بووه که ، ته‌نیا هیزیکی (۹۰) که‌سی له‌گه‌لدابووه «مه‌حموود پاشا» خوی و «عبدالرحمن» ی کوری ههریه‌که له‌لاییکه‌وه هه‌لیان کوتاوه‌ته سه‌ر ئه‌و سپایه‌و شکاندووینه ، ئنجا پاش دوواهاتی شه‌ره‌که له‌ههریمی «سابلآخ و ئیلتیمور» گواله‌ییکی ویل داویه له «مه‌حموود پاشا» و کوشتوویه‌و پاشان زانراوه که «مورادخان و بوداق خان» بۆ کوشتنی «عوثمان به‌گ» ده‌سیان تیکه‌لاو کردوو • ههرکه ئه‌مه‌یان زانیوه که‌وتوو نه‌ته کوشتارو قه‌لاچۆی سپا که‌یان و خۆیان گه‌راوته‌وه بۆ کوردستانی عیراق و هه‌والی خۆ به‌ده‌سه‌وه دانیان راگه‌یاندوو به‌ والی ، «سلیمان پاشا» • (ته‌ئریخی سلیمانی و ولاتی به‌وه‌رگرتن له‌ده‌فته‌ره‌که‌ی حوسه‌بن ناظم به‌گه‌و په‌راویزه‌ کانی عومه‌ر په‌نجوری لاپه‌ره ۹۲) •

به‌مه‌دا ناراستیی قسه‌کانی لۆنگریکان بۆ ده‌رئه‌که‌وی • جگه‌ له‌وانه‌ی که‌وترا «ئیراهیم پاشا» ش شاری سلیمانی به‌ ناوی سلیمان پاشای باپیره‌وه ناوانه‌ که‌ کوری فه‌قی ئه‌حمده‌وه ، به‌م ناوانه‌ دلی سلیمانی په‌یوه‌ندی به‌ رازی کردوو • سه‌ر ئه‌وه‌یه که‌ هه‌ندی نووسه‌ری موصلآویش وایان داوته‌ قه‌له‌م که‌ شاری سلیمانی به‌ ناوی «سلیمان پاشای جه‌لیلی» به‌وه ناوانه‌وه ، که‌ هه‌رگیز له‌وه‌ سه‌رده‌مانه‌دا ههریمی سلیمانی په‌یوه‌ندی به‌ ویلایه‌تی موصله‌وه نه‌بووه ، والیی موصلیش هه‌رگیزاوه‌هه‌رگیز ده‌سه‌لانی به‌سه‌ر سلیمانی دا نه‌بووه • پاشان که‌ ویلایه‌تی شاره‌زور دامه‌زراوه پایته‌خته‌که‌ی که‌رکوک بووه‌وه براوه‌ته موصل • ئه‌مه‌ به‌کێ بوو له‌هه‌له‌کان، هه‌روا «مه‌مه‌د پاشای سو‌ران ، ئه‌میره‌ کویره‌ی ره‌واندز» یش هه‌رگیز

له سهردهمی ژبانی «مهحموود پاشا» دا فرمانپره وای کۆیه نه بووه ، ئه و
سالی ۱۲۲۹ ك - واتا سی سال دوواتر ، فرمانپره وایبی سۆرانی له باوکی
وهرگرتوووه ، له م باسه دا مه م «عه زاوی» هه م «لۆنگریگ» و هه م «مهحه ده
ئه مین زه کی به گ» به هه له ئه م هه و له یان تو مار کردوووه .

سالی ۱۲۲۱ ك (۱۸۰۶) «عه بدالرحمان پاشا بابان» دیسان خۆی دایه وه
پال ئیران و شاه ناردی به «سنه» بۆ لای «ئه مانوللا خانی والی ئه رده لان» و
داواشی له «عه لی پاشا» ی والیی به غدا کرد که هه ریمی کوردستانی بخاته وه
ژێر ده ست به لام «عه لی پاشا» ئه سپرده ی خۆی نارد بۆ لای شاه و به هانه ی
زۆری نیشان دا : که هه رگیز ناتوانی «عه بدالرحمان پاشا» ری بداته وه بۆ
هاته وه کوردستان . شاه به به هانه کانی «عه لی پاشا» قایل نه بوو ، به توندی
داوای ئیج کرده وه : که ده بیته ییگیریته وه ، «عه لی پاشا» که زانی شای
ئیران نیازی خراپه و ده ستووری داوه به «مهحه ده عه لی میرزا» ی کوری که
سه ر سنوره کان قایم به ستی و له به غداش ئه م هه و له آنه بلاوده کرایه وه که
سپای ئیران له سه ر سنور ئاماده یه بۆ داگیرکردنی به غدا و بۆ سه پاندنی
ویست و ئاره زووی خۆی به زۆر به سه ر و بلایه تی به غدا ، «عه لی پاشا»
پریاری دا که زووتر بیته ده ست و به بری بکات .

جا له ناوه ندی هاوینا بوو که به غدا ی به جی هیشت و چوو له شاره بان
(مقدادیه) له گه ل سه رداره کورده کانا کۆبووه وه به سپاوه شالاوی بر دو
سنووری تیکشاندو به ره و «کرمانشاه» پیشکوت و هه رچه نده
ئه فسه ره کان که وتته مزه مزو پت و بۆل که ئه م شالاوه پیچه وانهی یاسایه و
پتویسته بۆ سنووردیرین پرس به سولطان بکریت که ری بدات ، سوودی
نه بوو ، زۆر زوو ده نگ و هه و ال گه یشته «ئه ستانبول» و سولطان ئاگادار
کرایه وه : که عه لی پاشا هه لی کوتاوه ته ناو سنووری ئیران و چه ندین گوندی
تالان کردوووه . له م لاشه وه شاه ده ستووری دا بۆ وه کوره که ی خۆی

« محمەد عەلی میرزا » که فەرمانرەوای کرمانشاه بوو ، که سنوورەکان
پارێزی و داواشی لە والیی ئەردەلان کردبوو که بە ھەموو ھێزە کە یەو
پشتیوانی لە سەرداری بابان بکات . « عەلی پاشا » وازی لە شالوو ھیناو
کە ھیا سائیمان پاشای بچووکی لە رووکاری شەرا ھێستەو بوو
یاریدەدانی خالد پاشای بابان ، بەلام کە ھیا شیتانە ھەلی کوتایە ناو
سنووری ئەردەلانەو ھو لە گەڵ ئەو ھوشدا کە سپاکە ی زۆر ماندوو بوو کە وتە
شەپەرەو بەرامبەر بە لەشکری بابان - کە پەنا بە ربوون لە ئێران - شکستی
خواردو خۆیشی بەدیل گیرا .

لەولاشەو « محمەد عەلی میرزا » سنووری درێ و پیاپیەری و بەلای
ژووری « خانەقین » دا چەندین میل چوو ناو سنووری ویلایەتی بەغداو .
ھەر و عەبدولرحمان پاشای بابانیش - کە لە ئەردەلاندا بە پەنا بەری ئەژیا -
ئەویش سنووری بری و تا سلیمانی پیش کەوت . سەرئەنجام شەرو ھەراکە
بەو دوواھینرا کە « خالد پاشا » فەرمانرەوای بابان بیت و عەبدولرحمان
فەرمانرەوای کۆیە ، بەلام کە ھێزەکانی ئێران گەرانەو پشت سنوور
جاریکی تریش مەرچەکان تیکدراو عەبدولرحمان پاشا سلیمانی داگیر کردەو
کەوتەو تیزو قەشەری بە دەولەتی ویلایەتی بەغداو دەستی دا بەو شالوو
بوو سەر گوندەکانی کەرکوک و ھەولێر ، بەلام زستانی سالی ۱۲۲۶ ک
(۱۸۱۱ ز) لە بەغداو فەرمانی لادرا نی لە تەختی فەرمانرواییتی دەرچوو و لە
مانگی حوزەیرانی سالی ۱۲۲۷ ک (۱۸۱۲ ز) لە گەڵ لەشکری « عەبدوللا
پاشا » دا تەقین بە یەک تریک بە شارۆڵکە ی کەری ، لە سەرئەنجام ئەمیرە
کوردە کە سەرکەوت ، سپای سوارە ی کورد ھەلی کوتایە سەر ھیزی
تۆپخانە و لای پیشەو ھە ی دوزمنی تیکشکاند ، بەلام سەربازە کۆلەمەندەکان
کە « داود ئەفەندی دەفتەردار » سەرۆکیان بوو ئازایانە سپای کوردیان
بەزاندو کەوتە شالوو پیشکەوتن ، سەرئەنجام سپای کوردیان بەجۆری

پامالی که «عبدالرحمان پاشا» هر نه‌وه‌ندهی پین‌کرا خۆی به‌سواری
ئه‌سپه‌که‌ی رزگار بکات به‌لام سپا‌که‌ی تووشی وه‌یشوو‌مه‌ی شه‌زهاتن و به
جۆری قه‌لاچۆ کران که له که‌له‌سه‌ری ئه‌فرادی کورد مناره دوروست کرا .
ئه‌م سه‌رکه‌وتنه مه‌زنه (؟!) ده‌نگینکی زۆر گه‌وره‌ی دایه‌وه له شاری به‌غدادا
(القرون الاربعه الاخیره لاپه‌ره ۲۸۰) .

له‌م باسه‌شا دیسه‌نه‌وه «لۆنگریک» هه‌واله‌کانی پیچه‌وانه‌ی راستی به
جا بۆ ده‌رخستی راستی با سه‌رنجینکی (العراق بین احتلالین) (۱۲/۶ - ۲۱۳)
بده‌ین که هه‌واله‌کانی خۆی له (دوحه‌ الوزراء) هه‌وه‌ئینجا وه
نووسیویه : «... عبدالرحمان» پاشا زۆر به‌چه‌رگانه خۆی راگرت و
هه‌ردوولا تزیك كه‌ری له‌گه‌ڵ یه‌ك كه‌وتنه شه‌ره‌وه‌و ریزی سپایان ریک
خست و شه‌ر بلیسه‌ی سه‌ند . له سه‌ره‌تا دا سپای عوثمایی به‌خۆی و هیزی
خیلاته‌وه که هینابووی هه‌مووی شکستی خوارد . ته‌نیا هه‌ندی سپای
تایبه‌تی وه‌زیر و ده‌ست و پیتوه‌ندی و تۆپچی به‌کان و هه‌ندی بابانی لایه‌نگری
وانی مانه‌وه «داود ده‌فته‌ری» له‌م شه‌ره‌دا ئازایه‌تی نواند و که‌وته هاندانی
هیزیه‌کانی خۆیان ، زۆری پین‌چه‌و نیشانه‌ی سه‌رکه‌وتن دیاری داو سپای
عبدالرحمان پاشا شکاو خالیدی براشی کوژراو سپای ده‌وله‌ت بنه‌و
بارگه‌نی سپای عبدالرحمان پاشایان داگیر کرد ... تا ده‌لیج : که وه‌زیر
گه‌یشه‌ کهری «خالید یاشای بابان» به‌دیاری و ده‌هه‌نه‌وه هاته پیری به‌وه .
به‌لام «عبدالرحمان پاشا» هه‌لات به‌ره‌و کرمانشاه .

وا دیاره لۆنگریک گه‌راوه هه‌رچی هه‌والین که به‌خرابه‌ی کورد ته‌واو
بوو پین له راپۆرت و کتیبی دوژمنه‌وه هه‌لی بژاردوو، به‌لام ئه‌وه‌تاه‌م
قسانه له (دوحه‌ الوزراء) دانیه ، که خۆی سکرته‌ری وه‌زیری به‌غداو
به‌فرمانی ئه‌و داوینیی (ذیل) بۆ گولشه‌نی خوله‌فا نووسیوه .

سانی ۱۲۳۴ک (۱۸۱۸ زا) فاکۆکی له تیوانی داوود ئه‌فه‌ندی

دەفتەردارو مەحموود پاشای باباندا پەیدا بوو ، کە لای خۆی ھەرە
 دۆستی بوو . بەم ھۆیەووە خەلکیکی زۆر پەنایان بردە ئێران و دیوانی
 «محمەد عەلی میرزا» ی والیی کرمانشاھ پر بوو لە پەنابەرائی کە دوژمنی
 دەولەتی ویلايەتی بەغدا بوون . «محمەد عەلی میرزا» بە ھاڤەیی زۆری
 دەس کەوت بۆ شەرتانەووە ، تەنانت دەولەتی ئەیلالەتی بەغدا کەوتبوو
 ئازاردان و چەرمەسەرتی ئەو ئێرانیانەیی بۆ خاکیابۆسی خواڤگای ئیمامەکان
 ئەھاتنە عیراقەووە ، جا لە سەرەتادا پەنابەرەکانی خستە پیش بەرەو سنوور کە
 بکەوتە پەلاماردانی سنوورەکانی عیراق ، ئنجا بابائەکانی خستە پیش ، ئەم
 ھیزانە لە زەھاومووە بەرەو دەورووبەری «خانەقین» پیشکەوتن و ھەموو
 ھەرتیمە کەیان تالان کرد ، پاشان شالووایان ھینا بەرەو بەغدا بەلام سپای عیراق
 ریتی پێ گرتن و بەرانگاریان بوو . (القرون الاربعة الاخيرة ۲۹۳) .

سالی ۱۲۳۶ ك (۱۸۲۰ زا) والی « ئەمانوللاخان » لە گەڵ
 کورە گەرە کەیی تیکچووبوو ، کورە یاخی بووبوو کەوتبوو ھەرا
 ھەلگیرساندن . «ریج» لە گەشتە کەیا کە سالی ۱۸۲۰ بە دوواووە دەستی
 داووتی لەم بارەووە نووسیویە : «... گەشتینە سنە (سنندج) و لەو ھەلەدا
 ھەرتیمە کە لەو پەری تەنگ و چەلمەدا بوو «محمەد حوسەین خانی
 ئەردەلانی» کورە گەرەیی والی ئەمانوللاخان لە باوکی یاخی بووبوو
 کەوتبوو ئازاوەنەووە رووی کردبوو ھەرتیمەکانی سەرەرتی بەغدا -
 کرمانشاھ و عیلا و خیلەکانی سەر بە دەسلاتی ئەردەلانی تالان کردبوو ، کە
 لەو دەشتانەدا سەیان و خێوەتیان ھەلدا بوو ئازالیان بەختوئە کرد . والی
 پاش ئەو ھەیی ماوایین دوستووری لە شای ئێران وەرگرت کەوتە پراونانی
 کورە کەیی و لە ئەنجاما نزیک بە ھەرتیمی کرمانشاھ ھیزی ھەردوو لایان
 تەقین بە یەکاو شەرتیکی قورس لە ئیوانیان رووی دا لە دەشتی «گۆم و شتر» ی
 سەر بە «رەوانسەر» ی سەر بە فەرمانی کرمانشاھ .

بهلام والی دوستووری دابوو : کهس کورپه کهی نه گوژی و ههول بدری دهزگیر بکری ، بهلام محمهد حوسهین خان له شهپه کهدا بریندار کراو خه لکینکی زوریش له ههردوو لا گوژرا . کورپه برینداره کهی والی تیررایه سنه (سنندج) و خرایه بهردهستی دوکتور بو تیمارکردن . لهو حهلهدا «فلیپوس» که دوکتورینکی ئینگلیزبوو - له خهستهخانه کانی تهوریز به دوکتوری کاری ده کرد - گهیی به دهنگی و کهوته تیمارکردنی بهلام برینه کهی کوشنده بوو ، رزگاری نه بوو ، مرده (گهشته کهی ریج لاپه ره ۱۴۸ و تهئریخه کهی مهستووره خانسی نه رده لانی لاپه ره ۱۶۴) .

له ۱۹ ئازاری هه مان سالآ که «میتەر ریج» گهییووه «شاره بان» لهوئی تووشی سه لیم به گی بابان بووبوو که دوستیکی زور دوستی بوو . هه والی دابووینی که له فه رمانه وایی «خانه قین» لادر اووه (گه شت ۲۷۸) سالی ۱۲۳۷ ک (۱۸۲۱ ز) . له گه ئ ته ودهش دا که دمه له تی به غدا موری به وده دا نابوو : که «مه حمود پاشا بابان» به ناوی فه رمانه وایی له هه ریمی بابان بمینیته وه ، «عه بیاس میرزای» والیی کرمانشاه ئه م کورسی بهی دابوو به «عه بدوللا پاشا بابان» ی مامی «مه حمود پاشا» به م هویه وه «داود پاشا» - که ئه و حه له والی بوو - سپاییکی خسته ری به (۴۰) توپه وه به فه رمانده ی که هیا «محمد ئاغا» به ره و زه نگاباد (زند ئاباد) ، هیزه که مانگی ئه یلوول گه یشته ئه وئی و له پاش ۴۰ رۆژ چاوه ری ، که هیا به ره و «ده ربه ندی بازبان» که وته ری و به سه ر که رکوو کا رابوو ره و هه والی زانیوو که عه بدوللا پاشا به پینج هه زار قازاغی ئیرانی به وه گه یشتوته «شاره زوور» . جا هه ردوو سپای ئیرانی و عوئسانی - هه ری که له سه متی خویه وه - به ره و سلیمانسی که وته ری . ئا له م سه رده مه دا کهش گو رابوو . هه و زور سارد بوو بوو نه خوئی و درم په یدا بووبوو . هه ر که «محمهد ئاغا» شالوی کرد ، سپای دوژمن به رانگاری بووو به زانندی و شکستی پسیدا ، خوی سپا کهی به جی هیشت و په نای برده بهر سپای دوژمن و سپا شربوووه کهی به ره و

كهركوك گه پرايه وه «عه بدوللا پاشا بابان» به له شكره ئيراني به كه وه كه وه
 دوويان ، به لام عيلاتي هه ريمي كهركوك پرايه رين و رتي يان پي گرتن و
 مهيدانيان نه دا كه «عه بدوللا پاشا» بو دا گير كردني كهركوك پيشكه وي ،
 سپاي «عه بدوللا پاشا» به لاي پشتي كهركوك دا پيشكه وت ، ربي
 «داقووق - كهري - به غداي دا گير كردو هه ره شه ي دا گير كردني به غداشي دا ،
 به لام پياواني ئاييني هه ردوولا - عو ثمانى - ئيراني -
 كه وته تيوان و هه را كه يان به و جو ره دووايي پي هينا كه بابان بدرتته وه به
 «عه بدوللا پاشا و هيزي ئيراني له ناو خاكي عو ثمانى بكشيتته وه به ره و
 سنور . له م شالا وه دا «محه مه د علي ميرزا» له «كرنت» مردو به گه رانه وه ي
 سپا كه ي له به غدا دا بو وه جه زن و شايي به كسي زور گه وه ، ئنجا هه ندي
 مه فرزه رووي كرده نه و خيل و عيلانه ي كه بو بو وه رتي نو ماي سپاي ئيران و
 نازو و قه و خوار دنيان بو دا بين كرد بوون . هه روا مه فرزه بيكيش رووي كرده
 نه و خيلانه كه له ده و رو به ري «دو جه يل» مالبه زيان كرد بوو . هه روا
 هه ليان كوتايه سه ر نه و هيزه ئيراني بهش كه له شاري «خانه قين» دا
 مابو وه وه (القرون الاربعة ٢٩٤ - ٢٩٥) .

سالى ١٢٤١ ك (١٨٢٥ ز) سولطان دوستو وري دا به قه لاجو كردني
 يه ني چه ري «انكشارية» و هه زارانيان لي كوژرا و ناويان له ده فته ري سپا
 سپرايه وه و بو هه مو و لاتي عر ثمانى نووسرا كه ناويان له ده فته رو
 تو ماره كان بسپ نه و دو له سه ر كارلايان بدن . تا ئيسته له «وادي العوسج» ي
 نزيك «صقال طوتان» گوڤه كانيان به دي نه كرتي . (العراق بين احتلالين
 ٢٩١/٦) .

هم «صقال طوتان» هه گه روويكي ته نگه به رد له نيوان قزرايات و
 خانه قين دا كه كاروان له وي دا تووشى جه رده به اتايه ، نه و ترا : ريشيان كه وه
 دهس جه رده ، گوڤرستانه كه له سه ر ته پولا كه بيكه نزيك به م ده ربه نده .

سالی ۱۲۴۷ك (۱۸۳۱ زا) درم و په تاييكي كوشه نده له عيراق دا داكه وت و
سليمان ناغاي مير ناخوړ بهم دهرده مرد ، داود پاشاش نه خووش كهوت ، به لام
نه مرد . كه ته وژمي درم و په تاكه په ووي په ووه و ترسي نه ما « محمه د مه صرفه » ي
له ولات هاتوو به چوار صهت پينج صهت سواره ي كورده ووه گه رايه ووه و
چاوهر يي نه ووش بوو كه « محمه د پاشا بابان » و « خاليد پاشا بابان » يش
بگه رينه ووه ولات : « خلاصه تاريخ الكرد و كردستان » ، باسي بابان و « العراق
بين الاحتالين ۳۱۲ » .

سالی ۱۲۸۰ك (۱۸۶۳ زا) « سليمان فائق » قائم مقامی « خانه قين »
بوو . له ياوماني نه و ساله دا تيلي ته لگراف كه وته ولات ، هيتلي له به غداوه
بو خانه قين كيشراو سالي دوواتر سهرده مي پاييز ده زگاي ته لگراف كه وته كار .
پاش نه ووه به سالي نجا هيتلي ته لگراف بو ناوچه ي فوران
دهس پي كراو هيتلي ته لگراف بو سهرانسه ري ولاتي عيراق كيشراو په يوه دست
كرا به هيتلي ولاتي عوسماني - ئيرانه ووه له خانه قين و له ونيوه به هي خه ليچ و
هيندستانه ووه په يوه ندكرا . (العراق بين احتالين) . (۳۳۶ / ۶) .

سالی ۱۲۸۶ك (۱۸۶۹ زا) تاقمه جهرده ي « به چه نه مين هه مه ووه ند »
سه ري هه لداو له ده ورو به ري « خانه قين » هه ليا ن كو تايه سه ر كار و اتيك و
پو و تيان كرده ووه ، به لام كه زاني يان دوو كه س له تالان كراوه كان ئيرانين
تالانه كه يان بو يان نارده ووه ، ته نيا مالي عه رب زبانه كانيان دا گير كرد (۱) .
هه ر كه ده وله تي و يلايه ت نه م هه و اله يان به هو ي ته لگرافه ووه له قزرا بات و
شاره بانه ووه و هر گرت ، به په له هه ندي هيتيان له قزرا بات و خانه قينه ووه بو
په يدوزي يان خسته ري ، هه روا هيتيكي سواره ي عه شاي ريش كه وته دو و اي
جهرده كان و گه مار و يان يان داو بوو به شه ر . له م شه رده دا « عه بدوللا به گ » ي
سه رو كي هيتزه كان ي ده وله ت لاي قزرا بات گولله يي داي له قاچي و به ووه
مرد ، هه روا گولله يي كيش داي له سنگي « سوميلم » ناويكي عيتلي

«ره بیعه» • هیزه کانی دهو لهت توانی بان «به چه نه مین» ی سه رو کئی جه رده کبان
بکوژن به دوو هاوړی یه ووهو ده که سیسیان به چه که وه لی به دیل بگرن
(العراق بین احتلالین ۸/۱۸۲) •

هر لهم ساله دا ده سواری هه ماوه ند له وانه ی که خو یان دابووه پال
دهوله تی ئیران هاتنه ناو ولاته ووهو به شهو هه لیان کوتایه ده ورو به ری
قزرا بات و لهوی شالو یان برده سه ر عیلى ره بیعه و له توله ی خوینی «به چه
نه مین» ده که سیسیان نه (ره بیعه) کوشت و مالیکى زوړیان به تالان برد
(العراق بین احتلالین) ۸/۲۰۰ •

سالی ۱۲۸۷ ک (۱۸۶۹ ز ا) و توویژی رینک که وتن له تیوانی ویلا یه تی
عراق و ئیران دا دهستی بیج کرد • له لایه ن ئیرانه وه «محب علی خان» ی
نویته ر گه بیی به شارد بان (مقدادیه) و «قه دری به گ» ی نویته ری عو ثمانیش
گه یشته نه وی ، به لام بهر له برینه وه ی باسه که شه وله ناوی نویته ری ئیرانی
به بی نه وه ی هیچ که س بیی بزانی ، به رتی خانه قین دا گه رایه وه بو ئیران
(العراق بین احتلالین ۷/۲۴۰) •

سالی ۱۲۸۹ ک (۱۸۷۲ ز ا) ده سلات که وته هه راج کردنی زه وی و زاری
نه میری له خوړاسان (به عقوبه) و له صلاحیه (کفری) و له به صره و له
خانه قین و به زنجیره ناوی نه و پارچانه ی خسته به رچاو که بو فروشتن
ناماده یه ، به هوی به یان نامه وه (العراق بین احتلالین ۸/۱۴) •

سالی ۱۳۰۳ ک (۱۸۸۵ ز ا) هه ماوه نده کان سه ر له نوی که وتن وه تالان و
جه رده بی و ده ورو به ری خانه قینیان رامالی ، نه مجاره سه رو کیان «جو امیر»
بوو ، که ناوی له ئیران دا بو و بوو به «جه وان مهرد» (العراق ۸/۷۹) •

سالی ۱۳۰۹ ک (۱۸۹۵ ز ا) • (العراق ۸/۱۱۷) •

هه ریمی خانه قین وه کو هه رتسه کانی تری کوردستان ، له سه رده می

شەرى يەكەمى جىھانى دا ، لە ژىر پىنى سەربازانى يىگانەدا پىن شىل بوو . بسا
بۆزائىنى ئەم باسە سەرنجىكى كىتتە كەى دوكتور كەمال مەزھەر بدەيسن كە
نووسىرە : لە بەھارى سالى ۱۹۱۶ى زا (۱۳۳۰ك) دا ھىزەكانى رووسىيە
قەيسەرى كەوتە جمان بەرەو عىراق لە سى قولى سەرەكى يەوہ : خانەقەن -
سلىمانى - و رەواندز ، بە تايەتى لە رى خانەقەنەوہ كە بە رىگە يىكى
نرىك و پىدەشتى ساندا بەرەو بەغدا ئەچىت و بۆ ئەنجام دانى ئەم گەر كە
سپاى رىك خرا بە فەرماندەى «باراتوف» يە كىك لە ژەنەرالانى رووس ، ئەم
سپاىە گەرچى ، ھەندى لە ھىزەكانى خۆيان بە ھەندى شوينا كەرد بوو
سنوورى عىراق دا ، بەم لا زۆر بە توندى بەرانگارى كران و پاش بەرگرى تەواو
«ئەنوہر پاشا» خۆى و «فونلوسوف» ى فەرماندەى ئەلمانى سەردانىكى
رووكارى خانەقىشان كەردو لە شەرىكى زۆر سەختا ، كە لە مانگى
حوزەيرانى سالى ۱۹۱۶دا رووى دا ھىزەكانى رووسىيە قەيسەرى
شكستيان خواردو تا سنوورى ئىران كسانەوہو لەم شەرەدا ۲۰۰ كوژراوو
۵۷ دىليان بەجى ھىشت . زىانى بەردى عوسمانىش ۸۱ كوژراوو ۳۴۰۰ برىندارو
ناديار بوون .

ئەم لى قەومانەى سپاى رووس بوو ھۆى ئەوہى بەرپرسيارانو
كار بە دەستانى رووس - كە كاروبارى ئەم روو كارەيان پىن سپىرا بوو -
گوئى قولاغ بىنەوہو پتر ھەول بەدن بۆ خۆ نرىك كەردنەوہ لە كورد ۰۰۰ پاش
شۆرشى مانگى رەشەمى (شوبات) ى بۆلشەوىكى دىسانەوہ ھىزەكانى
رووس وىستان لە رووكارى خانەقەنەوہ بەرەو بەغدا پىشكەوزو جۆرە
پتوہندى يەكش لە ئىوان ھىزى ئىنگلىزو ھىزى رووس دا پىك ھات ، تەنانەت
پاش سەركەوتى شۆرشى بۆلشەوىكى ، بە جۆرى كە ھىزەكانى ئىنگلىز
دلىا بوون لەوہى كە رووسىيە قەيسەرى دۆستيانەو ھەزىان ئەكەرد بتوانن
بىان كەن بە ماشەى دەستى خۆيان بۆ داگىر كەردنى عىراق ۰۰۰ ئەوہ بوو لە

عاوینی سالی ۱۹۱۷ زا هیزه کانی رووسی بهردو مووسل و خانه قین شالاویان
 هینایه وه بهو نیازه می بتوانن سپای شه شهمی عوسمانی بشله ژینن و نه وه بوو
 له م چه قز (قوناغ) هدا هیزه کانی رووس یارینده ییکی زوری
 هیزه کانی ئینگلیسیان دا له و شه پانه دا که له عیراق دا قه و ما ،
 به لام سه ره نجام هیزه کانی عوسمانی پیلانی رووسه کانیان
 پووچ کرده وه به م تی شکانه پارچه له شکره کانی « قاف قاس » شه ری نه و
 ناو دیان به جی هیشت ... به لئ ! نه و کاره قز رانه می ، که سه ربازه کانی
 رووس و نه رمنه نی به به کری گرتنه کان له کوردستانا کردیان نه نانه ت له
 رووکاری ره واندز (هه روا له خانه قین) دا خه لکی کورده که می هینایه جوش
 بو دوژمنایه تی یان ، نه وه بوو شیخ مه حموردی حه فیدزاده و چه کداره کانی
 له قوئی پینجوینه وه که وتنه شه ره له گه ئ هیزه رووسه کان ، هه روا له
 دانیشتووانی (عه لیاوا) می هه ریسی خانه قینش زور ئازایانه که وتنه
 به رانگاری رووسه کان ... تاد (کردستان فی الحرب العالمیه الاولی ،
 ل ۱۶۸ - ۱۷۳ - ۲۰۴) تا ئیره میژووی کوئی « خانه قین » بوو ، که له
 کتیبه میژووی به کانا پارچه پارچه په رت و بلاو کراوه ته وه ، به لام پاش
 نه وه می ئینگلیز ولاتی عیراقی داگیر کردو ده ولته تی عیراق دامه زرا ، خانه قین
 گوراییکی زوری به سه را هاتوووه و چند کتیبی ده رباره نووسراوه و ئیمه
 ری می نه وه مان نه ماوه هیچی ده رباره بنووسین *

نجا بگه رینه وه میژووی کوئی نه و ناوچانه می که سه ر به قه زای
 خانه قینن و هه روه کو له سه ره تادا و تمان : له سه رده می عوسمانی دا ته نیا دوو
 ناوچه به خانه قینه وه به سترابوو : بنکودره و قزله بات ، به لام پاش
 دامه زرانی ده ولته تی عیراق قه زا که له به ر گرنگی و به ربلاوی به ش کرا به چوار
 ناوچه : بنکووره (قوره توو) ، مه یدان (هورین و شیخان) ، جه له ولاء
 (قه ره خان) و سه عدی به (قزله بات) :

۱ - بین کودره (بن کووره) له سهردهمی عوسمانیشا ناوچه بووه ،
خاوهنی «قاموس الاعلام» ناوی هیناوه ، بهلام دهلی ، ئیمه هیچ جوره
زانباری به کمان دهر باره می ئەم ناوچه به نی به ، بهلام «بیستر ریج» که سالی
۱۸۲۰ زا (۱۲۳۶ ک) له گهشته که یا ئەو پی دیوه ، زور به وردی باسی
کاوله کانی هوش کوری دهکات که له کۆترین دیرینهی ولاته ، وا دیاره
ناوی «بین کودره» تور که کان داییتیان بهم ناوچه به مه به ستیان «ههزار
کووره» بیت ، ئەم «بین کودره» به که چهقی ناوچه که بووه گوندیکی
گهوره بووه و خۆی ئەو چهلهی «حههه ن ئاغای باجهلان» بووه . (رحله
ریج ۲۹۴ - ۲۹۷) .

۲ - مهیدان (هۆرتین و شیخان) : ئەم گوند که ناوهندی ناوچه که به ،
ته نیا به و هۆیه وه ناسراوه ، که ئەو پی بهرده نووسیکی «ئانوبانی نی» هه به ،
گوندی مهیدان هی شیخه کانی بهر زنجه نی ته زای خانه قینه .

۳ - چه له ولاء : ئەم ناوه له مه و بهر به «قه ره خان» ده ناسرا ، وا دیاره
وشه که له «که رج جودان» هوه گۆراوه و ئەم ناوه له «الکامل» دا هاتوووه
«ابن الأثیر» نووسیویه : سالی ۲۵۳ ک (۸۶۷ زا) هه والی درا به « بوندار
طه بهری » - که خۆی و «مظفر» پاراستی رتی خۆراسانیان خرابوووه
ئەستۆ - هه واله که بهم جوره بوو ! «مساور خارجی» له هه ریمی
«به واریج» هوه رووی کردوو دته «که رخ جدان» ، موزه فنه ر باسی ئەوهی
کرد ، که ده بی هه لیکوتنه سه ری ، بهلام بوندار وتی : ئیسته ئیواره
وه خته و دره نکه و سه به ییش جه ژنه ، که جه ژنمان به سه بر د شالاوی ئە که یه
سه ر ، بهلام خۆی به دزی «مظفر» هوه شه و هه لی کوتایه سه ر «مساور» به و
ئومیده ی پیروزی و سه ر که وت له مه ر خۆی بیت . . . تا ئەلی له شه را بوندار
کۆزراو «مساور» چوو به ره و «چه له وان» . (الکامل ۱۷۹ / ۷) .

ئەم ناوه تا سهردهمی داگیرکاری ئینگلیز هه ر هه بووو به جمگه ی

جیابوونەووەی هیلەکانی کەرکوک - خانەقین دەوترێ ئیستگەیی «قەرەخان» -
 قەرەغان» - لە دەوری دەولەتی عێراقدا هەرێمە کە ناوێرا «جەلەولە» - بە
 یادی کۆنی شەری (جەلەولە) هەو وەکو لە «التکامل» و کتێبە جوغرافی و
 میژوووییەکانی تردا بەم جۆرە باسی کراوە : دانەری کتیبی «معجم
 ما استعجم» نووسیویە : «جەلەولە» جینگەتیکێ ناسراوە لە شام (؟) .
 سەعدی کوری وەققاص پۆزی یەرمووک (؟) ئالایتیکێ دایە دەس
 «هاشم المرقال» کوری عوتبە کوری وەققاص و ناردی بۆ داگیرکردنی
 «جەلەولە» ، هەر ئەو پۆزە لە شەرا چاوتیکێ کۆتیرکراو ناوی شەری
 جەلەولە نرا «فتح الفتوح» و تالان و دەست کەوتی «سپای ئیسلام»
 گەشتە «هەژدە هەزار هەزار» . ئەمە سالی ۱۷ - یا ۱۹ ی کۆچی بوو .
 لاپەرەمی ۲۹۰ / ب ۵۲ .

ئەووەی ئەم قسانەیی نووسەری «معجم ما استعجم» بخوینیتەووە بۆی
 دەر ئەکەوێ نووسەرانێ چەرخیەکانی کۆن ، کە هەر لە خۆووەوە بە بیستن
 شتیان تۆمار کردووە چەند هەلەیان بەرگویی کەوتوووە ، هەموویان
 بێ لێ وردبوونەووە یادداشت کردوووە . ئەو هەلەیانەیی کردوووەتی ئەمانەن :
 (۱) جەلەولە لە شام نییە ، لە کوردستانی عێراقە . (۲) شەری یەرمووک
 سالی ۱۵ ی کۆچی رووی داوە ، ئەک ۱۷ - یا ۱۹ . (۳) فەرماندەیی سپای
 ئیسلام لە شەری یەرمووکدا «ئەبو عوبەیدەیی جەرپراح» بوو ، ئەک
 «سەعد کوری وەققاص» .

ئینجا با چاوتی بە «معجم البلدان» دا بگیرین : یاقووتی حەمەوی
 نووسیویە : «جەلەولە» یەکیکە لە دێهستانەکانی رەشەخاکی عێراق
 «سەواد» ی سەرەرتی خۆراسان ، لەوێوە تا خانەقین حەوت فەرسەنگە
 (۴۲ کم) . رووباریکی مەزنی بەناودا تی ئەپەرتی بەرەو «بەعقووبا» و بە ناوی
 مالهەکانی شاری بەعقووبادا ئەبووری و کەشتیی پیا ئەروات (مەبەستی

به له م و قايغه) به ره و « باجره » هه رای به ناوبانگی - فارس - موسولمان سالی ۱۶ك (۶۳۷ زا) له م جیگه یه دا رووی داوه ، موسولمانه کان هه م و شتیکیان ده رباره یان ره وادیت و هه ره له بهر نه وهی موسولمانه کان له نا کاو به سه ریانا دان ، ناو نرا جه له ولای به سه راکه فتوو (جلولا الوقیعه) .

(معجم البلدان پیتی خ) . که له لایهن میژوو نووسه وه (ابن الاثیر) له (الکامل) دا نووسیویه : هاشم که وته ری به «بابل مهروز» دا رابورد کوئخای ولاته که به ئاشتی و بی شهر له گه لی ریتک که وت به و مهرجه ی لاته زهوی بی (جریب) دره می بو هه لبریتی (!؟) و به م جوړه ریتک که وتن . ئنجا هاشم که وته ری به ره و «جه له ولای» و سپای فارسی له خه نده که کانا گه مارو دا هه ره و پوژه صهت هه زاری (!؟) لی کوشتن ، لاشه ی کوژراوان وهك «ساجل» زهوی به که ی پوئشی ، له بهر نه وه ناو نرا «جلولای» (۲ / ۲۱) .

له قسه کانی (ابن الاثیر) یش دا دوو شتی سهیر بهرچاو نه که وئی ، یه که م : به «مه رود = روو باره گه وره» نه لی : «بابل مهروز» لای وایه ئه م ناوه له قورئانی که ربه وه هاتوو (بیابل هاروت و ماروت) (سورة البقرة) . دووه م : جهختی له سه ره نه وه کردوو که ناوی «جلولای» له وئیوه هاتوو که لاشه ی کوژراوان وه کو (جل) سه ره زهوی به که ی پوئشیوه نه وه له وه بی ئاگایه که «مه مه رود» وانا جو گه ی گه وره ، هه روا له وهش بی ئاگایه که ناوی «جلولای» له «گولاله» ی کوردی یه وه کراوه به عه ره بی چونکه هه رته که له به هارا یه کسه ره گول و گولاله بووه ، گوئزارو چیمه ن وه کو فه رشی زومه ربه دین وه ها بووه . خود (الکامل) له جیگه یتکی تری ئه م باسه مان زور به جوانی بو روون ده کاته وه نووسیویه :

سالی ۳۴۱ك (۹۵۲ زا) خلیفه مه نصووری عه له وی له مانگی ره مه زانا بو گه شت و سهیران رووی کرده «جه له ولای» که جیگه یتکه پر له میوه بووه جوړی (ئه تروج) ی تیدایه که له زلی بنجه کانی دا ماته ندی نه بینراودو

وشریک ته نیا نه توانی چوار بنجی هه لگری (؟) جا خه لیه هه ندی له
 (نه تروج) ی برده وه بو مال بو کوشکی خوی ، له وی که نیزه کیکی هه بوو
 - که هاوسه رینی بوو - نه تروجه که ی دیت زوری لا جوان بوو داوای له
 مه تصور کرد بیا بو «جلولاء» (گولاله) که خوی به چاوی خوی
 نه تروجه که به سهوزی بیینی . مه تصور گنتی دایی و به دهس و پیوندده وه
 پرووی کرده جه له ولاء له وی چند رۆزی مایه وه ، پاشان گه رایه وه به ره و
 «مه نصوریه» له ری توف و باراتیکی به هیز کوتایانی ، زور له دهس و
 پیوندده کانی هر له ری مردن و خود «مه تصور» یش تووشی دهر دیکی
 سخت بوو سه ره نه انجام مانگی شهوال به وه دهرده مرد . (۲۹/۸) .

هم قسانه خوی گه واهو به لکه یه که چینگه که گول و گولزارو گولاله و
 سهوزه لان بووه وهک پارچه دیباییکی سهوز ، بویه هر به (گولاله)
 به ناوبانگ بووه و عه رب کردوویانه به «جلولاء» لیردها با له بیرمان نه چی
 «که رخ جودان» - واتا «قه ره خان» - خوینده وارو مه لای باشی
 تیا هه لکه و تووه ، له (الکامل) دا هاتووه :

سالی ۴۴۷ک (۱۰۵۵ ز) به بالقاسم مه تصور کوری هه مزه کوری
 غیراهیم زانای رچی شافیمی کوچی دوابی کرد که خه لکی «که رخ جودان»
 (قه ره خان) بوو . (۶۱۶/۹) .

۴ - سه عدیه (قزله باط) : له سه ره ری خوراسان - جه له وان - سنی
 شار به ناوی «به قباد = بیه قباد» هه بووه : بیه قبادی خواروو - ناوه ند -
 سه روو نه مانه له ژووو ده ستگرد (دهسکه ره) وه بوون ، دوور نی به هم
 شار و لکه یه له بنه ره تا یه کن له و سنی به بیت ، به لام له سه ته ی شه شه می
 کوچی دا ناوی «ره باط جه له ولاء» په ییدا بووه له «الکامل» دا (۶۱۶/۱۰)
 نوو سراوه : طوغرولی سه ل جووتی که به ره و به غدا هات له «ره باط جه له ولاء»
 له شکر به زی کرد .

پاشان وەگۆ «سەیند عەبدالرزاق الحەسەنی» لە کتیی «العراق قدیما و حدیثا» دا نووسیویە ناوێکە لە بنەرمتا «خوسرەو ئاباد» بوو ، وەگۆ «دەلەت ئاباد = دیلتاوە = خالص» و «نیعەت ئاباد = نعیمە» . ئەم ناوێکە سواوە بوو «خسرآباد = قزرابات» بەلام کە عوثماییەکان هاتوون و کەلاووی «رەباط» کۆنەکیان دیوێکە بە کەرپووچی سوور بوو ، وایان بوو دەرکەوتوو ناوێکی «قزراباد» لە «قزرابات» هەو هاتوو ، ناوێکیان بە کەینی خۆیان گۆڕیو بە «قزرابات» .

کە دەوڵەتی عێراق کەوتە گۆڕینی ئەو ناوانە عەرەبی نین شارەبانی کردە «مقدادی» بە ناوی کابراییکی مقداد ناوێکی گۆڕی لەوێیەو «قزرابات» کردە «سعدیه» بە ناوی «سعد کوری وەقاص» و دیلتاوەی کرد بە خالص و بە «رازەرودی» بە «بەلەدررووز» و «میهروودی» کرد بە کەنعان . . . تاد ئەوێ راستی بە دەربارەیی میژووی کۆنی قزرابات (سعدیه) بەم ناوێ هێچ یادداشت نەکراوە ، سالی ۱۱۷۸ ک (۱۷۷۳ز) کەوتە ژێر فەرمانی «محمود پاشا بابان» . نووسیویە : محمود پاشا سەرداری هەریمی قەرەداغ بوو ، ترسی لێ برا هەلات بەرمو بەغدا ، والی ، عومەر پاشا (قزرابات) ی داخو لەوێ داینا (۶/۴۷) (العراق بین احتلالین) .

سالی ۱۲۰۵ ک (۱۷۹۰ز) ئیبراهیم پاشای بابان کە خۆی داووە پال دەوڵەتی ئێران ، گەرایەو وولات ، وەزیر سلیمان پاشای والی رقی لێ هەستاو خستی بە زیندان پاشان بەرەلای کردو و ریزی گرت و هینایە بەغداو لێ بووردو دوستووری دا هەندی لێ دەسو و پێوەندو سوارەکانی لێ بەشیرو تازەخورماتووی دەوری کەرکوک نیشتهجێ بکری و هەندیکیشیان لێ گوندەکانی قزرابات – خانەقین – عەلی ئاواو بوو ژبانی خۆشی تیماری خاصی کەرکوککی بوو تەرخان کرا (العراق بین احتلالین ۶/۱۰۹) .

سالی ۱۲۲۷ ک (۱۸۱۲ز) دووبارە ناکۆکی کەوتە تیوانی میرانی بابان

محمەد عەلی میرزای والیی کرمانشاھ لایەنگری «عەبدالرەحمان پاشا» بوو،
 چەند جاری داوای لە «عەبدوللأ پاشا»ی والیی بەغدا کرد کە عەبدالرەحمان
 بگێڕێتەووە سەر کورسیی فەرمانرەوایی بابان، بەلام عەبدوللأ پاشا گۆیی
 نەدای، لەبەر ئەوە محمەد عەلی میرزا بە سپاوێ جەما و پرووی کردە
 دەورووبەری «قزراباد» و ئەو ناوێ تالان کردو خەڵکە کەمی تەرتەووەرتە کرد
 (العراق بین احتلالین ۶/ ۲۳۴) • بەلام عەبدوللأ پاشا زۆر نەمایەووە کە
 دەسو و پێوێ نەدەکانی خۆی لێی راپەڕین و داوود ئەفەندی دەفتەردارێش کە
 خۆی دایە زرا ندبوو، ئەویش دژی وەستاو خۆی دایە پال ئەمیرانی بابان،
 کە زۆر چاک پشتیوانی بان لێ کرد، صادق بەگی برای والیش لە بەغدا
 هەلات و رای کرد بەرەو «قزرابات» • بەلام پاشایان گێرا یەووە بەرەو بەغدا •
 پاش ماوایی داوود ئەفەندی دەفتەردار لە جێی ئەو کرا بە والی، بە پایەیی
 وەزیری • (العراق ۶/ ۲۳۶) •

سالی (۱۲۳۶ك ۱۸۲۰ ز) میستەر ریچ بەم ناوێدا تێپەر بوو و وە
 نووسیویە: رۆژی ۲۱ ئازار «شارەبان» مان بەجێ هێشت، پاش ماوایی
 شۆرەووە بووین بەو پێی دەشتەدا کە کوردەکان پێی ئەلین «دەشت»
 (مەبەستی نیوان چیا ی حەمرین و چیاکانی خانەقینە) لەوێ هەندی کەویل و زنج و
 قۆخته هەبوون، هی کوردە «سوورە مەری» یەکان (واتا ختیوی مەری سوور
 کە لە بەھاردا بو چاندنی تووتن دینە ئەم ناوێ گۆیا لە مەو بەر لەم ناوانەدا
 خێل و غیلی عەرەبی «خەزرەج - رەببە - ئەوس» هەبوون و بلاوویان
 لێ کردبوو، ئیمە لە کابراییکێ رێوارمان پرسی «قزراباط» چەند لە
 دیالی یەووە (سیروان) دوورە؟! کابرا وەرانیکی سەیری دایەووە و وتی:
 «برچوق ئیچمە = قلیان کیشی» رگە کەمان بە خاکینکی شۆرەکانی قورەلیتەدا
 راپەبورد، بەلام هەر دوولای رینگە کە دەغلی سەوز برۆ، لیرەووە چاومان
 لە زنجیرە زورگینکی تری بوو لە پشت قزراباطەووە، کە رێک لە گەل گەو
 ریزە زورگەیی پیا هاتبووین بەرامبەر بوو • ئەم ریزە زورگە هی خانەقینە،

که هەر ئەو زنجیره زورگ و هەلەتە یە که له کهرکوو کەو دەس پێ ئەکات و تا لورستان درێژا ئەکیشی . ئەو هی راستی پێ شەوینکی خوشمان بە که یفو بەزم زابوارد ، که له یەکنی له لادی یەکانا ئاها نگیکی ژن هیتان پەریا کرابوو . شاییی یە که دیمەییکی زۆر سەیری هەبوو ، هەندیکیان شیربازی یان ئەکرد ، هەندیکیان لەبەر شەوقی شاپلیتەدا چۆپی و هەلپەرکێ یان ئەکرد ، خەلکی ئەم ناو بە تورکی و کوردی قسە ئەکن ، فارسییش ئەزانن ، بەلام کەس بە عەرەبی قسە نەدەکرد . (رحلە ریج لاپەرە ۱/ ۲۴۸ وەرگێڕاوی بەهائەدین نووری بۆ عەرەبی) . وا دیارە پاش ئەم دەمورائە بە پەنجاسالی ، ئنجاسا پاشاکانی جاف بوون بە خاوەن ئەم پێ دەشته که (ریج) پیارابوردوو .

شارۆلکە ی سەعدی یە (قزراباد) له سەرەتادا دوو گەرەک بوو : «چۆلەک» و «خالدی» ، دانیشتوانی گەرەکی «خالدی» که بە بنەچە هەموویان لە عێلەکانی «که لور» ن خۆیان بە نەتەو هی «خالیدی کوری وەلیدی» نەدەنە قەلەم .

ئەم نەخۆشی یە خۆهەلواسین بە پیاوی ناودار و ئازادا دەمیتکه بۆتە درم و پەتای کورد . له گەل ئەو شەهەموولای پێ زانیویانە که «خالیدی کوری وەلیدی» نەتەو هی براو تەو و له شام هەموویان بەر درم و پەتا (طاعون) که و توون و مردوون و عیلاتی کوردی «خالدی» له بنەرەتا هەموو پاشماو هی «کالدی» یەکانن . له قزراباد دە مزگوت هەیه «مزگوتی گەرەهی مەحسوود پاشای جاف» و مزگوتی خانەقای شیخ عارف .

بازاریکی بچووک و چەندین قوتابخانە ی تێدایە . خۆیندەواری بە ناوبانگی تێدا نەبوو مەلا و شیخەکان خەلکی جیگە ی تر بوون : شیخ محەمەدی وانی و مەلا سەید حەکیم له هەموویان ناسراوتر بوون ، مەلایکی نیمچە خۆیندەوایش هەبوو ناوی «شیخ مەعسووم» بوو له گەل شیخیتی و

دوعا نووسین خەریک دەبوو .

شوێنهواری ئاینی و دێرینهی خانەقین :

شاری خانەقین دانیشتوانی زۆر بەی کوردن و هەندی ماله تورکمائیشی
هەیه ئەمانە پاشماوەی مغوول و تەرەقۆیو نلوو و ئاق قۆیو نلوون . شیوهی
زمانی کوردی خانەقین کە لۆری یە ، خۆیان پیتی ئەلین باجەلانی ، رچی
ئاینی هەریمە کە سوننی تی یە و هەندی شیعهشی تیایە ، خەلقە کە عەرەبی و
فارسییش ئەزانن . لە زۆر کۆنەوێ خێرە و مەندان و پیاوچاکان ئەم مزگەوت و
قوتابخانە ئاینی یانەیان دوروست کردوو :

۱- مزگەوتی گەرە : وا دیارە لە سەر دەمی عوثماني دا دوروست کراوە
بۆ نوێژی هەینی ، قوتابخانە یێکی ئاینیشی تێدایە ، لە مەو بەر بنەمالە
«قەرە داغی» یە کان لەوێ ئیمام و خەطیب و مدرس بوون ، هەر لە سەر دەمی
ئەین الخەیاطەو تا شیخ صالح ، بەلام شیخ مصطەفای برای شیخ صالح چووە
حقوق و بوو بە مووچەخۆرو پایە ی گەیی بە مۆتە صەریفی (محافظه) .
شیخ حەسەنی کوری شیخ صالحش بوو بە قازی . لە پەنجاکانا
مەلا ئەحمەدی حاجی مەلا رەسوولی دێلیژەیی لە مزگەوتە دا ئیمام و خەطیب و
مدرس بوو .

۲- مزگەوت و خانەقای نەقشە بەندی : ئەم مزگەوتە بە دوستووری
شیخ عومەر ضیائە ددینی نەقشە بەندی ، لە لایەن خەلکی شارەو بە باربوو
دوروست کرا ، سەر دەمی مەلا محەمەدی جوانرۆیی تیا ئیمام و خەطیب و
مدرس بوو .

۳- مزگەوتی مەجید بەگ : ئەم مزگەوتە لە لایەن مەجید بەگی بابانەو
دوروست کراوە ، سەر دەمی مەلا محەمەدی کەوانەدۆلی لەوێ ئیمام و
خەطیب و مدرس بوو .

۴- مزگەوتی مصطەفا بەگ : لە بەگەکانی باجەلان ، سەر دەمی
ئیسامە کە ی مەلا عارف بوو .

۵- ته کیهی شیخ فەتاح : سەردەمی مدرس و ئیمامە کە ی مەلا سەید
حە کیم بوو .

ئە م مەلا سەید حە کیمە سالی ۱۹۳۶ مدرس ی مزگوتی گە وری
مەحموود پاشای جاف بوو لە قزرا بات و ئیمام و خە طیبیش شیخ محە مەدی
وانی بوو ، لە گە ل ئە وە شا هەردوو لایان کورد بوون زۆر نا کۆک بوون ،
پاش ماوا یی مەلا سەید حە کیم چوو خە نە قین و لە مزگوتە کە ی خە زووری
کە و تە تدریس و ئیمامە ت و لە چلە کانیش دا ماوە یی لە بە غدا لە مزگوتی
«حسین پاشا» لە حە ی دە رخانە دە س بە سە ر بوو .

۶- مزگوتی حە سە ن ئە فە ندی وە کو سە ر داب کە و ت بووە بن
جسەرە کە وە .

۷- مزگوتی مە زرە عە .

۸- مزگوتی پاشا کو پری .

۹- حسینیە گە وری کە ی خانە قین بریتی بوو ، لە مزگوتی ک و
ژووریکی زۆر گە وری بۆ رە و ضە خوانی .

۱۰- حوسە نییە ی مە زرە عە «مەلا شیخ مورادی» زۆر عە تیکە
رە و ضە خوانی بوو .

۱۱- لە پاشا کو پری (کە نیسە) ییکیش هە بوو هی مە سیحی بە کان ،
وا دیارە جوولە کە کانیش هە یان بوو ، بە لām ناوی تۆ مارنە کراوە . لە خانە قین
وە کو زانراوە ئە م قوتابخانە دە و لە تی یانە هە بوون :

۱- قوتابخانە ی بە راییی کوران .

۲- قوتابخانە ی بە راییی کچان .

۳- قوتابخانە ی تیکە لی (خالصە) .

۴- قوتابخانە ی جە مهوریە ی بە راییی .

۵- قوتابخانە ی ناوہ نجی خانە قین بۆ کوران .

۶- قوتابخانە ی ناوہ نجی خانە قین بۆ کچان .

- ۷- قوتابخانه‌ی ناماده‌یی بۆ کوران •
- ۸- قوتابخانه‌ی ناماده‌یی بۆ کچان •
- له پاش به‌یانی ۱۱ی ئازار ئەم قوتابخانه‌ییش کران به کوردی و هموو دەرزه‌کانیان تیندا به کوردی ده‌گوترايه‌وه :
- قوتابخانه سه‌رمتابی به‌کان :
- ۱- گولاله ۲- پیشه‌کی ۳- راپه‌رین ۴- هیوا ۵- مه‌وله‌وی
- ۶- سه‌رکه‌وت ۷- فریشته ۸- خه‌بات ۹- ئازادی ۱۰- برایشه‌تی
- ۱۱- یازده‌ی ئازار (ناوه‌ندی) •
- له‌پیشا باسی ئەوه‌شمان کرد که بازارێکی گه‌وره‌و چهند سینه‌مای تینابوو • هه‌روا له‌ دهوروبه‌ری خانه‌قین وه‌کو هموو شاره‌کان گۆرخانه‌و گومه‌زی زۆر له‌ پیاوانی ناودار هه‌بوو بۆ نمونه :
- ۱- مه‌قامی ئیمام عه‌باس ، وادیاره‌ پاشماوه‌ی ده‌ورانی قه‌ره‌قۆیونلو بێ له‌ به‌هاراناو له‌ جه‌ژنو و رۆژانی هه‌ینی دا خه‌لك به‌ هه‌زاران ئەچوونه‌ زیاره‌تی •
- ۲- مه‌قامی عه‌له‌مدار : گوايه‌ ئالا‌هه‌نگری ئیمامی عه‌لی بووه •
- ۳- مه‌قامی باومه‌حموود : له‌ پیرانی کاکه‌یی به ، نزیك به‌ باودپلاوی •
- ۴- مه‌قامی خدرزینده : له‌ ئەفسانه‌کانی ئایینی دا گوايه‌ «خدر» ئاوی نه‌مری و جاویدانی خواردووته‌وه‌ تا ئاخری دنیا هه‌ر ئەمیتیی و له‌ هه‌موو کون و که‌له‌به‌ریکی کوردستان دا مه‌قامی هه‌یه • بنه‌ماله‌ ده‌رویشی به‌کان لایان وایه‌ «ره‌مز» هه‌ سه‌رۆکی هه‌موو ئەولیا به •
- ۵- مه‌قامی سه‌ید عه‌بدوللا : نزیك به‌ پردی به‌رد •
- ۶- مه‌قامی ئیمام ئەحمه‌د : یه‌ کێکه‌ له‌ پیره‌کانی کاکه‌یی •
- ۷- مه‌قام قرخله‌ر : پاشماوه‌ی ده‌ورانی قه‌راقۆیونلووه‌کانه‌ ئه‌وان «یه‌دی قزله‌ر = حه‌وت کێژ» و «قرخله‌ر = چل که‌س» و «اونایکی امام = دوازده‌ ئیمام» یان له‌م ناوه‌دا دامه‌زراند •
- هه‌روا گه‌له‌ی مه‌قامی تری •

بایینه سه‌ر باسی عیله و خیلاتی قه‌ضای خانه‌قین :

له کیتی «خلاصة تاریخ کردستان» دا نووسراوه :

« به‌پیتی نه و پروون کردنه وه‌یانه‌ی حکومته‌ی عیراق ده‌رباره‌ی
عه‌شایری ولات ناماده‌ی کردووه ، له قه‌ضای خانه‌قین دا ۲۱ عه‌شیره‌ی کوردی
تیایه هه‌ندی زۆر گه‌وره و هه‌ندی بچووک که ژماره‌یان نه‌گاته نزیکه‌ی ۱۶
هه‌زار که‌سی » . (لاپه‌ره ۹۹) .

نه‌مه‌ش ناوی هه‌ندی له عیله و خیلاته به‌ناویانگه‌کانه :

۱- جاف : نه‌م عیله گه‌وره‌یه لق و په‌لی زۆره ، له‌مه‌و به‌ر سه‌ربه
قه‌ضاکانی : خانه‌قین ، کفری ، هه‌له‌بجه بوون . نه‌مه‌رۆ هه‌موو سه‌ربه
قه‌ضای که‌لارنو له‌مه‌و به‌ر به (۶۰) پرو خیلی گه‌وره دراونه قه‌لم ، ئییره
جیتی ناو نووسی‌یان نیه .

۲- باجه‌لان : له‌مه‌و به‌ر له تیوانی خانه‌قین و زه‌هاودا بوون له سه‌ده‌کانی

۹- ۱۰- ۱۱ کۆچی دا‌نه‌ماره‌تی باجه‌لان هه‌بوو .

هه‌ندی نووسه‌ری وه‌کو «عه‌زاوی» نه‌م عیله‌یان به‌ عیلاتی پاشماوه‌ی
مغول داوه‌ته قه‌لم و له وشه‌ی «باجه‌لان» دا به هه‌له‌چوون گوایه
«باج‌ئالان» هه‌روا هه‌ندی نووسه‌ری عه‌ره‌بی وه‌کو «مه‌حموود خه‌طاب»
وایان داوه‌ته قه‌لم که «باجه‌لان» له ناوی کابراییکی (بوجه‌یل) ناوه‌وه
هاتووه . که هه‌ردوو بیروباوه‌ره‌که هه‌له‌یه . نه‌م عیله له خانه‌قین و له ده‌وری
موصلیش شیوه‌ی زمانیان گۆرانی‌یه و له بنه‌رمتا ناوه‌که «بادگه‌لان =
پایگه‌لان» هه‌ ، نه‌م عیله گوایه پازده خیل و به‌ره‌ی گه‌وره‌یه .

۳- سوره‌مه‌ری ، ۴- زه‌رگۆش : نه‌م دو‌عیله که به‌شیکتی زۆریان له

ده‌ور و به‌ری قزله‌باطو خانه‌قینی له بنه‌رمتا له عیلاتی له‌کی له‌کستانی
«رام‌هورمرز» نو گه‌لیج بنه‌ماله‌یان به‌ شارو‌دیتی کوردستانا بلا بووه‌ته‌وه ، له
ناو داووده (ناوچه‌ی طارق) له‌ک هه‌یه و له ده‌وری کۆیه (له‌ک) هه‌یه .

۵- نه‌رکه‌وازی : لقیکی گه‌وره‌ی سه‌نجای (سه‌نگاوی) یه . سه‌دان

سال له مه و بهر به شیکي گوره ی. زهنگه نه ی دهوری سهنگاو په ویان کردووه
بو زه هاوو مایدهشت ، فارسه کان وه کو یاسایانه همیشه زور به ی پیتی
(گ) ده گورن به (ج) سهنگاوی ده که نه سهنجاوی ، زهنگان ده که نه
زه نجان گورگان ده که نه جورجان . عیلي ئه رکه وازی وه کو زهنگه نه ی
غه صلی ، که به بنه چه له (زهنگان) هوه هاتوون شیوه ی زمانیان گورانی به .
۶- زهنگه نه : گهرچی نیسته چی سه ره کیی زهنگه نه له کوردستانی

عیراق دا ناوچه ی «قادر که ره م» و «گوگ ته په» ی سهنگاوه و پایتهختی
فه زمانه واییان «قهیتوول» بووه ، بهلام زوریان که وتوونه چیگایانی تری
کوردستان وه ک خانه قین و دهوری مووصل .

۷- جمور : عیليکی زور گوره ی کوچهری سه ره به خانه قینه له مه و بهر
تا زه هاو له هات و چوونی خیله کی دا بوون ناوه که یان له گه ل «جبور» ی
عه ره بی په یوه ندی نی به ، له وشه ی «گهور = زور گهر» هوه هاتووه که
ئه کا متجول ، رحال .

۸- بهر زنجه : بنه ماله بهر زنجه یی به کان به هوی دهسه لاتی شیخیستی و
دهوله ته وه دهسیان گرتووه به سه ره دیتات و گوندیکی زوردا له مه یدان و
ناوی عه شیره تی بهر زنجه ی وهر گرتووه .

۹- کاکایی : عیلي کاکایی ، له عیله هره کون و زور گوره کانی
کورده که به شیوه ی گورانی دهئاخوون ، له بنه په تا له دهور و بهری
باوه یادگار و بهر زنجه و کرده وه هاتوون به ره و خوار هه ندیکیان له
«مه نده لی» هه ندی له (خانه قین) هه ندی له دهوری (طارق) هه ندی له دهوری
(که له کی یاسین ناغا) و جی یانی تر فیسته چی بوون ، ئه مانه هیچ په یوه ندی په کیان
به (عه لی ئیلاهی) په وه نی به . که میژو و نووسه نه زانه کان بویان هه لئه به ستن ،
ئه مانه پاشماوه ی دینیکی کونی هه زاران ساله ی کور دن ، که (داو)
په رستی به .

۱۰- طائشه یی : په کیکه له تیره کانی جاف .

- ۱۱ - شەرف بەیانی ، یەکیکە لە تیرە ھەرە کۆنەکانی کەلۆر ، ھیچ
پەییوەندی یەکیان لە گەل جافنی یە .
- ۱۲ - دەلۆ : یەکیکە لە عیله کانی کەلۆری کۆن ، بلاوویان کردوو بە
خانەقین - کفری - سەنگاودا .
- ۱۳ - خالیدی : لە لقه کانی کەلۆرە ، دامەزرینەری گەرەکی (خالیدی) ن
لە قزرابات (سەعدیە) .
- ۱۴ - جگە لەم عیله گەورانە ، وردە بەرەو عیلى تری زۆرن وەکو
رۆژیانی ، عومەر بل ، زەند . . .
- ۱۵ - لە سەردەمی دواویی عوثمایی و سەرەتای ھاتنی ئینگلیس دا
شیخانێ تالەبانی دەسەلاتیکێ زۆریان پەیدا کردو گەئیک ئاواپی و جوگە
ئاویان لە دەولەت بە قەبالە وەرگرتو بەسەر دیکاندا زال بوونو ناوی
عەشیرەتی (تالەبانی) یان بەسەریا پیری . لە ناوچەیی قۆرە توومەیدان .
ئەمانە بوون ھەندی لە عەشیرەتە کوردە بەربلاووەکان . «عەزاوی»
ناوی «قەرەئولوس» ی خستۆتە دەوری خانەقین ئێوەی راستی بی
«قەرەئولوس» سەر بەمەندەلی یەو لە کتییی بەندەنیجیندا باسنامان
لێیان کردوو .
- ئەمە ھەندیکە لە میژووی کۆنی «خانەقین» بو شناسنامەیی ھەریمە کە
یادداشت کرا .

بنکەیی ژین

* * *

ناسرو مال مال

ناماده کردنی : عبداللطيف عبدالجيد گلی

« خوينهري بهريز نه مهی دهی خوینی به وه به شیبکی تره لهو کومه له شوکتورهی که وهختی خوئی کوری زانیاری کورد ، که نیستا له گهل کوری عراق به له خراوه و بووه به ددستهی کورد به یسارمه تی چهند کوردیکی دلسوزه وه کوی گردوته وه ، نه م به شه فوکلکوره به ناوی (ناسرو مال مال) وه وه وه له دبی بانالی به به شیداری ماموستا مه لا نیسماعیل و حاجی عه بدوقلا به گد خوئی و چهند برادر یکی تر خاله نه حمه دی سلیمانی باناله یی نه م داستانه یان له سه ر شریت تو مار کردوون . سو پاسیان ده که یی » .

ده لی مه زن و میرزاغا و مه زن بابۆ مه راغا بوون ، هه رسیکیان برابوون . مه زن بابۆ مه راغا به ته نی له دایکیکی بووو مه زن و میرزاغا له دایکیکی بوون . ده لی مه زن و میرزاغایان و مه زن بابۆ مه راغای شهرت و شه راییتیان بوو نه گه کوریان بوون و کچیان بوون بیان دهن به ئیکدی . په بیسیایه تی و گه و رایه تی مه زن و میرزاغا بوون . مه زن بابۆ مه راغا چو که ی وان بوو نه وان ده ستیان به وی هه ل نه ده گه شیت ، نه و ده وله مه ندو موقته دیرو ده ست پرۆیشتوو بوو . ده لی نه و قه ول و شه رایته یان بوو ، نه گه کورو کچیان بوون بیان دهن به ئیکدی .

ده لی مه زن بابۆ مه راغای هه تیویکی له مالی دا بوو تیوی ته مر بوو ، ته مره که چه لیان پی ده گوت . مه یته ری بوو ، ولاغی بوۆ نه ک ده کردن و کاو جوی ده دانی و خزمه تی ده کردن و ناوی ده دان . شه ویکی خه ونی دی . شه ویکی خه ونی دی ، له خه ویتی دا که ریکی لی هاتبوو . ده لی هه لستا گوتی ، ده چم بوۆ کن مه لای بوۆ ته ماشای ته عمیری کا مه عنای خه ویتیم بوۆ

لن وه دا • ده لن چۆ کن مه لای گوتی ، مه لا خه ویتکی وام دیوه و بۆم
ته ماشای ته عمیری که مه لای گوتی ، به لن بۆ ژیتکی گهراوه ته وه له
چاوی پردووی ، لاقیتک شهل ده بی و توت ده گه ویتکی ته مری له نک •
پادشای ئیرانی ده مری و به رمل و ئوسترلاب ته ماشایان کردوده ته توه ده بی
بۆ پادشایه تی به و قهت سی رۆزی دی پین ناچی ده تهن بۆ پادشایه تی به ده تکه ن
به پادشا • خه ویتکی زۆر چاکه •

ده لن نه گه ته مره که چه لی وای زانی ، هاته وه نه خۆی ده ولاغه به رزان
گه یاندی نه ئاوی دان نه کاو جۆی ده به رکردن ، هیچی له گه نه کردن •
رۆشت بۆ ده شتیکی ده شتی وه کو بانالی ، دهستی به وایتکی کرد ، کشیل و
قاپوه جهوت و به پروو مه پرووی خر کردنه وه و پرز پرزی کردن و وه کو
جاده و خه یابانان رازاندیا نه وه و شولکیکی به دهسته وه گرت و له ئیویان دا
وه کو قومانداری نه سکهری دهستی به ته علیم دانی کردن •
تیی راده خورین و ده ئیویان دا ده هات و ده چوو به وی ده گوت بیگرده به
وی ده گوت به ری ده و به وی ده گوت چه پسی که و نه وا وه کو ته علیماتی
نه سکهری ده کرد •

ده لن و مختیکی مه زن بابۆ مه راغا له دیوه خانی نه گه هاته وه مالی
ولاغه به رزان هه ر زور که یان بوو له برسان له تینوان • لئی پرسین مندالینه
نه وه ته مره که چه ل له کوئی به ؟ ولاغان هه ر زور که یانه له برسان و له تینوان •
گوتیان ، به لن ته مره که چه ل وه کو شیت بوو بی هه رۆ له فلان جیی ته ماشاکه
داخوا چ ده کا ؟

ده لن ، مه زن بابۆ مه راغا رۆشت نه گه ته ماشای کرد سه ری پیومه تا ،
نه وه نه و مه شق و ته علیمه ی ده کا وه کو ته علیماتی نه سکهری ، شولکیکی
به دهسته وه گرتووه ته ماشا ده کاو له ئیویان دا دیت و ده چی • ده لن مه زن
بابۆ مه راغای گوت ، ته مره که چه ل نه وه چ ده که ی نه و ولاغه هه موو برسین و

هه موو تینوونو و مردن له برسانو له تینوان نه وه چ ده که ی ؟

گوتی ، برۆ به ری یه خۆته وه سه گباب ، نه من بووم به پادشاو نه وه
حوکمرانی یه خۆم ده که مو نه وه ته علماتی نه سکه رو عه ساکیری خۆم ده ده مو ،
ئیستی نه تو برۆ به ری یه خۆت دا . نه من بوومه پادشاو حوکمرانی یه خۆم
ده که م .

جا ده لی ، گوتی به لی ، مه زن بابۆمه راغا پیاویکی تی گه یشتو بوو
گوتی ، به لی ته مره که چهل ده ی ئیشی بکه نه من ده چم به یه کی دیکه یان
خزمه تی ده که مو ئاویان ده ده م . ده لی رۆیشته وه بو لای مالی و قهت
سی رۆزی پی نه چوون ته ماشای کرد پادشای ئیرانی مرد ، ته ماشای رمل و
ئوسترلابیان کرد به لی کی ده بی کی نابی بو پادشایه تی یه ، ته مره هه یه له
ولاتی گاگه شی ، ته مره که چله ی پی ده لین ، نه و ده بی بو پادشایه تی یه .
ده لی ، حه رزت ده که م نه سکه رو توپ و عه ساکیرو نه و نه سکه رو
جه خانه و ، هه لیان گرت و هۆردووو باره گیان پیچایه وه و هاتن بو ولاتی
گاگه ش بابۆمه زی . ده لی ، له وی پرسی یان ، به لی هۆردووو باره گای
خویان له وی به عه رزی دا داو ته عقیباتیان کرد به لی ، ته مره هه یه ناو ته مر
لیره کانه ، له ولاتی گاگه شی ، گوتیان ده یکه ین به پادشا به دووی دا
هاتوین ؟

گوتیان نه وه لا هیچ که سی وای لی نی یه قایلی پادشایه تی یه
هه بی . به س ته مره که چه لیک هه یه مه یته ری مه زن بابۆمه راغایه ، ده نا که سی
دی شک نابه ین له ولاتی دا . گوتی ، بۆم بانگ که ن هه وه . ده لی وه ختیکی
بانگیان کرد ته ماشایان کرد گوتیان به لی ، نه وه هه وه .

ده لی ، هینایان ناردیانه حه مامی ، حه مام له می یان کرد ، پوخت و خاوین
شتیان ، جلی پادشایانه یان له بهر کرد ، تانچ و تو مارو روتبه ی پادشایانه یان
له سه ر شانان قایم کرد ، کردیان به پادشا . به پادشایان قبوول کردو ده لی ،

وهختیکی نه‌گه وای زانی بانگی مه‌زن بابؤمه‌راغای و مه‌زن و میرزاغای کرد
گوتی ، مه‌زن و میرزاغا ، نه‌من نه‌وا ده‌رؤم ، بسووم به پادشا ، داده‌نیشم .
ئیسیتیکه‌ش نه‌ووم کرده ژیر ده‌ستی مه‌زن بابؤمه‌راغای . کردمنه ژیرده‌ستی
وی ، حوکم له ده‌ست وه ده‌رینا ، نه‌وم کردبه ره‌یس و گه‌وره‌ی وه .
ئیسیتیش نه‌من نه‌وه ده‌رؤم ، به قهراری قه‌تعی بی نه‌مرو ئیتاعه‌ی بکه‌نو له
قسیتی ده‌رجن ، تالاوئی و به گه‌روئی دا ده‌که‌م و ساف له ساف تالانو ده‌که‌م .
نه‌مری پادشاش ره‌وايه ، هیچ ده‌ستلآت نه‌مان . گوتیان ، به لی قوربان ،
نه‌مرت ره‌وايه ، چۆتیکه ده‌لین وا ده‌که‌ین .

ده‌لی ، نه‌و رۆی بؤ پادشایه‌تی به پادشایه‌تی به خوی گه‌یشت ،
له‌سه‌ر ته‌ختی دانیشت ته‌ختی پادشایه‌تی به بی‌ینه سه‌ره‌وکاری ئی مه‌زن
بابؤمه‌راغای . برابه‌کی خه‌راپ بوو ، چونکه زی بوو ده‌لی ، زۆری غه‌در
لی‌کردن و نه‌گه‌ر که‌ریگ بتوپایه به وانی ده‌رداویشت و غه‌درو غه‌دووریکه
زۆری لی‌ده‌کردن و خه‌رج و باجو و ایتیکیکه ئی حوکمه‌تی به‌اتایه ،
حیساباتیکه ئاوه‌دانی به‌اتایه ، ئیدی ته‌کلیفاتی له‌وان بوو . لیبی ده‌ستاندن و
زۆر مه‌غدووری کردن ، فه‌قیری کردن ، ره‌زیلی کردن ، به چاوی غه‌ره‌زیه
ته‌ماشای ده‌کردن . له په‌روی کردن .

ده‌لی ، مه‌زن بابؤمه‌راغاش دوو کچی هه‌بوون ، نازو نازداریان پی
ده‌گوتن . مه‌زن و میرزاغایانیش به‌کی کورپیکیان هه‌بوو ، ناسرو مال‌مالیان
پی ده‌گوتن . ده‌لی ، نه‌گه‌ر کچی ده‌مه‌زن بابؤمه‌راغای بوونه گه‌وره کچ
زل بوون عازهب بوون زۆر جوان بوون ، ناسرو مال‌مالیش نه‌وا بوونه
ججیلی سونعی چوارده‌ساله ده‌خویان راخوری و ، پاش قولی خویان
نه‌نگاوت ، ججیلیکه ده‌زۆر قۆزو ته‌واو بوون . ده‌لی وهختیکه ناسری
به مال‌مالی گوت گوتی ، ئامۆزا مال‌مال ، ئیسیتی نه‌مه ئاوا به حیزی گه‌ری
دانیشین له ولاتی گه‌گه‌ش بابؤمه‌ری نه‌من پیم قبول ناکری . ده‌بی شه‌ش

ھوت نایب و وزیر و پیاو ماقوولان بئیرین بۆکن مەزن بابۆمەراغای
 خروەگە یەوہ . ئەگەر بێت و نازو نازدارانمان بداتن ، ئیمە ئەمە قەولمان
 بووہ . قەولو شەراپیتیان بووہ بابی دەمەن ئەگە کور و کچیان بوون
 بیاندەنە یە کدری . ئەگە لە سەر قەولن خۆی مابن و بمانداتن ، نازو
 نازدادان ھەرچۆتیکە بێ بە خزمایەتی لە گەلی رادەبویرین . دەچین خزمەتی
 دەگەین ، لە دیوہخانی پیتی ھەلدەوہستین ، یەک دەبین بە قەلنەداری ، یەک
 دەبین بە عەباھەلگری ، خزمەتی دەگەین . پێسن عەیب نی یە لە گەلی
 رادەبویرین . ئەگە نەشمان داتن نازو نازداران ، بە خوا ئەمن ئاوا دانانیشم
 بە حیزی گەری یە . بۆ پیاوان ئەوہ نانی قوونن یە و بۆ مە تامی تێ دا نی یە .
 دەرۆمە خواری ھوت فرسەق و ەبەر بەغلا یە دەگەوم ، بەند فابم تا غاری
 دیوی سپی یە .

جا دەلن مال مالی گوت ، باوگە کەم قسێ خۆم خەسار ناکەم . ئەو
 خۆ بە رەفیق و ھاوشانی مە نازانی . ئیستیکە ئەو لە سەر ھەوا یە کیە و
 رەبیس و گەورە ی مەملە کەتی ولاتی گاگەش بابۆمەریە و ئەمە بێ دەست و
 فەقیر و نەدارین و بێ دەستی کردوون و ، ئیستیش کچان نادا بە مە . گالتان
 نەبێ پیمان ناکا .

گوتی دەبی ھەر بئیرین . جا ئەوجا بێ حەلاج بوو مال مالی . ھەلستا
 وئێ گەوت بە خزمان و دۆست و برادەری خێر کردنەوہ .

جا کاکە ئاسرم دەلێتەوہ بە کاکە مال مالی یە .

دەگو سەرتکە کاکێ خۆت بێتەوہ بە غولام و خزمەتکاری دەسەری یە .
 ئەتۆلە بۆ من خروەگەوہ شەش ھوت نایب و ەزەر او کە یخوداو
 ریحال و ردین سپی یە .

بۆم بئیرەوہ سەر بەرئێ مەزن بابۆمەراغای بە نیەتی خازیینی یە .
 ئەگەر بێت و بمان داتن نازو نازداری دەچاو سێ بەنگی یە .

یه کمان دهبین به قه‌ننه‌دارو به‌گ به حبا هه‌لگری به •
ئه‌گه بیتو نه‌مان‌داتن به خودای ئه‌من به دلی خۆم دانانیشمه‌وه له
ولاتی گگاهش بابۆمه‌ری به •

بۆ پیاوان ئه‌وه نانی قوونئیه‌و تامنی تی‌دا نی به •
ده‌رۆمه‌وه خواری ولاتی به‌غدایه‌و به‌ند نابم هه‌تا غاری دئوی سپی به •
جا ده‌لئێ کاکه مال‌مالیم هه‌لده‌ستا خپری ده‌کردنه‌وه شه‌ش حه‌وت نایبو
وه‌زه‌راو ریجالو ردین سپی به •

ده‌یناردنه‌وه سه‌ر به‌ژئی مه‌زن بابۆمه‌راغای ، ده‌لئێ سه‌لامیکیان
ده‌کرده‌وه له مه‌زن بابۆمه‌راغای و ده‌لئێ مه‌زن بابۆمه‌راغای سه‌لامی
ده‌ستانده‌وه‌و ده‌یگوت ده‌گ ره‌بی به‌خیرین که‌یخوداو ریجالو خزمینه‌و
ردین سپی به • به‌لان ئه‌من نازانم وا به‌ جمعیته‌و به‌ کۆمه‌گه‌و ئیشیک
کارئیک و فرماتیک و به‌ من چی به‌وچ نی به ؟

که‌یخوداو ریجالو براده‌ران ده‌گوت ، قوربان ئه‌مه فرستاده‌ین و له
ته‌ره‌فی ناسرو مال‌مالی ده‌ برازات و ناردوو یانین بۆ خزمته‌ تو ئه‌گه‌ر بیانکه‌ی
به‌ کوری خۆت و بیانده‌یه‌ی نازو نازداران و به‌ کتیبی به‌ قه‌ننه‌دارو یه‌ک به
حبا هه‌لگری به •

مه‌زن بابۆمه‌راغام ده‌گوت کورینه‌ براده‌رینه‌و که‌یخوداو ریجالو
ردین سپی به •

به‌خیرین سه‌رچاوی ده‌وی به •
ئه‌من چۆن نازو نازداران ده‌ده‌مه‌وه به‌ ناسرو مال‌مالی ده‌کوێستانی به ؟
دوینه‌ که‌ ده‌مدین دایکۆله‌ که‌یان خپوته‌ به‌ خپوته‌ و ره‌شمال به
ره‌شمال و هۆبه به‌ هۆبه مال به‌ مال پتوه‌ده‌گه‌ران و هیچ که‌س نیوه‌قاپی
نه‌ده‌دانئێ به‌ قه‌رزێ به •

ئەمن قەتە دارو حەبا ھەلگرو دەست و پتوئەندەم یە کجار زۆرەو موحتاجیم
بە وان نی یە .

بەلان ئەمن چاکەو ئەنعامیک و پیاوئەتی بەکیان لەگەل دەگەم و لەبۆیان
و ەردەگرمەو ەو دەیانئەمئ شوان و گاوانی یە ولاتی گاکەش بابۆمەری یە .
بابەکیان بە رۆژ دەست دەنەو ە گۆچانان و بچنەو ە بەر گاران و مەری یە .
دایکۆلە کەشیان ئیوارەو سبجەیان و ەچنەو ە باوئەش باوئەش باوئەشە ی
دەنانی یە .

دەلج ئەوان پیاوان و یە کە یە کە کە یخودا و ریحال و ردین سپیان بە
قوونئ خۆیان دا دەداو ە دەرویشتنەو ە بۆ کن ناسرو مال مالان و پنیان دەگوتن
دەگ رەبی مالوخەرا بی ناسرو مال مالینە ، ئەگەر حەیاو بە خۆنی یە بۆ چو
شەرم بە خەلقیش نی یە .

جا دەلج ئەگەر کاکە ناسریم وای دەزانئ یە .

دەیکوت شەرت بی بە شەرتی دەخوای ئەمن لیرە نەمیتنەو ە ، برۆمە
خواری بۆ ولاتی غەربیلیئەتی و گەرمیئەتی دەگەرمەسیری یە .
ئەمن لیرەکانە دانائیشمەو ە بۆ ژان راکیشی یە و غەدر و غدووری مەزن
بابۆمەراغای بە گەری یە .

ھەلدەستا دەچۆو ە مالی و پرووی دەکردە ئەو خێوئەت و ھۆدە ی خۆی
خسوس یە .

دەبەیتانە دەری جل و ئەلبیسە ی جەنگی یە ، لەگەل سیلاحی جەنگی یە .
لە پتی خۆی ھەلدە کیشاوە چە کیتیکی لەوی دەمووسلی یە .
لەبەر خۆی دەکردن کولەجەو پانتۆلیکی لەوی دە رجنی بابی یە .
بە بەر خۆی رۆدە کردەو ە خەنجەرئیکی لەوی دەتیرۆبی یە .

به دهستی وه ده گرته وه ریمیکی لهوی ده ههژده قهفی و ههرامه
دار چه زهرانی به .

له قهده کهی خۆی چه مایل ده کرده وه شیرینی لهوم ده قه ره میسری به .

له سهری خۆی ده نانه وه کلاوو زرئی به کی لهوی ده داودی به .

له سهری خۆی ده دانه وه سی و دوو په پری لهوی ده تاوسی به .

ئه و چاره که ده چۆوه رووی ده کرده ته ویله و ته ویله خانی به .

دهری ده هینایه وه بۆریکی لهوی ده گرده کی به .

له پشتینی ده کوتاوه زینتیکی موزه سهع و له زاری ده کوتاوه دانه

لغاویکی لهوی ده مرواری به .

به ته نیستانی دا به رده دانه وه جووتیک ئاوزه نگی لهوی ده کانی گوژی به ،

لینی سواره بووه له بۆری گرده کی به .

له خۆی چه مایل ده کردنو له خۆی ده دان چهك و ئه سه له چه و سلاخی

چه نگی به .

لینی سواره بووه له بۆری گرده کی به .

ملی پیوه ده نا به ره و گه رمین و گه رمین ده گه ره مه سیری به .

به پیش ده رکین مه زن بابۆمه راغای دا هه لی ده گرته وه ته قل و جلیت و

رمبازی به .

مه زن بابۆمه راغای ئه میه تی وی ته ده داوه هه دیه کی نه ده کردو کاکه

ناسرم تی ده په پری به ره و گه رمینی ده گه رمینی به .

ده لیخ چه به ربان ده برده وه بۆ ئامۆزا مال مالی به .

ده یانگوت کوره مالت خه رابن کاکه مال مالی ، ئامۆزا ناسر رویشه وه

عاجز بووه روپوه بۆ گه رمینی ده گه ره مه سیرو کوره مال خه راب پشتی

کردی خالی به .

جا ده ئېن كاكه مال ماليم راى ده كرد به سهرى قوتين و به پېن خواسى به .

• نه وه راى ده كردو خوى ده گه يانده ناموزا ناسرى به .

وه پيشى ناسرى ده گه راوه ده يگوت كوره مال خه راب ناموزا ناسر نه وه

كارى كردنې نې به ، كوره نه تو چونت زمان فتوايه ده داو دلت پروايه ده دات و

به جې بېلېه وه نازو نازدارى ده چاو سې به ننگى به .

• كوره مال خه راب نه وه كاكه ناسر يم ده گوته و به كاكه مال مالې به .

• ده يگوت كوره مال خه راب، يو پياوان نه من دانانې شم به جېزى گه رى به .

• به خوداى نه و نانى قوونې به و تامى تنى دا نې به .

• نه گه ر نه تو زورت پېن خوشه هه رېو دانېشه . به خوداى نه من به ند نايم

• ده رېومه خواري به ولائې گه رميتان و غه ريميايه تنى به تا غاري ديوى سپى به .

• نه وه كاكه مال ماليم ده گوته وه به كاكه ناسرى به .

• ده كو سه ريكه كاكي خوت بېتته وه به غولام و خزمه تكارى ده سه رى به .

• كوره مال خه راب نه من سېجه نېن زوو له خه وى هه لده ستام و

• ده چوومه وه سه ركائيله كېن پيره خومارويه ، هه لم ده گرتته وه ده ست نويزيكي

• مبارمكو ده مكرده وه دوو ركعات سونته و له گه ل دوو ده فه رزى به .

• نه وه ته ماشام كرد له ئېنلا هه وريكي ره شى پتوه ده فاوه ، له لايه كى

• ده باري بارانه و ته رزه به باوه .

• نه وى باو بارانهم له قه ره ره شمالي مهن بابومه راغاي ده داوه .

• لايه كى لېن ده خسته عه رزى و لاي ديكه ي به حه واوه راده وه ستاوه .

• نه وه لېنې ده رده په رېن نازو نازدارى ده چاو سې به ننگى و برؤ به كولاوه .

• هه ر سينگيكي ده يگه يشتنې رويان ده په لؤسى و رويان ده كوتاوه .

• به لان نه يان ده زانى كيه سينگه هه لكشاوه .

کوپره مال خه راب له دهنگی توقو ته لسم و بازنو بهرو بهرموورو
خرخاله و گواران ، رهو له مه پری مه زن با بومه راغای ده که وتو به حهوت
شوانی ده وه کو حه مه که پری بویان نه ده گه راوه .

ئه وه کوپره چونت زمان فتوایه ده داو دلت پروایه ده دا به جی بیلیه وه
نازو نازداری ده چاو سی به نگی و برو به کولاره .

ئه وه کاکه ناسریم ده گوت به خودای ئه من ناگه پرتیه وه ، ئه گه ر ئه توو
هیندهت پی خۆشه و ناروی به ملا ، هه پرو له کنیان دانیشه و ئه منیش خودا
حافیزو مالوا .

ئه وه جاره که ئه گه ر زانی بوی ناگه پرتیه وه ، ده یگوت کوپره مال خه راب
له گه لم وه گه پری ، ئه تو نازانی ئه منیش هه تا خو حازرده که مو هه رتکمان
ده پروینه خواری به جووته سواره . ئه تو بوت مه علوم نی به و نازانی ئه گه
له ولاتی گه رمینان و غه ربیایه تی به تاغه سواره ی هیچ گه ر دو حورمه تیکی
نی به .

جا ده لئی ئه وه جاره که کاکه ناسرم به قستی ده گه راوه . ئه وه جار کاکه
مال مالم ده پرویه وه بولای مائی خوئی و خوئی حازرده کردو ئه وه له پیی خوئی
هه لده کیشان چه کیکی له وی ده مووسلی به .

له بهر خوئی ده کردنه وه کوله جه و پاتتوئیکی ده پریش باو ده مه قویانی به .
له قه دی خوئی حه مایل و ده کرد شیرینی له وی ده قه ره میسری و
توپ ره شی به .

- به بهر خوئی پرو ده کرده وه خه نجه ریکی له وی ده تیرویی به .
- به ده ستیه وه ده گه رته وه شیرینی له وی ده قه ره میسری به .
- له سه ری خوئی ده فانه وه کولاره و زری به کی له وی ده داودی به .
- له سه ری خوئی ده دانه وه سی و دوو په ری له وی ده تاوسی به .

• ئەوجا پرووی دەکرده دەتەویله و تەویله خانی به

• دەری دەهینا بوریکی لهوی دەگرده کی به

له پشتی دەکوئاوه زینیکی مورسه ع و له زاری دەکوئا دانه لغاویکی

• لهوی دەمرواری به

• به تەنیشانی دا بەرده دانه وه جووتیک ئاوزهنگی لهوی دەکائی گویزی به

• دهلی جا ئەویش لئی سوارده بووه له بۆری گرده کی به

• کاکه ناسریم گوئی لئ دەبووو نازو نازدار خه بهردار دەبوون ئەگەر

• ئامۆزا مال مال و ئامۆزا ناسر حاجزبوون و ده پۆنه وه بو گهرمینی ده گهرمی به

• ئەوه نازداریم ده گوتوه به نازی خوشکی به

• کورپه مال خه راب ئەمن بیستوو مه ئەوه تا ناسرو مال مال ئەوه ده پۆنه وه

• بو گهرمینی ده گهرمی به

• ده ترسم بیکه نه که خیره تی و نا هومییدی به

• خوا حاذیزه مان لئ نه خوازانو گهردنی خۆمان پئ نازانه که نو دتیا

• سه د مردنو ژینه و له به کدری بیینه وه دیدار ناهزده تی به

• کاکه ناسریم گوئی له گفتوگۆ به نازو نازداران ده بوو ، ده بگوت

• هه ی له کاکه مال مالی به

• ده کو سه ریکه کاکه خۆت بیته وه به غولام و خزمه تکاری ده سه رتی به

• کورپه مال خه راب با نه بیکه یه کهم خیره تی و نا هومییدی به

• لئی سواربین له بۆری ده گرده کی به

• به پیش ده رکێ مه زن با بۆمه راغای دا هه لگرینه وه غارو ته قله و جلیتو

• پهبازی به

• به چاوو به زبان نازو نازداران ، ئەوه خۆیان هاویشتۆتوه وه سه ر

• پانکۆله ی ده چیغی به

به چاوو زبان ئيشاره تيان بکه ين بو سهر کانيله کي مه له ک ريزانسي و
له وئي بو يه کدی سويندخور بين و گهر دنئي خو به يه کدی نازا بکه ين و
نه ويکی نه يه ينه وه له وئي سه فه ري و دنيا سه د مردن و زينه و له يه کدی بينه وه
ديدار ئاخره تي به *

کاکه مال ماليم هه لده ستاو ليی سوار ده بو ونه وه ، کاکه ناسريم ده يگوت
به خودای ئه من هه لئا گر مه وه غار به پيش ده رکي مه زن بابو مه راغای دا ، ده لي
به تاقه سواره ئه من هه لم ده گر ته وه غار و بابو مه راغای هه ديه کی نه ده کردم و
ئه من تاقه تي ر ميازيه م ني به *

ئه وه کاکه مال ماليم ده گه ته وه ده ياللا له کاکه ناسري به *
ده کو سه ري که کاکي خو ت بيته وه به غولام و خزمه تکاری ده سه ري به *
ئه توو نازاني و بو ت مه علووم نه بو وه ئه گه تاقه سوار دي گهر دي ني به *
هه لسته ئه مه به جوو ته سواره ليی سوار ده بينه وه بو ري ده گرده کی به *
به پيش ده رکي مه زن بابو مه راغای و هه ر که سيکی هه ديه ت لي ده کا به
خودای بو ت داد ينه وه به قه بزهي شيري چيغو چادرو ر ه شمالي مه زن
بابو مه ري به *

ئه وه نازو نازدارانيس خو يان هاويشتو ته وه له دوو نهووم و
سي نهوومي به *

خويان هاويشتو ته وه سهر پانکو له ي ده چيغان و ئه وه ته ماشا ناسرو
مال مالان ده کهن ، ناسرو مال مال به پيش ده رکي مه زن بابو مه راغای دا
هه ليا ن ده گر ته وه غار و ته قله و جلپت و ر ميازي به *

ئه وه به چاوو به ده ست نازو نازداريان ئيشاره ت ده کردن و هه ر بو
سهر کانيله کي مه له ک ريزاني به *

ده لي ناسرو مال مال له سهر کانيله کي پيره خو مارويه ليی دا ده به زين له
وان ولاغی ده بو ري گرده کی به *

ئىي دا دەنىشتن لەسەر كانىلەكى پىرەخومارۆيەو ئەوجا نازو نازداران
بى يىنۆي سەراوئى ھەريەكە دەستيان دەداوہ مەسینەو ئاقتاوى لەوى
دەزبوى يە •

دەلى ، سەبر ، نەرم ئەوا بە لەنجەو لار دەروينەوہ بۆ سەر كانىلەكى
پىرە خومارۆيەو سەلامىكىان دەكردەوہ لە مال مال و ناسران ، ئەوہ عەلەيكىان
وئ دەدانو دەيانگوت وەك پەبىي بە خىرئىن ئامۆزا نازو نازداران سەرچاوى
دەوى يە •

دەلى چوار بە چوار لەوى دادەنىشتن لەسەر كانىلەكى پىرە مەلەك
رئزانئىو خومارۆيەو دەستيان دەكردەوہ بە سەيرو سوحبەتو قومارو
قەشەرىو بە چەنگ بازى يە •

سەتى سەد ماچانىان دەهينايە سەر تاقە فلسىكى ئەگر ھىچ
حورمەتەك و ئەمىنەتەكى لەبۆ نى يە •

دەلى تا بەيتىكى رايان دەبوارد بە سەيرو سوحبەتو قومارو
چەنگ بازى يە •

پاشى بەينەودوا بۆ يە كدرىان دادە ئاوە قورئائىكى لەوى دەسى جزمى يە •
چوار بە چوار ھەرچواران دەستيان بە قورئانئى دادەدا بۆ يە كدى
سوئىدخۆر دەبوونو نازو نازداران دەگوت ئا ھەوت سالى دى مئرد لە
وان ھەرام بى ، پاشى ئامۆزا ناسرو مال مال يە •

ئەوہ ناسرو مال مالانىش بۆ وان سوئىدخۆردەبوونو سوئىدىان
دەخوارد بە ئەجەلى ھەوت سالان ژن لەوان ھەرام بى لە پاشى نازو
نازدارى دە ئامۆزا و چاوسى بەنگى يە •

دەلى جا نازو نازدار ھەلدەستەوہ بە دلىكى بە غەمگىن و بە چاوتىكى
بە فرمىسك و بەرەوماں دەگەرانەوہ •

ئەو ھەككە ناسرو مال مال ئەوجار لىي سوارە دەبوونەو ھە لاغى
خويانو ھە لاغى دە بۆرى گردهكى ھە .

جا ھەرزت دە ھەم دەلى ئەوجارە ھە رۆيشتن داخيل ھە دوورياتىكى
بوون ، ھە رىيە ھەكى دا راوستانو جەلھوى ولاغيان ھە لەنگاوت . ناسرى
گوت ناموزا مال مال ، خۆ ئەمە ھەشارەزايىن ، ئەو رىيە دەبى لەبۆ كويى
بچى و ئەو رىيە دەبى لەبۆ كويى بچى ؟ دەبى ئەو رىيە بەغدا بى يان ئەو ھە ؟

دەلى ھەو مچۆمچۆيە ھە دا بوون ، كاروايتىك ھە زىللا ھات ، بانگى
قافلە باشى يان كرد گوتيان ئەى قافلە باشى ئەى برادەر ، ئەم دوورىيە بۆ
كويى دەچن ؟ گوتيان بەلى ئەم دوورىيە ھەرتكىيان بۆ بەغدايە دەچن .

بەلا ئەمە سەلتە رىيە ئەو ھەتەو گۆرانى پىوھن ، چل پەنجا جەردەو
گۆرانى پىوھ ، ئەو رىيە قەتە بوو بەينىكە ، چەند مانگىكە قەتە بوو
كەس ناوئىرى بەوى دا بچى . بالدەر بچى بالى دەوھەرتىن ، نالدەر بچى بالى
دەوھەرتىن ، كەس ھەمورى نىيە بەوى دا بچى . بە سى رۆژان بۆ بەغدايە
بەو سەلتە رىيە ھە دا نيزىكترە ، بەلا كەس ھەمورى ناكە بەوى دا بچى .

ئەو رىيە ھەش ھەوت قوناغە ئەو سى قوناغە . ئەو رىيە قەتارو
نەھارو قافلە باشى ھەو ھەچ كەسىكى پىي دا گىلان و گىدان .

ئاخىرى ناسرى گوت با برۆين بە رىيە ئەى چەتەو گۆرانە كان دا . جا
ئەمە ئەگەر بە رۆستى چل پەنجا چەتەو گۆرانى نىين ، بە گەل و كونگىكى
خاوين ئەمە ولاتى خومان و مەملەكەتى خومان دەستىنەو ھە ! ياللا ھەلگەر
غار .

دەلى ھەلىان گرتە غار ھەرزت دە ھەم ، روويان دەو رىيازەى ئەگە
چەتەو گۆرانە كەو پىاو خەراپە كەى پىوھن دەلى رۆيشتن ھەتا نيزىك بە
قەمچى چەتەو گۆرانە كان بوون ئەگەر ئەو چەتەو گۆرانى پىوھن .

دەلن وەختىكى سەر تەرىدە باشى لىي پىرسىن ، سەر تەرىدە باشى بانگى
تۆكەرىكى دا پىي گوت ئەي تۆكەر داپرۆ ئەم باسكەي پروانە داخوا لەو
مەوقىعەي كاروايتىك ، رىيواريتىك ، سەلتىك ، سپادىك ، ھىچ كەس
پەيدانە بوو ، ديارنى يە . ئەمە چەند وەختىكە لىرە دانىشتووين ھىچمان
دەست نەكە وتو ، ھىچ دەست كەوتىكمان نى يە .

دەلن پياوى سەر تەرىدە باشى ئەگەر رۆيى تەماشاي كرد لە مەوقىعەيكى ،
ئەو جووتە سوارىك دىن جووتە سوارىكى زۆر بوشناغ ، دىن زۆر بە
توندى و بە جەلدى ، سوارى دە وايان كەم دىون و نە بوون و نىن . ئەو نەندە
جووتە سوارىكى قۆزو لاوچاك . دەلن وەختىكى ئەگەر ئەو خەبەرەي چۆو
بە سەر تەرىدە باشى گوت ، گوتى ، قوربان جووتە سوارىك ھاتن لە ولاو ،
جووتە سوارى پياوى دە ھەوا و ئەدىون . ئەگەر پىت و پىمان رووت بىكرىن
ئىدى غەنمە تىكى زۆريان پى يە . ولاغ و ئەسپايات و سىلاھى جەنگيان
زۆر پى يە ، بەشى مەيان پى يە .

گوتى ، بىرۆ سەگى سەگ باب ئەتوو ھەر ئى وا كەم خىرەت و
كە لەزراوى ، جا ئەمە ئەمەن بە خۆو بە چل پەنجا كەسى ئەگەر دوو سوارم
پى رووت تەكرىن ئەمە لىرە كانە چدە كەم ؟ دەلن خوشيان ھەلستان لى يان
چۆ سەر رىيازى ، سەر رىيازى لى گرتن و رىمى لەسەر رىيازى چەقاندو
سىنگى ھاويشتە سەر رىمى ھەژدە قەفى يە .

دەلن ناسرو مال مالىش ھات و لىي نىزىك بوون . ئەگەر لىي نىزىك
بوون لە دوورەود بانگى كردن سەر تەرىدە باشى ، كاكى سەر تەرىدە باشىم
دەلن لە جووتە سوارى لە ولاو دىن زۆر بە توندى و بە جەلدى و بە پى
موخافاتى يە .

كۆرە مال خەراب ئەتۆ نازانى ئەمەن ئەگە لىم گرتوويەو سەر رىيازو
پلى دە عومانى و دەربەند بىمار بە يە كجارە كى يە .

به خودای هوت رووحو پین رووحتو و سه ر خوی ده که مه وه و
نایه لم رووحتی ده ر باز کن به زیندووی به .

به لان نه وه رووحتیو پین ده که م و نه من ناو کوژم و نه گهر و هرن له ولانه
له بو من دابه زن له ولانغی ده بوری گرده کی به و بو من به جی ییلن چه ک و
نه سه له وه و سیلاحی جهنگی به .

به پری به دا پرونو و خوا حافیزو پین به سه لت و سیادی و هر به
حیزی گهری به .

ده لئی کاکه فاسریم نه گه گوئی له گفتو گو به سه ر ته ریده باشی ده بو و ،
ده یگوت هه ی له سه ر ته ریده و سه ر ته ریده باشی به .

نه من پریک به گوئی یان ئی گرانم و با پریکت لئی نیزیك بسم و بزائم
گفتو گو به تو و مه رحه مه تی تو چونه و چ ده فهرمووی و نه مری تو ره وایه و
نه مری تو م له سه ر سه ری به .

ده لئی نه گه لئی نیزیك ده بو و کاکه فاسری به .

نه گهر رمبیککی ده داوه به کوله ی سینگی سه ر ته ریده باشی به ، رووحتی
ده پری له قالی به .

ده لئی ، نه وه لئی یان ده ر ده په رین چل ته ریده باشی به .

هر چوار ده وره یان لئی ده گرتن و لئی یان وه ده سه ته و که ر ده که وتن و
نیوه یان ده دانه بهر ده ماچه ی ده په کی به و به عزیزکیان ده دانه بهر رکیستی
ده نه سپی و به عزیزکیان ده دانه بهر مه و دای ده شیری به .

نه وی ده یانکوشت دیانکوشت و ده نا به عزیزکیان به یه خسیرو به دیل
ده گرتن و ده یان کردن به دیل و به یه خسیری به .

جا نه و جار ه که ده لئی نه و ا به رددستیان کردن نه و چه ته و گوران و

به عزتيكيان لي كوشتن و باقي دي ئهوي ما به يه خييري يان په لپان به ستن و له پشتمندي ئيكدريان تي خستن و جه له پان كردن و وه بهر سينگه ئه سپانيان دان به ره و به غدا . ده لي رويشتن هه تا وه ختيكي ، زور رويشتن كه م رويشتن داخيل به شاري به غدايه بوون . ناسري گوت ئاموزا كاكه مال مال، جا تيوي خو شيان تيوي لي نا ، گوتيان له و ولا تي غه ريبيايه تي به دا با هه ر تيوي خو مان به براي ته به رين . وا چا كه حورمهت و عيزه تمان زياتره . ده لي بوون به براي ئيكدري ، هه ر به ئيكدري يان ده گوت كاكه .

گوتي كاكه ناسر ئيستيكه ئه مه نه شاره زان ، هيچ خانه خويمان نين ، ميوانين . بچينه مالي كئي و نه چينه مالي كئي ؟ خانه خويمان ني به .

مال مالي پي گوت كاكه ناسر ولاغ مراده ، جله وان شل ده كه ين ، ده ي ئاو ئينه سه ر قه لپووزي زيني ، ولاغي سه ري به هه چ ده روازيكي وه ناو چو هه چ ماليكي له وي داد به زين و ميوان ده بينن . ده لي به لي .

عه رزت ده كه م ده لي ئه گه ر ولاغيان ، جله ويان هاويشتنه سه ر قه لپووزي زيني و ولاغ به كو لان كو لان و سوقاق سوقاقي ده به غدايه دا روينه خواري ، ده ي ئه و كو لان نا ئه و سوقاق هه تا سهريان به ده روازيكيه وه نا ولاغ و له وي راره ستان . ئه گه ر راره ستان ده قولبايان كرد ، ده لي ئه گه ده قولبايان كرد ، جووتيك پياوي زور نايه بو به حورمهت هاتنه ده ري ، ولاغيان لي وه رگرتن و به خيره اتنيان كردن و ولاغيان لي وه رگرتن و ولاغيان بردنه ژووري و دايان مه زراندن و هو دتيكيان بو پر فهرش كردن و زور به حورمهت له وي دايان نان . ئه و مالهش مالي كئي به ، مالي مام كياي پي ده لين . مام كيا وه زيري خه ليفه ي ومخته ، ئي به غدايه ، وه زيري خه ليفه ي ومخت .

ده لي ، قاعيده و قانوني به غدايي بايش وا بوو هه تا حوت شه وو حوت روظان له ميوانيان نه ده پرسی بو كوي ده چي و له چ خه ريكي و بو كوي ده چي و خه ريكي چي له چ ده گه رتي . قاعيده و قانونيان وا بوو .

ده لښ ، مه تا هوت شهو و هوت رږوژان وا بوون . نه ناسرو مال مالان
 وه غزيه تي خوژان به يان كود نه مام كياي لتي پرسين كاكي من له چ ده گه رږين و
 له چ خه ريكن . پاشي هوت شهو و هوت رږوژه ي مام كياي لتي پرسين گوتي
 نه ي كاكي ده كوستان ي نه وه به چ مه شعور زن و له چ ده گه رږين و خه ريك ي
 چن ؟

پښ يان گوت قوربان نه مه له ولاتي خوژمان خيس و ليجادي باب و
 باپيري خوژمان بووه مه زنايه تي و گه ورايه تي و ره يسايه تي به ولاتي گاهه ش
 بابومه ري ، له بنه چه كه ي را ئي بابو باپيري خوژمان بووه ئيستيش له وه تا
 مه زن بابومه راغا بوته گه وره و ته مري شاي عه جه مان له مه ي نه ستاندوه و
 مه زنايه تي لي پريوين و مه مله كه تي خوي لي پريوين و مه زن بابومه راغا بوته
 گه وره ي مه و غه درو غه وورتيكي زوري لي كردووين و نه مش پيمان
 قبول نه كراوه ناوا به پښ حورمه تي دانيشين له ولات و مه مله كه تي خوژمان دا ،
 هاتووينه خواري قايه عوسمانليمان به دي كردوه و جا نازانين مه رحه مه تي
 حوكمه ت له سه ر چي به ؟

ئاخيري گوتي ، ئاي داخه كه ن . . . نه تو نه ده بوو سچ چوار رږوژ ، دوو
 رږوژ ليړه وه پيش ده نگو بكر دايه حاليو بكر دمايه . نه من وه زيري خه ليفه ي
 وه ختم ، چو تيكي نه وه بو گوتايه نه من نه مري وه م ناوا به جي ديناو نه مري وه
 په وا بوو ئيشم بو جي به جي ده كردن . مه مله كه تي خوژم بو ده ستاندنه وه .
 مال مالي پتي گوت به ناسري گوتي نه ي گاموزا ناسر به خوا
 پښ به ختي به مه نه گبه ت شاني گرتووين ، به خوا پښ به ختي به مه له كا براشمان دا
 له وه زيري ، ثاني و يشمان پري . ئاخيري گوتي ده ي كار ني به خوا چاكي
 نه كا .

گوتي مام كيا نه گه بو خوژمان بچينه خزمه ت خه ليفه ي وه خت و
 گفتو گوي به ي له گه ل كه ين چونه ؟

گوتی به خوا ئەگه بۆ خۆو زارو زه وه نندی گفتو گوێه و ههیه و گفتو گوو
پێی له گهڵ ده کری ، ئەوه هه ڕن مانبعهت نی به ده رگای حو کمهت و الایه •

ده لێ ، هه لستان رۆیشتن بۆ مه جلیسی خه لیفه ی وهخت • ده لێ له
دووری یه وه سه لامیان کردو سه لامیان ئەستاندنه وه و خه لیفه ی وهخت ته ماشای
کرد ئەوا جووته پیاویکی زۆر بۆشناغ و به حورمهت داخیل به دیوانی بوو •
ده لێ به خێرهاتییکی چاکی کردن و حورمهتی دانی و جیتی پێ نیشان دان و ده لێ
له مه جلیسی خه لیفه ی وهخت دا دانیشن • ئەگه ر دانیشن ده لێ مال مالی
هه لێ دایه بانگی کردی ، گوتی چاک وهیه مه وزووحاتی حالی کم :

جا کاکه مال مال مه ده لیته وه ده هه ی له خه لیفه و له خه لیفه ی وهختی یه •
ئهمه هاتووینه خواری له ولاتی کویتانی و مه مله که تی کویتانی ولاتی
گاگه ش بابۆ مەری له قه دیمه وه ئیرس و ئیجادی باب و باپیری مه بووه و ئەمڕۆ که
ته مری شای عه جه مان له مه ی بریوه و له مه ی ئەستاندوه و ئەمه ش پیمان
قبوول نه کراوه لێی دانیشن به حیزی گه ری و پێ حورمه تی یه •

ئهمه هاتووینه خواری قاپی عوسمانلیمان به دی کردوه و نازانین
مه رحه مه تی تۆم له سه ر چی یه •

خه لیفه ی وهختم ده یگوت هه ی له وێ را به خێرین هه تا ئیره سه رچاوی
ده وی یه •

کورینه به خودای ئەوه شه ری عه شیرمه تان نی به و له بۆو ده رکه م و
وه ده ستو ده م ئەسکه رو عه سا کیری یه •

له بۆو بستینه وه ولاتی خۆو ته سلیمو که مه وه به یه کجاره کی یه •
ئهمیش له خۆم گه وره تر هه یه و ده بی پۆسته و بۆ بنیرم بۆ خزمهت

سولتانی ئەسته مبوولێ و بزانه مه رحه مه تی ویم له سه ر چی یه •

ده بی سه بریم لێ بگر نه وه به ئەجه لێ حه وت رۆژی ده دی یه •

جا خه به رتو ده ده مه وه و ده و ده مې مه علوماتی گفتو گو یه و مه رحه مه تی
سولتانی ته سته مبولی به ته سه حی به .

جا نه و جار ه که به نیکی له وی ده مانه وه خولق و مارینه تیکی ده دانی ،
ده یانگوت لیره بمیننه وه و دانیسن له مه جلیسی و لیره بن . گوتیان خه یر ،
ده چینه وه مالی مام کیای مالی خانه خوی خومان .

ده لی به نیکی له وی دانیستن و هه لستان رویشته وه گوتیان ، پی
گوتن ده بی به نه جلی حهوت شه وو روژان ، نه وه شه ری حاشیره تان نی به
ته سکه رو هه سا کیری و ده دست ده م و مه مله که تی خو و بستینه وه . ته میش
له خو م گه وره تر هه یه ، ده بی پو سته و بو بنیرم بو خزمهت سولتانی
ته سته مبولی . جا له وی مه رحه مه تی وی چو ن بو و پو سته چو ن هاته وه ،
تاوا مو عامه له ده که ین به ته سه حی به .

ده لی وه ختیکی پو سته ی بو ناردن بو خزمهت سولتانی ، وه ختیکی
پو سته هه ر نه هاته وه نه گه هه ر هینده له بیر بو و ، هه لستان ، ناسرو مال مال
له مه جلیسی . ده لی به نه مری خوا له بیر چو وه و فه رامو شی کرد پو سته یان
بو بنیری بو خزمهت سولتانی ته سته مبولی ، له بیر چو وه .

ده لی ناسرو مال مال چو ونه وه له مالی مام کیای دانیستن ، مانگیك ،
دوو مانگ ، سی مانگ ، سالیك ، چوار سال شش سال پینج سال ، دانیستن
هیچ خه به ری نه بو و . ده لی وه ختیکی له شاری به غدایه دا ناسرو مال مال
کوریککی نه وه نده له دلان دا بو و ، ده لی دو ست و براده ری په یدا کرد بو و ،
زو ر له سه ر حورمهت بو و ، ده لی دو ست و براده ران ، نه وا له شاری
به غدایه ش دا سالی سیخواریک ده باری ولاتی سپی ده کرد و عالم وه خو
ده که وت و نه و روژه ی ده چو و بو را و و را و و شکاری .

ده لی وه ختیکی براده ران له به ری به یانی دا ، هاتن ، ده قولبا بیان
کرد نه ی ناسرو مال مالی ده کویستانی ، خو حازر که ن سه بی نی

ده‌رۆین بۆ راوئ و راووشکار خۆشه ، بۆ راوه کارمازئ .
 ده‌لئ ومختیکی ناسرو مال‌مال هه‌لستان چاو قلیانی خۆیان خواردو
 ولاغی ده‌ خۆیان زین‌کردنو موسه‌لله‌حو سازبوون . تاوئ له‌ ولاتی
 به‌غدایه‌دا ، ده‌لئ سواره سوار بوو به‌ ده‌شتی به‌غدایه‌ وه‌ربوون به‌ سواره
 پروویان له‌ کتوی کرد راویان دابه‌شی . ده‌لئ ومختیکی راویان دابه‌شی ،
 ناسرتینووی بوو . لیبی پرسین له‌ براده‌ران گوتی ئه‌ی براده‌رینه‌ هیچ ئاوو
 پئ‌شک نایه‌ ئه‌من تینوومه‌ ؟ پئ‌یان گوت به‌لئ هه‌ . له‌ ده‌شتی فلان به‌ره‌وه
 گۆلاویکی لئ‌یه‌ بریقه‌ی دئ‌ ، ئه‌و ده‌شته‌ی ئاوی لئ‌یه‌ ، ده‌نا ئاوی لئ‌نی‌یه‌ .
 ده‌لئ پرۆ بۆ ئه‌و ده‌شته‌ی بۆ ئاو خواردنه‌وئ . به‌لامه‌چۆ ئه‌و چۆل و
 سه‌حرایه‌ی ئه‌وه‌ مه‌مله‌که‌تی شیخی عاره‌بانه‌ ، کوره‌ بچه‌ وئ‌ سه‌ری خۆت
 ناسه‌نیه‌وه‌ ، سه‌وت رووحت پئ‌بن رووحت له‌ قالبی ده‌سپرن . شیخی
 عاره‌بانیش مومکینه‌ ئه‌ورۆ له‌و چۆل و سه‌حرایه‌ی ئه‌وه‌ له‌ راوئ‌یه‌ ، ده‌ست و
 پتومندو ئۆکه‌رو وایکی وی .

ده‌لئ رۆویی‌یه‌ خوارئ هه‌لی‌گرته‌ غار به‌ده‌شتی به‌غدایه‌دا به‌ غار پۆیشه‌
 خوارئ هه‌تا گه‌یشه‌ سه‌ر گۆلاوئ . له‌وئ دابه‌زی ، ده‌ست و ده‌می خۆی
 شت و ئاوی خوارده‌وه‌و ، ده‌لئ له‌گه‌ل پۆیشه‌بووش له‌ مالی‌ خۆیان ،
 هه‌ریه‌که‌ تاژی‌یه‌کیان بردبوو له‌گه‌ل خۆ . کاکه‌ ناسری تاژی‌یه‌کی له‌ رستی
 کردبوو تاژی‌یه‌کی به‌ دواوه‌ بوو . ده‌لئ ومختیکی له‌ گۆلاوئ ئاوی
 خوارده‌وه‌و ده‌ست و ده‌می شت و تاژی‌ له‌ رستی کردو لیبی سوار
 بۆوه . ئه‌گه‌ ته‌ماشای کرد له‌ که‌ندو له‌ندی به‌غدایه‌دا کارمازئکی هه‌لستانده‌
 ئه‌گه‌ کارمازئ هه‌لستاندو لیبی له‌ هه‌وه‌وه‌وداو تاژی‌ به‌ کولکئ‌ وه‌نا ، تاژی
 رسته‌ی لئ‌هه‌لکیشاو لیبی له‌ مالی‌اوا دا . تاژی‌ ده‌ی ده‌ی وایکه‌ ، کارمازئ
 هیناو بردو له‌وئ ده‌ستی فراندی ، ده‌ی ده‌ی هه‌تا گه‌یانده‌ مه‌مله‌که‌تی
 شیخی عاره‌بان . له‌ چۆل و سه‌حرایه‌کی ئه‌گه‌ ته‌ماشای کرد کوری شیخی
 عاره‌بانیش به‌ خۆو به‌ چل سواری ئه‌ویش له‌ راوی بوو ، له‌و چۆلو

سه حرایه ی . هه تا تاژی بردیه بن ولاغی ، یتو کۆمه گنج سواری ده کوری
شیخی عاره بان . له وی تاژی ده خۆئیی و مرداو گرتی . نه گه گرتی ده لئی
سواری عاره بی تی یان راخوری به زبانی عاره بی ، تاژی بهری هه ل نه دا هه ر
چاتری ده م لی قایم کرد . وهختیکی سواریکیان لئی دا بهزی بهردیکی به بن
دهستی دا دا ، ئاسکه که ی پنی به ره لدا کردو قوروسکا و له و له غزه ش دا ناسر
گه یشته یتویان . گه یشته یتویان بانگی کردن :

کاکه ناسرم ده لیته وه هه ی له سوارو له سواری ده عاره بی به .
سه ریکه کاکه خۆت بیته وه به غولام و خزمه تکاری ده سه ری به .
کوره مال خه راب خۆ له مهمله که تی مه قاعیده و قانون وایه وه هه چ
که سه کی یتوچیری بگریت یتوچیر ئی وی که سه یه و ئی هیچ که سی دیکه
نی به .

ئه وه یتوچیر مباره ک به وه بی به لان له بو کاکه ناسری به ره لدا که ن
تاژیکی قه لیت سپی به .

ئه وه برایه کی دیم هه یه ئیستا نه گه یشتو ته ئیرمو له پاشمه وه ، ئه و زۆر
که لله ره مق و تونده ته بیاته و نه ئینکی خوانه خواسته یتوینیتسه وه هیچ
وه زه ندی به .

ئه وه ده لئی سواری عاره بان ، کوری شیخی عاره بان ده یگرت پرۆ
سه گی سه گ بابی قاحه باب ، هه تا نه مرۆ که هیچ که س عسوری نه بو وه
قودره تی نه بو وه بیته مهمله که تی شیخی عاره بان بو راوی . ئه توو بو
پرووحی خۆت وه پارێ ، به خودای ئه توو داوایه تاژی ده که ی حه وت
پرووح پنی بن ئیستیکانه ده تکوژم و پرووحیت ده برمه وه له قالبی به .

ئه وه ده لئی کاکه ناسریم نه گه وای گوئی له و گفتو گو یه ی ده بو و ، ده لئی
ئه وه لی یان وه دهسته و که ر ده که وت و لئی هه لده کیشانه وه شیر ی له وی
ده قه ره میسری به .

ئەو دەستی دەکردن بە گوشتاری و سۆ ئۆی لى دەكوشتن و يەكى ،
دەلى نىومى دەدانه وە بەر رىمى دە هەژدە قەفى و نىومى دەدانه وە بەر دەماچەى
دە پەكى يە و نىومى دەدانه وە بەر مەوداى دەشیری يە .

سى و ئۆی لى دەكوشتن و يەكى دە يەشتە وە لووت و لىو و گۆسى
دە برىن و ئەو دە يەكردە وە بەر مەو و ورو لە مى دە كردن و بە فرستادە گەرى ،
پى دە گوت پۆ سە گى سە گابى قاجە باب ، پۆ بۆ شىخى عارە بان
بگىرە وە . پوختان و شلتاغ و گىچە لى بە هىچ كەس نە كا ، ئە من پىاوى
غەلىفەى وەختە و هىچ كەسى كۆرى زى نە كوشتو وە ئىلا غەلىفەى وەختە
بمناسى ، موددەى وى غەلىفەى وەختە و هىچ كەسى دىكە نى يە .

كاكە ناسرىم لى دەستاندە وە لە سواری دە عەرەبى بە كارمەزو
ئىوچىرى يە ، لى سوار دە بۆ وە لە بۆرى دە گەردە كى يە .

هەلى دە كردە غار بە دەشتى كاو لە بەغدا يە داو دە هاتە وە خۆى
دە گە ياندە وە نىو سە لە ف و پۆلى سواران و برادە رانى مەردا يە تى يان دە گوت ،
دەلى كاكە ناسر ئە تۆ ئىوچىرى شت پەيدا كەرد وە .

دەلى ، بەلى ئە گەر لىرە دە پۆيمە وە خواری بۆ سەر گۆلا وى ،
هەلم دەستاندە وە كارمەزىك و تاژىلى خۆم بەردە دا يە و ئىوچىرىم پەيدا
دە كردى يە .

ئەوئى پۆژى تا ئىوارى دە يان كەردە پراو و پراووشكارە ، ئەوئى پۆژى
نۆژى عەسرى دە يان كەردە وە پراو بە تالە .

جا دەلى ، تا ئىوارى پراو يان كەرد لە دەشتى بەغدا يە داو پراو يان
بە تال كەرد و گە رانە وە ئەو هەموو سوار وە تىو شارى بەغدا يە ، هەر كەسە بۆ
مال و لانگەى خۆ و پى و جىگەى خۆ ، پراو يان دە مالى دە خۆ كەردە وە .
دەلى وەختىكى ئە گەر هاتنە وە مزلى خۆ يان و دانىشتن و چاو و نان و قلىانى

خویان کیشاو خواردیان ، دنگیان دا خزمه تچی بان هه بوو گوتیان به لئی
خه ومان دئی خوا حافیزت بئ . خزمه تچی هه لستا له کنیان به جئ هیشتن و
رؤیشت و ده لئ له سهر ری و جئگه ی خوی لئی دانیشتن و ناسری به دلئی
خوی گوتی ئه گهر که سئک برا چوو که ی واقیعاتیکئی لئ قه لسا ، بو برا گه وره ی
خوی به یان کا بو پاشه رؤؤئی به لکو سه رولکئیک و مه سله حه تئیکئی لئ بکا ،
چاکنئ به ئه گهر بؤی به یان نه که م ، با بؤی به یان که م ئه و واقیعاته ی . له تیو
سواره کان نه یگوت حالئیکئی وام لئ به سهر هاتوو . ده لئ له سه رجئیی ئه و
بانگی مال مالی کرد :

کا که ناسرم ده لئته وه به کا که مال مالی به .
ئه توو سه رئیکه کاکی خۆت بیته وه به غولام و خزمه تکاری ده سه ری به .
ئه گهر برا چوو که ی واقیعاتیکئی لئ قه لسا چاکنئ وه به بو برا گه وره ی
خوی به یان کاو بؤی بگئیرئته وه بو پاشه رؤؤئی بو مه سله حه تئ چونسکی
مه سله حه ت چاکنئ به .

ئه من ئه گهر تینووم ده بوو له براده ران ده مپرسی ده رؤیسه وه خواری
به ده شتئ به غدا به دا بو سه ر گؤلایئ ، له وئئ ئاوم ده خوارده وه ده ست و
ده می خۆم ده شت و هه لئم ده ستانده وه کارما مزیئک و رسته م لئ هه لئه کیشاو
به رم ده دا تازیلی قه لئت سبی به .

تازیلی کارما مزی ده رفانده خواری به ده شتئ کاوله به غدا به دا تا
ده یگه یانده به رده می کوری شیخی عاره بان ئه ویش له مه مله که تی شیخی
عاره بان له راوی ده بوون ، له تیو سواری ده عاره بی تازیلی کارما مزی ده
خۆلئ و مرده دایه .

به زمانی عاره بان ده تازیلی راده خواری به ری نه ده داوه ، سواریکیان
لئی داده به زی به ردئیکئی به بن ده ستئ تازیلی کا که ناسری دا ده داوه . ئه گهر
گه یشتیانمه سه ری زؤریان له بهر ده پارامه وه تازیله یان له قه لئتی خۆ ده کردو

نه بویان بهر نه دده دامو نه میش سی و تووم لی ده کوشتن و به کم به به خسیرو به
دیل ده گرت و ده منارده و ده لوت و گویم ده برین و ده مگوت پرؤ قاجه بیاب
بو شیخی عاره بان بگیره ده ، مودده عی وی بسناسی خه لیفه ی وهخته و هیچ
که سی دیکه نی به .

کاکه مال مالم ده لیته وه به کاکه ناسری به .

سه ریکه کاکه خۆت بیته وه به غولام و خزمه تکاری ده سه ری به .
به خودای نه من نه ورؤ که زور ماندوو بووم له راوی ، به لام به و
گتو گویه و به و خه به ره ی توو نه گه بۆت گپرامه وه ئیشم نه ماوه له قالبی به .
نه وه بۆم مه علووم بسوو تا نه ورؤ که نه گبه ت شانی گرتبووین و
نه لجه مدولیللا نه و جار نه گبه ت شانی به رداین و نه و جار که پرؤژی مه یدانانه و
نی پیاوه تیه به و پرؤژی مه یداناری به .

نه و خه به ره شم زور پین خوش بوو نه گه خۆت به پیاوی خه لیفه ی
وهخت له قه له م ده داوه .

به خودای ده بپ نه و گوشتاوو نه و شهرو هه رایه پرؤژی به سه رشانی
خه لیفه ی وهخت دا ، چونکه هیچ نه هه میه تیکی وه مه نه داوه .

جا ده لی نه گه وا بوی گپرایه وه نه و جار مال مال زور پین که یف خوش بووو
پین خوش حال بوو گوتی کاکه ناسر بۆت مه علووم پین هه تا نه ورؤ نه گبه ت
شانی گرتبووین ، به لام له ورؤ به داوه نه وه نه گبه ت شانی به رداین و جا
له مرؤ به ولاوه پرؤژی پیاوانه و پرؤژی شهرو شوئی و ده ست و قام و پیاوه تیمان
ده رده که وی . نه وه نانمان هاته وه و نه و جار حورمه تی په یدا ده که پین .

نه و خه به ره دم زور پین خوش بوو ، نه وه شم پین چاک بوو خۆت به پیاوی
خه لیفه ی وهخت له قه له م داوه ، با نه و گوشتاوه به سه روی دا پرؤژی . نه مه
چه ند سال و مانگیکه لیردین هه ر نه خه لات و به راتیک و نه مه سه فاتیکی وی

هیچ چاکیکی بۆ نه بووین ، با ئەو گۆشناوو هه رایه به سه ر وی دا برژی .
 جا ئەو جار ئینتیزاریه ئەو خه به ره یان ده کرد . بئینه وه سه ره و کاری
 پیاوی شیخی عاره بان ، ئەگه ر ناسری لووت و لیوو گوتی برین و کردینه
 به رموو رو ده ملی کردنو گوتی پرۆوه بۆ شیخی عاره بان بگپه وه ، هه چی
 له قووتی دایه تسووری نه کا ، بناسی شتاغ و بوختانی به کهس نه کا ،
 بناسی ئەگه ئەمن پیاوی خه لینه ی وه ختم و موده عی وی خه لینه ی وه خته
 کهسی دی نی به ، هه چی پتی ده کری قسووری نه کا .

جا ده لئێ رۆیشته وه ئەوه به فرستاده گه ری نارديه وه بۆ کن شیخی
 عاره بان . شیخی عاره باتیش له مالن له سه راپه رده و له دوو نهۆم و سنی نهۆمی
 ئەوه دانیشه وه له سه ر کورسی به کی جه واهیر به تلو دوورینی به ده سته وه
 ده رواتینه رتیاژی سه رو به ندی نوێژی عه سری داخوا که نگێ کورپی دیته وه
 له راوی به خۆر به چل سواری .

ده لئێ ، ئەگه ته ماشای دوورینی کرد له دووره وه تاقه سواریکی به
 چاو نه نگاوت به دوورینی ده رکی کرد هاته وه . نزیك بوو ، ئەگه ر لیبی
 نزیك بوو له دووره وه ئەگه وا لووت و لیوی داتاشرا بوون و برابوون که لیبی
 سپی ده چوون ددانی وه ده ر که وتبوون ، ناخیری به نایب و وه زیرو ئەمانه ی
 گوت کورپینه ئەوه سواریک په یدا بۆوه له سواری ده راو که ر ، ئەما ئیکیان
 هه ر پێ ده که نی له پێ یه دا ، هه ر پێ ده که نی پیم وایه خه به رتکی زۆر خوشی
 پێ به .

ده لئێ ، وه ختیکی سوار هات و گه یی به پیش ده می باره گای شیخی
 عاره بان و دابه زی له ولاغی و سه رکه وت بۆ باره گای شیخی عاره بان ده لئێ
 ئەگه ته ماشای کرد هه موو به رۆکی خوینن و خوینی به به رۆکن دا هاتۆته
 خواری و لووت و لیو و گوتی براون و ئەوه به به رموو ر له ملی دان . ده لئێ
 به گلدۆ و فلدۆ هه چۆنه کی بوو ئیشاره تی کردو حالی کرد گوتی ، قوربان

ئەمە لە راوی خەلیفەى وەخت تەواوی بەغدايەى دەنگ داودو ھاتۆتە ملکى
تۆو ئەو چۆلو سەحرايەى بۆ راوی ، تەواوی بەغدايە ھاتۆتە ملک و ئارازى
تۆ بۆ راوی .

ئاخرى گوتى چۆن ، تا ئەمپۆکە خەلیفەى وەخت نەیتوانیوہ پیتە
مەلک و ئارازى من و مەملەکەتى من بۆ راوو راووشکاری ، وەللاھى ئیستی
کاریکی پى دەکەم لەشکرى ئەوئەند لەسەر خپ دەکەمەوہ خاکى بەغدايەى لە
تووہکە بارگینان را دەبەم ، لە بەغدايەى دەردەپەرینم .

دەلج شیخی عارەبان پیاویکی بە دەست بوو ، بانگی مەلار میرزایانى
کردو کاغەزو قەلەم و دەوتتى دانان و دەستی کرد بە نووسینی ، کاغەزى
نووسین و سواری سوار کردن بە مەملەکەتى شیخی عارەبان دا ، بە مەملەکەتى
عەربوستانى دا ، ئەوئەندى لەشکرو سوپا خپ کردەوہ وەکوو گەلای دە داران
خپبۆوہ بە وەعدەى سى شەوو سى رۆژان . دەنگى دا لەشکرو سوپاو
ھۆردووو بارەگای راکیشا بۆ سەر بەغدايە ، وە لە وەختىکی لە نیوہ
شەوى دا بە خۆزان نەزانى ھەر چوار دەورەى شارى بەغدايەى لە خپوہتان
ئەنگاوت . وەکوو بەفرى لى باری . دەلج نامىکی نووسى بۆ خەلیفەى
وەخت . ئەوہ ئەو خەریکی لەشکرو سوپایە لەشکرو سوپای کیشا بۆ
سەر بەغدايە . پىنەوہ سەرەوکاری ناسرو مال مالان .

دەلج ، ناسر ئىنتىزارى ئەم ئىخباریەى دەکرد داخوا کەنگى ئەو واقیعاتە
پوو دەدا .

ھەموو شەوى دەچۆ سەربانى دوو نەۆم و سى نەۆمى ، قەلایچىکیان
ھەبوو مام کىای ، دەچۆ سەر وئى تەماشای دەکرد ، رەسەر بەغدايە کەوتبوو .
تەماشای دەکرد بە شەو داخوا کەنگى ئەو واقیعاتە دەقەلمى . ئەگەر
وەختىکی شەویکی چوو تەماشای کرد پاشى سى شەوو سى رۆژان ، ئەوہ
ھەر چوار دەورەى شارى بەغدايە گىراوہ و لە خپوہتان گىراوہ وەکوو بەفرى

لئی بیاری - دہلئی ہاتھ خوارئی بانگی مال مالی کرد مال مال ئی نووستبوو •

کاکہ ناسرم دہلئی تہوہ بہ کاکہ مال مالی یہ •

جا توو سہریکہ کاکہ خوت بییتہوہ بہ غولام و خزمہ تکاری

دہسہری یہ •

کورہ مال خراب ہستہ تہ ماشای چوار دہوری شاری بہ غدایہ لہ
خیتوہ تان گیراوہ و تہو واقیعیاتی تہ من تہوئی شہوئی بو ترم دہ گیراوہ ، ہستہ
تہو شہوہ کہ تہوہ کارہ و قہ و ماوہ و تیشہ و پرووی داوہ •

جا دہلئی کاکہ مال مال تہ گہ لہ خہوئی رادہ پیری ہلندہ ستا ، دہچوونہ
سہر قہ لایچی تہ ماشامان دہ کرد ، تہوہ ہہر چوار دہورہی شاری بہ غدایہ
لہ خیتوہ تان گیراوہ ، چوتیکی تہ عرفیئی بکہی تاوایہ • دہلئی جا ہزار جار
نامہردان ، تہ مہ دہ بی سہینئی زو و ہلستین و بچینہ سہر شیر گہرو نالبہ ندان
ولانگی خومان خرنال کہین و شیرو رمبو تیری خومان مشت و مال کہین و
ہہلیان پرنہوہ ، سہینئی روژی حہرب و جہنگ و جودایہ یہ ، روژی پیاوانہ ،
روژی دہست و قامی یہ •

بیینہ سہرہ و کاری شیخی عارہ بان ، شیخی عارہ بان نامیکی نووسی بو
خہلیفہی وخت ، سواریکی سوار کردو نامہی بو نارد : خہلیفہی وخت
بہ گہ یشتنی کاغزو نامہی دہمہوئی سیک ، بوم دانای سیک : یان بہ غدایہ
بہ جی بیلہ ، یان موددعیم و دہست دہ ، یا شہریم لہ گہل کہ تہ گہر دہتوانی و
خو رادہ گری !

دہلئی ، تہو نامہی نارد بو خہلیفہی وخت و تہو نامہ ہات خہلیفہی
وختیان خہ بہر دار کردو لہ مہ جلیسی تہ گہ تہو نامہ یان و دہست دا تہوجا
شار خرؤشا ، عالم پیئی زانی ، تہ ماشایان کرد تہوہ ہہر چوار دہورہی شاری
بہ غدایہ گیراوہ ، تہواوی عالم پی ترسو مخافاتیکی پی کہوت و غہلزہی

رئی نیشته و هه موو شاری به غدايه خرۆشا، ده لئی و مختیکی خرۆشا، خه لیفه ی
وهخت مه جلیس و دیوانی گیرا ، چهند عالم و چهند وهزیر و نایب و واتیکی
تی داخر بوونه وه ، گوتیان مالی نه ویرانم به غدا كهوته به له كهوت و كهوته
خه تهره وه ، نه وه كهوته خه تهره وه حسابی به غدايه ده رچوو رۆیشت .

نه و نامه ی به مه جلیس و ده ده گیرا ، چهند هزار كه سیکی له مه جلیس و
دیوانی دا بوو خه لیفه ی و مخت ، هه موو لیویان به ددانان دا پی رهق بوو ،
كهس نه بوو جوابی نه و نامه ی بنووسیه وه و جوابیکی شیخی عاره بان
بداته وه . هه موو عالم تۆقی نه تری چوو لیویان به ددانان دا پی رهق
بوون . نه وه نامه ده گه ری له مه جلیس خه لیفه ی و مخت دا . له و مه وقیعه ش دا
ده لئی ، ناسرو مال مال نه و جا هه لستان ، گوتی هزار جار هه سته له كاكت
كهوی با بچین بۆ سه ر ناله ندی و لاغی خۆمان خرنال كهین و بۆ كن شیر گه ری
شیر و رمب و تیری خۆمان مشت و مال كهین و تیژیان بكهینه وه بۆ سبهینی ،
ده نا سبهینی به یانی به رمان ناكه ون نه ناله ندی و نه شیر گه رمان به رناكه ون .

ده لئی ، و لاغیان هه لستاندن بهینی شه وو رۆژان ، هه لستان و لاغیان
له ته ویلی ده ر كیشانه ده ری و ده ر وازه یان لی كرده وه ، گهینه نه و دیو
ده ر وازی و مام کیا سبهینان زوو ده چوو بۆ نوژی ، نه گه ته ماشای كرد له
قایه ی ده ر وازی گه یشته مام کیای تیی هه له نگوتن ، له مزگه وتی ده هاته وه
چوو بوو ده ست نوژی هه لگرتبوو هاته وه بۆ مالی .

گوتی ناسرو مال مالی ده كوستانی نه وه ده چنه كوئی ؟

گوتی ، قوربان ده لئی بی خه به ری ، ته ماشا كه چوار ده وری شاری
به غدايه گیرا وه ، نه مه سبهینی رۆژی پیاوانه و رۆژی ده ست و قامی به و ده چین
بۆ شه ری و ده چین نه وه و لاغی ده خۆمان خرنال ده كهین ، شیر و رمب و تیر و
په یكانی خۆمان تیژ ده كهینه وه ، هه لیان ده برین و مشت و مالیان ده كهین بۆ
شه رو ده عوایه .

گوتی برۆن له مالنێ خۆ دانیشن له سه ر پینگه و جینگه ی خۆ ، له چا و
 پلاوی و که مه ، له خزمه تی و که مه ؟ خه لیفه ی ومخت که یفنی خۆیه تی ، یاللا
 خاکێ به غدا یان له تووره که بارگینان را ده برد . چه ند ومخته خه لاتیك
 به راتیك ناتیك چایه کی وی و خواردوه ؟ برۆن لینی گه رین ، که یفنی خۆیه تی .
 پیتی پین که نین و گوتیان نام کیا ، هه تا ئەم رۆ که ئەمه بۆن مه علووم بوو
 نه گبه ت شانی گرتبووین ، هاتینه خواری نه گبه ت به واسیته ی مه وه له
 تۆشی دا نانی تۆشمان پری . ئیستی ئەوه بۆت مه علووم پین موژده پین له
 تۆ ئەمجاره که نه گبه ت شانی به رداوین ، به سه ری تۆ ئەتۆش ده بیه وه به
 وه زیری جاران سه د له جاران به حورمه ت تر سه د له جاران معاشت زیاد
 ده کا ، ئەتۆش به معاشی خۆت ده گه ی و ده بیه وه وه زیری جاران و ئەمه ش
 به مه سه له حه ت و مه رام و مه قسوودی خۆمان ده گه ی و مه مله که تی خۆمان
 ده ست ده که وینه وه . ئیستی و هه ره هه رۆ برۆ بۆ دیوانی خه لیفه ی ومخت ،
 ئەمه ئەوه ده زانین بۆن مه علوومه شیخی عاره بان نامه ی نووسیوه ،
 ناردوو یه ته بۆ کن خه لیفه ی ومخت ، مه جلیسی خه لیفه ی ومخت ، ئەو نایب و
 وه زیر خه لاتخۆرو به راتخۆرو میاشخورانه هه موو له ترس و خۆفان لیبان
 به ددانان دا پین ره ق بوون ، جوابه ی نامه یان پین نانووسریته وه جواپییکی
 شیخی عاره بان بده نه وه به ئیزنه وه . برۆ ههسته سه لابی بکه و له دووره وه ،
 ئەورۆ رۆژی مخافات و ترسێ به حورمه ت هه یه وه به خیر هاتیکی زۆر
 گه رما و گه رمه ت ده کا و حورمه تی له به ری ، بانگت ده کا و هه تا له په نا خۆت
 دانه نێ کۆلت لێ نادا . هه رۆ له وی دانیشه و نامه که ت داویژینه پیتی خه لیفه ی
 ومخت ، ئەگه نامه که ی هاویشته پیتی ، پیتی بلی خه لیفه ی ومخت جا ئەم
 نامه چی به ؟ شیخی عاره بان له نابوو ته هاتوه به مل تۆ داو له شکری له تۆ
 کردوه و گێچه لیت پین ده کا . خوا ده زانی کوری وی کنی کوشتوه و کسێ
 نه کوشتوه . به گێچه ل به مل تۆ دا دی . بینه بۆی ده نووسمه وه لایه کی
 به غدا یه بۆ چۆل کاو ختوه و خه رگای خۆی پاش کیشته وه . نه قاتیل

پهیدا ده بی و خوا ده زانی کنی کوشتوویه نه قاتیلیم پین پهیدا ده بی و نه به غدایه ی بۆ به جی دیلیم و نه میش حه ربی له گه ل ده که م هه تا که رسواره کم به ده ستوه بمینی شه ری له گه ل ده که یسن • پۆسته ش ده تیرین بۆ نه سته مبولین بۆ خزمهت سولتانی نه سته مبولین ، له ویش هه تا قووهت و هه ره که ت و نه سکه رو عه ساکیرمان بۆ دی خۆی هه ر بۆ راده گرین • نه و نه شی کا نه من له گه لی ده که م • نه تو ئاوا ی بۆ بنووسه وه ، ئاوا گفتو گو یه بکه جا پیت ده لین ، ده تکاته وه وه زیری جارن • چه ند وه ختیکه دانیشتووی معاشی چه ند مانگ و چه ند سال لیره وه پیش نه و ته سلیمت ده کاو بۆت به کۆلین حه مبالان ده تیرینه مالی ، معاشی چه ند سال لیره وه پیش • نه وه معاشیت زیاد ده کا •

گوتی ، کوره ناچم و ئاخیری مچور مچور لینیان قبول نه کرد ، پۆشت بۆ دیوانی خه لیفه ی ومخت •

ده لین ، سه لامی کردو له دووره وه خه لیفه ی ومخت به چاوی نه نگاوت ناسی یه وه مام کیا نه گه کۆنه وه زیره تی • ده لین ئاخری له به ری هه لستاو دوور به دوور نه و ده ستی لینی هه لوه شان دو : فهرموو ••• فهرموو ••• فهرموو بانگی کرد تا هینایه په نا خۆی • له وئی جینی پین نیشان داو له سه ر کورسی یه کی جه واهیر به ندی دانا • ده لین نه گه جینی پین نیشان دا پیتی گوت نه ی مام کیا کوره واقعاتیکی پیس رووی داوه ، شیخی عاره بان له نابووت و به گنجه ل به مل من دا هاتوه و ده لین ، کوری من نه تۆت کوشتوه • ئیستیش شه ری هاویشتووینی و هه ر چوار ده وره ی شاری به غدایه ی له خیره تان نه نگاوتوه ، ده لین یان به غدایه م بۆ به جی بیللی یان قاتیلیم ته سلیم کا یان حه ربیم له گه ل کا • ئی نه میش نازانم کوری وی کنی کوشتوویه قاتیلی ته سلیمی که م • به غدایه ی بۆ به جی بیلین نه وه زۆر کاریکی عیب و ناجوانه ، شه ریشی له گه ل بکه ین به خوا به رگه ی رۆژنکی ناگرین و شه رمان پین له گه ل ناگری

شیخی عارەبان زۆر بە دەست و قودرەتە *

جا گوئی قوربان ! شیخی عارەبان هاتوو بە مل تۆدا بە گێچەل ،
گێچەلێ بە تۆ دەکا ، کوری وی خوا دەزانی کێ کوشتوون • ئیستی ئەمن
بۆی دەنووسمەووە ، نە بەغدا یەشی بۆ بەجێ دێلم و نە قاتیلشی تەسلیم دەکەم ،
لایەکی بەغدا یەم بۆ چۆل کا خێوەت و خەرگای خۆی پاش کیشیتەووە ، وە
ئەمەش دەنگی لەشکرو ئەسکەر و عەساکیری دەدەین و بەرامبەری وی
لەشکری خۆن دەپازیننەووە و شەرپی لەگەڵ دەکەین ، پۆستەش دەتیرین
بۆ خزمەت سولتانی ئەستەمبوولێ لەوێ قووەت و هەرەکەت و ئەسکەر و
عەساکیری شمان بۆ دێ و حەربێ لەگەڵ دەکەین ، ئەو نەشی کا ئەمن لەگەلی
هەر دەکەم •

دەلێ ، کوتی مام کیا وەللاھی هەر ئەتۆ بۆ وەزیری یە دەبی ، هەر ئەتۆ
ئاقلمەند و پیاوی تی گەشتووی ، چەند وەختیکە ئەو نایب و وەزیر و
معاش خۆر و خەلاخۆر و بەرات خۆری من دەست و پێوەندی من لە گەنگی وە
ئەم نامە دەگەرێ هیچ کەس توانای نەبووە مەسلەحەت و سەرولکیتی
لەو نامە ی بکاتەووە و جوابی نامە ی بۆ شیخی عارەبان بنووسیتەووە • هەر
ئەتۆ رەوەزیری یە دەکەوی ئەو هەتا ئەمرۆ لەپێشەووە وەزیری دەستەوچەپی
بووی ، ئەو کردمە وەزیری دەستەوراستی ، معاشت سەد دینار بوو
ئەو بۆم کردیە دوو سەر دینار • دەلێ معاشی بۆ زیادکرد ، معاشی چەند
سالیس لیرە وەپیش ئەگەر دانیشتووی لە مالی خۆت ، لێ کەوتووی ، ئەو
هەمووت سبەینی لە غەزینە ی تەسلیمت دەکەم و بۆت دەتیرم بۆ مالی •

دەلێ بۆوە بە وەزیری جارنو زۆر بە حورمەت • دەلێ هینای
کاغەزێکی بۆ نووسی بۆ شیخی عارەبان : ئەی شیخی عارەبان ئەتۆ لە
نابووت و بە گێچەل بە مل مە دادتی ، خوا دەزانی کوری تۆ کێ کوشتوو یە •
ئیستیکەش لە بۆ خێوەت و خەرگای لایە کیمان بۆ چۆل کە ی ، ئەمەش لەشکرو

سو پای خرده کینه وه به مقابیلی توو حریتت له گه ل ده که یسن ، نه تو
نه شی که ی نه من له گه لت هر ده که م .

ده لئی نامیکی ئاوا بو نووسیه وه ته سلیم به پیاوه که ی کردو به سواری
به قوونئ خوی دا داوه و رویشته وه بو کن شیخی عاره بان . ده لئی نامه که ی
وده ست دا خویندیه وه و پیتی پئی که نی کوتی هه تا نه مړو که چون خه لیفه ی
وخت ده توانی حه ربی له گه ل من کا ؟ وه لاهی کاریکی پئی ده که م با سه
داری پاییزی نه کا ، خاکی به غدایه ی له تووره که بارگینان را ده بم .

ده لئی ، ده نگی له شکرو سو پای دا لایه کی شاری خپوه تی پاش
کیشانه وه ، لایه کی ده ستیان کرد به گریه به پیریا نه وه هاتن و به ده ست و
پئی یانیا نه وه شتل بوون ، به قوربان و به سه ده قه یان بوون ئی ناسرو مال مالان :
به قوربانو بم لئی وه که ن نه وه کاری کردنی نی به بوچی واولی کردوه . گوتی
به لئی نه مه هاتووین ولاغانمان بو خر نال کاو شیرو رمبو تیری خون
مشت و مال که ین و سبه ینی بو شه ری شیخی عاره بان و ، ئیستی نه مه هه قی
خوی ده دهنی پیمان گوتوه لیمان تووره بووه . هه تا ده توپی ده بی به و
تیره که به وه هر بوهری .

ده لئی ، ئاخیری ژنیکی زور ئاقلی هه بوو گوتی به قوربانو بم به
سه ده قه و بم لئی وه که نه وه ، بزماره کبی له گوتی هه لکیشن ، لئی وه که نه وه ،
نه وه دوو کوری هه ن شیر گه رن ئیستی که شیرو رمبو تیرو هه موو په یکان و
نه وانه و بو مشت و مال ده که ین بوو تیژده که ین و بوو هه لده برینه وه و ولاغانو
بو خر نال ده که ین و به خیرین سه ر چاوی من .

ده لئی ، گوئیان به لئی . جا نه و جار بزماره که یان له گوتی هه لکیشایه وه و
کووره یان داخست و کاکی وه ستا ده ستی کرد به کووره داخستنئ و شاگردی
ده نگ دان و ده لئی ، نالی بو برین و هر هاویشتنیه پیشی و نه گه ر وایان باده دان

و ده کوو ناتیری دایان ده درین و ده یانگوت نه و ناله به عامل نایه ، نه وه نالی
ده بزیتن ، نالی چاکمان بو بیره .

ده لئی مال مائی پیتی گوت به کاکه ناسری ، نه من به ویان نال ناکه م .
هه زار جار له کاکت که وی نه تو دهستی ولاغانم بو بلیندکه و نه وه کی
غهره زیه تی پهیدا کردبج ولاغانمان لئی بنگیوی و سبه نیی له جه ربی داو له
شهری دا ولاغانمان لئی چه ترو پئی خواس بین ، لئی شهل بین . ده لئی ناسری
په لی هه لگرتن و مال مالیش نالی له سر داده نا ، به قامکی گه ورد نه گه پالی
پتوه ده نا نه چه کچووی لئی ده داو نه گازی بو ده برد ، به قامکی گه وره نه گه
جاریکی پال پتوه ده نا ، بزماری نه گه جهوت چه کچووت لئی دانایه تاوات
جوش پئی نه ده خوارد . به گازی په رچی ده دانه وده و لاغی تاوا به و ده ستوره
له بهر به تاقه تیان نال کردن ، هینده به تاقهت بوو .

ده لئی ، وه ختیکی ولاغی خر نال کردن ، نه وا کوریشی دانان بوونه
شیر گهر ، نه وانیش ده ستیان به شیرو رمب و تیرو نه وانه . هه لپینه ووه
تیز کردن و مشت و مالیان بو کردن و ناسرو مال مالان هه قیکی فه زله یان دایه
به وه ستای و خوا حافیزه یان لئی خواست و گه ردنی خویان پئی نازا کردن و هاتنه وه
بو مالی مام کیای . ده لئی وه ختیکی بو مالی مام کیای هاتنه وه ، نان و چاو
قلیانی خویان خوارد و هه لستان به جووته سواره سوار بوون و رویشتن
بو دیوانی ئی خه لیفه ی وخت ، نه گهر رویشتن بو دیوانی خه لیفه ی وخت ،
سه لایان کرد له دیوانی و عه له یکی وی دان و به خیر هاتنی کردن و نه گه به
نه سری خوی چاوی پئی که وتن ، وه بیری هاتنه وه نه گه ناسرو مال مال نه و
شه و دی هاتوون و پئی بان گوتوه ده بی پؤسته مان بو بنییری بو خزمهت
سولتانی نهسته بوولئی ، له بیری چوونه ووه و فه راموشی کردوه ، نه و
وه عده ی دا وه بیری هاتنه وه . زور پئی مه جزوون بوو خه لیفه ی وخت زور
پئی تیک چوو نه گه و فه راموشی کردوه و له بیری چوته وه .

ده لى ، وهختىكى مال مالى پىي گوت ، گوتى چاك وده نه ورو پوژى
ترسى به وهبرى يئنه وه داخوا خهليفه وهخت فهراموشى كردوه ، يا
سولتانى نهسته مبولى مخرمه ته له گهل مه نه بووه ، بوچمان نه و خه به ره
پى نه گه يشته وه ؟ ده لى نه وا بانگى كرده خهليفه وهخت و پىي گوت :

كاكه مال مالم ده لى ته وه ده نا خهليفه وه هر له و خهليفه وهختى به .
نه مه وهختىكى هاتينه خزمهت تو ، نه وا گفتو كويه كسان عهرزى تو
كردوه ، نازانم نه بو خوت فهراموشت كردو نه سولتانى مخرمه ته له گهل
مه نى به ؟

خهليفه وهختى ده گوت به خوداى ناسرو مال مالى ده كوستانى به .
به خوداى نه من له بىرم چوته وه و ئىستى نه گهر چاوم به وه كه وتوه
وه بىرم هاتوته وه ، به لام به خوداى ئىستىكه واقعا تىكى زور گوره و گران
رووى داوه و نه وه شىخى عاره بان به گىچهل له ولاره به مل مه دا هاتوه و
نه واقعا ته له به ين بچى نه وا پوخته و بو د بىرم بو خزمهت سولتان
بو نهسته مبولى ، ئىشاللا زور به جوانى دنيا به مه قسوودو مخرامى وه ده بى
سه عيه و بو ده كه م زور چاك و هر به نه سه حى به .

جا ده لى ناوايان پىي گوت و وه بىريان هينا يه وه و ناسرو مال مالان
پىيان گوت قوربان ، ده بى نه مهش خىوه تىكىمان بو به ره بو مان هه لده
سه ينى نوره مه يداندارى به مه يه و ده چينه شه رى و حه ربى بزانه ته ماشا كه
به دوورينى داخوا چت بو به شىخى عاره بان ده كه ين ؟ داخوا حه وت
فه رسه خى له مه مله كه تى به غدا يه ده به ينه ده رى تا مه مله كه تى خوى راوده تىن و
رىي ده كه وين ، به دوورينى به لام ته ماشامان كه .

ده لى خهليفه وهخت گوتى كورينه ، نه من نه وه به كوشت ناددم به
شىخى عاره بان ، شىخى عاره بان زور پياوتى زهر به ده ست و بىر زايه ،
هه تا كه رسوارى كم به دهسته وه بىنى نه من له گهل ده كه م . ئىستى نه من

هیچ چاکیک و هیچ ئیستیفادیک و خهلات و بهراتیکم دهرهقی وه نه کردوه ،
ئهوه بهوی به کوشت نادهم و ناوتیرم بۆ شهرو حهربی ، ئهمن مهسجوری
وهم . ئاخیری ههرچه ند ئهوی وه یگوت لیبان قبول نه کرد گوتیان دهچینه
حهربی .

دهلی برۆ ختیه تیکی سهه به ژهنگاریان بۆ هه لدهن له پاش ختیه تانه وه ،
چه ند ختیه تیان له پیشه وه بئ ، به چل رۆژی دی یان ده بی تۆره مه یداناری
بئ . جا قاعیده و قانونی ئه و زه مانیش وابوو ههر جاره دوو سوار له
لایه کیه وه سوار ده بوون و ده چوون بۆ مه یدانئ ، له شیخی عاره بان دوو
سوارو له خه لقی به غدا یه ش دوو سوار ، سوار ده بوون ده چوون له تیو قه دئ
مه یدانئ لیکیان ده دا جا هه چیکه ئه گه ر ده ستی بوو ئه وی دی کوشت ،
ئیکدیان ده کوشت و دووباره دووی ده دیش ده چوونه وه مه یدانئ ، به و
ده ستوور شهرو حهربیان ده کرد .

دهلی ، وه ختیکی ئه گه ختیه تیان بۆ هه لدهن ئیوارئ ئه گه ته ماشایان
کرد چل ختیه تیان له پیشه وه بوو ، ئاخیری ناسری پئی گوت به مال مالی :
کاکه مال مال و ملا ئه من دلم قه رار ناگری هه تا چل رۆژی دیکه ئه من نه چه
حهرب و شهرو هه رای ، دلم قه رار ناگری جا ئه مه چۆن ئاوا دلان پروا ده داو
قه رار ده گری ؟ گوتی کورپه هه زار جار له کاکت نه که وی ده بینی له نیوه
شه وی دا غه وزه ی رئ ده نیسی ئه و چل ختیه ته نامینی هه تا به یانی ، سه بینی
ده بینی تۆره مه یداناری به کاکه خۆته و ئی شیخ که سی دیکه نی به .

دهلی وده ختیکی ئه گه نووستن و خهویان به مل دا هات و چووته سهه
جیی راکشان و نووستن ، ئه و چل ختیه ته ترس و خه وف و غه وزه یان
رئ نیشت ، ئه و چل ختیه ته پاش کسانه وه و به جیبان هیشت چووته پاش
وان ، وه پاش وان که وتن ئه و که وتنه سه ره پری حهرب و شهری ، ده بی
سه بینی تۆره مه یداناری به ناسرو مال مالانه .

دهلی ، وهختیکی له بهری به یانی دا نه گهز ناسر وه خه بهر هات ، شهوه
هیچ ختیه تی له پیشه وه نه مان و سبهینی ده بی ناسر مال مال بچنه شهزی
شیخی عاره بان . دهلی جا بانگی مال مالی کرد ناسری :

کاکه ناسرم ده بینه وه به کاکه مال مالی به .

جا نه تو سه ریکه کاکه خوت بینه وه به غولام و خزمه تکاری

ده سه ری به .

کورده مال خه راب نه مه تیواری نه گه ده نووستین چل ختیه تمان له
پیشه وه بوو به چل روژی دیمان توره ده گه یشتی و هه لسته نه تو ته ماشاکه
هه ر سبهینی به یانی توره مه یدانندی به کاکه خوته و هه ر ئی هیچ که سی
دیکه نی به .

کاکه مال مال هه لده ستاوه ته ماشای ده کرد نه و که وتوونه سه ری به ری و

قسی کاکه ناسریم راسته و هه ر دروی تی دا نی به .

جا دهلی پی گوت هه زار جار له کاکت که وی با هه لستین نوپزو
فهزی ده خومان به جی بینه و ده ست و ده می خومان بشوین و به زووه وه چاو
نان و قلیانی خومان بخوین و له پیش شیخی عاره بان دا نه مه بچین مه یداننی
بگرین و ولاغی ده خون غاردهین و نه رمیان که یین . قاعیده شیان وا بوو هه موو
روژی سواری ده شیخی عاره بان زووتر به ده ده قیقه زووتر ده هاتنه مه یداننی
نه گه مه یدانیان ده گرت و ده ستیان ده کرد به غاران ، جا به ترس و له رزه وه
خه لقی به غدایه له له شکری خه لیفه ی وهخت نه و جا بویان ده چوون . له گه ل
ده شیان گه یشتنی وه کوو بریسوی وه کوو باشوو له که وی دا له سه ری بان
ده دان سه ری بان ده برین و خوینان بو رانه ده گرتن بو له شکری شیخی عاره بان .
دووباره دووی ده دی ده چوون نه ویش هه ر به و جووره و به و کاره .

(ماوه یه تی)

سەرئىچىك :

لە بەرئى بىستەمى سائى ۱۹۸۹ى ئەم گۆفارهدا وتارىكى مامۇستا ئىبراھىم ئەمىن بالىدار لە ژىر سەرباسى « خالپەندى لە نووسىنا » بلاوگراوتەو . بە داخەو نو ھەلەى چاپ كە لە لىستەى (۱) و ئەو دواكەى ھەمووى ھەلەى خۆبەتى كە لە لىستەى (۲) دا يە لىرەدا لە سەرداخوازىي راستى يە كەيان بلاودە كەينەو :

(۱)

لاپەرە	دیر	دەبیت بەم جۆرە بخوینریتەو
۳۲۷	۲	دەست پى دەكرى :
۳۳۰	۱۳	— سەربازە كان ، ...
۳۳۲	۷	(لابىریت ، چونكە دووبارە كراوتەو)
۳۳۳	۱۵۰۱۴۶۱۲	ئەگەر ئەم رىكخستە بىگۆردرى ، يان واتاى رستەكە دەگۆرى ، يان شیرازەى رستەكە تىك دەچىت و واتاكەى دەبیتە ورینە يەكى بى سەرورپى . ئەگەر وىستمان ، گوتە يەكى تابەتى ، بۆ دوون كۆردنەو ، يان بۆ
۳۴۹	(۱۹۶۱۸۶۱۷۰۱۶)	لە ساتىكا ، كە زۆر بە كارھىنانى ئەم نیشانە يە بە كارىكى ناپەسند دادە نریت ، ھەندىك جار لەم جۆرە جىكايانەدا بە كار دەھىنریت :
		۱ . كە نووسەر پىش تەواو كۆردنى گوتە كەى بچىتە سەرگوتە يەكى تۆرى واتاتەواو :
۳۵۴	۱۴	... (,, ...) ...
۳۵۵	۲۴	...
۳۵۶	۱۰	(دیرە كە لابىریت)
۳۶۰	دوادیر	تىنانىك Titanic جىو كوندا Gioconda

لاپەرە	دیر	دەبیت بەم جۆرە بخوینریتەوه
۳۲۷	۱۲	رستۆکهی سەرەکی ...
۳۲۷	۲۶	دیشانی سەرم ...
۳۲۹	۱۴	دوینی ، ...
۱۲۳۰	۶	هەلکەند ، ...
۳۲۱	۲۲	لەنتیوان بەشکانی رستەبەکا که ، ...
۳۲۶	۱۸	— کۆمای خالدار (۶) ...
۳۲۶	۲۲	— نیشانهی پرسیاریش (۶) بۆ ئەوه بووه ، که له کۆتایی وشەکهدا دەنگ بەرزکەیتەوه .
۳۲۹	۲	هەردوو رستەکه ...
۳۲۷	۱۶	— نازەنین ...
۳۲۸	۱	بە یەکهوه بەندکراون ، لەم بارەدا ئەگەر کۆماو ئامرازی ...
۳۲۸	۲	هەردوو رستەکه بە نیشانهی کۆمای خالدار لێک جیاکەرتنەوه ، هەمان واتای پیشووشیان دەبەخشن . بەلام ئەگەر له جیاتی کۆمای خالدارهکه خانی راوهستان دانیتین دوو رستەکه لێکدەبچرین .
۳۴۳	۸	— بروانه ئەم دیمەنه جوانه ، بروانه .
۳۴۷	۱۶	● ...
۳۴۷	۱۸	● ...
۳۴۷	۱۹	● ...
۳۴۷	۲۱	● ...
۳۴۷	۲۲	(دەست پێ بکات) لابیریت
۳۴۷	۲۳	● ...
۳۴۷	۲۴	● ...
۳۴۷	۲۵	● ...
۳۴۸	۱	● ...
۳۴۸	۸	● ...

دهبیت بهم جوړه بخوینریتهوه

لاپهړه	دېر
۳۴۸	۹
۳۴۹	دوادیر
۳۵۰	۱
۳۵۱	۲
۳۵۲	۳
۳۵۲	۷
۳۵۳	۱۸
۳۵۳	۱۹
۳۵۴	۱۱
۳۵۴	۱۳
۳۵۴	۲۴
۳۵۶	۱
۳۵۶	۴
۳۵۶	۲۲
۳۵۷	۴
۳۵۷	۹، ۸، ۷، ۶
۳۵۷	۱۶

● ...

... یان جووته کهوانیکهوه :

(بروانه فهقره ی پینجه می باسی جووته
کوما له لاپهړه ۳۳۵ دا)

بو نمونه ی نهمه بروانه فهقره ی
پنجه می باسی باسی جووته کوما له
لاپهړه ۳۳۵ دا)

(هیلک بهزیریا ده کیشریت)

نه گهر به شیکې رسته که ، که ده که ویته
پیشه وه ی جووته کهوانه که ، پی ویست .
— (نهمه رهنکه هلیکی باش بیت بو
روون کردنه وه ی زور شت دهر باره ی
جووته کهوان .)

۳. به لام ، نه گهر گوتسه ی ناوه خنی
جووته کهوانه که ، وه که به شیکې
رسته که و پیشه وه ی
... (...) ...
... (...) ...
ده لاین کاکه ...
...
قان دالین ...
...
(۱) له ...

واتای رسته که ههرچونیک بیت ، خالی
راودستان و کوما هه پشه دهبیت له
ناو نیشانه ی کیرانه وه که دا ، دابنریت ،
وهک :

— خونچه وتی ، (شسه وه که نه وه نده
تاریکه زور به گران به ریتی خوم
ده بینم .)

(۲) نیشانه ی پرسیار ...
(لیره دا ... پرسیار نی به .)

دەپت بەم جۆرە بخوێنرێتەوه	دێر	لابەرە
(لێرەش سەر سویمان نی بە .)	۱۸	۳۵۷
— بەلام ئاوبکەم ؟ «	۱۹	۳۵۸
(گۆتە پرسیارە .)	۲۰	۳۵۸
(۳) دوای ئەو نیشانە خالبەندی یەهێ	۲۵	۳۵۸
لە ناو دەوهی دوا نیشانە کانی گێرانەوه ،		
...		
نەدەر دەوهی نەه و دوای نیشانە		۳۵۹
گێرانەوه یە دانانیین . بروانە ئەم		
نەه و نانە :		
— چیمەن ... «سەرگۆل پیتی وتم	۱۰	۳۵۸
— تۆ لێرە چاوەری کە ، . «		
... کاکە ... «بە ئی ، رەوتیکی جوان ،	۱۱	۳۵۹
... گۆران . «		
کیم Kim ... کیپلینگ Kipling	۳	۳۶۱
دوکتۆری چاک هەلەهێ وانا کات .	۴	۳۶۱
ئەستوورو تەنک پیچەوانەهێ بە کترین	۵	۳۶۱

بەنگەهێ ژین *

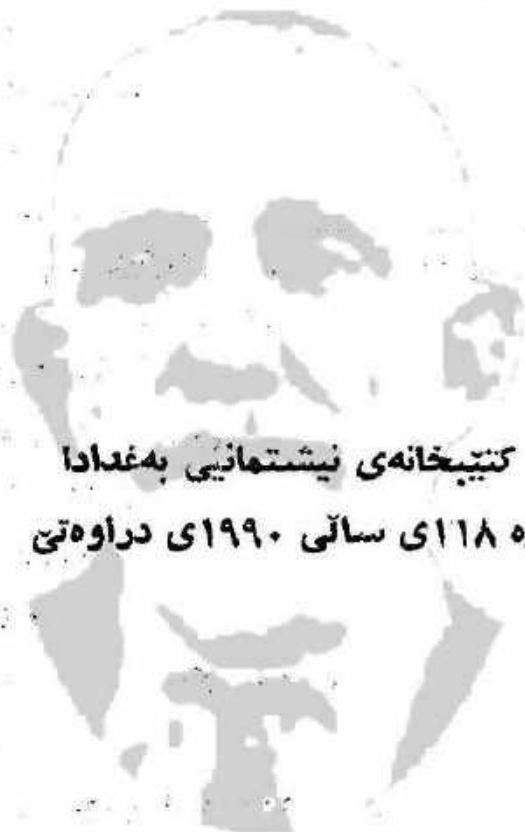
پستو

لاڙهه

بابهت

- ۳ سوڻندخواردين له شيعري كوردي دا
د. امين موتاچي
- ۱۴ نه خشي هڙي جاف له ساي
 چند سهرو ڪيڪيه وه له ميڙوي كوردا
د. حسنه جاف
- ۷۳ شيرپه نجهو مادهه ڪيميائي به کان
د. ذنون محمد پريادي
- ۱۱۹ ميڙوي كورد له سهدهي ۱۶ همدا
 « راپه ريني سهرداريتي و خيڪه ڪي كورد له سهدهي ۱۶ همدا »
نووسيني : شهسي محمد نيسگه ندهر
وهر گبراني : شوکور مستهفا
- ۱۵۸ تابه تيتي ڙماره له زماني كوردي دا
د. عبدالرحمن حاجي معروف
- ۲۰۵ « سيا » له زماني كوردي دا
عبدالحسن بنو ويس
- ۲۲۵ شوڪر يلفه زلي و چند تي ريني به ڪي ميڙوي
د. گهال مهڙهر
- ۲۵۲ ريزماني راناو له ڪرمانجي ڙورودا
د. وريا عمر امين
- ۲۶۳ كوردي شتوهزار
محمد امين هوراماني
- ۳۳۰ ماموستا شيخ موحه مهدي خال
 له ڪوري تازه ڪردنه وهي بيري موسولمانه تي دا
محمد مهلاڪريم
- ۳۴۹ خانه قين له ميڙوودا
 « بهشي دووهم »
محمد جهيلي رڙبه ياتي
- ۳۷۷ ناسرو مال مال
ناماده ڪردني : عبداللطيف عبدالجيد گلي

فصلنامه علمی-تخصصی در زمینه مطالعات تاریخی و فرهنگی ایران و جهان اسلام
پژوهش‌های تاریخی و فرهنگی در ایران و جهان اسلام
فصلنامه علمی-تخصصی در زمینه مطالعات تاریخی و فرهنگی ایران و جهان اسلام
پژوهش‌های تاریخی و فرهنگی در ایران و جهان اسلام

له کتبخانه‌ی نیشتمانیی به‌غدادا
ژماره ۱۱۸ ی سالی ۱۹۹۰ ی دراوه‌تی

بنک‌های ژین

بنک‌های ژین، یکی از بندهای مهم در تاریخ ایران است که به دلیل اهمیت تاریخی و فرهنگی آن، مورد توجه محققان قرار گرفته است. این بندها، که در سده‌های گذشته در ایران وجود داشته‌اند، نقش مهمی در اقتصاد و فرهنگ آن زمان ایفا کرده‌اند.

در این مقاله، به بررسی بندهای ژین در ایران و جهان اسلام پرداخته می‌شود. ابتدا به تعریف بندهای ژین و انواع آن‌ها پرداخته می‌شود. سپس به بررسی نقش این بندها در اقتصاد و فرهنگ ایران و جهان اسلام در سده‌های گذشته پرداخته می‌شود.

در ادامه، به بررسی بندهای ژین در ایران و جهان اسلام در سده‌های گذشته پرداخته می‌شود. این بندها، که در سده‌های گذشته در ایران وجود داشته‌اند، نقش مهمی در اقتصاد و فرهنگ آن زمان ایفا کرده‌اند.

مَجَلَّةُ الْمَجْمَعِ الْعِلْمِيِّ الْعِرَاقِيِّ
«الهيئة الكردية»

THE JOURNAL OF THE IRAQI ACADEMY
((KURDISH CORPORATION))

المجلد ٢١ و ٢٢

١٩٩٠

VOLUME 21, 22

1990

ثمن النسخة ديناران ونصف

مَطْبَعَةُ الْمَجْمَعِ الْعِلْمِيِّ الْعِرَاقِيِّ

بغداد

تیبینی : لاپهړه (۳۲۹) به هه له پاش په راویزه کان هاتووه ، تکایه به کسه هر
له گهل لاپهړه (۳۲۸) دا بیخوینه وه .

۲۵- په راویزه کانی نهم به شه :

(۱) د پرویز نائل خانلری ، له بهرهمی (تاریخ زبان فارسی) دا ، زمانه
پارسیه کانی ئیران ، به کون و نوی وه ، به جوری دابه شی کردووه ، که
زور زانستیانه به و ، وا ئیمه ش ، له م رووه وه ، شوینی که وتین و
زاراوه کانی له و رووه وه له ده می پیوسته دا به کارمان هینا
دابه شکر دنه که ی ، د . خانلری به م جوره ی خواره وه به . .

(۱) پارسی هه خامه نشی ، ناوی ناوه ، (پارسی باستان) . .

(۲) پارتی ئه شکانی ، ناوی ناوه ، (به هله وانیک) . .

(۳) پارسی ساسانی ، ناوی ناوه ، (پارسیک) . .

(۴) پارسی ئه مری ، یان نوی ناوی ناوه (پارسی ده ری) . .

(۲) به ناوونیشانی پردی کناچان (Pird - i Kinachan) هوه ، ماموستای

خوالی خوشبوو (فواد سفر) له م بهرهمه دا ، که له خواره وه ،
ناوونیشانی ته وای بهرچاو که وتووه ، باسی پردی کناچان و پردی
کوران و هندی شاری کونی به ناوبانگی سهرده می فرمانه وایی
ساسانیه کانمان بوده کاو وائیمه ش ، له بهر بوونی په یوه ندی به کی زور
به تین ، له نیوان ته و ناوانه ی ته و ده می شاره زوورداو زمانی کوردی
ئینستادا هندی له و زانیاریانه ، که لیره دا سوودی خوئیانی هبه ،
بهرچاو ده خه ی .

ناوونیشانی نهم گو قاره ، به م جوره به :

Volume XXXVI, Parts 1 & 2 1974.

Published by the British School of Aschaeology, In Iraq.

Pird - i Kinachan

by Fuad Safar .

ماموستا (فواد سفر) ، له م رووه وه ، ده لئ :

پاشماوه ی پردی کناچان ، پردی مه یدان ، که وتووه ته ، سه ر روخی
چه بی رووباری سیروان ، له لای خوارووی روژئاوای (هه له بجه) وه .
مه به ست ، له م وتاره ، نه وه به ، که به لکه نامه ی بوونی پاشماوه ی
نهم پرده نه شارینه وه و له کاتیک دا ، که شوینه واره که ، هر له بهر نه وه ی
که ده بی به ژیر ناوی ده ری اچه ی ده ری به ندی خانموه ، که سی ناتوانی ، ئیتر
بیگاتی ، بویه به هویه وه ، زورتر یارمه تی نه وانه ده دریت ، که خه میان
دوژینه وه ی جیگار شوینی راسته قینه ی شاری (شاره زوور) وه و نه و

شارانه به ، که له ناوچهی شاره زووردا ، له دهمی عه بیاسی به کان دا ،
گه شابوونه وه .

بوونی ئەم باشماوه به ، بۆ جاری به کهم ، له لایه ن (خریکوف) وه
بلاو کرایه وه مینۆرسکی - یش ، له نووسینه کانی داو له م رووه وه ،
به نای به نووسینه کانی ئەم بووه .

پردی ساسان - ی ، سه رووباری سیروان ، به هۆی قه لایه کی
به رگری کردن ، که له شه میتران دا بووه و که وتوو ته سه رووباری
نیوان (قه سری شیریر) و (نیمراه وه ، پارێزگاری کراوه .

سیروان ، ناوی به شی سه رووی رووباری دیاله به ، له ته نگیه سری
دهربه ندیخانه وه به ره روژه هلات .

شه میتران ، ناوچه به کی شاخاوی به ، که له سیروان - وه به ره و لای
خواروو یاده کشی و له رووباری زمکان - وه به ره و روژئاوا ، درێژ
ده بیته وه (تماشای ، نه ونه خشه به ، (ژماره - XXXII)
بکه ، که له گه ل ئەم وتاره دایه .

نیمراه ، یاخود (نیم - نهز - راه) ، ناویکی دیکه ی کۆنی
شاره زووره به واتای (نیوه ی ریگا) هاتوو ، که ناماژه به که ، بۆ ئەو
جیگا به ی ، که وا له نیوان (تیسفون) - پایته ختی ساسانیه کان و (شیر)
شاریکی نازه ربایجان ، که مه لبه ندو په رستگای سه ره کی دینی به .

ئهمۆندس ، ناوی ئەو پرده به ی ، به ناوه که ی خۆیه وه (پردی کناچان)
ناوبردوو به لام نه ی دیوه ، یان به رچاوی نه که وتوو . له کاتی سه ردانی دا
بۆ ناوچه ی کاکه بی به کان ، که بۆ روژه هلات و خوارووی روژه هلاتی
(مه له بجه) درێژ ده بیته وه ، که چی نه ی توانیوه شوینه واری دوو
پرده که ی تر بینن ! به کن له مانه ، نزیکه دیتی (کوساوا) - به ، نزیکه ی
بیست و پینج کیلۆمه تری رووبه رووی ئاوه که له پردی کناچانه وه به و ئەو
دیکه شیان یانزه کیلۆمه تری له روژه هلاته وه به و ناماژه شه ، بۆ (پردی
کوران) ، که به واتای (پردی پیاو لاو) هاتوو ، له و ماوه به دا ،
نه ی توانیوه چوار پایه ی کۆن و پینج پایه ی دواتری نه وان بینن !

نووسه ری ، ئەم وشه به (فواد سه فه ر - مه به ستی خۆیه تی - م . ه) ،
کۆششیکه ی که سبی کرد ، بۆ ئەوه ی بتوانن جیگا و شوینه واری
جۆراوجۆری هه ربه کی له و پرده نه بینن و ئەمه ش که وته ، هاوینی سالی
۱۹۶۲ ، کانن که ده زگای گشتی شوینه وار ، له ده شتی شاره زووردا ،
خه ربکی هه لکه ندن و بشکینی شوینه واری دیرین - ی ئەوی بوون .

سەرکەوتن لەوەدا ، تەنھا گەشتنە شوینەواری پردی کناچان بوو .

پاشان ، مامۆستا (فواد سفر) دیتە سەر ئەوێ ، کە دەلێ :

لە بارەى ئەو سێ پردەى سەر رووبارى سىروان : پردى کناچان و پردى کورىان ، وا دەردەکەوێ ، کە بەک بەوی ترهوه بەیوهندیداره . نزیکیشە ، کە بۆ بەک دەم و بەک چەرخ بگەرێنەوه . ئەمانە ئاماژەن بۆ پێشاندانى هێلى دوو رێگای دێرین و مێژوویی ، کە بەرەو شارەزور ، رووبان کردوو (ساره) . یەکیکیان بەهۆی رێگای قەسرى شیرین-هوهولای خواریوهوه ئهوى دیکهیان له (دەینهوه) و (کەنگاوه) هوه له لای خواریوی رۆژهلایهوه ، دین پردی سیهمیان ، کە له نیوان هەردوو پردهکەدایه بەرەو خواریوی رۆژهلایهوه رووی ناوه ...

دەربارەى سەرەتای دروستکردنی ئەم پردانە ، کۆششیکی زۆری پێ دەوێ . بۆ ئەوێ بەتەواوی و راستوڕهوانی روون بیتەوه . لەپاشا دەگاتە ئەوێ ، کە دەلێ :

باشترین ناوونیشان هەڵدانی شارەزور ، ئەوانەن ، کە لە لایەن گەشتەوانە عارەبەکانە کراوه . بۆ وێنە ، (ابن المهلهل) ، کە لە سەدهی دەهەمدا سەری لەشارەزورداوه ، پێیان راوهگەیهنێ ، کە چەند شارو دێی بەک ، لەو ناوچهیەدا هەبووهوه له دەمی زستاناندا ، ئەو شارو دێپاتانە ، لەگەڵ دانیشتوانی دا ، شەبۆلیان داوه (خواریدوو) . کە نزیکەى شەست هەزار خێزانی کورده ئالەهوی دا ، بەمەستی (جیگای گەرم) بۆ بەسەربردنی وەرزی زستان ، نیشتهجێ بوون .

ئەوجا ، ئەو ناوی هەندێ لەوشارانە ، ئەداو ئەوانیش : شارەزور ، دەپلمستان ، بێر ، دوزدان-ن ، کە ئەو ، لەوانەبە ، هەر ئەم شارانەى لە ناوچهى شارەزوردا دیبێ :

(تەماشای ئەو سەرچاوهیە ، ل - ۱۹۳ - ۱۹۸ بکە بۆ ئەوێ لەم رووهوه زۆرتر بزانی) .

پلار (تعلق) ی ، ئیمه ، لەم رووهوه ، ئەوێ ، کە بنهڕهتی « جاف » ئەوه نییە ، وهك زوربەى كەس ، تائێستە لەبارەیانەوه بلاوی کردووتهوه ، چونکە لەو دەمانەوه ، ئەمانە ، هەرگەمیان و کویستانیان کردوووه به دواى لەوهیدا گەراون .

لە بارەى ناری جیگاکایفشیهوه ، سەر ئەوێ ، ئەگەر لاهوهمی

ساسانیان کان دا دروست کرابن نلوی ساسانیان هه ل نه گرتووہ ،
ئەمەش ئەوہ دەگەبەنچ ، کہ ناوہ کان ، بە شتوہ زمانی ئەو دانیشتوانہی
ئەوئ وەبەو ئەو زمانەش ، زمای کوردی ئەمڕۆبە .

(۳) لە تەورات ، کتیبێ عزرا ، بەشی شەشەمدا ، وەها هاتووہ ، کہ
داریوش شاھ فەرمانی شاھانہی دەرکرد ، کہ بە وردی بە ئەنتیکەخانەو
کتیبخانہی (بابل) دا بگەرێن و جی نووسراو و ئەنتیکەمی میدیەکان ، وەختی
بۆ بابل هینراوہ ، بە زووترین ، بۆ کتیبخانەو ئەنتیکەخانەمی کۆشکی
(ئەخماتان = ھەمەدان) ہی بگێرنەوہو لەو رووہوہ ، قەبالە نووسراوی
گرازبەھایان ، بۆ ئەوئ ناردووہ تەوہ . (تەماشای : ھۆلی بابیل ، بە
ئینگلیزی ، ل - ۶۶ ، بەشی شەشەم ، بکە) .

(۴) لە ناوچەمی شارەزووردا ، بە دەیان ناوی جوگرافی زۆر دیرین ھەن ،
کہ لە دوئ توئ کەرەستەکیاندا ، واتا زانیاری زۆر بە نرخ ،
بەدەستوہ دەدەن .

بەم بۆنەبە ئەم وتەبەمی (فواد سفر) ، لە وتاری (پردی کناجان) ی دا ،
بە وینەمی سوود لێ وەرگرتن ، لەم رووہوہ دەھینینەوہ .

« لە نەخشە ھەلکەندراوہکانی لورستاندا ، لەو دوو پردەمی کہ لەسەر
رووباری (قەشقان) ، ھەلبەستروان و نزیکەمی (۱۲۰) کیلومەتری
کەوتووئەتە ، لای خوارووی رۆژھەلاتی کرمانشاوہ ، وا هاتووہ ، کہ
میر بەدردی ھەسنەوہمی ، لە سالانی ۹۸۵ - ۱۰۰۸ - ی زاینی دا ، ئەو
پردانەمی دروست کردوون و ھەر وەھاش وا لەقەلەم دەدری کہ پانتایی
فەرمانرەوایی بەکەمی ، ناوچەکانی شارەزووری شی گرتووہ تەوہ .

ئیمەیش بەم بۆنەبەوہ ، ناوی (ھەسەناوا) ی لای ھەلەبجە ، بە وینە
دەھینینەوہو بیرمان ، بۆ ئەوہ دەچن ، کہ ئەم (ھەسەناوا) با لە دەمی
فەرمانرەوایی میر بەدر ، یان ، بەر لەودا ، دروست کرابن و چونکە ئەوان
بە خێزانی « ھەسنەوہمی » ناوبانگیان دەر کردبوو .

(۵) مانایەکان . .

ئەمانە ، وەك گەلیك ، لە ناوچە دەشتە نیمچە شاخاوی بەکانی ناوچەکان
نیوان بەشی سەرۆوی رووباری سیروان و زئی - ی بچووك دەژیان .
پایتەختەکیان شاری ئیزیرتو (ئیزرت) ه ، کہ حالی حازر (زێوہ) ی بچ
دەوتری .

ئەمانە ، لە رووی زمانناسی بەوہ ، بە تایبەتی پەتوہندی لە نیوان
(مادا) و (ماننا) دا لە تیرەو گینسو و ڕەگەزیک دەکەن ھیچ
رووالەتی ، لە میدیەکان جوئیان ناکاتەوہ !

ماننا په كان و ناوچه كه يان ، هميشه رووى دهمى ته ماعى ناشوور په كانى ،
به بونهى زيوزه ريانه وه تى كراوه .

(٦) كاردوڅخه كان له ناوچه كانى سه رووى رووبارى دجله وه ، واته ، له
ناوچه كانى (بادينان و بوټانى) نه مړو دوه لته تى به ناوى كاردوڅخه كانه وه
هه بووه له لايهن گه زنه فون ، فرماندارى بوټان په كانه وه ، ناويان به
زيره كى و نازابى و ليهاتووبى هاتووه . كاردوڅخه كان ، به رامبه ر له شكره
دده زار كه سبه كهى گه زنه فون جهنگاون .
كاردوڅخه كان ، به هونه رى كشت و كالو نه ندازيارى و شه راب گرته وه ،
ناوبانگيان دهر كردووه .

(٧) له دهو رو به رى سه دهى دووهى پيش زابين دا ، له ناوچهى نيوان هه ردووه
زى داو به تايه تى له ناوچه كانى هه وليرى نه مړو دا ، دوه لته تيك به ناوى
(ادباينه) ، - كه به واتاى ولاتى نيوان هه ردووه زى ، هاتووه -
دامه زراوه .

نهم دوه لته ته بچكوله به ، خاوه نى فرمانه و اوبى خوى بووه به ناو
سه ر به دوه لته ته نه شكانيه كان بووه ، به لام له سه دهى به كه مى زابىنى دا
به ته و اوى سه ر به خوى خوى وه رگر تووه و واش له قه لهم دهرى ، كه له م
كاتهى ده ست به سه ر ناوچه كانى (نه سبين او) (حهران) ، (ماردين) و
هه نديك له ولاتى (نه رمه نستان) و (حه زه ر) دا ، ده گرى .
به ناوبانگترين فرمانه و اوبان نيزاد : Izad بووه .

شايبانى باسه نهم دوه لته ته خود موختار به ، له سه ره تاي سه دهى
به كه مى په يدا بوونى دينى مه سيحى به وه ، دينى مه سيحيان وه رگر تو
بوو به مه لبه نديكى دينى مه سيحى . (طه باقر ، اربيل ، مجلة المجمع
العلمى الكردي - القسم العربى ، لسنة ١٩٧٥ ، الجزء الثالث) .

(٨) دوو پير شاليار ، له ميژووى هه ورامان دا ، به رچاو ده كه ون . ماموستا
سجادي ، به كورتى ، پير شاليارى به كه م و هى دووهى جوئ كرددوونه ته وه .
پير شاليارى به كه م ، له سه ره تاي په يدا بوونى نيسلام دا بووه پيرى كى
سه ر له به رى زه رده شتى بووه و دينى بووه : زانا به كى ليهاتووه و خاوه نى
نه ده بياتى دينى بووه ناوبانگى به (به نده) وه دهر كردووه .

به لام پير شاليارى دووه م ، مه لامسته فا ناوى بووه له ده مى شيخ
هه بدلقادرى گه يلانى دا ، به دزى به وه ، نيسلام بووه و چووه ته وه
هه ورامان ، به ناوى پير شاليارو ماريفه تيه وه ، دينى نيسلامى ، له
ناوچه كانى هه ورامان دا ، بلاو كرددووه ته وه .

په‌نده‌کانی پیرشالیار (یه‌که‌م) هیچ‌جۆره وشه‌یه‌کی عاره‌بیان
تیدا نیه و زمانه‌که‌یان زمانیکی گه‌لیی ئاسانه .

مامۆستاره‌شید یاسه‌می (یش) ، باسی پیرشالیاری و په‌نده‌کانی
کردوو .

(۹) به شیوه‌یه‌کی ، نه‌ختی نزیك له ته‌واوه‌وه شیوه‌ زمانی کوردیمان‌دابه‌ش
کرد به‌م شیوانه‌ی خواره‌وه :

— شیوه‌ کوردیی کوردستانی ژوووو ، یاخود شیوه‌ی بادینانی ،
هه‌روه‌ک وه‌ها باوه . یاخود شیوه‌ی کرمانجیی سه‌روو ، هه‌روه‌ک ،
هه‌ندی له‌پشکینه‌ر وده‌ایان ، له‌قه‌له‌م داوه . له‌لایه‌ن ئه‌و کوردانه‌وه
گفت‌وگۆی یی ده‌کری . که له کوردستانی تورکیاوناوچه‌کانی بادینادا
— ژووووی عراق — نیشته‌جین :
— شیوه‌ کوردیی کوردستانی ناوه‌راست .

خه‌لکی کوردستانی ناوه‌راست ، که له ناوچه‌کانی نێوان رووباری
سیروان و وه‌چه‌کانی و رووباری زیی بچووک ، تاوه‌کو دژیرایی‌یه‌که‌ی
ده‌گاته‌ ئازهر بايجان ، له‌ده‌می‌ک‌دا واته ، به‌لای نزیکی‌یه‌وه تاوه‌کو
کۆتایی ، یاخود نیوه‌کانی سه‌ده‌ی حه‌قده‌هه‌م ، هه‌ر به‌ شیوه‌ی دینی
کوردیی — (زمانی دینی ئه‌هلی هه‌قق — ماچۆ — هه‌ورامانی) — یاخود ،
وه‌ک هه‌له‌ی باو ده‌لێ به‌ شیوه‌ی (گۆران) و تووژیان کردوو .
نیشته‌جین بوونی بابان و دروستکردنی شاری سلیمانی ، بوویه
مه‌لبه‌ندی ، بۆ نیشته‌جین بوونی جاف و بلاو بوونه‌وه‌ی شیوه‌ی جافی له
کوردستانی ناوه‌راستدا ، که خالی حازر ، ئه‌و شیوه‌ جافی‌به‌و شیوه‌ی
ئه‌ده‌بیی ئه‌مرۆی و هه‌رگرتوو .
— شیوه‌ی لوری و که‌لبوری که کوردیی کوردستانی خوارو و تووژی
یخ ده‌که‌ن .

(۱۰) وشه‌ی (جاف) ، به‌ شیوه‌ی کوردیی ناوچه‌کانی هه‌ورامان ، واتای
کوردیی کۆچه‌ر ده‌گه‌یه‌نی واته ، ئه‌و کوردانه‌ی ، که ژبانیان وا به‌سه‌ر
به‌روبوومی مالیات و ئاژه‌که‌وه‌و هه‌میشه‌ به‌دوای له‌وه‌رو له‌وه‌رگه‌دا ،
ده‌گه‌ری و له‌مالی مووین‌دا ده‌ژین .

به‌م پێیه ، جاف ، گه‌رمیان و کۆیستان که‌رن و له‌ ناوچه‌ گه‌رمیانه‌کان‌دا ،
هه‌روه‌ها له‌ناوچه‌ کۆیستانه‌کانی کوردستان‌دا ، هه‌ر هۆزی ، هه‌وارگه‌ی
تایه‌تی و دیاریی خۆی هه‌یه .

جاف ، به‌ شیوه‌یه‌کی رێک‌وپێک گه‌رمیان و کۆیستانیان کردوو .

ئەویش ، ئەوەبووہ کہ بە شتیوہی ھۆزو سەرەک ھۆزو چەند ھۆزیکی
خزم ، لە ژیر فەرمانی تەواوی سەرەک ھۆزدا ، بە ھەموو پتیوستی یەکی
ژیانەوہو بەرگری لە خۆیان کردنەوہ ، بەرہو گەرمیان ، یان بەرہو
کوستان ، روویان ناوہ .

(ابن المہلہل) ، لە نامەیی دووہمی دا ، باسی شەست ھەزار خیزانہ کورد
دەکات ، کہ لە دەمی زستان دا ، بۆ ناوچەکانی شارەزوور ، بە نیازی
بەسەربردنی زستان ، ھاتبون .

سەرچاوەکان :

سەرچاوەی کوردیی :

- دەقەکانی ئەدەبی کوردیی ، علاءالدین سجادی ، چاپخانەیی کۆری زانیاری
کورد ، ١٩٧٨ بەغداد .
- زاہیری رۆژنامەگەری کوردیی ، جمال خزنەدار ، ١٩٧٣ ، بەغداد .
- رۆژی کوردستان ، کۆکردنەوہو پیتشەکی بۆ نووسین جەمال خزنەدار ،
چاپخانە دار الحریة ، بەغدا ١٩٧٣ .
- کاکەیی ، محەمەد ئەمین ھەورامانی ، چاپخانەیی (الحوادث) ، بەغدا
١٩٨٤ .
- زاری زمانی کوردیی لەترازووی بەراورددا ، محەمەد ئەمین ھەورامانی .
چاپخانەیی المؤسسة العراقية للطباعة ، ١٩٨١ - بەغدا .
- چەپکێک لە گۆنزاری نالی ، مەسعود محەمەد ، چاپخانەیی کۆری زانیاری
کورد ، بەغدا ١٩٧٦ .
- چمکیکی مێژووی ھەورامان و مەریوان ، محەمەد مەلا کریم ، چاپخانەیی
(سلمان الاعظمی) بەغدا ، ١٩٧٠ .
- مەلای جزیری ، ھەژار ، چاپخانەیی سروش ، تەهران ١٣٦١ .
- مێژووی ئەدەبی کوردیی ، علاءالدین سجادی ، جایی دووہم ، چاپخانەیی
(المعارف) ، سالی ١٩٧١ ، بەغدا .
- رێزمانا کوردیی ، صادق بہاءالدین ئامیتدی (چاپخانەیی زانکۆ) ، ١٩٨٧ ،
ھەولێر .
- رۆشنیری نوێ ژمارە ١٠٦ ، (دار الثقافة والنشر الكردية) دار الحریة ،
سالی ١٩٨٥ .
- کاروان ، ژمارە (١٠) ئەمینداریتی گشتیی رۆشنیری و لاوان ، آفاق
عربیة ، ١٩٨٢ بەغدا .
- رۆشنیری نوێ ، ژمارە ١٠٤ ، (دار الثقافة والنشر الكردية) دار
الحریة ، سالی ١٩٨٤ بەغدا .

- سه‌ره‌نای فیلتۆلۆژیی زمانی کوردیی ، محهمهد ئەمین هه‌ورامانی ، (المعارف ، به‌غدا) .
- پۆشنبیری نوێ . (دار الثقافة والنشر الكردية) ، دار الحرية ، ژماره - ۱۰۷ سالی ۱۹۸۵ به‌غدا .
- فۆنه‌تیکی زمانی کوردی ، م . هه‌ورامانی (الجاحظ) ۱۹۷۳ به‌غدا .
- فۆنه‌تیک - غازي فاتح وه‌یس . الاديب ۱۹۸۲ به‌غدا .
- فه‌ره‌نگی (ئیریهن قاج) . م . هه‌ورامانی . (سومر) ، به‌غدا ، ۱۹۸۷ .
- نای چه‌ندم خۆش ده‌وی محمدالبدری . (الحوادث) ، ۱۹۷۹ به‌غداد .
- حاجی قادری کۆیی سه‌ردارمیران ، که‌ریم شاره‌زا . ۱۹۸۶ .
- چه‌ند ملۆیه‌ک ، له‌ شارای فۆلکلۆری کوردی . جعفر شیخ حسین به‌رزنجی ، الزمان ، ۱۹۸۶ به‌غداد .
- مه‌وله‌وی مه‌ل‌عبدالکریمی مدرس . به‌غدا (النجاح) ، ۱۹۶۱ .
- دیوانی سه‌یدی هه‌ورامی . کاردۆخی ، چاپخانه‌ی کامه‌رانی سلیمانی - ۱۹۷۱ .
- خانه‌قین له‌ میژوودا محهمهدجه‌میل رۆژبه‌یانی . گو‌فاری کۆر ، به‌رگی (۱۸) . ۱۹۸۸ به‌غدا .
- نوبهارا سه‌یدای مه‌زن - ئەحمه‌دی خانی . صادق به‌اءالدین ئامیدی ، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد ، به‌غدا - ۱۹۷۹ .
- سترانیت داوه‌ت و گو‌ئه‌ندیت کوردان - حجی جعفر ، الحوادث ، به‌غدا - ۱۹۸۶ .
- دوو چامه‌که‌ی نالی و سالم ، علاءالدین سجادی ، (المعارف) ، به‌غدا - ۱۹۷۳ .
- ئەنجومه‌نی ئەدیبان . ئەمین فه‌یضی به‌گه‌ - لیژنه‌ی ویژده‌ که‌له‌پوور ، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری عیراق . به‌غدا ۱۹۸۳ .
- دیوانی ره‌نجووری ، محهمهد‌عه‌لی قه‌ره‌داخی - (آفاق عربية) ، به‌غدا - ۱۹۸۳ .
- دلدار ، شاعریکی شو‌رشگیر کورد ، عبده‌خالق علاءالدین ، (آفاق عربية) ۱۹۸۵ به‌غدا .
- زمانی ئافیتستا (به‌ کوردی) . سوکونوف . محهمهد ئەمین هه‌ورامانی ، (دار الحرية للطباعة) ۱۹۸۸ به‌غدا .
- میدیا ، ئی . م . دیاکونوف . بورهان قانع ، (دار الحرية للطباعة) ۱۹۷۸ به‌غدا .
- فه‌ره‌نگی فارسی کوردیی - شکرالله بابان .
- گو‌فاری کۆر ، (العدد الثالث ، الجزء الثالث - طه باقر) ، کۆری زانیاری ، کورد ، سالی ۱۹۷۵ به‌غدا .

- انتشارات انجمن آثار ملی . شماره (۱۰۳) . تهران .
- تاریخ مردوخ . تالیف آیت الله شیخ محمد مردوخ کردستانی . ارتش .
 - دستورنامه ، در صرف و نحو زبان پارسی . دکتر محمد جواد مشکور ،
 - استاذ دانشسرای عالی و دانشگاه تهران . چاپ پنجم خیابان شاه آباد .
 - اطلاعات عمومی (جدید) ، گرد آورنده ریاحی پور - مرکز بخش زرین .
 - آوستا . نوشته و تالیف هاشم رضی . ناشر سازمان انتشارات فروهر
 - تیرماه ، ۱۳۶۳ .
 - آوستا . نامه مینوی آیین زرتشت . گزارش استاذ ابراهیم پورداود .
 - چاپ شرکت سهامی افست - تهران ۱۳۴۳ ، انتشارات مروارید تهران .
 - نشریه انجمن فرهنگ ایران باستان - سال چهارم ، شماره (۳) اسفندماه
 - ۱۳۴۵ چاپ راستی ، تهران .
 - پیشدادیان و کیانیان . نوشته استاد ابراهیم پورداود .
 - جستجوی حقایق تاریخی در استانهای ملی ایران . نوشته دکتر
 - ذبیح الله صفا .
 - زرتشت و دربار ویشتاسپشاه . دکتر بهرام فره وشی .
 - داستانهای مشترک ایران و هند در روزگار باستان . علی اکبر جعفری .
 - در یادداشت - ، علی اکبر جعفری .
 - تاریخ مشرق قدیم - (مشیر الدوله - پیرنیا) .
 - فرهنگ فارسی عمید ، تالیف حسن عمید - مؤسسه انتشارات امیر کبیر
 - تهران ، ۱۳۶۳ .
 - فرهنگ مردوخ ، حضرت آیت الله آقای شیخ محمد مردوخ کردستانی -
 - ناشر : غریقی سنندج -

سەرچاوهی ئینگلیزی :

- Volume XXXVI, Parts 1 & 2 1974, p. 193 — 198.
- Published by British School of Archaeology in Iraq Pricl - 1
- kinachan, by Fuad Safar.
- A Maual of sanskrit Phonetics.
- In comparison with the Indo Germanic mother Language for
- Student of Germanic and Classical Philology.
- by
- Dr. C. C. UHLENBECK, Extraord Professor of Sanskrit and
- comparative Philology in the University of Amsterdam

- گوردانه‌ی ته‌آوه‌ن . ادار الحریة للطباعة) . عبدالحسن بنی ویس ، ۱۹۸۸ به‌غدا .
- گورمه‌سیئر (دار الحریة للطباعة) ، نعمت علی سایة ، بغداد - ۱۹۸۸ .
- لی کولینه‌وه‌به‌کی زمانه‌وانی ده‌بارهی میژووی ولاتی کورده‌واری . د. جمال رشید (دار الثقافة والنشر الكردية) ، دار الحریة للطباعة ، سالی ۱۹۸۸ ، به‌غدا .
- شه‌ره‌فنامه‌ی شه‌ره‌فخانی بدلیسی . هزار ، چاپخانه‌ی کوری ، ۱۹۷۲ به‌غدا .
- رابه‌ری سه‌رچاوه ، له‌بارهی زمانی کوردی‌به‌وه . د. نه‌وره‌حماتی حاجی مارف (دار الثقافة والنشر الكردية ، دار الحریة للطباعة) ، به‌غدا ۱۹۸۹ .
- زاره کوردی‌به‌کان . د. کامیل به‌سیئر . د. کوردستان موکریانی . صادق بهاء‌الدین ، محمده‌د نه‌مین هه‌ورامانی . (مطبعة جامعة صلاح‌الدین) ، ۱۹۸۷ هه‌ولتیر .
- سترانیج زارگو‌تتا کوردایه‌ تاریقیج . ئوردیخانج جه‌لیلی ، چاپخانه‌ی کوری ، ۱۹۷۷ به‌غداد . به‌ئیملائی کوردی‌ی عراق .
- ئیدیوم ، له‌ زمانی کوردی‌دا ، جلال محمود علی ، مطبعة حسام ۱۹۸۲ بغداد .
- ئیدیهمیت کوردی . صادق بهاء‌الدین نامیدی . چاپخانه‌ی کوری ۱۹۷۲ به‌غدا .

سه‌رچاوه‌ی عاره‌بی :

- زوادشت الحکیم . نبی قدامی ایرانیین حیاته و فلسفته . تالیف حامد عبدالقادر - عضو مجمع اللغة العربية بالقاهرة . مكتبة نهضة مصر ومطعتها - الفجالة - القاهرة ۱۹۵۶ - ۱۳۷۵ هـ
- من تراثنا اللغوي القديم ، مايسمى في العربية بالدخيل . طه باقر ، عضو المجمع العلمي العراقي . استاذ الأناز والحضارة في كلية الآداب . جامعة بغداد . مطبعة المجمع العلمي العراقي ، بغداد ۱۹۸۰ م .
- دراسات كردية في بلاد سوبارتو . د. جمال رشيد . آفاق عربية ، ۱۹۸۴ بغداد .
- تاريخ السليمانية وانحائها . تالیف محمد امین زکی نقله‌الی العربية محمد جميل الروزياني - شركة النشر والطباعة العراقية المحدودة بغداد ، ۱۹۵۱ .
- ایران في عهد الساسانيين . تالیف کریستن سن . ترجمة يحيى الخشاب .

- مراجعة عبدالوهاب عزام . مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر .
القاهرة - ١٩٥٧ .
- القنديداد . أهم الكتب التي تتألف منها الأستا . نقله من الفرنسية
وعلق عليه الدكتور داود الجلبى الموصلى ، طبع بمطبعة الاتحاد الجديدة
بالموصل ١٩٥٢ .
- تراث فارس ، كتب فصوله اساتذة من المستشرقين . اشترك في كتابته
واشرف على نشره (ا . ج اربرى) ، نقله الى العربية من اساتذه كلية
الاداب جامعة القاهرة ، محمد كفاحى ، احمد ساداتى ، السيد يعقوب
بكر ، محمد صقر خفاجه ، احمد عيسى . اشترك في كتابته وراجع
ترجمة يحيى الخشاب . دار احياء الكتب العربية ، عيسى البابى
الجلبى وشركائه ، ١٩٥٩ القاهرة .
- كتاب تنسار ، اقدم نص عن النظم الفارسية قبل الاسلام . نقله الى
العربية يحيى الخشاب عميد كلية الاداب جامعة القاهرة . مطبعة مصر ،
وشركة مساهمة مصرية ، ١٩٥٤ .
- خلاصة تاريخ الكرد وكردستان . من اقدم العصور التاريخية حتى الآن ،
ونقله الى العربية وعلق عليه الاستاذ محمد على عونى ١٩٣٦ ، مطبعة
السعادة بجوار محافظة مصر سنة ١٩٣٩ .
- حملة العشرة آلاف . الحملة على فارس . المورخ الاثريقى - زينوفون .
ترجمها عن الانكليزية يعقوب افرام منصور ، منشورات مكتبة بسام .
موصل ١٩٨٥ .
- الفردوس - الشاهنامه ، ملحمة الفرس الكبرى ، سمر مالطى - دار
العلم للملايين ، بيروت ، ١٩٧٧ .
- مروج الذهب ومعادن الجوهر للمسعودى ، دار الاندلس للطباعة والنشر ،
بيروت ج ١ ، ٢٤١ .
- عصمت شريف وائللى - مسألة توحيد اللغة الكردية . مطبعة الاهالى ،
١٩٦٠ بغداد .
- صلاح سعدالله ، عن لغة الكرد وتاريخها - مطبعة شفيق ١٩٨٩ بغداد .

سهرچاوهى پارسی :

- گاتھا - رودهاى بهمنبر ايران سپتمان - زرتشت . نشرته انجمن
زرتشتيان ايرانى . بمبى ١٩٥٢ . گزارش پورداود .
تاريخ زبان فارسى . دكتور پرويز ناتل خانلرى . جلد اول چاپ ششم ،
انتشارات بنياد فرهنگ ايران ٢٣ .
فرهنگ فارسى به پهلوى . تأليف دكتور بهرام فرهوشى . سلسله

London : Luzac & Co.
Publishd to the India Office
46, Great Russell Street, 1898.

- An Avesta Grammar, In comparison with Sanskrit
by
A. V. Williams Jackson, of Columbia Collage, New York City
Part 1.
Stuttgart W. Kohlhammek, 1892.
- S. N. Sokolov. The Avestan Language.
Nauka Publishing House.
Central Department of Oriental Literature, Moscow, 1967.
- Old Persian Grammar Texts Lexicon
by
Roland G. Kent, Professor Emeritus of Indo - European
Linguistics, University of Pennsylvania.
American Oriental Society, New Haven Comecticu, 1953.
- The Phonemic system of Modern Standard Kurdish
by
Abdul - Majeed Rashid Ahmed.
A dissertation submitted in partial Fulfillment of the requirement
for the degree of Doctor of Philosophy.
- A history of Sanskrit Literature
by
Arthur A. Macdonell, M. A. PH. D.
London William Heinemann, McMXIII.
- A Kurdish English Dictionary
Taufiq Wahby and C: J. Edmonds .
- English and American idioms - Persian.
by : H. RAJAB TARAGHI .